๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ๚

นิรุตฺติทีปนีปาฐ

คนฺถารมฺภ

๑. จตุราสีติสหสฺส , ธมฺมกฺขนฺธาปภงฺกรา;
โลกมฺหิ ยสฺส โชตนฺติ, นนฺตวณฺณปภสฺสรา๚

๒. อนนฺตวณฺณํ สมฺพุทฺธํ, วเนฺท นิรุตฺติปารคุํ;
สทฺธมฺมญฺจสฺส สงฺฆญฺจ, วิสุทฺธวณฺณภาชนํ๚

๓. โมคฺคลฺลาโน มหาญาณี, นิรุตฺตารญฺญเกสรี;
นทิ พฺยากรณํนาทํ, โสคตารญฺญพฺยาปนํ๚

๔. ตสฺสตฺถํ ทีปยิสฺสามิ, นานาราสึวิภาชยํ;
โอคาย์ห สทฺทสตฺถานิ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนนฺติ๚

๑. สนฺธิกณฺฑ

สญฺญาราสิ

ครุสญฺญาราสิ

วโณฺณ , สโร, สวโณฺณ, ทีโฆ, รโสฺส, พฺยญฺชโน, วโคฺค, นิคฺคหีตํ๚

๑. **ออาทโย ติตาลีสํ** [ติตาลีส (พหูสุ)] **วณฺณา** [ก. ๒; รู. ๒; นี. ๑, ๒]๚

ออาทโย พินฺทนฺตา เตจตฺตาลีสกฺขรา **วณฺณา** นาม โหนฺติ๚

อ, อา, อิ, **อี,** อุ, อู, เอต, เอ, โอต, โอ๚ ก, ข, ค, ฆ, ง, จ, ฉ, ช, ฌ, ญ, ฏ, ฐ, ฑ, ฒ, ณ, ต, ถ, ท, ธ, น, ป, ผ, พ, ภ, ม, ย, ร, ล,ว ส, ห, ฬ, อํ๚ อตฺถํ วเณฺณนฺติ ปกาเสนฺตีติ วณฺณา, **อกฺขรา**ติ จ วุจฺจนฺติ, นามปญฺญตฺติรูปตฺตา นกฺขรนฺติ ขยวยํ น คจฺฉนฺตีติ อกฺขรา๚ ‘‘นาม โคตฺตํ น ชีรตี’’ติ [สํ. นิ. ๑.๗๖] หิ วุตฺตํ๚

๒. **ทสาโท สรา** [ก. ๓; รู. ๓; นี. ๓]๚

เตสุ วเณฺณสุ อาทิมฺหิ ทส วณฺณา **สรา** นาม โหนฺติ๚ สยเมว ลทฺธสรูปา หุตฺวา ราชนฺติ วิโรจนฺตีติ สรา๚

๓. **เทฺว เทฺว สวณฺณา**๚

เตสุ สเรสุ เทฺว เทฺวสรา **สวณฺณา** นาม โหนฺติ๚

อ, อา อวโณฺณ, อิ, อี อิวโณฺณ, อุ, อู อุวโณฺณ, เอต, เอ เอตวโณฺณ, โอต, โอ โอตวโณฺณฯ สมาโน วโณฺณ สุติ เอเตสนฺติ สวณฺณา, **สรูปา**ติ จ วุจฺจนฺติ, สมานํ รูปํ สุติ เอเตสนฺติ สรูปาฯ

๔. ปุโพฺพ รโสฺส [ก. ๔; รู. ๔; นี. ๔.๒๒]ฯ

ทฺวีสุ ทฺวีสุ สวเณฺณสุ โย โย ปุโพฺพ โหติ, โส โส **รโสฺส** นาม โหติฯ รเสฺสน กาเลน วตฺตพฺพาติ รสฺสา, รสฺสกาโล นาม อกฺขิทลานํ อุมฺมิสนนิมฺมิสนสมกาโลฯ

ตตฺถ เอต, โอต อิติ เทฺว เอกปทสํโยเค ปเร กฺวจิ ลพฺภนฺติฯ เอฎฺฐิ, เสโฎฺฐ, โอโฎฺฐ, โสตฺถิฯ

เอกปทสํโยเคติ กึ? ปทนฺตรสํโยเค ปเร รสฺสา มา โหนฺตูติฯ มํ เจ ตฺวํ นิขณํ วเน, [ชา. ๒.๒๒.๕] ปุโตฺต ตฺยาหํ มหาราช [ชา. ๑.๑.๗]ฯ

กฺวจีติ กึ? เอกปทสํโยเคปิ วคฺคเนฺตสุ วา ย, ร, ล, เวสุ วา ปเรสุ รสฺสา มา โหนฺตูติฯ เอนฺติ, เสนฺติ, เอยฺย, ภาเสยฺย, เมโณฺฑ, โสโณฺฑฯ

๕. ปโร ทีโฆ [ก. ๕; รู. ๕; นี. ๕]ฯ

ทฺวีสุ ทฺวีสุ สวเณฺณสุ โย โย ปโร โหติ, โส โส **ทีโฆ** นาม โหติฯ ทีเฆน กาเลน วตฺตพฺพาติ ทีฆา, ทีฆกาโล นาม รเสฺสหิ ทิคุณกาโลฯ

๖. กาทโย พฺยญฺชนา [ก. ๖; รู. ๘; นี. ๖]ฯ

เตสุ วเณฺณสุ กาทโย พินฺทนฺตา วณฺณา **พฺยญฺชนา** นาม โหนฺติฯ อตฺถํ พฺยญฺชยนฺตีติ พฺยญฺชนาฯ เต ปน สุทฺธา อทฺธมตฺติกา, รสฺสยุตฺตา ทิยทฺธมตฺติกา, ทีฆยุตฺตา ติยทฺธมตฺติกาฯ

๗. ปญฺจปญฺจกา วคฺคา [ก. ๗; รู ๙; นี. ๗]ฯ

เตสุ พฺยญฺชเนสุ กาทิ-มนฺตา ปญฺจพฺยญฺชนปญฺจกา **วคฺคา** นาม โหนฺติฯ

กาทิ ปญฺจโก กวโคฺค, จาทิ จ วโคฺค, ฎาทิ ฎวโคฺค, ตาทิ ตวโคฺค, ปาทิ ปวโคฺคฯ เสสา **อวคฺคา**ติ สิทฺธํฯ วณฺณุเทฺทเส เอกฎฺฐานิกานํ พฺยญฺชนานํ วเคฺค สมูเห นิยุตฺตาติ วคฺคาฯ

๘. พินฺทุ นิคฺคหีตํ [ก. ๘; รู. ๑๐; นี. ๘]ฯ

อเนฺต พินฺทุมโตฺต วโณฺณ **นิคฺคหีตํ** นามฯ นิคฺคยฺห คยฺหติ อุจฺจาริยตีติ นิคฺคหีตํฯ

ครุสญฺญาราสิ นิฎฺฐิโตฯ

พฺยญฺชนวุตฺติราสิ

ฐานํ, กรณํ, ปยตนํ [รู. ๒ (ปิเฎฺฐ); นี ๖ (ปิเฎฺฐ); ๒๓ (สุตฺตเงฺก)]ฯ

ฉ **ฐานานิ** – กณฺฐฏฺฐานํ, ตาลุฏฺฐานํ, มุทฺธฏฺฐานํ, ทนฺตฏฺฐานํ, โอฏฺฐฏฺฐานํ, นาสิกฏฺฐานํฯ เตสุ พฺยตฺตํ วทเนฺตน ยตฺถ ‘‘อกฺข’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ กณฺฐฏฺฐานํฯ ยตฺถ ‘‘อิจฺฉ’’นฺติ, ตํ ตาลุฏฺฐานํฯ ยตฺถ ‘‘รฏฺฐ’’นฺติ, ตํ มุทฺธฏฺฐานํฯ ยตฺถ ‘‘สตฺถ’’นฺติ, ตํ ทนฺตฏฺฐานํฯ ยตฺถ ‘‘ปุปฺผ’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ โอฏฺฐฏฺฐานํฯ นาสปเทโส นาสิกฏฺฐานํฯ

กตฺถจิ ปน อุรฏฺฐานํ, สิรฏฺฐานํ, ชิวฺหามูลฏฺฐานนฺติปิ อาคตํฯ ตตฺถ สิรฏฺฐานํ นาม มุทฺธฏฺฐานเมวฯ ชิวฺหามูลฏฺฐานํ ปน สพฺพวณฺณานํ สาธารณนฺติ วทนฺติฯ

กรณํ จตุพฺพิธํ – ชิวฺหามูลํ, ชิโวฺหปคฺคํ, ชิวฺหคฺคํ, สกฏฺฐานนฺติฯ

ปยตนํ จตุพฺพิธํ – สํวุฏํ, วิวฏํ, ผุฏฺฐํ, อีสํผุฏฺฐนฺติฯ ตตฺถ กรณานํ สกสกฏฺฐาเนหิ สทฺธิํ สํวรณาทิโก วิเสสากาโร สํวุฏาทิ นามฯ

ตตฺถ กณฺฐปเทสานํ อญฺญมญฺญํ สงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา อวณฺณ, กวคฺค, หการา **กณฺฐชา** นามฯ ตาลุมฺหิ ชิวฺหามชฺฌสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา อิวณฺณ, จวคฺค, ยการา **ตาลุชา** นามฯ มุขพฺภนฺตรมุทฺธมฺหิ ชิโวฺหปคฺคสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา ฏวคฺค, ร, ฬการา **มุทฺธชา** นามฯ อุปริทนฺตปนฺติยํ ชิวฺหคฺคสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา ตวคฺค, ล, สการา **ทนฺตชา** นามฯ โอฏฺฐทฺวยสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนา อุวณฺณ, ปวคฺคา **โอฏฺฐชา** นามฯ นิคฺคหีตํ **นาสิกชํ** นามฯ ปญฺจวคฺคนฺตา ปน นาสิกฏฺฐาเนปิ สกฏฺฐาเนปิ ชายนฺติฯ เอกาโร **กณฺฐตาลุโช**ฯ โอกาโร **กโณฺฐฏฺฐโช**ฯ วกาโร **ทโนฺตฏฺฐโช**ฯ อปิจ อิวณฺณุวณฺณา กเณฺฐปิ ชายนฺติเยวฯ ยทา หกาโร วคฺคเนฺตหิ วา ย, ร, ล, เวหิ วา ยุโตฺต โหติ, ตทา **อุรโช**ติ วทนฺติฯ ปโณฺห, ตุณฺหิ, นฺหาโต, วิมฺหิโต, คยฺหเต, วุลฺหเต, อวฺหานํฯ

กณฺฐํ สํวริตฺวา อุจฺจาริโต อกาโร **สํวุโฏ** นามฯ สกสกฏฺฐาน, กรณานิ วิวริตฺวา อุจฺจาริตา เสสสรา จ ส, หการา จ **วิวฏา** นามฯ ตานิเยว คาฬฺหํ ผุสาเปตฺวา อุจฺจาริตา ปญฺจวคฺคา **ผุฏฺฐา** นามฯ โถกํ ผุสาเปตฺวา อุจฺจาริตา ย, ร, ล, วา **อีสํผุฏฺฐา** นามฯ ตตฺถ โอฏฺฐเชสุ ตาว ปวคฺคํ วทนฺตานํ โอฏฺฐทฺวยสฺส คาฬฺหํ ผุสนํ อิจฺฉิตพฺพํฯ กสฺมา? ผุฏฺฐปยตนิกตฺตา ปวคฺคสฺสฯ อุวณฺณํ วทนฺตานํ ปน โอฏฺฐทฺวยสฺส วิวรณํ อิจฺฉิตพฺพํฯ กสฺมา? วิวฏปยตนิกตฺตา อุวณฺณสฺสฯ เอส นโย เสเสสุ สเพฺพสูติฯ

จูฬนิรุตฺติยํ ปน สเพฺพ รสฺสสรา สํวุฏา นาม, สเพฺพทีฆสรา วิวฏา นามาติ วุตฺตํฯ ตถา สทฺทสารตฺถชาลินิยํ, กตฺถจิ สกฺกฏคเนฺถ จฯ อิทํ ยุตฺตตรํฯ อญฺญฏฺฐานิกพฺยญฺชเนหิ ยุตฺตา สรา อตฺตโน ฐาน, กรณานิ ชหนฺตาปิ ปยตนํ น ชหนฺติฯ ตสฺมา นานาวณฺณานํ สํสเคฺค ปยตนานํ สํสคฺคเภโทฺทปิ เวทิตโพฺพติฯ ตตฺถ ‘‘สุณาตุ เม’’ติ วทโนฺต ยทิ ณ-การํ ชิวฺหเคฺคน ทนฺตฏฺฐาเน กตฺวา วเทยฺย, ทนฺตโช นา-กาโร เอว ภเวยฺยฯ ตฺ-การญฺจ ชิโวฺหปเคฺคน มุทฺธฏฺฐาเน กตฺวา วเทยฺย, มุทฺธโช ฏฺ-กาโร เอว ภเวยฺยฯ เอวญฺจ สติ อกฺขรวิปตฺติ นาม สิยาฯ เอส นโย เสเสสุ มุทฺธชทนฺตเชสุฯ ตสฺมา กมฺมวาจํ สาเวเนฺตหิ นาม ฐาน, กรณ, ปยตเนสุ สุฏฺฐุ กุสเลหิ ภวิตพฺพนฺติฯ

> สิถิลญฺจ , ธนิตญฺจ, ทีฆํ, รสฺสํ, ครุํ, ลหุํ;
> นิคฺคหีตํ, วิมุตฺตญฺจ, สมฺพนฺธญฺจ, ววตฺถิตํ [นี. ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖-๑๙, ๒๐, ๒๑ สุเตฺตสุ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ

มุทฺนา วจีปโยเคน วตฺตพฺพา วคฺคปฐม, ตติย, ปญฺจมา **สิถิลา** นามฯ ถเทฺธน วจีปโยเคน วตฺตพฺพา วคฺคทุติย, จตุตฺถา **ธนิตา** นามฯ **ทีฆ, รสฺสา** ปุเพฺพ วุตฺตาฯ ทีฆา เจว สํโยคปุพฺพา จ นิคฺคหีตนฺตา จ **ครุกา** นามฯ เสสา **ลหุกา** นามฯ ยถา สทฺทสหิโต วาโต มุขฉิเทฺทน พหิ อนิกฺขมฺม นาสโสตาภิมุโข โหติ, ตถา มุขํ อวิวฏํ กตฺวา วตฺตพฺพํ พฺยญฺชนํ **นิคฺคหีตํ** นามฯ เตน ยุตฺตานิ สพฺพพฺยญฺชนานิ นิคฺคหีตนฺตานิ นามฯ เสสา **วิมุตฺตา** นามฯ ปทสนฺธิวเสน วตฺตพฺพํ **สมฺพนฺธํ** นามฯ ปทเจฺฉทํ กตฺวา วตฺตพฺพํ **ววตฺถิตํ** นามฯ

พฺยญฺชนวุตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ลหุสญฺญาราสิ

โฌ, โล, โป, โฆ, โคฯ

๙. ยุวณฺณา [อิยุวณฺณา (พหูสุ)] **ฌลา นามสฺสเนฺต** [ก. ๕๘; รู. ๒๙; นี. ๒๐๕]ฯ

อนิตฺถิลิงฺคสฺส นามสฺส อเนฺต อิวณฺณุวณฺณา กเมน ฌลสญฺญา โหนฺติฯ

๑๐. ปิตฺถิยํ [ก. ๕๙; รู. ๑๘๒; นี. ๒๐๖]ฯ

อิตฺถิลิเงฺค นามสฺสเนฺต อิวณฺณุวณฺณา ปสญฺญา โหนฺติฯ

๑๑. ฆา [ก. ๖๐; รู. ๑๗๗; นี. ๒๐๗]ฯ

โฆ

, อา อิติ ทฺวิปทํฯ อิตฺถิลิเงฺค อากาโร ฆสโญฺญ โหติฯ

๑๒. โค สฺยาลปเน [ก. ๕๗; รู. ๗๑; นี. ๒๑๔]ฯ

อาลปเน สิ คสโญฺญ โหติฯ

ลหุสญฺญาราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สเงฺกตราสิ

๑๓. วิธิ วิเสสนํ ยํ ตสฺส [จํ. ๑.๑.๖; ปา. ๑.๑.๗๒; วิธิพฺพิเสสนนฺตสฺส (พหูสุ)]ฯ

สุเตฺต ยํ วิเสสนํ ทิสฺสติ, ตสฺส วิธิ ญาตโพฺพฯ

‘อโต โยนํ ฏาเฏ’ฯ นรา, นเรฯ โยนนฺติ วิเสสนํฯ ฏาเฏติ วิธิฯ

๑๔. สตฺตมิยํ ปุพฺพสฺส [รู. ๘ (ปิเฏฺฐ); จํ. ๑.๑.๗; ปา. ๑.๑.๖๖]ฯ

สตฺตมีนิเทฺทเส ปุพฺพวณฺณเสฺสว วิธิ ญาตโพฺพฯ

‘สโร โลโป สเร’ฯ โลกโคฺค [อป. เถร ๑.๑๒.๕๗]ฯ

๑๕. ปญฺจมิยํ ปรสฺส [จํ. ๑.๑.๘; ปา. ๑.๑.๖๗]ฯ

ปญฺจมีนิเทฺทเส ปรเสฺสว วิธิ ญาตโพฺพฯ

‘อโต โยนํ ฎาเฎ’ฯ นรา, นเรฯ

๑๖. อาทิสฺส [จํ. ๑.๑.๙; ปา. ๑.๑.๕๔]ฯ

ปรสฺส สิสฺสมาโน [ทิสฺสมาโน (มฺ)] วิธิ อาทิวณฺณสฺส ญาตโพฺพฯ

‘ร สงฺขฺยาโต วา’ฯ เตรสฯ

๑๗. ฉฎฺฐิยนฺตสฺส [จํ. ๑.๑.๑๐; ปา. ๑.๑.๕๒]ฯ

ฉฎฺฐีนิเทฺทเส ตทนฺตสฺส วิธิ ญาตโพฺพฯ

‘ราชสฺสิ นามฺหิ’ฯ ราชินาฯ

๑๘. งานุพโนฺธ [จํ. ๑.๑.๑๑; ปา. ๑.๑.๕๓]ฯ

งานุพโนฺธ อาเทโส ฉฎฺฐีนิทฺทิฎฺฐสฺส อนฺตสฺส ญาตโพฺพฯ

‘โคสฺสาวง’ฯ ควสฺสํฯ

๑๙. ฎานุพโนฺธเนกวโณฺณ สพฺพสฺส [จํ. ๑.๑.๑๒; ปา. ๑.๑.๕๕; ฎานุพนฺธาเนกวณฺณา สพฺพสฺส (พหูสุ)]ฯ

โย จ ฎานุพโนฺธ อาเทโส, โย จ อเนกวโณฺณ อาเทโส, ตทฺภยํ ฉฎฺฐีนิทฺทิฎฺฐสฺส สพฺพเสฺสว วณฺณสมุทายสฺส ญาตพฺพํฯ

ฎานุพเนฺธ ตาว –

‘อิมสฺสานิตฺถิยํ เฎ’ฯ เอสุฯ

อเนกวเณฺณ –

‘อนิมิ นามฺหิ’ฯ อเนน, อิมินาฯ

๒๐. ญกานุพนฺธา อาทฺยนฺตา [จํ. ๑.๑.๑๓; ปา. ๑.๑.๔๖]ฯ

ญานุพโนฺธ อาคโม จ กานุพโนฺธ อาคโม จ กเมน ฉฎฺฐีนิทฺทิฎฺฐสฺส อาทิมฺหิ จ อเนฺต จ ญาตโพฺพฯ

ญานุพเนฺธ –

‘พฺรูโต ติสฺสิญ’ฯ พฺรวิติฯ

กานุพเนฺธ –

‘ภูสฺส วุก’ฯ พภูวฯ

๒๑. มานุพนฺโธ สรานมนฺตา ปโร [จํ. ๑.๑.๑๔; ปา. ๑.๑.๔๗]ฯ

มานุพนฺโธ อาคโม สรานํ อนฺตสรมฺหา ปโร โหติฯ

‘นชฺชาโย สฺวาม’ฯ นชฺชาโย สนฺทนฺติฯ ‘มํ วา รุธาทีนํ’ฯ รุนฺธติฯ ‘ชร สทานมีม วา’ฯ ชีรติ, สีทติฯ

อิมสฺมึ พฺยากรเณ อเนกสรตา นาม นที, ปุริส อิจฺจาทีสุ ลิงฺคปเทสุ เอว อตฺถิ, คมุ, ปจอิจฺจาทีสุ ธาตุปเทสุ นตฺถิฯ สพฺพธาตุโย พฺยญฺชนนฺตา เอว โหนฺติ, ธาตฺวนฺตโลปกิจฺจํ นตฺถิฯ ตสฺมา นชฺชาโยติ เอตฺถ อี-กาโร อนฺตสโร นามฯ ตโต ‘นชฺชาโย สฺวาม’ อิติ สุเตฺตน อา-การาคโมฯ รุนฺธตีติ เอตฺถ ปน อุ-กาโร อนฺตสโร นาม, ตโต “มํ วา รุธาทีน”นฺติ สุเตฺตน พินฺทาคโมฯ เอวํ ชีรติ, สีทติ อิจฺจาทีสุฯ มฺรมฺมโปตฺถเกสุ ปน “มานุพนฺโธ ปทานมนฺตา ปโร”ติ ปาโฐ, โส สีหฬโปตฺถเกหิ น สเมติฯ

๒๒. วิปฺปฏิเสเธ [จํ. ๑.๑.๑๖; ปา. ๑.๔.๒]ฯ

สมานวิสยานํ ทฺวินฺนํ วิธีนํ อญฺญมญฺญปฏิเสธรหิเต ฐาเน เยภุเยฺยน ปโร วิธิ โอกาสํ ลภติฯ

จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ธมฺมา [องฺคุตฺตรนิกาเย] -เอตฺถ จตฺตาริเมติ ปุพฺพโลเป สมฺปเตฺต ปรโลโป โอกาสํ ลภติฯ

๒๓. สเงฺกโต นาวยโวนุพนฺโธ [จํ. ๑.๑.๕]ฯ

โย วโณฺณ ปโยคสฺส อวยโว น โหติ, สุเตฺตสุ สเงฺกตมโตฺต โหติ, โส **อนุพนฺโธ** นามฯ

‘โคสฺสาว’ ฯ ควสฺสํ-เอเตน ปทรูปวิธาเน อนุพนฺโธ อุปโยคํ น คจฺฉตีติ ญาเปติฯ

๒๔. วณฺณปเรน สวโณฺณปิฯ

วณฺณสโทฺท ปโร เอตสฺมาติ วณฺณปโร, วณฺณปเรน รสฺสสเรน สวโณฺณปิ คยฺหติ สยญฺจ, อวโณฺณติ วุเตฺต อา-กาโรปิ คยฺหติ อ-กาโร จาติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ อิวณฺณุวเณฺณสุฯ

๒๕. นฺตุวนฺตุมนฺตาวนฺตุตวนฺตุสมฺพนฺธี [นฺตุ วนฺตุมนฺตฺวาวนฺตุตวนฺตุ สมฺพนฺธี (พหูสุ)]ฯ

นฺตุอิติ วุเตฺต วนฺตุ, มนฺตุ, อาวนฺตุ, ตวนฺตูนํ สมฺพนฺธีภูโต นฺตุกาโร คยฺหติฯ

‘นฺตนฺตูนํ โนฺต โยมฺหิ ปฐเม’ฯ คุณวโนฺต, สติมโนฺต, ยาวโนฺต, ภุตฺตวโนฺตฯ

สเงฺกตราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สนฺธิวิธาน

อถ สนฺธิวิธานํ ทีปิยเตฯ

โลโป, ทีโฆ, รโสฺส, วุทฺธิ, อาเทโส, อาคโม, ทฺวิภาโว, วิปลฺลาโสฯ

โลปราสิ

๒๖. สโร โลโป สเร [ก. ๑๒; รู. ๑๓; นี. ๓๐]ฯ

ลุปฺปตีติ โลโปฯ สเร ปเร สรูเป วา อสรูเป วา ปุพฺพ สโร โลโป โหติฯ

สรูเป ตาว –

อวเณฺณ-โลกโคฺค [อป. เถร ๑.๑๒.๕๗], ภวาสโว, [ธ. ส. ๑๑๐๒] อวิชฺชาสโว [ธ. ส. ๑๑๐๒], อวิชฺชานุสโย [วิภ. ๙๔๙]ฯ

อิวเณฺณ-มุนิโนฺท, มุนีริโต, วรวาทีริโต, อิตฺถินฺทฺริยํ [วิภ. ๒๑๙]ฯ

อุวเณฺณ-พหูปกาโร [ชา. ๑.๒๒.๕๘๘], พหุกา อูมิ พหูมิ, สรภุยา อูมิ สรภูมิ, สรภุยา อุทกํ สรภูทกํฯ

อสรูเป –

โสตินฺทฺริยํ [วิภ. ๒๑๙], กามุปาทานํ, ภเวสนา [ที. นิ. ๓.๓๐๕], ภโวโฆ [ธ. ส. ๑๑๕๖], โส ตุณฺหสฺส [ปารา. ๓๘๑], ทิฎฺฐานุสโย [วิภ. ๙๔๙], ทิฎฺฐุปาทานํ, ทิเฎฺฐกฎฺฐํ, ทิโฎฺฐโฆ [ธ. ส. ๑๑๕๖], มุทินฺทฺริยํ [มหาว. ๙], ปุตฺตา มตฺถิ [ธ. ป. ๖๒], อุรสฺส ทุโกฺข [ปาจิ. ๔๐๒], อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ [ธ. ป. ๓๐๔] อิจฺจาทิฯ

อิติ ปุพฺพโลปราสิฯ

๒๗. ปโร กฺวจิ [ก. ๑๓; รู. ๑๕; นี. ๓๑]ฯ

ปุพฺพสรมฺหา สรูโป วา อสรูโป วา ปโร สโร กฺวจิ โลโป โหติฯ

สรูเป ตาว –

ตํ กทาสฺสุ ภวิสฺสติ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๔ อาทโย; ตํ กุทสฺสุ], กุทาสฺสุ นาม ทุเมฺมโธ, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสติ [ธ. ป. ๓๗๖], ยทาสฺส สีลํ ปญฺญญฺจ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๗๔], ตทาสฺสุ กณฺหํ ยุญฺชนฺติ [ชา. ๑.๑.๒๙] -กณฺหนฺติ มหากณฺหโคณํ, ตณฺหาสฺส วิปฺปหีนา, มาสฺสุ กุชฺฌ รเถสภ, สตฺถหารกํ วาสฺส ปริเยเสยฺย [ปารา. ๑๖๗, ๑๗๑], อาคตาตฺถ ตุเมฺห, โสตุกามาตฺถ ตุเมฺห, มาโยฺย เอวรูปมกาสิ, ปปํ อวินฺทุํ [ชา. ๑.๑.๒] -ปวฑฺฒํ อาปํ ลภึสูตฺยโตฺถ, นาลํ กพฬํ ปทาตเว [ชา. ๑.๑.๒๗] -ป+อาทาตเวติ เฉโท, คณฺหิตุนฺตโตฺถ, รุปฺปตีติ รูปํ, พุชฺฌตีติ พุโทฺธ-ทีโฆ, อคฺคีว ตปฺปติ, อิตฺถีว คจฺฉติ, นทีว สนฺทติ, มาตุปฎฺฐานํ, ปิตุปฎฺฐานํ, เยเต ธมฺมา อาทิกลฺยาณา [จูฬว. ๓๙๙] อิจฺจาทิฯ

อสรูเป –

อิติสฺส [ปาจิ. ๔๖๕], อิติปิ [ปารา. ๑], อสฺสมณีสิ [ปารา. ๑๓๕], อกตญฺญุสิ [ธ. ป. ๓๘๓], วเนฺทหํ, โสหํ, ยสฺสทานิ [มหาว. ๒๔๒], ฉายาว อนปายินี [ธ. ป. ๒], มาทิเสสุ กถาว กา, กินฺนุมาว สมณิโย มธุวา มญฺญติ พาโล [ธ. ป. ๖๙], จกฺขุนฺทฺริยํ [วิภ. ๒๑๙], เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา [อ. นิ. ๒.๓], ตโยเม ภิกฺขเว ธมฺมา [อ. นิ. ๓.๑๗] อิจฺจาทิฯ

กฺวจีติ กึ? กตมา จานนฺท อนิจฺจสญฺญา [อ. นิ. ๑๐.๖๐]ฯ

อิติ ปรโลปราสิฯ

๒๘. น เทฺว วาฯ

เทฺว ปุพฺพปรสรา กฺวจิ โลปา น โหนฺติ วาฯ

อปฺปมาโท อมตํ ปทํ [ธ. ป. ๒๑], โก อิมํ ปถวึวิเจสฺสติ [ธ. ป. ๔๔]ฯ

กฺวจิเตฺวว? โสตินฺทฺริยํ [วิภ. ๒๑๙], จกฺขุนฺทฺริยํ [วิภ. ๒๑๙],

วาติ กึ ? โกมํ วสลึ ปรามสิสฺสติฯ

อิโต ปฏฺฐาย ยาวสนฺธิกณฺฑาวสานา ยุตฺตฏฺฐาเนสุ สพฺพตฺถ กฺวจิสโทฺท, วาสโทฺท จ วตฺตเนฺตฯ ตตฺถ กฺวจิสโทฺท นานาปโยคํ ทเสฺสติฯ วาสโทฺท เอกปโยคสฺส นานารูปํ ทเสฺสติฯ โลปนิเสโธฯ

๒๙. ปรสรสฺสฯ

นิคฺคหีตมฺหา ปรสรสฺส กฺวจิ โลโป โหติ วาฯ

ตฺวํสิ [เป. ว. ๔๗; ชา. ๒.๒๒.๗๖๔], จนฺทํว วิมลํ สุทฺธํ [ธ. ป. ๔๑๓; สุ. นิ. ๖๔๒], จกฺกํว วหโต ปทํ [ธ. ป. ๑], หลํทานิ ปกาสิตุํ [มหาว. ๘], กินฺติ วเทยฺยํ, จีวรนฺติ, ปตฺตนฺติ, ภิกฺขุนฺติฯ

อิติ สรโลปราสิฯ

๓๐. สํโยคาทิ โลโปฯ

สํโยคสฺส อาทิภูโต พฺยญฺชโน กฺวจิ โลโป โหติ วาฯ

ปุปฺผํสา อุปฺปชฺชติ [ปารา. ๓๖] – อิธ ปุพฺพสุเตฺตน สรโลโป, เอวํส เต อาสวา ปหีนา โหนฺติ [ม. นิ. ๑.๒๔], สเจ ภุโตฺต ภเวยฺยาหํ, สาชีโว ครหิโต มม [มิ. ป. ๖.๑.๕] - อสฺส+อาชีโวติ เฉโท, ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ

ตีสุ พฺยญฺชเนสุ สรูปานํ ทฺวินฺนํ อาทิพฺยญฺชนสฺส โลโป – อคฺยาคารํ [ปาจิ. ๓๒๖], อคฺยาหิโต, วฺุตยสฺส, วิตฺยานุภูยเต, เอกสตํ ขตฺยา [ชา. ๒.๒๒.๕๙๔], รโตฺย, รตฺยา, รตฺยํ, สกฺวาหํ มาริส เทวานมิโนฺท [สํ. นิ. ๑.๒๖๘], อิจฺจาทิฯ

สรูปานนฺติ กึ? ติตฺถฺยา ปุถุโส วทนฺติ [สุ. นิ. ๘๙๗], จตุตฺถฺยนฺตํ, ฉฏฺฐุนฺตํ, จกฺขฺวาพาธํ, วเตฺถฺวตฺถฯ

อิติ พฺยญฺชนโลปราสิฯ

๓๑. โลโปฯ

นิคฺคหีตสฺส กฺวจิ โลโป โหติ วาฯ

สเร ปเร ตาว –

เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน [พุ. วํ. ๒.๒๗], ปุปฺผทานํ อทาสหํ-อทาสึ+อหนฺติ เฉโท, พินฺทุโลโป, ปุน ปุพฺพสรโลโป, ตุยฺหตฺถาย มหามุนิ, ตุเยฺหเวตํ ทุกฺกฏํ [ที. นิ. ๒.๑๗๘], ตาสาหํ สนฺติเก [ปาจิ. ๗๐๙], เตสาหํ เอวํ วทามิ, ปญฺจเนฺนตํ ธมฺมานํ อธิวจนํ, ฉเนฺนตํ ธมฺมานํ อธิวจนํ, สมณ เตฺวว ปุจฺฉามิ [ชา. ๒.๒๒.๒๕๓ สมณ เตว], พฺราหฺมณ เตฺวว ปุจฺฉามิ [ชา. ๒.๒๒.๒๕๘ พฺราหฺมณ เตว] -ตฺวํ+เอวาติ เฉโท, วิทูนคฺคมิติฯ

พฺยญฺชเน ปเร –

ตํ ตุยฺหมฺเล ปฏิเทเสมิฯ

คาถายํ –

อริยสจฺจานทสฺสนํ [ขุ. ปา. ๕.๑๑], เอตํ พุทฺธาน สาสนํ [ธ. ป. ๑๘๓], ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ [ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา]ฯ

มาคเม ปเร –

ครุโฬ อุรคามิว [ชา. ๑.๔.๑๒๔ สุปโณฺณ], ธโมฺม อรหตามิว [ที. นิ. ๒.๓๔๘], อาโลโก ปสฺสตามิว [สุ. นิ. ๗๖๙], พโก กกฺกฏกามิว [ชา. ๑.๑.๓๘], นภํ ตารกิตามิว [ชา. ๒.๒๒.๑๙๘๙ ตาราจิตามิว], ปทุมํ หตฺถคตามิว [ชา. ๒.๒๒.๒๓๓๖] -เอเตสุ มาคเม พินฺทุโลโป, พฺยญฺชเน ปุพฺพสรทีโฆ จฯ

ตถา สํอุปสคฺคสฺส พินฺทุโลเป อนฺตสรทีโฆ –

สาราโค, สารโตฺต, อวิสาหาโร, สารโมฺภ, สารโทฺธ, สาเกตํ นครํ, สาธารณํ, สํ อสฺส อตฺถีติ สามีฯ

สมาเส ตุมนฺตมฺหิ นิจฺจํ –

กตฺตุกาโม, คนฺตุกาโม อิจฺจาทิฯ

อิติ พินฺทุโลปราสิฯ

๓๒. สฺยาทิโลโป ปุพฺพเสฺสกสฺสฯ

วิจฺฉายํ เอกสฺส วิภตฺยนฺตสฺส ปทสฺส ทฺวิเตฺต กเต ปุพฺพปทสฺส สฺยาทิโลโป โหติฯ

เอเกกํ, เอเกกานิ, เอเกเกน, เอเกกสฺส อิจฺจาทิฯ

มาคเม –

เอกเมกํ, เอกเมกานิ อิจฺจาทิฯ

อิติ สฺยาทิโลปราสิฯ

อปฺปวิธานมุจฺจเตฯ

๓๓. ตทมินาทีนิ [จํ. ๕.๒.๑.๒๗; ปา. ๖.๓.๑๐๙; มุ. ๒.๓๔; กา. ๒.๒๗]ฯ

มหาวุตฺติสุตฺตมิทํ, ตทมินาทีนิ ปทรูปานิ อิมินา นิปาตเนน สิชฺฌนฺตีติ อโตฺถฯ

สรโลโป พฺยญฺชเน –

ลาพุ=อลาพุ , ปิธานํ=อปิธานํ, ทฺวารํ ปิทหิตฺวา=อปิทหิตฺวา, คินิ=อคฺคินิ, รตฺนํ=รตนํ, นฺหานํ=นหานํ, อสฺนาติ=อสนาติ, หนฺติ=หนติ, หนฺติ กุโทฺธ ปุถุชฺชโน [อ. นิ. ๗.๖๔], ผลํ เว กทลึ หนฺติ [อ. นิ. ๔.๖๘], สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติฯ กตฺถจิ พหุวจนมฺปิ ทิสฺสติฯ วิโกฺกสมานา ติพฺพาหิ, หนฺติ เนสํ วรํ วรํ [ชา. ๒.๒๒.๒๓๗๐]ฯ

อิวณฺณโลเป –

อารามรุกฺขเจตฺยานิ=เจติยานิ [ธ. ป. ๑๘๘], อถเตฺถกสตํ ขตฺยา [ชา. ๒.๒๒.๕๙๔] =ขตฺติยา, ติถฺยา ปุถุโส วทนฺติ [สุ. นิ. ๘๙๗]ฯ ติถฺยา ปุถุโส นิวิฎฺฐา [สุ. นิ. ๘๙๘] =ติตฺถิยาฯ วิทฺธโสฺต=วิทฺธํสิโต, อุตฺรโสฺต=อุตฺราสิโต, เสฺนโห=สิเนโห, เกฺลสวตฺถูนิ=กิเลสวตฺถูนิ, กฺริยา=กิริยา, ปฺลวนฺติ=ปิลวนฺติฯ

อุวณฺณโลเป –

ปทฺธานิ=ปทุมานิ, อุสฺมา=อุสุมา อิจฺจาทิฯ

สํโยคาทิพฺยญฺชนโลโป จ –

ปุตฺตานญฺหิ วโธ ทุโข, มาติโฆ ลภเต ทุขํ, อปฺปสฺสาทา กามา ทุขา, นตฺถิ กามปรํ ทุขํ [ชา. ๒.๑๙.๑๑๘], เสโข=เสโกฺข, อเปขา=อเปกฺขา, อุปสมฺปทาเปโข=อุปสมฺปทาเปโกฺข [มหาว. ๗๐] อิจฺจาทิฯ

สเรน สห พฺยญฺชนโลโป –

ปฎิสงฺขา โยนิโส [อ. นิ. ๖.๕๘], อกฺขาติ=อกฺขายติ, คนฺธํ ฆาติ=ฆายติ, อภิญฺญา=อภิญฺญาย, ปริญฺญา=ปริญฺญาย, อธิฎฺฐา=อธิฎฺฐาย, ปติฎฺฐา=ปติฎฺฐาย, อาวีกตา หิสฺส ผาสุ [มหาว. ๑๓๔] , อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ [มหาว. ๘], วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ

[ปฏฺฐา. ๓.๑.๙๘], ทสาหปรมตา ธาเรตพฺพํ [ปารา. ๔๖๒], นายํ พฺราหฺมณโภชนตฺถา, ติ โลทโน เหหิติ [ชา. ๑.๘.๑], วิสเสโนว คารโยฺห, ยสฺสตฺถา รุกฺขโรปกา [ชา. ๑.๓.๕๔] =วิส เสโนวาติ เอวํนามโก ราชา เอว, ยสฺสตฺถา ทูรมายนฺติ [ชา. ๑.๓.๒๘] – ยสฺสาติ อุทรสฺส, ปิตุ อตฺถา จนฺทวตี [ชา. ๑.๙.๖๖], อุปาทารูปํ, อนุปาทา วิมุโตฺต, สทฺธาปพฺพชิโต, อุ ปนิธาปญฺญตฺติฯ สํวิธาวหาโร, ยาติ=ยายติ, วาติ=วายติ, นิพฺพาติ=นิพฺพายติ, นิพฺพนฺติ=นิพฺ พายนฺติ, ปหาติ=ปหายติ, สปฺปติโสฺส=สปฺปติสฺสโย, สุหโท=สุหทโย=สพฺพตฺถ ยโลโป,

มุขโร=มุขขโร, วาจากรโณ=วากฺกรโณ, วาจาปโถ=พฺยปฺปโถ=วาสฺส พฺยตฺตํ, รสฺสตฺตญฺจ, เอวํ พฺยาโข=เอวํ วิย โข=วิสฺส พฺยตฺตํ, ทีโฆ จ ยโลโป จฯ

โลลุโป, โมมุโห, กุกฺกุโจ, สุสุโข, โรรุโวอิจฺจาทีสุ ปน อติสยตฺถทีปนตฺถํ ปททฺวิตฺตํ กตฺ วา ปุพฺพปเทสุ อกฺขรโลโปฯ

ปทโลโป อาทิมชฺฌเนฺตสุ –

ทโตฺต=เทวทโตฺต, อเสฺสหิ ยุโตฺต รโถ=อสฺสรโถ, รูปภโว=รูปํ, อรูปภโว=อรูปํ อิจฺจาทิฯ

โลปราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ทีฆ, รสฺสราสิ

อถ ทีฆ, รสฺสา ทีปิยเนฺตฯ

๓๔. เสสา ทีฆาฯ

ปกฺขิตฺตมิทํ สุตฺตํฯ ลุเตฺตหิ วา อาเทสกเตหิ วา วเณฺณหิ เสสา รสฺสสรา กฺวจิ ทีฆา โหนฺ ติ วาฯ

ปุพฺพลุเตฺต ตาว –

ตตฺรายมาทิ ภวติ [ธ. ป. ๓๗๕], ตตฺราภิรติมิเจฺฉยฺย [ธ. ป. ๘๘; สํ. นิ. ๕.๑๙๘], พุทฺธา นุสฺสติ, สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ [สุ. นิ. ๑๘๓], อนาคาเรหิ จูภยํ [ธ. ป. ๔๐๔; สุ. นิ. ๖๓๓], ธมฺมูปสํหิตา [ที. นิ. ๒.๓๔๙], ตถูปมํ ธมฺมวรํ อเทสยิ [ขุ. ปา. ๖.๑๓], เตสํ วูปสโม สุโข [ที. นิ. ๒.๒๒๑] อิจฺจาทิฯ

ปรลุเตฺต –

อชิตาติ ภควา อโวจ [สุ. นิ. ๑๐๓๙, ๑๐๔๑], สุเมโธ สาชาโต จาติ, รุปฺปตีติ รูปํ [สํ. นิ. ๓.๗๙], พุชฺฌตีติ พุโทฺธ, สาธูติปติสฺสุณิตฺวา [ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๔ กาฬยกฺขินีวตฺถุ], กิํสูธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ [สุ. นิ. ๑๘๔] อิจฺจาทิฯ

พินฺทุลุเตฺต –

ตาสาหํ [ปาจิ. ๗๐๙], เตสาหํ [ชา. ๒.๒๒.๓๑๓]ฯ

อาเทเสสุ –

มฺยายํธโมฺม [มหาว. ๗], สฺวาหํ [เป. ว. ๔๘๕], วิตฺยานุภูยเต อิจฺจาทิฯ

ยทิปิ อิมานิ รูปานิ พฺยญฺชเน อุปริสุเตฺตน สิชฺฌนฺติ, ลุตฺตาเทเสสุ ปน นิจฺจมิว ทีฆสิทฺธิญาปนตฺถํ อิทํ สุตฺตํ ปกฺขิตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๕. พฺยญฺชเน ทีฆรสฺสา [ก. ๒๕, ๒๖; นี. ๓๕, ๓๖, ๖๔, ๗๑, ๑๖๕, ๑๗๙]ฯ

พฺยญฺชเน ปเร รสฺสทีฆานํ กฺวจิ ทีฆ, รสฺสา โหนฺติ วาฯ ตตฺถ ทีฆวิธิ นาม คาถาวเสน วา อาคมวเสน วา วจนสุขวเสน วา พุทฺธิสุขวเสน วา โหติฯ

ตตฺถ คาถาวเสน ตาว –

มธุวามญฺญติ พาโล [ธ. ป. ๖๙], ขนฺตี จ โสวจสฺสตา [ขุ. ปา. ๕.๑๐], เอวํ คาเม มุนี จเร [ธ. ป. ๔๙], สโกฺก อุชู จ สุหุชู จ [ขุ. ปา. ๙.๑] อิจฺจาทิฯ

อาคเม –

อุรคามิว [ชา. ๑.๗.๓๐], อรหตามิว [ที. นิ. ๒.๓๔๘], ปสฺสตามิว [สุ. นิ. ๗๖๙] อิจฺจาทิฯ คาถาวเสนาติปิ ยุชฺชติฯ

วจนสุขญฺจ พุทฺธิสุขญฺจ ปุริเม เสสทีเฆปิ ลพฺภติฯ

ตตฺถ วจนสุเข –

ฉารตฺตํ มานตฺตํ [จูฬว. ๙๗], ปกฏฺฐํ วจนํ ปาวจนํ, ปาสาโท, ปากาโร, ปาวสฺสิ เมโฆ, นครํ ปาวิสิ, ปาเวกฺขิ, ปาริสุทฺธิ, ปาฏิปโท, จตุราสีติสหสฺสานิ [ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔] อิจฺจาทิฯ

พุทฺธิสุขํ นาม ปทเจฺฉทญาณสุขํฯ ตตฺถ –

สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ [ปารา. ๑], สาตฺถิกา ธมฺมเทสนา, จกฺขุมาสฺส ยถา อโนฺธ อิจฺจาทิฯ

พินฺทุลุเตฺต ปน สาราโค, สารโตฺต อิจฺจาทีนิ ปุเพฺพ อุทฺธฏานิเยวฯ

อิติ ทีฆราสิฯ

รสฺสสนฺธิมฺหิ คาถาวเสน ตาว –

ยิฏฺฐํว หุตํว โลเก [ธ. ป. ๑๐๘], โภวาทิ นาม โส โหติ [ธ. ป. ๓๙๖; สุ. นิ. ๖๒๕], ยถาภาวิ คุเณน โส อิจฺจาทิฯ

อาคเม ย, ร, ทาคเมสุ ปุพฺพรโสฺส –

ยถยิทํ [อ. นิ. ๑.๑-๔], ตถยิทํ, ยถริว อมฺหากํ ภควา, ตถริว ภิกฺขุสโงฺฆ, สมฺมเทว สมาจเร [สํ. นิ. ๑.๑๑๒], สมฺมทกฺขาโต มยา สติสโมฺพชฺฌโงฺค [สํ. นิ. ๕.๑๙๔] อิจฺจาทิฯ

สํโยครโสฺส นาม พหุลํ ลพฺภติ –

อกฺกโม, ปรกฺกโม, อกฺขาโต, อญฺญา, อญฺญินฺทฺริยํ, อญฺญาตํ ภควา, อญฺญาตํ สุคต, อตฺถรณํ, อโปฺผเฏติ, อลฺลิยติ, อจฺฉินฺทติ, อสฺสาโท, อาภสฺสโร, ปภสฺสโร, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ฌานสฺส ลาภิมฺหิ วสิมฺหิ [ปารา. ๒๐๓-๒๐๔]ฯ

ตา, โตปจฺจเยสุปิ รโสฺส –

กตญฺญุตา, อตฺถญฺญุตา, ธมฺมญฺญุตา, กญฺญโต, นทิโต, วธุโตฯ

สมาเส –

อิตฺถิปุมํ, อิตฺถิลิงฺคํ, อิตฺถิภาโว, สพฺพญฺญุพุโทฺธ อิจฺจาทิฯ

อิติ รสฺสราสิฯ

ทีฆ, รสฺสราสิ นิฏฺฐิโตฯ

วุทฺธิราสิ

อถ วุทฺธิสนฺธิ ทีปิยเตฯ

๓๖. ยุวณฺณานเมโอ ลุตฺตา [ก. ๑๔; รู. ๑๖; นี. ๓๔]ฯ

ลุตฺตา ปุพฺพสรมฺหา วา ปรสรมฺหา วา เสสานํ อิวณฺณุวณฺณานํ กเมน เอ, โออาเทสา โหนฺติ วาฯ

ปรอิวเณฺณ –

พนฺธุเสฺสว สมาคโม, อเตว เม อจฺฉริยํ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๘๘], วาเตริตํ, ชิเนริตํฯ

ปรอุวเณฺณ –

คโงฺคทกํ, ปตฺตํ โวทกํ กตฺวา [จูฬว. ๓๗๖], สงฺขฺยํ [สุ. นิ. ๗๕๔] โนเปติ เวทคู [มหานิ. ๖], อุทโกมิว ชาตํฯ

กฺริยาปเทสุ –

เวติ, อเปติ, อุเปติ, อเปกฺขา, อุเปกฺขา อิจฺจาทิฯ

ปุพฺพอิวเณฺณ –

รเถสโภ, ชเนสโภ, มุเนลโย อิจฺจาทิ- ตตฺถ รถีนํ อาสโภ เชฏฺฐโกติ รเถสโภ, รถีนนฺติ รถวนฺตานํ รถรุฬฺหานํ โยธานนฺติ อโตฺถฯ ชนีนํ อาสโภ ชเนสโภ, ชนีนนฺติ ชนวนฺตานํ อิสฺสรานํฯ มุนีนํ อาลโย วิหาโร มุเนลโยฯ

ปุพฺพอุวณฺณ –

สุนฺทรา อิตฺถี โสตฺถิ, สุนฺทโร อโตฺถ ยสฺสาติ โสตฺถิ, รสฺสตฺตํ, มงฺคลํฯ

วุทฺธิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อาเทสสนฺธิ

อถาเทสสนฺธิ ทีปิยเตฯ

๓๗. ยวา สเร [ก. ๑๘, ๑๙, ๒๑, ๔๕; นี. ๔๔, ๔๖, ๔๗, ๕๑, ๕๘]ฯ

สเร ปเร อิวณฺณุวณฺณานํ ย, วาเทสา โหนฺติ วาฯ

อิวณฺณ –

ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส [ธ. ป. ๓๗๖], สพฺพา วิตฺยานุภูยเต, กฺยาหํ อปรชฺฌามิ [ปารา. ๓๘๓] – อิธ ปฐมํ พินฺทุโลโป, สฺตา จ ปณฺฑิตาตฺยตฺถ, สฺตา จ ปณฺฑิตาตฺยมฺหา [ชา. ๒.๒๑.๑๔๙], ญาโต เสนาปตีตฺยาหํ [ชา. ๒.๒๑.๙๔], อิเจฺจตํ กุสลํ [ปารา. ๔๑๑], อิจฺจสฺส ว จนียํ [ทีฆนิกาเย], ปจฺจุตฺตริตฺวา, ปจฺจาหรติ [ปารา. ๓๐๕-๓๐๗], ปเจฺจติ, ปจฺจโย, อเจฺจติ, อจฺจโย [ที. นิ. ๑.๒๕๑], อจฺจายํ มชฺฌิโม ขโณฺฑ [ชา. ๑.๗.๓๓] – อติเรโก อยํ มชฺฌิโม ขโณฺฑตฺยโตฺถ, อปฺปจฺจณฺฑตา – อปฺปติอณฺฑตาตฺยโตฺถ, ชจฺจโนฺธ, ชจฺจฆานโก, ชเจฺจฬโก, อพฺภุคฺคจฺฉติ, อเพฺภติ, อโพฺภกาโส [ที. นิ. ๑.๑๙๑], อโชฺฌกาโส อชฺฌาคมา อิจฺจาทิฯ

วาเตฺวว? อิติสฺส มุหุตฺตมฺปิ [ปาจิ. ๔๖๕], อติสิคโณ, อธีริตํฯ

เอตฺถ จ อิเจฺจตนฺติอาทีสุ อิมินา สุเตฺตน อิติ, ปติ, อติปฺติ, ชาติ, อภิ, อธิสทฺทานํ อิวณฺณสฺส ยตฺตํ, ‘ตวคฺค, วรณาน’…นฺติ สุเตฺตน ยมฺหิ ตวคฺคสฺส จตฺตํ, ‘วคฺค, ล, เสหิ เต’ติ สุเตฺตน ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, อภิ, อธิสเทฺทสุ ปน ‘จตุตฺถทุติเยเสฺวส’…นฺติ สุเตฺตน วคฺคจตุตฺถานํ ตติยตฺตํฯ

อุวณฺณ –

จกฺขฺวาพาธมาคจฺฉติ, ปาตฺวากาสิ [ม. นิ. ๒.๓๐๘], วเตฺถฺวตฺถ วิหิตํ นิจฺจํ, ทฺวากาโร [มหาว. ๙], มธฺวาสโว [ปาจิ. ๓๒๘], อนฺวโย, อเนฺวติ, สฺวากฺขาโต [มหาว. ๒๖, ๖๒], สฺวากาโร [มหาว. ๙], พหฺวาพาโธ อิจฺจาทิฯ

๓๘. เอโอนํ [ก. ๑๗, ๑๘; รู. ๑๙, ๒๐; นี. ๔๓, ๔๔]ฯ

สเร ปเร เอ, โอนํ ย, วาเทโส โหติ วาฯ

กฺยสฺส พฺยปโถ อสฺสุ [สุ. นิ. ๙๖๗], กฺยสฺสุ อิธ โคจรา [สุ. นิ. ๙๖๗] -เก+อสฺส ปุคฺคลสฺสาติ อโตฺถ, พฺยปโถติ วจนปถา, ยถา นามํ ตถา ฌสฺส-เจ+อสฺสาติ เฉโท, ตฺยาหํ เอวํ วเทยฺยํ [ม. นิ. ๑.๓๐], ตฺยสฺส ปหีนา โหนฺติ, ปฺโตฺต ตฺยาหํ มหาราช [ชา. ๑.๑.๗], ปพฺพตฺยาหํ คนฺธมาทเน [ชา. ๒.๒๒.๓๙๗], อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม [มหาว. ๗], ยฺยสฺส

วิปฺปฏิสารชา, ยฺยสฺส เต โหนฺติ อนตฺถกามา, ยฺยสฺสุ มญฺญามิ สมเณ-เอตฺถ จ อวิสิเฏฺฐปิ วจน สเทฺท เย+อสฺสาติ ปทเจฺฉทพุทฺธิสฺขตฺถํ ‘ยฺยสฺสา’ติ โปตฺถกาโรปนํ ยุชฺชติเยว, ยถา ตํ? ‘ย ทาสฺส สีลํ ปญฺญญฺจ’ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๗๔] อิจฺจาทีสุ วิย, กฺวโตฺถสิ ชีวิเตน เม, ยาวตกฺวสฺส กาโย, ตาวตกฺวสฺส พฺยาโม [ที. นิ. ๒.๓๕], อถ ขฺวสฺส, อตฺถิ เขฺวตํ พฺราหฺมณ, ยตฺวาธิกรณํ [ที. นิ. ๑.๒๑๓], ยฺวาหํ, สฺวาหํ อิจฺจาทิฯ

วาเตฺวว? โส อหํ วิจริสฺสามิ [สุ. นิ. ๑๙๔], โส อหํ ภเนฺตฯ

๓๙. ยฺวณฺณานมิยงฺวง [โมค. ๕-๑๓๖ (ยฺวณฺณาน มิย งฺ ว ง สเร)]ฯ

สเร ปเร อิวณฺณุวณฺณนฺตานํ ปทานํ อิยง, อุวงาเทสา โหนฺติ วาฯ งานุพโนฺธ อนฺตาเทส โตฺถฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

อิธ เอเกกสฺส ปทสฺส รูปทฺวยํ วุจฺจเตฯ

อิวเณฺณ –

ติยนฺตํ ตฺยนฺตํ – ตตฺถ ติยนฺตนฺติ อิมินา สุเตฺตน สิทฺธํ, ตฺยนฺตนฺติ ‘ยวา สเร’ติ สุเตฺตนฯ เอวํ เสเสสุฯ อคฺคิยาคาเร อคฺยาคาเร, จตุตฺถิยเตฺถ [มหาว. ๓๗] จตุตฺถฺยเตฺถ, ปญฺจมิยเตฺถ ปญฺจมฺยเตฺถ, ปถวิยากาโส ปถพฺยากาโส, วิยญฺชนํ พฺยญฺชนํ, วิยากโต พฺยากโต, วิยากํสุ พฺยากํสุ, วิยโตฺต พฺยโตฺต, วิยูโฬฺห พฺยูโฬฺห, ธมฺมํ อธิเยติ อเชฺฌติ, ปติเยติ ปเจฺจติ ปตฺติยายติ วา, ปริยโงฺก ปลฺลโงฺก, วิปริยาโส วิปลฺลาโส, อิธ เอกรูปํ โหติ – ปริยตฺติ, ปริโยฺต, ปริยาโย, ปลฺลโงฺกอิจฺจาทีสุ ปริสเทฺท รสฺส ลตฺตํ กตฺวา อิสฺส ‘ยวา สเร’ติ ยเตฺต กเต ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ

อุวเณฺณ –

ภิกฺขุวาสเน, สยมฺภุวาสเน, อิธปิ รูปทฺวยํ ลพฺภติ – ทฺวงฺคิกํ=ทฺวงฺคิกํ, ภฺวาทิคโณ=ภฺวาทิคโณ อิจฺจาทิฯ

๔๐. วิติเสฺสเว วา [รู. ๓๓ (ปิเฏฺฐ)]ฯ

เอวสเทฺท ปเร อิติสทฺทสฺส อิ-การสฺส โว โหติ วาฯ

อิเตฺวว โจโร องฺคุลิมาโล, สมฺโพฺทเตฺวว สงฺขฺยํ [อุทา. ๔๕] คจฺฉติ, มหาอุทกกฺขโนฺธเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติ, มหาสมฺมโตเตฺวว ปฐมํ อกฺขรํ นิพฺพตฺตํ [ที. นิ. ๓.๑๓๑], อิสิคิลิเตฺวว สมญฺญา อโหสิ [ม. นิ. ๓.๑๓๓]ฯ

วาติ กึ? อิเจฺจวโตฺถ, สมฺโพฺทเตว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ

สุตฺตวิภเตฺตน เอวสเทฺท ปเร อญฺญติ-การสฺส วตฺตํฯ วิลปเตฺวว โส ทิโช [ชา. ๑.๖.๑๐๓], อนุเสเตฺววสฺส กามราโค, อนุเสเตฺววสฺส รูปราโค – อนุเสติ+เอว+อสฺสาติ เฉโท, โหเตฺวว การิยสนฺนิฏฺฐานํ, โหเตว วาฯ

๔๑. เอโอนม วเณฺณ [ก. ๒๗; รู ๓๙; นี. ๖๖, ๑๖๓-๔]ฯ

สรพฺยญฺชนภูเต วเณฺณ ปเร เอ, โอนํ อตฺตํ โหติ วาฯ ตตฺถ เอสฺส อตฺตํ เยภุเยฺยน ม, ทา คเมเสฺวว โหติฯ

อกรมฺหส เต กิจฺจํ [ชา. ๑.๔.๒๙] – อกรมฺหเสตฺยโตฺถ, ทิสฺวา ยาจกมาคเต [ชา. ๑.๗.๕๘; ๒.๒๒.๒๒๖๑], ทิสฺวา ปณฺฑิตมาคเต [ชา. ๒.๒๒.๗๘๓], ยมาหุ นตฺถิ วีริยนฺติ [ชา. ๒.๑๘.๑๖๒] – เย+อาหุตฺยโตฺถฯ กทสฺสุ – เก+อสฺสุ, ยเทว เต ชาตินิสฺสิตา, ตเทว เต ชรานิสฺสิตาเย+เอว, เต+เอวาติ เฉโท, เสฺว ภโว สฺวาตนํ [ปารา. ๒๒] – พฺยญฺชเน ทีโฆฯ

โอมฺหิ –

ส สีลวา [ธ. ป. ๘๔], ส ปญฺญวา, ส เว กาสาวมรหติ [ธ. ป. ๑๐], เอส อโตฺถ, เอส ธโมฺม [ธ. ป. ๕], ทินฺนมาสิ ชนิเนฺทน [ชา. ๒.๒๒.๒๑๖๑ (ทินฺนมฺหาติ ชนิเนฺทน)] – ทิโนฺน+อาสีติ เฉโท, มคฺคมตฺถิ [วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙] – มโคฺค+อตฺถิ, อคฺคมกฺขายติ [อ. นิ. ๑.๔๗], ปจฺจยาการเมว จ [วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๕], สโงฺฆ ปพฺพตมิว, สโทฺท จิจฺจิฏมิว, หิโยฺย ภโว หิยฺยตฺตนํ, ปาโต อสนํ ปาตราโส, ปาตมนฺสิโฏฺฐ, กกฺสนฺธ โกณาคมโน, เถร วาทานมุตฺตโม – กกุสโนฺธติ จ เถโรติ จ เฉโท, เถรวาโทติ อโตฺถฯ

สุตฺตวิภเตฺตน อนิมิเตฺตปิ โหติฯ ตฺวญฺจ ธนุเสข จ [ชา. ๑.๑๖.๒๓๙], ปจฺจยมหาปเทโส เหส, เอกโกฏฺฐาโส เอส, อภิลาปมตฺตเภโท เอส อิจฺจาทิฯ

๔๒. โคสฺสาวง [ก. ๒๒, ๗๘; รู. ๒๘; นี. ๕๒, ๒๒๙]ฯ

สเร ปเร โคสฺส อนฺตสฺส อวง โหติฯ

โค จ อโสฺส จ ควาสฺสํฯ

สุตฺตวิภเตฺตน พฺยญฺชเนปิฯ สควจโณฺฑ [อ. นิ. ๔.๑๐๘], ปรควจโณฺฑฯ

อปฺปวิธานมุจฺจเตฯ

มหาวุตฺตินา อวณฺณสฺส อุตฺตํ, โอตฺตญฺจ –

ปุถุชฺชโน, ปุถุภูโต-ปุถูติ วา เอโก ปาฏิปทิโก, ปุถุนา ปุถุนีติปิ ทิสฺสติ, อเปกฺขิยาโน อเปกฺขิยานอเปกฺขิตฺวาตฺยโตฺถฯ เอวํ อนุโมทิยาโน, มรีจิกูปมํ อภิสมฺพุทฺธาโน, มา มํ ปิสาจา ขาทนฺตุ, ชีวํ ตฺวํ สรโทสตํ [ชา. ๑.๒.๙], รตฺติทิโวว โส ทิโพฺพ, มานุสํ สรโทสตํ-วสฺสสตนฺตฺย โตฺถ, อนฺยนฺติ ทิโสทิสํ [ที. นิ. ๓.๒๘๑], สมฺปตนฺติ ทิโสทิสํ-ตํ ตํ ทิสนฺตฺยโตฺถ, ปโรสตํ, ปโรสหสฺสํ, อโญฺญญฺญํ อญฺญมญฺญํ, โปโนปุญฺญํ ปุนปฺปุนํ, โปโนพฺภวิกา ตณฺหา-ปุโนติ วา เอโก นิปาโต, ปุโน ตสฺส มเห สิโน, ปุโน ปตฺตํ คเหตฺวาน, น จ ทานิ ปุโน อตฺถิ, มม ตุยฺหญฺจ สงฺคโม, น ปุโน อมตาการํ, ปสฺสิสฺสามิ มุขํ ตว [อป. เถรี ๒.๒.๒๓๕]ฯ

อิวณฺณสฺส อตฺตํ, อุตฺตํ, เอตฺตญฺจ –

ตทมินาเปตํ ปริยาเยน เวทิตพฺพํ-ตํ เอตํ อตฺถชาตํ อิมินา ปริยาเยน เวทิตพฺพนฺติ อโตฺถ, สกึ อาคจฺฉติ สีเลนาติ สกทาคามี, อิตฺถิยา ภาโว อิตฺถตฺตํ, เอวุมํ – เอวํ+อิมนฺติ เฉโท, ตุวํ โน สตฺถา มหามุเน, อตฺถธมฺมวิทู อิเสฯ

อุวณฺณสฺส อิตฺตํ, โอตฺตญฺจ –

มาติโต [ที. นิ. ๑.๓๐๓], ปิติโต, มาติปโกฺข, ปิติปโกฺข, มาติโฆ [ชา. ๒.๑๙.๑๑๘], ปิติโฆ, มตฺติกํ ธนํ [ปารา. ๓๔], เปตฺติกํ ธนํ, อปิ โน ลจฺฉสิ, กจฺจิ โน ตุเมฺห ยาเปถ, กถํ โน ตุเมฺห ยาเปถ, โสตุกามตฺถ โน ตุเมฺห ภิกฺขเว, น โน สมํ อตฺถิ [ขु. ปา. ๖.๓], น หิ โน สงฺกรเนฺตน [ม. นิ. ๓.๒๗๒], นตฺถิ โน โกจิ ปริยาโย [ชา. ๑.๕.๑๑๐ (น หิ โน โกจิ ปริยาโย)] – อิเมสุ ตีสุ นุสโทฺท เอกํสเตฺถ, โสสิโต โสตโตฺต เจว [ชา. ๑.๑.๙๔ โสตโตฺต โสสิโนฺท เจว; ม. นิ. ๑.๑๕๗] – สุฏฺฐุ สีตโล สุฏฺฐุ สนฺตโตฺตตฺยโตฺถ, ชมฺพุนทิยา ชาตํ ชโมฺพนทํฯ

เอสฺส อิตฺตํ –

โอกนฺทามสิ ภูตานิ, ปพฺพตานิ วนานิ จ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๗๓] – อวกนฺทามเสตฺยโตฺถ, ยํ กโรมสิ พฺรหฺมุโน, ตทชฺช ตุยฺหํ ทสฺสาม [ที. นิ. ๒.๓๗๐], อิธ เหมนฺตคิมฺหิสุ [ธ. ป. ๒๘๖], พุทฺธปเจฺจกพุทฺธิสุ, เจเตหิ เจตปุตฺติหิ [จริยา. ๑.๑๐๖] – เจตปุเตฺตหิ สทฺธินฺตฺยโตฺถฯ

โอสฺส อุตฺตํ –

มนุญฺญํ, น เตนตฺถํ อพนฺธิสุ [ชา. ๑.๖.๗] – โส เตน วจเนน อตฺถํ น อพนฺธิ น ลภีตฺยโตฺถฯ อวฺหายนฺตุ สุ ยุเทฺธน [ชา. ๒.๒๒.๘๗๑] – โส ปหารวจเนน มํ อวฺหยโนฺตตฺยโตฺถฯ อปินุ หนุกา สนฺตา [ชา. ๑.๑.๑๔๖] – โน หนุกา เอกนฺตํ ขินฺนา ทุกฺขปตฺตาตฺยโตฺถฯ

วิการสนฺธิปิ อาเทสสนฺธิรูปตฺตา อิธ สงฺคยฺหติฯ

อิติ สราเทสราสิฯ

กวคฺคโต ปฏฺฐาย วคฺคาวคฺคพฺยญฺชนานํ อาเทโส ทีปิยเตฯ

๔๓. วคฺคลเสหิ เตฯ

ปญฺจวเคฺคหิ จ ล, เสหิ จ ปรสฺส ย-การสฺส กฺวจิ เต เอว วคฺค ล, สา โหนฺติ วา ยถากฺกมํ, ย-กาโร ปุพฺพรูปตฺตํ อาปชฺชตีติ วุตฺตํ โหติฯ

นิปจฺจตีติ นิปโก, นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ, วิปาโก เอว เวปกฺกํ, วตฺตพฺพนฺติ วากฺกํ, วากฺยํ วาฯ ปมุเข สาธุ ปาโมกฺขํ – ยสฺส ปุพฺพรูปเตฺต กเต อาทิทุติยสฺส ปฐมตฺตํ, สุภคสฺส ภาโว โสภคฺคํ, โทภคฺคํ, ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภคฺคํ, ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยคฺคํ, กุกฺกุจภาโว กุกฺกุจฺจํ, วตฺตพฺพนฺติ วาจฺจํ, วุจฺจเต, ปจฺจเต, วณิชานํ กมฺมํ วาณิชฺชํ, ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภชฺชํ, ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยชฺชํฯ

๔๔. ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา [ก. ๒๖๙, ๔๑; นี. ๑๐๔, ๑๐๖, ๑๑๙, ๑๒๑-๕]ฯ

อาเทสภูเต วา วิภตฺติภูเต วา ปจฺจยภูเต วา ย-กาเร ปเร ตวคฺคานํ, ร, ณานญฺจ จวคฺค, พ, ย, ญาเทสา โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ

โปกฺขรโณฺญ, โปกฺขรณฺญา, โปกฺขรณฺญํ, สมณสฺส ภาโว สามณฺญํ, เอวํ พฺรหฺมณฺญํ, อิเจฺจตํ กุสลํ [ปารา. ๔๑๑] อิจฺจาทีนิ ‘ยวา สเร’ติ สุเตฺต อุทาหฏานิฯ

ปณฺฑิตสฺส ภาโว ปณฺฑิจฺจํ, สนฺตสฺส ภาโว สจฺจํ, ตถสฺส ภาโวตจฺฉํ, ยเชฺชวํ-ยทิ+เอวํ, นโชฺช, นชฺชา, นชฺชํ, สุหทสฺส ภาโว โสหชฺชํ, วตฺตพฺพนฺติ วชฺชํ, ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ [ธ. ส. ๑๖๐], อุปสมฺปชฺชติ, อโชฺฌกาโส, โพชฺฌโงฺค, โพชฺฌา, โพธิยา วา, พุชฺฌิตพฺพนฺติ โพชฺฌํ, พุชฺฌติ, โปโนปฺุญํ, ถนโต สมฺภูตํ ถฺญํฯ

ปวเคฺค ยสฺส ปุพฺพรูปํ –

วปฺปเต, ลุปฺปเต, อพฺภุคฺคโต, อโพฺภกาโส, อุสภสฺส ภาโว โอสพฺภํ, ลภิยเตติ ลพฺภํ, ลพฺภเต, คาเม หิตํ คมฺมํ, โอปมฺมํ, โสขุมฺมํ, อาคมฺม, อุปคมฺม, คมิยเตติ คโมฺม, เอวํ ทโมฺม, รโมฺม, คมฺมเต, รมฺมเตฯ

‘ตวเคฺค วรณาน…’นฺติ อิมินา สุเตฺตน ยมฺหิ รสฺส ยตฺตํ –

กยฺยเต กริยเต, อโยฺย อริโยฯ

‘วเคฺคลเสหิ เต’ติ ลโต ยสฺส ปุพฺพรูปํ –

ปลฺลโงฺก, วิปลฺลาโส, โกสลฺลํ, ปตฺตกลฺลํฯ

‘ตวเคฺควรณาน…’นฺติ ยมฺหิ วสฺส พตฺตํ –

ปุถพฺยา, ปุถพฺยํ, ภาตุ อปจฺจํ ภาตโพฺย, โกรโพฺย, ทิเว ภวํ ทิพฺพํ ทิพฺยํฯ

‘วเคฺคลเสหิ เต’ติ สโต ยสฺส ปุพฺพรูปํ –

รหสิ ภวํ รหสฺสํ, โสมนสฺสํ, โทมนสฺสํ, โสวจสฺสํ, โทวจสฺสํ-มโนคณตฺตา มเชฺฌ สาคโม, ภาสิตพฺพนฺติ ภสฺสํ, อาทิสฺส=อาทิสิตฺวา, อุทฺทิสฺส=อุทฺทิสิตฺวา, อุปวสฺส=อุปวสิตฺวา, สมฺผุสฺส=สมฺผุสิตฺวา, ตุสฺสติ, ทุสฺสติ, นสฺสติอิจฺจาทิฯ

๔๕. ตถนรานํ ฏฐณลา [รู. ๓ (ปิเฏฺฐ)]ฯ

ตาทีนํ ฏาทิอาเทสา โหนฺติ วาฯ

ตสฺส ฏตฺตํ –

ปฏิหฺญติ, ปฏคฺคิ ทาตโพฺพ, ปฏิจฺฉโนฺน, ปฏิปฺปโนฺน, พฺยาวโฏ, อุทาหโฏ, ทุกฺกฏํ อิจฺจาทิฯ

ถสฺส ฐตฺตํ –

ปีฬนโฏฺฐ [ปฏิ. ม. ๑.๑๗], สงฺขตโฏฺฐ [ปฏิ. ม. ๑.๑๗], อฏฺฐิํกตฺวา สุเณยฺย [ชา. ๒.๑๗.๙๒], อฏฺฐกถา อิจฺจาทิฯ

นสฺส ณตฺตํ –

คามํ เนตีติ คามณิ, เสนํ เนตีติ เสนาณิ, ปณิธิ, ปณิธานํ, ปณิหิตํ, ปณาโม, ปริณาโม, โอณาโม, อุณฺณาโม, กรณียํ, กรณํ, ญาณํ, ตาณํ, ปมาณํ, สรณํ, คหณํ อิจฺจาทิฯ

รสฺส ลตฺตํ –

ปลิโฆ, ปลิโพโธ, ปลิปนฺนฺน, ปลฺลโงฺก, ตลุโณ ตรุโณ, กลุนํ ปริเทวยิ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๕๑], มหาสาโล, อฏฺฐสาลินี, นยสาลินี อิจฺจาทีนิฯ

อิทานิ มหาวุตฺติวิธานมุจฺจเตฯ

กสฺส ขตฺตํ –

นิกฺขมติ, นิกฺขนฺโต, เนกฺขมฺโม, ราชกิจฺจํ กโรตีติ ขตฺตา, กตฺตา วาฯ

ทตฺตญฺจ –

สทตฺถปสุโต สิยา [ธ. ป. ๑๖๖]ฯ

ยตฺตญฺจ –

สยํ รฏฺฐํ หิตฺวาน, ปุปฺผทานํ ททาตีติ ปุปฺผทานิโย ปุปฺผทานิโก, สิปฺปลิวเน วสตีติ สิปฺปลิวนิโย สิปฺปลิวนิโก, กุมาริยา กุมาริกาฯ

ขสฺส คตฺตํ –

เอฬมฺโค เอฬมฺโขฯ

คสฺส กตฺตํ –

ลุชฺชตีติ โลโก, อาโรคฺยํ อภิสเชฺชตีติ ภิสโกฺก, กุลูปโก กุลูปโค, ขีรูปโก ขีรูปโค, คีวูปกํ คีวูปคํฯ

ฆสฺส หตฺตํ –

สีฆชวตาย สีโหฯ

จสฺส ฉตฺตํ –

วินิจฺฉโย, อจฺฉริยํ, มจฺฉริยํ, รํสิโย นิจฺฉรนฺติ-นิคจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ

ฉสฺส สตฺตํ –

อตฺถิ สาหสฺส ชีวิตํ [ชา. ๒.๒๒.๓๑๔] -ฉาหํ+อสฺสาติ เฉโท, สฬายตนํฯ

ชสฺส ทตฺตํ –

ปรเสนํ ชินาตีติปเสฺสนที-มหาวุตฺตินา สรโลโป, รสฺส ปรรูปํฯ

ยตฺตญฺจ –

นิสฺสาย ชายตีติ นิโย, นิยโก วา, นิยํ ปุตฺตํฯ

ญสฺสณตฺตํ –

ปณฺณตฺติ ปญฺญตฺติ, ปณฺณาสํ ปญฺญาสํฯ ปณฺณวีสติ ปญฺจวีสติฯ

นตฺตญฺจ –

นามมตฺตํ น นายติ, อนิมิตฺตา น นายเร [วิสุทฺธิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๘] – น ปญฺญายนฺตีติ อ โตฺถฯ

ตสฺส กตฺตํ –

นิยโก นิยโตฯ

ถตฺตญฺจ –

นิตฺถิโณฺณ, นิตฺถรณํ, เนตฺถารํฯ

นตฺตญฺจ –

ชิโน, ปิโน, ลิโน, ปฏิสลฺลิโน, ปฬิโน, มลิโน, สุปิโน, ปหีโน, ธุโน, ปุโน, ลุโน, อาหุนํ, ปาหุนํฯ

ทสฺส ฑตฺตํ –

ฉวฑาโห, ทิสาฑาโห, กายฑาโหฯ

ฬตฺตญฺจ –

ปริฬาโห, อาคนฺตฺวา ฉวํ ทหนฺติ เอตฺถาติ อาฬหนํ, สุสานํฯ

ตตฺตญฺจ –

สุคโต, ตถาคโต, กุสิโต, อุทติ ปสวตีติ อุตุฯ

ธสฺส ทตฺตํ –

เอกมิทาหํ ภิกฺขเว สมยํ [ม. นิ. ๑.๕๐๑] -อิธาติ วา นิปาโตฯ

หตฺตญฺจ –

สาหุ ทสฺสนมริยานํ [ธ. ป. ๒๐๖], สํหิตํ, วิหิตํ, ปิหิตํ, อภิหิตํ, สนฺนิหิตํ, ปณิหิตํ, สทฺทหติ, วิทหติ, ปิทหติฯ

นสฺส อุตฺตํ –

อุปญฺญาโส=อุปนฺยาโส, ญาโย=นฺยาโย-นิจฺจํ เอติ ผลํ เอเตนาติ ญาโย, เญยฺยํ=เนยฺยํฯ

ยตฺตญฺจ –

เถนสฺส กมฺมํ เถยฺยํ, เถราธินนฺติ เถราเธยฺยํ, ปาติโมกฺขํ, ปราเธยฺยกํ ทุกฺขํฯ

ปสฺส ผตฺตํ –

นิปฺผชฺชติ, นิปฺผตฺติ, นิปฺผนฺนํฯ

พตฺตญฺจ –

สมฺพหุลํ=สมฺปหุลํ, พหุสโนฺต น ภรติ [สุ. นิ. ๙๘] =ปหุ สโนฺต น ภรติฯ

ภสฺส ผตฺตํ –

อนนฺตํ สพฺพโตปผํ [ที. นิ. ๑.๔๙๙]ฯ

มสฺส ปตฺตํ –

จิรปฺปวาสิํ [ธ. ป. ๒๑๙], หตฺถิปฺปภินฺนํ [ธ. ป. ๓๒๖]ฯ

ยสฺส วตฺตํ –

ทีฆาวุ กุมาโร [มหาว. ๔๕๙] =ทีฆายุ กุมาโร, อายุํ ธาเรตีติ อาวุธํ=อายุธํ, อายุ อสฺส อตฺถีติ อเตฺถ 'อาวุโส'ติ นิปาโต, กสาโว=กสาโย, กาสาวํ=กาสายํ, สาลิํ ลุนาตีติ สาลิลายโก, ติณลายโกฯ

ลสฺส รตฺตํ –

นีลํ ชลํ เอตฺถาติ เนรญฺชรา, ชลํ คณฺหิตุํ อลนฺติ อรญฺชโร, สสฺสตํ ปเรติ, อุเจฺฉทํ ปเรติ-ปเลตีติ อโตฺถฯ

วสฺส ปตฺตํ –

ปิปาสติ ปิวาสติฯ

พตฺตญฺจ –

พฺยากโต, พฺยโตฺต, พฺยญฺชนํ, สีลพฺพตํ, นิพฺพานํ, นิพฺพุตํ, ทิพฺพํ, ทิพฺพติ, สิพฺพติ, กุพฺพติ, กุพฺพโนฺต, กุรุพฺพติ, กุรุพฺพโนฺต, อเสวิตพฺพตฺตา วาเรตโพฺพติ พาโล, ปพฺพชิโต, ปพฺพชฺชา อิจฺจาทิฯ

สสฺส ฉตฺตํ –

อจฺฉิฎฺฐํ-อวสิฎฺฐนฺตฺยโตฺถ, “ทิพฺพา สทฺทา นิจฺฉรนฺติ, รํสิโย [วิ. ว. ๗๓๐] นิจฺฉรนฺตี”ติ เอตฺถาปิ สสฺส ฉตฺตํ อิจฺฉนฺติฯ

ตตฺตญฺจ –

อุตฺติฎฺฐปตฺตํ อุปนาเมนฺติ [มหาว. ๖๔], “อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺยา” ติ เอตฺถ ปน อุทฺทิสฺส ติฎฺฐนํ อุตฺติฎฺฐนฺติ อโตฺถฯ “อุทฺทิสฺส อริยา ติฎฺฐนฺติ, เอสา อริยาน ยาจนา [ชา. ๑.๗.๕๙]”ติ วุตฺตํฯ

หสฺส ฆตฺตํ –

นิจฺจํ ทหติ เอตฺถาติ นิทาโฆ, ลฆุ ลหุฯ

ฬสฺส ฑตฺตํ –

ครุโฑ ครุโฬฯ

อิติ พฺยญฺชนาเทสราสิฯ

มิสฺสกาเทโส วุจฺจเตฯ

อวสฺส อุตฺตํ –

อุทฺธโมฺม, อุพฺพินโย, อุปฺปโถ, อุมฺมโคฺค, อุญฺญา อวญฺญา, อุญฺญาตํ อวญฺญาตํ, อุชฺฌานสญฺญีฯ

โอตฺตญฺจ –

โอนโทฺธ, โอกาโส, โอวาโท, โอโลกนํ อิจฺจาทิฯ

วสฺส โอตฺตํ –

อุโปสโถ – อุปวสโถติ ฐิติ, โนนีตํ นวนีตํ, นิวตฺถโกโจ นิวตฺถกวโจ, โก เต พลํ มหาราช, โก นุ เต รถมณฺฑลํ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๘๐] – กฺวติ อโตฺถฯ โก เต ทิโฎฺฐ วา สุโต วา, วานโร ธมฺมิโก อิติ, โก นุเม โคตมสาวกา คตา-กฺว นุ+อิเมติ เฉโท, โสณฺณํ สุวณฺณํ อิจฺจาทิฯ

กุสฺส กุรุตฺตํ –

กุรุพฺพติ กุพฺพติฯ

ตฺตสฺส ตฺรตฺตํ –

อตฺรโช ปุโตฺต, เขตฺรโช ปุโตฺต อตฺตโช, เขตฺตโช, โคตฺรภู, วตฺรภู, จิตฺรํ, วิจิตฺรํ, จิตฺตํ, วิจิตฺตํ, อุตฺรสฺตมิทํ จิตฺตํ [สํ. นิ. ๑.๙๘], อุตฺราสี ปลายี [สํ. นิ. ๑.๒๔๙], ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ [ม. นิ. ๑.๒๓] อิจฺจาทิฯ

ทสฺส ทฺรตฺตํ –

อินฺทฺริยํ, สุโข อุทโย ยสฺสาติ สุขุทฺรยํ, ทุกฺขุทฺรยํ กมฺมํ [ม. นิ. ๒.๑๐๙], ปถวี อุนฺทฺริยฺยติ [สํ. นิ. ๑.๑๕๘] – ภิชฺชตีตฺยโตฺถ, มิตฺตทฺรุโพฺภ มิตฺตทฺทุโพฺภฯ

ทฺทสฺส ทฺรตฺตํ –

ภทฺรํ ภทฺทํ, อโสฺส ภโทฺร [ธ. ป. ๑๔๓], สทา ภทฺรานิ ปสฺสติ [ที. นิ. ๒.๑๕๓], สเพฺพ ภทฺรานิ ปสฺสนฺตุ [ชา. ๑.๒.๑๐๕], ภทฺรานิ ภทฺรานิ ยานานิ โยเชตฺวา, ลุทฺรํ [ที. นิ. ๒.๔๓] ลุทฺทํฯ

พสฺส พฺรตฺตํ –

พฺรหาวนํ, พฺรหนฺตํ วา วนปฺปตึ [ชา. ๑.๑.๑๔], พฺรหฺมา, พฺราหฺมโณ – พาหิตปาปตฺตา อรหา พฺราหฺมโณติ วุจฺจติ, พฺรหฺมุโน อปจฺจนฺติ ชาติพฺราหฺมโณ วุจฺจติฯ

ว, วีนํ พฺยตฺตํ –

พฺยโย=วโย-วินาโสตฺยโตฺถ, กิจฺจากิเจฺจสุ พฺยาวโฏ=วาวโฏ, ปเงฺก พฺยสโนฺน=วิสโนฺน, พฺยมฺหิโต=วิมฺหิโต, พฺยมฺหํ=วิมานํ-มานสฺส มฺหตฺตํฯ

กฺขสฺส จฺฉตฺตํ –

อจฺฉิ=อกฺขิ, สจฺฉิ=สกฺขิ-สห อกฺขินา วตฺตตีติ อเตฺถ นิปาโต, ปจฺจกฺขนฺติ อโตฺถฯ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติ [มิ. ป. ๕.๓.๑๒], มจฺฉิกา=มกฺขิกา, ลจฺฉี=ลกฺขี-สิรีติ อโตฺถฯ

มหาวุตฺตินา อกฺขรสํขิตฺตํ โหติ –

อาเจโร อาจริโย, น มาตาปิตรสํวโฑฺฒ, อนาเจรกุเล วสํ [ชา. ๑.๑.๙], อาเจรมฺหิ สุสิกฺขิตา [ชา. ๑.๗.๘๒], พฺรหฺมเจโร พฺรหฺมจริโย, ติณฺหํ ติขิณํ, ตณฺหา ตสิณา, สุณฺหา สุณิสา, อภิณฺหํ อภิกฺขณํ, ปโณฺห ปุพฺพโณฺห, ปเณฺห วโชฺฌ มโหสโธ [ชา. ๑.๑๕.๓๒๔], สุราเมรโย-สุราเมเรโยฺย, สุราเมเรยฺยปานานิ, โย นโร อนุยฺุญฺชติ [ธ. ป. ๒๔๗]ฯ กมฺมธารโย= กมฺมธาเรโยฺย , ปาฏิหีรํ ปาฏิเหรํ ปาฏิหาริยํ, อเจฺฉรํ อจฺฉริยํ, มเจฺฉรํ มจฺฉรํ มจฺฉริยํ อิจฺจาทิฯ

อกฺขรวุฑฺฒิปิ โหติ –

เอกจฺจิโย เอกเจฺจโยฺย เอกโจฺจ, มาติโย มโจฺจ, กิจฺจยํ กิจฺจํ, ปณฺฑิติยํ ปณฺฑิจฺจํ, สุวามิ สามิ, สุวามินิ สามินิ, สุวเกหิ ปุเตฺตหิ สเกหิ ปุเตฺตหิ, สตฺตโว สโตฺต, ตฺวญฺจ อุตฺตมสตฺตโว [ชา. ๒.๒๑.๗๖], เอวํ อุตฺตมสตฺตโว [ชา. ๒.๒๑.๗๙] อิจฺจาทิฯ

อิติ มิสฺสกาเทสราสิฯ

พินฺทาเทโส ทีปิยเตฯ

๔๖. วเคฺค วคฺคโนฺต [ก. ๓๑; รู. ๔๙; นี. ๑๓๘-๙]ฯ

วคฺคพฺยญฺชเน ปเร นิคฺคหีตสฺส สกวคฺคนฺตพฺยญฺชนาเทโส โหติ วาฯ

ทีปงฺกโร, สงฺขาโร, สงฺคโห, สญฺจาโร, สญฺชาโต, สณฺฐิตํ, อตฺตนฺตโป, ปรนฺตโป, อมตนฺทโท, ปุรินฺทโท, สนฺธิ, สนฺนิธิ, สมฺปตฺติ, สมฺพุโทฺธ, สมฺภโว, สมฺภาโร, สมฺภิโนฺน, สมฺมโต อิจฺจาทีสุ นิจฺจํ, ตงฺกโร, ตํกโร อิจฺจาทีสุ อนิจฺจํ, พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ [ขุ. ปา. ๑.สรณตฺตย], น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ อิจฺจาทีสุ [ธ. ป. ๖๗] นตฺถิฯ

มหาวุตฺติวิธานมุจฺจเตฯ

วคฺคาวเคฺคสุ พฺยญฺชเนสุ ปเรสุ นิคฺคหีตํ ปรรูปํ คจฺฉติ –

สกฺกโรติ, สกฺกโต, สกฺกาโร, สกฺกจฺจํ, ตกฺกตฺตา, ตกฺกโร, ตกฺขณํ ตงฺขณํ ตํ ขณํ, ตคฺคติกํ ตํ คติกํ, ตนฺนิโนฺน, ตโปฺปโณ, ตปฺปพฺภาโร, ตปฺปธาโน, เอตปฺปรโม, ยคฺคุโณ ยํคุโณ, ตเลฺลณา, มเลฺลณา, สเลฺลโข, ปฏิสลฺลีโน, ตพฺพณฺณนา ตํวณฺณนา, ตสฺสโม ตํสโม, อิทปฺปจฺจยตา , จิรปฺปวาสิํ, หตฺถิปฺปภินฺนํ อิจฺจาทิฯ อิมสฺมิํ คเนฺถ เอกตฺถ สิทฺธมฺปิ ตํ ตํ รูปํ ตตฺถ ตตฺถ ปุนปฺปุนมฺปิ วิธิยฺยติ ญาณวิจิตฺตตฺถํฯ

๔๗. มยทา สเร [ก. ๓๔, ๓๕; รู. ๓๔, ๕๒; นี. ๑๔๒-๕]ฯ

สเร ปเร นิคฺคหีตสฺส กฺวจิ ม, ย, ทา โหนฺติ วาฯ

ตตฺถ ทาเทโส ย, ต, เอตสเทฺทหิ นปุํสเก ทิสฺสติ –

ยทพฺรวิ [ชา. ๑.๒.๑๔๓], ตทนิจฺจํ [ม. นิ. ๒.๑๙], เอตทโวจ สตฺถา [สุ. นิ. ทฺวยตานุปสฺสนาสุตฺต]ฯ

สมาเส ปน ทาเทโส ติลิเงฺค ทิสฺสติ –

ยทนนฺตรํ, ตทนนฺตรํ, เอตทตฺถา กถา [อ. นิ. ๒.๖๘]ฯ เอตทตฺถา มนฺตนา [อ. นิ. ๒.๖๘] -ตตฺถ ยสฺส อตฺถสฺส วา ยสฺส ปทสฺส วา ยสฺสา กถาย วา อนนฺตรํ ยทนนฺตรํฯ

กฺวจิเตฺวว? ยเมตํ วาริชํ ปุปฺผํ, อทินฺนํ อุปสิงฺฆสิ [ชา. ๑.๖.๑๑๕]ฯ

มาเทโส ย, ต, เอตสเทฺทหิ ปุมิตฺถิลิเงฺคสุ ทิสฺสติ –

ยมาหุ เทเวสุ สุชมฺปตีติ [ชา. ๑.๑๕.๕๔], ตมตฺถํ ปกาเสโนฺต สตฺถา [ชา. อฏฺฐ. ๑.๒๐.๓๕], เอตมตฺถํ วิทิตฺวา [มหาว. ๒-๓]ฯ

อญฺญสเทฺทหิ ปน เทฺว อาเทสา ติลิเงฺค ทิสฺสนฺติ –

สกทาคามี, เอวเมตมภิญฺญาย [สุ. นิ. ๑๒๒๑] อิจฺจาทิฯ

ยาเทโส อิทํสเทฺท ปเร ตสฺทฺทมฺหา เอว กฺวจิ ทิสฺสติ –

ตยิทํ น สาธุ [ชา. ๒.๒๒.๒๗๙], ตยิทํ น สุฏฺฐุ [ชา. ๒.๒๒.๒๗๙]ฯ

๔๘. เยวหิสุ โญ

ย , เอว, หิสเทฺทสุ ปเรสุ นิคฺคหีตสฺส โญ โหติฯ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ

อานนฺตริกญฺญมาหุ [ขุ. ปา. ๖.๕] – อานนฺตริกํ + ยํ + อาหูติ เฉโท, ยญฺญเทว-ยํ + ยํ + เอว, ตเญฺญว ตํ+เอว, ปุริสเญฺญว, ปจฺจตฺตเญฺญว, ตญฺหิ, ปุริสญฺหิ, อตฺถสญฺหิโต อตฺถสํหิโต, ธมฺมสญฺหิโต ธมฺมสํหิโตฯ

๔๙. เย สํสฺส [ก. ๓๓; รู. ๕๑; นี. ๑๔๑]ฯ

ยมฺหิ ปเร สํ อุปสคฺคสฺส นิคฺคหีตสฺส โญ โหติฯ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ

สโญฺญโค สํโยโค, สญฺญุตฺต สํยุตฺตฯ สํโยชนํ สํโยชนํ, สญฺญโม สํยโม, สญฺญโต สํยโต, สญฺญมติ สํยมติ, สญฺญาจิกา สํยาจิกา กุฏิํ [ปารา. ๓๔๘] อิจฺจาทิฯ

อิติ พินฺทาเทสราสิฯ

อาเทสสนฺธิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อาคมสนฺธิ

อถาคมสนฺธิ ทีปิยเตฯ

มหาวุตฺตินา สราคโม –

อ –

ปณฺณสาลํ อมาเปตฺวา [ชา. ๒.๒๒.๑๙๑๓], ปณฺณสาลํ อมาปิย [ชา. ๑.๑.๑๔๘] – มาเปตฺวา อิเจฺจวโตฺถ, น จาปิ อปุนปฺปุนํ, หตฺถิโพนฺทิํ ปเวกฺขามิ [ชา. ๑.๑.๑๔๘] -ปุนปฺปุนํ อิเจฺจวโตฺถ , นตฺถิ โลเก อนามตํ [ชา. ๑.๒.๓๑] – อมต ปุพฺพํ ฐานนฺติ อโตฺถ, อนวชฺชํ, อนมตโคฺค, ชจฺจโนฺธ, ชจฺจพธิโร, ชจฺจมูโค, ชจฺจปณฺฑโกฯ

อา –

อเฏฺฐม อาชายเร กุเล [สํ. นิ. ๑.๔๙], มนุเสฺสสุ ปจฺจาชาโต, อาปูรติ ตสฺส ยโส [ปริ. ๓๘๖]ฯ

อิ –

ธมฺมิกถํ กตฺวา [ปารา. ๓๙], สรนฺตา สปนฺติ คจฺฉนฺตีติ สริสปาฯ

อี –

กพฺพีการ, มนสีการ, มนสีกโรติ, ตปฺปากฏีกโรติ, ทูรีภูโต, อพฺยยีภาโวฯ

อุ –

ญาติปริชินสฺส ภาโว ญาติปาริชุญฺญํ, เอวํ โภคปาริชุญฺญํ- ปริชินสฺสาติ ปริหานสฺส, ปริกฺขยสฺสฯ

โอ –

ปโรสตํ, สรโทสตํ, ทิโสทิสํ [ธ. ป. ๔๒] อิจฺจาทิฯ

‘อติปฺปโค โข ตาว ปิณฺฑาย จริตุ’ [ที. นิ. ๓.๑] นฺติ เอตฺถ ปาโตโตฺถ ปโคสโทฺท เอวฯ

อิติ สราคมราสิฯ

๕๐. วนตรคาจาคมา

สเร ปเรว น, ต, ร, คา จ ม, ย, ทา จ อาคมา โหนฺติฯ

โค, โต, โท, โน, โม, โย, โร, โว,

ตตฺถ โค –

อริเยหิ ปุถเควายํ ชโนติ ปุถุชฺชโน [มหานิเทฺทเส], อิธ ปน ปโคสโทฺท เอว, ปเคว วุตฺยสฺส, ปเคว มนุสฺสิตฺถิยาติ [ปารา. ๕๕]ฯ

โต –

อชฺชตเคฺค [ที. นิ. ๑.๒๕๐], ตสฺมาติห [ม. นิ. ๑.๒๙], กตโม นาม โส รุโกฺข, ยสฺส เตวํ คตํ ผลํ [ชา. ๒.๑๘.๑๐] -เตวนฺติ เอวํฯ

โท –

อุทโคฺค, อุทพฺพหิ, อุทปาทิ, อุทโย, อุทาหโฏ, อุทิโต, อุทีริโต, ทุภโต วุฏฺฐานํ [ปฏิสมฺภิทามเคฺค; วิสุทฺธิมเคฺค], ทุภยานิ วิเจยฺย ปณฺฑรานิ [สุ. นิ. ๕๓๑], โตเทยฺย, กปฺปา ทุภโย [สุ. นิ. ๑๑๓๑] – เทฺว อิสโยติ อโตฺถฯ กิญฺจิเทว, โกจิเทว, กิสฺมิญฺจิเทว, ยาวเทว, ตาวเทว, วลฺเตฺต-ยาวเท, ตาวเทติ สิทฺธํ, ปุนเทว, สกิเทว, สมฺมเทว-ทาคเม รโสฺส, สมฺมทกฺขาโต [สํ. นิ. ๕.๑๙๕], สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต [ม. นิ. ๒.๒๓๔], พหุเทว รตฺตึ [อ. นิ. ๓.๑๐๑], อหุเทว ภยํ [ที. นิ. ๑.๑๕๙] อิจฺจาทิฯ

โน –

อิโต นายติ, จิรํ นายติ, กเมฺม สาธุ กมฺมนิยํ กมฺมญฺญํ, อตฺตโน อิทํ อตฺตนิยํ, อทฺธานํ ขมตีติ อทฺธนิยํ, โลภสฺส หิตํ โลภนิยํ โลภเนยฺยํ, โทสนิยํ โทสเนยฺยํ, โมหนิยํ โมหเนยฺยํ, โอฆ

นิยํ, โยคนิยํ, คนฺถนิยํ, นิทฺธุนนํ, นิทฺธุนนโก, สญฺชานนํ, สญฺชานนโก, สญฺญาปนโก อิจฺจาทิฯ

โม –

ลหุเมสฺสติ [ธ. ป. ๓๖๙], ครุเมสฺสติ, มคฺคมตฺถิ [วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙], อคฺคมกฺขายติ [อ. นิ. ๔.๓๔], อุรคามิว [ชา. ๑.๗.๓๐], อรหตามิว [ที. นิ. ๒.๓๔๘] อิจฺจาทีนิฯ ตถา เกน เต อิธ มิชฺฌติ [เป. ว. ๑๘๑], รูปานิ มนุปสฺสติ [ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๙๖], อากาเส มภิปูชเย, อญฺญมญฺญสฺส [ม. นิ. ๓.๔๐], เอกเมกสฺส [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๒๓], สมณมจโล [อ. นิ. ๔.๘๗], อทุกฺขมสุขา เวทนา [สํ. นิ. ๔.๒๕๐] อิจฺจาทิฯ

โย –

นยิมสฺส วิชฺชา มยมตฺถิ [ชา. ๑.๓.๒๕], ยถยิทํ [อ. นิ. ๑.๒๑-๒๒], ตถยิทํ, ฉยิเม ธมฺมา [อ. นิ. ๖.๑๑], นวยิเม ธมฺมา [อ. นิ. ๙.๙], ทสยิเม ธมฺมา [อ. นิ. ๑๐.๑๖], มมยิทํ, โสเยว, เตเยว, ตํเยว ตเญฺญว, เตหิเยว, เตสํเยว เตสเญฺญว, ตสฺมิเยว, พุโทฺธเยว, พุเทฺธสุเยว, โพธิยาเยว การณา [จริยา. ๑.๖๕], โหติเยว, อตฺถิเยว อิจฺจาทิฯ ติยนฺตํ, อคฺคิยาคาเร, จตุตฺถียเตฺถ อิจฺจาทีนิ อิวณฺณนฺตรูปานิ ยาคเมนาปิ สิชฺฌนฺติเยวฯ

โร –

นิรนฺตรํ, นิรตฺถกํ, นิราหาโร, นิราพาโธ, นิราลโย, นิรินฺธโน อคฺคิ, นิรีหกํ, นิรุทกํ, นิรุตฺติ, นิรุตฺตโร, นิรูมิกา นที, นิโรชํ, ทุรติกฺกโม, ทุรภิสมฺภโว, ทุราสทา พุทฺธา [อป. เถร ๑.๔๐.๒๗๐], ทุราขฺยาโต ธโมฺม [ที. นิ. ๓.๑๖๖], ทุราคตํ, ทุรุตฺตํ วจนํ [อ. นิ. ๕.๑๔๐], ปาตุรโหสิ [มหาว. ๘], ปาตุรหุ [ชา. ๑.๑๔.๒๐๒], ปาตุรเหสุํ [อ. นิ. ๓.๗๑], ปาตราโส, ปุนเรติ, ธีรตฺถุ [ชา. ๑.๑.๑๓], จตุรงฺคิกํ ฌานํ [ธ. ส. ๑๖๘], จตุรารกฺขา, จตุราสีติสหสฺสานิ, จตุริทฺธิลาโภ, จตุโรฆา, วุทฺธิเรสา [ที. นิ. ๑.๒๕๑], ปถวีธาตุเรเวสา [ม. นิ. ๓.๓๔๘-๓๔๙], อาโปธาตุเรเวสา [ม. นิ. ๓.๓๕๐], สพฺภิเรว สมาเสถ, นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ, วิชฺชุริว อพฺภกูเฏ, อารเคฺคริว, อุสโภริว [สุ. นิ. ๒๙], ยถริว, ตถริว [ที. นิ. ๑.๒๖๓] -ราคเม รโสฺสฯ เอตฺถ จ ยถา “อติริว กลฺลรูปา [สุ. นิ. ๖๘๘], อติวิย ลาภคฺคยสคฺคปโตฺต, ปรํวิย มตฺตาย” อิจฺจาทีสุ อิว, วิยสทฺทา เอวเตฺถ วตฺตนฺติ, ตถา “ยถริว, ตถริว, วรมฺหากํ ภุสามิว [ชา. ๑.๓.๑๐๘], เนตํ อชฺชตนามิว” อิจฺจาทีสุ อิวสโทฺท เอวเตฺถ วตฺตติฯ

โว –

ทุวงฺคุลํ, ทุวงฺคิกํ, ติวงฺคุลํ, ติวงฺคิกํ, ปาคุญฺญวุชุตา, วุสิตํ, วุตฺตํ, วุจฺจเต, อาสนา วุฏฺฐาติ [ปาจิ. ๕๔๗], วุฏฺฐานํ, วุฏฺฐหิตฺวา, ภิกฺขุวาสเน, ปุถุวาสเน, สยมฺภุวาสเน อิจฺจาทีนิ อุวณฺณนฺตรูปานิ วาคเมนาปิ สิชฺฌนฺติเยวฯ

๕๑. ฉา โฬฯ

สเร ปเร ฉมฺหา ฬาคโม โหติฯ

ฉฬงฺคํ, ฉฬายตนํ, ฉฬาสีติสหสฺสานิ [เป. ว. ๓๗๔], อตฺถสฺส ทฺวารา ปมุขา ฉเฬเต [ชา. ๑.๑.๘๔], ฉเฬวานุสยา โหนฺติ [อภิธมฺมตฺถสงฺคห], ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา [พุ. วํ. ๓.๕]ฯ

มหาวุตฺติวิธานมุจฺจเตฯ

สเร ปเร มนาทีหิ สาคโม –

มนสิกาโร, มานสิโก, เจตสิโก, อพฺยคฺคมนโส นโร [อ. นิ. ๑.๓๐], ปุโตฺต ชาโต อเจตโส, อุเร ภโว โอรโส อิจฺจาทิฯ

สเร ปเร พหุลํ หาคโม –

มาเหวํ อานนฺท [ที. นิ. ๒.๙๕], โนเหตํ ภเนฺต [ที. นิ. ๑.๑๘๕-๑๘๖], โนหิทํ โภ โคตม [ที. นิ. ๑.๒๖๓], นเหวํ วตฺตเพฺพ [กถา. ๑], เหวํ วตฺตเพฺพ, เหวํ วทติ, อุชู จ สุหุชูจ [ขุ. ปา. ๙.๑], สุหุฏฺฐิตํ สุขโณ อิจฺจาทิฯ

อิติ พฺยญฺชนาคมราสิฯ

๕๒. นิคฺคหีตํ [ก. ๓๕; รู. ๒๑ (ปิเฏฺฐ); นี. ๕๖]ฯ

นิคฺคหีตํ กฺวจิ อาคตํ โหติ วาฯ

อุปวสฺสํ โข ปน [ปารา. ๖๕๓], นวํ ปน ภิกฺขุนา จีวรลาเภน [ปาจิ. ๓๖๘], อปฺปมาโท อมตํ ปทํ [ธ. ป. ๒๑], จกฺขุํ อุทปาทิ [มหาว. ๑๕], อณุํถูลานิ [ธ. ป. ๒๖๕], กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุํ [ธ. ป. ๕๓], อวํสิรา ปตนฺติ [ชา. ๑.๑๑.๓๕], ยทโตฺถ, ตทโตฺถ, เอตทโตฺถ, ตกฺกตฺตา, ตกฺกโร อิจฺจาทีนิ ปุเพฺพ วุตฺตาเนว, ตถา ตํสมฺปยุโตฺต, ตโพฺพหาโร, ตพฺพหุโล อิจฺจาทิฯ

อิติ พินฺทาคมราสิฯ

มหาวุตฺตินา ปทานํ อเนฺต คต, ชาต, อนฺต สทฺทา อาคมา โหนฺติฯ

รูปคตํ [ม. นิ. ๒.๑๓๓] เวทนาคตํ [ม. นิ. ๒.๑๓๓], สญฺญาคตํ [ม. นิ. ๒.๑๓๓], คูถคตํ [ม. นิ. ๒.๑๑๙], มุตฺตคตํ [ม. นิ. ๒.๑๑๙], ทิฏฺฐิคตํ [มหาว. ๖๖], อตฺถชาตํ [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา], ธมฺมชาตํ, สุตฺตโนฺต [กถา. ๒๒๖], วนโนฺต, สมฺมากมฺมโนฺต, มิจฺฉากมฺมโนฺต อิจฺจาทิฯ

อาคมสนฺธิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ทฺวิภาวสนฺธิ

อถ ทฺวิภาวสนฺธิ ทีปิยเตฯ

ทฺวิภาโว ติวิโธฯ ตตฺถ ปกฺกโม, ปรกฺกโม อิจฺจาทิ **พฺยญฺชนทฺวิตฺตํ** นามฯ รุกฺขํ รุกฺขํ สิญฺจติ อิจฺจาทิ **วิภตฺยนฺตปททฺวิตฺตํ** นามฯ ติติกฺขา, ติกิจฺฉา, ชคมา, ชคมุ อิจฺจาทิ **ธาตุปททฺวิตฺตํ** นามฯ

๕๓. สรมฺหา เทฺว [ก. ๒๘; รู. ๔๐; นี. ๖๗]ฯ

สรมฺหา ปรสฺส พฺยญฺชนสฺส กฺวจิ เทฺว รูปานิ โหนฺติฯ

ตตฺถ สรมฺหา ป, ปติ, ปฏีนํ ปสฺส ทฺวิตฺตํ –

อปฺปมาโท, อิธปฺปมาโท, วิปฺปยุตฺโต, สมฺมปฺปธานํ, อปฺปติวตฺติยํ ธมฺมจกฺกํ [มหาว. ๑๗], สุปฺปติฏฺฐิโต, อปฺปฏิปุคฺคโล, วิปฺปฏิสาโร, สุปฺปฏิปนฺโน อิจฺจาทิฯ

สรมฺหาติ กึ? สมฺปยุตฺโตฯ

กี, กุธ, กมุ, กุส, คห, ชุต, ญา, สิ, สุ, สมฺภุ, สร, สส อิจฺจาทีนํ ธาตูนญฺจ, อุ, ทุ, นิปุพฺพานํ ปทานญฺจ อาทิพฺยญฺชนสฺส ทฺวิตฺตํฯ

กี –

วิกฺกินาติ, วิกฺกโย, ธนกฺกีโตฯ

กุธ –

อกฺกุโทฺธ, อโกฺกโธฯ

กมุ –

อภิกฺกมติ, อภิกฺกโม, อภิกฺกโนฺต, อกฺกมติ, อกฺกโม, อกฺกโนฺต, ปรกฺกมติ, ปรกฺกโม, วิกฺกมติ, วิกฺกโม, โอกฺกมติ, โอกฺกโนฺตฯ

กุส –

อโกฺกสติ, อโกฺกโสฯ

คห –

ปคฺคณฺหาติ, ปคฺคโห, วิคฺคโห, ปริคฺคโห, อนุคฺคโหฯ

ชุต –

อุโชฺชตติ, วิโชฺชตติฯ

ญา –

อญฺญา, ปญฺญา, อภิญฺญา, ปริญฺญา, วิญฺญาณํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, รตฺตญฺญู, อตฺถญฺญู, ธมฺมญฺญูฯ

สิ –

อติสฺสโย, ภูมสฺสิโต, เคหสฺสิโตฯ

สุ –

อปฺปสฺสุโต, พหุสฺสุโต, วิสฺสุโต, อสฺสโว, อนสฺสโวฯ

สมฺภุ –

ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธิ, ปสฺสโทฺธฯ

สร –

อนุสฺสรติ, อนุสฺสติ, อนุสฺสโรฯ

สส –

อสฺสสติ, อสฺสสโนฺต, อสฺสาโส, ปสฺสาโสฯ

สช –

วิสฺสเชฺชติ, วิสฺสชฺชโนฺต, วิสฺสโคฺคฯ

จช –

ปริจฺจชติ, ปริจฺจชโนฺต, ปริจฺจาโค อิจฺจาทิฯ

อุปุเพฺพ –

อุกฺกํสติ, อุกฺกํโส, อุคฺคโห, อุจฺจาเรติ, อุจฺจาโร, อุจฺจโย, สมุจฺจโย, อุชฺชโล, สมุชฺชโล, อุณฺณมติ, อุตฺตรติ อิจฺจาทิฯ

ทุปุเพฺพ –

ทุกฺกฏํ, ทุกฺกรํ, ทุคฺคติ, ทุจฺจริตํ, ทุตฺตโร, ทุทฺทโม, ทุนฺนโย, ทุโปฺปโส, ทุพฺพโล, ทุมฺมโคฺค, ทุลฺลโภ อิจฺจาทิฯ

นิปุเพฺพ –

นิกฺกโม, นิกฺขโนฺต, นิคฺคโต, นิโจฺจโร, นิชฺชโร, นิโทฺทโส, นิปฺปาโป, นิมฺมิโต, นิมฺมาโน, นิยฺยานํ, นิโลฺลโล, นิพฺพานํ, นิสฺสโย อิจฺจาทิฯ

ติก, ตย, ตึสานํ ตสฺส ทฺวิตฺตํ –

กุสลตฺติกํ, เวทนตฺติกํ, วตฺถุตฺตยํ, รตนตฺตยํ, ทฺวตฺตึสํ, เตตฺตึสํฯ

จตุ , เฉหิ ปรพฺยญฺชนสฺส ทฺวิตฺตํ –

จตุพฺพิธํ, จตุทฺทส, จตุทฺทิสํ, จตุปฺปทํ, ฉพฺพิธํ, ฉนฺนวุติฯ

วา เตฺวว? จตุสจฺจํ, ฉสตํฯ

สนฺตสฺส สเตฺต ปรพฺยญฺชนสฺส นิจฺจํ ทฺวิตฺตํ –

สชฺชโน, สปฺปุริโส, สทฺธมฺโม, สนฺตสฺส ภาโว สตฺตา, สพฺภาโวฯ

วสฺส พเตฺต พสฺส ทฺวิตฺตํ –

สีลพฺพตํ, นิพฺพานํ, นิพฺพุตํ อิจฺจาทิ ปุเพฺพ วุตฺตเมวฯ

วตุ, วฏฺ อิจฺจาทีนํ อนฺตพฺยญฺชนสฺส ทฺวิตฺตํ –

วตฺตติ, ปวตฺตติ, นิวตฺตติ, สํวตฺตติ, วฏฺฏติ, วิวฏฺฏติฯ

สํมฺหา อนุโน นสฺส ทฺวิตฺตํ –

สมนฺนาคโต, สมนฺนาหาโร, สมเนฺนสติฯ

อญฺญตฺรปิ –

สีมํ สมฺมเนฺนยฺย [มหาว. ๑๓๙], สีมํ สมฺมนฺนิตุํ [มหาว. ๑๓๘], สีมํ สมฺมนฺนติ [มหาว. ๑๓๙], สมฺปฏิจฺฉนฺนํ, จีวรเจตาปนฺนํ, จตุนฺนํ, ปญฺจนฺนํฯ

อิติ สทิสทฺวิตฺตราสิฯ

๕๔. จตุตฺถทุติเยเสฺวสํ ตติยปฐมา [ก. ๔๔, ๒๙; รู. ๒๔; นี. ๕๗, ๖๘, ๗๔, ๗๗-๘, ๘๐, ๘๒-๓, ๙๑, ๑๒๒]ฯ

วเคฺค จตุตฺถ, ทุติเยสุ ปเรสุ กเมน ตติย, ปฐมา เอสํ จตุตฺถ, ทุติยานํ ทฺวิภาวํ คจฺฉนฺติ, ทุติยภาวํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ ‘สรมฺหา เทฺว’ติ สุเตฺตน วา ‘วคฺคลเสหิ เต’อิจฺจาทีหิ วา ทุติย, จตุตฺถานมฺปิ สทิสเตฺต ชาเต ปุน อิมินา สุเตฺตน อาทิทุติยสฺส ปฐมตฺตํ, อาทิจตุตฺถสฺส ตติยตฺตญฺจ ชาตํฯ

ตตฺถ กวเคฺค –

อากฺขาตํ, ปกฺขิตฺตํ, ปเกฺขโป, รูปกฺขนฺธ, เวทนากฺขนฺธ, ธาตุโกฺขโภ, อายุกฺขโย, นกฺขมติฯ

‘วคฺคลเสหิ เต’ติ สุตฺตวิธาเน –

ปมุเข สาธุ ปาโมกฺขํ, ปคฺฆรติ, อุโคฺฆสติ, นิโคฺฆโสฯ

จวเคฺค –

อจฺฉาเทติ, อจฺฉินฺทติ-สํโยเค รสฺสตฺตํ, ปจฺฉาเทติ, ปจฺฉินฺทติ, เสตจฺฉตฺตํ, รุกฺขจฺฉายา, ตถสฺส ภาโว ตจฺฉํ, รถสฺส หิตา รจฺฉา, ปชฺฌายติ, อุชฺฌายติ, นิชฺฌายติ, ปฐมชฺฌานํ, ทุติยชฺฌานํ, อโชฺฌกาโส, โพชฺฌโงฺค, ทุเมฺมธสฺส ภาโว ทุเมฺมชฺฌํ, พุชฺฌติ, พุชฺฌิตพฺพํ, โพชฺฌํ, ปฏิวิชฺฌ, ปฏิวิชฺฌิย, ปฏิวิชฺฌิตฺวา อิจฺจาทิฯ

ฎวเคฺค –

ยตฺรฏฺฐิตํ, ตตฺรฏฺฐิโต, อุฎฺฐิโต, นิฎฺฐิโต, ถลโฎฺฐ, ชลโฎฺฐ, วุโฑฺฒ อิจฺจาทิฯ

ตวเคฺค –

สุมนเตฺถโร, ยสเตฺถโร, อวตฺถา, อวตฺถานํ, วิตฺถาโร, อภิตฺถุโต, วิตฺถมฺภิโต, อุทฺธรติ, อุทฺธรณํ, อุทฺธฏํ, นิทฺธาเรติ, นิทฺธารณํ, นิทฺธาริตํ, นิทฺธโน, นิทฺธุโต, นิโทฺธโต อิจฺจาทิฯ

ปวเคฺค –

วิปฺผรติ, วิปฺผรณํ, วิปฺผาโร, อโปฺผเฎติ, มหปฺผลํ, นิปฺผลํ, มธุปฺผาณิตํ, วิพฺภมติ, วิพฺภโม, อุพฺภตํ, นิพฺภยํ, ทุพฺภโร, สพฺภาโว , อุสภสฺส ภาโว โอสพฺภํ, ลพฺภติ, อารโพฺภ, อารพฺภ, อารพฺภิตฺวา อิจฺจาทิฯ

อิธปิ อุ, ทุ, นิโต ปรปทานํ อาทิพฺยญฺชนสฺส ทฺวิตฺตํ วิเสสโต อิจฺฉนฺติฯ

อิติ วิสทิสทฺวิตฺตราสิฯ

๕๕. วิจฺฉาภิกฺขเญฺญสุ เทฺว [จํ. ๖.๓-๑; ปา. ๘.๑.๑, ๔]ฯ

วิจฺฉายํ อภิกฺขเญฺญ จ อเนกตฺถสฺส เอกปทสฺส เทฺว รูปานิ โหนฺติฯ ภิเนฺน อเตฺถ กฺริยาย วา ทเพฺพน วา คุเณน วา พฺยาปิตุํ อิจฺฉา **วิจฺฉา**ฯ ปุนปฺปุนกฺริยา **อภิกฺขญฺญํ**ฯ

วิจฺฉายํ ตาว –

รุกฺขํ รุกฺขํ สิญฺจติฯ คาเม คาเม สตํกุมฺภา, คาโม คาโม รมณีโย, เคเห เคเห อิสฺสโร, รสํ รสํ ภกฺขยติ, กฺริยํ กฺริยํ อารภเตฯ

อานุปุพฺพิเยปิ วิจฺฉาว คมฺยเต –

มูเล มูเล ถูลา, อเคฺค อเคฺค สุขุมา, เชฎฺฐํ เชฎฺฐํ อนุปเวเสถ, อิเมสํ เทวสิกํ มาสกํ มาสกํ เทหิ, มญฺชูสกรุโกฺข ปุปฺผํ ปุปฺผํ ปุปฺผติ, อิเม ชนา ปถํ ปถํ อเจฺจนฺติ, สเพฺพ อิเม อฑฺฒา, กตรา กตรา อิเมสํ อฑฺฒตา, กตมา กตมา อิเมสํ อฑฺฒตาฯ

อภิกฺขเญฺญ –

ภตฺตํ ปจติ ปจติ, อปุญฺญํ ปสวติ ปสวติ, ภุตฺวา ภุตฺวา นิปฺปชฺชนฺติ, ปฏํ ปฏํ กโรติ, ปฏปฏายติ, เอกเมกํ, เอกเมกานิ อิจฺจาทีสุ วิจฺฉาสุ ปุพฺพปเท สฺยาทิโลโปฯ

๕๖. สพฺพาทีนํ วีติหาเรฯ

อติกฺกมฺม หรณํ อติหาโร, น อติหาโร วีติหาโร, อญฺญมญฺญสฺส อโนฺตเยว หรณนฺติอ โตฺถ, วีติหารเตฺถ คมฺยมาเน สพฺพาทีนํ สพฺพนามานํ เทฺว รูปานิ โหนฺติ, ปุพฺพเสฺสกสฺส จ สฺยาทิโลโปฯ

อิเม เทฺว ชนา อญฺญมญฺญสฺส อุปการกา, อิตรีตรสฺส อุปการกา, อญฺญมญฺญํ ปสฺสนฺติ, อญฺญมญฺญสฺส เทนฺติ, อญฺญมญฺญสฺส อเปนฺติ, อญฺญมญฺญสฺส ธนํ, อญฺญมเญฺญ นิสฺสิตาฯ

๕๗. ยาวตาตาวํ สมฺภเม [จํ. ๖.๓.๑๔; ปา. ๘.๑.๑๒; ยาวโพธํ สมฺภเม (พหูสุ)]ฯ

ยํ ปริมาณมสฺสาติ ยาวํฯ ตํ ปริมาณมสฺสาติ ตาวํฯ ปุนปฺปุนํ ภมนํ ปวตฺตนํ **สมฺภโม**ฯ ตุริเตน วจีปโยเคน ตํ ตํ อุปายทีปนํ สมฺภโม, อาเมฑิตเมว วุจฺจติ, สมฺภเม คมฺยมาเน ยาวตา ยตฺตเกน ปเทน โส อโตฺถ ปญฺญายติ, ตตฺตกํ ปทํ ปยุชฺชเต, ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา ตทุตฺตริ วา อุทีริยเตตฺยโตฺถฯ ยถาโพธํ สมฺภเมติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ

ภเย, โกเธ, ปสํสายํ, ตุริเต, โกตูหล’จฺฉเรฯ

หาเส, โสเก, ปสาเท จ, กเร อาเมฑิตํ พุโธฯ

ตตฺถ ภเย –

สโปฺป สโปฺป, โจโร โจโร –

โกเธ –

วิชฺฌ วิชฺฌ, ปหร ปหรฯ

ปสํสายํ –

สาธุ สาธุฯ

ตุริเต –

คจฺฉ คจฺฉฯ

โกตูหเล –

อาคจฺฉ อาคจฺฉฯ

อจฺฉเร –

อโห พุโทฺธ อโห พุโทฺธฯ

หาเส –

อภิกฺกมถ วาเสฏฺฐา อภิกฺกมถ วาเสฏฺฐา [ที. นิ. ๒.๒๑๐]ฯ

โสเก –

กหํ เอกปุตฺตก กหํ เอกปุตฺตก [สํ. นิ. ๔.๑๒๐]ฯ

ปสาเท –

อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม [ม. นิ. ๒.๑๐๖] อิจฺจาทิฯ ติกฺขตฺตุํอุทานํ อุทาเนสิ “นโม ตสฺส ภควโต” [ม. นิ. ๒.๓๕๗] อิจฺจาทิฯ

อิติ ปทวากฺยทฺวิตฺตราสิฯ

ทฺวิภาวสนฺธิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

วิปลฺลาสสนฺธิ

อถ วิปลฺลาสสนฺธิ ทีปิยเตฯ

ปทกฺขรานํ ปุพฺพาปรวิปริยาโย **วิปลฺลาโส**ฯ

๕๘. หสฺส วิปลฺลาโสฯ

ยมฺหิ ปเร หสฺส ปุพฺพาปรวิปลฺลาโส โหติ วาฯ

ทยฺหติ, สงฺคยฺหติ, สนฺนยฺหติ, วุยฺหติ, ทุยฺหติ, มุยฺหติฯ

วาเตฺวว ? สงฺคณฺหิยติ, เอวํ สงฺคยฺห สงฺคณฺหิตฺวา, อารุยฺห อารุหิตฺวา, โอคายฺห โอคาหิตฺวาฯ ปสยฺห ปสหิตฺวาฯ

๕๙. เว วา [รู. ๔๐ (ปิเฏฺฐ)]ฯ

วมฺหิ ปเร หสฺส วิปลฺลาโส โหติ วาฯ

พวฺหาพาโธ พหฺวาพาโธ, พเวฺหตฺถ นฺหายตี ชโน [อุทา. ๙] =พเหฺวตฺถ นฺหายตี ชโนฯ

มหาวุตฺติวิธานํ วุจฺจเตฯ

ย, รานํ วิปลฺลาโส –

กฺฏิ เม กยิรติ [ปารา. ๓๕๘], วจนํ ปยิรุทาหาสิ, ครุํ ปยิรูปาสติ, วนฺทามิ เต อยฺยิเร ปสนฺนจิโตฺต [ชา. ๒.๑๗.๕๔] -ยสฺส ทฺวิตฺตํฯ

นิคฺคหีตสฺส วิปลฺลาโส –

นิรยมฺหิ อปจฺจิสุํ [ชา. ๒.๒๒.๖๐], เต เม อเสฺส อยาจิสุํ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๖๓]ฯ อิมา คาถา อภาสิสุํฯ

สรานมฺปิ วิปลฺลาโส –

หญฺญเยฺยวาปิ โกจิ นํ [ชา. ๒.๒๒.๑๑๙๓] – หเญฺญยฺยาติ ฐิติ, อมูลมูลํ คนฺตฺวา-มูลมูลํ อคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ เอวํ ปรตฺรฯ อโนกาสํ การาเปตฺวา [ปารา ๓๘๙], อนิมิตฺตํ กตฺวา, สทฺธํ น ภุญฺชตีติ อสทฺธโภชิ, ทิสฺวา ปทมนุตฺติณฺณํ [ชา. ๑.๑.๒๐] – อุตฺติณฺณํ อทิสฺวาติ อโตฺถฯ

ปทานมฺปิ วิปลฺลาโส –

นวํ ปน ภิกฺขุนา จีวรลาเภน, นาคกญฺญา จริตํ คเณน [ชา. ๑.๑๕.๒๖๘] -นาค กญฺญาคเณน จริตนฺติ ฐิติฯ

อิติ วิปลฺลาสราสิฯ

๖๐. **พหุลํ** [จํ. ๑.๑.๑๓๐; ปา. ๓.๓.๑๑๓]ฯ

สนฺธิวิธานํ นาม พหุลํ โหติ, เยภุเยฺยน โหตีติ อโตฺถฯ อธิการสุตฺตํฯ ยาวคนฺถปริโยสานา ยุตฺตฎฺฐาเนสุ สพฺพตฺถ วตฺตเตฯ เอเตน สพฺพสทฺทสุเตฺตสุ อนิฎฺฐนิวตฺติ จ อิฎฺฐปริคฺคโห จ กโต โหติฯ

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยํ

สนฺธิกโณฺฑ นิฎฺฐิโตฯ

๒. นามกณฺฑ

วิภตฺติราสิ

อถ ลิงฺคมฺหา สฺยาทิวิภตฺติวิธานํ ทีปิยเตฯ

ลิงฺคํ, นามํ, ปาฏิปทิกนฺติ อตฺถโต เอกํ, ทพฺพาภิธานสฺส ปุริสาทิกสฺส ปกติรูปเสฺสตํ นามํฯ ตญฺหิ สตฺตนฺนํ วิภตฺตีนํ วเสน วิภาคํ ปตฺวา กิญฺจิ วิสทรูปํ โหติ, กิญฺจิ อวิสทรูปํ, กิญฺจิ มชฺฌิมรูปนฺติ เอวํ ติวิเธน ลิงฺครูเปน ยุตฺตตฺตา **ลิงฺคนฺ**ติ วุจฺจติฯ

ตเทว กิญฺจิ สทฺทลิงฺคานุรูปํ, กิญฺจิ อตฺถลิงฺคานุรูปญฺจ ปริณมนฺตํ ปวตฺตติ, ตสฺมา **นามนฺ**ติ จ วุจฺจติฯ

ตเทว ธาตุ, ปจฺจย, วิภตฺติปเทหิ เจวสทฺทปทตฺถกปเทหิ จ ‘วิสุํ ภูตํ ปท’นฺติ กตฺวา **ปาฏิปทิกนฺ**ติ จ วุจฺจติฯ

ตตฺถ **ธาตุปทํ** นาม พฺรู, ภู, หูอิจฺจาทิฯ

ปจฺจยปทํ นาม ณ, ตพฺพ, อนีย อิจฺจาทิฯ

วิภตฺติปทํ นาม สิ, โย, อํ, โย,ติ, อนฺติ อิจฺจาทิฯ

สทฺทปทตฺถกปทานิ นาม ราชสฺส, สขสฺส, ปุมสฺส อิจฺจาทีนิฯ เอตฺถ จ ราชสฺสอิจฺจาทีนิ สทฺทสฺเตฺต สทฺทปทตฺถกานิ โหนฺติ, ปโยเค อตฺถปทตฺถกานิฯ ธาตุปจฺจยวิภตฺติปทานิ ปน นิจฺจํ สทฺทปทตฺถกานิ เอว โหนฺติ, สทฺทสฺเตฺตเสฺวว จ ลพฺภนฺติ, น ปโยเคติ, อิทํ ทฺวินฺนํ นานตฺตํฯ

ยทิเอวํ ภุสฺส, พฺรุสฺส, ภูโต, หูโต, เณ, ตเพฺพ, สิมฺหิ, ติมฺหิ อิจฺจาทินา เตหิ กถํ วิภตฺตุปฺปตฺติ โหตีติ? อนุกรณปทานิ นาม ตานิ อตฺถิสฺส, กโรติสฺส อิจฺจาทีนิ วิย, ตสฺมา ตานิ จ ราชสฺส อิจฺจาทีนิ จ อนุกรณลิงฺคภาเวน เอตฺถ สงฺคยฺหนฺติ, น เอกนฺตลิงฺคภาเวนาติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘ธาตุ- ปจฺจย , วิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺค’นฺติ อโวจุํฯ ตตฺถ อตฺถวนฺติ อตฺถปทตฺถกํ วุจฺจติ, ราชสฺสอิจฺจาทิกํ สทฺทปทตฺถกํ วิวเชฺชติ, เอเตน อตฺถปทตฺถเก สติ ตทฺธิต, สมาส, กิตกปทานมฺปิ เอกนฺตลิงฺคภาวํ สาเธนฺติฯ น หิ เตสํ ลิงฺคนามพฺยปเทสกิจฺจํ อตฺถิ, ยานิ จ นามสฺส วิเสสนานิ ภวิตุํ อรหนฺติ, ตานิ อุปสคฺค, นิปาตปทานิ ตฺวานฺตาทิปทานิ จ อิธ วิเสสนนามภาเวน สงฺคยฺหนฺตีติฯ

๖๑. เทฺว เทฺวกาเนเกสุ นามสฺมา สิ โย อํโย นา หิ ส นํ สฺมาหิ สนํสฺมิํสุ [ก. ๕๕; รู. ๖๓; นี. ๒๐๐]ฯ

เอกสฺมิํ อเตฺถ จ อเนเกสุ อเตฺถสุ จ ปวตฺตา นามสฺมา เทฺว เทฺว สิ, โย…เป…. สฺมิํ, สุ วิภตฺติโย โหนฺติฯ

วิภชนฺตีติ วิภตฺติโย, เอกเมกํ ปกตินามปทํ นานารูปวิภาควเสน กตฺตุ, กมฺมาทินานาอตฺถวิภาควเสน เอกตฺต, พหุตฺตสงฺขฺยาวิภาควเสน จ วิภชนฺตีติ อโตฺถฯ สิ, โล อิติ **ปฐมา**

นาม...เป.... สฺมึ, สุ อิติ **สตฺตมี** นามฯ ทฺวีสุ ทฺวีสุ ปุพฺพํ ปุพฺพํ ‘เอกสฺมึ อเตฺถ ปวตฺตํ วจน’นฺติ **เอกวจนํ** นามฯ ปรํ ปรํ ‘อเนเกสุ อเตฺถสุ ปวตฺตํ วจน’นฺติ **อเนกวจนํ** นามฯ **พหุวจน**นฺติ จ **ปุถุวจน**นฺติ จ เอตสฺเสว นามํฯ สพฺพมิทํ อิมินา สุเตฺตน สิทฺธํฯ

๖๒. ปฐมาตฺถมเตฺต [ก. ๒๘๔; รู. ๖๕; นี. ๕๗๗; จํ. ๒.๑.๙๓; ปา. ๒.๓.๔๖]ฯ

กตฺตุ, กมฺมาทิกํ พาหิรตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ลิงฺคตฺถมเตฺต ปวตฺตา นามสฺมา ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ

อยํ มม ปุริโส, อิเม มม ปุริสาฯ

๖๓. อามนฺตเน [ก. ๒๘๕; รู. ๗๐; นี. ๕๗๘; จํ. ๒.๑.๙๔; ปา. ๒.๓.๔๗]ฯ

อามนฺตนํ วุจฺจติ อาลปนํฯ อามนฺตนวิสเย ลิงฺคตฺถมเตฺต ปวตฺตา นามสฺมา ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ

โภ ปุริส, โภโนฺต ปุริสาฯ

๖๔. กมฺเม ทุติยา [ก. ๒๙๗; รู. ๗๖, ๒๘๔; นี. ๕๘๐; จํ. ๒.๑.๔๓; ปา. ๑.๔.๔๙-๕๑]ฯ

นามสฺมา กมฺมเตฺถ ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ

ปุริสํ ปสฺสติ, ปุริเส ปสฺสนฺติฯ

๖๕. กตฺตุกรเณสุ ตติยา [ก. ๒๘๖, ๒๘๘; รู. ๘๓; นี. ๕๙๑, ๕๙๔; จํ. ๒.๑.๖๒, ๖๓; ปา. ๒.๓.๑๘]ฯ

นามสฺมา กตฺตริ จ กรเณ จ ตติยาวิภตฺติ โหติฯ

ปุริเสน กตํ, ปุริเสหิ กตํ, ปุริเสน กุสํ โสภติ, ปุริเสหิ กุสํ โสภติฯ

๖๖. จตุตฺถี สมฺปทาเน [ก. ๒๙๓; รู ๘๕, ๓๐๑; นี. ๖๐๕; จํ. ๒.๑.๗๓; ปา. ๒.๓.๑๓]ฯ

นามสฺมา สมฺปทานเตฺถ จตุตฺถีวิภตฺติ โหติฯ

ปุริสสฺส เทติ, ปุริสานํ เทติฯ

๖๗. ปญฺจมฺยาวธิสฺมึ [ก. ๒๙๕; รู. ๘๙, ๓๐๗; นี. ๖๐๗ จํ. ๒.๑.๘๑; ปา. ๒.๓.๒๘; ๑.๔.๒๔ ปญฺจมฺยวธิสฺมา (พหูสุ)]ฯ

อวธิ วุจฺจติ อปาทานํฯ นามสฺมา อวธิอเตฺถ ปญฺจมีวิภตฺติ โหติฯ

ปุริสสฺมา อเปติ, ปุริเสหิ อเปติฯ

๖๘. ฉฏฺฐี สมฺพเนฺธ [ก. ๓๐; รู. ๙๒, ๓๑๕; นี. ๖๐๙; จํ. ๒.๑.๙๕; ปา. ๒.๓.๕๐]ฯ

นามสฺมา สมฺพนฺธเตฺถ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติฯ

ปุริสสฺส ธนํ, ปุริสานํ ธนํฯ

๖๙. สตฺตมฺยาธาเร [ก. ๓๑๒; รู. ๙๔, ๓๑๙; นี. ๖๓๐; จํ. ๒.๑.๘๘; ปา. ๒.๓.๓๖; ๑.๓.๔๕]ฯ

นามสฺมา อาธารเตฺถ สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ

ปุริสสฺมึ ติฏฺฐติ, ปุริเสสุ ติฏฺฐติฯ

วิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อิตฺถิปจฺจยราสิ

๗๐. อิตฺถิยมตฺวา [ก. ๒๓๗; รู. ๑๗๖; นี. ๔๖๖; จํ. ๒.๓.๑๕; ปา. ๔.๑.๔]ฯ

อิตฺถิยํ+อโต+อาติ เฉโทฯ อการนฺตนามมฺหา อิตฺถิยํ อาปจฺจโย โหติฯ

อภาสิตปุเมหิ เกหิจิ สญฺญาสเทฺทหิ นิจฺจํ –

กญฺญา, ปญฺญา, สญฺญา, นาวา, สาลา, ตณฺหา, อิจฺฉา, ภิกฺขา, สิกฺขา, คีวา, ชิวฺหา, วีสา, ตึสา, จตฺตาลีสา, ปญฺญาสา อิจฺจาทิฯ

ภาสิตปุเมหิปิ สพฺพนาเมหิ ตพฺพา, นีย, ตปจฺจยเนฺตหิ จ นิจฺจํ –

สพฺพา, กตรา, กตมา, อนุภวิตพฺพา, อนุภวนียา, คตา, ชาตา, ภูตา, หูตา อิจฺจาทิฯ

อเญฺญหิ ปน อนิจฺจํ –

กลฺยาณา, กลฺยาณี, สุนฺทรา, สุนฺทรี, โสภณา, โสภณี, กุมฺภการา, กุมฺภการี, กุมฺภการินี, อตฺถกามา, อตฺถกามี, อตฺถกามินี, ปริพฺพาชิกา, ปริพฺพาชิกินี, เอกากา, เอกากินี, ทีปนา, ทีปนี อิจฺจาทิฯ

สุตฺตวิภเตฺตน สมาเส มาตุ, ธีตุ อิจฺจาทีหิ อาปจฺจโย โหติฯ นนฺทมาตา, อุตฺตรมาตา, เทวธีตา, ราชธีตา, อสฺสมณี โหติ อสกฺยธีตรา อิจฺจาทิฯ

เอตฺถ จ ‘อิตฺถิย’นฺติ กตฺถจิ สทฺทมตฺตสฺส วา, กตฺถจิ อตฺถมตฺตสฺส วา อิตฺถิภาเว โชเตตพฺพติ อโตฺถฯ เอวญฺจ สติ อิตฺถิปจฺจยาปิ สฺยาทโย วิย โชตกมตฺตา เอว โหนฺติ, น วาจกาติ สิทฺธํ โหติฯ

๗๑. นทาทีหิ งี [ก. ๒๓๘; รู. ๑๘๗; นี. ๔๖๗; นทาทิโต วี (พหูสุ)]ฯ

นทาทีหิ อิตฺถิยํ ฏีโหติฯ งานุพโนฺธ ‘นฺตนฺตูนํวีมฺหิ โต วา’ติ เอตฺถ วิเสสนโตฺถฯ

นที, มหี, อิตฺถี, กุมารี, ตรุณี, วาเสฏฺฐี, โคตมี, กจฺจานี, กจฺจายนี, มาณวี, สามเณรี, นาวิกี, ปญฺจมี, ฉฏฺฐี, จตุทฺทสี, ปญฺจทสี, สหสฺสี, ทสสหสฺสี, สตสหสฺสี, กุมฺภการี, มาลการี, จกฺขุกรณี, ญาณกรณี, ธมฺมทีปนี อิจฺจาทิฯ

๗๒. นฺตนฺตูนํ งีมฺหิ โต วา [ก. ๒๓๙, ๒๔๑; รู. ๑๙๐, ๑๙๑; นี. ๔๖๘, ๔๗๑]ฯ

นฺต, นฺตูนํ โต โหติ วา งีมฺหิ ปเรฯ

คจฺฉตี, คจฺฉนฺตี, สตี, สนฺตี, ภวิสฺสตี, ภวิสฺสนฺตี, คุณวตี, คุณวนฺตี, สติมตี, สติมนฺตี, สพฺพาวตี, สพฺพาวนฺตี, ยาวตี, ยาวนฺตี, ตาวตี, ตาวนฺตี, ภุตฺตวตี, ภุตฺตวนฺตีฯ

๗๓. โคโต วา [ก. ๒๓๘; รู. ๑๘๗; นี. ๔๖๗]ฯ

โคสทฺทมฺหา อิตฺถิยํ วี โหติ วาฯ

คาวีฯ

วาติ กึ? โคกาณา ปริยนฺตจารินีติ ปาฬิฯ ตตฺถ กาณาติ อนฺธาฯ

๗๔. ยกฺขาทีหินี จ [ก. ๒๓๘, ๒๔๐; รู. ๒๘๗, ๑๙๓; นี. ๔๖๗, ๔๖๙; ยกฺขาทิตฺวินี จ (พหูสุ)]ฯ

ยกฺขาทีหิ อการนฺเตหิ อิตฺถิยํ วี จ โหติ อินี จฯ

ยกฺขี, ยกฺขินี, นาคี, นาคินี, มหึสี, มหึสินี, มิคี, มิคินี, สีหี, สีหินี, ทีปี, ทีปินี, พฺยคฺฆี, พฺยคฺฆินี, กากี, กากินี, กโปตี, กโปตินี, มานุสี, มานุสินี อิจฺจาทิฯ

๗๕. อารามิกาทีหิ [ก. ๒๔๐; รู. ๑๙๓; นี. ๔๖๙]ฯ

อารามิกาทีหิ อการนฺเตหิ อิตฺถิยํ อินี โหติฯ

อารามิกินี, อนฺตรายิกินี, นาวิกินี, โอลุมฺพิกินี, ปํสุกูลิกินี, ปริพฺพาชิกินี, ราชินี, เอกากินี อิจฺจาทิฯ

สญฺญายํ –

มานุสินี มานุสา วา, อญฺญตฺร มานุสี สมฺปตฺติฯ

๗๖. ฆรณฺยาทโย [ก. ๒๔๐; รู. ๑๙๓; นี. ๔๖๙]ฯ

ฆรณีอิจฺจาทโย อิตฺถิยํ นีปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติฯ

ฆรณี, เวตฺรณี, โปกฺขรณี-เอสุ นสฺส ณตฺตํฯ อาจรินียโลโป, อาจริยา วาฯ

๗๗. มาตุลาทิตฺวานี ภริยายํ [ก. ๙๘; รู. ๑๘๙; นี. ๒๖๑]ฯ

มาตุลาทีหิ อการเนฺตหิ ภริยายํ อานี โหติฯ

มาตุภาตา มาตุโล, ตสฺส ภริยา มาตุลานี, เอวํ วรุณานี, คหปตานี, อาจริยานี, ขตฺติยานีฯ

‘พหุลา’ธิการา ขตฺติยี ขตฺติยา จฯ

๗๘. ยุวเณฺณหิ นีฯ

อิวณฺณเนฺตหิ อุวณฺณเนฺตหิ จ อิตฺถิยํ นี โหติฯ

ฉตฺตปาณินี, ทณฺฑปาณินี, ทณฺฑินี, ฉตฺตินี, หตฺถินี, มาลินี, มายาวินี, เมธาวินี, ปิยปสํสินี, พฺรหฺมจารินี, ภยทสฺสาวินี, อตฺถกามินี, หิตจารินี, ภิกฺขุนี, ขตฺติยพนฺธุนี, ปฏุนี, ปรจิตฺตวิทุนี, มตฺตญฺญุนี, อตฺถญฺญุนี, ธมฺมญฺญุนี อิจฺจาทิฯ

๗๙. ติมฺหาญฺญเตฺถ [กฺติมฺหาญฺญเตฺต (พหูสุ), โมคฺคลฺลาเน ๓๑ สุตฺตเงฺก]ฯ

อญฺญปทตฺถสมาเส ติปจฺจยนฺตมฺหา อิตฺถิยํ นี โหติฯ

อหิํสารตินี, ธมฺมรตินี, วจฺฉคิทฺธินี, ปุตฺตคิทฺธินี, มฏฺฐสฺสตินี, มิจฺฉาทิฏฺฐินี, สมฺมาทิฏฺฐินี, อตฺตคุตฺตินี อิจฺจาทิฯ

อญฺญเตฺถติ กิํ? ธเมฺม รติ ธมฺมรติฯ

๘๐. ยุวาติฯ

ยุวโต อิตฺถิยนฺติ โหติฯ

ยุวติฯ

เอตฺถ จ ‘ติ’ อิติ สุตฺตวิภเตฺตน วีส, ติํสโตปีติ โหติ วาฯ วีสติ, วีสํ, ติํสติ, ติํสํฯ

๘๑. อุปมา สํหิต สหิต สญฺญต สห สผ วามลกฺขณาทิตูรุตฺวู [จํ. ๒.๓.๗๙; ปา. ๔.๑.๖๙, ๗๐ ตูรุตู (พหูสุ)]ฯ

ลกฺขณาทิโต+อูรุโต+อูติ เฉโทฯ

อญฺญปทตฺถสมาเส อุปมาทิปุพฺพา อูรุสทฺทมฺหา อิตฺถิยํ อู โหติฯ

นาคสฺส นาสา วิย อูรู ยสฺสาติ นาคนาสูรู, สํหิตา สมฺพนฺธา อูรู ยสฺสาติ สํหิโตรู, สหิตา เอกพทฺธา อูรู ยสฺสาติ สหิโตรู, สญฺญตา อโลลา อูรู ยสฺสาติ สญฺญโตรู, อูรุยา [อูรุนา?] สห วตฺตตีติ สโหรู, สโผ วุจฺจติ ขุโร, สํสิลิฏฺฐตาย สผภูตา อูรู ยสฺสาติ สโผรู, วามา สุนฺทรา อูรู ยสฺสาติ วาโมรู, ลกฺขณสมฺปนฺนา อูรู ยสฺสาติ ลกฺขโณรูฯ

สุตฺตวิภเตฺตน พฺรหฺมพนฺธูติ สิชฺฌติฯ

“สเจ มํ นาคนาสูรู, โอโลเกยฺย ปภาวตี”ติ [ชา. ๒.๒๐.๑๔] จ “เอกา ตุวํ ติฏฺฐสิ สหิตูรู”ติ [ชา. ๑.๑๖.๒๙๗] จ “สญฺญตูรู มหามายา, กุมาริ จารุทสฺสนา”ติ [ชา. ๒.๑๗.๑๐๙] จ “วาโมรู สช มํ ภทฺท”ติ [ที. นิ. ๒.๓๔๘] จ “การณํ นปฺปชานามิ, สมฺมโตฺต ลกฺขณูรุยา”ติ [ที. นิ. ๒.๓๔๘] จ “คารยฺหสฺสํ พฺรหฺมพนฺธุยา”ติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๐๙] จ ปาฬิปทานิ ทิสฺสนฺติฯ

ตตฺถ ‘สชา’ติ อาลิงฺคาหิ, ‘คารยฺหสฺส’นฺติ อหํ คารโยฺห ภเวยฺยํฯ

เอตฺถ จ ตาปจฺจยนฺตา สภาวอิตฺถิลิงฺคา เอว – ลหุตา, มุทุตา, คามตา, ชนตา, เทวตา อิจฺจาทิฯ

ตถา ติปจฺจยนฺตา – คติ, มติ, รตฺติ, สติ, ตุฏฺฐิ, ทิฏฺฐิ, อิทฺธิ, สิทฺธิ อิจฺจาทิ, ตถา ยาคุ, ธาตุ, เธนุ, กณฺฑุ, กจฺฉุ, มาตุ, ธีตุ , ทุหิตุ อิจฺจาทิ, ชมฺพู, วธู, จมู, สุตนู, สรพู อิจฺจาทิ จฯ สกฺกตคเนฺถสุ ปน สุตนู, สรพู อิจฺจาทีสุปิ อูปจฺจยํ วิทหนฺติฯ

ตตฺถ อิตฺถิลิงฺคภูตา สเพฺพ ‘อิวณฺณุวณฺณา ปิตฺถิย’นฺติ สุเตฺตน นิจฺจํ ปสญฺญา โหนฺติฯ ‘อากาโร จ ฌา’ติ สุเตฺตน นิจฺจํ ฌสโญฺญฯ

อิตฺถิปจฺจยราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อาการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ

อิตฺถิลิงฺคํ ฉพฺพิธํ อาการนฺตํ, อิการนฺตํ, อีการนฺตํ, อุการนฺตํ, อูการนฺตํ, โอการนฺตํฯ ตตฺถ กญฺญาสทฺทมฺหา อตฺถมเตฺต ปฐมาฯ

๘๒. คสีนํ [ก. ๒๒๐; รู. ๗๔; นี. ๔๔๗]ฯ

เกนจิ สุเตฺตน อลทฺธวิธีนํ คสีนํ โลโป โหตีติ สิโลโปฯ

กญฺญา ติฏฺฐติฯ

๘๓. ชนฺตุเหตุวีฆเปหิ วา [ก. ๑๑๘; รู. ๑๔๖; นี. ๒๙๓]ฯ

ชนฺตุ, เหตูหิ จ ปุนฺนปุํสเกสุ อีการเนฺตหิ จ ฆโต จ ปสเญฺญหิ อิวณฺณุวเณฺณหิ จ โยนํ โลโป โหติ วาฯ

กญฺญา ติฏฺฐนฺติ, กญฺญาโย ติฏฺฐนฺติฯ

อามนฺตนเตฺถ ปฐมา, ‘โคสฺยาลปเน’ติ คสญฺญาฯ

๘๔. ฆพฺรหฺมาทิเตฺว [ก. ๑๑๔, ๑๙๓; รู. ๑๒๒, ๑๗๘; นี. ๒๘๔; ฆพฺรหฺมาทิเต (พหสุ)]ฯ

ฆโต จ พฺรหฺมาทิโต จ คสฺส เอ โหติ วาฯ อาทิสเทฺทน อิสิ, มุนิ, เรวตี, กตฺตุ, ขตฺตุอิจฺจาทิโตปิฯ

โภติ กเณฺญ, โภติ กญฺญา, โภติโย กญฺญาโย, โภตี กญฺญาโย, “อุเฎฺฐหิ ปุตฺติก ปพฺพชฺชา ทุกฺกรา ปุตฺติก” อิติ เถรีปาฬิ [เถรีคา. ๔๖๕], ตสฺมา เค ปเร มหาวุตฺตินา รโสฺสปิ ยุชฺชติฯ กุสชาตเก “น เม อกาสิ วจนํ, อตฺถกามาย ปุตฺติเก”ติปิ [ชา. ๒.๒๐.๔๗] อตฺถิฯ

กมฺมเตฺถ ทุติยา, ‘สโร โลโป สเร’ติ ปุพฺพสรโลโปฯ

กญฺญํ ปสฺสติ, กญฺญา ปสฺสติ, กญฺญาโย ปสฺสติฯ

กตฺตริ ตติยาฯ

๘๕. ฆปเตกสฺมึ นาทีนํ ยยา [ก. ๑๑๑, ๑๑๒; รู. ๑๗๙, ๑๘๓ นี. ๒๘๓, ๒๘๔]ฯ

ฆโต จ ปสเณฺญหิ อิวณฺณุวเณฺณหิ จ เอกเตฺต ปวตฺตานํ นาทีนํ ปญฺจนฺนํ เอกวจนานํ กเมน ย, ยา โหนฺติฯ

กญฺญาย กตํ, กญฺญาหิ กตํฯ เอตฺถ จ ฆโตปิ ยาอาเทโส ทิสฺสติฯ “เต จ ตตฺถ นิสีทิตฺวา, ตสฺส รุกฺขสฺส ฉายยา” [ชา. ๑.๑๔.๑๘๒] ติ จ “สมนฺตา ปริวาริํสุ, ตสฺส รุกฺขสฺส ฉายยา” [ชา. ๑.๑๔.๑๘๙] ติ จ ปาฬิ, ตถา “สกฺขโรปมยา วเท” [สจฺจสเงฺขป ๑๗๖ คาถา], “พาลทารกลีลยา”ติ [วิภาวินี ๑๕๔] จ ทิสฺสนฺติฯ มหาวุตฺตินา ฆสฺส รโสฺสฯ

๘๖. สฺมาหิสฺมิํนํ มฺหาภิมฺหิ วา [ก. ๙๙; รู. ๘๑]ฯ

เตสํ กเมน มฺหา, ภิ, มฺหิ โหนฺติ วาฯ เอเต อาเทสา คาถาสุ พหุลํ ทิสฺสนฺติฯ

กญฺญาหิ กตํ, กญฺญาภิ กตํฯ

สมฺปทาเน จตุตฺถี, กญฺญาย เทติ, กญฺญานํ เทติ, กญฺญาย อาภตํ วตฺถํ, กญฺญานํ อาภตํ วตฺถํฯ

อปาทาเน ปญฺจมี, กญฺญาย อเปติ, กญฺญมฺหา อเปติรสฺสตฺตํ, กญฺญาหิ กญฺญาภิ อเปติฯ

สมฺพเนฺธ ฉฎฺฐี, กญฺญาย สนฺตกํ, กญฺญานํ สนฺตกํฯ

โอกาเส สตฺตมี, กญฺญาย ติฎฺฐติฯ

๘๗. ยํ [ก. ๑๑๖; รู. ๑๘๐; นี. ๔๔๓]ฯ

ฆโต จ ปสเณฺญหิ อิวณฺณุวเณฺณหิ จ สฺมิํโน ยํ โหติ วาฯ

กญฺญายํ ติฎฺฐติ, กญฺญาย ติฎฺฐติ, กญฺญาสุ ติฎฺฐติฯ

สทฺธา เมธา ปญฺญา วิชฺชา, จินฺตา มนฺตา วีณา ตณฺหาฯ

อิจฺฉา มุจฺฉา เอชา มายา, เมตฺตา มตฺตา สิกฺขา ภิกฺขาฯ

ชงฺฆา คีวา ชิวฺหา วาจา, ฉายา อาสา คงฺคานาวาฯ

คาถา เสนา เลขา สาขา, มาลา เวลา ปูชา ขิฑฺฑาฯ

ปิปาสา เวทนา สญฺญา, เจตนา ตสิณาปชาฯ

เทวตา วฏฺฏกา โคธา, พลากา ปริสา สภาฯ

อูกา เสผาลิกา ลงฺกา, สลากา วาลิกา สิขาฯ

วิสาขา วิสิขา สาขา, คจฺฉา วญฺฌา ชฏา ฆฏาฯ

เชฏฺฐา โสณฺฑา วิตณฺฑา จ, วรุณา วนิตา ลตาฯ

กถา นิทฺทา สุธา ราธา, วาสนา สีสปา ปปาฯ

ปภา สีมา ขมา ชายา, ขตฺติยา สกฺขรา สุราฯ

โทลา ตุลา สิลา ลีลา, ลาเล’ลา เมขลา กลาฯ

วฬวา’ ลมฺพุสา มูสา, มญฺชูสา สุลสา ทิสาฯ

นาสา ชุณฺหา คุหา อีหา, ลสิกา วสุธาทโยฯ

๘๘. นมฺพาทีหิ [นมฺพาทีหิ (พหูสุ)]ฯ

คสเณฺญหิ อมฺพ, อนฺน, อมฺมอิเจฺจเตหิ คสฺส เอ น โหติฯ

๘๙. รโสฺส วาฯ

อมฺพาทีนํ รโสฺส โหติ วา เค ปเรฯ

โภติ อมฺพ, โภติ อมฺพา, โภติ อนฺน, โภติ อนฺนา, โภติ อมฺม, โภติ อมฺมา, เสสํ กญฺญา สมํฯ

เอตฺถ วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

๙๐. ติ สภาปริสายฯ

สภาปริสาหิ สฺมิํโนติ โหติฯ ‘โฬ สฺสํสฺสาสฺสาย ตีสู’ติ สุเตฺตน ติมฺหิ รโสฺสฯ

สภติ, สภาย, สภายํ, สภาสุ, ปริสติ, ปริสาย, ปริสายํ, ปริสาสุ, ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา, นิสินฺนํ สมฺหิ ปริสติ, อิติ ภควา ตสฺมิํ ปริสติ สฺวณฺณวณฺณํ กายํ วิวริ [ม. นิ. ๑.๓๕๙]ฯ

นนฺทมาตา, ราชธีตาอิจฺจาทีสุ ‘ฆพฺรหฺมาทิเตฺว’ติ ฆสฺส เอตฺตํฯ

อจฺฉริยํ นนฺทมาเต, อพฺภุตํ นนฺทมาเต [อ. นิ. ๗.๕๓], โภติ เทวธีเต, โภติ สกฺยธีตเร- มหาวุตฺตินา สมาเส สฺยาทีสุ อารตฺตํ รสฺสตฺตญฺจฯ ลุตฺปจฺจยนฺตา ปน เยภุยฺเยน ตีสุ ลิงฺเคสุ สมานรูปา โหนฺติ, ‘‘อตฺถธมฺมํ ปริปุจฺฉิตา จ อุคฺคเหตา จ ธมฺมานํ โสตา จ ปยิรูปาสิตา จา’’ติ เถรีปาฬิฯ ตถา กฺวจิ คจฺฉนฺตาทิสทฺทาปิฯ ตโมขนฺธํ ปทาลยํ, เอวํ ทุพฺภาสิตํ ภณํ อิจฺจาทิ- ตตฺถ ปทาลยนฺติ ปทาลยนฺตี, ภณนฺติ ภณนฺตีติ อโตฺถฯ

วีสา, ตึสา, จตฺตาลีสา, ปญฺญาสา อิเจฺจเต สงฺขฺยาราสิมฺหิ อาคมิสฺสนฺติฯ

อาการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อิการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ

‘คสีน’นฺติ สิโลโปฯ รตฺติ ติฏฺฐติ, รตฺติโย ติฏฺฐนฺติฯ

‘ชนฺตุเหตุวา’ทิสุเตฺตน โยโลเป –

๙๑. โยโลปนีสุ ทีโฆ [ก. ๘๘; รู. ๑๔๗; นี. ๒๔๕]ฯ

ติลิเงฺค โยนํ โลเป จ นิอาเทเส จ รสฺสานํ ทีโฆ โหติฯ

รตฺตี ติฏฺฐนฺติฯ

๙๒. เย ปสฺสิวณฺณสฺสฯ

วิภตฺติภูเต วิภตฺตาเทสภูเต จ ยกาเร ปเร ปสญฺญสฺส อิวณฺณสฺส โลโป โหติฯ คาถาสุ เยว อิทํ วิธานํ ทฏฺฐพฺพํฯ

รโตฺย ติฏฺฐนฺติ [รู. ๘๔ ปิเฏฺฐ] -สนฺธิวเสน อาทิตการโลโปฯ

๖๓. อยุนํ วา ทีโฆ [ก. ๘๘; รู. ๑๔๗; นี. ๒๔๕]ฯ

เค ปเร ติลิเงฺค ออิอุนํ ทีโฆ โหติ วาฯ

เห รตฺตี, เห รตฺติฯ พหุวจเน เห รตฺตี, เห รตฺติโย, เห รโตฺยฯ

อํวจเน ‘ปโร กฺวจี’ติ สุเตฺตน ปรสเร ลุเตฺต นิคฺคหีตํ ปุเพฺพ อิวณฺณุวเณฺณสุ ติฏฺฐติฯ

รตฺตึ, ตถา อิตฺถึ, เธนุํ, วธุํ, อคฺคิํ, ทณฺฑิํ, ภิกฺขุํ, สยมฺภุํ อิติฯ รตฺติยํ, ‘พุชฺฌสฺสุ ชินโพธิ ย’นฺติ ปาฬิ [พุ. วํ. ๒.๑๘๒], รตฺตินํ วา, ‘ยาวโนฺต ปุริสสฺสตฺถํ, คุยฺหํ ชานนฺติ มนฺติน’นฺติปาฬิ [ชา. ๑.๑๕.๓๓๕]ฯ

รตฺตี, รตฺติโย, รโตฺย-‘ฆปเตกสฺมึ นาทีนํ ยยา’ติ นาทีนํ ยา โหติ, รตฺติยา, ยกาเร ปเร อิวณฺณโลโป, รตฺยาฯ

๙๔. สุนํหิสุ [ก. ๘๙; รู. ๘๗; นี. ๒๔๖]ฯ

สฺ, นํ, หิสุ รสฺสานํ ทีโฆ โหติฯ

รตฺตีหิ, รตฺตีภิ, รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีนํ, รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีหิ, รตฺตีภิ, รตฺติยา, รตฺยา, รตฺตีนํ, รตฺติยา, รตฺยา, รตฺติยํ, รตฺยํ, รตฺตีสุฯ

เอตฺถ ครู สฺ, นํ, หิสุ ทีฆตฺตํ อนิจฺจํ อิจฺฉนฺติ, ตํ คาถาสุ ยุชฺชติฯ

ปตฺติ ยุตฺติ วุตฺติ กิตฺติ, มุตฺติ ติตฺติ ขนฺติ กนฺติฯ

สนฺติ ตนฺติ สิทฺธิ สุทฺธิ, อิทฺธิ วุทฺธิ พุทฺธิ โพธิฯ

ภูมิ ชาติ ปีติ สุติ, นนฺทิ สนฺธิ สาณิ โกฏิฯ

ทิฏฺฐิ วุฑฺฒิ ตุฏฺฐิ ยฏฺฐิ, ปาฬิ อาฬิ นาฬิ เกฬิฯ

สติ มติ คติ มุติ, ธีติ ยุวติ วิกติฯ

รติ รุจิ รสฺมิ อสนิ วสนิ โอสธิ องฺคุลิ ธูลิ ทุทฺรภิ

โทณิ อฏวิ ฉวิอาทโย รตฺตาทิฯ

เอตฺถ วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

๙๕. รตฺตาทีหิ โฏ สฺมึโน [ก. ๖๙; รู. ๑๘๖; นี. ๒๑๘, ๒๑๙; รตฺยาทีหิ โฏ สฺมิโน (พหูสุ) รตฺยาทีหิ (กตฺถจิ)]ฯ

รตฺติสทฺท, อาทิสเทฺทหิ สฺมึโน โฏ โหติ วาฯ

ทิวา จ รโตฺต จ [ขุ. ปา. ๖.๒; ชา. ๑.๙.๙๒], อาโท, อาทิมฺหิ, ปาทาโท, ปาทาทิมฺหิ, คาถาโท, คาถาทิมฺหิ-อาทิสโทฺท ปน ปุลฺลิโงฺคเยว, รตฺตึ โภชนํ ภุญฺชติ, อาทึ ติฏฺฐตีติ อาธารเตฺถ ทุติยาว, รโตฺย อโมฆา คจฺฉนฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๐๕], ติณลตานิ โอสโธฺย [ชา. ๒.๒๒.๒๑๗๔], ตโต รตฺยา วิวสาเน [ชา. ๒.๒๒.๑๖๘๙], น ชจฺจา วสโล โหติ, น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ [สุ. นิ. ๑๔๒] -ชจฺจาติ ชาติยา, น นิกตฺยา สุขเมธติ [ชา. ๑.๑.๓๘], ขนฺตฺยา ภิโยฺย น วิชฺชติ [สํ. นิ. ๑.๒๕๐]ฯ

นาญฺญตฺร โพชฺฌา ตปสา [สํ. นิ. ๑.๙๘], ยเถว ขลตี ภูมฺยา, ภูมฺยาเยว ปติฏฺฐติ [ชา. ๒.๒๒.๑๕๒๒], มหาวุตฺตินา มาติ, ปิติสทฺทา นาทีหิ สทฺธึ มตฺยา, เปตฺยาติ สิชฺฌนฺติ, มตฺยา จ เปตฺยา จ เอตํ ชานามิมาติโต ปิติโตติ อโตฺถ, มตฺยา จ เปตฺยา จ กตํ สุสาธุ [ชา. ๒.๑๘.๖๑] -กตนฺติ กตํ นามํ, สุสาธูติ อติสุนฺทรํฯ 'อนุญฺญาโต อหํ มตฺยา, สญฺจโตฺต ปิตรา อหํ'นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๒๙] ปาฬิปฺปทานิฯ 'มาตีนํ โทหโฬ นาม ชนินฺท วุจฺจตี' [ชา. ๒.๒๒.๑๓๔๗] ติ จ ปาฬิ, วีสติ, ตึสติ, สฏฺฐิ, สตฺตติ, อสีติ, นวุติ, โกฏิ, ปโกฏิ อิเจฺจเต สงฺขฺยาราสิมฺหิ อาคมิสฺสนฺติฯ

อิการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อีการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ

๙๖. สิมฺหิ นานปุํสกสฺส [ก. ๘๕; รู. ๑๕๐; นี. ๒๓๙ โมค-ทุ. ๖๖; สิสฺมิํ (พหูสุ)]ฯ

สิมฺหิ ปเร อนปุํสกสฺส ปุมิตฺถีนํ ทีฆสฺส รโสฺส น โหติฯ

อิตฺถี ติฏฺฐติ, อิตฺถี ติฏฺฐนฺติฯ

๙๗. เอกวจนโยสฺวโฆนํ [ก. ๘๔; รู. ๑๔๔; นี. ๒๓๗, ๒๓๘]ฯ

โฆ จ โอ จ โฆ, น โฆ อโฆฯ เอกวจเนสุ จ โยสุ จ ปเรสุ ฆ, โอวชฺชิตานํ สเพฺพสํ ทีฆานํ รโสฺส โหติฯ

อิตฺถิโย ติฏฺฐนฺติ, อิโตฺย ติฏฺฐนฺติฯ

๙๘. เค วา [ก. ๒๔๕, ๒๔๖; รู. ๑๕๒, ๗๓; นี. ๔๗๖-๙]ฯ

เค ปเร ฆ, โอวชฺชิตานํ สเพฺพสํ ทีฆานํ รโสฺส โหติ วาฯ

โภติ อิตฺถิ, โภติ อิตฺถี, โภติโย อิตฺถี, โภติโย อิตฺถิโย, โภติโย อิโตฺย, อิตฺถิํ ปสฺสติฯ

๙๙. ยํ ปีโต [ก. ๒๒๓; รู. ๑๘๘; นี. ๔๕๐]ฯ

โย ปสโญฺญ อีกาโร, ตโต อํวจนสฺส ยํ โหติ วาฯ

อิตฺถิยํ ปสฺสติ, เอตฺถ จ ยนฺติ สุตฺตวิภเตฺตน “พุชฺฌสฺสุ ชินโพธิย”นฺติ [พุ. วํ. ๒.๑๘๒] สิชฺฌติฯ อิตฺถี ปสฺสติ, อิตฺถิโย ปสฺสติ, อิโตฺย ปสฺสติ, อิตฺถิยา, อิตฺยา, อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา, อิตฺยา, อิตฺถีนํ, อิตฺถิยา, อิตฺถิมฺหา, อิตฺยา, อิตฺถีหิ, อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา, อิตฺยา, อิตฺถีนํ, อิตฺถิยา, อิตฺยา, อิตฺถิยํ, อิตฺยํ, อิตฺถิมฺหิ, อิตฺถีสุฯ

นที สนฺทติ, นที สนฺทนฺติ, นทิโย สนฺทนฺติฯ

อิวณฺณโลเป สนฺธิสุเตฺตน ยกาเร ปเร ตวคฺคสฺส จวโคฺค, ยสฺส จ ปุพฺพรูปํ [ก. ๙๘; รู. ๘๗ ปิเฏฺฐ; นี. ๑๐๔; ๒๖๒-๓-๔]ฯ นโชฺช สนฺทนฺติ [ก. ๙๘; รู. ๘๗ ปิเฏฺฐ; นี. ๑๐๔; ๒๖๒-๓-๔], นาเทฺยกวจเนสุ นชฺชา กตํ, นชฺชา เทติ, นชฺชา อเปติ, นชฺชา สนฺตกํ, นชฺชา ติฏฺฐติ, นชฺชํ ติฏฺฐติ, เสสรูปานิ อิตฺถิสทิสานิฯ

เอวํ คจฺฉตี คจฺฉนฺตี, สตี สนฺตี, อสตี อสนฺตี, มหตี มหนฺตี, พฺรหฺมตี พฺรนฺตี, โภตี โภนฺตี, ภวิสฺสตี ภวิสฺสนฺตี, คมิสฺสตี คมิสฺสนฺตี, คุณวตี คุณวนฺตี, สีลวตี สีลวนฺตี, สติมตี สติมนฺตี, สิริมตี สิริมนฺตี, กตวตี กตวนฺตี, ภุตฺตาวตี ภุตฺตาวนฺตี, สพฺพาวตี สพฺพาวนฺตี, ยาวตี ยาวนฺตี, ตาวตี ตาวนฺตีฯ กมฺหิ อาคเม รโสฺส, ยาวติกา, ตาวติกาฯ

คาวี, ยกฺขี, ยกฺขินี, อารามิกินี, ทณฺฑปาณินี, ทณฺฑินี, ภิกฺขุนี, ปรจิตฺตวิทุนี, มุฏฺฐสฺสตินี, ฆรณี, โปกฺขรณี, อาจรินี, มาตุลานี, คหปตานี อิจฺจาทโยฯ นทาทิฯ

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

๑๐๐. นชฺชา โยสฺวาม [นี. ๒๖๒]ฯ

โยสุ ปเรสุ นทิยา อเนฺต อามอาคโม โหติ วาฯ

นชฺชาโย สนฺทนฺติ [สํ. นิ. ๓.๒๒๔], นชฺชาโย สุปติตฺถาโย [ชา. ๒.๒๒.๑๔๑๔] ติ ปาฬิ, นิมิชาตเก ปน นโชฺชนุปริยายติ, นานาปุปฺผทุมายุตาติ จ นโชฺช จานุปริยาตีติ [ชา. ๒.๒๒.๕๓๗] จ ปาฬิ, ตตฺถ มหาวุตฺตินา สิสฺส โอตฺตํฯ

อุเฎฺฐหิ เรวเต สุปาปกเมฺม [วิ. ว. ๘๖๓], ทาสา จ ทาโสฺย จ, อนุชีวิโน [ชา. ๑.๑๐.๑๐๑], พาราณสฺยํ มหาราช, กากราชา นิวาสโก [ชา. ๑.๓.๑๒๔], พาราณสฺยํ อหุ ราชา [ชา. ๑.๑๖.๑๗๘], รโญฺญ มโน อุมฺมาทนฺตฺยา นิวิโฎฺฐ, อุมฺมาทนฺตฺยา รมิตฺวาน, สิวิ ราชา ตโต สิยํ [ชา. ๒.๑๘.๗๐], ทารเกว อหํ เนสฺสํฯ พฺราหฺมณฺยา ปริจารเก [ชา. ๒.๒๒.๒๑๑๑]ฯ ตถา โยสุ โปกฺขรโญฺญฯ นาทีสุ ปถพฺยา, ปุถพฺยา, โปกฺขรญฺญาฯ สฺมึมฺหิ ปถพฺยา, ปถพฺยํ, ปุถพฺยา, ปุถพฺยํ, โปกฺขรญฺญา, โปกฺขรญฺญํ, เวตฺรญฺญา, เวตฺรญฺญํ [เวตฺรรญฺญา, (นิสฺสย)] อิจฺจาทีนิ ทิสฺสนฺติฯ

อีการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฎฺฐิโตฯ

อุการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ

สิโลโป, เธนุ คจฺฉติ, เธนุโย คจฺฉนฺติ, โยโลเป ทีโฆ, เธนู คจฺฉนฺติ, โภติ เธนุ, โภติ เธนู, โภติโย เธนุโย, โภติโย เธนู, เธนุํ ปสฺสติ, เธนุโย ปสฺสติ, เธนู ปสฺสติ, เธนุยา, เธนูหิ, เธนูภิ, เธนุยา, เธนูนํ, เธนุยา, เธนุมฺหา, เธนูหิ, เธนูภิ, เธนุยา, เธนูนํ, เธนุยา, เธนุยํ, เธนุมฺหิ, เธนูสุฯ

เอวํ ยาคุ, กาสุ, ททฺทุ, กณฺฑุ, กจฺฉุ, รชฺชุ, กเรณุ, ปิยงฺคุ, สสฺสุ อิจฺจาทโยฯ เธนฺวาทิฯ

ธาตุสโทฺท ปน ปาฬินเย อิตฺถิลิโงฺค, สทฺทสตฺถนเย ปุมิตฺถิลิโงฺคฯ

มาตุ, ธีตุ, ทุหิตุสทฺทา อิตฺถิ ลิงฺคา, เตสํ รูปํ ปิตาทิคเณ อาคมิสฺสติฯ

อุการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฎฺฐิโตฯ

อูการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ

วธู คจฺฉติ, วธู คจฺฉนฺติ, โยสุ รโสฺส, วธุโย คจฺฉนฺติ, โภติ วธุ, โภติ วธู, โภติโย วธู, วธุโย, วธุํ, วธู, วธุโย, วธุยา, วธูหิ, วธูภิ, วธุยา, วธูนํ, วธุยา, วธุมฺหา, วธูหิ, วธูภิ, วธุยา, วธูนํ, วธุยา, วธุยํ, วธูสุฯ เอวํ ชมฺพู, สรภู, สุตนู, นาคนาสูรู, สํหิโตรู, วาโมรู, ลกฺขณูรู, พฺรหฺมพนฺธู, ภู, จมู อิจฺจาทโยฯ วธาทิฯ

สาหํ คนฺตฺวา มนุสฺสตฺตํ, วทญฺญู วีตมจฺฉราติ [วิ. ว. ๖๓๔] จ โกธนา อกตญฺญู จาติ [ชา. ๑.๑.๖๓] จ ปาฬิโย, ตสฺมา นีปจฺจยํ วินาปิ กฺวจิ อูการนฺตกิตกสทฺทา อิตฺถิลิงฺคา ภวนฺติฯ

อูการนฺติตฺถิลิงฺคราสิ นิฎฺฐิโตฯ

โอการนฺตราสิ

โคสโทฺท ทฺวิลิโงฺคฯ ตสฺส รูปานิ กานิจิ ทฺวิยตฺถวเสน อิตฺถิยมฺปิ วตฺตนฺติ ปุเมปิ วตฺตนฺติ มิสฺสเกปิ วตฺตนฺติ, กานิจิ อิตฺถิยํ กานิจิ ปุเมฯ อิธ ปน สพฺพานิ ยานิ สโมธาเนตฺวา ทีปิยเนฺตฯ

สิโลโป, โคคจฺฉติ-เอตฺถ จ โคติ อภินฺนสทฺทลิงฺคตฺตา โคโณติปิ ยุชฺชติ, คาวีติปิ ยุชฺชติฯ

๑๐๑. โคสฺสาคสิหินํสุ คาวควา [ก. ๗๓-๕; รู. ๑๖๙, ๑๗๐, ๑๗๔; นี. ๒๒๔]ฯ

ค, สิ, หิ, นํวชฺชิตาสุ วิภตฺตีสุ โคสทฺทสฺส คาว, ควาเทสา โหนฺติฯ

๑๐๒. อุภโคหิ โฏ [ก. ๒๐๕; รู. ๑๖๐; นี. ๔๒๑]ฯ

อุภ, โคหิ โยนํ โฏ โหติฯ

คาโว, คโว, เห โค, เห คาโว, เห คโว, คาวํ, ควํฯ

๑๐๓. คาวุมฺหิ [ก. ๗๖; รู ๑๗๑, ๒๒๖]ฯ

อํมฺหิ โคสฺส คาวุ โหติ วาฯ

คาวุํ, คาโว, คโว, คาเวน, คเวนฯ

๑๐๔. นาสฺสาฯ

โคสฺส คาว, ควาเทสโต นาวจนสฺส อา โหติ วาฯ

คาวา, ควา, โคหิ, โคภิ, คาวสฺส, ควสฺสฯ

๑๐๕. ควํ เสนฯ

เสน สห โคสฺส ควํ โหติ วาฯ

ควํ, โคนํฯ

๑๐๖. คุนฺนญฺจ นํนา [ก. ๘๑; รู. ๑๗๒; นี. ๒๓๐]ฯ

นํนา สห โคสฺส คุนฺนญฺจ โหติ ควญฺจฯ

คุนฺนํ, ควํ, คาวสฺมา, ควสฺมา, คาวมฺหา, ควมฺหา, คาวา, ควา, โคหิ, โคภิ, คาวสฺส, ควสฺส, ควํ, โคนํ, คุนฺนํ, ควํ, คาวสฺมึ, คาวมฺหิ, คาเว, ควสฺมึ, ควมฺหิ, คเว, โคสุ, คาเวสุ, คเวสุฯ

โยสุ คาว, ควาเทเส กเต อโต โยนํ ฏา, เฏ จ โหนฺติ, อุสภา รุกฺขา คาวิโย ควา จ [ชา. ๑.๑.๗๗]ฯ พลควา ทมฺมควา วา คงฺคาย ปารํ อคมึสุฯ อถาปเร ปตาเรสิ พลคาเว ทมฺมคาเว

[ม. นิ. ๑.๓๕๒ (โถกํ วิสทิสํ)] ติ ปาฬิปทานิฯ

เอตฺถ จ คาโว โน ปรมา มิตฺตา, ยาสุ ชายนฺติ โอสธา [สุ. นิ. ๒๙๘] ติ จ, ควา ขีรํ, ขีรมฺหา ทธิ, ทธิมฺหา นวนีตํ, นวนีตมฺหา สปฺปิ, สปฺปิมฺหา สปฺปิมโณฺฑติ จ อิตฺถิยํ วตฺตนฺติฯ คาวิโย ควาติ จ พลควา ทมฺมควา พลคเว ทมฺมคเวติ [ม. นิ. ๑.๓๕๑] จ คาวุํ วา เต ทมฺมิ คาวิํ วา เต ทมฺมีติ จ ควํว สิงฺคิโน สิงฺคนฺติ [ชา. ๑.๑๒.๓๙] จ ปุเม ภวนฺติฯ อติเตฺถเนว คาโว ปตาเรสิ, อถ โข ตา คาโว มเชฺฌ คงฺคาย อนยพฺยสนํ อาปชฺชิํสู [ม. นิ. ๑.๓๕๐] ติ จ อนุนทา พลทา เจตา, วณฺณทา สุขทา จ ตา, เอตมตฺถวสํ ญตฺวา, นาสฺสุ คาโว หนิํสุ เตติ [สุ. นิ. ๒๙๘] จ ภทฺทวเสน อิตฺถิยํ อตฺถวเสน มิสฺสเก วตฺตนฺติฯ คุนฺนํ เจ ตรมานานํ, ควํ เจ ตรมานํ, อุชุํ คจฺฉติ ปุงฺคโว, สพฺพา ตา อุชุํ คจฺฉนฺตีติ [ชา. ๑.๔.๑๓๕; ๒.๑๘.๑๐๔] จ มิสฺสเก เอวฯ พลคว, ทมฺมควสทฺทา ชรคฺคว, ปุงฺคว, สคว, ปรคว, ทารควสทฺทา วิย อการนฺตา สมาสสทฺทาติปิ ยุชฺชติฯ

มิสฺสกฎฺฐาเนสุ ปน อิตฺถิพหุลตฺตา ตา คาโว เอตา คาโวติอาทินา อิตฺถิลิงฺคเมว ทิสฺสติฯ

อิติ โอการนฺตราสิฯ

อิตฺถิลิงฺคราสิ นิฎฺฐิโตฯ

ปุลฺลิงฺคราสิ

อการนฺต ปุลฺลิงฺคปุริสาทิราสิ

อถ ปุลฺลิงฺคานิ ทีปิยเนฺตฯ

สตฺตวิธํ ปุลฺลิงฺคํ – อทนฺตํ, อาทนฺตํ, อิทนฺตํ, อีทนฺตํ, อุทนฺตํ, อูทนฺตํ, โอทนฺตํฯ

๑๐๗. สิโสฺส [ก. ๑๐๔; รู. ๖๖; นี. ๒๗๒]ฯ

อโต สิสฺส โอ โหติ ปุเมฯ

ปุริโส ติฎฺฐติฯ

๑๐๘. อโต โยนํ ฎาเฎ [ก. ๑๐๗; รู. ๖๙; นี. ๒๗๕, ๒๗๗]ฯ

อโต ปฐมาโยนํ ทุติยาโยนญฺจ กเมน ฎา, เฎ โหนฺติ ปุํ, นปุํสเกสุฯ ฎานุพโนฺธ สพฺพาเทสโตฺถฯ

ปุริสา ติฎฺฐนฺติฯ

‘คสีน’นฺติ สิโลโป, โภ ปุริส, ‘อยุนํ วา ทีโฆ’ติ ทีโฆ, โภ ปุริสา, โภโนฺต ปุริสา, ปุริสํ, ปุริเสฯ

๑๐๙. อเตน [ก. ๑๐๓; รู. ๗๙; นี. ๒๗๑]ฯ

อโต นาวจนสฺส เอนาเทโส โหติ ปุํ, นปุํสเกสุฯ

ปุริเสนฯ

๑๑๐. สุหิสฺวเสฺส [ก. ๑๐๑; รู. ๘๐; นี. ๖๘]ฯ

สุ, หิสุ ปเรสุ อสฺส เอ โหติ ปุํ, นปุํสเกสุฯ

ปุริเสหิ, ปุริเสภิฯ

๑๑๑. สุอุ สสฺส [ก. ๖๑; รู. ๘๖; นี. ๒๐๘]ฯ

สสฺส อาทิมฺหิ สาคโม โหติฯ อุกาโร อุจฺจารณโตฺถ, ญานุพโนฺธ อาทิมฺหีติ ทีปนโตฺถฯ

ปุริสสฺส, ‘สุนํหิสู’ติ ทีโฆฯ ปุริสานํ, ปุริสสฺมา, ปุริสมฺหาฯ

๑๑๒. สฺมาสฺมิํนํ [ก. ๑๐๘; รู. ๙๐; นี. ๒๗๖]ฯ

อโต สฺมา, สฺมิํนํ กเมน ฎา, เฎ โหนฺติ ปุํ, นปุํสเกสุฯ

ปุริสา, ปุริเสหิ, ปุริเสภิ, ปุริสสฺส, ปุริสานํ, ปุริสสฺมิํ, ปุริสมฺหิ, ปุริเส, ปุริเสสุฯ

เอวํ พุโทฺธ, ธโมฺม, สโงฺฆ, สโกฺก, เทโว, สโตฺต, นโร, โคโณ, ปุงฺคโว, ชรคฺคโว, สคโว, ปรคโว, ราชคโว, มาตุคาโม, โอโรโธ, ทาโรอิจฺจาทิฯ

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

๑๑๓. กฺวเจ วา [นี. ๒๗๗]ฯ

อโต สิสฺส กฺวจิ เอ โหติ วา ปุํ, นปุํสเกสุฯ

ปุเม ตาว –

วนปฺปคุเมฺพ ยถ ผุสฺสิตเคฺค [ขุ. ปา. ๖.๑๓; สุ. นิ. ๒๓๖], “เก คนฺธเพฺพ รกฺขเส จ นาเค, เก กิมฺปุริเส จาปิ มานุเสฯ เก ปณฺฑิเต สพฺพกามทเทฯ ทีฆรตฺตํ ภตฺตา เม ภวิสฺสติ” [ชา. ๒.๒๒.๑๓๕๒]ฯ นตฺถิ อตฺตกาเร นตฺถิ ปรกาเร นตฺถิ ปุริสกาเร [ที. นิ. ๑.๑๖๘], เอเก เอก เตฺถ, สเม สมภาเค, นเหวํ วตฺตเพฺพ [กถา. ๑], เก ฉเว สิงฺคาเล, เก ฉเว ปาถิกปุเตฺต [ที. นิ. ๓.๒๙-๓๑] อิจฺจาทิฯ

นปุํสเก ปน –

โภควตี นาม มนฺทิเร, นคเร นิมฺมิเต กญฺจนมเย [ชา. ๒.๒๒.๑๓๗๐] อิจฺจาทิฯ

วาติ กิํ? วนปฺปคุโมฺพฯ

กฺวจีติ กิํ? ปุริโสฯ

มหาวุตฺตินา ปฐมาโยนญฺจ กฺวจิ เฎ โหติฯ พาเล จ ปณฺฑิเต จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺติ [ที. นิ. ๑.๑๖๘], กฺวจิ โยนํ ปกติ โหติ, วเน วาฬมิคา เจว, อจฺฉโกกตรจฺฉโย, พหูหิ ปริปนฺถโย [ชา. ๒.๒๒.๒๕๕], กฺยสฺส พฺยปถโย อสฺสุ อิจฺจาทิฯ

๑๑๔. ทิวาทิโต [ก. ๒๐๖; รู. ๑๖๕]ฯ

ทิวาทีหิ สฺมึโน ฎิ โหติฯ

ทิวิ-เทวโลเกตฺยโตฺถฯ

อาทิสเทฺทน อส ภุวิ, นิจฺจํ วาคโมฯ อยฺยสทฺทมฺหา มหาวุตฺตินา อาลปเน ค, โยนํ โฎ โหติ วาฯ โภ อโยฺย อยฺย วา, โภโนฺต อโยฺย อยฺยา วาฯ เสสํ ปุริสสมํฯ

ปุริสาทิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

มโนคณราสิ

มโน, มนา, โภ มน, โภ มนา, โภโนฺต มนาฯ

๑๑๕. มนาทีหิ สฺมึสํนาสฺมานํ สิโสโอสาสา [ก. ๑๘๑-๒, ๑๘๔; รู. ๙๕-๙๗; นี. ๓๗๓-๔, ๓๗๖-๗]ฯ

เตหิ สฺมึ, ส, อํ, นา, สฺมานํ กเมน สิ, โส, โอ, สา, สา โหนฺติ วาฯ

มนํ , มโน, มเน, มเนน, มนสา, มเนหิ, มเนภิ, มนสฺส, มนโส, มนานํ, มนสฺมา, มนมฺหา, มนสา, มนา, มเนหิ, มเนภิ, มนสฺส, มนโส, มนานํ, มนสฺมึ, มนมฺหิ, มนสิ, มเน, มเนสุฯ

ตโม, ตโป, เตโช, สิโร, อุโร, วโจ, รโช, โอโช, อโย, ปโย, วโย, สโร, ยโส, เจโต, ฉโนฺท, รธตา, อโห อิจฺจาทิ **มโนคโณ**ฯ

อิทํ **มโนคณลกฺขณํ**ฯ กฺริยากเมฺม โอทโนฺต, นาทีนํ สาทิตา, สมาสตทฺธิตมเชฺฌ โอทโนฺต จาติฯ

โย เว ทสฺสนฺติ วตฺวาน, อทาเน กุรุเต มโน [ชา. ๑.๑๕.๖๑], กสฺสปสฺส วโจ สุตฺวา, ตโป อิธ ปกุรุพฺพติ [สํ. นิ. ๑.๒๐๔], เจโต ปริจฺจ ชานาติ [ที. นิ. ๑.๒๔๒], สิโร เต พาธยิสฺสามิ อิจฺจาทิฯ

มนสา เจ ปสเนฺนน [ธ. ป. ๒], วิปฺปสเนฺนน เจตสา [ชา. ๒.๒๒.๕๕๑], วจสา มนสา เจว, วนฺทา เม เต ตถาคเต [ปริตฺตปาฬิ อาฏานาฏิยสุตฺต]ฯ เอกูนตึโส วยสา [ที. นิ. ๒.๒๑๔], เตชสา ยสสา ชลํ [วิ. ว. ๘๕๗], ตปสา อุตฺตโม สโตฺต, ฆเตน วา ภุญฺชสฺสุ ปยสา วา, วนฺทามิ สิรสา ปาเท [ชา. ๒.๒๐.๖๘], เย เอตา อุปเสวนฺติ, ฉนฺทสา วา ธเนน วา [ชา. ๒.๒๑.๓๕๐], อุรสา ปนุทิสฺสามิ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๓๓], อยสา ปฏิกุชฺฌิโต [อ. นิ. ๓.๓๖] อิจฺจาทิฯ

น มยฺหํ มนโส ปิโย [ชา. ๑.๑๐.๑๑], เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ [ปารา. ๑๘], เจตโส สมนฺนาหาโร, สาธุ ขลุ ปยโส ปานํ, สาวิตฺตี ฉนฺทโส มุขํ [ม. นิ. ๒.๔๐๐] อิจฺจาทิฯ

สาธุกํ มนสิ กโรถ [ที. นิ. ๒.๓], เอตมตฺถํ เจตสิ สนฺนิธาย, สิรสิ อญฺชลึ กตฺวา [อป. เถร ๑.๔๑.๘๒], อุรสิโลโม, ปาปํ อกาสิ รหสิ อิจฺจาทิฯ

มโนธาตุ, มโนมยํ, ตโมขนฺธํ ปทาลยิ, ตโปธโน, เตโชธาตุ, สิโรรุหา เกสา, สโรรุหํ ปทุมํ, รโชหรณํ วตฺถํ, โอโชหรณา สาขา, อโยปโตฺต, วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺติ, ยโสธรา เทวี, เจโตยุตฺตา ธมฺมา, ฉโนฺทวิจิติปกรณํ, รโหคโต จินฺเตสิ, อโหรตฺตานมจฺจเย [สํ. นิ. ๑.๑๑๒] อิจฺจาทิฯ

มหาวุตฺตินา อหมฺหา สุมิํโน นิ จ อุ จ โหติ, ตทหนิ, ตทหุฯ รหมฺหา สุมิํโน โอ โหติ, มาตุคาเมน สทฺธิํ เอโก เอกาย รโห นิสีทติ [ปารา. ๔๕๒], รโห ติฎฺฐติ, รโห มเนฺตติฯ

มโนคณราสิ นิฏฺฐิโตฯ

มนาทิคณราสิ

๑๑๖. โกธาทีหิฯ

เอเตหิ นาวจนสฺส สา โหติ วาฯ

โกธสา, โกเธน, อตฺถสา, อเตฺถนฯ

๑๑๗. นาสฺส สา [ก. ๑๘๑; รู. ๙๕; นี. ๓๗๓]ฯ

ปทาทีหิ นาวจนสฺส สา โหติ วาฯ

ปทสา, ปเทน, พิลสา, พิเลนฯ

๑๑๘. ปทาทีหิ สิฯ

ปทาทีหิ สฺมิํโน สิ โหติ วาฯ

ปทสิ, ปเท, พิลสิ, พิเลฯ

ตตฺถ โกธาทิโก ปุลฺลิโงฺค, ปทาทิโก นปุํสโกฯ ตตฺถ เกจิ สทฺทา สมาส, ตทฺธิตมเชฺฌ โอทนฺตา โหนฺติ [ก. ๑๘๓; รู. ๔๘; นี. ๓๗๕], อาโปธาตุ, อาโปมยํ, วาโยธาตุ, วาโยมยํ, ชีวิตํ สรโทสตํ [ชา. ๑.๒.๙], อนฺยนฺติ ทิโสทิสํ [ที. นิ. ๓.๒๘๑] อิจฺจาทิฯ

เกจิ นาสฺส สาเทสํ ลภนฺติ, โกธสา อุสฺนา วิชฺฌิ [ชา. ๒.๒๒.๓๕๒], ทฬฺหํ คณฺหาหิ ถามสา [ชา. ๑.๗.๓๐], ปทสาว อคมาสิ, มากาสิ มุขสา ปาปํ, สเจฺจน ทเนฺต ทมสา อุเปโต-ทมสาติ อินฺทฺริยทมเนน, สุจิํ ปณีตํ รสสา อุเปตํ [ชา. ๑.๗.๑๘], เวคสา คนฺตฺวาน, อายุสา เอกปุตฺตมนุรเกฺข [ขุ. ปา. ๙.๗] อิจฺจาทิฯ

เกจิ สฺมึโน สฺยาเทสํ ลภนฺติ, ปทสิ, พิลสิ อิจฺจาทิฯ

เกหิจิ มหาวุตฺตินา นา, สฺมานํ โส โหติ, อตฺถโส, อกฺขรโส, สุตฺตโส, พฺยญฺชนโส, เหตุโส, โยนิโส, อุปายโส, ฐานโส, ทีฆโส, โอรโส, พหุโส, ปุถุโส, มตฺตโส, ภาคโส อิจฺจาทิฯ

‘‘ปทโส ธมฺมํ วาเจยฺย [ปาจิ. ๔๕], พิลโส วิภชิตฺวา นิสิโนฺน อสฺส’’ [ที. นิ. ๒.๓๗๘] อิจฺจาทีสุ ปน วิจฺฉายํ โสปจฺจโยฯ

ยทา ปน สมาสเนฺต มหาวุตฺตินา สฺยาทีสุ วิภตฺตีสุ สาคโม โหติ, ตทา ปุริสาทิคโณปิ โหติ, พฺยาสตฺตมนโส, อพฺยคฺคมนโส [อ. นิ. ๓.๒๙], ปุโตฺต ชาโต อเจตโส [ชา. ๒.๒๒.๔], สุเมธโส [อ. นิ. ๔.๖๒], ภูริเมธโส [สุ. นิ. ๑๑๓๗] อิจฺจาทิฯ

อิติ มนาทิคณราสิฯ

คุณวาทิคณราสิ

๑๑๙. นฺตุสฺส [ก. ๑๒๔; รู. ๙๘; นี. ๒๙๙]ฯ

สิมฺหิ นฺตุสฺส ฎา โหติฯ

คุณวา ติฎฺฐติฯ

๑๒๐. ยฺวาโท นฺตุสฺส [ก. ๙๒; รู. ๑๐๐; นี. ๒๔๙]ฯ

โยอาทีสุ นฺตุสฺส อตฺตํ โหติฯ

คุณวนฺตา ติฎฺฐนฺติฯ

๑๒๑. นฺตนฺตูนํ โนฺต โยมฺหิ ปฐเม [ก. ๙๒; รู. ๑๐๐; นี. ๒๔๙]ฯ

ปฐเม โยมฺหิ สวิภตฺตีนํ นฺต, นฺตูนํ โนฺต โหติฯ

คุณวโนฺต ติฎฺฐนฺติฯ

๑๒๒. ฎฎาอํ เค [ก. ๑๒๖; รู. ๑๐๑; นี. ๓๐๑-๒]ฯ

เค ปเร สวิภตฺตีนํ นฺต, นฺตูนํ ฎ, ฎา, อํ โหนฺติฯ

โภ คุณว, โภ คุณวา, โภ คุณวํ, โภโนฺต คุณวนฺตา, โภโนฺต คุณวโนฺต, คุณวนฺตํ, คุณวเนฺต, คุณวเนฺตนฯ

๑๒๓. โตตาติตา สสฺมาสฺมึนาสุ [ก. ๑๒๗, ๑๘๗; รู. ๑๐๒, ๑๐๘; นี. ๓๐๓, ๓๘๖]ฯ

ส, สฺมา, สฺมึ, นาสุ สวิภตฺตีนํ นฺต, นฺตูนํ กเมน โต, ตา,ติ, ตา โหนฺติ วาฯ

คุณวตา, คุณวเนฺตหิ, คุณวเนฺตภิ, คุณวนฺตสฺส, คุณวโตฯ

๑๒๔. นํมฺหิ ตํ วา [ก. ๑๒๘; รู. ๑๐๔; นี. ๓๐๔]ฯ

นํมฺหิ สวิภตฺตีนํ นฺต, นฺตูนํ ตํ โหติ วาฯ

คุณวนฺตานํ, คุณวตํ, คุณวนฺตสฺมา, คุณวนฺตมฺหา, คุณวนฺตา, คุณวตา, คุณวเนฺตหิ, คุณวเนฺตภิ, คุณวนฺตสฺส, คุณวโต, คุณวนฺตานํ, คุณวตํ, คุณวนฺตสฺมิํ, คุณวนฺตมฺหิ, คุณวติ, คุณวเนฺต, คุณวเนฺตสุฯ

เอวํ ภควา, สีลวา, ปญฺญวา, พลวา, ธนวา, วณฺณวา, โภควา, สุตวา อิจฺจาทิฯ เอตฺถ จ อาลปเน ภควาติ นิจฺจํ ทีโฆฯ

สพฺพาววา, สพฺพาวโนฺต, สพฺพาวนฺตํ, สพฺพาวเนฺต, สพฺพาวเนฺตน, สพฺพาวตา, สพฺพาวเนฺตหิ…เป…. สพฺพาวเนฺตสุฯ

เอวํ ยาววา, ยาวโนฺต, ตาววา, ตาวโนฺต, เอตฺตาววา, เอตฺตาวโนฺต, กีํวา, กีํวโนฺต, กิตฺตาววา, กิตฺตาวโนฺต อิจฺจาทิฯ ตถา โภชนํ ภุตฺตวา, ภุตฺตวโนฺต, ธมฺมํ พุทฺธวา, พุทฺธวโนฺต, กมฺมํ กตวา, กตวโนฺต อิจฺจาทิ จฯ

สติมา, สติมนฺตา, สติมโนฺต, โภ สติม, โภ สติมา, โภ สติมํ, โภโนฺต สติมนฺตา, โภโนฺต สติมโนฺต, สติมนฺตํ, สติมเนฺต, สติมเนฺตน, สติมตา, สติมเนฺตหิ, สติมเนฺตภิ, สติมนฺตสฺส, สติมโต, สติมนฺตานํ, สติมตํ, สติมนฺตสฺมา, สติมนฺตมฺหา, สติมนฺตา, สติมตา, สติมเนฺตหิ, สติมเนฺตภิ, สติมนฺตสฺส, สติมโต, สติมนฺตานํ, สติมตํ, สติมนฺตสฺมิํ, สติมนฺตมฺหิ, สติมติ, สติมเนฺต, สติมเนฺตสุฯ

เอวํ มติมา, คติมา, ปาปิมา, ชาติมา, ภาณุมา, อายุมา, อายสฺมา, สิริมา, หิริมา, ธิติมา, กิตฺติมา, อิทฺธิมา, ชุติมา , มุติมา, ถุติมา, พุทฺธิมา, จกฺขุมา, พนฺธุมา, โคมา อิจฺจาทิฯ

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

๑๒๕. หิมวโต วา โอ [ก. ๙๔; รู. ๑๐๕; นี. ๒๕๒]ฯ

สิมฺหิ หิมวนฺตสทฺทสฺส โอ โหติ วาฯ ‘คสีน’นฺติ โลโปฯ

หิมวโนฺต ปพฺพโต [ธ. ป. ๓๐๔], หิมวา ปพฺพโตฯ

๑๒๖. นฺตสฺส จ ฏ วํเส [ก. ๙๓; รู. ๑๐๖; นี. ๒๕๑]ฯ

อํ, เสสุ นฺตสฺส จ นฺตุสฺส จ สพฺพสฺส ฏ โหติ วาฯ

‘‘อโชฺฌคาเหตฺวา หิมว’’นฺติ [อป. เถร ๒.๔๗.๕๙] ปาฬิฯ สติมํ, พนฺธุมํ, คุณวสฺส, สติมสฺส, พนฺธุมสฺสฯ

มหาวุตฺตินา กฺวจิ สิมฺหิ เค จ ปเร นฺตุสฺส อตฺตํ โหติ, ‘‘อตุโล นาม นาเมน, ปญฺญวโนฺต ชุตินฺธโร’’ติ [พุ. วํ. ๒๑.๑๐] จ ‘‘คติมโนฺต สติมโนฺต, ธิติมโนฺต จ โย อิสี’’ติ [เถรคา. ๑๐๕๒]

จ “จกฺขุมโนฺต มหายโส”ติ จ “ตุยฺหํ ปิตา มหาวีร, ปญฺญวนฺต ชุตินฺธรา”ติ [อป. เถรี ๒.๒.๓๘๙] จ ปาฬึฯ

ปฐมาโยมฺหิ กฺวจิ นฺตุสฺส ฎ โหติ, วคฺคุมุทาตีริยา ปน ภิกฺขู วณฺณวา โหนฺติ [ปารา. ๑๙๔], เอถ ตุเมฺห อาวุโส สีลวา โหถ [อ. นิ. ๕.๑๑๔], จกฺขุมา อนฺธกา โหนฺติ, เย อิตฺถีนํ วสํ คตา [ชา. อฏฺฐ. ๒.๓.๓๖], สํสุทฺธปญฺญา กุสลา มุติมา ภวนฺติ [สุ. นิ. ๘๘๗ (สํสุทฺธปญฺญา กุสลา มุตีมา)]ฯ

อิติ คุณวาทิคณราสิฯ

คจฺฉนฺตาทิคณราสิ

๑๒๗. นฺตสฺสํ สิมฺหิ [ก. ๑๘๖; รู. ๑๐๗; นี. ๓๘๒-๔; ‘ตสฺสํ’ (พหูสุ)]ฯ

สิมฺหิ นฺตสฺส อํ โหติ วาฯ สิโลโปฯ

คจฺฉํ, คจฺฉโนฺต, คจฺฉนฺตา, คจฺฉโนฺต, โภ คจฺฉ, โภ คจฺฉา, โภ คจฺฉํ, โภโนฺต คจฺฉนฺตา, โภโนฺต คจฺฉโนฺต, คจฺฉนฺตํ, คจฺฉเนฺต, คจฺฉเนฺตน, คจฺฉตา, คจฺฉเนฺตหิ, คจฺฉเนฺตภิ, คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉโต, คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตํ, คจฺฉนฺตสฺมา, คจฺฉนฺตมฺหา, คจฺฉนฺตา, คจฺฉตา, คจฺฉเนฺตหิ, คจฺฉเนฺตภิ, คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉโต, คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตํ, คจฺฉนฺตสฺมึ, คจฺฉนฺตมฺหิ, คจฺฉติ, คจฺฉเนฺต, คจฺฉเนฺตสุฯ

เอวํ กรํ, กุพฺพํ, จรํ, จวํ, ชยํ, ชหํ, ชานํ, ชิรํ, ททํ, ทหํ, ชุหํ, สุณํ, ปจํ, สรํ, ภุญฺชํ, มุญฺจํ, สยํ, สรํ, หรํ, ติฎฺฐํ, ภวิสฺสํ, กริสฺสํ, คมิสฺสํ อิจฺจาทิฯ

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

‘นฺตสฺส จ ฎ วํเส’ติ อํ, เสสุ นฺตสฺส ฎตฺตํ, ยํ ยญฺหิ ราช ภชติ, สนฺตํ วา ยทิ วา อสํฯ สีลวนฺตํ วิสีลํ วา, วสํ ตเสฺสว คจฺฉติ [ชา. ๑.๑๕.๑๘๑]ฯ กิจฺจานุกฺรุพฺพสฺส กเรยฺย กิจฺจํ [ชา. ๑.๒.๑๔๕] – อนุกฺรุพฺพสฺสาติ ปุน กโรนฺตสฺสฯ

มหาวุตฺตินา ปฐมาโยมฺหิ จ สวิภตฺติสฺส นฺตสฺส อํ โหติ, อปิ นุ ตุเมฺห เอกนฺตสุขํ โลกํ ชานํ ปสฺสํ วิหรถ [ที. นิ. ๑.๔๒๕], กสํ เขตฺตํ พีชํ วปํ, ธนํ วินฺทนฺติ มาณวา [เถรีคา. ๑๑๒], ภรนฺติ มาตาปิตโร, ปุเพฺพ กตมนุสฺสรํ [อ. นิ. ๕.๓๙]ฯ

๑๒๘. มหนฺตารหนฺตานํ ฎา วา [นี. ๓๘๗, ๗๑๒]ฯ

สิมฺหิ เอเตสํ นฺตสฺส ฎา โหติ วาฯ

มหา , มหํ, มหโนฺต, มหนฺตา, มหโนฺต, โภ มห, โภ มหา, โภ มหํ, โภโนฺต มหนฺตา, โภโนฺต มหโนฺต, มหนฺตํฯ

‘นฺตสฺส จ ฎ วํเส’ติ อํมฺหิ นฺตสฺส ฎตฺตํ, “สุมหํ ปุรํ, ปริกฺขิปิสฺส”นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๗๙๒] ปาฬิ-สุฎฺฐุ มหนฺตํ พาราณสิปุรนฺติ อโตฺถฯ เสสํ คจฺฉนฺตสมํฯ

อรหา ติฏฺฐติฯ ‘นฺตสฺสํ สิมฺหี’ติ สิมฺหิ นฺตสฺส อํ, อรหํ สุคโต โลเก [สํ. นิ. ๑.๑๖๑], อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ [ปารา. ๑], อรหนฺตา, อรหโนฺต, อรหนฺตํ, อรหเนฺต, อรหเนฺตน, อรหตา, อรหเนฺตหิ, อรหเนฺตภิ, อรหนฺตสฺส, อรหโต, อรหนฺตานํ, อรหตํ อิจฺจาทิฯ

มหาวุตฺตินา พฺรหฺมนฺตสฺส จ นฺตสฺส ฎา โหติ สิมฺหิ, พฺรหา, พฺรหโนฺต, พฺรหนฺตา, พฺรหโนฺต, พฺรหนฺตํ, พฺรหเนฺต อิจฺจาทิฯ

“สา ปริสา มหา โหติ, สา เสนา ทิสฺสเต มหา”ติ [ชา. ๒.๒๒.๗๗๑] จ “มหา ภเนฺต ภูมิจาโล”ติ [อ. นิ. ๘.๗๐] จ “มหา เต อุปาสก ปริจฺจาโค”ติ [ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๓.อกิตฺติชาตกวณฺณนา] จ “มหา เม ภยมาคต”นฺติ จ “พาราณสิรชฺชํ นาม มหา”ติ [ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.มหาสีลวชาตกวณฺณนา] จ “มหาสฺส โหนฺติ ปริวารา พฺราหฺมณคหปติกา, มหาสฺส โหนฺติ ปริวารา ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย”ติ [ที. นิ. ๓.๒๐๔] จ “มหา วหนฺติ ทุทิฏฺฐึ, สงฺกปฺปา ราคนิสฺสิตา”ติ จ ปาฬิฯ อตฺร มหาสโทฺท นิปาตปฏิรูปโกปิ สิยาฯ

๑๒๙. ภูโตฯ

ภูธาตุสิทฺธโต นฺตสฺส อํ โหติ สิมฺหิฯ สุเทฺธ นิจฺจํ, อุปปเท อนิจฺจํฯ

ภวํ ติฏฺฐติ, สมฺปตฺตึ อนุภวํ, อนุภวโนฺต, ตณฺหํ อภิภวํ, อภิภวโนฺต, ทุกฺขํ ปริภวํ, ปริภวโนฺต ติฏฺฐติ, ภวนฺตา, ภวโนฺต, เห ภวนฺต, เห ภวนฺตา, เห ภวโนฺต, เห ภว, เห ภวา, เห ภวํฯ “กจฺจิ ภวํ อภิรมสิ อรเญฺญ”ติ [ชา. ๒.๑๘.๑๘] ปาฬิฯ

เห ภวนฺตา, เห ภวโนฺต, ภวนฺตํ, ภวเนฺต, ภวเนฺตน, ภวตา, ภวเนฺตหิ, ภวเนฺตภิ, ภวนฺตสฺส, ภวโต, ภวนฺตานํ, ภวตํ, ภวนฺตสฺมา, ภวนฺตมฺหา, ภวนฺตา, ภวตา, ภวเนฺตหิ, ภวเนฺตภิ, ภวนฺตสฺส, ภวโต, ภวนฺตานํ, ภวตํ, ภวนฺตสฺมึ, ภวนฺตมฺหิ, ภวติ, ภวเนฺต, ภวเนฺตสุฯ

๑๓๐. ภวโต วา โภโนฺต คโยนาเส [ก. ๒๔๓; รู. ๘, ๑๑๐; นี. ๔๘๔]ฯ

ค, โย, นา, เสสุ ภวนฺตสฺส โภโนฺต โหติ วาฯ สุตฺตวิภเตฺตน อํ, หิ, นํ, สฺมาทีสุ จฯ

โภนฺตา, โภโนฺต, เห โภนฺต, เห โภนฺตา, เห โภโนฺต, โภนฺตํ, โภเนฺต, โภเนฺตน, โภตา, โภเนฺตหิ, โภเนฺตภิ, โภนฺตสฺส, โภโต, โภนฺตานํ, โภตํ, โภนฺตสฺมา, โภนฺตมฺหา, โภนฺตา, โภตา, โภเนฺตหิ, โภเนฺตภิ, โภนฺตสฺส, โภโต, โภนฺตานํ, โภตํ, โภนฺตสฺมึ, โภนฺตมฺหิ, โภติ, โภเนฺต, โภเนฺตสุฯ

โภ, ภเนฺตติ เทฺว วุทฺธิอเตฺถ สิทฺธา อามนฺตนเตฺถ นิปาตา เอว, เตหิ ปรํ ค, โยนํ โลโป, อิโต โภ สุคตึ คจฺฉ [อิติวุ. ๘๓], อุมฺมุชฺชโภ ปุถุสิเล, กุโต นุ อาคจฺฉถ โภ ตโย ชนา [ชา. ๑.๙.๘๗], ปสฺสถ โภ อิมํ กุลปุตฺตํ, เอหิ ภเนฺต ขมาเปหิ, โส เต ภิกฺขู ขมาเปสิ “ขมถ ภเนฺต”ติฯ ตถา ภทฺทเนฺต, ภทฺทนฺตาติ เทฺว “ตุยฺหํ ภทฺทํ โหตุ , ตุมฺหากํ ภทฺทํ โหตู”ติ อเตฺถ สิทฺธา อามนฺตนนิปาตาว, “ภทฺทเนฺต”ติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุํ [สํ. นิ. ๑.๒๔๙], ตํ โววทามิ ภทฺทเนฺต, ยาวเนฺตตฺถ สมาคตา [ชา. ๑.๗.๑๐๘]ฯ ภทฺทนฺต, ภทนฺตสทฺทา ปน ปุริสาทิคณิกา เอวฯ

สนฺตสโทฺท ปน สปฺปุริเส วิชฺชมาเน สมาเน จ ปวตฺตติ อิธ ลพฺภติฯ สเมติ อสตา อสํ [ชา. ๑.๒.๑๖]ฯ สํ, สโนฺต, สนฺตา, สโนฺต, โภสนฺต, โภสนฺตา, โภส, โภ สา, โภ สํ วา, โภโนฺต สนฺตา, โภโนฺต สโนฺตฯ ยํ ยญฺหิ ราช ภชติ, สนฺตํ วา ยทิ วา อสํ [ชา. ๑.๑๕.๑๘๐]ฯ สเนฺต, สเนฺตน, สตาฯ

๑๓๑. สโต สพฺพ เภ [ก. ๑๘๕; รู. ๑๑๒; นี. ๓๗๘]ฯ

เภ ปเร สนฺตสฺส สพอาเทโส โหติ วาฯ

สเนฺตหิ, สเนฺตภิ, สพฺภิ, สนฺตสฺส, สโต, สนฺตานํ, สตํ, สนฺตสฺมา, สนฺตมฺหา, สนฺตา, สตา, สเนฺตหิ, สเนฺตภิ, สพฺภิ, สนฺตสฺส, สโต, สนฺตานํ, สตํ, สนฺตสฺมึ, สนฺตมฺหิ, สติ, สเนฺต, สเนฺตสุฯ สโนฺต สปฺปุริสา โลเก, ทูเรสโนฺต ปกาเสนฺติ [ธ. ป. ๓๐๔], จตฺตาโร ปุคฺคลา สโนฺต สํวิชฺชมานา โลกสฺมึ [อ. นิ. ๔.๘๕], ปหุสโนฺต น ภรติ [สุ. นิ. ๙๑]ฯ

เขเท นิโรเธ จ ปวตฺตติ สโนฺต ปุริสาทิคณาทิโก, ทีฆํ สนฺตสฺส โยชนํ [ธ. ป. ๖๑], สนฺตา โหนฺติ สมิตา นิรุทฺธา อิจฺจาทิฯ

อิติ คจฺฉนฺตาทิคณราสิฯ

ราชาทิยุวาทิคณราสิ

๑๓๒. ราชาทิยุวาทีหา [ก. ๑๘๙; รู. ๑๑๓; นี. ๓๙๐-๑]ฯ

ราชาทีหิ ยุวาทีหิ จ สิสฺส อา โหติฯ

ราชา คจฺฉติฯ

๑๓๓. โยนมาโน [ก. ๑๙๐; รู. ๑๑๔; นี. ๓๙๒]ฯ

ราชาทีหิ ยุวาทีหิ จ โยนํ อาโน โหติ วาฯ

ราชาโนฯ

วาติ กึ? จตฺโร จ มหาราชาฯ

โภ ราช, โภ ราชา, โภโนฺต ราชาโนฯ

๑๓๔. วํมฺหานง [ก. ๑๘๘; รู. ๑๑๕; นี. ๓๙๓]ฯ

ราชาทีนํ ยุวาทีนญฺจ อานง โหติ วา อํมฺหิฯ

ราชานํ, ราชํ, ราชาโน, จตฺโร จ มหาราเช [เป. ว. ๑๑]ฯ

๑๓๕. นาสฺมาสุ รญฺญา [ก. ๑๓๗, ๒๗๐; รู. ๑๑๖, ๑๒๐; นี. ๓๑๖, ๕๔๒]ฯ

นา, สฺมาสุ ราชสฺส รญฺญา โหติ วาฯ

รญฺญา, ราเชนฯ

๑๓๖. ราชสฺสิ นามฺหิ [นี. ๓๑๖]ฯ

นามฺหิ ราชสฺส อิ โหติฯ

ราชินาฯ

๑๓๗. สุนํหิสุ [ก. ๑๖๙; รู. ๑๑๗; นี. ๓๕๗]ฯ

สุ , นํ, หิสุ ราชสฺส อุโหติ วาฯ

ราชูหิ, ราชูภิ, ราเชหิ, ราเชภิฯ

๑๓๘. รโญฺญรญฺญสฺสราชิโน เส [ก. ๑๓๙; รู. ๑๑๘; นี. ๓๑๔]ฯ

เสปเร สวิภตฺติสฺส ราชสฺส รโญฺญ, รญฺญสฺส, ราชิโน โหนฺติ วาฯ

รโญฺญ, รญฺญสฺส, ราชิโนฯ

วาติ กึ? ราชสฺสฯ

ราชูนํ, ราชานํฯ

๑๓๙. ราชสฺส รญฺญํ [ก. ๑๓๖; รู. ๑๑๙; นี. ๓๑๕]ฯ

นํมฺหิ ราชสฺส รญฺญํ โหติ วาฯ

รญฺญํ, ราชสฺมา, ราชมฺหา, รญฺญา, ราชูหิ, ราชูภิ, ราเชหิ, ราเชภิ, รโญฺญ, รญฺญสฺส, ราชิโน, ราชสฺส วา, ราชูนํ, ราชานํ, รญฺญํฯ

๑๔๐. สฺมิมฺหิ รเญฺญราชินิ [ก. ๑๓๘; รู. ๑๒๑; นี. ๓๑๗]ฯ

สฺมิมฺหิ สวิภตฺติสฺส ราชสฺส รเญฺญ, ราชินิ โหนฺติ วาฯ

รเญฺญ, ราชินิ, ราชสฺมึ, ราชมฺหิ, ราชูสุ, ราเชสุฯ

๑๔๑. สมาเส วาฯ

สมาสฏฺฐาเน สเพฺพ เต อาเทสา วิกเปฺปน โหนฺติฯ

จตฺตาโร มหาราชา [ที. นิ. ๒.๓๓๖], จตฺตาโร มหาราชาโน [อ. นิ. ๓.๓๗], เทวราชานํ, เทวราชํ, เทวราชาโน, เทวราเช, จตฺตาโร จ มหาราเช , มณิมฺหิ ปสฺส นิมฺมิตํ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๙๔], กาสิรญฺญา, กาสิราเชน, เทวราชูหิ, เทวราเชหิ, กาสิรโญฺญ, กาสิราชสฺส, เทวราชูนํ, เทวราชานํ…เป…. กาสิรเญฺญ, กาสิราเช, เทวราชูสุ, เทวราเชสุฯ

มหาวุตฺตินา ราชโต โยนํ อิโน โหติ, “สมนฺตปาสาทิกา นาม, โสฬสาสึสุ ราชิโน, เอกูน ตึเส กปฺปมฺหิ, อิโต โสฬสราชิโน [อป. เถร ๑.๑๒.๕๔-๕๕ (เอกูนตึสกปฺปมฺหิ, อิโต โสฬส ราชาโน)], กุสราชํ มหพฺพลํ [ชา. ๒.๒๐.๖๗], สาลราชํว ปุปฺผิตํ [อป. เถร ๑.๔๒.๘๖], อุฬุ ราชํว โสภิตํ, จตฺโร จ มหาราเช [เป. ว. ๑๑], ยุธญฺจโย อนุญฺญาโต, สพฺพทเตฺตน ราชินา [ชา. ๑.๑๑.๘๑], ตทา อทาสิ มํ ตาโต, พิมฺพิสารสฺส ราชิโน [อป. เถรี. ๒.๒.๓๒๖], นิกฺขม เนฺต มหาราเช, ปถวี สมฺปกมฺปถ” อิจฺจาทีนิ ปาฬิปทานิฯ

พฺรหฺมา, พฺรหฺมาโน, โภ พฺรหฺม, โภ พฺรหฺมาฯ ‘ฆพฺรหฺมาทิเตฺว’ติ คสฺส เอตฺตํ, โภ พฺร เหฺม, โภโนฺต พฺรหฺมาโน, พฺรหฺมานํ, พฺรหฺมํ, พฺรหฺมาโนฯ

๑๔๒. นามฺหิ [ก. ๑๙๘; รู. ๑๒๓; นี. ๔๑๐]ฯ

นามฺหิ พฺรหฺมสฺส อุโหติ วาฯ

พฺรหฺมุนา, พฺรเหฺมน, พฺรเหฺมหิ, พฺรเหฺมภิฯ

๑๔๓. พฺรหฺมสฺสุ วา [ก. ๑๙๘; รู. ๑๒๓; นี. ๔๑๐]ฯ

ส, นํสุ พฺรหฺมสฺส อุ โหติ วาฯ

๑๔๔. ฌลา สสฺส โน [ก. ๑๑๗; รู. ๑๒๔; นี. ๒๙๒]ฯ

ฌ, ลโต สสฺส โน โหติฯ

พฺรหฺมุโน, พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมูนํ, พฺรหฺมานํฯ

๑๔๕. สฺมา นาว พฺรหฺมา จ [ก. ๒๗๐; รู. ๑๒๐; นี. ๕๔๒]ฯ

อตฺตา’ตุเมหิ จ พฺรหฺมโต จ สฺมาสฺส นา วิย รูปํ โหติฯ

พฺรหฺมุนา, พฺรหฺมสฺมา, พฺรหฺมมฺหา, พฺรหฺมุโน, พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมูนํ, พฺรหฺมานํฯ ‘กมฺมาทิ โต’ติ สฺเมฺตน สฺมึโน นิ โหติ, พฺรหฺมสฺมึ, พฺรหฺมมฺหิ, พฺรหฺมนิ, พฺรเหฺม, พฺรเหฺมสุฯ

อตฺตา, อตฺตาโน, โภ อตฺต, โภ อตฺตา, โภโนฺต อตฺตาโน, อตฺตานํ, อตฺตํ, อตฺตาโนฯ ‘นา เสฺสโน’ติ วิกเปฺปน นาสฺส เอนตฺตํ, อตฺตนา, อเตฺตนฯ

๑๔๖. สุหิสฺวนก [ก. ๒๑๑; รู. ๑๒๖; นี. ๔๓๙;ฯ สุหิสฺนก (พหูสุ)]ฯ

สุ, หิสุ อตฺตา’ตุมานํ อโนฺต อนก โหติฯ

อตฺตเนหิ, อตฺตเนภิ, อเตฺตหิ, อเตฺตภิฯ

๑๔๗. โนตฺตาตุมา [ก. ๒๑๓; รู. ๑๒๗; นี. ๔๔๐]ฯ

อตฺตา’ตุมโต สสฺส โน โหติฯ

อตฺตโน, อตฺตสฺส, อตฺตานํ, อตฺตสฺมา, อตฺตมฺหา, อตฺตา, อตฺตนา, อตฺตเนหิ, อตฺตเนภิ, อเตฺตหิ, อเตฺตภิ, อตฺตโน, อตฺตสฺส, อตฺตานํ, อตฺตสฺมึ, อตฺตมฺหิ, อตฺตนิ, อเตฺต, อเตฺตสุ, อตฺตเนสุฯ

สมาเส ปน ปุริสาทิรูปํ โหติ, ปหิโต อตฺตา เอเตนาติ ปหิตโตฺต, ปหิตตฺตา, ปหิตตฺตํ, ปหิตเตฺต, ปหิตเตฺตน, ปหิตเตฺตหิ, ปหิตเตฺตภิ, ปหิตตฺตสฺส, ปหิตตฺตานํ, ปหิตตฺตสฺมา, ปหิตตฺตมฺหา, ปหิตตฺตา, ปหิตเตฺตหิ, ปหิตเตฺตภิ, ปหิตตฺตสฺส, ปหิตตฺตานํ, ปหิตตฺตสฺมึ, ปหิตตฺตมฺหิ, ปหิตเตฺต, ปหิตเตฺตสุฯ

อาตุมา , อาตุมาโน, อาตุมานํ, อาตุมํ, อาตุมาโน, อาตุมนา, อาตุเมน, อาตุมเนหิ, อาตุมเนภิ, อาตุมโน, อาตุมสฺส, อาตุมานํ อิจฺจาทิฯ

สขา ติฏฺฐติฯ

๑๔๘. อาโย โน จ สขา [ก. ๑๙๑; รู. ๑๓๐; นี. ๓๙๔]ฯ

สขโต โยนํ อาโย จ โน จ โหนฺติ วา อาโน จฯ

สขาโน, สขาโยฯ

๑๔๙. โนนาเสสฺวิ [ก. ๑๙๔; รู. ๑๓๑; นี. ๔๐๗]ฯ

โน, นา, เสสุ สขนฺตสฺส อิ โหติ วาฯ

สขิโนฯ

สุตฺตวิภเตฺตน ตฺตปจฺจยมฺหิ อิตฺตํ, ‘‘สขิตฺตํ กเรยฺย, สขิตฺตํ น กเรยฺยา’’ติ [เถรคา. ๑๐๑๗ (สขิตํ)] ปาฬิฯ

๑๕๐. โยสฺวํหิสฺมานํสฺวารง [ก. ๑๙๕-๖; รู. ๑๓๓-๔; นี. ๔๐๘-๙; โยสฺวํหิสฺจารง (พหูสุ)]ฯ

โยสุ อํ, หิ, สฺมา, นํสุ สขนฺตสฺส อารง โหติฯ ‘โฏเฏ วา’ติ สุเตฺตน อาราเทสโต โยนํ กเมน โฏ, เฏ โหนฺติฯ

สขาโร ติฏฺฐนฺติฯ ‘ฆพฺรหฺมาทิเตฺว’ติ คสฺส วิกเปฺปน เอตฺตํ, โภ สข, โภ สขา, โภ สเข, หเร สขา กิสฺส มํ ชหาสิ [ชา. ๑.๖.๙๔]ฯ

‘‘สขิ, สขีติ ทฺวยํ อิตฺถิยํ สิทฺธ’’นฺติ วุตฺติยํ วุตฺตํฯ

โภโนฺต สขาโน, โภโนฺต สขาโย, โภโนฺต สขิโน, โภโนฺต สขาโร, สขานํ, สขารํ, สขํ, สขาโน, สขาโย, สขิโน, สขาเร, สขาโร, สขินา, สขาเรน, สเขน, สขาเรหิ, สขาเรภิ, สเขหิ, สเขภิ, สขิสฺส, สขิโน, สขารานํ, สขานํฯ

๑๕๑. สฺมานํสุ วา [ก. ๑๙๔, ๑๗๐; รู. ๑๒๐, ๑๓๑; นี. ๔๐๗, ๕๔๒]ฯ

สฺมา, นํสุ สขนฺตสฺส อิ โหติ วาฯ

สขีนํ, สขิสฺมา, สขิมฺหา, สขา, สขินา, สขารสฺมา, สขารมฺหา, สขารา, สขาเรหิ, สขาเรภิ, สเขหิ, สเขภิ, สขิสฺส, สขิโน, สขารานํ, สขานํ, สขีนํฯ

๑๕๒. เฎ สฺมิํโน [ก. ๑๙๒; รู. ๑๓๕]ฯ

สขโต สฺมิํโน เฎ โหติฯ นิจฺจตฺถมิทํ สุตฺตํฯ

สเข, สขาเรสุ, สเขสุฯ ‘‘เนตาทิสา สขา โหนฺติ, ลพฺภา เม ชีวโต สขา’’ติ [ชา. ๑.๗.๙] ปาฬิฯ ปุริสาทินเยน โยนํ วิธิฯ

สมาเส ปน สพฺพํ ปุริสาทิรูปํ ลพฺภติ, ‘‘สพฺพมิตฺต สพฺพสโข, ปาปมิตฺต ปาปสโข’’ติ [ที. นิ. ๓.๒๕๓] จ ปาฬิฯ ปาปสโข, ปาปสขา, ปาปสขํ, ปาปสเข, ปาปสเขน, ปาปสเขหิ, ปาปสเขภิ…เป.… ปาปสขสฺมิํ, ปาปสขมฺหิ, ปาปสเข, ปาปสเขสุฯ

ยุวา คจฺฉติฯ

๑๕๓. โยนํ โนเน วา [ก. ๑๕๕, ๑๕๗; รู. ๑๓๗, ๑๔๐; นี. ๓๓๕, ๓๔๓]ฯ

ยุว, ปุมาทีหิ ปฐมา, ทุติยาโยนํ กเมน โน, เน โหนฺติ วาฯ

๑๕๔. โนนาเนสฺวา [ก. ๑๕๗; รู. ๑๔๐; นี. ๓๔๓]ฯ

โน, นา, เนสุ ยุวาทีนํ อโนฺต อา โหติ วาฯ

ยุวาโน, ยุวานา, ยุวา, เห ยุว, เห ยุวา, เห ยุวาโน, เห ยุวา วา, ยุวานํ, ยุวํ, ยุวาเน, ยุเว, ยุเวน, ยุวานาฯ

๑๕๕. ยุวาทีนํ สุหิสฺวานง [ก. ๑๕๗; รู. ๑๔๐; นี. ๓๓๗-๙, ๓๔๓]ฯ

ยุว, ปุมาทีนํ อโนฺต อานง โหติ วา สุ, หิสุฯ

ยุวาเนหิ, ยุเวหิ, ยุวาเนภิ, ยุเวภิ, ยุวสฺสฯ

๑๕๖. ยุวา สสฺสิโนฯ

ยุวโต สสฺส อิโน โหติ วาฯ

ยุวิโน, ยุวานํ, ยุวสฺมา, ยุวมฺหาฯ

๑๕๗. สฺมาสฺมิํนํ นาเน [ก. ๑๕๖-๗-๘; รู. ๑๔๐-๒-๓]ฯ

ยุว, ปุมาทีหิ สฺมา, สฺมิํนํ นา, เน โหนฺติ วาฯ ‘โนนาเนสฺวา’ติ นามฺหิ อาตฺตํฯ

ยุวานา, ยุวาเนหิ, ยุวาเนภิ, ยุเวหิ, ยุเวภิ, ยุวสฺส, ยุวิโน, ยุวานํ, ยุวสฺมึ, ยุวมฺหิ, ยุเว, ยุวาเน, ยุวาเนสุ, ยุเวสุฯ

รูปสิทฺธิยํ ปน ''มฆว, ยุวาทีนมนฺตสฺส อานาเทโส โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสู''ติ [รู. ๑๔๐; นี. ๓๔๓] วุตฺตํฯ

ปุมา , ปุมาโน, เห ปุม, เห ปุมาฯ

๑๕๘. คสฺสํ [ก. ๑๕๓; รู. ๑๓๘; นี. ๓๓๓]ฯ

ปุมโต คสฺส อํ โหติ วาฯ

เห ปุมํ, เห ปุมาโน, ปุมานํ, ปุมํ, ปุมาเน, ปุเมฯ

๑๕๙. นามฺหิ [ก. ๑๕๙; รู. ๑๓๙; นี. ๓๔๐]ฯ

นามฺหิ ปุมนฺตสฺส อา โหติ วาฯ

ปุมานา, ปุเมนฯ

๑๖๐. ปุมกมฺมถามทฺธานํ วา สสฺมาสุ จ [ก. ๑๕๗, ๑๕๙; รู. ๑๓๙, ๑๔๐; นี. ๓๓๘, ๑๔๐]ฯ

นามฺหิ จ ส, สฺมาสุ จ ปุม, กมฺม, ถามทฺธานํ อโนฺต อุ โหติ วาฯ

ปุมุนา, ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิ, ปุเมหิ, ปุเมภิ, ปุมสฺส, ปุมุโน, ปุมานํ, ปุมสฺมา, ปุมมฺหา, ปุมานา, ปุมุนา, ปุมาเนหิ, ปุมาเนภิ, ปุเมหิ, ปุเมภิ, ปุมุโน, ปุมสฺส, ปุมานํ, ปุมสฺมึ, ปุมมฺหิ, ปุเมฯ

๑๖๑. ปุมา [ก. ๑๕๖; รู. ๑๔๒; นี. ๓๓๖]ฯ

ปุมโต สฺมิโน เน โหติ วาฯ 'โนนาเนสฺวา'ติ ปุมนฺตสฺส อาตฺตํฯ

ปุมาเนฯ

๑๖๒. สุมฺหา จ [ก. ๑๕๘; รู. ๑๔๓; นี. ๓๓๙]ฯ

สุมฺหิ ปุมนฺตสฺส อา จ โหติ อาเน จฯ

ปุมาเนสุ, ปุมาสุ, ปุเมสุฯ

สิ , โยนํ ปุริสาทิวิธิ จ โหติ, ''ยถา พลากโยนิมฺหิ, น วิชฺชติ ปุโม สทา [อป. เถร ๑.๑.๕๑๑], โสฬสิตฺถิสหสฺสานํ, น วิชฺชติ ปุโม ตทา [จริยา ๓.๔๙], อิตฺถี หุตฺวา สฺวชฺช ปุโมมฺหิ เทโว [ที. นิ. ๒.๓๕๔], ถิโย ตสฺส ปชายนฺติ, น ปุมา ชายเร กุเล''ติ [ชา. ๑.๘.๕๔] ปาฬีฯ

มฆวสโทฺท ยุวสทฺทสทิโสติ รูปสิทฺธิยํ [รู. ๖๖] วุตฺตํ, คุณวาทิคณิโกติ สทฺทนีติยํ [นี. ปท. ๒๒๐] อิจฺฉิโตฯ อฆนฺติ ทุกฺขํ ปาปญฺจ วุจฺจติ, น อฆํ มฆํ, สุขํ ปุญฺญญฺจ, มโฆ อิติ ปุราณํ นามํ อสฺส อตฺถีติ มฆวาติ [สํ. นิ. ๑.๒๕๙] อโตฺถ ปาฬิยํ ทิสฺสติฯ

ถามสโทฺท ปุริสาทิคโณ, ถาเมน, ถามุนา, ถามสฺส, ถามุโน, ถามสฺมา, ถามมฺหา, ถามา, ถามุนา, ถามสฺส, ถามุโนฯ เสสํ ปุริสสมํฯ

อทฺธา วุจฺจติ กาโลฯ นาเทฺยกวจเนสุ-ทีเฆน อทฺธุนา, อทฺธนา, อเทฺธน, ทีฆสฺส อทฺธุโน, อทฺธุสฺส, อทฺธสฺส, อทฺธุนา, อทฺธุมฺหา, อทฺธุสฺมา, อทฺธา, อทฺธมฺหา, อทฺธสฺมา, อทฺธุโน, อทฺธุสฺส, อทฺธสฺส, อทฺธนิ, อเทฺธ, อทฺธมฺหิ, อทฺธสฺมินฺติ จูฬโมคฺคลฺลาเน อาคตํฯ เสสํ ยุวสทิสํฯ

อุปทฺธวาจโก อทฺธสโทฺท อิธ น ลพฺภติ, เอกํสตฺถวาจโก จ นิปาโต เอวฯ ‘‘อทฺธา นมคฺคปฺปฏิปโนฺน’’ติอาทีสุ อทฺธานสโทฺท ปน วิสุํ สิโทฺธ นปุํสกลิโงฺคฯ

มุทฺธสเทฺท ‘‘มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธา, มุทฺธา เม ผลตุ สตฺตธา’’ อิจฺจาทีสุ [ชา. ๑.๑๖.๒๙๕; ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.ติสฺสเตฺถรวตฺถุ] สิโร วุจฺจติ, ‘‘ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต’’ อิจฺจาทีสุ [ที. นิ. ๒.๗๐] มตฺถกํ วุจฺจติ, ตทุภยํ อิธ ลพฺภติ, สฺมึวจเน มุทฺธนีติ สิทฺธํ, เสสํ ยุวสมํฯ พาลวาจโก ปน ปุริสนโยฯ หตฺถมุฏฺฐิวาจโก อิตฺถิลิโงฺคฯ

อสฺมา วุจฺจติ ปาสาโณ, อุสฺมา วุจฺจติ กายคฺคิ, ภิสฺมา วุจฺจติ ภยานโก มหากาโยฯ

ตตฺถ อสฺมสเทฺท ‘‘ตํ เต ปญฺญาย ภินฺทามิ, อามํ ปกฺกํว อสฺมนา [สุ. นิ. ๔๔๕], มา ตฺวํ จเนฺท ขลิ อสฺมนี’’ติ ปาฬีฯ เสสํ ยุวสมํฯ อุสฺมา, ภิสฺมาสทฺทาปิ ยุวสทิสาติ วทนฺติฯ

จูฬโมคฺคลฺลาเน มุทฺธ, คาณฺฑีวธนฺว, อณิม, ลฆิมาทโย จ อสฺมสทิสาติ วุตฺตํฯ

ยตฺถ สุตฺตวิธานํ น ทิสฺสติ, ตตฺถ มหาวุตฺตินา วา สุตฺตวิภเตฺตน วา รูปํ วิธิยติฯ

อิติ ราชาทิยุวาทิคณราสิฯ

อการนฺตปุลฺลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อาการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ

‘คสีน’นฺติ สิโลโป, สา ติฏฺฐติฯ

‘เอกวจนโยสฺวโฆน’นฺติ โยสุ จ เอกวจเนสุ จ รโสฺส, ‘อโต โยน’มิจฺจาทินา วิธานํ, สา ติฏฺฐนฺติฯ

๑๖๓. สาสฺสํเส จานงฯ

อํ, เสสุ เค จ สาสทฺทสฺส อานง โหติฯ

โภ สาน, โภโนฺต สา, สํ, สานํ, เส, เสน, สาหิ, สาภิ, สสฺส, สานสฺส, สานํ, สสฺมา, สมฺหา, สา, สาหิ, สาภิ, สสฺส, สานสฺส, สานํ, สสฺมึ, สมฺหิ, เส, สาสุฯ

อถ วา ‘สาสฺสํเส จานง’อิติ สุเตฺต จสโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถปิ โหตีติกตฺวา สิโต เสสาสุ วิภตฺตีสุปิ อานง โหติ วา, มหาวุตฺตินา จ อานาเทสโต โยนํ โอฯ

สา คจฺฉติ, สาโน คจฺฉนฺติ, สา วา, เห ส, เห สา, เห สาน, เห สา, เห สาโน, สํ, สานํ, เส, สาเน อิจฺจาทิฯ

สทฺทนีติรูปํ วุจฺจเต –

สา ติฏฺฐติ, สา ติฏฺฐนฺติ, สาโน ติฏฺฐนฺติ, โภ สา, โภโนฺต สา, สาโน, สานํ, สาเน, สานา, สาเนหิ, สาเนภิ, สาสฺส, สานํ, สานา, สาเนหิ, สาเนภิ, สาสฺส, สานํ, สาเน, สาเนสูติ [นีติ. ปท. ๒๑๑]ฯ

วตฺตหา วุจฺจติ สโตฺต [สโกฺก (อมรโกส, ๑-๑๔๕ คาถายํ)]ฯ

๑๖๔. วตฺตหา สนํํ โนนานํฯ

วตฺตหโต สสฺส โน โหติ, นํวจนสฺส นานํ โหติฯ

วตฺตหาโน เทติ, วตฺตหานานํ เทติฯ เสสํ ยุวสทฺทสมํฯ

สทฺทนีติยํ ปน นา, เสสุ วตฺตหินา, วตฺตหิโนติ [นีติ. ปท. ๒๑๙; (ตตฺถ นามฺหิ วตฺตหานาติ ทิสฺสติ)] วุตฺตํฯ

ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมาโนฯ “สิกฺขิตา ทฬฺหธมฺมิโน”ติปิ [สํ. นิ. ๑.๒๐๙] ปาฬิฯ โภ ทฬฺหธมฺมา, โภโนฺต ทฬฺหธมฺมา, ทฬฺหธมฺมาโน, ทฬฺหธมฺมิโน, ทฬฺหธมฺมานํ, ทฬฺหธมฺมาเน, ทฬฺหธมฺมินา, ทฬฺหเธมฺมหิฯ เสสํ ปุริสสมํฯ เอวํ ปจฺจกฺขธมฺมาติฯ วิวฏจฺฉทสเทฺท ปน นามฺหิ อิตฺตํ นตฺถิ, เสสํ ทฬฺหธมฺมสมํฯ ปาฬิยํ ปน “ทฬฺหธโมฺมติ วิสฺสุโต”ติ [ชา. ๒.๒๒.๓๐๐] จ “โลเก วิวฏจฺฉโท”ติ [ที. นิ. ๑.๒๕๘] จ ทิฏฺฐตฺตา เอเต สทฺทา ปุริสรูปา อการนฺตาปิ ยุชฺชนฺติฯ

วุตฺตสิรา วุจฺจติ นวโวโรปิตเกโส, วุตฺตสิรา พฺราหฺมโณ, วุตฺตสิรา, วุตฺตสิราโน, วุตฺตสิรานํ, วุตฺตสิราเน, วุตฺตสิรานา, วุตฺตสิราเนหิฯ เสสํ ปุริสสมํฯ ปาฬิยํ ปน “กาปฏิโก มาณโว วุตฺตสิโร”ติปิ [ม. นิ. ๒.๔๒๖] ทิสฺสติฯ

รหา วุจฺจติ ปาปธโมฺมฯ รหา, รหา, รหิโน, รหานํ, รหิเน, รหินา, รหิเนหิ, รหิเนภิ, รหสฺส, รหิโน, รหานํ…เป…. รหาเน, รหาเนสูติ [นีติ. ปท. ๒๑๗] สพฺพํ สทฺทนีติยํ วุตฺตํ, อิธ ปน มหาวุตฺตินา สิทฺธํฯ

อิติ อาการนฺตปุลฺลิงฺคราสิฯ

อิการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ

‘คสีน’นฺติ โลโป, มุนิ คจฺฉติฯ

๑๖๕. โลโป [ก. ๑๑๘; รู. ๑๔๖; นี. ๒๙๓]ฯ

ฌ, ลโต โยนํ โลโป โหติฯ ‘โยโลปนีสุ ทีโฆ’ติ ทีโฆฯ

มุนี คจฺฉนฺติฯ

๑๖๖. โยสุ ฌิสฺส ปุเม [ก. ๙๖; รู. ๑๔๘; นี. ๒๕๙]ฯ

ปุลฺลิงฺเค โยสุ ฌสญฺญสฺส อิ-การสฺส ฎ โหติ วาฯ

มุนโย คจฺฉนฺติฯ

ฌิสฺสาติ กึ? รตฺติโย, ทณฺฑิโนฯ

ปุเมติ กึ? อฏฺฐีนิฯ

โภ มุนิ, ‘อยุนํ วา ทีโฆ’ติ ทีโฆ, โภ มุนี, โภโนฺต มุนี, โภโนฺต มุนโย, มุนึ, มุนี, มุนโย, มุนินา, มุนีหิ, มุนีภิ, มุนิสฺส, มุนิโน, มุนีนํ, มุนิสฺมา, มุนิมฺหาฯ

๑๖๗. นา สฺมาสฺส [ก. ๒๑๕; รู. ๔๑; นี. ๔๔๒]ฯ

ฌ, ลโต สฺมาสฺส นา โหติ วาฯ

มุนินา, มุนีหิ, มุนีภิ, มุนิสฺส, มุนิโน, มุนีนํ, มุนิสฺมึ, มุนิมฺหิ, มุนีสุฯ

อิสิ คจฺฉติ, อิสี, อิสโย, โภ อิสิ, โภ อิสี, โภโนฺต อิสี, โภโนฺต อิสโย อิจฺจาทิฯ

อคฺคิ ชลติ, อคฺคี, อคฺคโย, โภ อคฺคิ, โภ อคฺคี, โภโนฺต อคฺคี, โภโนฺต อคฺคโย อิจฺจาทิฯ

เอวํ กุจฺฉิ, มุฏฺฐิ, คณฺฐิ, มณิ, ปติ, อธิปติ, คหปติ, เสนาปติ, นรปติ, ยติ, ญาติ, สาติ, วตฺถิ, อติถิ, สารถิ, โพนฺทิ, อาทิ, อุปาทิ, นิธิ, วิธิ, โอธิ, พฺยาธิ, สมาธิ, อุทธิ, อุปธิ, นิรุปธิ, ธนิ, เสนานิ, กปิ, ทีปิ, กิมิ, ติมิ, อริ, หริ, คิริ, กลิ, พลิ, สาลิ, อญฺชลิ, กวิ, รวิ, อสิ, มสิ, เกสิ, เปสิ, ราสิ, อหิ, วีหิอิจฺจาทโยฯ

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

มหาวุตฺตินา อกตรเสฺสหิปิ เกหิจิ ฌสเญฺญหิ โยนํ โน โหติ, ‘‘ฉ มุนิโน อคารมุนิโน, อนคารมุนิโน, เสขมุนิโน, อเสขมุนิโน, ปเจฺจกมุนิโน, มุนิมุนิโน’’ติ [มหานิ. ๑๔] จ ‘‘ญาณุปปนฺนา มุนิโน วทนฺตี’’ติ จ ‘‘เอกเมกาย อิตฺถิยา, อฏฺฐฏฺฐ ปติโน สิยุ’’นฺติ จ [ชา. ๒.๒๑.๓๔๔] ‘‘ปติโน กิรมฺหากํ วิสิฏฺฐนารีน’’ [วิ. ว. ๓๒๓] นฺติ จ ‘‘หํสาธิปติโน อิเม’’ติ [ชา. ๒.๒๑.๓๘] จ สุตฺตปทานิ ทิสฺสนฺติฯ

คาถาสุ ‘ฆพฺรหฺมาทิเตฺว’ติ มุนิโต คสฺส เอตฺตญฺจ โหติ, โปโรหิโจฺจ ตวํ มุเน [อป. เถร ๑.๑.๕๔๐], ธมฺมทโสฺส ตวํ มุเน [อป. เถร ๑.๑.๕๔๐], จิรํ ชีว มหาวีร, กปฺปํ ติฏฺฐ มหามุเน

[อป. เถร ๑.๒.๑๖๘], ปฏิคฺคณฺห มหามุเน [อป. เถร ๑.๔๑.๘๓]ฯ ตุยฺหตฺถาย มหามุเนติ [อป. เถร ๑.๓.๓๔๕]ฯ

เตหิเยว อํวจนสฺส นญฺจ โหติ, ตมาหุ เอกํ มุนินํ จรนฺตํ [สุ. นิ. ๒๑๐], มุนินํ โมนปเถสุ สิกฺขมานํ [ชา. ๑.๘.๔๔], ปิตรํ ปุตฺตคิทฺธินํ [ชา. ๒.๒๒.๒๓๗๗], สพฺพกามสมิทฺธินํ [ชา. ๑.๑๓.๑๐๓]ฯ

อิสิสเทฺท ปน –

๑๖๘. เฎ สิสฺสิสิสฺมา [เฎ สิสฺสสฺมา (มูลปาเฐ)]ฯ

อิสิมฺหา สิสฺส เฎ โหติ วาฯ

โย โน’ชฺช วินเย กงฺขํ, อตฺถธมฺมวิทู อิเส [ชา. ๒.๒๒.๑๑๖๔]ฯ ‘ฆพฺรหฺมาทิเตฺว’ติ คสฺส เอตฺตญฺจ โหติ, นิสีทาหิ มหาอิเส [ชา. ๒.๒๐.๑๑๔], ตฺวํ โน’สิ สรณํ อิเส [ชา. ๒.๒๒.๑๓๒๖], ปุโตฺต อุปฺปชฺชตํ อิเส [ชา. ๑.๑๔.๑๐๔]ฯ

๑๖๙. ทุติยสฺส โยสฺสฯ

อิสิมฺหา ทุติยสฺส โยสฺส เฎ โหติ วาฯ

สมเณ พฺราหฺมเณ วเนฺท, สมฺปนฺนจรเณ อิเส [ชา. ๑.๑๖.๓๑๔]ฯ

สมาเส ปน มเหสิ คจฺฉติ, มเหสี คจฺฉนฺติ, มเหสโย, มเหสิโนฯ อํวจเน มเหสินนฺติ สิชฺฌติฯ ‘‘สงฺคายึสุ มเหสโย [วิ. ว. คนฺถารมฺภกถา เป. ว. คนฺถารมฺภกถา], วานมุตฺตา มเหสโย’’ติ [อภิธมฺมตฺถสงฺคเห ๑๑๓ ปิเฎฐ] จ ‘‘น ตํ สมฺมคฺคตา ยญฺญํ, อุปยนฺติ มเหสิโน, เอตํ สมฺมคฺคตา ยญฺญํ, อุปยนฺติ มเหสิโน [สํ. นิ. ๑.๑๒๐], ปหนฺตา มเหสิโน กาเม, เยน ติณฺณา มเหสิโน’’ติ จ ‘‘มเหสึ วิชิตาวิน’’นฺติ [ม. นิ. ๒.๔๕๙] จ ‘‘สงฺฆญฺจาปิ มเหสินํ, กุญฺชรํว มเหสินํ, อุปคนฺตฺวา มเหสินํ [พุ. วํ. ๙.๑], ขิปฺปํ ปสฺส มเหสินํ [ชา. ๒.๑๙.๗๐], กตกิจฺจํ มเหสิน’’นฺติ [ชา. ๒.๑๙.๑๐๒] จ สุตฺตปทานิ ทิสฺสนฺติฯ

อคฺคิสเทฺท –

๑๗๐. สิสฺสคฺคิโต นิ [ก. ๙๕; รู. ๑๔๕; นี. ๒๕๔; ‘สิสฺสาคฺคิโต นิ’ (พหูสุ)]ฯ

อคฺคิโต สิสฺส นิ โหติ วาฯ

อคฺคิ ชลติ, อคฺคินิ ชลติ, อคฺคี ชลนฺติ, อคฺคโย อิจฺจาทิฯ

ปาฬิยํ ปน ‘‘อคฺคิ, คินิ, อคฺคินี’’ติ ตโย อคฺคิปริยายา ทิสฺสนฺติ – ‘‘ราคคฺคิ, โทสคฺคิ, โมหคฺคี’’ติ [อ. นิ. ๗.๔๖] จ ‘‘ฉนฺนา กุฏิ อาหิโต คินิ, วิวฏา กุฏิ นิพฺพุโต คินิ [สุ. นิ. ๑๙], มหาคินิ สมฺปชฺชลิโต [เถรคา. ๗๐๒ (โถกํ วิสทิสํ)], ยสฺมา โส ชายเต คินี’’ติ [ชา. ๑.๑๐.๕๘] จ ‘‘อคฺคินึ สมฺปชฺชลิตํ ปวิสนฺตี’’ติ [สุ. นิ. ๖๗๕] จฯ เตสํ วิสุํ วิสุํ รูปมาลา ลพฺภติฯ

เสฏฺฐิ, ปติ, อธิปติ, เสนาปติ, อติถิ, สารถิสเทฺทหิ จ โยนํ โน โหติ, อํวจนสฺส นํ โหติ วา, เสฏฺฐิโน, เสฏฺฐินํ, ปติโน, ปตินํ, อธิปติโน, อธิปตินํ, เสนาปติโน, เสนาปตินํ, อติถิโน, อติถินํ, สารถิโน, สารถินนฺติฯ คหปตโย, ชานิปตโย อิจฺจาทีนิ นิจฺจรูปานิ ทิสฺสนฺติฯ

อาทิสเทฺท –

‘รตฺยาทีหิ โฏ สฺมิํโน’ติ สฺมิํโน โฏ โหติ, อาทิสฺมิํ, อาทิมฺหิ, อาโท, คาถาโท, ปาทาโทฯ “อาทิํ, คาถาทิํ, ปาทาทิํ” อิจฺจาทีสุ ปน อาธารเตฺถ ทุติยา เอว “อิมํ รตฺติํ, อิมํ ทิวสํ, ปุริมํ ทิสํ, ปจฺฉิมํ ทิสํ, ตํ ขณํ, ตํ ลยํ, ตํ มุหุตฺตํ” อิจฺจาทีสุ วิยฯ

อิทานิ สมาเส ณิสฺส ฐาเทสาภาโว วุจฺจติฯ

๑๗๑. อิโตญฺญเตฺถ ปุเมฯ

ปุเม อญฺญปทตฺถสมาเส อิ-การมฺหา ปฐมา, ทุติยาโยนํ กเมน โน, เน โหนฺติ วาฯ สุตฺตวิภเตฺตน อุตฺตรปทตฺถสมาเสปิ กฺวจิ โยนํ โน, เน โหนฺติฯ

ปฐมาโยมฺหิ –

มิจฺฉาทิฏฺฐิโน, สมฺมาทิฏฺฐิโน, มุฏฺฐสฺสติโน, อุปฏฺฐิตสฺสติโน, อสาเร สารมติโน [ธ. ป. ๑๑], นิมฺมานรติโน เทวา, เย เทวา วสวตฺติโน [สํ. นิ. ๑.๑๖๘], อเฏฺฐเต จกฺกวตฺติโน, ธมฺมธมฺมานุวตฺติโน [สํ. นิ. ๕.๓๔], สคฺคํ สุคติโน ยนฺติ [ธ. ป. ๑๒๖], โตมรงฺกุสปาณิโน [ชา. ๒.๒๒.๒๒๓], ทณฺฑมุคฺครปาณิโน, อริยวุตฺติโน, นิปกา สนฺตวุตฺติโน อิจฺจาทิฯ

ทุติยาโยมฺหิ –

มุฏฺฐสฺสติเน, อุปฏฺฐิตสฺสติเน, อริยวุตฺติเน, โตมรงฺกุสปาณิเน [ชา. ๒.๒๒.๑๙๐] อิจฺจาทิฯ

วาเตฺวว? มิจฺฉาทิฏฺฐี ชนา คจฺฉนฺติ, มิจฺฉาทิฏฺฐี ชเน ปสฺสติฯ

ครู ปน “โตมรงฺกุสปาณโย, อเตฺถ วิสารทมตโย”ติ [ก. ๒๕๓] รูปานิ อิธ อิจฺฉนฺติฯ

อญฺญเตฺถติ กิํ? มิจฺฉาทิฏฺฐิโย ธมฺมา, มิจฺฉาทิฏฺฐิโย ธเมฺมฯ

ปุเมติ กิํ? มิจฺฉาทิฏฺฐินิโย อิตฺถิโย, มิจฺฉาทิฏฺฐีนิ กุลานิฯ

๑๗๒. เน สฺมิํโน กฺวจิ [นี. ๔๕๓]ฯ

ปุเม อญฺญเตฺถ อิโต สฺมิํโน กฺวจิ เน โหติฯ

กตญฺญุมฺหิ จ โปสมฺหิ, สีลวเนฺต อริยวุตฺติเน [ชา. ๑.๑๐.๗๘]ฯ สพฺพกามสมิทฺธิเน กุเล, ฉตฺตปาณิเน, ทณฺฑปาณิเน, โตมรงฺกุสปาณิเน [ชา. ๒.๒๒.๑๙๐] อิจฺจาทิฯ

สุตฺตวิภตฺเตน อีโตปิ สฺมึโน กฺวจิ เน โหติ, มาตงฺคสฺมึ ยสสฺสิเน [ชา. ๒.๑๙.๙๖], เทววณฺณิเน, พฺรหฺมวณฺณิเน, อรหนฺตมฺหิ ตาทิเน [เถรคา. ๑๑๘๒] อิจฺจาทิฯ

อิการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อีการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ

อีการเนฺต ‘สฺมึหิ นา’นปุํสกสฺสา’ติ สุเตฺตน สิมฺหิ รสฺสตฺตํ นตฺถิ, ‘เค วา’ติ เค ปเร วิกปฺปน รโสฺส, โยสุ จ อํ, นา, ส, สฺมา, สฺมึ สุ จ ‘เอกวจนโยสฺวโฆน’นฺติ นิจฺจํ รโสฺส, ทณฺฑี คจฺฉติฯ ‘ชนฺตุ เหตุ’ อิจฺจาทิสุเตฺตน วิกปฺปน โยนํ โลโป, ทณฺฑี คจฺฉนฺติฯ

ปเกฺข –

๑๗๓. โยนํ โนเน ปุเม [ก. ๒๒๕; รู. ๑๕๑; นี. ๔๕๒, ๔๕๓]ฯ

ปุเม ฌสญฺญมฺหา อี-การโต ปฐมา, ทุติยาโยนํ กเมน โน, เน โหนฺติ วาฯ

ทณฺฑิโน คจฺฉนฺติ, โภทณฺฑิ, โภ ทณฺฑี, โภโนฺต ทณฺฑิโน, ทณฺฑึฯ

๑๗๔. นํ ฌีโต [ก. ๒๒๔; รู. ๑๕๓; นี. ๔๕๑]ฯ

ปุเม ฌสญฺญมฺหา อี-การโต อํวจนสฺส นํ โหติ วาฯ

ทณฺฑินํฯ

๑๗๕. โน วา [’โน’ (พหูสุ)]ฯ

ปุเม ฌีโต ทุติยาโยสฺส โน โหติ วาฯ

ทณฺฑี , ทณฺฑิโน, ทณฺฑิเน, ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑิโน, ทณฺฑีนํ, ทณฺฑิสฺมา, ทณฺฑิมฺหา, ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑิโน, ทณฺฑีนํ, ทณฺฑิสฺมึ, ทณฺฑิมฺหิฯ

๑๗๖. สฺมึโน นิ [ก. ๒๒๖; รู. ๑๕๔; นี. ๔๑๖]ฯ

ฌีโต สฺมึโน นิ โหติ วาฯ

ทณฺฑินิฯ

‘เน สฺมึโน กฺวจี’ติ วิภตฺตสุเตฺตน สฺมึโน เน จ โหติ, ทณฺฑิเน, ทณฺฑีสุฯ

เอวํ จกฺกี, ปกฺขี, สุขี, สิขี, จาคี, ภาคี, โภคี, โยคี, สงฺฆี, วาจี, ธชี, ภชี, กุฎฺฐี, รฎฺฐี, ทาฐี, ญาณี, ปาณี, คณี, คุณี, จมฺมี, ธมฺมี, สีฆยายี, ปาปการี, พฺรหฺมจารี, มายาวี, เมธาวี, ภุตฺตาวี, ภยทสฺสาวี, ยสสฺสี, เตชสฺสี, ฉตฺตี, ปตฺตี, ทนฺตี, มนฺตี, สตฺตุฆาตี, สีหนาที, สามี, ปิยปฺปสํสีฯ อตฺถทสฺสี, ธมฺมทสฺสี อิจฺจาทโยฯ คามณี, เสนานี, สุธี อิจฺจาทีสุ ปน สฺมึโน นิตฺตํ นตฺถิฯ

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

มหาวุตฺตินา โยสุ ฌี-การสฺสปิ กฺวจิ ฎตฺตํ โหติ,

“หํสา โกญฺจา มยูรา จ, หตฺถโย ปสทา มิคา;
สเพฺพ สีหสฺส ภายนฺติ, นตฺถิ กายสฺมิํ ตุลฺยตา [ชา. ๑.๒.๑๐๓]ฯ

ปฺริสาลู จ หตฺถโย, สญฺญตา พฺรหฺมจารโย [อ. นิ. ๖.๓๗], อปเจ พฺรหฺมจารโย”ติ ทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ ‘หตฺถโย’ติ หตฺถิโน, ‘ปฺริสาลู’ติ ปฺริสโลลา พลวามฺขยกฺขินิโย, ‘พฺรหฺมจารโย’ติ พฺรหฺมจาริโน, ‘อปเจ’ติ ปูเชยฺยฯ

สุสฺสปิ กฺวจิ เนสุ โหติ, สุสุขํ วต ชีวาม, เวริเนสุ อเวริโน [ธ. ป. ๑๙๗], เวริเนสุ มนุเสฺสสุ, วิหราม อเวริโนฯ ตตฺถ ‘เวริเนสู’ติ เวรีจิตฺตวเนฺตสุฯ

สมาเสปิ ปฐมาโยสฺส โนตฺตํ, ทุติยาโยสฺส โนตฺตํ เนตฺตญฺจ โหติฯ ตตฺถ เทฺว โนตฺตานิ ปากฏานิฯ เนตฺตํ ปน วุจฺจเต, “อสฺสมเณ สมณมานิเน [อ. นิ. ๘.๑๐], นเร ปาณาติปาติเน [อิติวุ. ๙๓], มณฺชุเก ปิยภาณิเน [ชา. ๒.๒๒.๑๗๒๑], มาลธาริเน [ชา. ๒.๒๒.๑๗๒๗], กาสิกุตฺตมธาริเน [ชา. ๒.๒๒.๑๙๙๕], วณฺณวเนฺต ยสสฺสิเน [ที. นิ. ๒.๒๘๒], จาปหเตฺถ กลาปิเน, อุโภ ภสฺสรวณฺณิเน [ชา. ๒.๒๑.๑๑๑], พฺราหฺมเณ เทววณฺฑิเน, สมุทฺธรติ ปาณิเน [อป. เถรี ๒.๓.๑๓๗], เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ, อธิวตฺตนฺติ ปาณิเน”ติ [สํ. นิ. ๑.๑๓๖] ทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ ‘ภสฺสรวณฺณิเน’ติ ปภสฺสรวณฺณวเนฺตฯ สฺมิํโน เนเตฺต ปน “มาตงฺคสฺมิํ ยสสฺสิเน” อิจฺจาทีนิ [ชา. ๒.๑๙.๙๖] ปุเพฺพ วุตฺตาเนวฯ

อีการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อุการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ

ภิกฺขาทิคณราสิ

‘คสีน’นฺติ สิโลโป, ภิกฺขุฯ โยนํ โลเป ทีโฆ, ภิกฺขูฯ

ปเกฺข –

๑๗๗. ลา โยนํ โว ปุเม [ก. ๑๑๙; รู. ๑๕๕; นี. ๒๙๔]ฯ

ปุเม ลสเญฺญหิ อุวเณฺณหิ โยนํ โว โหติ วาติ โยนํ โวฯ

๑๗๘. เวโวสุ ลุสฺส [ก. ๙๗; รู. ๑๕๖; นี. ๒๖๐]ฯ

ปุเม เว, โวสุ ปเรสุ ลสญฺญสฺส อุ-การสฺส ฎ โหติฯ

ภิกฺขโวฯ

ลุสฺสาติ กิํ? สยมฺภุโวฯ

โภ ภิกฺขุ, โภ ภิกฺขู, โภโนฺต ภิกฺขูฯ

๑๗๙. ปุมาลปเน เวโว [ก. ๑๑๖; รู. ๑๕๗; นี. ๒๙๑]ฯ

ปุเม อาลปเน ลสญฺญมฺหา อุ-การโต โยสฺส เว, โว โหนฺติ วาฯ

โภโนฺต ภิกฺขเว, อถ โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ [ม. นิ. ๑.๑], เทวกายา อภิกฺกนฺตา, เต วิชานาถ ภิกฺขโว [ที. นิ. ๒.๓๓๔], ภิกฺขุํ, ภิกฺขู, ภิกฺขโว, ภิกฺขุนาฯ ‘สุนํหิสู’ติ ทีโฆ, ภิกฺขูหิ, ภิกฺขูภิ, ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขุโน, ภิกฺขูนํ, ภิกฺขุสฺมา, ภิกฺขุมฺหา, ภิกฺขุนา, ภิกฺขูหิ, ภิกฺขูภิ, ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขุโน, ภิกฺขูนํ, ภิกฺขุสฺมิํ, ภิกฺขุมฺหิ, ภิกฺขูสุฯ

เอวํ มงฺกุ, มจฺจุ, อุจฺฉุ, ปฏุ, ภาณุ, เสตุ, เกตุ, สตฺตุ, สินฺธุ, พนฺธุ, การุ, เนรุ, เมรุ, รุรุ, เวฬุ อิจฺจาทโยฯ

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

เหตุ, ชนฺตุ, กุรุสเทฺทสุ ‘ชนฺตุเหตุ’ อิจฺจาทิสุเตฺตน วิกเปฺปน โยนํ โลโป, เหตุ ธโมฺม, เหตู ธมฺมา, อตีเต เหตโว ปณฺจฯ

๑๘๐. โยมฺหิ วา กฺวจิ [ก. ๙๗; รู. ๑๕๖; นี. ๒๖๐]ฯ

โยสุ ลสญฺญิโน อุ-การสฺส กฺวจิ ฎ โหติ วาฯ

อตีเต เหตโย ปณฺจฯ

วาติ กิํ? เหตุโยฯ

กฺวจีติ กิํ? ภิกฺขโวฯ

โภ เหตุ, โภ เหตู, โภโนฺต เหตู, เหตโว, เหตโย, เหตุโย วา, เหตุํ, เหตู, เหตโว, เหตโย, เหตุโย วาฯ เสสํ ภิกฺขุสมํฯ

ชนฺตุ คจฺฉติ, ชนฺตู, ชนฺตโย, ชนฺตุโย วาฯ

๑๘๑. ชนฺตาทิโต โน จ [ก. ๑๑๙; รู. ๑๕๕; นี. ๒๙๔; ‘ชนฺตฺวาทิโต’ (พหูสุ)]ฯ

ปุเม ชนฺตาทิโต โยนํ โน จ โหติ โว จฯ

ชนฺตุโน, ชนฺตโว, โภชนฺตุ, โภชนฺตู, โภโนฺต ชนฺตู, ชนฺตโย, ชนฺตุโย, ชนฺตุโน, ชนฺตโว, ชนฺตุํ, ชนฺตู, ชนฺตโย, ชนฺตุโย, ชนฺตุโน, ชนฺตโวฯ เสสํ ภิกฺขุสมํฯ

กุรุ, กุรู, กุรโย, กุรุโย, กุรุโน, กุรโวติ สพฺพํ ชนฺตุสมํฯ

‘‘อเชฺชว ตํ กุรโย ปาปยาตุ [ชา. ๒.๒๒.๑๖๓๒], นนฺทนฺติ ตํ กุรโย ทสฺสเนน [ชา. ๒.๒๒.๑๖๔๑], อเชฺชว ตํ กุรโย ปาปยามี’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๖๓๔] ทิสฺสนฺติฯ

มหาวุตฺตินา ลโตปิ อํวจนสฺส กฺวจิ นํ โหติ, ‘‘กิมตฺถินํ ภิกฺขุนํ อาหุ, ภิกฺขุนมาหุ มคฺคเทสึ, ภิกฺขุนมาหุ มคฺคชีวึ, พุทฺธํ อาทิจฺจพนฺธุน’’นฺติ ทิสฺสนฺติ, ตถา ‘‘โรคนิฑฺฑํ ปภงฺคุนํ, โภคานญฺจ ปภงฺคุนํ [ธ. ป. ๑๓๙], วิญฺญาณญฺจ วิราคุน’’นฺติ จฯ ตตฺถ ‘กิมตฺถิน’นฺติ กึสภาวํ, ‘มคฺคเทสิ’นฺติ มคฺคํ เทเสนฺตํ, ‘มคฺคชีวิ’นฺติ มเคฺค ชีวนฺตํ, ‘โรคนิฑฺฑ’นฺติ โรคานํ กุลาวกภูตํ, ‘ปภงฺคุน’นฺติ ปภิชฺชนสีลํ, ‘วิราคุน’นฺติ วิรชฺชนสีลํฯ กตฺถจิ ปฐมนฺตมฺปิ ทิสฺสติ, ตตฺถ นาคโมฯ

อิติ ภิกฺขาทิคณราสิฯ

สตฺถาทิคณราสิ

สตฺถาทิราสิ

๑๘๒. ลุตฺปิตาทีนมา สิมฺหิ [ก. ๒๙๙; รู. ๑๕๘; นี. ๔๑๑]ฯ

สิมฺหิ ปเร ลุตฺปจฺจยนฺตานํ สตฺถุ, กตฺตุอิจฺจาทีนํ ปิตาทีนญฺจ อุ-กาโร อา โหติฯ ‘คสีน’นฺติ โลโปฯ

สตฺถาฯ

๑๘๓. ลุตฺปิตาทีนมเส [ก. ๒๐๐; รู. ๑๕๙; นี. ๔๑๒]ฯ

สมฺหา อญฺญสฺมึ วิภตฺติคเณ ปเร ลุตฺ, ปิตาทีนํ อุ-กาโร อารง โหติฯ

๑๘๔. อารงฺสฺมา [ก. ๒๐๕; รู. ๑๖๐; นี. ๔๒๑]ฯ

อารโงฺต โยนํ โฏ โหติฯ

สตฺถาโรฯ

๑๘๕. เค อ จ [ก. ๒๔๖; รู. ๗๓; นี. ๔๗๖, ๔๗๘-๙]ฯ

เค ปเร ลุตฺ, ปิตาทีนํ อุ-กาโร โหติ อ จ อา จฯ โภสตฺถ, โภ สตฺถา, โภนฺต สตฺถาโร, สตฺถารํฯ

๑๘๖. โฏเฏ วา [ก. ๒๐๕; รู. ๒๖๐; นี. ๔๒๑]ฯ

อารโงฺต โยนํ กเมน โฏ, เฏ โหนฺติ วาฯ เอตฺถ จ วาสโทฺท สขสเทฺท วิกปฺปนโตฺถ ตตฺถ วิธฺยนฺตรสพฺภาวาฯ ปุน โฏคฺคหณํ ลหุภาวตฺถํฯ

สตฺถาโร, สตฺถาเรฯ

๑๘๗. ฏา นาสฺมานํ [ก. ๒๐๗, ๒๗๐; รู. ๑๖๑, ๑๒๐; นี. ๔๒, ๕๔๒]ฯ

อารโงฺต นา, สฺมานํ ฏา โหติฯ

สตฺถารา, สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิฯ

๑๘๘. โลโป [ก. ๒๐๓; รู. ๑๖๒; นี. ๔๑๘]ฯ

ลุตุ, ปิตาทีหิ สโลโป โหติ วาฯ

สตฺถุ, สตฺถุสฺส, สตฺถุโนฯ

๑๘๙. นํมฺหิ วา [ก. ๒๐๑; รู. ๑๖๓; นี. ๔๑๖]ฯ

นํมฺหิ ปเร ลุตุ, ปิตาทีนํ อุ-กาโร อารง โหติ วาฯ อิเมสํ มหานาม ติณฺณํ สตฺถารานํ เอกา นิฏฺฐา อุทาหุ ปุถุ นิฏฺฐาติ [อ. นิ. ๓.๑๒๗]ฯ สตฺถูนํฯ

๑๙๐. อา [ก. ๒๐๒; รู. ๑๖๔; นี. ๔๑๗]ฯ

นํมฺหิ ปเร ลุตุ, ปิตาทีนํ อุ-กาโร อา โหติ วาฯ

สตฺถานํ, สตฺถารา, สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิ, สตฺถุ, สตฺถุสฺส, สตฺถุโน, สตฺถูนํ, สตฺถารานํ, สตฺถานํฯ

๑๙๑. ฏิ สฺมิํโน [ก. ๒๐๖; รู. ๑๖๕; นี. ๔๒๒]ฯ

อารโงฺต สฺมิํโน ฏิ โหติฯ

๑๙๒. รสฺสารง [ก. ๒๐๘; รู. ๑๖๖; นี. ๔๒๔]ฯ

สฺมิํมฺหิ ปเร อารงฺกโต รโสฺส โหติฯ

สตฺถริ, สตฺถาเรสุฯ

พหุลาธิการา นา, สฺมาสุ สตฺถุนาติ จ สฺมิํหิ สตฺถูสูติ จ สิทฺธํฯ ‘‘ธมฺมราเชน สตฺถุนา, ปูชํ ลพฺภติ ภตฺตุสู’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๕๑๗] ปาฬิฯ ‘ภตฺตุสู’ติ สามีสุ, ‘ภตฺตาสู’ติปิ ปาโฐฯ

‘ลุตุปิตาทีนมเส’ติ อเสคฺคหเณน โตมฺหิ อารง โหติ [นี. ๔๑๔], ‘‘สตฺถารโต สตฺถารํ คจฺฉนฺติ, สตฺถารโต สตฺถารํ ฆเฏฺนฺตี’’ติ [มหานิ. ๒๗] ปาฬิฯ

เอวํ กตฺตา, ภตฺตา, คนฺตา, เชตา, ชเนตา, เฉตฺตา, เฉทิตา, วิญฺญาตา, วิญฺญาเปตา, อุฏฺฐาตา, อุฏฺฐาเปตา, ตริตา, ตาเรตา, ทาตา, ทาเปตา, สนฺธาตา, สนฺธาเปตา, เนตา, เนตฺตา, โปเสตา, เภตฺตา, ยาตา, วตฺตา, เสตา, หนฺตา, สกมนฺธาตา, มหามนฺธาตา อิจฺจาทโยฯ

วิเสสวิธานมุจฺจเตฯ

มหาวุตฺตินา โยนํ อา โหติ, อวิตกฺกิตา คพฺภมุปวชนฺติ [ชา. ๑.๑๓.๑๓๘ (วิสทิสํ)], เต ภิกฺขู พฺรูเหตา สุญฺญาคารานํฯ

อมจฺจวาจีหิ กตฺตุ, ขตฺตุสเทฺทหิ คสฺส เอตฺตํ, อุเฏฺฐหิ กเตฺต ตรมาโน [ชา. ๒.๒๒.๑๖๙๐], นตฺถิ โภ ขเตฺต ปโรโลโก [ที. นิ. ๒.๔๐๘]ฯ

เค ปเร อารง จ โหติ, ปุจฺฉาม กตฺตาร อโนมปญฺญ, “กตฺตารํ อโนมปญฺญ”นฺติปิ [ชา. ๑.๑๐.๒๘] ยุชฺชติฯ

อํมฺหิ ปเร ปุพฺพสฺสรโลโป จ โหติ, อนุกมฺปกํ ปาณสมมฺปิ ภตฺตุํ ชหนฺติ อิตฺถิโยฯ “โส ปตีโต ปมุตฺเตน, ภตฺตุนา ภตฺตุคารโว”ติ [ชา. ๒.๒๑.๔๘] ทิฏฺฐตฺตา กตฺตุนา, คนฺตุนา อิจฺจาทีนิปิ ยุชฺชนฺติฯ

เนตฺตุมฺหา สุมิํโน เอตฺตํ [นี. ๔๓๐], เนเตฺต อุชุํ คเต สติ [ชา. ๑.๔.๑๓๓], เอเต สทฺทาตีสุ ลิงฺเคสุ สมานรูปา โหนฺติ, กตฺตา อิตฺถี, กตฺตา ปุริโส, กตฺตา กุลํ อิจฺจาทิฯ

อิติ สตฺถาทิราสิฯ

ปิตาทิราสิ

ปิตา คจฺฉติฯ

๑๙๓. ปิตาทีนมนตฺตาทีนํ [ก. ๒๐๙; รู. ๑๖๘; นี. ๔๒๕; ‘ปิตาทีนมนตฺวาทีนํ’ (พหูสุ)]ฯ

นตฺตาทิวชฺชิตานํ ปิตาทีนํ อารงฺกโต รโสฺส โหติฯ

ปิตโร, โภ ปิต, โภ ปิตา, โภโนฺต ปิตโรฯ ปิตรํ, ปิตุํ วาฯ “มาตุํ ปิตุญฺจ วนฺทิตฺวา”ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๕๙] ทิสฺสติฯ

ปิตโร, ปิตเร, ปิตรา, ปิตุนา, ปิตเรหิ, ปิตเรภิ, ปิตูหิ, ปิตูภิ, ปิตุ, ปิตุสฺส, ปิตุโน, ปิตูนํ, ปิตรานํ, ปิตรา, ปิตุนา, ปิตเรหิ, ปิตเรภิ, ปิตูหิ, ปิตูภิ, ปิตุ, ปิตุสฺส, ปิตุโน, ปิตูนํ, ปิตรานํ, ปิตานํ, ปิตุสฺมิํ, ปิตุมฺหิ, ปิตริ, ปิตเรสุ, ปิตูสุฯ

อนโณ ญาตินํ โหติ, เทวานํ ปิตุนญฺจ โส [ชา. ๒.๒๒.๑๒๖], มาตาปิตูนํ อญฺจเยน, ธมฺมํ จร มหาราช, มาตาปิตูสุ ขตฺติย [ชา. ๒.๑๗.๓๙]ฯ

เอวํ ภาตา, ภาตโร, ชามาตา, ชามาตโรอิจฺจาทิฯ

อนตฺตาทีนนฺติ กิํ? นตฺตา, นตฺตาโร, นตฺตารํ, นตฺตาโร, นตฺตาเร อิจฺจาทิฯ ตถา ปนตฺตุสฺส โทฺทปิฯ

มาตุ , ธีตุ, ทุหิตุสทฺทา ปน อิตฺถิลิงฺคา เอว, มาตา, มาตโร, โภติ มาต, โภติ มาตา, โภติ มาเต วา, “อจฺฉริยํ นนฺทมาเต, อพฺภุตํ นนฺทมาเต”ติ [อ. นิ. ๗.๕๓] ทิสฺสติฯ ‘ฆพฺรหฺมาทิเตฺว’ติ คสฺส เอตฺตํฯ โภติโย มาตโร, มาตรํ, มาตุํ, มาตโร, มาตเร, มาตุยา, มาตรา, มาตเรหิ, มาตเรภิ, มาตูหิ, มาตูภิ, มาตุ, มาตุสฺส, มาตุยาฯ “มาตุสฺส สรติ, ปิตุสฺส สรตี”ติ [รู. ๑๖๙; นี. ๑๖๐ ปิเฏฺฐ] สเตฺถ ทิสฺสติฯ “พุทฺธมาตุสฺส สกฺการํ, กโรตุ สุคโตรโส”ติ [อป. เถรี. ๒.๒.๒๕๙] จ ทิสฺสติฯ มาตูนํ, มาตานํ, มาตรานํฯ ปญฺจมีรูปํ ตติยาสมํฯ ฉฏฺฐีรูปํ จตุตฺถีสมํฯ มาตุสฺมิํ, มาตุมฺหิ, มาตริ, มาตุยา, มาตุยํ, มาตเรสุ, มาตูสุฯ เอวํ ธีตุ, ทุหิตุสทฺทาฯ

วิเสสวิธิมฺหิ คาถาสุ มหาวุตฺตินา มาตุ, ปิตุสเทฺทหิ นาทีนํ ปญฺจนฺนํ เอกวจนานํ ยา โหติ, สฺมิํโน ปน ยญฺจ โหติ, อนฺตโลโป จฯ มตฺยา กตํ, มตฺยา เทติ, มตฺยา อเปติ, มตฺยา ธนํ, มตฺยา ฐิตํฯ มตฺยํ ฐิตํฯ เอวํ เปตฺยา กตํอิจฺจาทิ, อิธ วุทฺธิฯ

อนุญฺญาโต อหํ มตฺยา, สญฺจโตฺต ปิตรา อหํ [ชา. ๒.๒๒.๒๙]ฯ มตฺยา จ เปตฺยา จ กตํ สุสาธุ [ชา. ๒.๑๘.๖๑], อหญฺหิ ชานามิ ชนินฺท เอตํ, มตฺยา จ เปตฺยา จ [ชา. ๒.๑๘.๕๙], สพฺพํ ปุเพฺพปิ วุตฺตเมวฯ

สตฺถุ, ปิตาทีนํ สมาเส วิธานํ สมาสกเณฺฑ อาคมิสฺสติฯ

อิติ ปิตาทิราสิฯ

อิติ สตฺถาทิคณราสิฯ

อุการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ นิฎฺฐิโตฯ

อูการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ

‘คสีน’นฺติ โลโป, สยมฺภู คจฺฉติฯ ‘โลโป’ติ โยนํ โลโป, สยมฺภู คจฺฉนฺติฯ

ปเกฺข –

‘ชนฺตาทิโต โน จา’ติ โยนํ โว, โน, สยมฺภุโว, สยมฺภุโนฯ

‘เค วา’ติ เค ปเร วิกเปฺปน รโสฺส, โภ สยมฺภุ, โภ สยมฺภู, โภโนฺต สยมฺภู, สยมฺภุโว, สยมฺภุโนฯ

‘เอกวจนโยสฺวโฆน’นฺติ อมาทีสุ เอกวจเนสุ นิจฺจํ รโสฺส, สยมฺภุํ, คาถายํ ‘สยมฺภุน’นฺติปิ ยุชฺชติฯ

สยมฺภู, สยมฺภุโว, สยมฺภุโนฯ สยมฺภุนา, สยมฺภูหิ, สยมฺภูภิ, สยมฺภุสฺส, สยมฺภุโน, สยมฺภูนํฯ สยมฺภุสฺมา, สยมฺภุมฺหา, สยมฺภุนา, สยมฺภูหิ, สยมฺภูภิ, สยมฺภุสฺส, สยมฺภุโน, สยมฺภูนํฯ สยมฺภุสฺมิํ, สยมฺภุมฺหิ, สยมฺภูสุฯ

เอวํ อภิภู, ปราภิภู, เวสฺสภู, โคตฺรภู, วตฺรภู อิจฺจาทิฯ เสเสสุ ปน โยนํ โน เอว ลพฺภติ, จิตฺตสหภุโน ธมฺมา [ธ. ส. ทุกมาติกา ๖๑]ฯ

๑๙๔. กูโต [ก. ๑๑๙; รู. ๑๕๕; นี. ๒๙๔]ฯ

ปุเม กูปจฺจยเนฺตหิ โยนํ โน โหติ วาฯ

สพฺพญฺญู, สพฺพญฺญุโนฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยํฯ

วิญฺญู , วทญฺญู, อตฺถญฺญู, ธมฺมญฺญู, มตฺตญฺญู, วิทูฯ อิธ กูสเทฺทน รูปจฺจยนฺตาปิ คยฺหนฺติ, เวทคู, ปารคูฯ ตถา ภีรู, ปภงฺคู, วิราคูอิจฺจาทิ จฯ

อูการนฺตปุลฺลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

โอการโนฺต ปน โคสโทฺท เอว, โส ปุเพฺพ วุโตฺตเยวฯ

ปุลฺลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

นปุํสกลิงฺคราสิ

อการนฺตนปุํสก จิตฺตาทิราสิ

อถ นปุํสกลิงฺคํ ทีปิยเตฯ ตํ ปน ปญฺจวิธํ อทนฺตํ, อิทนฺตํ อีทนฺตํ, อุทนฺตํ, อูทนฺตนฺติฯ

๑๙๕. อํ นปุํสเก [ก. ๑๒๕; รู. ๑๙๘; นี. ๓๐๐]ฯ

นปุํสเก อโต สิสฺส อํ โหติฯ

จิตฺตํฯ

๑๙๖. โยนํ นิ [ก. ๒๑๘; รู. ๑๙๖; นี. ๔๔๕]ฯ

นปุํสเก อโต โยนํ นิ โหติฯ ‘โยโลปนีสู’ติ นิมฺหิ ทีโฆฯ

จิตฺตานิฯ

๑๙๗. นีนํ วา [ก. ๑๐๗; รู. ๖๙; นี. ๒๗๕; ‘นีน วา’ (พหูสุ)]ฯ

อโต นีนํ ฎา, เฎ โหนฺติ วาฯ

จิตฺตา, เห จิตฺต, เห จิตฺตา, เห จิตฺตานิ, เห จิตฺตา วา, จิตฺตํ, จิตฺตานิ, จิเตฺต, จิเตฺตนฯ เสสํ ปุริสสมํฯ

เอวํ ทกํ, อุทกํ, สุขํ, ทุกฺขํ, มุขํ, องฺคํ, ลิงฺคํ, สิงฺคํ, อฆํ, สจฺจํ, นจฺจํ, รชฺชํ, ปชฺชํ, อมฺพุชํ, ธญฺญํ, ถญฺญํ, อรญฺญํ, ปุญฺญํ, กิลิฏฺฐํ, ปิฏฺฐํ, ภณฺฑํ, ตุณฺฑํ, ญาณํ, ตาณํ, เลณํ, กรณํ, จรณํ, ฉตฺตํ, เขตฺตํ, เนตฺตํ, อมตํ, โสตํ, ปีฐํ, วตฺถํ, ปทํ, คทํ, อาวุธํ, กานนํ, ฆานํ, ฌานํ, ทานํ, ธนํ, วนํ, ปาปํ, ทุมํ, หทยํ, จีรํ, จีวรํ, กุลํ, มูลํ, พลํ, มงฺคลํ, ภิสํ, สีสํ, โลหํอิจฺจาทโยฯ

อิติ จิตฺตาทิราสิฯ

กมฺมาทิราสิ

กมฺมสเทฺท –

๑๙๘. นาเสฺสโน [ก. ๑๐๓; รู. ๗๙; นี. ๒๗๑]ฯ

กมฺมาทีหิ นาสฺส เอโน โหติ วาฯ

กเมฺมน, กมฺมนาฯ

‘ปุมกมฺมถามทฺธาน’นฺติ สุเตฺตน นา, สฺมาสุ อุตฺตํ, กมฺมุนา, กมฺมสฺส, กมฺมุโน, กมฺมสฺมา, กมฺมมฺหา, กมฺมนา, กมฺมุนา, กมฺมสฺส, กมฺมุโนฯ

๑๙๙. กมฺมาทิโต [ก. ๑๙๗; รู. ๑๒๕; นี. ๔๐๔]ฯ

กมฺมาทีหิ สฺมิโน นิ โหติ วาฯ

กมฺมสฺมึ, กมฺมมฺหิ, กมฺมนิ, กเมฺมฯ เสสํ จิตฺตสมํฯ

กมฺม จมฺม ฆมฺม อสฺม เวสฺม อทฺธ มุทฺธ อห พฺรหฺม อตฺตอาตุมา กมฺมาทิฯ กมฺมนิ, จมฺมนิฯ ‘‘กึ ฉโนฺท กิมธิปฺปาโย, เอโก สมฺมสิ ฆมฺมนี’’ติ [ชา. ๑.๑๖.๑] จ ‘‘กึ ปตฺถยํ มหาพฺรเหฺม, เอโก สมฺมสิ ฆมฺมนี’’ติ [ชา. ๑.๑๓.๘๓] จ ‘‘มา ตฺวํ จเนฺท ขลิ อสฺมนี’’ติ จ ‘‘ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา, นิสินฺนํ สมฺหิ เวสฺมนี’’ติ จ ทิสฺสนฺติฯ อทฺธนิ , มุทฺธนิ, อหนิ, พฺรหฺมนิ, อตฺตนิ, อาตุมนิ, สพฺพเมตํ ปุเพฺพปิ วุตฺตเมว จฯ ตตฺถ ‘สมฺมสี’ติ อจฺฉสิ, ‘ฆมฺมนี’ติ คิมฺหกาเล อาตเป วา, ‘อสฺมนี’ติ ปาสาเณ, ‘เวสฺมนี’ติ ฆเรฯ

อิติ กมฺมาทิราสิฯ

๒๐๐. อํ นปุํสเก [ก. ๑๒๕; รู. ๑๙๘; นี. ๓๐๐; ‘อํง นปุํสเก’ (พหูสุ)?]ฯ

นปุํสเก สิมฺหิ นฺตุสฺส อํ โหติ วาฯ สิโลโปฯ

คุณวํ กุลํฯ

ปเกฺข –

สิมฺหิ มหาวุตฺตินา นฺตุสฺส อโนฺต อ โหติ, ตโต สิสฺส อํ โหติ, คุณวนฺตํ กุลํฯ

‘ยฺวาโท นฺตุสฺสา’ติ ยฺวาทีสุ นฺตุสฺสนฺตสฺส อตฺตํ, คุณวนฺตานิ, คุณวนฺตา, เห คุณว, เห คุณวา, เห คุณวนฺตานิ, เห คุณวนฺตา, คุณวํ, คุณวนฺตํ, คุณวนฺตานิ, คุณวเนฺต, คุณวเนฺตน, คุณวตา กุเลนฯ สพฺพํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

สติมํ กุลํ, สติมนฺตํ กุลํ อิจฺจาทิฯ

คจฺฉํ กุลํ, คจฺฉนฺตํ กุลํ, คจฺฉนฺตานิ กุลานิ อิจฺจาทิฯ

อิติ อการนฺตนปุํสกราสิฯ

อิการนฺตนปุํสกราสิ

อฏฺฐิ ติฏฺฐติ, อฏฺฐี ติฏฺฐนฺติฯ

๒๐๑. ฌลา วา [ก. ๒๑๗; รู. ๑๙๙; นี. ๔๔๔]ฯ

นปุํสเก ฌ, ลโต โยนํ นิ โหติ วาฯ ‘โยโลปนีสู’ติ ทีโฆฯ

อฎฺฐีนิ , เห อฎฺฐิ, เห อฎฺฐี, เห อฎฺฐีนิ, เห อฎฺฐี วา, อฎฺฐึ, อฎฺฐินํ, อฎฺฐีนิ, อฎฺฐี, อฎฺฐินา, อฎฺฐีหิ, อฎฺฐีภิฯ เสสํ มุนิสมํฯ

สมาเสปิ สมฺมาทิฎฺฐิ กุลํ, สมฺมาทิฎฺฐีนิ กุลานิ อิจฺจาทิ, โยนํ โน, เน นตฺถิฯ

สฺมึมฺหิ สมฺมาทิฎฺฐิสฺมึ, สมฺมาทิฎฺฐิมฺหิ, สมฺมาทิฎฺฐินิ, สมฺมาทิฎฺฐิเน กุเล, อริยวุตฺติเน กุเล อิติ วตฺตพฺพํฯ

เอวํ อกฺขิ, อจฺฉิ, สตฺถิ, ทธิ, วาริ อิจฺจาทโยฯ

อิติ อิการนฺตนปุํสกราสิฯ

อีการนฺตนปุํสกราสิ

อีการเนฺต ‘เอกวจนโยสฺวโฆน’นฺติ สุเตฺตน สิมฺหิ รโสฺส, ทณฺฑิ กุลํ, ทณฺฑีนิ กุลานิ, โยนํ โลเป ทณฺฑีฯ

‘เค วา’ติ รโสฺส, เห ทณฺฑิ, เห ทณฺฑี วา, เห ทณฺฑีนิ, เห ทณฺฑี, ทณฺฑึ, ทณฺฑินํ, ทณฺฑีนิ, ทณฺฑี, ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ, ทณฺฑีภิฯ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

สมาเสปิ สีฆยายิ จิตฺตํ, สีฆยายีนิ, สีฆยายี, เห สีฆยายิ, เห สีฆยายี วา, เห สีฆยายีนิ, เห สีฆยายี, สีฆยายึ, สีฆยายินํ, สีฆยายีนิ อิจฺจาทิฯ

เอวํ สุขการิ ทานํ, จกฺกี, ปกฺขี, สุขี, สิขี อิจฺจาทโย กุลสมฺพนฺธิโน จ เวทิตพฺพาฯ

อิติ อีการนฺตนปุํสกราสิฯ

อุการนฺตนปุํสกราสิ

อายุ ติฎฺฐติ, ‘ฌลา วา’ติ โยนํ นิเตฺต โลเป จ ทีโฆ, อายูนิ, อายู, เห อายุ, เห อายู, เห อายูนิ, เห อายู, อายุํ, อายุนํ, อายูนิ, อายูฯ เสสํ ภิกฺขุสมํฯ

อายุสโทฺท ปุลฺลิเงฺคปิ วตฺตติ, ‘‘ปุนรายุ จ เม ลโทฺธ [ที. นิ. ๒.๓๖๙], อายุญฺจ โว กีวต โก นุ สมฺม [ชา. ๑.๑๕.๒๐๕], อายุ นุ ขีโณ มรณญฺจ สนฺติเก, น จายุ ขีโณ มรณญฺจ ทูเร’’ติ ปาฬิปทานิฯ

เอวํ จกฺขุ, หิงฺคุ, สิคฺคุ, ชตุ, วตฺถุ, มตฺถุ, มธุ, ธนุ, ติปุ, ทารุ, วสุ, อสฺสุ อิจฺจาทโยฯ

๒๐๒. อมฺพาทีหิ [ก. ๒๑๗; รู. ๑๙๙; นี. ๔๔๔; ‘อมฺพาทีหิ’ (พหูสุ)]ฯ

อมฺพุ, ปํสุอิจฺจาทีหิ สฺมึโน นิ โหติ วาฯ

ผลํ ปตติ อมฺพุนิ, ปุปฺผํ ยถา ปํสุนิ อาตเป คตํฯ เสสํ อายุสมํฯ จิตฺรคุ, วหคุ, ทิคุ อิจฺจาทโยปิ อุการนฺตปกติกา เอวาติฯ

อิติ อุการนฺตนปุํสกราสิฯ

อูการนฺตนปุํสกราสิ

สิมฺหิ รโสฺส, โคตฺรภุ ญาณํ, โคตฺรภูนิ, โคตฺรภู, เห โคตฺรภุ, เห โคตฺรภู, เห โคตฺรภูนิ, เห โคตฺรภู, โคตฺรภุํ, โคตฺรภุนํ, โคตฺรภูนิ, โคตฺรภูฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ เอวํ สยมฺภุ ญาณํ, อภิภุ ฌานํ อิจฺจาทิฯ

อิติ อูการนฺตนปุํสกราสิฯ

นปุํสกลิงฺคราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สพฺพาทิราสิ

อถ สพฺพนามานิ ทีปิยเนฺตฯ

สพฺพ, กตร, กตม, อุภย, อิตร, อญฺญ, อญฺญตร, อญฺญตม, ปุพฺพ, ปร, อปร, ทกฺขิณ, อุตฺตร, อธร, ย, ต, ตฺย, เอต, อิม, อมุ, กึ, เอก, อุภ, ทฺวิ,ติ, จตุ, ตุมฺห, อมฺห อิมานิ อฏฺฐวีสติ สพฺพนามานิ นามฯ สเพฺพสํ ลิงฺคตฺถานํ สาธารณานิ นามานิ สพฺพนามานิฯ

ตตฺถ **สพฺพ**สโทฺท สกลโตฺถฯ

กตร, กตมสทฺทา ปุจฺฉนตฺถาฯ

อุภยสโทฺท ทฺวินฺนํ อวยวานํ สมุทายโตฺถฯ

อิตรสโทฺท เอกโต วุตฺตสฺส ปฏิโยคีวจโนฯ

อญฺญสโทฺท ยถาธิคตมฺหา อปรวจโนฯ

อญฺญตร, อญฺญตมสทฺทา อนิยมตฺถาฯ

ปุพฺพาทโย สทฺทา ทิสา, กาลาทิววตฺถานวจนาฯ

ยสโทฺท อนิยมตฺถวจโนฯ

ต, ตฺยสทฺทา ปรมฺมุเข ทูรวจนาฯ

เอตสโทฺท ปรมฺมุเข สมีปวจโน, สมฺมุเข ทูรวจโนฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘เอเตติ จกฺขุปถํ อติกฺกมิตฺวา ทูรคเต สนฺธายาหา’’ติ [ชา. อฏฺฐ ๔.๑๕.๑๐๔] วุตฺตํ, ตสฺมา ตสทฺทเตฺถปิ วตฺตติฯ

อิมสโทฺท สมฺมุเข สมีปวจโนฯ

อมุสโทฺท ทูรวจโนฯ สมีป, ทูรตา จ ปริกปฺปพุทฺธิวเสนาปิ โหติฯ

กึสโทฺท ปุจฺฉนโตฺถฯ

เอกสโทฺท สงฺขฺยโตฺถ อญฺญโตฺถ จฯ

อุภสโทฺท ทฺวิสทฺทปริยาโยฯ

ตตฺถ ตฺยสโทฺทปิ พหุลํ ทิสฺสติฯ ขิฑฺฑา ปณิหิตา ตฺยาสุ, รติ ตฺยาสุ ปติฏฺฐิตา, พีชานิ ตฺยาสุ รุหนฺติ [ชา. ๒.๒๑.๑๒๐], กถํ นุ วิสฺสเส ตฺยมฺหิ [ชา. ๑.๑๖.๒๘๘], อถ วิสฺสสเต ตฺยมฺหิอิจฺจาทิ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๗๔]ฯ

‘อิตฺถิยมตฺวา’ติ อาปจฺจโย, ฆสญฺญา, สิโลโป, สพฺพา อิตฺถี, สพฺพา, สพฺพาโย, เห สเพฺพ, เห สพฺพา, เห สพฺพาโย, สพฺพํ, สพฺพา, สพฺพาโย, สพฺพาย, สพฺพาหิ, สพฺพาภิ, สพฺพายฯ

๒๐๓. ฆปาสสฺส สฺสา วา [ก. ๑๗๙, ๖๒; รู. ๒๐๔, ๒๐๖; นี. ๓๖๕, ๒๐๙]ฯ

ฆ, ปสญฺญีหิ สพฺพนาเมหิ สสฺส สฺสา โหติ วาฯ

๒๐๔. โฆสฺสํสฺสาสฺสายํติํสุ [ก. ๖๖; รู. ๒๐๕; นี. ๒๑๓]ฯ

สฺสมาทีสุ โฆ รโสฺส โหติฯ

สพฺพสฺสาฯ

๒๐๕. สํสานํ [ก. ๑๖๘; รู. ๒๐๓; นี. ๓๕๓, ๓๖๘]ฯ

สพฺพาทีหิ นํวจนสฺส สํ, สานํ โหนฺติฯ

สพฺพาสํ, สพฺพาสานํ, สพฺพาย, สพฺพาหิ, สพฺพาภิ, สพฺพาย, สพฺพสฺสา, สพฺพาสํ, สพฺพาสานํ, สพฺพาย, สพฺพายํฯ

๒๐๖. สฺมิํโน สฺสํ [ก. ๑๗๙, ๖๒; รู. ๒๐๔, ๒๐๖; นี. ๓๖๕, ๒๐๙]ฯ

สพฺพาทีหิ สฺมิํโน สฺสํ โหติ วาฯ

สพฺพสฺสํ, สพฺพาสุฯ

สทฺทนีติยํ นา, สฺมา, สฺมิํนมฺปิ สฺสาเทโส วุโตฺต [นี. ๓๖๖]ฯ “ตสฺสา กุมาริกาย สทฺธิํ [ปารา. ๔๔๓], กสฺสาหํ เกน หายามี”ติ [ปารา. ๒๙๐] ปาฬิฯ อิธ ปน สุตฺตวิภเตฺตน สาธิยติฯ สพฺพสฺสา กตํ, สพฺพสฺสา อเปติ, สพฺพสฺสา ฐิตํฯ

สโพฺพ ปุริโสฯ

๒๐๗. โยนเมฏ [ก. ๑๖๔; รู. ๒๐๐; นี. ๓๔๗]ฯ

อการเนฺตหิ สพฺพาทีหิ โยนํ เอฏ โหติฯ

สเพฺพ ปุริสาฯ

อโตเตฺววฺ? สพฺพา อิตฺถิโย, อมู ปุริสาฯ

เห สพฺพ, เห สพฺพา, เห สเพฺพ, สพฺพํ, สเพฺพ, สเพฺพนฯ

๒๐๘. สพฺพาทีนํ นํมฺหิ จ [ก. ๑๐๒; รู. ๒๐๒; นี. ๒๗๐]ฯ

นํมฺหิ จ สุ, หิสุ จ สพฺพาทีนํ อสฺส เอ โหติฯ

สเพฺพหิ, สเพฺพภิ, สพฺพสฺส, สเพฺพสํ, สเพฺพสานํ, สพฺพสฺมา, สพฺพมฺหา, สเพฺพหิ, สเพฺพภิ, สพฺพสฺส, สเพฺพสํ, สเพฺพสานํ, สพฺพสฺมิํ, สพฺพมฺหิ, สเพฺพสุฯ

จูฬนิรุตฺติยํ ปน สฺมา, สฺมิํนํ อา, เอตฺตํ วุตฺตํ, สพฺพา อเปติ, สเพฺพ ปติฏฺฐิตนฺติฯ ‘‘สพฺพา จ สวติ, สพฺพถา สวตี’’ติ จ ‘‘ตฺยาหํ มเนฺต ปรตฺถโทฺธ’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๘๓๕] จ ปาฬีฯ ตตฺถ ‘ตฺยาห’นฺติ เต+อหํ, ตสฺมิํ มเนฺตติ อโตฺถฯ

สพฺพนาเมหิ จตุตฺถิยา อายาเทโสปิ ทิสฺสติ, ‘‘ยาย โน อนุกมฺปาย, อเมฺห ปพฺพาชยี มุนิฯ โส โน อโตฺถ อนุปฺปโตฺต’’ติ [เถรคา. ๑๗๖] จ ‘‘ยาเยว โข ปนตฺถาย อาคเจฺฉยฺยาถ, ตเมว อตฺถํ สาธุกํ มนสิ กเรยฺยาถา’’ติ จ [ที. นิ. ๑.๒๖๓] ‘‘เนว มยฺหํ อยํ นาโค, อลํ ทุกฺขาย กายจี’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๘๗๐] จ ปาฬีฯ

สพฺพํ จิตฺตํฯ

๒๐๙. สพฺพาทีหิฯ

สพฺพาทีหิ นิสฺส ฎา น โหติฯ

สพฺพานิ, สพฺพํ, สพฺพานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

พหุลาธิการา กฺวจิ นิสฺส ฎา, เฎปิ โหนฺติฯ ปาฬิยํ ปน นิสฺส ฎา, เฎปิ ทิสฺสนฺติ- ‘‘ยา ปุเพฺพ โพธิสตฺตานํ, ปลฺลงฺกวรมาภุเชฯ นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, ตานิ อชฺช ปทิสฺสเร [พุ. วํ. ๒.๘๒]ฯ กิํ มาณวสฺส รตนานิ อตฺถิ, เย ตํ ชินเนฺต หเร อกฺขธุโตฺต’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๙๐]ฯ เอวํ กตร, กตมสทฺทาปิ เญยฺยาฯ

อุภยสเทฺท อิตฺถิ, ปุเมสุ อุภยา, อุภโยติ ปฐเมกวจนรูปํ อปฺปสิทฺธํฯ มหาวุตฺตินา โยนํ โฎ วา โหติ, อุภโย อิตฺถิโย, อุภยํ อิตฺถิํ, อุภโย อิตฺถิโย, อุภยาย, อุภยาหิ, อุภยาภิฯ เสสํ สพฺพสมํฯ

อุภโย ปุริสา, อุภเย ปุริสา, อุภยํ, อุภโย, อุภเย, อุภเยน, อุภเยหิ, อุภเยภิ, อุภยสฺส, อุภเยสํ, อุภเยสานํฯ สพฺพสมํฯ

อุภยํ กุลํ ติฏฺฐติ, อุภยานิ, อุภยํ, อุภยานิฯ สพฺพสมํฯ ‘‘เอกรเตฺตน อุภโย, ตุวญฺจ ธนุเสข จ [ชา. ๑.๑๖.๒๓๙], โตเทยฺย, กปฺปา อุภโย, อิเธกรตฺติํ อุภโย วเสม, อุภเย เทวมนุสฺสา, อุภเย วสามเส’’ติ ปาฬิฯ

๒๑๐. สุสํสุสาสุสาเยสิตเรกเณฺญติมานมิ [ก. ๖๓; รู. ๒๑๗; นี. ๒๑๐; ‘สุสํสุสาสุสาเยสฺวิตเรกเณฺญภิมานมิ’ (พหูสุ)]ฯ

สฺสมาทีสุ อิตรา, เอกา, อญฺญา, เอตา, อิมาสทฺทานํ อิ โหติฯ

อิตริสฺสา กตํ, อิตริสฺสา เทติ, อิตริสฺสา อเปติ, อิตริสฺสา ธนํ, อิตริสฺสา, อิตริสฺสํ ฐิตํฯ เสสํ สพฺพสมํฯ

อญฺญา, อญฺญา, อญฺญาโย, อญฺญํ, อญฺญา, อญฺญาโย, อญฺญาย, อญฺญิสฺสา, อญฺญาหิ, อญฺญาภิ, อญฺญาย, อญฺญิสฺสา, อญฺญาสํ, อญฺญาสานํ, อญฺญิสฺสา, อญฺญาหิ, อญฺญาภิ, อญฺญาย, อญฺญิสฺสา, อญฺญาสํ, อญฺญาสานํ, อญฺญาย, อญฺญิสฺสา, อญฺญายํ, อญฺญิสฺสํ, อญฺญาสุฯ เสสลิงฺเคสุ สพฺพสมํฯ

‘‘อญฺญตริสฺสา อิตฺถิยา ปฏิพทฺธจิตฺโต โหตี’’ติ [ปารา. ๗๓] ปาฬิ, อิธ สุตฺตวิภตฺเตน สิชฺฌติฯ เสสํ อญฺญตร, อญฺญตเมสุ สพฺพสมํฯ

อิติ สพฺพาทิอฏฺฐกราสิฯ

ปุพฺพา อิตฺถี, ปุพฺพา, ปุพฺพาโย, ปุพฺพํ, ปุพฺพา, ปุพฺพาโย, ปุพฺพาย, ปุพฺพสฺสา, ปุพฺพาหิ, ปุพฺพาภิ, ปุพฺพาย, ปุพฺพสฺสา, ปุพฺพาสํ, ปุพฺพาสานํ, สตฺตมิยํ ปุพฺพาย, ปุพฺพสฺสา, ปุพฺพายํ, ปุพฺพสฺสํ, ปุพฺพาสุฯ

๒๑๑. ปุพฺพาทีหิ ฉหิ [ก. ๑๖๔; รู. ๒๐๐; นี. ๓๔๗; จํ. ๒.๑.๑๕; ปา. ๑.๑.๓๔]ฯ

เตหิ ฉหิ โยนํ เอฏ โหติ วาฯ

ปุเพฺพ, ปุพฺพา, ปเร, ปรา, อปเร, อปรา, ทกฺขิเณ, ทกฺขิณา, อุตฺตเร, อุตฺตรา, อธเร, อธราฯ ตตฺถ ‘ปุเพฺพ ปุพฺพา’ติ ปุรตฺถิมทิสาภาคา, ตตฺรฏฺฐกา วา อตฺถา, ปุราตนา วา สตฺตา สงฺขารา จฯ ‘‘ปุพฺพพุทฺธา, ปุพฺพเทวา, ปุพฺพาจริยา’’ติอาทีสุ ‘‘ปุเพฺพ พุทฺธา ปุพฺพพุทฺธา, ปุพฺพา พุทฺธา วา ปุพฺพพุทฺธา’’ติอาทินา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวํ เสเสสุฯ

ปุเพฺพสํ, ปุเพฺพสานํ, ปเรสํ, ปเรสานํ, อปเรสํ, อปเรสานํ, ทกฺขิเณสํ, ทกฺขิเณสานํ, อุตฺตเรสํ, อุตฺตเรสานํ, อธเรสํ, อธเรสานํฯ เสสํ เญยฺยํฯ

ปุพฺพาทีหีติ กึ? สเพฺพฯ

ฉหีติ กึ? เย, เตฯ

๒๑๒. นาญฺญญฺจ นามปฺปธานา [จํ. ๒.๑.๑๐; ปา. ๑.๑.๒๗-๒๙]ฯ

สุทฺธนามภูตา จ สมาเส อปฺปธานภูตา จ สพฺพาทิโต ปุเพฺพ วุตฺตํ สพฺพาทิการิยํ อญฺญญฺจ อุปริ วุจฺจมานํ สพฺพาทิการิยํ น โหติฯ ตตฺถ สุทฺธนามภูตํ สพฺพาทินาม น ชานาตีติ อเตฺถน พาลวาจโก อญฺญสโทฺท, อาชานาตีติ อเตฺถน มเชฺฌมคฺคผลญาณวาจโก อญฺญสโทฺท, อรหตฺตผลญาณวาจโก อญฺญสโทฺท, ‘ปุโพฺพ โลหิต’นฺติอาทีสุ ปุพฺพสโทฺท, อติเรกปรมาทิวาจโก ปรสโทฺท, ทิสากาลาทิโต อเญฺญสุ อเตฺถสุ ปวตฺตา ทกฺขิณุ’ตฺตรสทฺทา จ

สงฺขฺยตฺถวาจิโต อโญฺญ เอกสโทฺท จาติ สพฺพเมตํ สุทฺธนามํ นาม, ตโต สพฺพาทิการิยํ นตฺถิฯ

อปฺปธาเน ทิฏฺฐปุพฺพ, คตปุพฺพ, ปิยปุพฺพ อิจฺจาทิฯ ตตฺถ ปุเพฺพ ทิโฏฺฐ ทิฏฺฐปุโพฺพ พุโทฺธ ปุริเสนฯ ปุเพฺพ ทิโฏฺฐ เยนาติ วา ทิฏฺฐปุโพฺพ ปุริโส พุทฺธํฯ เอวํ คตปุโพฺพ มโคฺค ปุริเสน, คตปุโพฺพ วา ปุริโส มคฺคํฯ ปิยา วุจฺจติ ภริยา, ปิยา ปุพฺพา ปุราณา เอตสฺสาติ ปิยปุโพฺพ, ปิโย วุจฺจติ ปติ, ปิโย ปุโพฺพ ยสฺสาติ ปิยปุพฺพาฯ เอเตหิ จ สพฺพาทิการิยํ นตฺถิฯ

๒๑๓. ตติยตฺถโยเค [นี. ๓๕๐; จํ. ๒.๑.๑๑; ปา. ๑.๑.๓๐]ฯ

ตติยเตฺถน ปเทน โยเค สพฺพาทิการิยํ นตฺถิฯ

มาเสน ปุพฺพานํ มาสปุพฺพานํฯ

๒๑๔. จตฺถสมาเส [ก. ๑๖๖; รู. ๒๐๙; นี. ๓๔๙; จํ. ๒.๑.๑๑; ปา. ๑.๑.๓๑]ฯ

จตฺถสมาโส วุจฺจติ ทฺวนฺทสมาโส, ตสฺมิํ สพฺพาทิการิยํ นตฺถิฯ

ทกฺขิณา จ อุตฺตรา จ ปุพฺพา จ ทกฺขิณุตฺตรปุพฺพา, ทกฺขิณุตฺตรปุพฺพานํฯ

จเตฺถติ กิํ? ทกฺขิณสฺสา จ ปุพฺพสฺสา จ ยา อนฺตรทิสาติ ทกฺขิณปุพฺพา, ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ ทกฺขิณปุพฺพา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสํฯ

๒๑๕. เวฏ [ก. ๑๖๕; รู. ๒๐๘; นี. ๓๔๘; จํ. ๒.๑.๑๓; ปา. ๑.๑.๓๒]ฯ

จตฺถสมาเส โยนํ เอฏ โหติ วาฯ

กตรกตเม, กตรกตมา, อิตริตเร, อิตริตรา, อญฺญมเญฺญ, อญฺญมญฺญา, ปุพฺพปเร, ปุพฺพปรา, ปุพฺพาปเร, ปุพฺพาปรา อิจฺจาทิฯ

อิเมสุ ปุพฺพาทีสุ สฺมา, สฺมิํนํ อา, เอตฺตํ โหติ, ปุพฺพา, ปุเพฺพ, ปรา, ปเร, อปรา, อปเร, ทกฺขิณา, ทกฺขิเณ, อุตฺตรา, อุตฺตเร, อธรา, อธเรฯ

อิติ ปุพฺพาทิฉกฺกราสิฯ

ยา อิตฺถี, ยา, ยาโย, ยํ, ยา, ยาโย, ยาย, ยสฺสา, ยาหิ, ยาภิ, ยาย, ยสฺสา, ยาสํ, ยาสานํ, ยาย , ยสฺสา, ยาหิ, ยาภิ, ยาย, ยสฺสา, ยาสํ, ยาสานํ, ยาย, ยสฺสา, ยายํ, ยสฺสํ, ยาสุฯ

โย ปุริโส, เย, ยํ, เย, เยน, เยหิ, เยภิ, ยสฺส, เยสํ, เยสานํ, ยสฺมา, ยมฺหา, เยหิ, เยภิ, ยสฺส, เยสํ, เยสานํ, ยสฺมิํ, ยมฺหิ, เยสุฯ

ยํ จิตฺตํ, ยานิ จิตฺตานิ, ยํ, ยานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

๒๑๖. ตฺยเตตานํ ตสฺส โส [ก. ๑๗๔; รู. ๒๑๑; นี. ๓๖๐]ฯ

อนปุํสกานํตฺย, ต, เอตสทฺทานํ ตพฺยญฺชนสฺส โส โหติ สิมฺหิฯ สิโลโปฯ

สา อิตฺถี, ตา, ตาโย, อิตฺถิโย, ตํ, ตา, ตาโย, ตายฯ

๒๑๗. สฺสา วา เตติมามูหิ [ก. ๑๗๙, ๖๒; รู. ๒๐๔, ๒๐๖; นี. ๓๖๕-๖, ๒๐๙]ฯ

ฌ, ปสญฺญีหิ ตา, เอตา, อิมา, อมุสทฺเทหิ นาทีนํ ปญฺจนฺนํ เอกวจนานํ สฺสา โหติ วาฯ รโสฺสฯ

ตสฺสา กตํ, ตาหิ, ตาภิ, ตาย, ตสฺสาฯ

๒๑๘. ตาสฺสิ วา [ก. ๖๔; รู. ๒๑๖; นี. ๒๑๑]ฯ

สฺสํ, สฺสา, สฺสาเยสุ ฌสญฺญสฺส ตาสทฺทสฺส อิ โหติ วาฯ

ติสฺสาฯ

๒๑๙. เตติมาโต สสฺส สฺสาย [ก. ๖๕; รู. ๒๑๕; นี. ๒๑๒]ฯ

ตา, เอตา, อิมาหิ สสฺส สฺสายาเทโส โหติ วาฯ

ตสฺสาย, ติสฺสาย, ตาสํ, ตาสานํ, ตาย, ตสฺสา, ตสฺสาย, ติสฺสาย, ตาสํ, ตาสานํ, ตาย, ตายํ, ตสฺสา, ตสฺสํ, ติสฺสา, ติสฺสํ, ตาสุฯ

โส ปุริโส, เต ปุริสา, ตํ, เต, เตน, เตหิ, เตภิ, ตสฺส, เตสํ, เตสานํ, ตสฺมิํ, ตมฺหิ, เตสุฯ

ตํ จิตฺตํ, ตานิ จิตฺตานิ, ตํ, ตานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

๒๒๐. ตสฺส โน สพฺพาสุ [ก. ๑๗๕; รู. ๒๑๒; นี. ๓๖๑]ฯ

ยุวาทีสุ สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ ตสฺส โน โหติฯ

เน ปุริสา, นํ, เน, เนหิ, เนภิ, เนสํ, เนสานํ, เนหิ, เนภิ, เนสํ, เนสานํ, นมฺหิ, เนสุฯ

เอตฺถ จ ‘สพฺพาสู’ติ วุตฺตตฺตา ยา ยา วิภตฺติ ลพฺภติ, ตํ ตํ ญตฺวา โยเชตพฺพาฯ

นํ จิตฺตํ, เนหิ, เนภิฯ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

๒๒๑. ฏ สสฺมาสฺมิํสฺสายสฺสํสฺสาสํมฺหามฺหิสฺวิมสฺส จ [ก. ๑๗๖; รู. ๒๑๓; นี. ๓๖๒]ฯ

สาทีสุ ตสฺส จ อิมสฺส จ ฏ โหติ วาฯ

อสฺสา อิตฺถิยา กตํ, อสฺสา, อสฺสาย เทติฯ สํมฺหิ ทีโฆ [นี. ๓๖๘] – อาสํ อิตฺถีนํ, นาสํ กุชฺฌนฺติ ปณฺฑิตา [ชา. ๑.๑.๖๕], อสฺสา อเปติ, อสฺสา, อสฺสาย ธนํ, อาสํ ธนํ, ‘‘อภิกฺกโม สานํ ปญฺญายติ, โน ปฏิกฺกโม’’ติ [สํ. นิ. ๕.๑๙๖] เอตฺถ ‘สาน’นฺติ เวทนานํ, มหาวุตฺตินา ตสฺส สตฺตํฯ อสฺสา, อสฺสํ ฐิตํฯ

อสฺส ปุริสสฺส, อาสํ ปุริสานํฯ เนวาสํ เกสา ทิสฺสนฺติ, หตฺถปาทา จ ชาลิโน [ชา. ๒.๒๒.๒๒๒๑]ฯ อสฺมา, อมฺหา, อสฺส, อาสํ, อสฺมึ, อมฺหิฯ

อสฺส จิตฺตสฺสฯ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

เอสา อิตฺถี, เอตา, เอตาโย, เอตํ, เอตา, เอตาโย, เอตาย, เอตสฺสา, เอติสฺสา กตํฯ

เอโส ปุริโส, เอเต, เอตํ, เอเต, เอเตนฯ

เอตํ จิตฺตํ, เอตานิ, เอตํ, เอตานิ, เอเตนฯ สพฺพํ ตสทฺทสมํ ฐเปตฺวา นตฺตํ, ฎตฺตญฺจฯ

๒๒๒. สิมฺหานปุํสกสฺสายํ [ก. ๑๗๒; รู. ๒๑๘; นี. ๓๐๖-๗; 'สิมฺห…' (พหูสุ)]ฯ

สิมฺหิ นปุํสกโต อญฺญสฺส อิมสฺส อยํ โหติฯ สิโลโปฯ

อยํ อิตฺถี, อิมา, อิมาโย, อิมํ, อิมา, อิมาโย, อิมาย, อิมสฺสา, อิมิสฺสา, อิมาหิ, อิมาภิ, อิมาย, อิมสฺสา, อิมสฺสาย, อิมิสฺสา, อิมิสฺสาย, อิมิสฺสํ, อสฺสา, อสฺสาย, อิมาสํ, อิมาสานํ, อาสํฯ ปญฺจมีรูปํ ตติยาสมํ, ฉฎฺฐีรูปํ จตุตฺถีสมํฯ อิมาย, อิมายํ, อิมสฺสา, อิมสฺสาย, อิมสฺสํ, อิมิสฺสา, อิมิสฺสาย, อิมิสฺสํ, อสฺสา, อสฺสํ, อิมาสุฯ

อยํ ปุริโส, อิเม, อิมํ, อิเมฯ

๒๒๓. นามฺหินิมิ [ก. ๑๗๑; รู. ๒๑๙; นี. ๓๕๗; 'นามฺหนิมฺหิ' (พหูสุ)]ฯ

นามฺหิ อนิตฺถิลิงฺเค อิมสฺส อน, อิมิอาเทสา โหนฺติฯ

อิมินา, อเนน, อิเมหิ, อิเมภิฯ

๒๒๔. อิมสฺสานิตฺถิยํ เฏ [ก. ๑๗๐; รู. ๒๒๐; นี. ๓๕๖]ฯ

อนิตฺถิลิงฺเค อิมสฺส เฏ โหติ วา สุ, นํ, หิสุฯ

เอหิ, เอภิ, อิมสฺส, อสฺส, อิเมสํ, อิเมสานํ, เอสํ, เอสานํ, อิมสฺมา, อิมมฺหา, อสฺมา, อมฺหา, อิเมหิ, อิเมภิ, เอหิ, เอภิ, อิมสฺส, อสฺส, อิเมสํ, อิเมสานํ, เอสํ, เอสานํ, อิมสฺมึ, อิมมฺหิ, อสฺมึ, อมฺหิ, อิเมสุ, เอสุฯ

''อนมฺหิ ภเทฺท สุโสเณ, กินฺนุ ชคฺฆสิ โสภเน''ติ [ชา. ๑.๕.๑๓๐ (อนมฺหิ กาเล สุโสณิ)] ปาฬิ- 'อนมฺหี'ติ อิมสฺมึ ฐาเน, มหาวุตฺตินา สฺมึมฺหิ อนาเทโสฯ

อิมํ จิตฺตํฯ

๒๒๕. อิมสฺสิทํ วา [ก. ๑๒๙; รู. ๒๒๒; นี. ๓๐๕]ฯ

นปุํสเก อํ, สิสุ อิมสฺส เตหิ อํ, สีหิ สห อิทํ โหติ วาฯ

อิทํ จิตฺตํ, อิมานิ จิตฺตานิ, อิมํ, อิทํ, อิมานิ, อิมินา, อเนนฯ สพฺพํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

อิธ มิสฺสกรูปํ วุจฺจติ –

ยา, สา อิตฺถี, ยา, ตา อิตฺถิโย, ยํ, ตํ อิตฺถึ, ยา, เอสา อิตฺถี, ยา, เอตา อิตฺถิโย, ยํ, เอตํ อิตฺถึ, ยา, อยํ อิตฺถี, ยา, อิมา อิตฺถิโย, ยํ, อิมํ อิตฺถึ, โย, โส ปุริโส, เย, เต ปุริสาอิจฺจาทโยฯ

‘‘ส โข โส กุมาโร วุทฺธิมนฺวายา’’ติ เอตฺถ โส โส กุมาโรติ, ‘เอเส เส เอเก เอกเตฺถ’ติ เอตฺถ เอโส โส เอโก เอกโตฺถติ วตฺตพฺพํฯ ตตฺถ ปุพฺพํ ปุพฺพํ อตฺถปทํ, ปรํ ปรํ พฺยญฺชนมตฺตํฯ ‘‘อยํ โส สารถิ เอตี’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๕๑] เอตฺถ ปน เทฺวปิ วิสุํ วิสุํ อตฺถปทานิ เอวาติฯ ยํ, ตํ, อิทนฺติ อิเม สทฺทา นิปาตรูปาปิ หุตฺวา ปาฬิวาเกฺยสุ สญฺจรนฺติ สพฺพลิงฺควิภตฺตีสุ อภินฺนรูปาติฯ

๒๒๖. อิเมตานเมนานฺวาเทเส ทุติยายํ [นี. ๓๗๕-๖ ปิเฎฺฐ; ปา. ๒.๔.๓๔]ฯ

อนฺวาเทโส วุจฺจติ อนุกถนํ, ปุนกถนํ, อนฺวาเทสฐาเน อิม, เอตานํ เอนาเทโส โหติ ทุติยาวิภตฺตีสุฯ

อิมํ ภิกฺขุํ วินยํ อชฺฌาเปหิ, อโถ เอนํ ภิกฺขุํ ธมฺมํ อชฺฌาเปหิ, อิเม ภิกฺขู วินยํ อชฺฌาเปหิ, อโถ เอเน ภิกฺขู ธมฺมํ อชฺฌาเปหิ, เอตํ ภิกฺขุํ วินยํ อชฺฌาเปหิอิจฺจาทินา วตฺตพฺพํฯ ตเมนํ ภิกฺขเว นิรยปาลา [อ. นิ. ๓.๓๖], ยตฺวาธิกรณเมนํ ภิกฺขุํ อิจฺจาทีสุปิ [ที. นิ. ๑.๒๑๓] อนุกถนเมวฯ

๒๒๗. มสฺสามุสฺส [ก. ๑๗๓; รู. ๒๒๓; นี. ๓๕๙]ฯ

สิมฺหิ อนปุํสกสฺส อมุสฺส มสฺส โส โหติฯ

อสุ อิตฺถี, อมุ วา, อมู, อมุโย, อมุํ, อมู, อมุโย, อมุยา, อมุสฺสา, อมูหิ, อมูภิ, อมุยา, อมุสฺสา, อมูสํ, อมูสานํ, อมุยา, อมุสฺสา, อมูหิ, อมูภิ, อมุยา, อมุสฺสา, อมูสํ, อมูสานํ, อมุยา, อมุยํ, อมุสฺสา, อมุสฺสํ, อมูสุฯ

อสุ ปุริโส, อมุ วาฯ

๒๒๘. โลโปมุสฺมา [ก. ๑๑๘; รู. ๑๔๖; นี. ๒๙๓]ฯ

อมุโต โยนํ โลโป โหติฯ โว, โนปวาโทยํ [ก. ๑๑๙; รู. ๑๕๕; นี. ๒๙๔]ฯ

อมู , อมุํ, อมู, อมุนา, อมูหิ, อมูภิฯ

๒๒๙. น โน สสฺสฯ

อมุโต สสฺส โน น โหติฯ

อมุสฺสฯ

มหาวุตฺตินา สมฺหิ มุสฺส ทุตฺตํ, อทุสฺสฯ ปาฬิยํ ‘‘ทุสฺส เม เขตฺตปาลสฺส, รตฺตึ ภตฺตํ อ ปาภต’’นฺติ [ชา. ๑.๔.๖๒] เอตฺถ คาถาวเสน อ-การโลโปฯ อมูสํ, อมูสานํ, อมุสฺมา, อมุมฺหา,

อมูหิ, อมูภิ, อมุสฺส, อทุสฺส, อมูสํ, อมูสานํ, อมุสฺมิํ, อมุมฺหิ, อมูสุฯ

๒๓๐. อมุสฺสาทุํ [ก. ๑๓๐; รู. ๒๒๕; นี. ๓๐๘]ฯ

นปุํสเก อํ, สิสุ อมุสฺส เตหิ สห อทุํ โหติ วาฯ

อมุํ จิตฺตํ, อทุํ จิตฺตํ, อมูนิ, อมุํ, อทุํ, อมูนิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ 'สกเตฺถ'ติ สุเตฺตน กปจฺจเย กเต สพฺพาทิรูปํ นตฺถิฯ อมุกา กญฺญา, อมุกา, อมุกาโยฯ อมุโก ปุริโส, อมุกา ปุริสาฯ อมุกํ จิตฺตํ, อมุกานิ จิตฺตานิ อิจฺจาทิฯ

๒๓๑. เก วาฯ

เก ปเร อมุสฺส มสฺส โส โหติ วาฯ

อสุกา อิตฺถี, อสุกา, อสุกาโยฯ อสุโก ปุริโส, อสุกา ปุริสาฯ อสุกํ กุลํ, อสุกานิ กุลานิฯ สพฺพํ กญฺญา, ปุริส, จิตฺตสมํฯ

'อิตฺถิยมตฺวา'ติ เอตฺถ 'อิตฺถิยํ อา'ติ วิภตฺตสุเตฺตน กิํสทฺทโต อิตฺถิยํ อาปจฺจโยฯ

๒๓๒. กิํสฺส โก [ก. ๒๒๗-๙; รู. ๒๗๐, ๒๒๖; นี. ๔๕๖-๗-๘? 'กิสฺส โก สพฺพาสุ' (พหูสุ)]ฯ

สเพฺพสุ วิภตฺติปจฺจเยสุ กิํสฺส โก โหติฯ

กา อิตฺถี, กา, กาโย, กํ, กา, กาโย, กาย, กสฺสา อิจฺจาทิ สพฺพสมํฯ โก ปุริโส, เก ปุริสา, กํ, เก, เกน, เกหิ, เกภิ, กสฺสฯ

๒๓๓. กิ สสฺมิํสุ วานิตฺถิยํฯ

อนิตฺถิลิเงฺค ส, สฺมิํสุ กิํสทฺทสฺส กิ โหติ วาฯ

กิสฺส, เกสํ, เกสานํ, กสฺมา, กมฺหา, เกหิ, เกภิ, กสฺส, กิสฺส, เกสํ, เกสานํ, กสฺมิํ, กมฺหิ, กิสฺมิํ, กิมฺหิ, เกสุฯ

๒๓๔. กิมํสิสุ นปุํสเก ['กิมํสิสุ สห นปุํสเก' (พหูสุ)]ฯ

นปุํสเก อํ, สิสุ กิํสทฺทสฺส เตหิ อํสีหิ สห กิํ โหติฯ

กิํ จิตฺตํ, กานิ, กิํ, กํ วา, กานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ อิทํ ปุจฺฉนตฺถสฺส สุทฺธกิํสทฺทสฺส รูปํฯ

'จิ'อิตินิปาเตน ยุเตฺต ปน เอกจฺจตฺถํ วา อปฺปตฺถํ วา วทติฯ กาจิ อิตฺถี, กาจิ อิตฺถิโย, กิญฺจิ อิตฺถิํ, กาจิ, กายจิ, กาหิจิ, กายจิ, กสฺสาจิ, กาสญฺจิ, กุโตจิ, กาหิจิฯ สตฺตมิยํ - กายจิ, กตฺถจิ, กาสุจิฯ

โกจิ ปุริโส, เกจิ, กิญฺจิ, เกจิ, เกนจิ, เกหิจิ, กสฺสจิ, เกสญฺจิ, กิสฺมิญฺจิ, กิมฺหิจิ, กตฺถจิ, เกสุจิฯ

กิญฺจิ กุลํ, กานิจิ กุลานิ, กิญฺจิ, กานิจิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

ปุน ยสทฺเทน ยุตฺต สกลตฺถํ วทติฯ ยา กาจิ อิตฺถี, ยากาจิ อิตฺถิโยฯ

โย โกจิ ปุริโส, เย เกจิ, ยํ กิญฺจิ, เย เกจิ เยน เกนจิ, เยหิ เกหิจิ, ยสฺส กสฺสจิ, เยสํ เกสญฺจิ ยโต กุโตจิ, เยหิ เกหิจิ, ยสฺส กสฺสจิ, เยสํเกสญฺจิ, ยสฺมึ กิสฺมิญฺจิ, ยมฺหิ กิมฺหิจิ, ยตฺถ กตฺถจิ, เยสุ เกสุจิฯ

ยํ กิญฺจิจิตฺตํ, ยานิ กานิจิ, ยํ กิญฺจิ, ยานิ กานิจิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

สงฺขฺยาราสิ

เอกสทฺโท สงฺขฺยตฺถ ปวตฺโต เอกวจนนฺโตว, อญฺญตฺถ ปวตฺโต เอกพหุวจนนฺโตฯ

ตตฺถ สงฺขฺยตฺถ – เอกา อิตฺถี, เอกํ, เอกาย, เอกิสฺสา อิจฺจาทิฯ ปุนฺนปุํสเกสุ เอกวจเนสุ ปุริส, จิตฺตรูปเมวฯ

อญฺญตฺถ – เอกา อิตฺถี, เอกา อิตฺถิโย, เอกํ, เอกา, เอกาย, เอกิสฺสา, เอกาหิ, เอกาภิ อิจฺจาทิฯ

เอโก ปุริโส, เอเก, เอกํ, เอเก, เอเกน, เอเกหิ, เอเกภิ, เอกสฺส, เอเกสํ, เอเกสานํฯ ปุลฺลิงฺค สพฺพสมํฯ

เอกํ กุลํ, เอกานิ กุลานิ, เอกํ กุลํ, เอกานิ กุลานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

กปจฺจเย ปเร สพฺพาทิรูปํ นตฺถิฯ

‘‘เอกิกา สยเน เสตุ, ยา เต อเมฺพ อวาหริ [ชา. ๑.๔.๑๗๕]ฯ เอกากินี คหฏฺฐาหํ, มาตุ ยา ปริโจทิตา’’ติ [อป. เถรี ๒.๓.๑๘๘] ปาฬิ, เอกโก ปุริโส, เอกกํ, เอกเกนฯ เอกกํ กุลํ อิจฺจาทิ เอกวจนนฺตเมว, เอกกานํ พหุตฺต วตฺตเพฺพ เทฺว เอกกา, เทฺว เอกเก , ทฺวีหิ เอกเกหีติ ลพฺภติฯ ‘‘ปญฺจาโล จ วิเทโห จ, อุโภ เอกา ภวนฺตุ เต’’ติ ปาฬิฯ อิมินา นเยน พหุวจนมฺปิ ลพฺภติฯ ‘เอกา’ติ มิสฺสกาฯ

ปฏิเสธยุตฺตํ ปน อเนกา อิตฺถิโย, อเนกาสํ อิตฺถีนํฯ อเนเก ปุริสา, อเนเกสํ ปุริสานํฯ อเนกานิ กุลานิ, อเนเกสํ กุลานํฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘เนกานิ ธญฺญคณานิ, เนกานิ เขตฺตคณานิ, เนกานํ ธญฺญคณานํ, เนกานํ เขตฺตคณาน’’นฺติปิ อตฺถิฯ

เอกจฺจ, เอกจฺจิย, กติ, พหุสทฺทาปิ อิธ วตฺตพฺพาฯ เอกจฺจา อิตฺถี, เอกจฺจา, เอกจฺจาโยติ สพฺพํ กญฺญาสมํฯ

เอกโจฺจ ปุริโสฯ

๑๓๕. เอกจฺจาทีหฺยโต [‘เอกจฺจาทีหโต’ (พหูสุ)]ฯ

อการนฺเตหิ เอกจฺจาทีหิ โยนํ เฏ โหติฯ

เอกเจฺจ ปุริสา, เอกเจฺจ ปุริเส฿ เสสํ ปุริสสมํ฿ อาทิสเทฺทน อเปฺปกจฺจ, เอกติย, อุภาทโย สงฺคยฺหนฺติ฿ อเปฺปกเจฺจ ปุริสา, เอกติเย ปุริสา, อุเภ ปุริสา฿

เอกจฺจํ จิตฺตํ฿

๒๓๖. น นิสฺส ฎา฿

เอกจฺจาทีหิ นิสฺส ฎา น โหติ฿

เอกจฺจานิ จิตฺตานิ฿ เสสํ จิตฺตสมํ฿

เอกจฺจิย, เอกเจฺจยฺย, เอกติยสทฺทา กญฺญา, ปุริส, จิตฺตนยา฿ “อิตฺถีปิ หิ เอกจฺจิยา, เสยฺยา โปส ชนาธิป [สํ. นิ. ๑.๑๒๗]฿ สจฺจํ กิเรวมาหํสุ, นรา เอกจฺจิยา อิธ฿ กฏฺฐํ นิปฺลวิตํ เสโยฺย, น เตฺวเวกจฺจิโย นโร”ติ [ชา. ๑.๑.๗๓] จ “ปริวาริตา มุญฺจเร เอกเจฺจยฺยา”ติ จ “น วิสฺสเส เอกติเยสู”ติ จ ปาฬี – ตตฺถ ‘นิปฺลวิต’นฺติ อุทกโต อุพฺภตํ฿

กติสเทฺท พหุวจนเนฺตว฿

๒๓๗. ฎิกติมฺหา [รู. ๑๒๐ ปิเฎฺฐ]฿

กติมฺหา โยนํ ฎิ โหติ฿

กติ อิตฺถิโย, กติ ปุริสา, กติ ปุริเส, กติ จิตฺตานิ฿ กติหิ อิตฺถีหิ, กติหิ ปุริเสหิ, กติหิ จิเตฺตหิ฿

๒๓๘. พหุกตีนํ [‘พหุ กตีนฺนํ’ (พหูสุ)]฿

นํมฺหิ พหุ, กตีนํ อเนฺต นุก โหติ฿

กตีนฺนํ อิตฺถีนํ, กตีนฺนํ ปุริสานํ, กตีนฺนํ จิตฺตานํ, อยํ นาคโม พหุลํ น โหติ, ‘กตีนํ ติถีนํ ปูรณี กติมี’ติ จ ทิสฺสติ฿ “พหูนํ วสฺสสตานํ, พหูนํ วสฺสสหสฺสาน”นฺติ จ “พหูนํ กุสลธมฺมานํ, พหูนํ อกุสลธมฺมาน”นฺติ จ “พหูนํ วต อตฺถาย, อุปฺปชฺชึสุ ตถาคตา”ติ [วิ. ว. ๘๐๗] จ ปาฬี฿

กติสุ อิตฺถีสุ, กติสุ ปุริเสสุ, กติสุ จิเตฺตสุ฿

พหุสเทฺท ทฺวีสุ นํวจเนสุ พหุนฺนํ, พหุนฺนนฺติ วตฺตพฺพํ฿ เสสํ เธนุ, ภิกฺขุ, อายุสทิสํ฿

กปจฺจเย กญฺญา, ปุริส, จิตฺตสทิสํ, พหู อิตฺถิโย, พหุกา อิตฺถิโย฿ พหู ปุริสา, พหโว ปุริสา, พหุกา ปุริสา฿ พหูนิ จิตฺตานิ, พหุกานิ จิตฺตานิ อิจฺจาทินา วตฺตพฺพํ฿ พหูนํ สมุทายาเปกฺขเน สติ เอกวจนมฺปิ ลพฺภติ, “พหุชนสฺส อตฺถาย พหุชนสฺส หิตาย, พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตายา”ติ [อ. นิ. ๑.๑๘๑] ปาฬี฿

อุภสเทฺท พหุวจนเนฺตว, ‘อุภโคหิ โฎ’ติ โยนํ โฎ, อุโภ อิตฺถิโย, ปุริสา, กุลานิ คจฺฉนฺติ, อุโภ อิตฺถิโย, ปุริสา, กุลานิ ปสฺสติ฿

๒๓๙. สุหิสุภโสฺส [นี. ๓๑๓ (รู. ๑๐๙ ปิเฏฺฐ)]ฯ

สุ, หิสุ อุภสฺส อโนฺต โอ โหติฯ

อุโภหิ, อุโภสุฯ

๒๔๐. อุภินฺนํ [ก. ๘๖; นีรู. ๒๒๗; นี. ๓๔๑]ฯ

อุภมฺหา นํวจนสฺส อินฺนํ โหติฯ

อุภินฺนํฯ สพฺพตฺถ อิตฺถิ, ปุริส, กุเลหิ โยเชตพฺพํฯ

๒๔๑. โยมฺหิ ทฺวินฺนํ ทุเวเทฺว [ก. ๑๓๒; รู. ๒๒๘; นิ. ๓๑๐]ฯ

โยสุ สวิภตฺติสฺส ทฺวิสฺส ทุเว, เทฺว โหนฺติฯ 'ทฺวินฺน'นฺติ วจนํ ทฺวิสฺส พหุวจนนฺตนิยมตฺถํฯ

เทฺว อิตฺถิโย, เทฺว ปุริสา, เทฺว ปุริเส, เทฺว จิตฺตานิ, ทุเว อิตฺถิโย, ทุเว ปุริสา, ทุเว ปุริเส, ทุเว จิตฺตานิ, ทฺวีหิ, ทฺวีภิฯ

๒๔๒. นํมฺหิ นุก ทฺวาทีนํ สตฺตรสนฺนํ [ก. ๖๗; นี. ๒๒๙; นี. ๒๑๔]ฯ

นํมฺหิ ปเร ทฺวาทีนํ อฏฺฐารสนฺตานํ สตฺตรสนฺนํ สงฺขฺยานํ อเนฺต นุก โหติฯ อุ-กาโร อุจฺจารณโตฺถฯ กานุพนฺธํ ทิสฺวา อเนฺตติ ญายติฯ

ทฺวินฺนํฯ

๒๔๓. ทุวินฺนํ นํมฺหิ [ก. ๑๓๒; รู. ๒๒๘; นี. ๒๔๔]ฯ

นํมฺหิ สวิภตฺติสฺส ทฺวิสฺส ทุวินฺนํ โหติ วาฯ

ทุวินฺนํ, ทฺวีหิ, ทฺวีภิ, ทฺวินฺนํ, ทุวินฺนํ, ทฺวีสุฯ มหาวุตฺตินา สุมฺหิ ทุเว โหติ, นาคสฺส ทุเวสุ ทเนฺตสุ นิมฺมิตา [วิ. ว. ๗๐๖], จกฺกานิ ปาเทสุ ทุเวสุ วินฺทติ [ที. นิ. ๓.๒๐๕]ฯ เอวญฺจ สติ ทุเวหิ, ทุเวภีติปิ สิทฺธเมว โหติ, อยํ ทฺวิสโทฺท อุภสโทฺท วิย อลิโงฺคฯ

๒๔๔. ติโสฺส จตโสฺส โยมฺหิ สวิภตฺตีนํ [ก. ๑๓๓; รู. ๒๓๐; นี. ๓๑๑]ฯ

อิตฺถิยํ โยสุ สวิภตฺตีนนฺติ, จตุนฺนํ ติโสฺส, จตโสฺส โหนฺติฯ

ติโสฺส อิตฺถิโย, จตโสฺส อิตฺถิโยฯ

มหาวุตฺตินา หิสุ จ ติสฺส, จตสฺสา โหนฺติ, ''ติเสฺสหิ จตเสฺสหิ ปริสาหิ, จตเสฺสหิ สหิโต โลกนายโก''ติ ปาฬีฯ ตีหิ, ตีภิ อิตฺถีหิ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ อิตฺถีหิฯ

๒๔๕. นํมฺหิ ติจตุนฺนมิตฺถิยํ ติสฺสจตสฺสา [ที. นิ. ๓.๒๐๕]ฯ

อิตฺถิยํ นํมฺหิติ, จตุนฺนํ ติสฺส, จตสฺสา โหนฺติฯ

ติสฺสนฺนํ อิตฺถีนํ, จตสฺสนฺนํ อิตฺถีนํ, ติณฺณํ อิตฺถีนํ, จตุนฺนํ อิตฺถีนํ, สมโณ โคตโม จตุนฺนํ ปริสานํ สกฺกโต โหติ, จตุนฺนํ ปริสานํ ปิโย โหติ มนาโปติ [ที. นิ. ๑.๓๐๔], ติเสฺสหิ, จตเสฺสหิ, ตีหิ, ตีภิ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, ติสฺสนฺนํ, จตสฺสนฺนํ, ติณฺณํ, จตุนฺนํ, ตีสุ, จตูสุฯ

ปาฬิยํ ''จตเสฺสหี''ติ ทิฎฺฐตฺตา ติเสฺสสุ, จตเสฺสสูติปิ ทิฎฺฐเมว โหติฯ

๒๔๖. ปุเม ตโย จตฺตาโร [ก. ๑๓๓; รู. ๒๓๐; นี. ๓๑๑]ฯ

ปุลฺลิเงฺค โยสุ สวิภตฺตีนนฺติ, จตุนฺนํ ตโย, จตฺตาโร โหนฺติฯ

ตโย ปุริสา, ตโย ปุริเส, จตฺตาโร ปุริสา, จตฺตาโร ปุริเสฯ

๒๔๗. จตุโร จตุสฺส [ก. ๗๘, ๒๐๕, ๓๑; รู. ๑๖๐; นี. ๒๓๔; 'จตุโร วา จตุสฺส' (พหูสุ)]ฯ

ปุเม สวิภตฺติสฺส จตุสทฺทสฺส จตุโร โหติฯ

จตุโร ปุริสา, จตุโร ปุริเสฯ กถํ จตุโร นิมิเตฺต นาทสฺสึ, จตุโร ผลมุตฺตเมติ? ''ลิงฺควิปลฺลาสา''ติ วุตฺติยํ วุตฺตํ, ตีหิ, ตีภิ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิฯ

๒๔๘. อิณฺณํอิณฺณนฺนํ ติโต ฌา [ก. ๘๗; รู. ๒๓๑; นี. ๒๔๓; 'ณฺณํณฺณนฺนํติโก ฌา' (พหูสุ)]ฯ

ฌสญฺญมฺหา ติมฺหา นํวจนสฺส อิณฺณํ, อิณฺณนฺนํ โหนฺติฯ

ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ, จตุนฺนํ, ตีหิ, ตีภิ, จตูหิ, จตูภิ, จตุพฺภิ, ติณฺณํ, ติณฺณนฺนํ, จตุนฺนํ, ตีสุ, จตูสุฯ

๒๔๙. ตีณิจตฺตาริ นปุํสเก [ก. ๑๓๓; รู. ๒๓๐; นี. ๓๑๑]ฯ

นปุํสเก โยสุ สวิภตฺตีนนฺติ, จตุนฺนํ ตีณิ, จตฺตาริ โหนฺติฯ

ตีณิ จิตฺตานิ, จตฺตาริ จิตฺตานิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

วจนสิลิฎฺฐเตฺต ปน สติ วิสทิสลิงฺควจนานมฺปิ ปทานํ อญฺญมญฺญสํโยโค โหติ, จตฺตาโร สติปฎฺฐานา [ที. นิ. ๓.๑๔๕], จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา [ที. นิ. ๓.๑๔๕], ตโยมหาภูตา, ตโย มหาภูเต [ปฎฺฐา. ๑.๑.๕๘], สเพฺพ มาลา อุเปนฺติ มํ [ธุ. ๓.๖], สเพฺพ กญฺญา อุเปนฺติ มํ [ธุ. ๓.๖], สเพฺพ รตนา อุเปนฺติ มํ [ธุ. ๓.๖], สเพฺพ ยานา อุเปนฺติ มํ [ธุ. ๓.๖], อวิชฺชาย สติ สงฺขารา โหนฺติ, สงฺขาเรสุ สติ วิญฺญาณํ โหติ [สํ. นิ. ๒.๕๐] อิจฺจาทิฯ

คาถาสุ วิปลฺลาสาปิ พหุลํ ทิสฺสนฺติ, อเญฺญ ธมฺมานิ เทเสนฺติ, เอวํ ธมฺมานิ สุตฺวาน, สตญฺจ ธมฺมานิ สุกิตฺติตานิ สุตฺวา, อตฺถานิ จินฺตยิตฺวาน, อุตฺตมตฺถานิ ตยิ ลภิมฺหา, กึ ตฺวํ อตฺถานิ ชานาสิ, อิเจฺฉยฺยามิ ภเนฺต สตฺตปุตฺตานิ, สิวิปุตฺตานิ อวฺหย [ชา. ๒.๒๒.๒๒๓๕], ปุตฺตทารานิ โปเสนฺติ, พลีพทฺทานิ โสฬส อิจฺจาทิฯ

อิธ เสสสงฺขฺยานามานิ ทีปิยเนฺตฯ

๒๕๐. ฎ ปญฺจาทีหิ จุทฺทสหิ [ก. ๑๓๔; รู. ๒๕๑; นี. ๒๔๗]ฯ

ปญฺจาทีหิ อฏฺฐารสเนฺตหิ สงฺขฺยาสเทฺทหิ โยนํ ฎ โหติฯ

ปญฺจ อิตฺถิโย, ปญฺจ ปุริสา, ปุริเส, ปญฺจ จิตฺตานิ, ฉ อิตฺถิโยฯ

ฬาคเม ปน “อิตฺถิภาวา น มุจฺจิสฺสํ, ฉฬานิ คติโย อิมา”ติ ปาฬิฯ

ฉ ปุริสา, ฉ ปุริเส, ฉ จิตฺตานิฯ เอวํ สตฺต, อฏฺฐ, นว, ทส, เอกาทส…เป…. อฏฺฐารสฯ

๒๕๑. ปญฺจาทีนํ จุทฺทสนฺนม [ก. ๙๐; รู. ๒๕๒; นี. ๒๔๗]ฯ

สุ, นํ, หิสุ ปญฺจาทีนํ จุทฺทสนฺนํ อสฺส อตฺตเมว โหติ, น เอตฺตํ วา ทีฆตฺตํ วา โหติฯ

ปญฺจหิ, ปญฺจนฺนํ, ปญฺจสุ, ฉหิ, ฉนฺนํ, ฉสุ, สตฺตหิ, สตฺตนฺนํ, สตฺตสุ, อฏฺฐหิ, อฏฺฐนฺนํ, อฏฺฐสุ, นวหิ, นวนฺนํ, นวสุ, ทสหิ, ทสนฺนํ, ทสสุ, เอกาทสหิ, เอกาทสนฺนํ, เอกาทสสุ…เป…. อฏฺฐารสหิ, อฏฺฐารสนฺนํ, อฏฺฐารสสุฯ

เอเต สเพฺพ อลิงฺคา พหุวจนนฺตา เอวฯ

‘อิตฺถิยมตฺวา’ติ วีส, ตึส, จตฺตาลีส, ปญฺญาเสหิ อาปจฺจโย, มหาวุตฺตินา สิมฺหิ รโสฺส สิโลโป จ, ‘นิคฺคหีต’นฺติ วิกเปฺปน นิคฺคหีตาคโม, วิกเปฺปน อํโลโป, นาทีนํ เอกวจนานํ ยาเทโส, วีส อิตฺถิโย, วีสํ อิตฺถิโย, วีส ปุริสา, วีสํ ปุริสา, วีส ปุริเส, วีสํ ปุริเส, วีส จิตฺตานิ, วีสํ จิตฺตานิ, วีสาย อิตฺถีหิ กมฺมํ กตํ, วีสาย ปุริเสหิ กมฺมํ กตํ, วีสาย กุเลหิ กมฺมํ กตํ, วีสาย อิตฺถีนํ, ปุริสานํ, กุลานํ, สตฺตมิยํ วีสาย อิตฺถีสุ, ปุริเสสุ, กุเลสุฯ

ติปจฺจเย วีสติ, ตึสติสทฺทาปิ สฏฺฐิ, สตฺตติ, อสีติ, นวุติสทฺทา วิย นิจฺจํ อิตฺถิ ลิงฺคกวจนนฺตา เอว, สิ, อํโลโป, วีสติ อิตฺถิโย, วีสติ ปุริสา, ปุริเส, วีสติ กุลานิ, วีสติยา อิตฺถีหิ, อิตฺถีนํ, ปุริเสหิ, ปุริสานํ, กุเลหิ, กุลานํ , วีสติยา, วีสติยํ อิตฺถิ, ปุริส, กุเลสุ, เอวํ ยาวนวุติยา เวทิตพฺพาฯ วคฺคเภเท ปน สติ พหุวจนมฺปิ วิกเปฺปน ทิสฺสติ, เทฺว วีสติโย อิจฺจาทิฯ

สตํ, สหสฺสํ, ทสสหสฺสํ, สตสหสฺสํ, ทสสตสหสฺสนฺติ อิเม นปุํสกลิงฺคาเยวฯ สเงฺขฺยยฺยปธาเน ปน อิตฺถิลิงฺค วตฺตเพฺพ สหสฺสี, ทสสหสฺสี, สตสหสฺสีติ อิตฺถิลิงฺคํ ภวติฯ วคฺคเภเท ปน เทฺว สตานิ, ตีณิ สตานิ, เทฺว สหสฺสานิ, ตีณิ สหสฺสานิ อิจฺจาทีนิ ภวนฺติฯ โกฏิ, ปโกฏิ, โกฏิปโกฏิ, อโกฺขภิณีสทฺทา อิตฺถิลิงฺคา เอวฯ เสสํ สพฺพํ ยาวอสเงฺขฺยยฺยา นปุํสกเมวฯ

สหสฺสํ **กาสิ** นาม, ทสสหสฺสํ **นหุตํ** นาม, สตสหสฺสํ **ลกฺขํ** นามฯ

ทุวิธํ ปธานํ สงฺขฺยาปธานํ, สเงฺขฺยยฺยปธานญฺจฯ ปุริสานํ วีสติ โหติ, ปุริสานํ นวุติ โหติ, ปุริสานํ สตํ โหติ, สหสฺสํ โหติ อิจฺจาทิ **สงฺขฺยาปธานํ** นาม, วีสติ ปุริสา, นวุติ ปุริสา, สตํ ปุริสา, สหสฺสํ ปุริสา อิจฺจาทิ **สเงฺขฺยยฺยปธานํ** นามฯ

เอตฺถปิ วีสติสโทฺท อิตฺถิลิเงฺคกวจโน เอวฯ สต, สหสฺสสทฺทา นปุํสเกกวจนา เอวฯ สงฺขฺยาสทฺทานํ ปน ปทวิธานญฺจ คุณวิธานญฺจ สมาสกเณฺฑ อาคมิสฺสติฯ

สงฺขฺยาราสิ นิฎฺฐิโตฯ

๒๕๒. สิมฺหาหํ [ก. ๑๔๙; รู. ๒๓๒; นี. ๓๑๙; ‘สิมฺหหํ’ (พหูสุ)]ฯ

สิมฺหิ สวิภตฺติสฺส อมฺหสฺส อหํ โหติฯ

อหํ คจฺฉามิฯ

๒๕๓. มยมสฺมามฺหสฺส [ก. ๑๒๑; รู. ๒๓๓; นี. ๒๙๖]ฯ

โยสฺ สวิภตฺติสฺส อมฺหสฺส กเมน มยํ, อสฺมา โหนฺติ วาฯ

มยํ คจฺฉาม, อเสฺม ปสฺสามิฯ

ปเกฺข –

‘โยนเมฎ’ อิติ วิธิ, อเมฺห คจฺฉามฯ

๒๕๔. ตุมฺหสฺส ตุวํตฺวํมฺหิ จ [ก. ๑๔๖; รู. ๒๓๖; นี. ๓๒๔; ‘ตุมฺหสฺส ตุวํตฺวมมฺหิจ’ (พหูสุ)]ฯ

สิมฺหิ จ อํมฺหิ จ สวิภตฺติสฺส ตุมฺหสฺส ตุวํ, ตฺวํ โหนฺติฯ

ตุวํ พุโทฺธ ตุวํ สตฺถา, ตุวํ มาราภิภู มุนิ [เถรคา. ๘๓๙], ตฺวํ โน สตฺถา อนุตฺตโร, ตุเมฺห คจฺฉถ, ตุวํ ปสฺสติ, ตฺวํ ปสฺสติฯ

๒๕๕. อํมฺหิ ตํ มํ ตวํ มมํ [ก. ๑๔๓-๔; รู. ๒๓๔-๕; นี. ๓๒๒]ฯ

อํมฺหิ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา’มฺหานํ ตํ, มํ, ตวํ, มมํ โหนฺติฯ

มํ ปสฺสติ, มมํ ปสฺสติ, ตํ ปสฺสติ, ตวํ ปสฺสติ, อเมฺห ปสฺสติ, ตุเมฺห ปสฺสติฯ

๒๕๖. ทุติยาโยมฺหิ วา [ก. ๑๖๒; รู. ๒๓๗; นี. ๓๔๕; ‘ทุติเย โยมฺหิ วา’ (พหูสุ)]ฯ

ทุติยาโยมฺหิ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา’มฺหานํ งานุพนฺธา อํ, อากํอาเทสา โหนฺติ วาฯ

อมฺหํ, อมฺหากํ ปสฺสติ, ตุมฺหํ, ตุมฺหากํ ปสฺสติฯ

๒๕๗. นาสฺมาสุ ตยามยา [ก. ๑๔๕, ๒๗๐; รู. ๒๓๘, ๑๒๐; นี. ๓๒๓, ๕๔๒]ฯ

นา , สฺมาสุ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา’มฺหานํ ตยา, มยา โหนฺติฯ

มยา กตํ, ตยา กตํ, มยา อเปติ, ตยา อเปติฯ

๒๕๘. ตยาตยีนํ ตฺว วา ตสฺส [ก. ๒๑๐; รู. ๒๓๙; นี. ๔๓๕]ฯ

ตยา, ตยีนํ ตสฺส ตฺว โหติ วาฯ

ตฺวยา กตํ, ตฺวยา อเปติ, อเมฺหหิ กตํ, ตุเมฺหหิ กตํฯ

๒๕๙. ตวมมตุยฺหํมยฺหํ เส [ก. ๑๔๑-๒; รู. ๒๔๑-๒; นี. ๓๒๑]ฯ

สมฺหิ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา’มฺหานํ ตวาทโย โหนฺติฯ

มม ทียเต, มยฺหํ ทียเต, ตว ทียเต, ตุยฺหํ ทียเตฯ

๒๖๐. นํเสสฺวสฺมากํมมํ [นี. ๔๓๘]ฯ

นํ, เสสุ สวิภตฺติสฺส อมฺหสฺส กเมน อสฺมากํ, มมํ โหนฺติฯ

มมํ ทียเต, อสฺมากํ ทียเตฯ

๒๖๑. งํงากํ นํมฺหิ [ก. ๑๖๑; รู. ๒๔๔; นี. ๓๔๔]ฯ

นํมฺหิ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา’มฺหานํ งานุพนฺธา อํ, อากํอาเทสา โหนฺติ วาฯ

อมฺหํ ทียเต, อมฺหากํ ทียเต, ตุมฺหํ ทียเต, ตุมฺหากํ ทียเตฯ ปญฺจมิยํ มยา, ตยา, ตฺวยา, ปุเพฺพ วุตฺตาวฯ

๒๖๒. สฺมามฺหิ ตฺวมฺหาฯ

สฺมามฺหิ สวิภตฺติสฺส ตุมฺหสฺส ตฺวมฺหา โหติฯ

ตฺวมฺหา อเปติ, อเมฺหหิ, ตุเมฺหหิ, มม, มมํ, มยฺหํ, ตว, ตุยฺหํ, อมฺหํ, อมฺหากํ, อสฺมากํ, ตุมฺหํ, ตุมฺหากํฯ

๒๖๓. สฺมึมฺหิ ตุมฺหมฺหานํ ตยิมยิ [ก. ๑๓๙; รู. ๒๔๕; นี. ๓๑๘]ฯ

สฺมึมฺหิ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา’มฺหานํ ตยิ, มยิ โหนฺติฯ

ตยิ, มยิ, ตฺวเตฺต ตฺวยิ, อเมฺหสุ, ตุเมฺหสุฯ

๒๖๔. สฺมฺหามฺหสฺสาสฺมา [นี. ๔๓๘]ฯ

สฺมฺหิ อมฺหสฺส อสฺมา โหติฯ

อสฺมาสุฯ

มหาวุตฺตินา โย, หิสุ อมฺหสฺส อสฺมาเทโส, โยนํ เอตฺตญฺจ, อสฺมา คจฺฉาม, อเสฺม ปสฺสติ, อสฺมาหิ กตํ, อสฺมากํ ทียเต, อสฺมาหิ อเปติ, อสฺมากํ ธนํ, อสฺมาสุ ฐิตํฯ ‘‘อสฺมาภิชปฺปนฺติ

ชนา อเนกา’’ติ [ชา. ๑.๗.๖๘] ปาฬิ-อเสฺม อภิชปฺปนฺติ ปเตฺถนฺตีติ อโตฺถฯ ‘‘อสฺมาภิ ปริจิโณฺณสิ, เมตฺตจิตฺตา หิ นายกา’’ติ [อป. เถรี ๒.๒.๒๓๐] เถรีปาฬิ – ‘ปริจิโณฺณ’ติ ปริจาริโตฯ

จตุตฺถิยํ อสฺมากํ อธิปนฺนานํ, ขมสฺสุ ราชกุญฺชร [ชา. ๒.๒๑.๑๘๑] – ‘อธิปนฺนาน’นฺติ ทุกฺขาภิภูตานํฯ

ฉฎฺฐิยํ เอสสฺมากํ กุเล ธโมฺม [ชา. ๑.๔.๑๔๗], เอสา อสฺมากํ ธมฺมตาฯ

สตฺตมิยํ ยํ กิจฺจํ ปรเม มิเตฺต, กตมสฺมาสุ ตํ ตยาฯ ปตฺตา นิสฺสํสยํ ตฺวมฺหา, ภตฺติรสฺมาสุ ยา ตว [ชา. ๒.๒๑.๘๑] – ตตฺถ ‘ยํ กิจฺจ’นฺติ ยํ กมฺมํ กตฺตพฺพํ, ตว อสฺมาสุ ยา ภตฺติ, ตาย มยํ ตฺวมฺหา นิสฺสํสยตํ ปตฺตาติ อโตฺถฯ

๒๖๕. อปาทาโท ปทเตกวาเกฺย [จํ. ๖.๓.๑๕; ปา. ๘.๑.๑๗, ๑๘]ฯ

อปาทาทิมฺหิ ปวตฺตานํ ปทโต ปเรสํ เอกวาเกฺย ฐิตานํ ตุมฺหา’มฺหานํ วิธิ โหติฯ อธิการสุตฺตมิทํฯ

๒๖๖. โยนํหิสฺวปญฺจมฺยา โววโน [ก. ๑๔๗, ๑๕๑; รู. ๒๔๖, ๒๕๐; นี. ๓๒๕, ๓๒๙, ๓๓๐]ฯ

ปญฺจมีวชฺชิเตสุ โย, นํ, หิสุ ปเรสุ อปาทาโทปวตฺตานํ ปทโต ปเรสํ เอกวาเกฺย ฐิตานํ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา’มฺหสทฺทานํ โว, โน โหนฺติ วาฯ

คจฺฉถ โว, คจฺฉถ ตุเมฺห, คจฺฉาม โน, คจฺฉาม อเมฺห, ปเสฺสยฺย โว, ปเสฺสยฺย ตุเมฺห, ปเสฺสยฺย โน, ปเสฺสยฺย อเมฺห, ทียเต โว, ทียเต ตุมฺหากํ, ทียเต โน, ทียเต อมฺหากํ, ธนํ โว, ธนํ ตุมฺหากํ, ธนํ โน, ธนํ อมฺหากํ, กตํ โว ปุญฺญํ, กตํ ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ, กตํ โน ปุญฺญํ, กตํ อเมฺหหิ ปุญฺญํฯ

อปญฺจมฺยาติ กึ? นิสฺสฎํ ตุเมฺหหิ, นิสฺสฎํ อเมฺหหิฯ

อปาทาโทเตฺวว? พลญฺจ ภิกฺขูนมนุปฺปทินฺนํ, ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปกํ [ขุ. ปา. ๗.๑๒]ฯ

ปทโตเตฺวว? ตุเมฺห คจฺฉถ, อเมฺห คจฺฉามฯ

เอกวาเกฺยเตฺวว? เทวทโตฺต ติฎฺฐติ คาเม, ตุเมฺห ติฎฺฐถ นคเรฯ

สวิภตฺตีนเนฺตฺวว? อรหติ ธโมฺม ตุมฺหาทิสานํฯ

๒๖๗. เตเม นาเส [ก. ๑๔๘, ๑๕๐; รู. ๒๔๗, ๒๔๙; นี. ๓๒๖, ๓๒๘; จํ. ๖.๓.๑๗; ปา. ๘.๑.๒๑]ฯ

นา , เสสุ ตาทิสานํ สวิภตฺตีนํ ตุมฺห, อมฺหสทฺทานํ เต, เม โหนฺติ วาฯ

กตํ เต ปุญฺญํ, กตํ ตยา ปุญฺญํ, กตํ เม ปุญฺญํ, กตํ มยา ปุญฺญํ, ทินฺนํ เต วตฺถํ, ทินฺนํ ตุยฺหํ วตฺถํ, ทินฺนํ เม วตฺถํ, ทินฺนํ มยฺหํ วตฺถํ, อิทํ เต รฏฺฐํ, อิทํ ตว รฏฺฐํ, อิทํ เม รฏฺฐํ, อิทํ มม รฏฺฐํฯ

๒๖๘. อนฺวาเทเส [จํ. ๖.๓.๒๐; ปา. ๘.๑.๒๓]ฯ

อนฺวาเทสฏฺฐาเน ตุมฺหา'มฺหสทฺทานํ โว, โน, เต, เมอาเทสา นิจฺจํ ภวนฺติ ปุนพฺพิธานาฯ

คาโม ตุมฺหากํ ปริคฺคโห, อโถ นครมฺปิ โว ปริคฺคโหฯ เอวํ เสเสสุฯ

๒๖๙. สปุพฺพา ปฐมนฺตา วา [‘สํปุพฺพา ปฐมนฺตา วา’ (มูลปาเฐ) จํ. ๖.๑.๒๑; ปา. ๘.๑.๒๖]ฯ

สํวิชฺชติ ปุพฺพปทํ อสฺสาติ สปุพฺพํ, สปุพฺพา ปฐมนฺตปทมฺหา ปเรสํ สวิภตฺตีนํ ตุมฺหา'มฺหสทฺทานํ โว, โน, เต, เมอาเทสา วิกปฺเปน โหนฺติ อนฺวาเทสฏฺฐาเนปิฯ

คาเม ปโฏ ตุมฺหากํ, อโถ นคเร กมฺพลํ โว, อโถ นคเร กมฺพลํ ตุมฺหากํ วาฯ เอวํ เสเสสุฯ

๒๗๐. น จวาหาเหวโยเค [จํ. ๖.๓.๒๒; ปา. ๘.๑.๒๔]ฯ

จ, วา, ห, อห, เอวสเทฺทหิ โยเค ตุมฺหา'มฺหานํ โว, โน, เต, เมอาเทสา น โหนฺติฯ

คาโม ตว จ มม จ ปริคฺคโห, คาโม ตว วา มม วา ปริคฺคโห อิจฺจาทิฯ

จาทิโยเคติ กึ? คาโม จ เต ปริคฺคโห, นครญฺจ เม ปริคฺคโหฯ

๒๗๑. ทสฺสนตฺเถนาโลจเน [จํ. ๖.๓.๒๓; ปา. ๘.๑.๒๕]ฯ

อาโลจนํ โอโลกนํ, อาโลจนโต อญฺญสฺมึ ทสฺสนตฺเถ ปยุชฺชมาเน ตุมฺหา'มฺหานํ โว, โน, เต, เมอาเทสา น โหนฺติฯ

คาโม ตุเมฺห อุทฺทิสฺส อาคโต, คาโม อเมฺห อุทฺทิสฺส อาคโต – ‘คาโม’ติ คามวาสี มหาชโนฯ

อนาโลจเนติ กึ? คาโม โว ปสฺสติ, คาโม โน ปสฺสติฯ

๒๗๒. อามนฺตนปุพฺพํ อสนฺตํว [‘อามนฺตณํ ปุพฺพมสนฺตํว’ (พหูสุ) จํ. ๖.๓.๒๔; ปา. ๘.๑.๗๒]ฯ

อามนฺตนภูตํ ปุพฺพปทํ อสนฺตํ วิย โหติ, ปทโตติ สงฺขฺยํ น คจฺฉติฯ

เทวทตฺต! ตว ปริคฺคโหฯ

๒๗๓. น สามญฺญวจนเมกตฺเถ [จํ. ๖.๓.๒๕; ปา. ๘.๑.๗๓]ฯ

ตุลฺยาธิกรณภูเต ปเท สติ ปุพฺพํ สามญฺญวจนภูตํ อามนฺตนปทํ อสนฺตํ วิย น โหติ, ปทโตติ สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ

มาณวก ชฎิล! เต ปริคฺคโหฯ

สามญฺญวจนนฺติ กึ? มาณวก เทวทตฺต! ตุยฺหํ ปริคฺคโหฯ

เอกเตฺถติ กึ? เทวทตฺต! ยญฺญทตฺต! ตุมฺหากํ ปริคฺคโหฯ

๒๗๔. พหูสุ วา [จํ. ๖.๓.๒๖; ปา. ๘.๑.๗๔]ฯ

พหูสุ ชเนสุ ปวตฺตมานํ สามญฺญวจนภูตมฺปิ อามนฺตนปทํ เอกเตฺถ ปเท สติ อสนฺตํ วิย น โหติ วาฯ

พฺราหฺมณา คุณวโนฺต โว ปริคฺคโห, พฺราหฺมณา คุณวโนฺต ตุมฺหากํ ปริคฺคโหฯ

สพฺพาทิราสิ นิฏฺฐิโตฯ

วิภตฺติปจฺจยนฺตราสิ

อถ วิภตฺติปจฺจยา ทีปิยเนฺตฯ

วิภตฺยตฺถานํ โชตกตฺตา วิภตฺติฏฺฐาเน ฐิตา ปจฺจยา วิภตฺติปจฺจยาฯ

๒๗๕. โต ปญฺจมฺยา [ก. ๒๔๘; รู. ๒๖๐; นี. ๔๙๓; จํ. ๔.๓.๖; ปา. ๕.๔.๔๕]ฯ

ปญฺจมิยา วิภตฺติยา อเตฺถ โตปจฺจโย โหติฯ

โตมฺหิ ทีฆานํ รโสฺส, กญฺญโต, รตฺติโต, อิตฺถิโต, เธนุโตฯ มหาวุตฺตินา โตมฺหิ มาตาปิตูนํ อิตฺตํ, มาติโต, ปิติโต, วธุโต, ปุริสโต, มุนิโต, ทณฺฑิโต , ภิกฺขุโต, สตฺถารโต, กตฺตุโต, โคตฺรภุโต, สพฺพโต, ยโต, ตโตฯ

อิม, เอต, กึสเทฺทหิ โตฯ

๒๗๖. อิโตเตโตฺตกุโต [‘อิโต เตโตฺต กโต’ (พหูสุ) จํ. ๔.๓.๘; ปา. ๗.๒.๑๐๔]ฯ

อิโต, อโต, เอโตฺต, กุโตติ เอเต สทฺทา โตปจฺจยนฺตา นิปจฺจเนฺตฯ

อิมมฺหา อิเมหีติ วา อิโต, เอตสฺมา เอเตหีติ วา อโต, เอโตฺต, กสฺมา เกหีติ วา กุโตฯ เอตฺถ จ อิมมฺหา, อิเมหีติอาทิกํ อตฺถวากฺยํ ทิสฺวา ปกติลิงฺคํ เวทิตพฺพํฯ อิมินา สุเตฺตน อิมสฺส อิตฺตํ, เอตสฺส อตฺตํ เอตฺตญฺจ, ‘สรมฺหา เทฺว’ติ เอสรมฺหา ทฺวิตฺตํ, กึสทฺทสฺส กุตฺตํฯ เอส นโย เสเสสุ นิปาตเนสุฯ

๒๗๗. อภฺยาทีหิ [ปา. ๕.๓.๙]ฯ

อภิอาทีหิ โต โหติ, ปุนพฺพิธานา’ปญฺจมฺยเตฺถปีติปิ สิทฺธํฯ

อภิโต คามํ คามสฺส อภิมุเขติ อโตฺถฯ

ปริโต คามํ คามสฺส สมนฺตโตติ อโตฺถฯ

อุภโต คามํ คามสฺส อุโภสุ ปเสฺสสูติ อโตฺถฯ

ปจฺฉโต, เหฎฺฐโต, อุปริโตฯ

๒๗๘. อาทฺยาทีหิ [จํ. ๔.๓.๙; ปา. ๕.๔.๔๔]ฯ

อาทิปภุตีหิ อปญฺจมฺยเตฺถปิ โต โหติฯ

อาทิโต , มชฺฌโต, ปุรโต, ปสฺสโต, ปิฏฺฐิโต, โอรโต, ปรโต, ปจฺฉโต, ปุรตฺถิมโต, ทกฺขิณโตอิจฺจาทีสุ พหุลํ สตฺตมฺยเตฺถ ทิสฺสติฯ

ตถา ตติยเตฺถปิ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ [สํ. นิ. ๓.๔๔], ปญฺจกฺขเนฺธ อนิจฺจโต วิปสฺสติ อิจฺจาทิฯ

ยโตนิทานํ [สุ. นิ. ๒๗๕], ยตฺวาธิกรณํ, ยโตทกํ ตทาทิตฺตมิจฺจาทีสุ [ชา. ๑.๙.๕๘] ปฐมเตฺถ อิจฺฉนฺติฯ

อิโต เอหิ, อิโต พลาเก อาคจฺฉ, จโณฺฑ เม วายโส สขา อิจฺจาทีสุ ทุติยเตฺถฯ

ปรโตโฆโส, นาทิฎฺฐา ปรโต โทสํ อิจฺจาทีสุ ฉฎฺฐฺยเตฺถฯ

๒๗๙. สพฺพาทิโต สตฺตมฺยา ตฺรตฺถา [ก. ๒๔๙; รู. ๒๖๖; นี. ๔๙๔; จํ. ๔.๑.๑๐; ปา. ๕.๓.๑๐]ฯ

สพฺพาทินามเกหิ สพฺพนาเมหิ สตฺตมิยา อเตฺถ ตฺร, ตฺถา โหนฺติฯ

สพฺพสฺมึ สเพฺพสูติ วา สพฺพตฺร, สพฺพตฺถ, สพฺพสฺสํ สพฺพาสุ วาติปิฯ เอวํ กตรตฺร, กตรตฺถ, อญฺญตฺร, อญฺญตฺถ อิจฺจาทิฯ

ยตฺร, ยตฺถ, ตตฺร, ตตฺถฯ

๒๘๐. กเตฺถตฺถกุตฺราตฺรเกฺวหิธ [ก. ๒๕๑; รู. ๒๖๙; นี. ๔๙๙; จํ. ๔.๑.๑๑; ปา. ๕.๓.๑๑, ๑๒]ฯ

กตฺถ, เอตฺถ, กุตฺร, อตฺร, ตฺว, อิห, อิธาติ เอเต สทฺทาตฺถ, ตฺร,ว ห, ธาปจฺจยนฺตา สตฺตมฺยเตฺถ สิชฺฌนฺติฯ

กสฺมึ เกสูติ วา กตฺถ, กุตฺร, กฺวฯ ‘กฺว’นฺติปิ สิชฺฌติ, “กฺวํ สตฺตสฺส การโก, กฺวํ สโตฺต สมุปฺปโนฺน [สํ. นิ. ๑.๑๗๑], กฺวํ อสิสฺสํ, กฺวํ ขาทิสฺส”นฺติ ปาฬิฯ

เอตสฺมึ เอเตสูติ วา เอตฺถ, อตฺร, อิมสฺมึ อิเมสูติ วา อิห, อิธฯ

๒๘๑. ธิ สพฺพา วา [ก. ๒๕๐; รู. ๒๖๘; นี. ๕๐๒]ฯ

สพฺพสทฺทมฺหา สตฺตมฺยเตฺถ ธิ โหติ วาฯ

นโม เต พุทฺธ วีร’ตฺถุ, วิปฺปมุโตฺตสิ สพฺพธิ [สํ. นิ. ๑.๙๐]ฯ

๒๘๒. **ยา หิํ** [ก. ๒๕๕; รู. ๒๗๕; นี. ๕๐๔]ฯ

ยมฺหา สตฺตมฺยเตฺถ หิํ โหติฯ

ยหิํฯ

๒๘๓. **ตา หญฺจ** [ก. ๒๕๓; รู. ๒๗๓; นี. ๕๐๑]ฯ

ตมฺหา สตฺตมฺยเตฺถ หิํ โหติ หญฺจฯ

ตหิํ, ตหํฯ ทุติยเตฺถปิ ทิสฺสติ ‘‘ตหํ ตหํ โอโลเกโนฺต คจฺฉตี’’ติฯ

๒๘๔. **กิํสฺส กุกญฺจ** [ก. ๒๕๑, ๒๒๗-๘-๙; รู. ๒๒๖, ๒๗๐-๑-๒; นี. ๕๐๐, ๔๕๖-๗, ๔๖๐]ฯ

กิํมฺหา สตฺตมฺยเตฺถ หิํ, ตํ โหติฯ กิํสฺส กุตฺตํ กตฺตญฺจ โหติฯ

กุหิํ คจฺฉติ, กุหํ คจฺฉติฯ กหํ เอกปุตฺตก กหํ เอกปุตฺตก [สํ. นิ. ๒.๖๓]ฯ กุหิญฺจิ, กุหิญฺจนฺติ เทฺว จิ, จน-นิปาตนฺตา สิชฺฌนฺติฯ

อิติ สามญฺญสตฺตมฺยนฺตราสิฯ

กาลสตฺตมฺยนฺตํ วุจฺจเตฯ

๒๘๕. **สเพฺพกญฺญยเตหิ กาเลทา** [ก. ๒๕๗; รู. ๒๗๖; นี. ๕๐๕]ฯ

สพฺพ, เอก, อญฺญ, ย, ตสเทฺทหิ กาเล ทา โหติฯ

สพฺพสฺมิํ กาเล สพฺพทา, เอกสฺมิํ กาเล เอกทา, อญฺญสฺมิํ กาเล อญฺญทา, ยสฺมิํ กาเล ยทา, ตสฺมิํ กาเล ตทาฯ

๒๘๖. **กทากุทาสทาอธุเนทานิ** [ก. ๒๕๗-๘-๙; รู. ๒๗๖-๘-๙; นี. ๕๐๕-๖-๗]ฯ

เอเตปิ สตฺตมฺยเตฺถ กาเล ทา, ธุนา, ทานิปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติฯ

กิํสฺมิํ กาเล กทา, กุทา, สพฺพสฺมิํ กาเล สทา, อิมสฺมิํ กาเล อธุนา, อิทานิฯ

๒๘๗. **อชฺชสชฺชุปรเชฺชตรหิกรหา** [ก. ๒๕๙; รู. ๒๗๙, ๔๒๓; นี. ๕๐๗]ฯ

เอเตปิ กาเล ชฺช, ชฺชุ, รหิ, รห ปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติฯ

อิมสฺมิํ กาเล อชฺช, อิมสฺมิํ ทิวเสตฺยโตฺถฯ

สมาเน กาเล สชฺชุ-‘สมาเน’ติ วิชฺชมาเนฯ น หิ ปาปํ กตํ กมฺมํ, สชฺชุ ขีรํว มุจฺจติ [ธ. ป. ๗๑], สชฺชุกํ ปาเหสิ – ตตฺถ ‘สชฺชู’ติ ตสฺมิํ ทิวเสฯ

อปรสฺมิํ กาเล อปรชฺชุ, ปุนทิวเสติ อโตฺถฯ

อิมสฺมิํ กาเล เอตรหิ, กิํสฺมิํ กาเล กรหฯ กุโตจิ, กฺวจิ, กตฺถจิ, กุหิญฺจิ, กทาจิ, กรหจิสทฺทา ปน จิ-นิปาตนฺตา โหนฺติ, ตถา ยโต กุโตจิ, ยตฺถ กตฺถจิ, ยทา กทาจีติฯ กิญฺจนํ, กุหิญฺจนํ, กุทาจนนฺติ จน-นิปาตนฺตาติฯ

วิภตฺติปจฺจยนฺตราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อพฺยยปทานิ

อุปสคฺคปทราสิ

อถ อพฺยยปทานิ ทีปิยเนฺตฯ

ฉพฺพิธานิ อพฺยยปทานิ อุปสคฺคปทํ, นิปาตปทํ, วิภตฺติปจฺจยนฺตปทํ, อพฺยยีภาวสมาสปทํ, อพฺยยตทฺธิตปทํ, ตฺวาทิปจฺจยนฺตปทนฺติฯ พฺยโย วุจฺจติ วิกาโร, นานาลิงฺควิภตฺติวจเนหิ นตฺถิ รูปพฺยโย เอเตสนฺติ อพฺยยา, อสงฺขฺยาติ จ วุจฺจนฺติฯ

ตตฺถ วิภตฺติปจฺจยนฺตปทโต ปุน วิภตฺตุปฺปตฺติ นาม นตฺถิฯ อพฺยยีภาวสมาสมฺหิ วิภตฺตีนํ วิธิ สมาสกเณฺฑ วกฺขติ, ตสฺมา ตานิ เทฺว ฐเปตฺวา เสสานิ จตฺตาริ อิธ วุจฺจเนฺตฯ

๒๘๘. อสเงฺขฺยหิ สพฺพาสํ [จํ. ๒.๑.๓๘; ปา. ๒.๔.๘๒]ฯ

อสเงฺขฺยหิ ปเทหิ ยถารหํ สพฺพาสํ วิภตฺตีนํ โลโป โหติ, เกหิจิ ปเทหิ ปฐมาย โลโป, เกหิจิ ปเทหิ ทุติยาย โลโป…เป…. เกหิจิ สตฺตมิยา, เกหิจิ ทฺวินฺนํ, เกหิจิ ติสฺสนฺนํ…เป…. เกหิจิ สตฺตนฺนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ อาวุโส, โภ, ภเนฺตอิจฺจาทีหิ อามนฺตนนิปาเตหิ อตฺถิ, นตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภา, สิยา, สิยุํ, สาธุ, ตุณฺหีอิจฺจาทีหิ จ ปฐมาย โลโปฯ

จิรํ, จิรสฺสํ, นิจฺจํ, สตตํ, อภิณฺหํ, อภิกฺขณํ, มุหุตฺตํ อิจฺจาทีหิ อจฺจนฺตสํโยคลกฺขเณ ทุติยายฯ

ยถา, ตถา, สพฺพถา, สพฺพโส, มุสา, มิจฺฉาอิจฺจาทีหิ ตติยายฯ

กาตุํ, กาตเว อิจฺจาทีหิ จตุตฺถิยาฯ

สมนฺตา , สมนฺตโต, ทีฆโส, โอรโสอิจฺจาทีหิ ปญฺจมิยาฯ

ปุเร, ปุรา, ปจฺฉา, อุทฺธํ, อุปริ, อโธ, เหฎฺฐา, อนฺตรา, อโนฺต, รโห, อาวิ, หิโยฺย, สุเวอิจฺจาทีหิ สตฺตมิยา โลโปฯ

นโมสทฺทมฺหา “นโม เต พุทฺธ วีร’ตฺถู”ติ เอตฺถ ปฐมายฯ “นโม กโรหิ นาคสฺสา”ติ เอตฺถ ทุติยายฯ

สยํสทฺทมฺหา “กุสูโล สยเมว ภิชฺชเต”ติ เอตฺถ ปฐมายฯ “สยํ กตํ สุขทุกฺข”นฺติ [ที. นิ. ๓.๑๙๑, ๑๙๓] เอตฺถ ตติยาย, อิจฺจาทินา ยถารหวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

อิติ, เอวํสเทฺทหิ ปโยคานุรูปํ สตฺตนฺนํ วิภตฺตีนํ โลปํ อิจฺฉนฺติฯ

อุปสเคฺคหิปิ อตฺถานุรูปํ ตํตํวิภตฺติโลโปฯ

รูปสิทฺธิยํ ปน “เตหิ ปฐเมกวจนเมว ภวตี”ติ [รู. ๑๓๑ (ปิเฎฐ)] วุตฺตํฯ

ตตฺถ “อภิกฺกมติ, อภิธโมฺม” อิจฺจาทีสุ ธาตุลิงฺคานิ อุเปจฺจ เตสํ อตฺถํ นานาปฺปการํ กโรนฺตา สชฺชนฺติ สงฺขโรนฺตีติ อุปสคฺคาฯ เต หิ กฺวจิ ตทตฺถํ วิสิฏฺฐํ กโรนฺติ “ชานาติ, ปชานาติ, สญฺชานาติ, อวชานาติ, อภิชานาติ, ปริชานาติ, สุสีโล, ทุสฺสีโล, สุวโณฺณ, ทุพฺพโณฺณ, สุราชา, ทุราชา” อิจฺจาทีสุฯ

กฺวจิ ตทตฺถํ นานาปฺปการํ กตฺวา วิภชฺชนฺติ “คจฺฉติ, อาคจฺฉติ, อุคฺคจฺฉติ, โอคจฺฉติ”อิจฺจาทีสุฯ

กฺวจิ ตทตฺถํ พาเธตฺวา ตปฺปฏิวิรุเทฺธ วา ตทญฺญสฺมิํ วา อเตฺถ ตานิ โยเชนฺติฯ

ตตฺถ ตปฺปฏิวิรุเทฺธ –

เชติ, ปราเชติ, โอมุญฺจติ, ปฏิมุญฺจติ, คิลติ, อุคฺคิลติ, นิมฺมุชฺชติ, อุมฺมุชฺชติ, ธโมฺม, อุทฺธโมฺมอิจฺจาทิฯ

ตทญฺญสฺมิํ –

ททาติ, อาททาติ, ทธาติ, วิเธติ, ปิเธติ, นิเธติ, สนฺธิยติ, สทฺทหติ, อภิธาติอิจฺจาทิฯ

กฺวจิ ปน ปทโสภณํ กตฺวา ตทตฺถํ อนุวตฺตนฺติ, “วิชฺชติ, สํวิชฺชติ, ลภติ, ปฏิลภติ” อิจฺจาทิฯ

เต วีสติ โหนฺติ-ป, อา, อุ, โอ, ทุ, นิ, วิ, สุ, สํ, อติ, อธิ, อนุ, อป, อปิ, อภิ, อว, อุป, ปติ, ปรา, ปริฯ

กจฺจายเน ปน โอสโทฺท อวการิยมตฺตนฺติ ตํ อคฺคเหตฺวา นีสทฺทํ คณฺหาติ, อิธ ปน นีสโทฺท นิสฺส ทีฆมตฺตนฺติ ตํ อคฺคเหตฺวา โอสทฺทํ คณฺหาติฯ

ตตฺถ ป –

ปการเตฺถ-ปญฺญาฯ อาทิกเมฺม-วิปฺปกตํฯ ปธาเน-ปณีตํฯ อิสฺสริเย-ปภูฯ อโนฺตภาเว-ปกฺขิตฺตํ, ปสฺสาโสฯ วิโยเค-ปวาโสฯ ตปฺปเร-ปาจริโยฯ ตทนุพเนฺธ-ปุโตฺต, ปปฺโปตฺต, นตฺตา,

ปนฺตฺตาฯ ภุสเตฺถ-ปวโฑฺฒฯ สมฺภเว-ปภวติฯ ติตฺติยํ-ปหุตํ อนฺนํฯ อนาวิเล-ปสนฺนํฯ ปตฺถนายํ-ปณิธานํฯ

อา –

อภิมุเข-อาคจฺฉติฯ อุทฺธํกมฺเม-อาโรหติฯ มริยาทายํ-อาปพฺพตา เขตฺตํฯ อภิวิธิมฺหิ-อาพฺรหฺมโลกา กิตฺติสทฺโทฯ ปตฺติยํ-อาปนฺโนฯ อิจฺฉายํ-อากงฺขาฯ ปริสฺสชเน-อาลิงฺคติฯ อาทิกมฺเม-อารทฺโภฯ คหเณ-อาทียติฯ นิวาเส-อาวสโถฯ สมีเป-อาสนฺนํฯ อวฺหาเน-อามนฺตนํฯ

อุ –

อุคฺคเต-อุคฺคจฺฉติ ฯ อุทฺธํกมฺเม-อุฏฺฐาติฯ ปธาเน-อุตฺตโรฯ วิโยเค-อุปวาโสฯ สมฺภเว-อุพฺภูโตฯ อตฺถลาเภ-รูปสฺส อุปฺปาโทฯ สตฺติยํ-อุสฺสหติ คนฺตุํฯ สรูปขฺยาเน-อุเทฺทโสฯ

โอ –

อโนฺตภาเว-โอจรโก, โอโรโธฯ อโธกมฺเม-โอกฺขิโตฺตฯ นิคฺคเห-โอวาโทฯ อนฺตเร, เทเส จ-โอกาโสฯ ปาตุภาเว-โอปปาติโกฯ เยสุ อเตฺถสุ อวสโทฺท วตฺตติ, เตสุปิ โอสโทฺท วตฺตติฯ

ทุ –

อโสภเณ-ทุคฺคนฺโธฯ อภาเว-ทุพฺภิกฺขํ, ทุสฺสีโล, ทุปฺปโญฺญฯ กุจฺฉิเต-ทุกฺกฏํฯ อสมิทฺธิยํ-ทุสฺสสฺสํฯ กิเจฺฉ-ทุกฺกรํฯ วิรูเป-ทุพฺพโณฺณ, ทุมฺมุโขฯ

นิ –

นิเสฺสเส-นิรุตฺติฯ นิคฺคเต-นิยฺยานํฯ นีหรเณ-นิทฺธารณํฯ อโนฺตปเวสเน-นิขาโตฯ อภาเว-นิมฺมกฺขิกํฯ นิเสเธ-นิวาเรติฯ นิกฺขเนฺต-นิพฺพานํฯ ปาตุภาเว-นิมฺมิตํฯ อวธารเณ-วินิจฺฉโยฯ วิภชฺชเน-นิเทฺทโสฯ อุปมายํ-นิทสฺสนํฯ อุปธารเณ-นิสาเมติฯ อวสาเน-นิฏฺฐิตํฯ เฉเก-นิปุโณฯ

วิ –

วิเสเส-วิปสฺสติฯ วิวิเธ-วิจิตฺตํฯ วิรุเทฺธ-วิวาโทฯ วิคเต-วิมโลฯ วิโยเค-วิปฺปยุโตฺตฯ วิรูเป-วิปฺปฏิสาโรฯ

สุ –

โสภเณ-สุคฺคติ ฯ สุนฺทเร-สุมโนฯ สมฺมาสทฺทเตฺถ-สุคโตฯ สมิทฺธิยํ-สุภิกฺขํฯ สุขเตฺถ-สุกโรฯ

สํ –

สโมธาเน-สนฺธิฯ สมฺมา, สมเตฺถสุ-สมาธิ, สมฺปยุโตฺตฯ สมนฺตภาเว-สํกิโณฺณฯ สงฺคเต-สมาคโม, สเงฺขเป-สมาโสฯ ภุสเตฺถ-สารโตฺตฯ สหเตฺถ-สํวาโส, สโมฺภโคฯ อปฺปเตฺถ-สมโคฺฆฯ ปภเว-สมฺภโวฯ อภิมุเข-สมฺมุขํฯ สงฺคเห-สงฺคยฺหติฯ ปิทหเน-สํวุโตฯ ปุนปฺปุนกเมฺม-สนฺธาวติ, สํสรติฯ สมิทฺธิยํ-สมฺปโนฺนฯ

อติ –

อติกฺกเม-อติโรจติ, อจฺจโย, อตีโตฯ อติกฺกเนฺต-อจฺจนฺตํฯ อติสฺสเย-อติกุสโลฯ ภุสเตฺถ-อติโกโธฯ อโนฺตกเมฺม-มญฺจํ วา ปีฐํ วา อติหริตฺวา ฐเปติฯ

อธิ –

อธิเก-อธิสีลํฯ อิสฺสเร-อธิปติ, อธิพฺรหฺมทเตฺต ปญฺจาลาฯ อุปริภาเว-อธิเสติฯ ปริภวเน-อธิภูโตฯ อชฺฌายเน-อเชฺฌติ, พฺยากรณมธีเตฯ อธิฎฺฐาเน-นวกมฺมํ อธิฎฺฐาติ, จีวรํ อธิฎฺฐาติ, อิทฺธิวิกุพฺพนํ อธิฎฺฐาติฯ นิจฺฉเย-อธิมุจฺจติฯ ปาปุณเน-โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ, อมตํ อธิคจฺฉติฯ

อนุ –

อนุคเต-อเนฺวติฯ อนุปฺปจฺฉิเนฺน-อนุสโยฯ ปจฺฉาสทฺทเตฺถ-อนุรถํฯ ปุนปฺปุนภาเว-อนฺวฑฺฒมาสํ, อนุสํวจฺฉรํฯ โยคฺยภาเว-อนุรูปํ ฯกนิฎฺฐภาเว-อนุพุโทฺธ, อนุเถโรฯ เสสํ การกกเณฺฑ วกฺขติฯ

อป –

อปคเต-อเปติ, อปาโยฯ ครเห-อปคโพฺภ, อปสโทฺทฯ วชฺชเน-อปสาลาย อายนฺติฯ ปูชายํ-วุฑฺฒ-มปจายนฺติฯ ปทุสฺสเน-อปรชฺฌติฯ

อปิ –

สมฺภาวเน-อปิปพฺพตํ ภิเนฺทยฺย, เมรุมฺปิ วินิวิเชฺฌยฺยฯ อเปกฺขายํ-อยมฺปิ ธโมฺม อนิยโตฯ สมุจฺจเย-อิติปิ อรหํ, ฉวิมฺปิ ทหติ, จมฺมมฺปิ ทหติ, มํสมฺปิ ทหติฯ ครหายํ-อปิ อมฺหากํ ปณฺฑิตกฯ ปุจฺฉายํ-อปิ ภเนฺต ภิกฺขํ ลภิตฺถ, อปิ นุ ตุเมฺห โสตุกามาตฺถฯ

อภิ –

อภิมุเข-อภิกฺกโนฺตฯ วิสิเฎฺฐ-อภิญฺญาฯ อธิเก-อภิธโมฺมฯ อุทฺธํกเมฺม-อภิรูหติฯ กุเล-อภิชาโตฯ สารุเปฺป-อภิรูโปฯ วนฺทเน-อภิวาเทติฯ เสสํ การกกเณฺฑ วกฺขติฯ

อว –

อโธภาเค-อวกฺขิโตฺตฯ วิโยเค-อวโกกิลํ วนํฯ ปริภเว-อวชานาติฯ ชานเน-อวคจฺฉติฯ สุทฺธิยํ-โวทายติ, โวทานํฯ นิจฺฉเย-อวธารณํฯ เทเส-อวกาโสฯ เถเยฺย-อวหาโรฯ

อุป –

อุปคเม-อุปนิสีทติฯ สมีเป-อุปจาโร, อุปนครํฯ อุปปตฺติยํ-สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติฯ สทิเส-อุปมาณํ, อุปเมยฺยํฯ อธิเก-อุปขาริยํ โทโณฯ อุปริภาเว – อุปสมฺปโนฺน , อุปจโยฯ อนสเน-อุปวาโสฯ โทสกฺขาเน-ปรํ อุปวทติฯ สญฺญายํ-อุปธา, อุปสโคฺคฯ ปุพฺพกเมฺม-อุปกฺกโม, อุปหาโรฯ ปูชายํ-พุทฺธํ อุปฏฺฐาติฯ คยฺหาการเร-ปจฺจุปฏฺฐานํฯ ภุสเตฺถ-อุปาทานํ, อุปายาโส, อุปนิสฺสโยฯ

ปติ –

ปติคเต-ปจฺจกฺขํฯ ปฏิโลเม-ปฏิโสตํฯ ปฏิโยคิมฺหิ-ปฏิปุคฺคโลฯ นิเสเธ-ปฏิเสโธฯ นิวเตฺต-ปฏิกฺกมติฯ สทิเส-ปฏิรูปกํฯ ปฏิกเมฺม-โรคสฺส ปฏิกาโรฯ อาทาเน-ปฏิคฺคณฺหาติฯ ปฏิโพเธ-ปฏิเวโธฯ ปฏิเจฺจ-ปจฺจโยฯ เสสํ การกกเณฺฑ วกฺขติฯ

ปรา –

ปริหานิยํ-ปราภโวฯ ปราชเย-ปราชิโตฯ คติยํ-ปรายนํฯ วิกฺกเม-ปรกฺกโมฯ อามสเน-ปรามสนํฯ

ปริ –

สมนฺตภาเว-ปริวุโต, ปริกฺขิโตฺต, ปริกฺขาโรฯ ปริเจฺฉเท-ปริเณฺญยฺยํ, ปริชานาติฯ วชฺชเน-ปริหรติฯ ปริหาโรฯ อาลิงฺคเน-ปริสฺสชติฯ นิวาสเน-วตฺถํ ปริทหติฯ ปูชายํ-ปาริจริยาฯ โภชเน-ปริวิสติฯ อภิภเว-ปริภวติฯ โทสกฺขาเน-ปริภาสติฯ เสสํ การกกเณฺฑ วกฺขติฯ

นีสโทฺท ปน นีหรณ, นีวรณาทีสุ วตฺตติ, นีหรณํ, นีวรณํอิจฺจาทิฯ

อิติ อุปสคฺคปทราสิฯ

นิปาตปทราสิ

นิจฺจํ เอกรูเปน วากฺยปเถ ปตนฺตีติ **นิปาตา**ฯ ปทานํ อาทิ, มชฺฌา’วสาเนสุ นิปตนฺตีติ นิปาตาติปิ วทนฺติฯ

อสตฺววาจกา จาทิสทฺทา นิปาตา นามฯ เต ปน วิภตฺติยุตฺตา, อยุตฺตา จาติ ทฺวิธา โหนฺติฯ ตตฺถ วิภตฺติยุตฺตา ปุเพฺพ ทสฺสิตา เอวฯ จาทโย อยุตฺตา นามฯ เต ปน อเนกสตปฺปเภทา โหนฺติฯ นิฆณฺฎุสเตฺถสุ คเหตพฺพาติฯ

อพฺยยตทฺธิตปจฺจยปทราสิ

อพฺยยตทฺธิตปจฺจยนฺตา นาม ยถา, ตถา, เอกธา, เอกชฺฌํ, สพฺพโส, กถํ, อิตฺถํ อิจฺจาทโยฯ เตหิ ตติยาโลโปฯ

ตฺวาทิปจฺจยนฺตปทราสิ

ตฺวาทิปจฺจยนฺตา นาม กตฺวา, กตฺวาน, กาตุน, กาตุํ, กาตเว, ทกฺขิตาเย, เหตุเย, อาทาย, อุปาทาย, วิเจยฺย, วิเนยฺย, สกฺกจฺจ, อาหจฺจ, อุปสมฺปชฺช, สเมจฺจ, อเวจฺจ, ปฏิจฺจ, อติ

จฺจ, อาคมฺม, อารพฺภอิจฺจาทโยฯ เตสุ ตฺวา, ตฺวานเนฺตหิ ปฐมาโลโปฯ ตุํ, ตเว, ตาเย, ตุ เยปจฺจยเนฺตหิ จตุตฺถีโลโปติฯ

ธาตโว ปจฺจยา เจว, อุปสคฺคนิปาตกาฯ

อเนกตฺถาว เต ปฏิ-สมฺภิทา ญาณโคจราฯ

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยา

นามกโณฺฑ นิฏฺฐิโตฯ

๓. การกกณฺฑ

ปฐมาวิภตฺติราสิ

อถ นามวิภตฺตีนํ อตฺถเภทา วุจฺจเนฺตฯ

กสฺมึ อเตฺถ ปฐมา?

๒๘๙. ปฐมตฺถมเตฺต [จํ. ๒.๑.๙๓; ปา. ๒.๓.๔๖]ฯ

นามสฺส อภิเธยฺยมเตฺต ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ

รุโกฺข, มาลา, ธนํฯ

เอตฺถ จ มตฺตสเทฺทน กตฺตุ, กมฺมาทิเก วิภตฺยเตฺถ นิวเตฺตติฯ ตสฺมา อตฺถมตฺตนฺติ ลิงฺคโตฺถเยว วุจฺจติฯ

ตตฺถ อนุจฺจาริเต สติ สุณนฺตสฺส อวิทิโต อโตฺถ ลีนโตฺถ นามฯ ตํ ลีนมตฺถํ คเมติ โพเธตีติ **ลิงฺคํ,** อุจฺจาริตปทํฯ

ตํ ปน ปกติลิงฺคํ, นิปฺผนฺนลิงฺคนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ วิภตฺติรหิตํ ปกติลิงฺคํ อิธาธิเปฺปตํ ลิงฺคํ, วิภตฺตีนํ วิสุํ วิสุํ วิภาคฎฺฐานตฺตาฯ

ลีนํ องฺคนฺติ ลิงฺคํฯ ตตฺถ ‘ลีน’นฺติ อปากฎํฯ ‘องฺค’นฺติ อวยโวฯ **ลิงฺคํ, นามํ, ปาฎิปทิกนฺ**ติ อตฺถโต เอกํฯ

ลิงฺคสฺส อโตฺถ ปรมโตฺถ, ปญฺญตฺติอโตฺถติ ทุวิโธฯ ตถา วิเสสนโตฺถ, วิเสสฺยโตฺถติฯ

ตตฺถ วิเสสนโตฺถ นาม สกโตฺถ, ตสฺส ตสฺส สทฺทสฺส ปฎินิยโต ปาฎิปุคฺคลิกโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ โสเยว ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ อาทิมฺหิ สทฺทปฺปวตฺติยา จิรกาลญฺจ สทฺทปวตฺติยา นิพทฺธการณตฺตา นิมิตฺตโตฺถติ จ วุจฺจติ ฯ โส สุติ, ชาติ, คุณ, ทพฺพ, กฺริยา, นาม, สมฺพนฺธวเสน สตฺตวิโธ โหติฯ

วิเสสฺยโตฺถ นาม สามญฺญโตฺถ, พหุนิมิตฺตานํ สาธารณโตฺถติ วุตฺตํ โหติ, โสเยว ตํตํนิมิตฺตโยคา เนมิตฺตกโตฺถติ จ วุจฺจติ, โส ชาติ, คุณ, ทพฺพ, กฺริยา, นามวเสน ปญฺจวิโธฯ โค, สุโกฺก, ทณฺฑี, ปาจโก, ติโสฺสติฯ

ตตฺถ โคสโทฺท ยทา ชาติมตฺตํ วทติ โค ชาตีติ, ตทา สุติ วิเสสนํฯ ยทา ทพฺพํ วทติ โค คจฺฉตีติ, ตทา สุติ จ ชาติ จ วิเสสนํฯ

สุกฺกสโทฺท ยทา คุณมตฺตํ วทติ สุโกฺก คุโณติ, ตทา สุติ วิเสสนํฯ ยทา คุณวิเสสํ วทติ โคสฺส สุโกฺกติ, ตทา สุติ จ คุณชาติ จ วิเสสนํฯ ยทา คุณวนฺตํ ทพฺพํ วทติ สุโกฺก โคติ, ตทา สุติ จ คุณชาติ จ คุณวิเสโส จ สมฺพโนฺธ จ วิเสสนํฯ

ทณฺฑีสโทฺท ยทา ชาติมตฺตํ วทติ ทณฺฑี ชาตีติ, ตทา สุติ จ ทพฺพญฺจ วิเสสนํฯ ยทา ทพฺพวนฺตํ ทพฺพํ วทติ ทณฺฑี ปุริโสติ, ตทา สุติ จ ทพฺพญฺจ ชาติ จ สมฺพนฺโธ จ วิเสสนํฯ

ปาจกสโทฺท ยทา ชาติมตฺตํ วทติ ปาจโก ชาตีติ, ตทา สุติ จ กฺริยา จ วิเสสนํฯ ยทา กฺริยานิปฺผาทกํ ทพฺพํ วทติ ปาจโก ปุริโสติ, ตทา สุติ จ กฺริยา จ ชาติ จ กฺริยาการกสมฺพนฺโธ จ วิเสสนํฯ

ติสฺสสโทฺท ยทา นามมตฺตํ วทติ ติโสฺส นามนฺติ, ตทา สุติ วิเสสนํฯ ยทา นามวนฺตํ ทพฺพํ วทติ, ติโสฺส ภิกฺขูติ, ตทา สุติ จ นามชาติ จ สมฺพนฺโธ จ วิเสสนํฯ

สพฺพตฺถ ยํ ยํ วทตีติ วุตฺตํ, ตํ ตํ วิเสสฺยนฺติ จ ทพฺพนฺติ จ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ สุติ นามสทฺทสภาวา เอว โหติ, สทฺทปกฺขิกา เอวฯ สโพฺพ สโทฺท ปฐมํ สตฺตาภิธายโกติ จ ญาเส วุตฺตํฯ ตสฺมา สพฺพตฺถ สุติฏฺฐาเน สตฺตา เอว ยุตฺตา วตฺตุนฺติฯ สตฺตาติ จ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส โวหารมเตฺตนปิ โลเก วิชฺชมานตา วุจฺจติ, ตํ ตํ สทฺทํ สุณนฺตสฺส จ ญาณํ ตํตทตฺถสฺส อตฺถิตามตฺตํ สพฺพปฐมํ ชานาติ, ตโต ปรํ ชาติสเทฺท ชาติํ ชานาติฯ คุณสเทฺท คุณนฺติ เอวมาทิ สพฺพํ วตฺตพฺพํฯ ลิงฺค, สงฺขฺยา, ปริมาณานิปิ วิเสสนเตฺถ สงฺคยฺหนฺติฯ

ตตฺถ ลิงฺคํ นาม เย อิตฺถิ, ปุริสานํ ลิงฺค, นิมิตฺต, กุตฺตา’กปฺปา นาม อภิธเมฺม วุตฺตา, เย จ นปุํสกานํ ลิงฺค, นิมิตฺต, กุตฺตา’กปฺปา นาม อวุตฺตสิทฺธา, เย จ สเทฺทสุ เจว อเตฺถสุ จ วิสทา’วิสทาการ, มชฺฌิมาการา สนฺทิสฺสนฺติ, สพฺพเมตํ ลิงฺคํ นามฯ

เอวํ วิเสสน, วิเสสฺยวเสน ทุวิโธ อโตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตสฺส สทฺทลิงฺคสฺส อโตฺถ นาม, โส สลิโงฺค, สสโงฺขฺย, สปริมาโณ จาติ ติวิโธ โหติฯ

ตตฺถ สลิโงฺค ยถา? สญฺญา, ผโสฺส, จิตฺตํฯ กญฺญา, ปุริโส, กุลํฯ มาลา, รุโกฺข, ธนนฺติฯ

สสโงฺขฺย ยถา? เอโก, เทฺว, ตโย, พหู อิจฺจาทิฯ

สปริมาโณ ยถา? วิทตฺถิ, หโตฺถ, โทโณ, อาฬฺหกํ อิจฺจาทิฯ

อปิ จ สุโทฺธ, สํสโฏฺฐติ ทุวิโธ ลิงฺคโตฺถฯ ตตฺถ กมฺมาทิสํสคฺครหิโต สุโทฺธ นามฯ โส สลิโงฺค, สสโงฺขฺย, สปริมาโณ, อุปสคฺคโตฺถ, นิปาตโตฺถ, ปาฏิ-ปทิกโตฺถติ ฉพฺพิโธฯ อตฺถิ, สกฺกา, ลพฺภาอิจฺจาทิ อิธ ปาฏิปทิกํ นามฯ ตุน, ตฺวาน, ตฺวา, ตเว, ตุํ, ขตฺตุํปจฺจยนฺตาปิ นิปาเตสุ คยฺหนฺติฯ

สํสโฏฺฐ วุตฺตสํสโฏฺฐ, อวุตฺตสํสโฏฺฐติ ทุวิโธฯ ตตฺถ วุตฺตสํสโฏฺฐ จตุพฺพิโธ สมาเสน วุตฺตสํสโฏฺฐ, ตทฺธิเตน, อาขฺยาเตน, กิเตนาติฯ ตตฺถ สมาเสน วุโตฺต ฉการกสมฺพนฺธวเสน สตฺตวิโธ, ภาเวน สทฺธิํ อฏฺฐวิโธ วา, ตถา ตทฺธิเตน วุโตฺตฯ อาขฺยาเตน วุโตฺต กตฺตุ, กมฺม, ภาววเสน ติวิโธฯ กิเตน วุโตฺต ฉการก, ภาววเสน สตฺตวิโธฯ สโพฺพ สุโทฺธ เจว วุตฺตสํสโฏฺฐ จ ปฐมาย วิสโยฯ

อวุตฺตสํสโฏฺฐปิ กตฺตุสํสโฏฺฐ, กมฺมสํสโฏฺฐติอาทินา อเนกวิโธฯ โส ทุติยาทีนํ เอว วิสโยติฯ เอตฺถ จ วิภตฺติยา วินา เกวโล สโทฺท ปโยคํ นารหตีติ กตฺวา ปโยคารหตฺถเมว ฉพฺพิเธ สุเทฺธ จตุพฺพิเธ จ วุตฺตสํสเฏฺฐ ปฐมา ปยุชฺชติ, น อตฺถโชตนตฺถํฯ

เกนจิ วาจเกน อวุตฺตานิ ปน กมฺมาทีนิ วิภตฺตีหิ วินา วิทิตานิ น โหนฺตีติกตฺวา อตฺถโชตนตฺถมฺปิ กมฺมาทีสุ ทุติยาทโย ปยุชฺชนฺติฯ ตสฺมา อตฺถมตฺเตติ อิธ เทสนฺตราวเจฺฉทเก วิสยมตฺเต ภุมฺมํฯ กเมฺม ทุติยาอิจฺจาทีสุ ปน นิปฺผาเทตเพฺพ ปโยชเน ภุมฺมนฺติ เอวํ ทฺวินฺนํ ภุมฺมานํ นานตฺตํ เวทิตพฺพนฺติฯ

๒๙๐. อามนฺตเน [ก. ๒๘๕; รู. ๗๐; นี. ๕๗๘; จํ. ๒.๑.๙๔; ปา. ๒.๓.๔๗; อามนฺตเณ (พหูสุ)]ฯ

ปเคว สิทฺธสฺส วตฺถุโน นาเมน วา นิปาเตน วา อตฺตโน อภิมุขีกรณํ อามนฺตนํ นามฯ อธิกามนฺตเน อตฺถมเตฺต ปฐมา โหติฯ เอตฺถ จ อามนฺตนปทํ นาม กฺริยาเปกฺขํ น โหติ, ตสฺมา การกสญฺญํ น ลภติฯ

ตํ ปน ทุวิธํ สาทรา’นาทรวเสนฯ เอหิ สมฺม, เอหิ เชติฯ

ตถา สชีว, นิชฺชีววเสน, โภ ปุริส, วเทหิ โภ สงฺข, วเทหิ โภ สงฺข [ที. นิ. ๒.๔๒๖]ฯ อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเล, อุมฺมุชฺช โภ ปุถุสิเลติ [สํ. นิ. ๔.๓๕๘]ฯ

ตถา ปจฺจกฺขา’ปจฺจกฺขวเสน, โภ ปุริส, กหํ เอกปุตฺตก, กหํ เอกปุตฺตกาติ [สํ. นิ. ๒.๖๓; ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๒]ฯ

ตถา นิยมา’นิยมวเสน, โภ ปุริส, อจฺฉริยํ วต โภ อพฺภุตํ วต โภ [ที. นิ. ๒.๑๙๒]ฯ ยตฺร หิ นาม สญฺญี สมาโนติอาทิ [ที. นิ. ๒.๑๙๒]ฯ อิทํ อามนฺตนํ นาม ปเคว สิเทฺธ เอว โหติ, น วิธาตเพฺพ, น หิ ปเคว ราชภาวํ วา ภิกฺขุภาวํ วา อปฺปตฺตํ ชนํ “โภ ราชา”ติ วา “โภ ภิกฺขู”ติ วา อามเนฺตนฺตีติฯ

ปฐมาวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ทุติยาวิภตฺติราสิ

กสฺมิํ อเตฺถ ทุติยา?

๒๙๑. กเมฺม ทุติยา [ก. ๒๙๗; รู. ๒๘๔; นี. ๕๘๐; จํ. ๒.๑.๔๓; ปา. ๑.๔.๔๙-๕๑]ฯ

กมฺมเตฺถ ทุติยา โหติฯ กริยเตติ กมฺมํ, ตํ นิพฺพตฺติกมฺมํ, วิกติกมฺมํ, ปตฺติกมฺมนฺติ ติวิธํ โหติฯ

ตตฺถ **นิพฺพตฺติกมฺมํ** ยถา? อิทฺธิมา หตฺถิวณฺณํ มาเปติ, ราชา นครํ มาเปติ, มาตา ปุตฺตํ วิชายติ, พีชํ รุกฺขํ ชเนติ, กมฺมํ วิปากํ ชเนติ, อาหาโร พลํ ชเนติ, ชโน ปุญฺญํ กโรติ, ปาปํ กโรติ, พุโทฺธ ธมฺมํ เทเสสิ, วินยํ ปญฺญเปสิ, ภิกฺขุ ฌานํ อุปฺปาเทติ, มคฺคํ อุปฺปาเทติ อิจฺจาทิฯ

วิกติกมฺมํ ยถา? เคหํ กโรติ, รถํ กโรติ, ฆฏํ กโรติ, ปฏํ วายติ, โอทนํ ปจติ, ภตฺตํ ปจติ, กฏฺฐํ องฺคารํ กโรติ, สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ, เคหํ ฌาเปติ, รุกฺขํ ฉินฺทติ, ปาการํ ภินฺทติ, วิหโย ลุนาติ, ปาณํ หนติ, ภตฺตํ ภุญฺชติ อิจฺจาทิฯ

ปตฺติกมฺมํ ยถา? คามํ คจฺฉติ, เคหํ ปวิสติ, รุกฺขํ อาโรหติ, นทึ ตรติ, อาทิจฺจํ ปสฺสติ, ธมฺมํ สุณาติ, พุทฺธํ วนฺทติ ปยิรุปาสติ อิจฺจาทิฯ

ปกติกมฺมํ, วิกติกมฺมนฺติ ทุวิธํฯ สุวณฺณํ กฏกํ กโรติ, กฏฺฐํ องฺคารํ กโรติ, ปุริสํ ฐิตํ ปสฺสติ, ปุริสํ คจฺฉนฺตํ ปสฺสติ, ภิกฺขุํ ปสฺสติ สตํ, สมฺปชานํ, อภิกฺกมนฺตํ, ปฏิกฺกมนฺตํ, อาโลเกนฺตํ, วิโลเกนฺตํ, สมิเญฺชนฺตํ, ปสาเรนฺตํฯ

เอตฺถ ‘ปุริสํ, ภิกฺขุ’นฺติ **ปกติกมฺมํ,** ‘ฐิตํ, สตํ’อิจฺจาทีนิ **วิกติกมฺมานิ**ฯ

ธาตุกมฺมํ, การิตกมฺมนฺติ ทุวิธํฯ คามํ คจฺฉติ, ปุริสํ คามํ คเมติฯ

ธาตุกมฺมญฺจ ทฺวิกมฺมิกธาตูนํ ทุวิธํ ปธานกมฺมํ, อปฺปธานกมฺมนฺติฯ อชปาโล อชํ คามํ เนติ, ปุริโส ภารํ คามํ วหติ, หรติ, คามํ สาขํ กฑฺฒติ, คาวึ ขีรํ โทหติ, พฺราหฺมณํ กมฺพลํ ยาจติ, พฺราหฺมณํ ภตฺตํ ภิกฺขติ, คาวิโย วชํ อวรุนฺธติ, ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ, รุกฺขํ ผลานิ โอจินาติ, สิสฺสํ ธมฺมํ พฺรวีติ, ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ [อุทา. ๒๓ (โถกํ วิสทิสํ)], สิสฺสํ ธมฺมํ อนุสาสติ อิจฺจาทิฯ

เอตฺถ จ ‘อชํ, ขีรํ’ อิจฺจาทิ ปธานกมฺมํ นาม กตฺตารา ปริคฺคเหตุํ อิฏฺฐตรตฺตาฯ ‘คามํ, คาวึ’อิจฺจาทิ อปฺปธานกมฺมํ นาม ตถา อนิฏฺฐตรตฺตาฯ

ตตฺถ ปธานกมฺมํ กถินกมฺมํ นาม, กมฺมภาเว ถิรกมฺมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อปฺปธานกมฺมํ อกถินกมฺมํ นาม, อถิรกมฺมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตญฺหิ กทาจิ สมฺปทานํ โหติ, กทาจิ อปาทานํ, กทาจิ สามิ, กทาจิ โอกาโสฯ ยถา – โส มํ ทกาย เนติ, คาวิโต ขีรํ โทหติ, คาวิยา ขีรํ โทหหิ, คาวิยํ ขีรํ โทหติ อิจฺจาทิฯ

กเมฺม ทุติยาติ วตฺตเตฯ

๒๙๒. คติโพธาหารสทฺทตฺถา กมฺมก ภชฺชาทีนํ ปโยเชฺช [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จํ. ๒.๑.๔๔; ปา. ๑.๔.๕๒]ฯ

นิจฺจวิธิสุตฺตมิทํฯ คมนตฺถานํ โพธนตฺถานํ อาหารตฺถานํ สทฺทตฺถานํ อกมฺมกานํ ภชฺชาทีนญฺจ ธาตูนํ ปโยเชฺช กมฺมนิ ทุติยา โหติฯ เอตฺถ จ ปโยชฺชกมฺมํ นาม การิตกมฺมํ วุจฺจติฯ

ปุริโส ปุริสํ คามํ คมยติ, สามิโก อชปาลํ อชํ คามํ นยาเปติ, อาจริโย สิสฺสํ ธมฺมํ โพเธติ, ปุริโส ปุริสํ ภตฺตํ โภเชติ, อาจริโย สิสฺสํ ธมฺมํ ปาเฐติ, ปุริโส ปุริสํ สยาเปติ, อจฺฉาเปติ, อุฏฺฐาเปติ, ปุริโส ปุริสํ ธญฺญํ ภชฺชาเปติ, โกฏฺฏาเปติ, อุทฺธราเปติฯ

เอเตสมีติ กึ? ปุริโส ปุริเสน โอทนํ ปาเจติฯ

เอตฺถ จ คมนตฺถาทีนํ ปโยเชฺช ตติยาปิ รูปสิทฺธิยํ [๑๔๑ ปิฏฺฐ] สทฺทนีติยญฺจ [สุตฺต-๑๔๘ ปิฏฺฐ] วุตฺตาฯ สทฺทนีติยํ ตติยาปโยเคปิ กมฺมตฺถเมว อิจฺฉติฯ ญาสาทีสุ กตฺวตฺถํ อิจฺฉนฺติฯ

ยทา ปน ปฐมํ ปโยชกํ อโญฺญ ทุติโย ปโยเชติ, ตทา ปฐโม ปโยโชฺช นามฯ ตสฺมึ ตติยาเอวาติ วุตฺติยํ วุตฺตํฯ อตฺตนา วิปฺปกตํ กุฏึ ปเรหิ ปริโยสาเปติ [ปารา. ๓๖๓]ฯ

๒๙๓. หราทีนํ วา [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จํ. ๒.๑.๔๕; ปา. ๑.๔.๕๓]ฯ

หราทีนํ ปโยเชฺช กมฺมนิ วิกปฺปน ทุติยา โหติฯ

สามิโก ปุริสํ ภารํ หาเรติ ปุริเสน วา, ปุริสํ อาหารํ อโชฺฌหาเรติ ปุริเสน วา, ปุริสํ กมฺมํ กาเรติ ปุริเสน วา, ราชา ปุริสํ อตฺตานํ ทเสฺสติ ปุริเสน วา, ปุริสํ พุทฺธํ วนฺทาเปติ ปุริเสน วาฯ

๑๙๔. น ขาทาทีนํ [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จํ. ๒.๑.๔๗; ปา. ๑.๔.๕๗]ฯ

ขาทาทีนํ ปโยเชฺช กมฺมนิ น ทุติยา โหติฯ

สามิโก ปุริเสน ขชฺชํ ขาทาเปติ, อท-ภกฺขเน, ภตฺตํ อาเทติ, สามิโก ทาเสน ปุริสํ อวฺหาเปติ, สทฺทายาเปติ, กนฺทยติ, นาทยติฯ เอตฺถ จ ‘สทฺทายาเปตี’ติ สทฺทํ การาเปติ, นามธาตุเจสาฯ กนฺท, นทาปิ สทฺทตฺถาเยวฯ

๒๙๕. วหิสฺสานิยนฺตุเก [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จํ. ๒.๑.๔๘; ปา. ๑.๔.๕๒]ฯ

วหิสฺสาติ ธาตุนิเทฺทโส อิ-กาโร, นิยาเมติ ปโยเชตีติ นิยนฺตา, นตฺถิ นิยนฺตา เอตสฺสาติ อนิยนฺตุโกฯ ยสฺส อเญฺญน ปโยชเกน กิจฺจํ นตฺถิ, สยเมว ญตฺวา วหติ, โส อนิยนฺตุโก นาม, วหธาตุสฺส ตาทิเส อนิยนฺตุเก ปโยเชฺช กมฺมนิ ทุติยา น โหติฯ

สามิโก ทาเสน ภารํ วาเหติฯ

อนิยนฺตุเกติ กึ? พลีพเทฺท ภารํ วาเหติฯ

๒๙๖. ภกฺขิสฺสาหึสายํ [ก. ๓๐๐; รู. ๒๘๖; นี. ๕๘๗; จํ. ๒.๑.๔๙; ปา. ๑.๔.๕]ฯ

ภกฺขิตุํ อิจฺฉนฺตสฺส ภกฺขาปนํ หึสา นาม น โหติ, อนิจฺฉนฺตสฺส ภกฺขาปนํ หึสา นาม, ภกฺขธาตุสฺส ปโยเชฺช กมฺมนิ อหึสาวิสเย ทุติยา น โหติฯ

สามิโก ปุริเสน โมทเก ภกฺขาเปติฯ

อหึสายนฺติ กึ? พลีพเทฺท สสฺสํ ภกฺขาเปติฯ เอตฺถ ‘สสฺส’นฺติ ถูลตรํ สสฺสนฺติ วทนฺติฯ

ปาฬิยํ “สเพฺพสํ วิญฺญาเปตฺวาน [อป. เถร ๑.๑.๔๓๘], โตเสนฺติ สพฺพปาณินํ [อป. เถร ๑.๑.๓๐๐]ฯ เถรสฺส ปโตฺต ทุติยสฺส คาเหตโพฺพ” อิจฺจาทินา [ปารา. ๖๑๕] ปโยเชฺช ฉฎฺฐีปิ ทิสฺสติฯ

๒๙๗. ฌาทีหิ ยุตฺตา [ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จํ. ๒.๑.๕๐; ปา. ๒.๓.๒]ฯ

ธีอิจฺจาทีหิ นิปาโตปสเคฺคหิ ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

ธี พฺราหฺมณสฺส หนฺตารํ [ธ. ป. ๓๘๙], ธีรตฺถุ’มํ ปูติกายํ [ชา. ๑.๓.๑๒๙], ธีรตฺถุ ตํ ธนลาภํ [ชา. ๑.๔.๓๖], ธีรตฺถุ พหุเก กาเมฯ ตติยาปิ ทิสฺสติ, ธีรตฺถุ ชีวิเตน เม [ชา.

๒.๑๗.๑๓๕]ฯ อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ [ที. นิ. ๑.๑], อภิโต คามํ วสติ, ปริโต คามํ วสติ, นทึ เนรญฺชรํ ปติ [สุ. นิ. ๔๒๗], เอเตสุ ฉฎฺฐฺยตฺถ ทุติยาฯ

ตถา ปฏิภาติ มํ ภควา [อุทา. ๔๕; สํ. นิ. ๑.๒๑๗], อปิสฺสุ มํ ติโสฺส อุปมาโย ปฏิภํสุ [ม. นิ. ๑.๓๗๔], ปฏิภาตุ ตํ ภิกฺขุ ธมฺมี ภาสิตุํ [มหาว. ๒๕๘]ฯ ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา [สํ. นิ. ๓.๗๙] – 'ม'นฺติ มม, 'ต'นฺติ ตว, สมฺปทานตฺถ ทุติยาฯ 'ม'นฺติ มมญาเณ, 'ต'นฺติ ตวญาเณติปิ วณฺณสํฯ น อุปายมนฺตเรน อตฺถสฺส สิทฺธิ, นตฺถิ สมาทานมนฺตเรน สิกฺขาปฏิลาโภ, เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรน, เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺส [ม. นิ. ๓.๓๙๓; อุทา. ๗๔]ฯ ตตฺถ 'อนฺตเรนา'ติ นิปาตปทเมตํ, วเชฺชตฺวาตฺยโตฺถฯ ปุเพฺพน คามํ, ทกฺขิเณน คามํ, อุตฺตเรน คามํ, คามสฺส ปุเพฺพติ อโตฺถฯ

อุปสคฺคปุพฺพานํ อกมฺมกธาตูนํ ปโยเค อาธาเร ทุติยา, ปถวึ อธิเสสฺสติ, คามํ อธิติฎฺฐติ, รุกฺขํ อชฺฌาวสติ, มญฺจํ วา ปีฐํ วา อภินิสีเทยฺย วา อภินิปเชฺชยฺย วา [ปาจิ. ๑๓๐], คามํ อุปวสติ, คามํ อนฺวสติ, ปพฺพตํ อธิวสติ, ฆรํ อาวสติ, อคารํ อชฺฌาวสติ [ที. นิ. ๑.๒๕๘; ปารา. ๕๑๙], อุโปสถํ อุปวสติ, กามาวจรํ อุปปชฺชติ, รูปาวจรํ อุปปชฺชติ, อรูปาวจรํ อุปปชฺชติ, สกฺกสฺส สหพฺยตํ อุปปชฺชติ, นิปนฺนํ วา อุปนิปเชฺชยฺย [ที. นิ. ๓.๒๘๒], นิสินฺนํ วา อุปนิสีเทยฺย [ที. นิ. ๓.๒๘๒], ฐิตํ วา อุปติเฎฺฐยฺย [ที. นิ. ๓.๒๘๒] อิจฺจาทิฯ

ตปฺปาน, จาเรปิ ทุติยา, นทึ ปิวติ, สมุทฺทํ ปิวติ, คามํ จรติ, อรญฺญํ จรติ, นทิยํ, คาเมติ อโตฺถฯ

กาล, ทิสาสุปิ อาธาเร เอว ทุติยา, ตํ ขณํ, ตํ มุหุตฺตํ, ตํ กาลํ, เอกมนฺตํ [ขุ. ปา. ๕.๑], เอกํ สมยํ [ขุ. ปา. ๕.๑; ที. นิ. ๑.๑], ปุพฺพณฺหสมยํ [ปารา. ๑๖], สายนฺหสมยํ, ตํ ทิวสํ, อิมํ รตฺตึ [ที. นิ. ๓.๒๘๕], ทุติยมฺปิ, ตติยมฺปิ, จตุตฺถํ วา ปญฺจมํ วา อเปฺปติ, ตโต ปุพฺพํ, ตโต ปรํ, ปุริมํ ทิสํ [ที. นิ. ๒.๓๓๖], ทกฺขิณํ ทิสํ [ที. นิ. ๒.๓๓๖], ปจฺฉิมํ ทิสํ [ที. นิ. ๒.๓๓๖], อุตฺตรํ ทิสํ [ที. นิ. ๒.๓๓๖], อิมา ทส ทิสาโย, กตมํ ทิสํ ติฎฺฐติ นาคราชา [ชา. ๑.๑๖.๑๐๔], อิมาสุ ทิสาสุ กตมาย ทิสาย ติฎฺฐติ ฉทฺทนฺตนาคราชาติ อโตฺถอิจฺจาทิฯ

๒๙๘. ลกฺขณิตฺถมฺภูตวิจฺฉาสฺวภินา [ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จํ. ๒.๑.๕๔; ปา. ๑.๔.๙๐, ๙๑; ๒.๓.๘]ฯ

ลกฺขณาทีสุ อเตฺถสุ ปวเตฺตน อภินา ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

ลกฺขียติ ลกฺขิตพฺพํ อเนนาติ **ลกฺขณํ**ฯ อยํ ปกาโร อิตฺถํ, อีทิโส วิเสโสติ อโตฺถฯ อิตฺถํ ภูโต ปโตฺตติ **อิตฺถมฺภูโต**ฯ ภิเนฺน อเตฺถ พฺยาปิตุํ อิจฺฉา **วิจฺฉา**ฯ

ตตฺถ ลกฺขเณ –

รุกฺขมภิ วิโชฺชตเต วิชฺชุ, รุกฺขํ อภิ พฺยาเปตฺวา วิโชฺชตเตติ อโตฺถ, วิโชฺชภาเสน พฺยาปิโต รุโกฺข วิชฺชุปฺปาทสฺส ลกฺขณํ สญฺญาณํ โหติฯ

อิตฺถมฺภูเต –

สาธุ เทวทโตฺต มาตรมภิ, มาตรํ อภิ วิสิฏฺฐํ กตฺวา สาธูติ อโตฺถ, เทวทโตฺต สกฺกจฺจํ มาตุปฏฺฐาเน อคฺคปฺุริโสติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคโต [ปารา. ๑]ฯ เอตฺถ จ 'อพฺภุคฺคโต'ติ อภิ วิสิฏฺฐํ กตฺวา อุคฺคโตติ อโตฺถ, อยํ กิตฺติสโทฺท โภโต โคตมสฺส สกลโลกคฺคภาวํ ปกาเสตฺวา อุคฺคโตติ วุตฺตํ โหติ, กิตฺติสทฺทสมฺพเนฺธ ปน ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺสาติ อโตฺถฯ

วิจฺฉายํ –

รุกฺขํ รุกฺขํ อภิ วิโชฺชตเต จโนฺท, พฺยาเปตฺวา วิโชฺชตเตฺยโตฺถฯ

เอตฺถ จ ลกฺขณาทิอตฺถา อภิสเทฺทน โชตนียา ปิณฺฑตฺถา เอว, น วจนียตฺถา, พฺยาปนาทิอตฺถา เอว วจนียตฺถาติฯ

๒๙๙. ปติปรีหิ ภาเค จ [ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จํ. ๒.๑.๕๕; ปา. ๑.๔.๙๐]ฯ

ลกฺขณิ'ตฺถมฺภูต, วิจฺฉาสุ จ ภาเค จ ปวเตฺตหิ ปติ, ปรีหิ ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

ลกฺขเณ –

รุกฺขํ ปติ วิโชฺชตเต วิชฺชุ, รุกฺขํ ปริ วิโชฺชตเต วิชฺชุฯ ตตฺถ 'ปตี'ติ ปฏิจฺจ, 'ปรี'ติ ผริตฺวาฯ

อิตฺถมฺภูเต –

สาธุ เทวทโตฺต มาตรํ ปติ, สาธุ เทวทโตฺต มาตรํ ปริฯ

วิจฺฉายํ –

รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ วิโชฺชตเต จโนฺท, รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ วิโชฺชตเต จโนฺทฯ

ภาเค –

ตํ ทียตุ, ยเทตฺถ มํ ปติ สิยา, ตํ ทียตุ, ยเทตฺถ มํ ปริ สิยาฯ ตตฺถ 'ปตี'ติ ปฏิจฺจ, 'ปรี'ติ ปริจฺจ, อุทฺทิสฺสาติ อโตฺถ, 'ฐปิต'นฺติ ปาฐเสโสฯ เอตฺถ มํ อุทฺทิสฺส ยํ วตฺถุ ฐปิตํ สิยา, ตํ เม ทียตูเตฺยโตฺถ, เอเตสุ พหูสุ ภาเคสุ โย มม ภาโค, โส มยฺหํ ทียตูติ วุตฺตํ โหตีติฯ

๓๐๐. อนุนา [ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จํ. ๒.๑.๕๖; ปา. ๑.๔.๘๔, ๙๐]ฯ

ลกฺขณิ'ตฺถมฺภูต, วิจฺฉาสุ จ ภาเค จ ปวเตฺตน อนุนา ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

ลกฺขเณ –

รุกฺขํ อนุ วิโชฺชตเต วิชฺชุ, รุกฺขํ อนุ ผริตฺวาติ อโตฺถฯ จตุราสีติสหสฺสานิ, สมฺพุทฺธมนุปพฺพชุํ [พุ. วํ. ๒๑.๕], 'สมฺพุทฺธ'นฺติ โพธิสตฺตํ, อนุ คนฺตฺวา ปพฺพชิํสูติ อโตฺถ, วิปสฺสิโพธิสเตฺต ปพฺพชิเต สติ ตานิปิ จตุราสีติกุลปุตฺตสหสฺสานิ ปพฺพชิํสูติ วุตฺตํ โหติฯ สจฺจกฺริยมนุ

วุฎฺฐิ ปาวสฺสิ, ‘อนู’ติ อนฺวาย, ปฏิจฺจาติ อโตฺถ, สจฺจกฺริยาย สติ สจฺจกฺริยเหตุ เทโว ปาวสฺสีติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘เหตุ จ ลกฺขณํ ภวตี’’ติ วุตฺติยํ วุตฺตํฯ สจฺจกฺริยาย สเหวาติปิ ยุชฺชติฯ ‘‘สห สเจฺจ กเต มยฺห’’นฺติ [จริยา. ๓.๘๒] หิ วุตฺตํฯ

อิตฺถมฺภูเต –

สาธุ เทวทโตฺต มาตรมนุฯ ตตฺถ ‘อนู’ติ อนฺวาย ปฏิจฺจฯ

วิจฺฉายํ –

รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ วิโชฺชตเต จโนฺทฯ ตตฺถ ‘อนู’ติ อนุ ผริตฺวาฯ

ภาเค –

ยเทตฺถ มํ อนุ สิยา, ตํ ทียตุฯ ตตฺถ ‘อนู’ติ อนฺวายฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๓๐๑. สหเตฺถ [ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จํ. ๒.๑.๕๗; ปา. ๑.๔.๘๕]ฯ

สหเตฺถ อนุนา ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

ปพฺพตํ อนุ ติฎฺฐติ [ปพฺพตมนุเสนา ติฎฺฐติ (โมคฺคลฺลานวุตฺติยํ)]ฯ นทึ อนฺวาวสิตา พาราณสีฯ ‘อนู’ติ อนุคนฺตฺวา, นทิยา สห อาพทฺธา ติฎฺฐตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๐๒. หีเน [ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จํ. ๒.๑.๕๘; ปา. ๑.๔.๘๖]ฯ

หีเน ปวเตฺตน อนุนา ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวโนฺต, อนุคตา ปจฺฉโต คตาติ อโตฺถ, สเพฺพ ปญฺญวโนฺต สาริปุตฺตโต หีนาติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๐๓. อุเปน [ก. ๒๙๙; รู. ๒๘๘; นี. ๕๘๒, ๕๘๖; จํ. ๒.๑.๕๙; ปา. ๑.๔.๘๗]ฯ

หีเน อุเปน ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ทุติยา โหติฯ

อุป สาริปุตฺตํ ปญฺญวโนฺต, อุเปจฺจ คตา สมีเป คตาติ อโตฺถ, หีนาเตฺวว วุตฺตํ โหติฯ

เอตฺถ จ อภิอิจฺจาทโย กมฺมปฺปวจนียาติ สทฺทสเตฺถสุ วุตฺตาฯ ตตฺถ ปกาเรน วุจฺจตีติ **ปวจนียํ,** ปกาโร จ ลกฺขณิ’ตฺถมฺภูต, วิจฺฉาทิโก ปิณฺฑโตฺถ วุจฺจติ, **กมฺมนฺ**ติ พฺยาปนาทิกฺริยา, กมฺมํ ปวจนียํ เยหิ เต **กมฺมปฺปวจนียา**ฯ

ตตฺถ พฺยาปนาทิกฺริยาวิเสสวาจีหิ อุปสเคฺคหิ สมฺพเนฺธสติ กมฺมเตฺถ ทุติยา โหติ, อสมฺพเนฺธ ปน อาธาร, สามฺยาทิอเตฺถสุ โหติ, ลกฺขณาทโย ปน สามตฺถิยสิทฺธา ปิณฺฑตฺถา เอวาติฯ

๓๐๔. กาลทฺธานมจฺจนฺตสํโยเค [ก. ๒๙๘; รู. ๒๘๗; นี. ๕๘๑; ปา. ๒.๓.๕]

กาลสฺส วา อทฺธุโน วา ทพฺพ, คุณ, กฺริยาหิ อจฺจนฺตํ นิรนฺตรํ สํโยเค กาล’ทฺธานวาจีหิ ลิงฺเคหิ ปรํ ทุติยา โหติฯ

กาเล –

สตฺตาหํ ควปานํ, มาสํ มํโสทนํ, สรทํ รมณียา นที, สพฺพกาลํ รมณียํ นนฺทนํ, มาสํ สชฺฌายติ, วสฺสสตํ ชีวติ, ตโย มาเส อภิธมฺมํ เทเสติฯ

อทฺธาเน –

โยชนํ วนราชิ, โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต, โกสํ สชฺฌายติฯ

อจฺจนฺตสํโยเคติ กึ? มาเส มาเส ภุญฺชติ, โยชเน โยชเน วิหาโรฯ

เอตฺถ จ กฺริยาวิเสสนมฺปิ กตฺตารา สาเธตพฺพตฺตา กมฺมคติกํ โหติ, ตสฺมา ตมฺปิ ‘กมฺเม ทุติยา’ติ เอตฺถ กมฺมสทฺเทน คยฺหติฯ

สุขํ เสติ, ทุกฺขํ เสติ, สีฆํ คจฺฉติ, ขิปฺปํ คจฺฉติ, ทนฺธํ คจฺฉติ, มุทุํ ปจติ, ครุํ เอสฺสติ, ลหุํ เอสฺสติ, สนฺนิธิการกํ ภุญฺชติ, สมฺปริวตฺตกํ โอตาเปติ, กายปฺปจาลกํ คจฺฉติ [ปาจิ. ๕๙๐], หตฺถปฺปจาลกํ คจฺฉติ, สีสปฺปจาลกํ คจฺฉติ [ปาจิ. ๕๙๔-๕๙๕], สุรุสุรุการกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๗], อวคณฺฑการกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๒], ปิณฺฑุกฺเขปกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๐], หตฺถนิทฺธุนกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๓], หตฺถนิเลฺลหกํ ภุญฺชติ [ปาจิ. ๖๒๘], จนฺทิมสูริยา สมํ ปริยายนฺติ, วิสมํ ปริยายนฺติ อิจฺจาทิฯ

ทุติยาวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ตติยาวิภตฺติราสิ

กสฺมึ อเตฺถ ตติยา?

๓๐๕. กตฺตุกรเณสุ ตติยา [ก. ๒๘๖, ๒๘๘; รู. ๒๙๑, ๒๙๓; นี. ๕๙๑, ๕๙๔; จํ. ๒.๑.๖๒-๓; ปา. ๒.๓.๑๘]ฯ

กตฺตริ กรเณ จ ตติยา โหติฯ กตฺตาติ จ การโกติ จ อตฺถโต เอกํ ‘‘กโรตีติ **กตฺตา,** กโรตีติ **การโก**’’ติ, ตสฺมา ‘‘กตฺตุการโก’’ติ วุเตฺต ทฺวินฺนํ ปริยายสทฺทานํ วเสน อยเมว กฺริยํ เอกนฺตํ กโรติ, สามี หุตฺวา กโรติ, อตฺตปฺปธาโน หุตฺวา กโรตีติ วิญฺญายติ, ตโต กฺริยา นาม กตฺตุโน เอว พฺยาปาโร, น อเญฺญสนฺติ จ, อเญฺญ ปน กฺริยาสาธเน กตฺตุโน อุปการกตฺตา การกานามาติ จ, ตถา อนุปการกตฺตา อการกา นามาติ จ วิญฺญายนฺตีติฯ

ตตฺถ กตฺตา ติวิโธ สยํกตฺตา, ปโยชกกตฺตา, กมฺมกตฺตาติฯ

ตตฺถ ธาตฺวตฺถํ สยํ กโรนฺโต **สยํกตฺตา** นาม, ปุริโส กมฺมํ กโรติฯ

ปรํ นิโยเชนฺโต **ปโยชกกตฺตา** นาม, ปุริโส ทาสํ กมฺมํ กาเรติฯ

กมฺมกตฺตา นาม ปโยชฺชกกตฺตาปิ วุจฺจติ, ปุริโส ทาเสน กมฺมํ กาเรติ ทาสสฺส วา, โย จ อเญฺญน กตํ ปโยคํ ปฏิจฺจ กมฺมภูโตปิ สุกรตฺตา วา กมฺมภาเวน อวตฺตุกามตาย วา อชานนตาย วา วเญฺจตุกามตาย วา กตฺตุภาเวน โวหรียติ, โส **กมฺมกตฺตา** นาม, กุสูโล สยเมว ภิชฺชติ, ฆโฏ สยเมว ภิชฺชติฯ อปิจ สุกโร วา โหตุ ทุกฺกโร วา, โย กมฺมรูปกฺริยาปเท ปฐมนฺต กตฺตา, โส กมฺมกตฺตาติ วุจฺจติฯ สทฺทรูเปน กมฺมญฺจ ตํ อตฺถรูเปน กตฺตา จาติ กมฺมกตฺตา, กุสูโล ภิชฺชติ, ฆโฏ ภิชฺชติ, ปจฺจติ มุนิโน ภตฺตํ, โถกํ โถกํ ฆเร ฆเร อิจฺจาทิฯ

เอตฺถ จ สทฺทโตฺถ ทุวิโธ ปรมโตฺถ, ปญฺญตฺตโตฺถติฯ ตตฺถ **ปรมโตฺถ** เอกเนฺตน วิชฺชมาโนเยวฯ **ปญฺญตฺตโตฺถ** ปน โกจิ วิชฺชมาโนติ สมฺมโตฯ ยถา? ราชปุโตฺต, โควิสาณํ, จมฺปกปุปฺผนฺติฯ โกจิ อวิชฺชมาโนติ สมฺมโตฯ ยถา? วญฺฌาปุโตฺต, สสวิสาณํ, อุทุมฺพรปุปฺผนฺติฯ สโทฺท จ นาม วตฺติจฺฉาปฏิพทฺธวุตฺตี โหติ, วตฺตมาโน จ สโทฺท อตฺถํ น ทีเปตีติ นตฺถิ, สเงฺกเตสติ สุณนฺตสฺส อตฺถวิสยํ พุทฺธึ น ชเนตีติ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ อิติ อวิชฺชมานสมฺมโตปิ อโตฺถ สทฺทพุทฺธีนํ วิสยภาเวน วิชฺชมาโน เอว โหติฯ อิตรถา ‘วญฺฌาปุโตฺต’ติ ปทํ สุณนฺตสฺส ตทตฺถวิสยํ จิตฺตํ นาม น ปวเตฺตยฺยาติ, สทฺทพุทฺธีนญฺจ วิสยภาเวน วิชฺชมาโน นาม อโตฺถ สทฺทนานาเตฺต พุทฺธินานาเตฺต จ สติ นานา โหติ, วิสุํ วิสุํ วิชฺชมาโน นาม โหตีติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ สทฺทพุทฺธิวิสยภาเวน วิชฺชมานญฺจ นานาภูตญฺจ อตฺถํ ปฏิจฺจ การกนานาตฺตํ กฺริยาการกนานาตฺตญฺจ โหติ , น ปน สภาวโต วิชฺชมานเมว นานาภูตเมว จ อตฺถนฺติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ ตสฺมา “สํโยโค ชายเต” อิจฺจาทีสุ สทฺทพุทฺธีนํ นานาตฺตสิเทฺธน อตฺถนานาเตฺตน ทฺวินฺนํ สทฺทานํ ทฺวินฺนํ อตฺถานญฺจ กฺริยาการกตาสิทฺธิ เวทิตพฺพาติฯ

กยิรเต อเนนาติ **กรณํ,** กฺริยาสาธเน กตฺตุโน สหการีการณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ทุวิธํ อชฺฌตฺติกกรณํ, พาหิรกรณนฺติฯ

ตตฺถ กตฺตุโน องฺคภูตํ กรณํ **อชฺฌตฺติกํ** นาม, ปุริโส จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, มนสา ธมฺมํ วิชานาติ, หเตฺถน กมฺมํ กโรติ, ปาเทน มคฺคํ คจฺฉติ, รุโกฺข ผลภาเรน โอณมติฯ

กตฺตุโน พหิภูตํ **พาหิรํ** นาม, ปุริโส ยาเนน คจฺฉติ, ผรสุนา [ปรสุนา (สกฺกตคเนฺถสุ)] ฉินฺทติ, รุโกฺข วาเตน โอณมติฯ

๓๐๖. สหเตฺถน [ก. ๒๘๗; รู. ๒๙๖; นี. ๕๙๒; จํ. ๒.๑.๖๕; ปา. ๒.๓.๑๙]ฯ

สหสทฺทสฺส อโตฺถ ยสฺส โสติ สหโตฺถ, สหเตฺถน สเทฺทน ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา ตติยา โหติฯ สหสทฺทสฺส อโตฺถ นาม สมวายโตฺถฯ

โส ติวิโธ **ทพฺพสมวาโย, คุณสมวาโย, กฺริยาสมวาโย**ติฯ ปุเตฺตน สห ธนวา ปิตา, ปุเตฺตน สห ถูโล ปิตา, ปุเตฺตน สห อาคโต ปิตาฯ สห, สทฺธึ, สมํ, นานา, วินาอิจฺจาทิโก สหตฺถสโทฺท นามฯ

นิสีทิ ภควา สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน [มหาว. ๕๙], สหเสฺสน สมํ มิตา [สํ. นิ. ๑.๓๒], ปิเยหิ นานาภาโว วินาภาโว [ที. นิ. ๒.๑๘๓, ๒๐๗], สโงฺฆ สห วา คเณฺน วินา วา คเณฺน อุโปสถํ กเรยฺย [มหาว. ๑๖๗]ฯ

๓๐๗. ลกฺขเณ [รู. ๑๔๗ ปิเฏฺฐ; นี. ๕๙๘; จํ. ๒.๑.๖๖; ปา. ๒.๓.๒๑]ฯ

ลกฺขณํ วุจฺจติ อิตฺถมฺภูตลกฺขณํ, ตสฺมึ ตติยา โหติฯ

อสฺสุปุณฺณหิ เนเตฺตหิ, ปิตรํ โส อุทิกฺขติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๒๓]ฯ พฺรหฺมภูเตน อตฺตนา วิหรติ [อ. นิ. ๓.๖๗], อสมฺภินฺเนน วิเลปเนน ราชานมทกฺขิ, ติทณฺฑเกน ปริพฺพาชกมทกฺขิ, อูนปญฺจพนฺธเนน ปเตฺตน อญฺญํ ปตฺตํ เจตาเปติ [ปารา. ๖๑๒ (โถกํ วิสทิสํ)], ภิกฺขุ ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตน ปฏิกฺกเนฺตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ, สา กาฬี ทาสี ภินฺเนน สีเสน โลหิเตน คลเนฺตน ปติวิสฺสกานํ อุชฺฌาเปสิ [ม. นิ. ๑.๒๒๖], อุกฺขิตฺตกาย อนฺตรฆเร คจฺฉนฺติ [ปาจิ. ๕๘๔], ปลฺลตฺถิกาย อนฺตรฆเร นิสีทนฺติ [ปาจิ. ๕๙๙]ฯ

องฺควิกาโรปิ อิธ สงฺคยฺหติ [ก. ๒๙๑; รู. ๒๙๙; นี. ๖๐๓], อกฺขินา กาณํ ปสฺสติ, ‘อกฺขี’ติ อิทํ ‘กาณ’นฺติ ปเท วิเสสนํ, วิกเลน จกฺขุอเงฺคน โส กาโณ นาม โหติฯ หเตฺถน กุณึ ปสฺสติ, ปาเทน ขญฺชํ ปสฺสติฯ

๓๐๘. เหตุมฺหิ [ก. ๒๘๙; รู. ๒๙๗; นี. ๖๐๑]ฯ

หิโนติ ปวตฺตติ ผลํ เอเตนาติ เหตุ, ตสฺมึ ตติยา โหติฯ

อเนฺนน วสติ, วิชฺชาย สาธุ, กมฺมุนา วตฺตติ โลโก, กมฺมุนา วตฺตติ ปชา [ม. นิ. ๒.๔๖๐; สุ. นิ. ๖๕๙ (วตฺตตี ปชา)]ฯ กมฺมุนา วสโล โหติ, กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ [สุ. นิ. ๑๓๖]ฯ เกนเฏฺฐน [ธ. ส. อฎฺฐ. นิทานกถา], เกน นิมิเตฺตน, เกน วเณฺณน [สํ. นิ. ๑.๒๓๔] เกน ปจฺจเยน, เกน เหตุนา [ชา. ๒.๒๒.๒๐๙๗], เกน การเณน [ชา. อฎฺฐ. ๔.๑๕ มาตงฺคชาตกวณฺณนา] อิจฺจาทิฯ

เอตฺถ จ กรณํ ติวิธํ กฺริยาสาธกกรณํ, วิเสสนกรณํ, นานาตฺตกรณนฺติฯ

ตตฺถ **กฺริยาสาธกํ** ปุเพฺพ วุตฺตเมวฯ

วิเสสนกรณํ ยถา? อาทิโจฺจ นาม โคเตฺตน, สากิโย นาม ชาติยา [สุ. นิ. ๔๒๕]ฯ โคเตฺตน โคตโม นาโถ [อป. เถร ๑.๑.๒๕๓ (วิสทิสํ)], สาริปุโตฺตติ นาเมน [อป. เถร ๑.๑.๒๕๑], วิสฺสุโต ปญฺญวา จ โส, ชาติยา ขตฺติโย พุโทฺธ [ที. นิ. ๒.๙๒], ชาติยา สตฺตวสฺสิโก [มิ. ป. ๖.๔.๘], สิเปฺปน นฬกาโร โส, เอกูนตึโส วยสา [ที. นิ. ๒.๒๑๔], วิชฺชาย สาธุ, ตปสา อุตฺตโม, สุวเณฺณน อภิรูโป, ปกติยา อภิรูโป, ปกติยา ภทฺทโก, เยภุเยฺยน มตฺติกา [ปาจิ. ๘๖], ธเมฺมน สเมน รชฺชํ กาเรติ, สเมน ธาวติ, วิสเมน ธาวติ, สุเขน สุขิโต โหมิ, ปาโมเชฺชน ปมุทิโต [พุ. วํ. ๒.๗๘]ฯ ทฺวิโทเณน ธญฺญํ กิณาติ, สหเสฺสน อเสฺส วิกฺกิณาติ, อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนติ [ปารา. อฎฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา (สมฺมนฺนิ)] อิจฺจาทิฯ

นานาตฺตกรณํ ยถา? กึ เม เอเกน ติเณฺณน, ปุริเสน ถามทสฺสินา [พุ. วํ. ๒.๕๖]ฯ กึ เต ชฎาหิ ทุเมฺมธ, กึ เต อชินสาฎิยา [ธ. ป. ๓๙๔]ฯ อลํ เต อิธ วาเสน [ปารา. ๔๓๖], อลํ เม พุเทฺธน [ปารา. ๕๒], กินฺนุเมพุเทฺธน [ปารา. ๕๒], น มมโตฺถ พุเทฺธน [ปารา. ๕๒], มณินา เม อโตฺถ [ปารา. ๓๘๔], วเทยฺยาถ ภเนฺต เยนโตฺถ, ปานีเยน [ปาณิเยน (มู.)] อโตฺถ, มูเลหิ เภสเชฺชหิ อโตฺถ [มหาว. ๒๖๓], เสเยฺยน อตฺถิโก, มหเคฺฆน อตฺถิโก, มาเสน ปุโพฺพ, ปิตรา สทิโส, มาตรา สโม, กหาปเณน อูโน, ธเนน วิกโล, อสินา กลโห, วาจาย กลโห, อาจาเรน นิปุโณ, วาจาย นิปุโณ, คุเฬน มิสฺสโก, ติเลน มิสฺสโก, วาจาย สขิโล อิจฺจาทิฯ

ตถา กมฺมา’วธิ, อาธาร’จฺจนฺตสํโยค, กฺริยาปวคฺคาปิ นานาตฺตกรเณ สงฺคยฺหนฺติฯ

กมฺเม ตาว –

ติเลหิ เขตฺต วปฺปติ, ตนฺตวาเยหิ จีวรํ วายาเปติ, สุนเขหิ ขาทาเปนฺติ อิจฺจาทิฯ

อวธิมฺหิ –

สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน [จูฬว. ๔๓๗], มุตฺโตมฺหิ กาสิราเชน, จกฺขุ สุญฺญํ อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา [สํ. นิ. ๔.๘๕], โอตฺตปฺปติ กายทุจฺจริเตน [อ. นิ. ๕.๒], หิรียติ กายทุจฺจริเตน [อ. นิ. ๕.๒], ชิคุจฺฉติ สเกน กาเยน, ปถพฺยา เอกรชฺเชน, สคฺคสฺส คมเนน วาฯ สพฺพโลกาธิปเจฺจน, โสตาปตฺติผลํ วรํ [ธ. ป. ๑๗๘] อิจฺจาทิฯ

อาธาเร –

เตน ขเณน เตน ลเยน เตน มุหุตฺเตน [มหาว. ๑๗], เตน สมเยน [ปารา. ๑], กาเลน ธมฺมสฺสวนํ [ขุ. ปา. ๕.๙]ฯ โส โว มมจฺจเยน สตฺถา [ที. นิ. ๒.๒๑๖], ติณฺณํ มาสานํ อจฺจเยน [ที. นิ. ๒.๑๖๘; อุทา. ๕๑], ปุเพฺพน คามํ, ทกฺขิเณน คามํ, ปุรตฺถิเมน ธตรโฏฺฐ, ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก ปจฺฉิเมน วิรูปโกฺข [ที. นิ. ๒.๓๓๖], เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ [ขุ. ปา. ๕.๑] อิจฺจาทิฯ

อจฺจนฺตสํโยเค –

มาเสน ภุญฺชติ, โยชเนน ธาวติ อิจฺจาทิฯ

กฺริยาปวโคฺค นาม กฺริยาย สีฆตรํ นิฎฺฐาปนํ, ตสฺมิํ โชเตตเพฺพ ตติยา, เอกาเหเนว พาราณสิํ ปาปุณิ, ตีหิ มาเสหิ อภิธมฺมํ เทเสสิ, นวหิ มาเสหิ วิหารํ นิฎฺฐาเปสิ, คมนมตฺเตน ลภติ, โอฎฺฐปหฎมตฺเตน ปคุณํ อกาสิฯ

ตติยาวิภตฺติราสิ นิฎฺฐิโตฯ

จตุตฺถีวิภตฺติราสิ

กสฺมิํ อเตฺถ จตุตฺถี?

๓๐๙. สมฺปทาเน จตุตฺถี [ก. ๒๙๓; รู. ๓๐๑; นี. ๖๐๕; จตุตฺถี สมฺปทาเน (พหูสุ), จํ. ๒.๑.๗๓; ปา. ๒.๓.๑๓]ฯ

สมฺปทาเน จตุตฺถี โหติฯ สมฺมา ปทียเต อสฺสาติ สมฺปทานํ, สมฺปฎิจฺฉกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ตํ **วตฺถุสมฺปฎิจฺฉกํ, กฺริยาสมฺปฎิจฺฉก**นฺติ ทุวิธํฯ ภิกฺขุสฺส จีวรํ เทติ, พุทฺธสฺส สิลาฆเตฯ

ปุน อนิรากรณํ, อนุมติ, อาราธนนฺติ ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ น นิรากโรติ น นิวาเรตีติ **อนิรากรณํ,** ทิยฺยมานํ น ปฎิกฺขิปตีติ อโตฺถฯ อสติ หิ ปฎิกฺขิปเน สมฺปฎิจฺฉนํ นาม โหตีติฯ กายจิเตฺตหิ สมฺปฎิจฺฉนาการํ ทเสฺสตฺวา ปฎิคฺคณฺหนฺตํ สมฺปทานํ **อนุมติ** นามฯ วิวิเธหิ อายาจน

วจเนหิ ปรสฺส จิตฺตํ อาราเธตฺวา สมฺปฏิจฺฉนฺตํ **อาราธนํ** นามฯ โพธิรุกฺขสฺส ชลํ เทติ, ภิกฺขุสฺส อนฺนํ เทติ, ยาจกสฺส อนฺนํ เทติฯ

กฺริยาสมฺปฏิจฺฉกํ นานากฺริยาวเสน พหุวิธํฯ

ตตฺถ โรจนกฺริยาโยเค –

ตญฺจ อมฺหากํ รุจฺจติ เจว ขมติ จ [ม. นิ. ๑.๑๗๙; ม. นิ. ๒.๔๓๕], ปพฺพชฺชา มม รุจฺจติ [ชา. ๒.๒๒.๔๓], กสฺส สาหุํ น รุจฺจติ, น เม รุจฺจติ ภทฺทเนฺต, อุลูกสฺสาภิเสจนํ [ชา. ๑.๓.๖๐]ฯ คมนํ มยฺหํ รุจฺจติ, มายสฺมนฺตานมฺปิ สงฺฆเภโท รุจฺจิตฺถ [ปารา. ๔๑๘], ยสฺสายสฺมโต น ขมติ, ขมติ สงฺฆสฺส [ปารา. ๔๓๘], ภตฺตํ มยฺหํ ฉาเทติ, ภตฺตมสฺส นจฺฉาเทติ [จูฬว. ๒๘๒], เตสํ ภิกฺขูนํ ลูขานิ โภชนานิ นจฺฉาเทนฺติ [มหาว. ๒๖๑ (โถกํ วิสทิสํ)]ฯ ตตฺถ ‘ฉาเทตี’ติ อิจฺฉํ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ

ธารณปฺปโยเค –

ฉตฺตคฺคาโห รโญฺญ ฉตฺตํ ธาเรติ, สมฺปติชาตสฺส โพธิสตฺตสฺส เทวา ฉตฺตํ ธารยิํสุฯ

พุทฺธสฺส สิลาฆเต, โถเมตีติ อโตฺถ, ตุยฺหํ หนุเต, ตุณฺหิภาเวน วเญฺจตีติ อโตฺถ, ภิกฺขุนี ภิกฺขุสฺส ภุญฺชมานสฺส ปานีเยน วา วิธูปเนน วา อุปฏฺฐาติ [ปาจิ. ๘๑๖ (วิสทิสํ)]ฯ ทุติยาปิ โหติ, รโญฺญ อุปฏฺฐาติ, ราชานํ อุปฏฺฐาติ, อหํ โภติํ อุปฏฺฐิสฺสํ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๔], อหํ ตํ อุปฏฺฐิสฺสามิ, มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ [ขุ. ปา. ๕.๖], ตุยฺหํ สปเต, สปสฺสุ เม เวปจิตฺติ [สํ. นิ. ๑.๒๕๓], สปถมฺปิ เต สมฺม อหํ กโรมิ [ชา. ๒.๒๑.๔๐๗], ตว มยิ สทฺทหนตฺถํ สจฺจํ กโรมีติ อโตฺถ, รโญฺญ สตํ ธาเรติ, อิธ กุลปุโตฺต น กสฺสจิ กิญฺจิ ธาเรติ [อ. นิ. ๔.๖๒], ตสฺส รโญฺญ มยํ นาคํ ธารยามฯ ตตฺถ ‘รโญฺญ สตํ ธาเรตี’ติ สตํ พลิธนํ วา ทณฺฑธนํ วา นิเทตีติ [นิเธตีติ, นิเธม (เกจิ)] อโตฺถ, ‘‘อิณํ กตฺวา คณฺหาตี’’ติ จ วทนฺติฯ ‘ธารยามา’ติ ปุน นิเทม [นิเธตีติ, นิเธม (เกจิ)], ตุยฺหํ สทฺทหติ, มยฺหํ สทฺทหติ, สทฺทหาสิ สิงฺคาลสฺส, สุราปีตสฺส พฺราหฺมณ [ชา. ๑.๑.๑๑๓]ฯ

เทวาปิ เต ปิหยนฺติ ตาทิโน [ธ. ป. ๙๔ (ตสฺส ปิหยนฺติ)], เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ, สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ [ธ. ป. ๑๘๑], ‘ปิหยนฺตี’ติ ปุนปฺปุนํ ทฏฺฐุํ ปเตฺถนฺตีติ อโตฺถฯ ทุติยาปิ โหติ, สเจ มํ ปิหยสิ, ธนํ ปิเหติ, หิรญฺญํ ปิเหติ, สุวณฺณํ ปิเหติฯ ตติยาปิ ทิสฺสติ, รูเปน ปิเหติ, สเทฺทน ปิเหติ อิจฺจาทิฯ

ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร [ชา. ๑.๔.๔๙], มา เม กุชฺฌ รเถสภ [ชา. ๒.๒๒.๑๖๙๖ (กุชฺฌิ)], ยทิหํ ตสฺส กุเปฺปยฺยํ, มาตุ กุปฺปติ, ปิตุ กุปฺปติ, โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ [ธ. ป. ๑๒๕; สุ. นิ. ๖๖๗; ชา. ๑.๕.๙๔], ทุหยติ ทิสานํ เมโฆ, ปูเรติ วินาเสติ วาติ อโตฺถ, อกาเล วสฺส โนฺต หิ วินาเสติ นาม, โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ [ชา. ๒.๒๒.๑๙], อทุฏฺฐสฺส ตุวํ ทุพฺภิ [ชา. ๑.๑๖.๒๙๕], มิตฺตานํ น ทุเพฺภยฺย, ติตฺถิยา อิสฺสนฺติ สมณานํ, อุสฺสูยนฺติ ทุชฺชนา คุณวนฺ ตานํ, ปติวิสฺสกานํ อุชฺฌาเปสิ [ม. นิ. ๑.๒๒๖ (อุชฺฌาเปสิ)], มา ตุเมฺห ตสฺส อุชฺฌายิตฺถ [อุทา. ๒๖ (วิสทิสํ)], มหาราชานํ อุชฺฌาเปตพฺพํ วิรวิตพฺพํ วิกฺกนฺทิตพฺพํ, กฺยาหํ อยฺยานํ อปรชฺฌามิ [ปารา. ๓๘๓] อเยฺย วา, รโญฺญ อปรชฺฌติ ราชานํ วา, อาราโธ เม ราชา โหติฯ

ปติ, อาปุพฺพสฺส สุ-ธาตุสฺส อนุ, ปติปุพฺพสฺส จ คี-ธาตุสฺส โยเค สมฺปทาเน จตุตฺถีฯ ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ, ‘‘ภทฺทนฺเต’’ติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุํ [อ. นิ. ๑.๑]ฯ เอตฺถ จ ปุพฺพวากฺเย อามนฺตนกฺริยาย กตฺตา ภควา, โส ปรวากฺเย ปจฺจาสฺสุโยเค สมฺปทานํ โหติ, ‘ปจฺจโสฺสสุ’นฺติ ภทฺทนฺเตติ ปฏิวจนํ อทํสูติ อโตฺถฯ ภิกฺขู พุทฺธสฺส อาสุณนฺติ, ราชา พิมฺพิสาโร ปิลินฺทวจฺฉเตฺถรสฺส อารามิกํ ปฏิสฺสุตฺวา [มหาว. ๒๗๐], อมโจฺจ รโญฺญ พิมฺพิสารสฺส ปฏิสฺสุตฺวา [มหาว. ๒๗๐], สมฺปฏิจฺฉิตฺวาติ อโตฺถ, ภิกฺขุ ชนํ ธมฺมํ สาเวติ , ชโน ตสฺส ภิกฺขุโน อนุคิณาติ ปฏิคิณาติ, สาธุการํ เทตีติ อโตฺถฯ

อาโรจนตฺถโยเค –

อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว [ม. นิ. ๑.๔๑๖], ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว [ม. นิ. ๑.๔๑๖], อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว [ที. นิ. ๒.๒๑๘ (วิสทิสํ)], ธมฺมํ โว เทเสสฺสามิ [ม. นิ. ๓.๑๐๕], ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสติ, ยถา โน ภควา พฺยากเรยฺย, นิรุตฺตึ เต ปวกฺขามิ, อหํ เต อาจิกฺขิสฺสามิ, อหํ เต กิตฺตยิสฺสามิ, ภิกฺขูนํ เอตทโวจฯ

๓๑๐. ตทเตฺถ [ก. ๒๗๗; รู. ๓๐๓; นี. ๕๕๔]ฯ

ตสฺสา ตสฺสา กฺริยาย อโตฺถติ ตทโตฺถ, ตทเตฺถ สมฺปทาเน จตุตฺถี โหติฯ

๓๑๑. สสฺสาย จตุตฺถิยา [ก. ๑๐๙; รู. ๓๐๔; นี. ๒๗๙-๘๐]ฯ

อการนฺตโต จตุตฺถีภูตสฺส สสฺส อาโย โหติ วาฯ

วินโย สํวรตฺถาย, สํวโร อวิปฺปฏิสารตฺถาย, อวิปฺปฏิสาโร ปามุชฺชตฺถาย, ปามุชฺชํ ปีตตฺถาย, ปีติ ปสฺสทฺธตฺถาย, ปสฺสทฺธิ สุขตฺถาย, สุขํ สมาธตฺถาย, สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺถาย, ยถาภูตญาณทสฺสนํ นิพฺพิทตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถาย, วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺถาย, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย [ปริ. ๓๖๖], อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ [ม. นิ. ๑.๕๐], อลํ กุกฺกุจฺจาย [ปารา. ๓๘], อลํ สโมฺมหาย, ปากาย วชติ, ยุทฺธาย คจฺฉติ, คามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิ [ปาจิ. ๙๐๒]ฯ

ตุมโตฺถปิ ตทเตฺถ สงฺคยฺหติ, อลํ มิเตฺต สุขาเปตุํ, อมิตฺตานํ ทุขาย จ [ชา. ๒.๑๗.๑๓]ฯ โลกานุกมฺปาย พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชติ, อลํ ผาสุวิหาราย, อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ [มหาว. ๑๓]ฯ

อลมตฺถโยเค –

อลํ มโลฺล มลฺลสฺส, อรหติ มโลฺล มลฺลสฺส, อลํ เต อิธ วาเสน [ปารา. ๔๓๖], อลํ เต หิรญฺญสุวเณฺณน, กึ เม เอเกน ติเณฺณน [พุ. วํ. ๒.๕๖], กึ เต ชฏาหิ ทุเมฺมธ, กึ เต อชินสาฏิยา [ธ. ป. ๓๙๔]ฯ

มญฺญนาปโยเค อนาทเร อปาณิสฺมิเมว จตุตฺถี, กฏฺฐสฺส ตุวํ มเญฺญ, กลิงฺครสฺส [กฬิงฺครสฺส, กฬงฺครสฺส (ก.)] ตุวํ มเญฺญ, ชีวิตํ ติณายปิ น มญฺญติฯ

อนาทเรติ กึ? สุวณฺณํ ตํ มเญฺญฯ

อปาณิสฺมินฺติ กึ? คทฺรภํ ตุวํ มเญฺญฯ

คตฺยตฺถานํ นยนตฺถานญฺจ ธาตูนํ กมฺมนิ จตุตฺถี, อโปฺป สคฺคาย คจฺฉติ [ธ. ป. ๑๗๔], โย มํ ทกาย เนติ [ชา. ๑.๖.๙๗], นิรยายุปกฑฺฒติ [ธ. ป. ๓๑๑], มูลาย ปฏิกเสฺสยฺย [จูฬว. ๑๑๑]ฯ

อาสีสนกฺริยาโยเค –

อายุ ภวโต โหตุ, ภทฺทํ เต โหตุ, ภทฺทมตฺถุ เต [ชา. ๑.๘.๑๕; ชา. ๒.๑๗.๑], กุสลํ เต โหตุ, อนามยํ เต โหตุ, สุขํ เต โหตุ, อตฺถํ เต โหตุ, หิตํ เต โหตุ, กลฺยาณํ เต โหตุ, สฺวาคตํ เต โหตุ, โสตฺถิ เต โหตุ โสตฺถิ คพฺภสฺส [ม. นิ. ๒.๓๕๑], มงฺคลํ เต โหตุฯ

สมฺมุติโยเค กมฺมเตฺถ [ฉฎฺฐี], อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน รูปิยฉฑฺฑกสฺส สมฺมุติ [ปารา. ๕๙๐], ปตฺตคาหาปกสฺส สมฺมุติอิจฺจาทิ [ปารา. ๖๑๔]ฯ

อาวิกรณาทิโยเค –

ตุยฺหญฺจสฺส อาวิ กโรมิ, ตสฺส เม สโกฺก ปาตุรโหสิ, ตสฺส ปหิเณยฺย, ภิกฺขูนํ ทูตํ ปาเหสิ, กปฺปติ ภิกฺขูนํ อาโยโค, วฎฺฎติ ภิกฺขูนํ อาโยโค, ปโตฺถทโน ทฺวินฺนํ ติณฺณํ นปฺปโหติ, เอกสฺส ปโหติ, เอกสฺส ปริยโตฺต, อุปมํ เต กริสฺสามิ [ม. นิ. ๑.๒๕๘; ชา. ๒.๑๙.๒๔], อญฺชลึ เต ปคฺคณฺหามิ [ชา. ๒.๒๒.๓๒๗], ตถาคตสฺส ผาสุ โหติ, อาวิกตา หิสฺส ผาสุ [มหาว. ๑๓๔], โลกสฺส อโตฺถ, โลกสฺส หิตํ, มณินา เม อโตฺถ [ปารา. ๓๘๔], น มมโตฺถ พุเทฺธน [ปารา. ๕๒], นมตฺถุ พุทฺธานํ นมตฺถุ โพธิยา [ชา. ๑.๒.๑๗], วิปฺปสิสฺส จ นมตฺถุ [ที. นิ. ๓.๒๗๗], นโม กโรหิ นาคสฺส [ม. นิ. ๑.๒๔๙], นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม [อป. เถร ๑.๒.๑๒๙]ฯ โสตฺถิ ปชานํ [ที. นิ. ๑.๒๗๔], สุวตฺถิ ปชานํ อิจฺจาทิฯ

จตุตฺถีวิภตฺติราสิ นิฎฺฐิโตฯ

ปญฺจมีวิภตฺติราสิ

กสฺมึ อเตฺถ ปญฺจมี?

๓๑๒. ปญฺจมฺยาวธิสฺมึ [ก. ๒๙๕; รู. ๓๐๗; นี. ๖๐๗; จํ. ๒.๑.๘๑; ปา. ๒.๓.๒๘; ๑.๔.๒๔]ฯ

อวธิยติ ววตฺถิยติ ปทโตฺถ เอตสฺมาติ อวธิ, ตสฺมึ ปญฺจมี โหติ, อวธีติ จ อปาทานํ วุจฺจติฯ

อปเนตฺวา อิโต อญฺญํ อาททาติ คณฺหาตีติ **อปาทานํ**ฯ ตํ ติวิธํ นิทฺทิฎฺฐวิสยํ, อุปฺปาฎวิสยํ, อนุเมยฺยวิสยนฺติฯ

ตเตฺถ ยสฺมึ อปาทานวิสยภูโต กฺริยาวิเสโส สรูปโต นิทฺทิโฎฺฐ โหติ, ตํ **นิทฺทิฎฺฐวิสยํ**ฯ ยถา? คามา อเปนฺติ มุนโย, นครา นิคฺคโต ราชาฯ

ยสฺมึ ปน โส ปาฐเสสํ กตฺวา อชฺฌาหริตโพฺพ โหติ, ตํ **อุปฺปาฏวิสยํ**ฯ ยถา? วลาหกา วิโชฺชตเต วิชฺชุ, อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโตติ [มหาว. ๓๐]ฯ เอตฺถ หิ 'นิกฺขมิตฺวา'ติ ปทํ อชฺฌาหริตพฺพํฯ

ยสฺมึ ปน โส นิทฺทิโฏฺฐ จ น โหติ, อชฺฌาหริตุญฺจ น สกฺกา, อถ โข อตฺถโต อนุมานวเสน โส วิเญฺญโยฺย โหติ, ตํ **อนุเมยฺยวิสยํ**ฯ ยถา? มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปตรา, สีลเมว สุตา เสโยฺย [ชา. ๑.๕.๖๕], มยา ภิโยฺย น วิชฺชติ, อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺส, เชโฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสโฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส อิจฺจาทิ [ม. นิ. ๓.๒๐๗]ฯ กฺริยํ วินา การกํ นาม น สิชฺฌตีติก ตฺวา อุกฺกํสนกฺริยา เอตฺถ อนุเมตพฺพา โหติฯ เอวํ กฺริยาปทรหิเตสุ ทูรโยคาทีสุปิ อวินาภาวิกฺริยานุมานํ เวทิตพฺพํฯ

ปุน จลา'จลวเสน ทุวิธํฯ

จลํ ยถา? ปุริโส ธาวตา อสฺสา ปตติ, เทฺว เมณฺฑา ยุชฺฌิตฺวา อญฺญมญฺญโต อปสกฺกนฺติฯ เอตฺถ จ ยทิ จลํ สิยา, กถํ อวธิ นาม ภเวยฺยฯ อจฺจุติลกฺขโณ หิ อวธีติ? วุจฺจเต-เทฺว เมณฺฑา สกสกกฺริยาย จลนฺติ, อิตรีตรกฺริยาย อวธี โหนฺตีติ นตฺถิ เอตฺถ อวธิลกฺขณวิโรโธติฯ

อจลํ ยถา? คามา อเปนฺติ มุนโย, นครา นิคฺคโต ราชาฯ

ปุน **กายสํสคฺคปุพฺพกํ, จิตฺตสํสคฺคปุพฺพกนฺ**ติ ทุวิธํ โหติ, คามา อเปนฺติ มุนโย, โจรา ภยํ ชายเตฯ เอตฺถ จ "กึว ทูโร อิโต คาโม, อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา [ที. นิ. ๓.๒๗๙]ฯ อิโต เอกนวุติกเปฺป"ติ [ที. นิ. ๒.๔] อาทีสุ วทนฺตสฺส จิตฺตสํสคฺคปุพฺพกมฺปิ เวทิตพฺพํฯ "น มาตา ปุตฺตโต ภายติ, น จ ปุโตฺต มาติโต ภายติ, ภยา ภีโต น ภาสสี"ติ [ชา. ๒.๒๑.๑๓๘] ปาฬิฯ อตฺถิ เต อิโต ภยํ [ม. นิ. ๒.๓๕๐], นตฺถิ เต อิโต ภยํ, ยโต เขมํ ตโต ภยํ [ชา. ๑.๙.๕๘], โจรา ภายติ, โจรา ภีโตฯ ฉฏฺฐี จ, โจรสฺส ภายติ, โจรสฺส ภีโตฯ ทุติยา จ, "กถํ ปรโลกํ น ภาเยยฺย, เอวํ ปรโลกํ น ภาเยยฺย, ภายสิ มํ สมณ [สุ. นิ. สูจิโลมสุตฺต], นาหํ ตํ ภายามิ [สุ. นิ. สูจิโลมสุตฺต], ภายิตพฺพํ น ภายติ, นาหํ ภายามิ โภคินํ [ชา. ๒.๒๒.๘๓๕], น มํ มิคา อุตฺตสนฺตี"ติ [ชา. ๒.๒๒.๓๐๗] ปาฬิปทานิ ทิสฺสนฺติฯ ตตฺถ "โภคิน'นฺติ นาคํ, โจรา ตสติ อุตฺตสติ โจรสฺส วา, สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส [ธ. ป. ๑๒๙], ปาปโต โอตฺตปฺปติ ชิคุจฺฉติ หรายติ ปาเปน วาฯ

ยโต กิญฺจิ สิปฺปํ วา วิชฺชํ วา ธมฺมํ วา คณฺหาติ, ตสฺมึ อกฺขาตริ ปญฺจมี, อุปชฺฌายา อธีเต, อุปชฺฌายา สิปฺปํ คณฺหาติ, ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหึ, เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโตฯ จตฺราสีติ สหสฺสานิ, เยเม ธมฺมา ปวตฺติโน [เถรคา. ๑๐๒๗]ฯ

ยโต สุณาติ, ตสฺมึ ปญฺจมี, ฉฏฺฐี จ, อิโต สุตฺวา, อิมสฺส สุตฺวา วา, ยมฺหา ธมฺมํ วิชาเนยฺย, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ [ธ. ป. ๓๙๒]ฯ

ยโต ลภติ, ตสฺมึ ปญฺจมี, สงฺฆโต ลภติ, คณโต ลภติฯ

ยโต ปราชยติ, ยโต ปภวติ, ยโต ชายติ, ตสฺมึ ปญฺจมี, พุทฺธสฺมา ปราชยนฺติ อญฺญติตฺถิยา, ปาฬิยํ ปน ปราชิโยเค อปาทานํ ปาฐเสสวเสน ลพฺภติ, ตสฺมึ โข ปน สงฺคาเม เทวา ชินึสุ, อสุรา ปราชินึสุฯ เอตฺถ เทเวหิ ปราชินึสูติ ปาฐเสโสฯ "มยํ ชิตามฺหา อมฺพกายฯ หิมวนฺตา ปภวนฺติ ปญฺจ มหานทิโย [อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๘.๑๙], อยํ ภาคีรถี คงฺคา, หิมวนฺตา ปภาวิ

ตา''ติ ปาฬิ [อป. เถร ๑.๑.๒๕๕], โจรา ภยํ ชายเต, กามโต ชายเต ภยํ [ธ. ป. ๒๑๕], ชาตํ สรณโต ภยํ [ชา. ๑.๑.๓๖; ๑.๒.๑๓; ๑.๙.๕๖, ๕๗, ๕๙], ยํกิญฺจิ ภยํ วา เวรํ วา อุปทฺทโว วา อุปสโคฺค วา ชายติ, สพฺพํ ตํ พาลโต ชายติ, โน ปณฺฑิตโต, กามโต ชายตี โสโก [ธ. ป. ๒๑๔], อุภโต สุชาโต ปุโตฺต [ที. นิ. ๑.๓๑๑], อุรสฺมา ชาโต, อุเร ชาโต วา, จีวรํ อุปฺปเชฺชยฺย สงฺฆโต วา คณโต วา ญาติมิตฺตโต วา [ปารา. ๕๐๐ (โถกํ วิสทิสํ)]ฯ

อญฺญตฺถานํ โยเค ปญฺจมี, ตโต อญฺญํ, ตโต ปรํ [มหาว. ๓๔๖], ตโต อปเรน สมเยน [ปารา. ๑๙๕]ฯ

อุปสคฺคานํ โยเค ปน –

๓๑๓. อปปรีหิ วชฺชเน [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จํ. ๒.๑.๘๒; ปา. ๑.๔.๘๘; ๒.๓.๑๐]ฯ

วชฺชเน ปวเตฺตหิ อป, ปรีหิ โยเค ปญฺจมี โหติฯ

อปปพฺพตา วสฺสติ เทโว, ปริปพฺพตา วสฺสติ เทโว, อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปริสา ลาย อายนฺติ วาณิชา, ปพฺพตํ สาลํ วเชฺชตฺวาติ อโตฺถฯ กจฺจายเน ปน ''อุปริปพฺพตา เทโว วสฺสตี''ติ ปาโฐ [โปราณปาโฐ], ปริปพฺพตาติ ยุโตฺตฯ อุปริโยเค ปน สตฺตมีเยว ทิสฺสติ – ''ตสฺมึ อุปริปพฺพเต [ม. นิ. ๓.๒๑๖; ชา. ๑.๘.๑๖], อุปริปาสาเท [ที. นิ. ๒.๔๐๘], อุปริเวหา เส, อุปริเวหาสกุฎิยา''ติ, [ปาจิ. ๑๓๐] ตตฺถ ปพฺพตสฺส อุปริ อุปริปพฺพตนฺติ อโตฺถฯ

๓๑๔. ปฎินิธิปฎิทาเนสุ ปตินา [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จํ. ๒.๑.๘๓; ปา. ๒.๓.๑๑; ๑.๔.๙.๒]ฯ

ปฎินิธิ นาม ปฎิพิมฺพฎฺฐปนํ, ปฎิทานํ นาม ปฎิภณฺฑทานํ เตสุ ปวเตฺตน ปตินา โยเค ปญฺจมี โหติฯ

พุทฺธสฺมา ปติ สาริปุโตฺต ธมฺมํ เทเสติ, เตลสฺมา ปติ ฆตํ เทติฯ

๓๑๕. ริเต ทุติยา จ [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จํ. ๒.๑.๘๔; ปา. ๒.๓.๒๙]ฯ

ริเตสเทฺทน โยเค ปญฺจมี โหติ ทุติยา จฯ

ริเต สทฺธมฺมา, ริเต สทฺธมฺมํฯ

๓๑๖. วินาญฺญเตฺรหิ ตติยา จ [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จํ. ๒.๑.๘๕; ปา. ๒.๓.๓๒; 'วินาญฺญตฺร ตติยาจ' (พหูสุ)]ฯ

วชฺชเน ปวเตฺตหิ วินา, อญฺญตฺรสเทฺทหิ โยเค ปญฺจมี, ทุติยา, ตติยา จ โหนฺติฯ

วินา สทฺธมฺมา, วินา สทฺธมฺมํ, วินา สทฺธเมฺมน, อญฺญตฺร สทฺธมฺมา, อญฺญตฺร สทฺธมฺมํ, อญฺญตฺร สทฺธเมฺมนฯ

๓๑๗. ปุถุนานาหิ จ [ก. ๒๗๒; รู. ๓๐๙; นี. ๕๕๘, ๕๖๘; จํ. ๒.๑.๘๖; ปา. ๒.๓.๓๒; ‘ปุถนานาหิ จ’ (พหูสุ)]ฯ

วชฺชเน ปวเตฺตหิ ปุถุ, นานาสเทฺทหิ จ โยเค ปญฺจมี, ตติยา จ โหนฺติฯ

ปุถเคว ชนสฺมา, ปุถเคว ชเนน, นานา สทฺธมฺมา, นานา สทฺธเมฺมน, ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว [ที. นิ. ๒.๑๘๓; จูฬว. ๔๓๗]ฯ “เต ภิกฺขู นานากุลา ปพฺพชิตา”ติ เอตฺถ ปน นานาปฺปการโตฺถ นานาสโทฺท, น วชฺชนโตฺถ, เอตฺถ จ วชฺชนโตฺถ นาม วิโยคโตฺถ อสมฺมิสฺสโตฺถฯ

มริยาทา’ภิวิธีสุ ปวเตฺตหิ อาสทฺท, ยาวสเทฺทหิ โยเคปิ ปญฺจมี, ทุติยา จฯ

ตตฺถ ยสฺส อวธิโน สมฺพนฺธินี กฺริยา, ตํ พหิกตฺวา ปวตฺตติ, โส **มริยาโท**ฯ ยถา? อาปพฺพตา เขตฺตํ ติฏฺฐติ อาปพฺพตํ วา, ยาวปพฺพตา เขตฺตํ ติฏฺฐติ ยาวปพฺพตํ วาฯ

ยสฺส สมฺพนฺธินี กฺริยา, ตํ อโนฺตกตฺวา พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติ, โส **อภิวิธิ**ฯ ยถา? อาภวคฺคา ภควโต กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคโต อาภวคฺคํ วา, ภวโต อาภวคฺคํ ธมฺมโต อาโคตฺรภุํ สวนฺตีติ อาสวา, ยาวภวคฺคา ยาวภวคฺคํ วา, ตาวเทว ยาวพฺรหฺมโลกา สโทฺท อพฺภุคฺคโตฯ

อารเพฺภ, สหเตฺถ จ ปญฺจมี, ยโตหํ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโต [ม. นิ. ๒.๓๕๑], ยโต ปฏฺฐายาติ อโตฺถฯ ยโต สรามิ อตฺตานํ, ยโต ปโตฺตสฺมิ วิญฺญุตํ [ชา. ๒.๒๒.๓๐๗]ฯ ยโต ปฏฺฐาย, ยโต ปภุติฯ

สหเตฺถ –

สห สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภา, สห ปรินิพฺพานา [ที. นิ. ๒.๒๒๐], สห ทสฺสนุปฺปาทาฯ

“อุปฺปาทา วา ตถาคตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตาน”นฺติ [สํ. นิ. ๒.๒๐], เอตฺถ ภาวลกฺขเณ ปญฺจมีฯ

“สหตฺถา ทานํ เทติ, สหตฺถา ปฏิคฺคณฺหาตี”ติ เอตฺถ กรเณฯ

“อชฺชตเคฺค ปาณุเปตํ [ที. นิ. ๑.๒๕๐], ตทเคฺค โข วาเสฏฺฐ”อิจฺจาทีสุ [ที. นิ. ๓.๑๓๐], อารเพฺภ สตฺตมีฯ

“ยตฺวาธิกรณํ [ที. นิ. ๑.๒๑๓], ยโตนิทานํ [สุ. นิ. ๒๗๕], ตโตนิทานํ” อิจฺจาทีสุ [ม. นิ. ๑.๒๓๘] วาเกฺย อิจฺฉิเต สติ เหตฺวเตฺถ ปญฺจมี, สมาเส อิจฺฉิเต สติ อตฺถมเตฺต ปญฺจมีฯ

ทฺวินฺนํ การกานํ กฺริยานญฺจ มเชฺฌ ปวตฺตกาลทฺธานวาจีหิ ปญฺจมี, ลุทฺทโก ปกฺขสฺมา มิคํ วิชฺฌติ, โกสา กุญฺชรํ วิชฺฌติฯ เอตฺถ จ ลุทฺทโก สกึ มิคํ วิชฺฌิตฺวา ปกฺขพฺภนฺตรมฺหิ น วิชฺฌิ, ปเกฺข ปริปุเณฺณ ปุน วิชฺฌติ, ปกฺขสโทฺท ทฺวินฺนํ วิชฺฌนวารานํ มเชฺฌ กาลวาจี โหติ, เทฺวปิ วิชฺฌนกฺริยา การเกหิ สเหว สิชฺฌนฺตีติ การกานญฺจ มเชฺฌติ วุจฺจติฯ วุตฺติยํ ปน “อชฺช ภุตฺวา เทวทโตฺต ทฺวิเห ภุญฺชิสฺสติ, ทฺวิหา ภุญฺชิสฺสติ, อตฺรโฏฺฐ’ยมิสฺสาโส โกเส ลกฺขํ วิชฺฌติ, โกสา ลกฺขํ วิชฺฌตี”ติ [โมค. ๗๙] เอวํ สตฺตมีวเสน ปริปุณฺณวากฺยมฺปิ วุตฺตํฯ ปาฬิยํ “อ

นาปตฺติ ฉพฺพสฺสา กโรติ [ปารา. ๕๖๔], อติเรกฉพฺพสฺสา กโรตี’’ติ [ปารา. ๕๖๔], ‘‘ฉพฺพสฺสานี’’ติปิ ปาโฐฯ

รกฺขนตฺถานํ โยเค –

ยญฺจ วตฺถุํ คุตฺตํ อิจฺฉิยเต, ยโต จ คุตฺตํ อิจฺฉิยเต, ตตฺถ ปญฺจมี, ยเวหิ คาโว รกฺขติ วาเรติ, ตณฺฑุลา กาเก รกฺขติ วาเรติ, ตํ มํ ปุญฺญา นิวาเรสิ, ปาปา จิตฺตํ นิวารเย [ธ. ป. ๑๑๖], น นํ ชาติ นิวาเรติ, ทุคฺคตฺยา ครหาย วา [สุ. นิ. ๑๔๑ (น เน)]ฯ ราชโต วา โจรโต วา อารกฺขํ คณฺหนฺตุฯ

อนฺตรธานตฺถโยเค –

ยสฺส อทสฺสนํ อิจฺฉิยติ, ตสฺมิํ ปญฺจมี, อุปชฺฌายา อนฺตรธายติ สิโสฺส, นิลียตีติ อโตฺถฯ ปาฬิยํ ปน ยสฺส อทสฺสนํ อิจฺฉิยติ, ตสฺมิํ ฉฎฺฐี เอว- ‘‘อนฺตรธายิสฺสามิ สมณสฺส โคตมสฺส, อนฺตรธายิสฺสามิ สมณสฺส โคตมสฺสา’’ติฯ ‘‘น สกฺขิ เม อนฺตรธายิตุ’’นฺติ ปาฬิ, ‘อนฺตรธายิสฺสามี’ติ อนฺตริเต อจกฺขุวิสเย ฐาเน อตฺตานํ ฐเปสฺสามีตฺยโตฺถ, นิลียิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ

ยสฺมิํ ฐาเน อนฺตรธายติ, ตสฺมิํ สตฺตมี เอว ทิสฺสติ, อติขิปฺปํ โลเก จกฺขุ อนฺตรธายิสฺสติ [ที. นิ. ๒.๒๒๔ (วิสทิสํ)], เชตวเน อนฺตรธายิตฺวา, พฺรหฺมโลเก อนฺตรธายิตฺวา, มทฺทกุจฺฉิสฺมิํ อนฺตรธายิตฺวา, ตเตฺถวนฺตรธายี [สํ. นิ. ๑.๑] อิจฺจาทิฯ ‘‘ภควโต ปุรโต อนฺตรธายิตฺวา’’ติ เอตฺถปิ โตสโทฺท สตฺตมฺยเตฺถ เอวฯ ‘‘สโกฺก นิมิสฺส รโญฺญ สมฺมุเข อนฺตรหิโต’’ติ ปาฬิฯ ‘ธชตวเน อนฺตรธายิตฺวา’ติ เชตวเน อเญฺญสํ อทสฺสนํ กตฺวา, อเญฺญสํ อจกฺขุวิสยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘อนฺธกาโร อนฺตรธายติ, อาโลโก อนฺตรธายติ, สทฺธโมฺม อนฺตรธายติ, สาสนํ อนฺตรธายติ’’ อิจฺจาทีสุ ปน ฉฎฺฐี, สตฺตมิโย ยถาสมฺภวํ เวทิตพฺพาฯ

ทูรตฺถโยเค –

กีว ทูโร อิโต คาโม, กจฺจิ อารา ปมาทมฺหา [สุ. นิ. ๑๕๖], อโถ อารา ปมาทมฺหา [สุ. นิ. ๑๕๗], คามโต อวิทูเร, อารกา เต โมฆปุริสา อิมสฺมา ธมฺมวินยา, อารกา เตหิ ภควา, กิเลเสหิ อารกาติ อรหํ, อารา โส อาสวกฺขยา [ธ. ป. ๒๕๓]ฯ ทุติยา จ ตติยา จ ฉฎฺฐี จ, อารกา อิมํ ธมฺมวินยํ อิมินา ธมฺมวินเยน วา, อารกา มนฺทพุทฺธีนํ [วิสุทฺธิ ฎี. ๑.๑๓๐]ฯ

ทูรเตฺถ –

ทูรโตว นมสฺสนฺติ, อทฺทสา โข ภควนฺตํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ [ที. นิ. ๑.๔๐๙], กินฺนุ ติฎฺฐถ อารกา, ตสฺมา ติฎฺฐาม อารกาฯ ทุติยา จ ตติยา จ, ทูรํ คามํ อาคโต, ทูเรน คาเมน อาคโต , ทูรา คามา อาคโต อิเจฺจวโตฺถ, ทูรํ คาเมน วาฯ

อนฺติกตฺถโยเค –

อนฺติกํ คามา, อาสนฺนํ คามา, สมีปํ คามาฯ ทุติยา จ ตติยา จ ฉฎฺฐี จ, อนฺติกํ คามํ, อนฺติกํ คาเมน, อนฺติกํ คามสฺสฯ

กาลทฺธานํ ปริมาณวจเน –

อิโต มถุราย จตูสุ โยชเนสุ สงฺกสฺสํ, ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชเน สาวตฺถิ, อิโต เอกนวุติกปฺเป [ที. นิ. ๒.๔], อิโต เอกตึเส กปฺเป [ที. นิ. ๒.๔], อิโต สตฺตเม ทิวเส, อิโต ติณฺณํ มาสานํ อจฺจเยน ปรินิพฺพายิสฺสามิ [ที. นิ. ๒.๑๖๘; อุทา. ๕๑] อิจฺจาทิฯ

ปมาณตฺเถ –

อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนํ, ปริกฺเขปโต นวโยชนสตปริมาโณ มชฺฌิมเทโส ปริกฺเขเปน วา, ทีฆโส นววิทตฺถิโย [ปาจิ. ๕๔๘], โยชนํ อายาเมน โยชนํ วิตฺถาเรน โยชนํ อุพฺเพเธน สาสปราสิ [สํ. นิ. ๒.๑๒๙] อิจฺจาทิฯ

ตฺวาโลเปปิ ปญฺจมีฯ เอตฺถ จ ตฺวาโลโป นาม ปริปุณฺณวากฺเย ลทฺธพฺพสฺส ตฺวานฺตปทสฺส อปริปุณฺณวากฺเย นตฺถิ ภาโว, ยญฺจ ปทํ ตฺวานฺตปเท สติ กมฺมํ วา โหติ อธิกรณํ วาฯ ตํ ตฺวานฺตปเท อสติ ปทนฺตเร อวธิ โหติ, ตสฺมึ ปญฺจมี, ปาสาทา วา ปาสาทํ สงฺกเมยฺย [สํ. นิ. ๑.๑๓๒], หตฺถิกฺขนฺธา วา หตฺถิกฺขนฺธํ สงฺกเมยฺย [สํ. นิ. ๑.๑๓๒] อิจฺจาทิฯ เอตฺถ จ ปฐมํ เอกํ ปาสาทํ อภิรูหิตฺวา ปุน อญฺญํ ปาสาทํ สงฺกเมยฺยาติ วา ปฐมํ เอกสฺมึ ปาสาเท นิสีทิตฺวา ปุน อญฺญํ ปาสาทํ สงฺกเมยฺยาติ วา เอวํ ปริปุณฺณวากฺยํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘อนฺธการา วา อนฺธการํ คจฺเฉยฺย, ตมา วา ตมํ คเจฺฉยฺยา’’ติ [สํ. นิ. ๑.๑๓๒] ปาฬิฯ ตถา รฏฺฐา รฏฺฐํ วิจรติ, คามา คามํ วิจรติ, วนา วนํ วิจรติ, วิหารโต วิหารํ คจฺฉติ, ปริเวณโต ปริเวณํ คจฺฉติ, ภวโต ภวํ คจฺฉติ, กุลโต กุลํ คจฺฉติ อิจฺจาทิฯ ตถา วินยา วินยํ ปุจฺฉติ, อภิธมฺมา อภิธมฺมํ ปุจฺฉติ, วินยา วินยํ กเถติ, อภิธมฺมา อภิธมฺมํ กเถติฯ เอตฺถปิ ปฐมํ เอกํ วินยวจนํ ปุจฺฉิตฺวา วา เอกสฺมึ วินยวจเน ฐตฺวา วา ปุน อญฺญํ วินยวจนํ ปุจฺฉตีติ ปริปุณฺณวากฺยํ เวทิตพฺพํฯ วุตฺติยํ ปน ‘‘ปาสาทํ อารุยฺห เปกฺขติ, ปาสาทา เปกฺขติ, อาสเน ปวิสิตฺวา เปกฺขติ, อาสนา เปกฺขตี’’ติ วุตฺตํฯ

ทิสตฺถโยเค ทิสตฺเถ จ ปญฺจมี, อิโต สา ปุริมา ทิสา [ที. นิ. ๓.๒๗๘], อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา [ที. นิ. ๓.๒๗๘], อวีจิโต อุปริ, อุทฺธํ ปาทตลา, อโธ เกสมตฺถกา [ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐]ฯ

ทิสตฺเถ –

ปุริมโต คามสฺส, ทกฺขิณโต คามสฺส, อุปริโต ปพฺพตสฺส, เหฏฺฐโต ปาสาทสฺส, ปุรตฺถิมโต, ทกฺขิณโต, ยโต เขมํ, ตโต ภยํ [ชา. ๑.๙.๕๘], ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ [ธ. ป. ๓๗๔] อิจฺจาทิฯ

ปุพฺพาทิโยเคปิ ปญฺจมี, ปุเพฺพว เม สโมฺพธา [อ. นิ. ๓.๑๐๔], อิโต ปุเพฺพ, ตโต ปุเพฺพ, อิโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา [มหาว. ๒๕๙], ตโต ปุเร, ตโต ปจฺฉา, ตโต อุตฺตริ [ปารา. ๔๙๙] อิจฺจาทิฯ

วิภตฺตตฺเถ จ ปญฺจมี ฉฏฺฐี จฯ วิภตฺติ นาม ปเคว วิสุํภูตสฺส อตฺถสฺส เกนจิ อธิเกน วา หีเนน วา ภาเคน ตทญฺญโต ปุถกฺกรณํ, มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปตรา, ยโต ปณีตตโร วา วิสิฏฺฐตโร วา นตฺถิ, อตฺตทโนฺต ตโต วรํ [ธ. ป. ๓๒๒], ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ ปวรํ ยทิทํ สุคตวินโย , สเทวกสฺส โลกสฺส, สตฺถา โลเก อนุตฺตโร, อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺส [ม. นิ. ๓.๒๐๗], เชโฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส [ม. นิ. ๓.๒๐๗], เสโฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส [ม. นิ. ๓.๒๐๗], ปญฺญวนฺตา นาม สาริปุตฺตโต หีนา สาริปุตฺตสฺส วา, ตโต อธิกํ วา อูนํ วา น วฏฺฏติ อิจฺจาทิฯ

วิรมณตฺถโยเค –

อารตี วิรตี ปาปา [ขุ. ปา. ๕.๘], ปาณาติปาตา เวรมณิ [ขุ. ปา. ๒.๑] อิจฺจาทิฯ

สุทฺธตฺถโยเค –

โลภนีเยหิ ธเมฺมหิ สุโทฺธ อิจฺจาทิฯ

โมจนตฺถโยเค ปญฺจมี ตติยา จ, โส ปริมุจฺจติ ชาติยา ชราย มรเณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุเกฺขหิ โทมนเสฺสหิ อุปายาเสหิ, ปริมุโตฺต โส ทุกฺขสฺมาติ วทามิ [สํ. นิ. ๓.๒๙], โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา [ธ. ป. ๓๗], น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา อิจฺจาทิ, สพฺพตฺถ อวธิอโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เหตฺวเตฺถ –

กสฺมา เหตุนา, เกน เหตุนา, กสฺมา นุ ตุมฺหํ กุเล ทหรา น มิยฺยเร [ชา. ๑.๑๐.๙๒ (มียเร)], ตสฺมาติห ภิกฺขเว [สํ. นิ. ๒.๑๕๗]ฯ ทุติยา ตติยา ฉฎฺฐี จ, กิํการณํ [ชา. อฎฺฐ. ๖.๒๒.อุมงฺคชาตกวณฺณนา], ยตฺวาธิกรณํ [ที. นิ. ๑.๒๑๓], ยโตนิทานํ [สุ. นิ. ๒๗๕], ตโตนิทานํ [ม. นิ. ๑.๒๓๘], เกน การเณน [ชา. อฎฺฐ. ๔.๒๐.มาตงฺคชาตกวณฺณนา], ตํ กิสฺสเหตุ [ม. นิ. ๑.๒], กิสฺส ตุเมฺห กิลมถ อิจฺจาทิฯ

วิเวจนตฺถโยเค –

วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ [ที. นิ. ๑.๒๒๖], วิวิโตฺต ปาปกา ธมฺมาฯ

พนฺธนตฺถโยเค –

๓๑๘. ปญฺจมีเณ วา [ก. ๒๙๖; รู. ๓๑๔; นี. ๖๐๘; จํ. ๒.๑.๖๙; ปา. ๒.๓.๒๔]ฯ

อิณภูเต เหตุมฺหิ ปญฺจมี โหติ วาฯ

สตสฺมา พโนฺธ นโร สเตน วาฯ

๓๑๙. คุเณ [จํ. ๒.๑.๗๐; ปา. ๒.๓.๒๕]ฯ

อชฺฌตฺตภูโต เหตุ คุโณ นาม, อคุโณปิ อิธ คุโณเตฺวว วุจฺจติ, ตสฺมิํ ปญฺจมี โหติ วาฯ

ชฬตฺตา พโนฺธ นโร ชเฬเตฺตน วา, อตฺตโน พาลตฺตาเยว พโนฺธติ อโตฺถ, ปญฺญาย พนฺธนา มุโตฺต, วาจาย มรติ, วาจาย มุจฺจติ, วาจาย ปิโย โหติ, วาจาย เทโสฺส, อิสฺสริยา ชนํ รกฺขติ ราชา อิสฺสริเยน วา, สีลโต นํ ปสํสนฺติ [อ. นิ. ๔.๖] สีเลน วา, หุตฺวา อภาวโต อนิจฺจา, อุทยพฺพยปีฬนโต ทุกฺขา, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ [อุทา. ๒], สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ [อุทา. ๒], จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อนญฺญา อปฺปฎิเวธา ทีฆมทฺธานํ สํสรนฺติ [ที. นิ. ๒.๑๘๖ (วิสทิสํ)] อิจฺจาทิฯ

ปญฺหา, กถเนสฺปิ ปญฺจมี, กุโต ภวํ, อหํ ปาฎลิปุตฺตโต อิจฺจาทิฯ

โถกเตฺถปิ อสตฺววจเน ปญฺจมี, สตฺวํ วุจฺจติ ทพฺพํ, โถกา มุจฺจติ โถเกน วา, มุจฺจนมตฺตํ โหตีติ วุตฺตํ โหติ ''นทึ ตรโนฺต มนํ วุโฬฺห''ติ [มหาว. ๑๔๘] เอตฺถ วิยฯ อปฺปมตฺตกา มุจฺจติ อปฺปมตฺตเกน วา, กิจฺฉา มุจฺจติ กิเจฺฉน วา, กิจฺฉา ลโทฺธ ปิโย ปุโตฺต [ชา. ๒.๒๒.๓๕๓], กิจฺฉา มุตฺตา'มฺห ทุกฺขสฺมา, ยาม ทานิ มโหสธ [ชา. ๒.๒๒.๗๐๐]ฯ

อสตฺววจเนติ กึ? ปจฺจติ มุนิโน ภตฺตํ, โถกํ โถกํ ฆเร ฆเรติ [เถรคา. ๒๔๘ (กุเล กุเล)]ฯ

''อนุปุเพฺพน เมธาวี, โถกํ โถกํ ขเณ ขเณ [ธ. ป. ๒๓๙]'' อิจฺจาทีสุ กฺริยาวิเสสเน ทุติยาฯ

อกตฺตริปิ ปญฺจมี, ตสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลตฺตา ตถาคโต สุปฺปติฎฺฐิตปาโท โหติ [ที. นิ. ๓.๒๐๑]ฯ เอตฺถ จ 'อกตฺตรี'ติ อการเก ญาปกเหตุมฺหีติ วทนฺติฯ ญาเส ปน ''อกตฺตรีติ เหตุวเตฺถ สงฺคณฺหาติฯ ยตฺถ หิ กตฺตุพุทฺธิ สญฺชายเต, โสว กตฺตา น โหตีติ วตฺตุํ สกฺกา''ติ วุตฺตํฯ เอเตน กตฺตุสทิโส ชนกเหตุ อกตฺตา นามาติ ทีเปติ, กมฺมสฺส กตตฺตาอิจฺจาทิ จ ชนกเหตุ เอวาติฯ

ภิยฺยตฺถโยเค –

โยธ สีตญฺจ อุณฺหญฺจ, ติณา ภิโยฺย น มญฺญติ [ที. นิ. ๓.๒๕๓], สุขา ภิโยฺย โสมนสฺสํ [ที. นิ. ๒.๒๘๗], ขนฺตฺยา ภิโยฺย น วิชฺชติ [สํ. นิ. ๑.๒๕๐], มยา ภิโยฺย น วิชฺชติ, โสตุกา มาตฺถ ตุเมฺห ภิกฺขเว ภิโยฺยโสมตฺตาย ปุเพฺพนิวาสกถํ, อตฺตมโน ตฺวํ โหหิ ปรํ วิย มตฺตาย, อหมฺปิ อตฺตมโน โหมิ ปรํ วิย มตฺตายฯ

ปญฺจมีวิภตฺติราสิ นิฎฺฐิโตฯ

ฉฎฺฐีวิภตฺติราสิ

กสฺมึ อเตฺถ ฉฎฺฐี?

๓๒๐. ฉฎฺฐี สมฺพเนฺธ [ก. ๓๐๑; รู. ๓๑๕; นี. ๖๐๙; จํ. ๒.๑.๙๕; ปา. ๒.๓.๕๐]ฯ

ทฺวินฺนํ สมฺพนฺธีนํ เกนจิ ปกาเรน อายตฺตภาโว สมฺพโนฺธ นาม, สมฺพเนฺธ โชเตตเพฺพ วิเสสนสมฺพนฺธิมฺหิ ฉฎฺฐี โหติฯ

ตตฺถ กฺริยาการกสญฺชาโต อเสฺสทมฺภาวเหตุโก สมฺพโนฺธ นามาติ วุตฺตํฯ ตตฺถ เทฺว สมฺพนฺธิโน อญฺญมญฺญํ ตํตํกฺริยํ กโรนฺติ, ตํ ทิสฺวา ''อิเม อญฺญมญฺญสมฺพนฺธิโน''ติ ชานนฺตสฺส ทฺวินฺนํ การกานํ ทฺวินฺนํ กฺริยานญฺจ สํโยคํ นิสฺสาย สมฺพโนฺธปิ วิทิโต โหติ, เอวํ สมฺพโนฺธ กฺริยาการกสญฺชาโต, 'อิมสฺส อยํ'นฺติ เอวํ ปวตฺตพุทฺธิยา เหตุภูตตฺตา อเสฺสทมฺภาวเหตุโก จฯ

ตตฺถ สมฺพโนฺธ ติวิโธ สามิสมฺพโนฺธ, นานาตฺตสมฺพโนฺธ, กฺริยาการกสมฺพโนฺธติฯ

ตตฺถ 'สามี'ติ ยสฺส กสฺสจิ วิเสสนสมฺพนฺธิโน นามํ, ตสฺมา วิเสสฺยปทตฺถสฺส ตํตํวิเสสนภาเวน สมฺพโนฺธ **สามิสมฺพโนฺธ** นามฯ

โส วิเสสฺยปทตฺถเภเทน อเนกวิโธฯ

ตตฺถ ตสฺส มาตา, ตสฺส ปิตาอิจฺจาทิ **ชนกสมฺพโนฺธ** นามฯ

ตสฺสา ปุโตฺต, ตสฺสา ธีตา อิจฺจาทิ **ชญฺญสมฺพโนฺธ** นามฯ

ตสฺส ภาตา, ตสฺส ภคินี อิจฺจาทิ **กุลสมฺพโนฺธ** นามฯ

สโกฺก เทวานมิโนฺท [สํ. นิ. ๑.๒๔๘] อิจฺจาทิ **สามิสมฺพโนฺธ** นามฯ

ปหูตํ เม ธนํ สกฺก [ชา. ๑.๑๕.๗๒], ภิกฺขุสฺส ปตฺตจีวรํ อิจฺจาทิ **สํสมฺพโนฺธ** นามฯ

อมฺพวนสฺส อวิทูเร, นิพฺพานเสฺสว สนฺติเก [ธ. ป. ๓๒] อิจฺจาทิ **สมีปสมฺพโนฺธ** นามฯ

สุวณฺณสฺส ราสิ, ภิกฺขูนํ สมูโห อิจฺจาทิ **สมูหสมฺพโนฺธ** นามฯ

มนุสฺสเสฺสว เต สีสํ [ชา. ๑.๔.๘๑], รุกฺขสฺส สาขา อิจฺจาทิ **อวยวสมฺพโนฺธ** นามฯ

สุวณฺณสฺส ภาชนํ, อลาพุสฺส กฏาหํ, ภฏฺฐธญฺญานํ สตฺตุ อิจฺจาทิ **วิการสมฺพโนฺธ** นามฯ

ยวสฺส องฺกุโร, เมฆสฺส สโทฺท, ปุปฺผานํ คโนฺธ, ผลานํ รโส, อคฺคิสฺส ธูโม อิจฺจาทิ **การิยสมฺพโนฺธ** นามฯ

ขนฺธานํ ชาติ, ขนฺธานํ ชรา, ขนฺธานํ เภโท [สํ. นิ. ๒.๑] อิจฺจาทิ **อวตฺถาสมฺพโนฺธ** นามฯ

สุวณฺณสฺส วโณฺณ, วโณฺณ น ขีเยฺยถ ตถาคตสฺส [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔], พุทฺธสฺส กิตฺติสโทฺท, สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถิ [ชา. ๑.๑.๑๑๓], ติลานํ มุฏฺฐิ อิจฺจาทิ **คุณสมฺพโนฺธ** นามฯ

ปาทสฺส อุกฺขิปนํ, หตฺถสฺส สมิญฺชนํ, ธาตูนํ คมนํ ฐานํ อิจฺจาทิ **กฺริยาสมฺพโนฺธ** นามฯ

จาตุมหาราชิกานํ ฐานํ อิจฺจาทิ **ฐานสมฺพโนฺธ** นามฯ เอวมาทินา นเยน สามิสมฺพโนฺธ อเนกสหสฺสปฺปเภโท, โส จ กฺริยาสมฺพนฺธาภาวา การโก นาม น โหติฯ ยทิ เอวํ ''ปาทสฺส อุกฺขิปนํ'' อิจฺจาทิ กฺริยาสมฺพโนฺธ นามาติ อิทํ น ยุชฺชตีติ? วุจฺจเต – กฺริยาสมฺพนฺธาภาวาติ อิทํ สาธกภาเวน สมฺพนฺธาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ, สิทฺธาย ปน กฺริยาย สมฺพนฺธํ สนฺธาย กฺริยาสมฺพโนฺธ นาม วุโตฺตติฯ

นานาตฺตสมฺพเนฺธ ปน นานาอเตฺถสุ ฉฏฺฐี โหติฯ ตตฺถ ณี, อาวีปจฺจยานํ กเมฺม นิจฺจํ ฉฏฺฐี, ฌานสฺส ลาภี, จีวรสฺส ลาภี, ธนสฺส ลาภี, อาทีนวสฺส ทสฺสาวี, อตฺถิ รูปานํ ทสฺสาวี, อตฺถิ สมวิสมสฺส ทสฺสาวี, อตฺถิ ตารกรูปานํ ทสฺสาวี, อตฺถิ จนฺทิมสูริยานํ ทสฺสาวีฯ

ตุ, อก, อน, ณปจฺจยานํ โยเค กฺวจิ กมฺมเตฺถ ฉฏฺฐีฯ

ตุปจฺจเย ตาว –

ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร [ม. นิ. ๒.๑๗๓], สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, อมตสฺส ทาตา [ม. นิ. ๑.๒๐๓], ภินฺนานํ สนฺธาตา [ที. นิ. ๑.๙, ๑๖๔], สหิตานํ วา อนุปฺปทาตา [ที. นิ. ๑.๙, ๑๖๔] อิจฺจาทิฯ

กฺวจีติ กึ? คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา [อ. นิ. ๗.๓๗], คาธํ กตฺตา โนวสิตา [อ. นิ. ๔.๑๐๗], กาเลน ธมฺมีกถํ ภาสิตา, สรสิ ตฺวํ เอวรูปํ วาจํ ภาสิตา, ปเรสํ ปุญฺญํ อนุโมเทตา, พุชฺฌิตา สจฺจานิ [มหานิ. ๑๙๒] อิจฺจาทิฯ

อกปจฺจเย –

กมฺมสฺส การโก นตฺถิ, วิปากสฺส จ เวทโก [วิสุทฺธิ ๒.๖๘๙], อวิสํวาทโก โลกสฺส [ที. นิ. ๑.๙] อิจฺจาทิฯ

กฺวจีติ กึ? มหตึ มหึ อนุสาสโก, ชนํ อเหฐโก, กฏํ การโก, ปสโว ฆาตโก อิจฺจาทิฯ

อนปจฺจเย –

ปาปสฺส อกรณํ สุขํ [ธ. ป. ๖๑], ภารสฺส อุกฺขิปนํ, หตฺถสฺส คหณํ, หตฺถสฺส ปรามสนํ, อญฺญตรสฺส องฺคสฺส ปรามสนํ [ปารา. ๒๗๐] อิจฺจาทิฯ

กฺวจีติ กึ? ภควนฺตํ ทสฺสนาย [อุทา. ๒๓] อิจฺจาทิฯ

ณปจฺจเย –

อจฺฉริโย อรชเกน วตฺถานํ ราโค, อโคปาลเกน คาวีนํ โทโห, อปฺปปุญฺเญน ลาภานํ ลาโภ, หตฺถสฺส คาโห, ปตฺตสฺส ปฏิคฺคาโห อิจฺจาทิฯ

ตฺวาปจฺจเยปิ กฺวจิ กมฺมนิ ฉฏฺฐี, อลชฺชีนํ นิสฺสาย, อายสฺมโต นิสฺสาย วจฺฉามิ, จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท [ธ. ส. ๕๙๖-๕๙๙ (อุปาทาย)] อิจฺจาทิฯ

กตฺตริ ต, ตวนฺตุ, ตาวี, มาน’นฺตานํ โยเค ปน กมฺมนิ ทุติยา เอว, สุขกาโม วิหารํ กโต, คามํ คโต, โอทนํ ภุตฺตวา ภุตฺตาวี, กมฺมํ กุรุมาโน, กมฺมํ กโรโนฺต อิจฺจาทิฯ

กฺวจิ ฉฏฺฐีปิ ทิสฺสติ, ธมฺมสฺส คุโตฺต เมธาวี [ธ. ป. ๒๕๗] อิจฺจาทิฯ

สร, อิสุ, จินฺต, อิส, ทยธาตูนํ กมฺมนิ ฉฏฺฐี วา, มาตุสฺส สรติ, มาตรํ สรติ, ปิตุสฺส สรติ, ปิตรํ สรติ, น รชฺชสฺส สริสฺสสิ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๒๑], น เตสํ โกจิ สรติ, สตฺตานํ กมฺมปจฺจยา [ขุ. ปา. ๗.๒], อาปตฺติปริยนฺตํ นสฺสรติ, รตฺติปริยนฺตํ นสฺสรติ [จูฬว. ๑๕๗], ปุตฺตสฺส อิจฺฉติ ปุตฺตํ วา, มาตุสฺส จินฺตติ มาตรํ วา, เถรสฺส อเชฺฌสติ เถรํ วา, เตลสฺส ทยติ เตลํ วา, รกฺขตีติ อโตฺถฯ

กรธาตุสฺส อภิสงฺขรณตฺถวาจิโน กเมฺม ฉฏฺฐี, อุทกสฺส ปฏิกุรุเต อุทกํ วา, กณฺฑสฺส ปฏิกุรุเต กณฺฑํ วา อิจฺจาทิฯ

ตปจฺจเย ปูชนตฺถาทิธาตูนํ กตฺตริ ฉฏฺฐี วา, รโญฺญ สมฺมโต รญฺญา วา, คามสฺส ปูชิโต คาเมน วา, รโญฺญ สกฺกโต รญฺญา วา, รโญฺญ อปจิโต รญฺญา วา, รโญฺญ มานิโต [ที. นิ. ๑.๓๐๓] รญฺญา วา, ตถา สุปฺปฏิวิทฺธา พุทฺธานํ ธมฺมธาตุ, อมตํ เตสํ ปริภุตฺตํ, เยสํ กายคตา สติ ปริภุตฺตา [อ. นิ. ๑.๖๐๓], อมตํ เตสํ วิรทฺธํ, เยสํ กายคตาสติ วิรทฺธา [อ. นิ. ๑.๖๐๓]ฯ

ติปจฺจเยปิ กฺวจิ กตฺตริ ฉฏฺฐี วา, โสภณา กจฺจายนสฺส ปกติ กจฺจายเนน วา, โสภณา พุทฺธโฆสสฺส ปกติ พุทฺธโฆเสน วา อิจฺจาทิฯ

ปูชนตฺถานํ ปูรณตฺถานญฺจ กรเณ ฉฏฺฐี, ปุปฺผสฺส พุทฺธํ ปูเชติ ปุปฺเผน วา,฿ตสฺส อคฺคึ ชุโหติ ฿เตน วา, ปตฺตํ อุทกสฺส ปูเรตฺวา, ปูรํ นานาปฺปการสฺส อสุจิโน [ที. นิ. ๒.๓๗๗], พาโล ปูรติ ปาปสฺส [ธ. ป. ๑๒๑], ธีโร ปูรติ ปุญฺญสฺส [ธ. ป. ๑๒๑] ปูรติ ธญฺญานํ วา มุคฺคานํ วา มาสานํ วา อิจฺจาทิฯ ตติยา วา, เขมา นาม โปกฺขรณี, ปุณฺณา หํเสหิ ติฏฺฐติฯ

ตพฺพ, รุชาทิโยเค ปน สมฺปทาเน จตุตฺถี เอว, ยกฺขเสนาปตีนํ อุชฺฌาเปตพฺพํ วิกฺกนฺทิตพฺพํ วิรวิตพฺพํ [ที. นิ. ๓.๒๘๓ (วิสทิสํ)], เทวทตฺตสฺส รุชฺชติ, รชกสฺส วตฺถํ ททาติ อิจฺจาทิฯ

ภยตฺถาทีนํ อปาทาเน พหุลํ ฉฏฺฐี, กึ นุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ, สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน [ธ. ป. ๑๒๙], ภีโต จตุนฺนํ อาสีวิสานํ [สํ. นิ. ๔.๒๓๘], มา ภิกฺขเว ปุญฺญานํ ภายิตฺถ [อุทา. ๒๒], สงฺขาตุํ โนปิ สโกฺกมิ, มุสาวาทสฺส โอตฺตปํ [สํ. นิ. ๑.๑๘๔] อิจฺจาทิฯ ตตฺถ ‘โอตฺตป’นฺติ โอตฺตปฺปโนฺตฯ ตถา อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺส, เชโฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส [ม. นิ. ๓.๒๐๗] อิจฺจาทิ จฯ

กุสล, โกวิท, ปสาทตฺถานํ อาธาเร ฉฏฺฐี, กุสลา นจฺจคีตสฺส [ชา. ๒.๒๒.๙๔], กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานํ [ม. นิ. ๒.๘๗], อมเจฺจ ตาต ชานาหิ, ธีเร อตฺถสฺส โกวิเท [ชา. ๑.๑๗.๑๓], นรา ธมฺมสฺส โกวิทา [ชา. ๑.๑.๓๗], มคฺคามคฺคสฺส โกวิทา, “เกจิ อิทฺธีสุ โกวิทา”ติปิ อตฺถิ, สนฺติ ยกฺขา พุทฺธสฺส ปสนฺนา [ที. นิ. ๓.๒๗๖ (วิสทิสํ)], ธมฺมสฺส ปสนฺนา, สงฺฆสฺส ปสนฺนา, พุเทฺธ ปสนฺนา, ธเมฺม ปสนฺนา, สเงฺฆ ปสนฺนา วาฯ ตถา เจโตปริยญาณสฺส, วสี โหมิ มหามุนิฯ ฌานสฺส วสิมฺหิ อิจฺจาทิฯ

๓๒๑. ฉฏฺฐี เหตฺวตฺถหิ [รู. ๑๖๓ ปิฏฺฐ; นี. ๖๕๐; จํ. ๒.๑.๗๑; ปา. ๒.๓.๒๖]ฯ

เหตฺวตฺถหิ โยเค เหตุมฺหิ ฉฏฺฐี โหติฯ

ตํ กิสฺส เหตุ [ม. นิ. ๑.๒; จํ. ๒.๑.๙๖; ปา. ๒.๓.๗๒], องฺควรสฺส เหตุ, อุทรสฺส เหตุ, อุทรสฺส การณา [ปารา. ๒๒๘] อิจฺจาทิฯ

๓๒๒. ตุลฺยตฺถน วา ตติยา [นี. ๖๓๘]ฯ

ตุลฺยตฺถน โยเค ฉฏฺฐี โหติ ตติยา วาฯ

ตุโลฺย ปิตุ ปิตรา วา, สทิโส ปิตุ ปิตรา วาฯ อิติ นานาตฺตสมฺพโนฺธฯ

กฺริยาการกสมฺพโนฺธ นาม การกานํ กฺริยาย สห สาธก, สาธฺยภาเวน อญฺญมญฺญา เปกฺขตา อวินาภาวิตา วุจฺจติ, น หิ กฺริยํ วินา การกํ นาม สิชฺฌติ, น จ การกํ วินา กฺริยา นาม

สิชฺฌตีติ, สา ปน ฉฏฺฐีวิสโย น โหตีติฯ

ฉฏฺฐีวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สตฺตมีวิภตฺติราสิ

กสฺมึ อเตฺถ สตฺตมี?

๓๒๓. สตฺตมฺยาธาเร [ก. ๓๐๒; รู. ๓๑๓; นี. ๖๓๐; จํ. ๒.๑.๘๘; ปา. ๑.๓.๔๕]ฯ

อาธาโร, โอกาโส, อธิกรณนฺติ อตฺถโต เอกํ, อาธารเตฺถ สตฺตมี โหติฯ กตฺตุกมฺมฎฺฐํ กฺริยํ ภุโส ธาเรตีติ **อาธาโร**ฯ

กเฏ นิสีทติ ปุริโส, ถาลิยํ โอทนํ ปจติฯ ตตฺถ กโฏ กตฺตุภูเต ปุริเส ฐิตํ นิสีทนกฺริยํ ธาเรติ, ถาลี กมฺมภูเต ตณฺฑุเล ฐิตํ ปจนกฺริยํ ธาเรติฯ

โส จตุพฺพิโธ พฺยาปิกาธาโร, โอปสิเลสิกาธาโร, สามีปิกาธาโร, เวสยิกาธาโรติฯ

ตตฺถ ยสฺมึ อาเธยฺยวตฺถุ สกเล วา เอกเทเส วา พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติ, โส **พฺยาปิโก**ฯ ยถา? ติเลสุ เตลํ ติฏฺฐติ, อุจฺฉูสุ รโส ติฏฺฐติ, ชเลสุ ขีรํ ติฏฺฐติ, ทธิมฺหิ สปฺปิ ติฏฺฐตีติฯ

ยสฺมึ อาเธยฺยวตฺถุ อลฺลียิตฺวา วา ติฏฺฐติ, อธิฏฺฐิตมตฺตํ หุตฺวา วา ติฏฺฐติ, โส **โอปสิเลสิโก**ฯ ยถา? อุกฺขลิยํ อาจาโม ติฏฺฐติ, ฆเฏสุ อุทกํ ติฏฺฐติ, อาสเน นิสีทติ ภิกฺขุ, ปริยเงฺก ราชา เสติฯ

โย ปน อโตฺถ อาเธยฺยสฺส อวตฺถุภูโตปิ ตทายตฺตวุตฺติทีปนตฺถํ อาธารภาเวน โวหริยติ, โส **สามีปิโก** นามฯ ยถา? คงฺคายํ โฆโส ติฏฺฐติ, สาวตฺถิยํ วิหรติ ภควาติ [อ. นิ. ๑.๑]ฯ

โย จ อโตฺถ อตฺตนา วินา อาเธยฺยสฺส อญฺญตฺถตฺตํ กฺริยํ สมฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อาธารภาเวน โวหริยติ, โย จ อาเธยฺยสฺส อนญฺญาภิมุขภาวทีปนตฺถํ อาธารภาเวน โวหริยติ, โส **เวสยิโก** นามฯ ยถา? อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ, ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ , อุทเก มจฺฉา จรนฺติ, ภควนฺตํ ปาเทสุ วนฺทติ, ปาเทสุ ปติตฺวา โรทติ, ปาปสฺมึ รมตี มโน [ธ. ป. ๑๑๖], ปสโนฺน พุทฺธสาสเนติ [ธ. ป. ๓๖๘]ฯ

๓๒๔. นิมิเตฺต [ก. ๓๑๐; รู. ๓๒๔; นี. ๖๔๑; จํ. ๒.๑.๘๙; ปา. ๒.๓.๓๖]ฯ

นิมินนฺติ สญฺชานนฺติ เอเตนาติ **นิมิตฺตํ,** เนมิตฺตกสหภาวิโน สญฺญาณการณเสฺสตํ นามํ, ตสฺมึ นิมิเตฺต สตฺตมี โหติฯ

ทีปิ จเมฺมสุ หญฺญเต, กุญฺชโร ทเนฺตสุ หญฺญเต, มุสาวาเท ปาจิตฺติยํ [ปาจิ. ๒], โอมสวาเท ปาจิตฺติยํ [ปาจิ. ๑๔] อิจฺจาทิฯ

๓๒๕. ยมฺภาโว ภาวลกฺขณํ [ก. ๓๑๓; รู. ๓๒๗; นี. ๖๔๔; จํ. ๒.๑.๙๐; ปา. ๒.๓.๓๗; ‘ยพฺภา โว’ (พหูสุ)]ฯ

ยาทิโส ภาโว ยมฺภาโว, ลกฺขิยติ เอเตนาติ ลกฺขณํ, ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ **ภาวลกฺขณํ,** ยมฺภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ โหติ, ตสฺมิํ ภาเว คมฺยมาเน สตฺตมี โหติ, ฉฏฺฐีปิ ทิสฺสติฯ

อจิรปกฺกนฺตสฺส สาริปุตฺตสฺส พฺราหฺมโณ กาลมกาสิ [ม. นิ. ๒.๔๕๒ (วิสทิสํ)], อปฺปมตฺตสฺส เต วิหรโต อิตฺถาคาโรปิ เต อปฺปมโตฺต วิหริสฺสติ [สํ. นิ. ๑.๑๒๙ (วิสทิสํ)] อิจฺจาทิฯ

อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺมิํ อสติ อิทํ น โหติ [สํ. นิ. ๒.๒๑], อจิรปกฺกเนฺต ภควติ พฺราหฺมโณ กาลมกาสิ, สเพฺพ มคฺคา วิวชฺชนฺติ, คจฺฉเนฺต โลกนายเก [ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๒]ฯ คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, คาวีสุ ทุทฺธาสุ อาคโต อิจฺจาทิฯ

กฺวจิ ปฐมาปิ พหุลํ ทิสฺสติ, คจฺฉโนฺต โส ภารทฺวาโช, อทฺทสา อจฺจุตํ อิสิํ [ชา. ๒.๒๒.๒๐๐๗ (อทฺทสฺส)]ฯ ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค [ชา. ๒.๒๒.๕๖๖] อิจฺจาทิฯ

ปุพฺพณฺหสมเย คโต, สายนฺหสมเย อาคโต อิจฺจาทิ เวสยิกาธาโร เอวฯ

ตถา อกาเล วสฺสตี ตสฺส, กาเล ตสฺส น วสฺสติ [ชา. ๑.๒.๘๘; ๑.๘.๔๘]ฯ อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ นายโก [อป. เถร ๒.๕๔.๒๘] อิจฺจาทิฯ

๓๒๖. ฉฏฺฐี จานาทเร [ก. ๓๐๕; รู. ๓๒๓; นี. ๖๓๓; จํ. ๒.๑.๙๑; ปา. ๒.๓.๓๘]ฯ

‘อนาทโร’ติ ทฺวินฺนํ ลกฺขณ, ลกฺขิตพฺพกฺริยานํ เอกปฺปหาเรน ปวตฺติยา อธิวจนํ, อนาทรภูเต ภาวลกฺขเณ คมฺยมาเน สตฺตมี ฉฏฺฐี จ โหติฯ

มจฺจุ คจฺฉติ อาทาย, เปกฺขมาเน มหาชเนฯ อาโกฏยโนฺต โส เนติ, สิวิราชสฺส เปกฺขโต [ชา. ๒.๒๒.๒๑๒๒ (เตเนติ)]ฯ อกามกานํ มาตาปิตูนํ รุทนฺตานํ ปพฺพชิ, อนคาริยุเปตสฺส, วิปฺปมุตฺตสฺส เต สโตฯ สมณสฺส น ตํ สาธุ, ยทญฺญมนุโสจติ [ชา. ๑.๗.๑๐๗ (ยํ เปตมนุโสจสิ)]ฯ

๓๒๗. ยโต นิทฺธารณํ [ก. ๓๐๔; รู. ๓๒๒; นี. ๖๓๒; จํ. ๒.๑.๙๒; ปา. ๒.๓.๔๑]ฯ

ชาติ, คุณ, กฺริยา, นาเมหิ สมุทายโต เอกเทสสฺส ปุถกฺกรณํ **นิทฺธารณํ,** ยโต ตํ นิทฺธารณํ ชายติ, ตสฺมิํ สมุทาเย ฉฏฺฐี, สตฺตมิโย โหนฺติฯ

ชาติยํ ตาว –

มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม, มนุเสฺสสุ ขตฺติโย สูรตโมฯ

คุเณ –

กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา, กณฺหาคาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมาฯ

กฺริยายํ –

อทฺธิกานํ ธาวโนฺต สีฆตโม, อทฺธิเกสุ ธาวโนฺต สีฆตโมฯ

นาเม –

อายสฺมา อานโนฺท อรหตํ อญฺญตโร, อรหเนฺตสุ อญฺญตโร อิจฺจาทิฯ

อิธ นานาตฺตสตฺตมี วุจฺจเตฯ

กมฺมเตฺถ สตฺตมี, ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ [ปารา. ๕๑๗], ปุตฺตํ มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา, ปุริสํ นานาพาหาสุ คเหตฺวา [สํ. นิ. ๒.๖๓] อิจฺจาทิฯ

อถ วา ‘มุทฺธนิ, พาหาสู’ติ อาธาเร เอว ภุมฺมํฯ ยถา? รุกฺขํ มูเล ฉินฺทติ, รุกฺขํ ขเนฺธ ฉินฺทติ, ปุริสํ สีเส ปหรติ, ภควนฺตํ ปาเทสุ วนฺทติฯ

กรเณ จ สตฺตมี, หเตฺถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ [มหาว. ๑๑๙], ปเตฺตสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ, ปเถสุ คจฺฉนฺติ, โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฎิจฺฉามิ มตฺถเก [มิ. ป. ๖.๔.๘]ฯ

สมฺปทาเน จ สตฺตมี, สเงฺฆ ทิเนฺน มหปฺผลํ, สเงฺฆ โคตมี ทเทยฺยาสิ, สเงฺฆ ทิเนฺน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ [ม. นิ. ๓.๓๗๖], วิเจยฺย ทานํ ทาตพฺพํ, ยตฺถ ทินฺนํ มหปฺผลํ [เป. ว. ๓๒๙]ฯ เอเตสุ ปน วิสยสตฺตมีปิ ยุชฺชติฯ

อปาทาเน จ สตฺตมี, คทลีสุ คเช รกฺขนฺติอิจฺจาทิฯ

สามิสฺสราทิโยเค ปน ฉฎฺฐี สตฺตมี จ โหติ, คุนฺนํ สามิ, โคสุ สามิ, คุนฺนํ อิสฺสโร, โคสุ อิสฺสโร, คุนฺนํ อธิปติ, โคสุ อธิปติ, คุนฺนํ ทายาโท, โคสุ ทายาโท, คุนฺนํ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ, คุนฺนํ ปติภู, โคสุ ปติภู, คุนฺนํ ปสุโต, โคสุ ปสุโต, อายุโตฺต กฎกรณสฺส, อายุโตฺต กฎกรเณติ, เอเตสุ ปน สมฺพเนฺธ ฉฎฺฐี, วิสยาธาเร สตฺตมีฯ ญาณสฺมึ ปสโนฺน, ญาณสฺมึ อุสฺสุโกฺกติ วิสยาธาเร สตฺตมีฯ ญาเณน ปสโนฺน, ญาเณน อุสฺสุโกฺกติ กรเณ ตติยาฯ

๓๒๘. สตฺตมฺยาธิเกฺย [ก. ๓๑๔; รู. ๓๒๘; นี. ๖๔๕; จํ. ๒.๑.๖๐; ปา. ๒.๓.๙; ๑.๔.๘๗]ฯ

อธิกภาวเตฺถ อุเปน ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา สตฺตมี โหติฯ

อุป ขาริยํ โทโณ, อุป นิเกฺข กหาปณํ, อติเรกโทณา ขารี, อติเรกกหาปณํ นิกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๒๙. สามิเตฺตธินา [จํ. ๒.๑.๖๑; ปา. ๒.๓.๙; ๑.๔.๙๗]ฯ

สามิภาวเตฺถ อธินา ยุตฺตา ลิงฺคมฺหา สตฺตมี โหติฯ

อธิ พฺรหฺมทเตฺต ปญฺจาลา, อธิ ปญฺจาเลสุ พฺรหฺมทโตฺต, อธิ เทเวสุ พุโทฺธฯ ตตฺถ ‘อธิ พฺรหฺมทเตฺต ปญฺจาลา’ติ พฺรหฺมทตฺติสฺสรา ปญฺจาลรฎฺฐวาสิโนติ วทนฺติ, ‘ปญฺจาลา’ติ วา ชนปทนามตฺตา พหุวจนํ, กทาจิ ปญฺจาลราชา พฺรหฺมทเตฺต กาสิรเญฺญ อิสฺสโร, กทาจิ พฺรหฺมทโตฺต ปญฺจาลรเญฺญ อิสฺสโรติ อโตฺถฯ

๓๓๐. สพฺพาทิโต สพฺพา [จํ. ๒.๑.๗๒; ปา. ๒.๓.๒๗]ฯ

เหตฺวเตฺถหิ โยเค สพฺพาทีหิ สพฺพนาเมหิ เหตฺวเตฺถ สพฺพา วิภตฺติโย โหนฺติฯ

กึ การณํ, เกน การเณน [ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๕ มาตงฺคชาตกวณฺณนา], กึ นิมิตฺตํ, เกน นิมิเตฺตน, กึ ปโยชนํ, เกน ปโยชเนน, เกนเฏฺฐน [ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา], เกน วเณฺณน [สํ. นิ. ๑.๒๓๔], กิมตฺถํ, กุโต นิทานํ [ปารา. ๔๒], กิสฺส เหตุ [ปารา. ๓๙], กสฺมึ นิทาเน, เอตสฺมึ นิทาเน [ปารา. ๔๒], เอตสฺมึ ปกรเณ [ปารา. ๔๒] อิจฺจาทิฯ

สตฺตมีวิภตฺติราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยา

การกกโณฺฑ นิฏฺฐิโตฯ

๔. สมาสกณฺฑ

อถ ยุตฺตตฺถานํ สฺยาทฺยนฺตปทานํ เอกตฺถีภาโว วุจฺจเตฯ เอกตฺถีภาโวติ จ อิธ สมาโส วุจฺจติฯ โส จ สมาโส ฉพฺพิโธ อพฺยยีภาโว, ตปฺปุริโส, กมฺมธารโย, ทิคุ, พหุพฺพีหิ, ทฺวนฺโทติฯ

อพฺยยีภาวสมาส

ตตฺถ อพฺยยีภาโว ปฐมํ วุจฺจเตฯ พฺยโย วุจฺจติ วิกาโร, นตฺถิ พฺยโย เอตสฺสาติ อพฺยโย, อพฺยโย หุตฺวา ภวตีติ **อพฺยยีภาโว,** นานาลิงฺค, วิภตฺติ, วจเนสุ รูปวิการรหิโต หุตฺวา ภวตีติ อโตฺถ, สพฺพลิงฺค,-วิภตฺติ, วจเนสุปิ เยภุเยฺยน เอกรูเปน ปวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อพฺยยนฺติ วา อุปสคฺคนิปาตานํ เอว นามํ, อยํ ปน ปกติ อพฺยยํ น โหติ, อสเงฺขฺยหิ สห เอกตฺถตาวเสน อพฺยยํ โหติ, อิติ อนพฺยยมฺปิ อพฺยยํ ภวตีติ อพฺยยีภาโวฯ

๓๓๑. สฺยาทิสฺยาทิเนกตฺถํ [ก. ๓๑๖; รู. ๓๓๑; นี. ๖๗๕; จํ. ๒.๒.๑; ปา. ๒.๑.๔]ฯ

อธิการสุตฺตมิทํฯ สฺยาทิ วุจฺจติ สฺยาทฺยนฺตปทํ, 'สฺยาทินา'ติ สฺยาทฺยนฺตปเทน, เอโก อโตฺถ ยสฺส ตํ เอกตฺถํ, สฺยาทิปทํ สฺยาทิปเทน สห เอกตฺถํ โหตีติ อโตฺถฯ

เอตฺถ จ 'สฺยาที'ติ วจเนน อุปสคฺค, นิปาเตหิ สทฺธึ สพฺพานิ นามิกปทานิ นามปฏิรูปกานิ จ สงฺคณฺหาติ, ตฺยาทฺยนฺตปทานิ นิวเตฺตติฯ

ตตฺถ นามปฏิรูปกานิ นาม 'เยวาวนกธมฺมา' อิจฺจาทีนิฯ ตถา สญฺญาสทฺทภาวํ ปตฺตานิ "อตฺถิปจฺจโย, นตฺถิปจฺจโย, อตฺถิขีรา พฺราหฺมณี, อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ, มกฺขลิโคสาโล" อิจฺจาทีสุ 'อตฺถิ' อิจฺจาทีนิฯ

'เอกตฺถ'นฺติ เอเตน ทฺวนฺทสมาเสปิ ปทานํ เอกกตฺตุ, เอกกมฺมาทิภาเวน เอกตฺถีภาโว วุโตฺต โหตีติฯ

๓๓๒. อสงฺขฺยํ วิภตฺติสมฺปตฺติสมีปสากลฺยาภาวยถาปจฺฉายุคปทเตฺถ [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จํ. ๒.๒.๒; ปา. ๒.๑.๖]ฯ

'อสงฺขฺย'นฺติ อุปสคฺคปทํ นิปาตปทญฺจ วุจฺจติฯ ตํ ทฺวยมฺปิ หิ เอกตฺต, พหุตฺตสงฺขฺยํ ปฏิจฺจ รูปวิการรหิตตฺตา 'อสงฺขฺย'นฺติ วุจฺจติฯ วิภตฺยเตฺถ, สมฺปตฺยเตฺถ, สมีปเตฺถ, สากลฺยเตฺถ, อภาวเตฺถ, ยถาเตฺถ, ปจฺฉาเตฺถ, ยุคปทเตฺถ ปวตฺตํ อสงฺขฺยํ นาม สฺยาทิปทํ อเญฺญน สฺยาทิปเทน สห เอกตฺถํ โหติฯ อยญฺจ สมาโส อนฺวตฺถวเสน 'อสโงฺขฺย'ติ จ 'อพฺยยีภาโว'ติ จ วุจฺจติฯ

วิภตฺยเตฺถ ตาว –

อธิตฺถิฯ เอตฺถ จ อธิโต สิ, ตสฺส 'อสเงฺขฺยหิ สพฺพาส'นฺติ สุเตฺตน โลโป, อิตฺถิโต สุ, 'อธิ อิตฺถีสู'ติ วากฺยํ, ตสฺส จ อตฺถํ กเถเนฺตน นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห กาตโพฺพ "อิตฺถีสุ ปวตฺตา กถา"ติ วา "อิตฺถีสุ ปวโตฺต วจนปโถ"ติ วา "อิตฺถีสุ ปวตฺตํ วจน"นฺติ วา,

ตโต ปุริมสุเต฿ตน เอกตฺถสญฺญา, อิมินา สุเตฺตน อสเงฺขฺยกตฺถสญฺญา จ กริยเต, เอกตฺถสญฺญาย ปน กตาย วากฺยตฺถาย ปยุตฺตานํ วิภตฺตีนํ อโตฺถ เอกตฺถปเทน วุโตฺต โหติ, ตทา วิภตฺติโย วุตฺตตฺถา นามฯ

อิทานิ วุตฺตตฺถานํ อปฺปโยคารหตฺตา โลปวิธานมาหฯ

๓๓๓. เอกตฺถตายํ [ก. ๓๑๖; รู. ๓๓๑; นี. ๖๗๕; จํ. ๒.๑.๓๙; ปา. ๒.๔.๗๑; ๑.๒.๔๕, ๔๖]ฯ

เอโก อโตฺถ เยสํ ตานิ เอกตฺถานิ, 'อโตฺถ'ติ เจตฺถ ปทนฺตเร กตฺตุ, กมฺมาทิภาเวน วิเธยฺเยน ปธานโตฺถ เอว เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ 'ราชปุโตฺต'ติ เอตฺถ ปุตฺตสทฺทโตฺถ เอว ตถาวิเธยฺเยน โหติ, น ราชสทฺทโตฺถ, สพฺพญฺจ วจนวากฺยํ นาม วิเธยฺยเตฺถหิ เอว สิชฺฌติ, โน อญฺญถา, ยสฺมา จ 'ราชปุโตฺต'ติ เอตํ ปุตฺตสทฺทตฺถเสฺสว นามํ โหติ, น ราชสทฺทตฺถสฺส, ตสฺมา เอโก ปธานภูโต ปุตฺตสทฺทโตฺถ เอว เตสํ ทฺวินฺนํ สทฺทานํ อโตฺถ นาม โหติ, น ราชสทฺทโตฺถติ, เอกตฺถานํ ภาโว เอกตฺถตา, เอกตฺถีภาโวติ วุตฺตํ โหติฯ โส ติวิโธ สมาโส, ตทฺธิโต, ธาตุปจฺจยโนฺต จาติฯ ติสฺสํ ติวิธายํ เอกตฺถตายํ สพฺพาสํ วุตฺตตฺถานํ สฺยาทิวิภตฺตีนํ โลโป โหตีติ อิมินา สฺสฺส โลโปฯ พหุลาธิการตฺตา ปน อลุตฺตสมาโสปิ ทิสฺสติฯ

๓๓๔. ตํ นปุํสกํ [ก. ๓๒๐; รู. ๓๓๕; นี. ๖๙๘; จํ. ๒.๒.๑๕; ปา. ๒.๔.๑๘]ฯ

ตํ อสงฺขฺยํ นาม เอกตฺถํ นปุํสกํ โหตีติ อิมินา อธิตฺถีสทฺทสฺส นปุํสกภาวํ กตฺวา ตโต สฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

๓๓๕. สฺยาทีสุ รโสฺส [ก. ๓๔๒; รู. ๓๓๗; นี. ๗๓๔; จํ. ๒.๒.๘๔; ปา. ๑.๒.๔๗]ฯ

นปุํสกสฺส เอกตฺถสฺส รโสฺส โหติ สฺยาทีสุ วิภตฺตีสูติ อิมินา อีการสฺส รโสฺสฯ

๓๓๖. ปุพฺพสฺมามาทิโต [ก. ๓๔๓; รู. ๓๓๘; นี. ๓๗๕; จํ. ๒.๑.๔๐; ปา. ๑.๑.๔๑]ฯ

ปุพฺพอมาทิ นาม ปุพฺพปทตฺถปธานภูโต อสงฺขฺยสมาโส วุจฺจติ, ตโต ปราสํ สพฺพาสํ วิภตฺตีนํ โลโป โหติ, อาทิสเทฺทน เจตฺถ ปฐมาวิภตฺติปิ คยฺหติฯ อถ วา อมาทิ วุจฺจติ ตปฺปุริโส, ตโต ปุพฺพํ นาม อสงฺขฺยสมาโส, อิติ อมาทิโต ปุพฺพภูตา อสเงฺขฺยกตฺถา ปราสํ สพฺพาสํ วิภตฺตีนํ โลโป โหตีติ อิมินา อธิตฺถิสทฺทโต สพฺพวิภตฺตีนํ โลโปฯ

อธิตฺถิ ติฎฺฐติ, อิตฺถีสุ ปวตฺตา กถา ติฎฺฐตีติ อโตฺถฯ อธิตฺถิ ติฎฺฐนฺติ, อิตฺถีสุ ปวตฺตา กถาโย ติฎฺฐนฺตีติ อโตฺถฯ เอส นโย เสสวิภตฺตีสุ เสสวจเนสุ เสสลิเงฺคสุ จฯ เอวํ สพฺพลิเงฺคสุ สพฺพวิภตฺตีสุ สพฺพวจเนสุ จ เอเกเนว รูเปน ติฎฺฐติ, ตสฺมา อยํ สมาโส รูปวิการรหิตตฺตา 'อพฺยยีภาโว'ติ วุจฺจติฯ

เอตฺถ จ วิภตฺยโตฺถ นาม "อธิตฺถิ, พหิคามํ, อุปริคงฺค" มิจฺจาทีสุ สมฺปตฺยาทีหิ วิเสสเตฺถหิ รหิโต เกวโล วิภตฺตีนํ อโตฺถ วุจฺจติฯ วิคฺคเห ปน "กถา, ปวตฺตา" อิจฺจาทีนิ สมาสสามตฺถิเยน วิทิตานิ อตฺถปทานิ นาม, อธิสทฺทสฺส อตฺถปทานีติปิ วทนฺติฯ เอวํ อธิกุมาริ, อธิวธุ, อธิชมฺพุอิจฺจาทิฯ

อตฺตนิ ปวโตฺต ธโมฺม, ปวตฺตา วาธมฺมาติ อเตฺถ วิภตฺตีนํ โลเป กเต อธิอตฺตสทฺทสฺส นปุํสกภาวํ กตฺวา ตโต สฺยาทฺยุปฺปตฺติ, ‘ปุพฺพสฺมามาทิโต’ติ สฺยาทีนํ โลเป สมฺปเตฺต –

๓๓๗. นาโตมปญฺจมิยา [ก. ๓๔๑; รู. ๓๓๖; นี. ๗๓๓; จํ. ๒.๑.๔๑; ปา. ๒.๔.๘๓; มุ. ๔.๓.๓๗๔]ฯ

อการนฺตมฺหา อสเงฺขฺยกตฺถา ปรํ สพฺพาสํ วิภตฺตีนํ โลโป น โหติ, ปญฺจมีวชฺชิตานํ วิภตฺตีนํ อํ โหติฯ

อชฺฌตฺตํ ธโมฺม ชายติ, อชฺฌตฺตํ ธมฺมา ชายนฺติ, อชฺฌตฺตํ ธมฺมํ ปสฺสติ, อชฺฌตฺตํ ธเมฺม ปสฺสนฺติฯ

อปญฺจมิยาติ กึ? อชฺฌตฺตา อเปติ, อชฺฌเตฺตหิ อเปติฯ

๓๓๘. วา ตติยาสตฺตมีนํ [ก. ๓๔๑; รู. ๓๓๖; นี. ๗๓๓; จํ. ๒.๑.๔๒; ปา. ๒.๔.๘๔; มุ. ๔.๓.๓๗๕]ฯ

อการนฺตมฺหา อสเงฺขฺยกตฺถา ปรํ ตติยา, สตฺตมีนํ วิกเปฺปน อํ โหติฯ

อชฺฌตฺตํ ธเมฺมน วตฺตติ อชฺฌเตฺตน วา, อชฺฌตฺตํ ธเมฺมหิ วตฺตติ อชฺฌเตฺตหิ วา, อชฺฌตฺตํ ธมฺมสฺส เทติ, อชฺฌตฺตํ ธมฺมานํ เทติ, อชฺฌตฺตา ธมฺมา อเปติ, อชฺฌเตฺตหิ ธเมฺมหิ อเปติ, อชฺฌตฺตํ ธมฺมสฺส สนฺตกํ, อชฺฌตฺตํ ธมฺมานํ สนฺตกํ, อชฺฌตฺตํ ธเมฺม ติฏฺฐติ อชฺฌเตฺต วา, อชฺฌตฺตํ ธเมฺมสุ ติฏฺฐติ อชฺฌเตฺตสุ วาฯ เอตฺถ จ ‘อชฺฌตฺตํ ธโมฺม’ติ อชฺฌตฺตภูโต ธโมฺม, ‘อชฺฌตฺตํ ธมฺมา’ติ อชฺฌตฺตภูตา ธมฺมา อิจฺจาทินา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวโตฺต ปวตฺตาติ วา วุเตฺตปิ อตฺตสฺส อาธารภาโว สิชฺฌติเยวฯ เอวํ อธิจิตฺตํ, อตฺตนิ วิสุํ วิสุํ ปวตฺตํ ปวตฺตานิ วา ปจฺจตฺตํฯ เอตฺถ จ ‘‘อชฺฌตฺตํ อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตํ วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา อภินิวิสิตฺวา อชฺฌตฺตํ วุฏฺฐาตี’’ติ [ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๓๒] ปาโฐ อตฺถิ, ตสฺมา ปญฺจมิยา อํภาววชฺชนํ อปฺปกตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อชฺฌตฺตา ธมฺมา, พหิทฺธา ธมฺมา’’ติ [ธ. ส. ติกมาติกา ๒๐] ปาโฐ อตฺถิ, ตสฺมา ปฐมาทีนมฺปิ วิกโปฺป ลพฺภตีติฯ

สมฺปตฺติอเตฺถ –

สมฺปนฺนํ พฺรหฺมํ สพฺรหฺมํ, ‘พฺรหฺม’นฺติ เวโท วุจฺจติฯ เอตฺถ จ ‘อกาเล สกตฺถสฺสา’ติ สุเตฺตน สหสทฺทสฺส สาเทโส, ภิกฺขานํ สมิทฺธิ สุภิกฺขํ, ‘สฺยาทีสุ รโสฺส’ติ สุเตฺตน กตนปุํสกสฺส รสฺสตฺตํฯ

สมีเป –

นครสฺส สมีปํ อุปนครํ, กุมฺภสฺส สมีปํ อุปกุมฺภํ, มณิกาย สมีปํ อุปมณิกํ, วธุยา สมีปํ อุปวธุ, คุนฺนํ สมีปํ อุปคุ, ‘โคสฺสู’ติ สุเตฺตน โอสฺส อุตฺตํฯ

สากเลฺย –

ติเณน สห สกลํ สติณํ, ติเณน สทฺธึ สกลํ วตฺถุํ อโชฺฌหรตีติ อโตฺถฯ สหสทฺทสฺส สาเทโสฯ

อภาเว –

มกฺขิกานํ อภาโว นิมฺมกฺขิกํ, ทรถานํ อภาโว นิทฺทรถํ, ภิกฺขานํ อภาโว ทุพฺภิกฺขํ, อภาวโตฺถปิ ทุสโทฺท อตฺถิฯ ยถา? ทุสฺสีโล ทุปฺปโญฺญติฯ เอตฺถ จ ‘สมฺปนฺนํ พฺรหฺม’นฺติอาทินา สทฺทพฺยากรเณสุ อตฺถวจนํ สทฺทตฺถวิภาวนมตฺตํฯ สุตฺตเนฺตสุ ปน อิเมสํ ปทานํ ยุตฺตํ อภิเธยฺยตฺถํ ญตฺวา ตทนุรูปํ อตฺถวจนมฺปิ เวทิตพฺพํฯ

ยถาสทฺทเตฺถ –

รูปสฺส สภาวสฺส โยคฺยํ อนุรูปํ, อตฺตานํ อตฺตานํ ปฏิจฺจ ปวตฺตํ ปจฺจตฺตํ, อฑฺฒมาสํ อฑฺฒมาสํ อนุคตํ อนฺวฑฺฒมาสํ, ฆรํ ฆรํ อนุคตํ อนุฆรํ, วสฺสํ วสฺสํ อนุคตํ อนฺวสฺสํ, เชฏฺฐานํ อนุปุพฺพํ อนุเชฏฺฐํ, สตฺติยา อนุรูปํ ยถาสตฺติ, พลสฺส อนุรูปํ ยถาพลํ, กมสฺส อนุรูปํ ยถากฺกมํฯ เอวํ ยถาสงฺขฺยํ, ยถาลาภํฯ โสตสฺส ปฏิโลมํ ปฏิโสตํ, ปฏิวาตํ, ปฏิสทฺทํฯ

ปจฺฉาปทเตฺถ –

รถสฺส ปจฺฉา อนุรถํฯ

ยุคภูโต ปทโตฺถ ยุคปทโตฺถ, สหภาวีอตฺถทฺวยเสฺสตํ นามํฯ ตตฺถ อสนิผเลน สห ปวตฺตํ จกฺกํ สจกฺกํ, คทาวุเธน ยุคฬํปวตฺตํ วาสุเทวสฺส จกฺกาวุธนฺติปิ วทนฺติ [ยุคปทเตฺถ สจกฺกํ นิเธหิ, (โมคฺคลฺลานวุตฺติยํ)ฯ จเกฺกน ยุคปต เธหิ สจกฺกํ, (มุคฺธโพธวุตฺติยํ)ฯ เห พิสณุ! จเกฺกน สห ยุคปเทกกาเล คทํ ธารยฯ (มุคฺธโพธฏีกายํ ๒๒๖ ปิเฏฺฐ)], สหสฺส สตฺตํฯ

๓๓๙. ยถา นตุเลฺย [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จํ. ๒.๒.๓; ปา. ๒.๑.๗]ฯ

ตุลฺยโต อญฺญสฺมิํ อเตฺถ ปวโตฺต ยถาสโทฺท สฺยาทินา สห เอกโตฺถ โหติ [โมคฺคลฺลาเน อญฺญถาวุตฺติ ทสฺสิตา]ฯ

ยถาสตฺติ, ยถาพลํ, ยถากฺกมํ, เย เย วุฑฺฒา ยถาวุฑฺฒํ, วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ วา ยถาวุฑฺฒํฯ

นตุเลฺยติ กิํ? ยถา เทวทโตฺต, ตถา ยญฺญทโตฺตฯ

๓๔๐. ยาวาวธารเณ [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จํ. ๒.๒.๔; ปา. ๒.๑.๘]ฯ

อวธารณํ วุจฺจติ ปริจฺฉินฺทนํ, อวธารเณ ปวโตฺต ยาวสโทฺท สฺยาทินา สห เอกโตฺถ ภวติฯ

ยตฺตกํ อโตฺถ วตฺตตีติ ยาวทตฺถํ, ทาคโมฯ ยตฺตกํ ชีโว วตฺตตีติ ยาวชีวํ, ยตฺตกํ อายุ วตฺตตีติ ยาวตายุกํ, ตการ, กการา อาคมาฯ

๓๔๑. ปราปาพหิติโรปุเรปจฺฉา วา ปญฺจมฺยา [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จํ. ๒.๒.๗; ปา. ๒.๑.๑๒, ๑๓; ‘ปยฺยปา…’ (พหูสุ)]ฯ

ปริ, อป, อาอิจฺจาทโย สทฺทา ปญฺจมฺยเนฺตน สฺยาทินา สห เอกตฺถา ภวนฺติ วาฯ

ปพฺพตโต ปริ สมนฺตา วสฺสีติ เทโว ปริปพฺพตํ ปริปพฺพตา วา, ปพฺพตํ วชฺเชตฺวา วสฺสีติ อโตฺถฯ ปพฺพตโต พหิทฺธา อปปพฺพตํ อปปพฺพตา วา, ปาฏลิปุตฺตโต พหิทฺธา วสฺสีติ เทโว อาปาฏลิปุตฺตํ อาปาฏลิปุตฺตา วา, อากุมาเรหิ กจฺจายนสฺส ยโส วตฺตตีติ อากุมารํ อากุมารา วา, อาภวคฺคา ภควโต ยโส วตฺตตีติ อาภวคฺคํ อาภวคฺคา วา, อาปาณโกฏิยา สรณคมนํ วตฺตตีติ อาปาณโกฏิกํ, กาคโมฯ คามโต พหิ พหิคามํ พหิคามา วา, เอวํ พหินครํ, พหิเลณํ, ปพฺพตโต ติโร ติโรปพฺพตํ ติโรปพฺพตา วา, เอวํ ติโรปาการํ, ติโรกุฏฺฏํฯ เอตฺถ จ ‘ติโร’ติ ปรภาโค วุจฺจติฯ ภตฺตมฺหา ปุเร ปุเรภตฺตํ ปุเรภตฺตา วา, อรุณมฺหา ปุเร ปุรารุณํ ปุรารุณา วา, ภตฺตสฺส ปจฺฉา ปจฺฉาภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตา วาฯ

๓๔๒. สมีปายาเมสฺวนุ [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จํ. ๒.๒.๙; ปา. ๒.๑.๑๕, ๑๖]ฯ

สมีเป อายาเม จ ปวโตฺต อนุสโทฺท สฺยาทินา สห เอกโตฺถ ภวติ วาฯ

วนสฺส สมีปํ อนุวนํ, อสนิ อนุวนํ คตา, คงฺคํ อนุยาตา อนุคงฺคํ, พาราณสีฯ

๓๔๓. โอโร ปริ ปฏิ ปาเร มเชฺฌ เหฏฺฐุทฺธาโธนฺต วา ฉฏฺฐิยา [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๖; จํ. ๒.๒.๑๑; ปา. ๒.๑.๑๘; ‘โอเรปริ…’ (พหูสุ)]ฯ

โอราทโย สทฺทา ฉฏฺฐียเนฺตน สฺยาทินา สห เอกตฺถา ภวนฺติ วาฯ

เอตฺถ จ โอเร, ปาเร, มเชฺฌสเทฺทสุ ‘ตทมินาทีนี’ติ สุเตฺตน เอกาโร, คงฺคาย โอรํ โอเรคงฺคํ, สิขรสฺส อุปริ อุปริสิขรํฯ เอวํ อุปริปาสาทํ, อุปริมญฺจํ, อุปริปพฺพตํ, โสตสฺส ปฏิโลมํ ปฏิโสตํฯ เอวํ ปฏิวาตํ, ยมุนาย ปารํ ปาเรยมุนํ, คงฺคาย มชฺฌํ มเชฺฌคงฺคํ, ปาสาทสฺส เหฏฺฐา เหฏฺฐาปาสาทํ, เหฏฺฐามญฺจํ, คงฺคาย อุทฺธํ อุทฺธํคงฺคํ, คงฺคาย อโธ อโธคงฺคํ, ปาสาทสฺส อโนฺต อโนฺตปาสาทํฯ เอวํ อโนฺตคามํ, อโนฺตนครํ, อโนฺตวสฺสํฯ

วาติ กึ? คงฺคาโอรํ, มเชฺฌสมุทฺทสฺมึ อิจฺจาทิฯ

๓๔๔. ติฏฺฐคฺวาทีนิ [ก. ๓๑๙; รู. ๓๓๐; นี. ๖๙๗; จํ. ๒.๒.๑๐; ปา. ๒.๑.๑๗]ฯ

ติฏฺฐคฺอิจฺจาทีนิ อสเงฺขฺยกเตฺถ สิชฺฌนฺติฯ

ติฏฺฐนฺติ คาโว ยสฺมึ กาเล ติฏฺฐคุ, วหนฺติ คาโวยสฺมึ กาเล วหคุ, ‘โคสฺสู’ติ สุเตฺตน โอสฺส อุตฺตํฯ อายติํ ยโว ยสฺมึ กาเลติ อายติยโว, ขเล ยโว ยสฺมึ กาเลติ ขเลยวํฯ ปุพฺพปเท วิภตฺติอโลโปฯ ลุนา ยวา ยสฺมึ กาเลติ ลุนยวํ, เอตฺถ ‘ลุนา’ติ ลาวิตา, ลุยมานา ยวา ยสฺมินฺติ ลุยมานยวํ อิจฺจาทิฯ

ตถา ปาโต นหานํ ยสฺมึ กาเลติ ปาตนหานํฯ เอวํ สายนหานํ, ปาโต กมฺมกรณกาโล ยสฺมินฺติ ปาตกาลํฯ เอวํ สายกาลํ, ปาโต วสฺสติ เมโฆ ยสฺมินฺติ ปาตเมฆํฯ เอวํ สายเมฆํ, ปาโต คนฺตโพฺพ มโคฺค ยสฺมินฺติ ปาตมคฺคํฯ เอวํ สายมคฺคํ อิจฺจาทิฯ มหาวุตฺตินา ปาโตสทฺทสฺส ปาตตฺตํฯ เอตฺถ จ ‘ติฏฺฐคุ’ อิจฺจาทีนิ วิคฺคหตฺถวเสน อญฺญปทเตฺถ สิทฺธานิ วิย ทิสฺสนฺติ, อญฺญปทสฺส ปน ลิงฺคาทีนํ วเสน เตสํ รูปวิกาโร นาม นตฺถิ, ตสฺมา อพฺยยรูปตฺตา อิธ คหิตานิ, สพฺพเญฺจตํ อสงฺขฺยสมาสปทํ นาม นปุํสกํ เอว โหติ, รสฺสนฺตเมว โหติฯ สพฺพวิภตฺตีนญฺจ อการนฺตมฺหา พหุลํ อํ โหติ, อิการุการเนฺตหิ โลโป โหติฯ

อพฺยยีภาวสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

ตปฺปุริสสมาส

ทุติยาตปฺปุริส

อถ อมาทิสมาโส วุจฺจเต, โส ตปฺปุริโสติ จ วุจฺจติฯ ตสฺส ปุริโส ตปฺปุริโส, ตปฺปุริสสเทฺทน สทิสตฺตา อยํ สมาโส **ตปฺปุริโส**ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ ตปฺปุริสสโทฺท วิเสสนปทตฺถํ ชหิตฺวา วิเสสฺยปทเตฺถ ติฏฺฐติ, เอวํ อยํ สมาโสปีติฯ

๓๔๕. อมาทิ [ก. ๓๒๗; รู. ๓๕๑; นี. ๗๐๔; จํ. ๒.๒.๑๖]ฯ

อมาทิวิภตฺติยุตฺตํ สฺยาทฺยนฺตปทํ ปฐมนฺตน สฺยาทฺยนฺตปเทน สห เอกตฺถํ ภวติ, อยญฺจ สมาโส อนฺวตฺถวเสน ‘‘อมาทิสมาโส’’ติ จ ‘‘ตปฺปุริสสมาโส’’ติ จ วุจฺจติฯ อิมินา อมาทิสหิตสฺส วากฺยสฺส อมาเทกตฺถสญฺญํ กตฺวา วุตฺตตฺถานํ วิภตฺตีนํ โลโป, ตโต เอกตฺถปทเนฺต สฺยาทฺยุปฺปตฺติ โหติฯ

โส ปน สมาโส ทุติยาตปฺปุริโส, ตติยาตปฺปุริโส, จตุตฺถีตปฺปุริโส, ปญฺจมีตปฺปุริโส, ฉฏฺฐีตปฺปุริโส, สตฺตมีตปฺปุริโสติ ฉพฺพิโธฯ เอกเมกสฺมิเญฺจตฺถ ‘‘นิจฺจสมาโส, อนิจฺจสมาโส’’ติ จ ‘‘ลุตฺตสมาโส, อลุตฺตสมาโส’’ติ จ ทุวิโธฯ

ตตฺถ ทุติยาตปฺปุริโส กตฺตุวาจเกสุ คต, นิสฺสิต,-อตีต, อติกฺกนฺต, ปตฺต, อาปนฺนอิจฺจาทีสุ ปเรสุ โหติฯ

คามํ คโตติ คามคโต คามํ คโต วาฯ เอวํ อรญฺญคโต, ภูมิคโต, ราชานํ นิสฺสิโตติ ราชนิสฺสิโตฯ เอวํ อตฺถนิสฺสิโต, ธมฺมนิสฺสิโตฯ ภวํ อตีโต ภวาตีโตฯ เอวํ ภยาตีโต, กาลาตีโต, ขณาตีโต, ปมาณํ อติกฺกโนฺตติ ปมาณาติกฺกโนฺต, สุขํ ปโตฺตติ สุขปฺปโตฺตฯ เอวํ ทุกฺขปฺปโตฺต, โสตํ อาปโนฺนติ โสตาปโนฺนฯ เอวํ นิโรธสมาปโนฺน, อทฺธานมคฺคํ ปฏิปโนฺนติ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน, รุกฺขํ อารูโฬฺหติ รุกฺขารูโฬฺห, รถารูโฬฺห, โอฆํ ติโณฺณติ โอฆติโณฺณ โอฆํ ติโณฺณ วา อิจฺจาทิฯ

กมฺมุปปทวิหิเตหิ กิตนฺตปเทหิ ปน นิจฺจสมาโสเยว, กุมฺภํ กโรตีติ กุมฺภกาโร, รถกาโร, ปตฺตํ คณฺหาตีติ ปตฺตคฺคาโห, อตฺถํ กาเมตีติ อตฺถกาโม, ธมฺมกาโม, วินยํ ธาเรตีติ วินยธโร, ธมฺมธโร, พฺรหฺมํ จรติ สีเลนาติ พฺรหฺมจารี, ภวปารํ คจฺฉติ สีเลนาติ ภวปารคู, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญู, อตฺถญฺญู, ธมฺมญฺญูอิจฺจาทิฯ

พหุลาธิการตฺตา ต, ตวนฺตุ, ตาวี, อนฺต, มาน, ตุน, ตฺวาน, ตฺวา, ตุํ, ตเวปจฺจยเนฺตสุ ปเรสุ สมาโส น โหติ, วสฺสํ วุโตฺถ, โอทนํ ภุโตฺต, โอทนํ ภุตฺตวา, โอทนํ ภุตฺตาวี, ธมฺมํ สุณโนฺต, ธมฺมํ สุณมาโน ธมฺมํ โสตุน, ธมฺมํ สุตฺวาน, ธมฺมํ สุตฺวา, ธมฺมํ โสตุํ, ธมฺมํ โสตเวฯ

อิติ ทุติยาตปฺปุริโสฯ

ตติยาตปฺปุริส

ตติยาตปฺปุริโส กมฺมวาจเกสุ กิตเนฺตสุ จ สมฺปนฺน, สหคตาทีสุ จ ปุพฺพ, สทิส, สม, อูนตฺถ, กลห, นิปุณ,-มิสฺสก, สขิลาทีสุ จ ปเรสุ โหติฯ

พุเทฺธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโตฯ เอวํ พุทฺธเทสิโต, พุทฺธปญฺญโตฺต, พุทฺธรกฺขิโต, สตฺถารา วณฺณิโต สตฺถุวณฺณิโต, วิญฺญูหิ ครหิโต วิญฺญุครหิโต, วิญฺญุปสโตฺถ, อิสฺสเรน กตํ อิสฺสรกตํ, อตฺตนา กตํ สยํกตํ, ปเรหิ กตํ ปรํกตํ, พินฺทาคโมฯ สุเกหิ อาหฎํ สุกาหฎํ, รญฺญา หโต ราชหโต, โรเคน ปีฬิโต โรคปีฬิโต, อคฺคินา ทโฑฺฒ อคฺคิทโฑฺฒ, สเปฺปน ทโฎฺฐ สปฺปทโฎฺฐ, สเลฺลน วิโทฺธ สลฺลวิโทฺธ, อิจฺฉาย อปกโต อภิภูโต อิจฺฉาปกโตฯ

สีเลน สมฺปโนฺน สีลสมฺปโนฺนฯ เอวํ สุขสหคตํ, ญาณสมฺปยุตฺตํ, มิตฺตสํสโคฺค, ปิยสมฺปโยโค, ปิยวิปฺปโยโค, ชาติยา อโนฺธ ชจฺจโนฺธ, คุณหีโน, คุณวุโฑฺฒ, จตุวเคฺคน สเงฺฆน กรณียํ กมฺมํ จตุวคฺคกรณียํฯ เอวํ ปญฺจวคฺคกรณียํ, กาเกหิ เปยฺยา กากเปยฺยา, นทีฯ

เอกกฺขเรสุ ปรปเทสุ นิจฺจสมาโส, อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค, ปาเทน ปิวตีติ ปาทโป อิจฺจาทิฯ

กฺวจิ มเชฺฌปทโลโป, คุเฬน สํสโฎฺฐ โอทโน คุโฬทโนฯ เอวํ ขีโรทโน, อเสฺสน ยุโตฺต รโถ อสฺสรโถฯ เอวํ อาชญฺญรโถ, มเคฺคน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ มคฺคจิตฺตํ , ชมฺพุยา ปญฺญาโต ทีโป ชมฺพุทีโป, เอเกน อธิกา ทส เอกาทส อิจฺจาทิฯ

ปุพฺพาทีสุ – มาเสน ปุโพฺพ มาสปุโพฺพ, มาตรา สทิโส มาตุสทิโสฯ เอวํ มาตุสโม, ปิตุสโม, เอเกน อูนา วีสติ เอกูนวีสติ, สีเลน วิกโล สีลวิกโล, อสินา กลโห อสิกลโห, วาจาย นิปุโณ วาจานิปุโณฯ เอวํ ยาวกาลิกสมฺมิสฺสํ, วาจาสขิโล, สตฺถารา สทิโส สตฺถุกโปฺป, ปุเญฺญน อโตฺถ ปุญฺญโตฺถ, ปุเญฺญน อตฺถิโก ปุญฺญตฺถิโกฯ เอวํ เสยฺยตฺถิโก, มหคฺฆตฺถิโก, คุเณน อธิโก คุณาธิโก อิจฺจาทิฯ

พหุลาธิการา กฺวจิ สมาโส น โหติ, ผรสุนา ฉินฺนํ, กาเกหิ ปาตพฺพา, ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา, ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา อิจฺจาทิฯ

อิติ ตติยาตปฺปุริโสฯ

จตุตฺถีตปฺปุริส

จตุตฺถีตปฺปุริโส ตทเตฺถ วา อตฺถ, หิต, เทยฺยาทีสุ วา ปเรสุ โหติฯ

กถินสฺส ทุสฺสํ กถินทุสฺสํ, กถินตฺถาย อาภฎํ ทุสฺสนฺติ อโตฺถฯ เอวํ กถินจีวรํ, กถินาย ทุสฺสํ, กถินาย จีวรนฺติปิ ยุชฺชติ, กถินตฺถารายาติ อโตฺถฯ จีวราย ทุสฺสํ จีวรทุสฺสํฯ เอวํ จีวรมูลํ [จีวรมูลฺยํ (รู. นี.)], สงฺฆสฺส อาภฎํ ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํ, สงฺฆตฺถาย วา ปฎิยตฺตํ ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํฯ เอวํ อาคนฺตุกภตฺตํ, คมิกภตฺตํ, คิลานภตฺตํฯ

สงฺฆสฺส อโตฺถ สงฺฆโตฺถ, โลกสฺส หิโต โลกหิโต, พุทฺธสฺส เทยฺยํ พุทฺธเทยฺยํ, พุทฺธสฺส ปณาโม พุทฺธปฺปณาโมฯ เอวํ พุทฺธโถมนา, พุทฺธุปฎฺฐานํ, สุตฺตสฺส อนุโลมํ สุตฺตานุโลมํฯ เอวํ สุตฺตานุรูปํ, สุตฺตานุกูลํ, สุตฺตานุคุณํ, ฐานสฺส อรหํ ฐานารหํ, รโญฺญ อรหํ ราชารหํฯ เอวํ ราชคฺฆํ, ราชเทยฺยํ, กตฺตุํ กาเมตีติ กตฺตุกาโมฯ เอวํ คนฺตุกาโม, กเถตุกาโม, ทฎฺฐุกาโม,

โสตุกาโมฯ เอตฺถ จ ตุมนฺตสฺส อสงฺขฺยตฺตา ‘อสเงฺขฺยหิ สพฺพาส’นฺติ ตโต นิจฺจํ จตุตฺถีโลโป โหติ, สมาเส กเต นิจฺจํ นิคฺคหีตโลโป จฯ ‘‘สงฺฆสฺส ทาตพฺพํ, สงฺฆสฺส ทาตุํ’’ อิจฺจาทีสุ สมาโส น โหติฯ

อิติ จตุตฺถีตปฺปุริโสฯ

ปญฺจมีตปฺปุริส

ปญฺจมีตปฺปุริโส อปคมน, ภย, วิรติ, โมจนาทิอเตฺถสุ ปเรสุ โหติฯ

เมถุนา อเปโตติ เมถุนาเปโต, ปลาสโต อปคโตติ ปลาสาปคโต, นครมฺหา นิคฺคโตติ นครนิคฺคโต, ปิณฺฑปาตโต ปฏิกฺกโนฺตติ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺตฯ เอวํ คามนิกฺขโนฺต, รุกฺขปติโต, สาสนมฺหา จุโตติ สาสนจุโต, อาปตฺติยา วุฎฺฐานํ อาปตฺติวุฎฺฐานํ, อุทกโต อุคฺคโต อุทกุคฺคโต, ภวโต นิสฺสโฏ ภวนิสฺสโฏ, ขนฺธสงฺคหโต นิสฺสฎนฺติ ขนฺธสงฺคหนิสฺสฎํ, โจรมฺหา ภีโตติ โจรภีโต, ปาปโต ภายติ สีเลนาติ ปาปภีรุโก, ปาปโต ชิคุจฺฉติ สีเลนาติ ปาปชิคุจฺฉี, วฎฺฎโต นิพฺพินฺทตีติ วฎฺฎนิพฺพิโนฺน, กายทุจฺจริตโต วิรติ กายทุจฺจริตวิรติฯ เอวํ วจีทุจฺจริตวิรติ, พนฺธนา มุโตฺต พนฺธนมุโตฺตฯ เอวํ พนฺธนโมโกฺข, กมฺมโต สมุฎฺฐิตํ กมฺมสมุฎฺฐิตํ ฯ เอวํ กมฺมชาตํ, กมฺมสมฺภูตํ, กมฺมนิพฺพตฺตํ, โลกโต อโคฺค โลกโคฺคฯ เอวํ โลกเชโฎฺฐ, โลกุตฺตโม, สเพฺพหิ เชโฎฺฐ สพฺพเชโฎฺฐ, สเพฺพหิ กนิโฎฺฐ สพฺพกนิโฎฺฐฯ เอวํ สพฺพหีโน, สพฺพปจฺฉิโม, อุกฺกฎฺฐโต อุกฺกโฎฺฐติ อุกฺกฎฺฐุกฺกโฎฺฐ, โอมกโต โอมโกติ โอมโกมโกฯ

กฺวจิ นิจฺจสมาโส โหติ, มาติโต ชาโต มาตุโชฯ เอวํ ปิตุโช, กมฺมชํ, จิตฺตชํ, อุตุชํ อิจฺจาทิฯ

อิติ ปญฺจมีตปฺปุริโสฯ

ฉฎฺฐีตปฺปุริส

รโญฺญ ปุโตฺต ราชปุโตฺตฯ เอวํ ราชปุริโส, พุทฺธสาวโก, สมฺพุทฺธโฆโส, ธญฺญานํ ราสิ ธญฺญราสิ, มตฺติกาย ปโตฺตติ มตฺติกาปโตฺต, วิการสมฺพเนฺธ ฉฎฺฐี, มตฺติกามยปโตฺตติ อโตฺถฯ เอวํ สุวณฺณกฎาหํ, สุวณฺณภาชนํ, ปานียสฺส ถาลกํ ปานียถาลกํฯ

สมาสมเชฺฌ อี, อูนํ พหุลํ รสฺสตฺตํ, ทณฺฑิโน กุลํ ทณฺฑิกุลํ, หตฺถิปทํ, อิตฺถิรูปํ, นทิกูลํ, นทิตีรํ, ภิกฺขุนีนํ สโงฺฆ ภิกฺขุนิสโงฺฆ, ชมฺพุยา สาขา ชมฺพุสาขา อิจฺจาทิฯ

อนฺต, มาน, นิทฺธารณิย, ปูรณ, ภาว, สุหิตเตฺถหิ สมาโส น โหติ, มมํ อนุกุพฺพโนฺต, มมํ อนุกุรุมาโน, คุนฺนํ กณฺหา สมฺปนฺนขีรตมาฯ วิภตฺตาวธิฉฎฺฐิยา ปน โหติเยว, นรานํ อุตฺตโม นรุตฺตโม, นรเสโฎฺฐ, นรวโร, คณานํ อุตฺตโม คณุตฺตโม, ทฺวิปทานํ อุตฺตโม ทฺวิปทุตฺตโม อิจฺจาทิฯ สิสฺสานํ ปญฺจโม สิโสฺส, กปฺปสฺส ตติโย ภาโค, ปกฺขสฺส อฎฺฐมี, ปฎสฺส สุกฺกตา, รูปสฺส ลหุตา, รูปสฺส มุทุตา, รูปสฺส กมฺมญฺญตาฯ กฺวจิ โหติ, กายลหุตา, จิตฺตลหุตา, พุทฺธสุพุทฺธตาฯ ธมฺมสุธมฺมตา, ผลานํ สุหิโต, ผลานํ ติโตฺต, ผลานํ อสิโต, กรณเตฺถ ฉฎฺฐีฯ

‘‘ภโฎ รโญฺญ ปุโตฺต เทวทตฺตสฺสา’’ติ เอตฺถ ‘ราชปุโตฺต’ติ น โหติ อญฺญมญฺญานเปกฺขตฺตาฯ ‘‘เทวทตฺตสฺส กณฺหา ทนฺตา’’ติ เอตฺถ ‘เทวทตฺตกณฺหทนฺตา’ติ น โหติ อญฺญสา

เปกฺขตฺตา [นี. ๖๙๐]ฯ อญฺญสาเปกฺขเตฺตปิ นิจฺจํ สมฺพนฺธีเปกฺขสทฺทานํ สมาโส โหติ วาเกฺย วิย สมาเสปิ สมฺพนฺธสฺส วิทิตตฺตาฯ วุตฺตญฺจ ‘‘สติปิ สาเปกฺขเตฺต คมกตฺตา สมาโส โหตี’’ติ [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๖๙๑], เทวทตฺตคุรุกุลํ, ราชทาสีปุโตฺต, เทวทาสีปุโตฺต อิจฺจาทิฯ ตตฺถ เทวทตฺตสฺส คุรุ เทวทตฺตคุรุ, ตสฺส กุลํ เทวทตฺตคุรุกุลนฺติ วิคฺคโหฯ คุรุโน กุลํ คุรุกุลํ, เทวทตฺตสฺส คุรุกุลํ เทวทตฺตคุรุกุลนฺติปิ วทนฺติฯ ‘‘รโญฺญ มาคธสฺส พิมฺพิสารสฺส ปุโตฺต’’ติ เอตฺถปิ อญฺญสาเปกฺขตฺตา ‘พิมฺพิสารปุโตฺต’ติ น โหติ, รโญฺญ โค จ อโสฺส จ ปุริโส จาติ อ เตฺถ ‘ราชควสฺสปุริสา’ติ โหติ ทฺวนฺทโต ปุพฺพปทสฺส ทฺวนฺทปเทหิปิ ปเจฺจกํ สมฺพนฺธสฺส วิ ทิตตฺตาฯ ตถา ทฺวนฺทโต ปรปทสฺสปิ, นรานญฺจ เทวานญฺจ สารถิ นรเทวสารถิฯ

อิติ ฉฏฺฐีตปฺปุริโสฯ

สตฺตมีตปฺปุริส

สตฺตมีตปฺปุริเส รูเป สญฺญา รูปสญฺญาฯ เอตฺถ จ การกานํ กฺริยาสาธนลกฺขณตฺตา กฺริยา ปเทเหว สมฺพโนฺธ โหติ, ตสฺมา อกฺริยวาจเกน ปรปเทน สทฺธิํ สมาเส ชาเต มเชฺฌ อนุรูปํ กฺริ ยาปทํ วิญฺญายติ, ยถา ‘อเสฺสน ยุโตฺต รโถ อสฺสรโถ’ อิติ ‘รูเป สญฺญา’ติ รูเป อุปฺปนฺนา สญฺ ญาติ อโตฺถฯ จกฺขุสฺมิํ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ธเมฺม รโต ธมฺมรโตฯ เอวํ ธมฺมรุจิ, ธมฺมคารโว, ทาเน อชฺฌาสโย ทานชฺฌาสโยฯ เอวํ ทานาธิมุตฺติ, วเฎฺฏ ภยํ วฎฺฎภยํ, วฎฺฎทุกฺขํ, คาเม สูกโร คามสูกโร, วนมหิํโส, สมุทฺทมโจฺฉ, อิตฺถีสุ ธุโตฺต อิตฺถิธุโตฺต, อิตฺถิโสโณฺฑฯ

อุปปทกิตเนฺตสุ นิจฺจสมาโส [นี. ๖๘๒], วเน จรตีติ วนจโร, กามาวจโร, กุจฺฉิมฺหิ สยตีติ กุจฺฉิสฺสโย, คเพฺภ เสตีติ คพฺภเสโยฺย, ถเล ติฎฺฐตีติ ถลโฎฺฐ, ชลโฎฺฐ, ปพฺพตโฎฺฐ, ปงฺเก ชาตํ ปงฺกชํฯ เอวํ อตฺรโช, เขตฺรโช อิจฺจาทิฯ อิธ น โหติ [นี. ๖๘๑], โภชเน มตฺตญฺญุตา, อินฺ ทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร, อาสเน นิสิโนฺน, อาสเน นิสีทิตพฺพํฯ

อิติ สตฺตมีตปฺปุริโสฯ

ลุตฺตตปฺปุริส

ตปฺปุริสปทานํ มหาวุตฺติสุเตฺตน กฺวจิ วิปลฺลาโสฯ

อุปริคงฺคา, เหฎฺฐานที, อโนฺตวิหาโร, อโนฺตสมาปตฺติ, หํสานํ ราชา ราชหํโส หํสราชา วา, มาสสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒมาสํ, กหาปณสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒกหาปณํ, อฑฺฒมาสํ, รตฺติยา อฑฺฒํ อฑฺฒรตฺตํฯ เอวํ ปุพฺพรตฺตํ, ปรรตฺตํ, อิสฺส อตฺตํฯ กายสฺส ปุพฺพภาโค ปุพฺพกาโย, ปรกาโย, อหสฺส ปุโพฺพ ปุพฺพโณฺห, มชฺฌโณฺห, สายโนฺห, ปุเพฺพทิโฎฺฐ ทิฎฺฐปุโพฺพ, ตถาคตํ ทิฎฺฐปุ โพฺพ เถโร, ตถาคโต ทิฎฺฐปุโพฺพ เถเรน อิจฺจาทิฯ

อิติ ลุตฺตตปฺปุริโสฯ

อลุตฺตตปฺปุริส

อิทานิ อลุตฺตตปฺปุริสา วุจฺจเนฺตฯ

ทีปงฺกโร, ปภงฺกโร, อมตนฺทโท, ปุรินฺทโท, เวสฺสนฺตโร, อตฺตนฺตโป, ปรนฺตโป, รณญฺชโห, ชุตินฺธโร, วิชฺชนฺธโร, ทสฺสเนนปหาตพฺพธมฺมฺม, กุโตโช, ตโตโช, อิโตโช, ภยโตอุปฏฺฐานํ ภยตุปฏฺฐานํ, กฎฺตากมฺมํ, กฎฺตารูปํ, ปรสฺสปทํ, อตฺตโนปทํ, เทวานมิโนฺท, เทวานํปิยติโสฺส, ควมฺปติเตฺถโร, ปุเพฺพนิวาโส, มเชฺฌกลฺยาณํ, ทูเรรูปํ, สนฺติเกรูปํ, ทูเรนิทานํ, สนฺติเกนิทานํ, อเนฺตวาสิโก, ชเนสุโต, กาเมสุมิจฺฉาจาโร อิจฺจาทิ [ก. ๓๒๗; รู. ๓๕๑; นี. ๖๘๖]ฯ

อิติ อลุตฺตตปฺปุริโสฯ

สโพฺพ จายํ อมาทิตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจโน ปรปทลิโงฺค จฯ

อมาทิตปฺปุริโส นิฎฺฐิโตฯ

กมฺมธารยสมาส

อถ กมฺมธารยสญฺญิโต ปฐมาตปฺปุริโส วุจฺจเตฯ

กมฺมมิว ทฺวยํ ธาเรตีติ **กมฺมธารโย**ฯ ยถา กมฺมํ กฺริยญฺจ ปโยชนญฺจ ทฺวยํ ธาเรติ กเมฺม สติ ตสฺส ทฺวยสฺส สมฺภวโต, ตถา อยํ สมาโส เอกสฺส อตฺถสฺส เทฺว นามานิ ธาเรติ อิมสฺมิํ สมาเส สติ เอกตฺถโชตกสฺส นามทฺวยสฺส สมฺภวโตติ [ก. ๓๒๔; รู. ๓๓๙; นี. ๗๐๒]ฯ

อปิ จ กตฺตพฺพนฺติ กมฺมํ, ธาเรตพฺพนฺติ ธาริยํ, กมฺมญฺจ ตํ ธาริยญฺจาติ กมฺมธาริยํ, ยํกิญฺจิ หิตกมฺมํ, กมฺมธาริยสทฺทสทิสตฺตา สโพฺพ จายํ สมาโส **กมฺมธารโย**ติ วุจฺจติ อิสฺส อตฺตํ กตฺวาฯ ยถา หิ กมฺมธาริยสโทฺท เอกสฺส อตฺถสฺส เทฺว นามานิ ธาเรติ, ตถา อยํ สมาโสปีติฯ โส เอว อุตฺตรปทตฺถปธานตาสงฺขาเตน ตปฺปุริสลกฺขเณน ยุตฺตตฺตา ‘ตปฺปุริโส’ติ จ วุจฺจติฯ ภินฺนปวตฺตินิมิตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน เอกสฺมิํ อเตฺถ ปวตฺติ ตุลฺยาธิกรณตา นาม, เตน ตุลฺยาธิกรณลกฺขเณน ยุตฺตตฺตา ‘ตุลฺยาธิกรณสมาโส’ติ จ วุจฺจติฯ โส เอว จ วิเสสนปทวเสน คุณวิเสสทีปนตฺตา ‘วิเสสนสมาโส’ติ จ วุจฺจติฯ ตสฺมิํ วิเสสนสมาเส –

๓๔๖. วิเสสนเมกเตฺถน [ก. ๓๒๔; รู. ๓๓๙; นี. ๗๐๒; จํ. ๒.๒.๑๘; ปา. ๒.๑.๕๗]ฯ

วิเสสนภูตํ สฺยาทฺยนฺตปทํ เอกเตฺถน วิเสสฺยภูเตน สฺยาทฺยนฺตปเทน สทฺธิํ เอกตฺถํ โหติฯ

เอตฺถ จ วิเสสียติ ทพฺพํ วิสิฎฺฐํ กรียติ เอเตนาติ วิเสสนํฯ เอโก อโตฺถ ยสฺสาติ เอกตฺถํ, ‘เอโก’ติ สมาโน, ‘อโตฺถ’ติ อภิเธยฺยโตฺถ, เนมิตฺตกโตฺถ, โสเยว ทฺวินฺนํ ปวตฺตินิมิตฺตานํ อธิฎฺฐานเฎฺฐน ‘อธิกรณ’นฺติ จ วุจฺจติฯ ปวตฺตินิมิตฺตานญฺจ อธิฎฺฐานเตฺต สติ ปทานมฺปิ อธิฎฺฐานตา สิทฺธา โหติฯ อิติ เอกตฺถนฺติ ตุลฺยาธิกรณํ, สมานาธิกรณนฺติ วุตฺตํ โหติ, เตน เอกเตฺถนฯ ‘เอกตฺถํ โหตี’ติ เอกตฺถีภูตํ โหตีติ อโตฺถฯ

โส จ สมาโส นววิโธ วิเสสนปุพฺพปโท, วิเสสนุตฺตรปโท, วิเสสโนภยปโท, อุปมานุตฺตรปโท, สมฺภาวนาปุพฺพปโท, อวธารณปุพฺพปโท, นนิปาตปุพฺพปโท, กุนิปาตปุพฺพปโท, ปาทิปุพฺพปโท จาติฯ

ตตฺถ **วิเสสนปุพฺพปโท** ยถา? มหาปุริโส, มหานที, มหพฺภยํฯ เอตฺถ จ “สา เสนา ทิสฺส เต มหา [ชา. ๒.๒๒.๗๗๑], พาราณสิรชฺชํ นาม มหา”ติ [ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.มหาสีลวชาตกวณฺณนา] ปาฬิ ทิสฺสติฯ ตสฺมา สมาเสปิ ติลิงฺค นิปาตรูโป มหาสทฺโท ยุชฺชติฯ มหา จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส, มหา จ สา นที จาติ มหานที, มหา จ ตํ ภยญฺจาติ มหพฺภยํ, ทฺวิตฺตํ สํโยเค จ รสฺสตฺตํฯ มหาสทฺทเววจเนน มหนฺตสทฺเทนปิ วากฺยํ ทเสฺสตุํ ยุชฺชติ, มหนฺโต ปุริโส มหาปุริโส, มหนฺตี นที มหานที, มหนฺตํ ภยํ มหพฺภยนฺติฯ จ, ตสทฺเทหิ จ สทฺธึ ปริปุณฺณํ กตฺวา ทเสฺสตุํ ยุชฺชติ, มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส, มหนฺตี จ สา นที จาติ มหานที, มหนฺตญฺจ ตํ ภยญฺจาติ มหพฺภยนฺติฯ มหนฺตสทฺโท วา มหา โหติ, ‘ฎ นฺตนฺตูน’นฺติ สุเตฺตน อุตฺตรปเท ปเร นฺตสฺส สพฺพสฺส อตฺตํ, มหาวุตฺตินา ทีโฆ จฯ

เอตฺถ จ ทฺวีหิ จสเทฺทหิ ทฺวินฺนํ ปทานํ สกตฺถนานาตฺตํ ทีเปติฯ ตํสเทฺทน สกตฺถนานาเตฺตปิ สกตฺถานํ อธิกรณภูตสฺส ทพฺพตฺถสฺส เอกตฺตํ ทีเปติฯ อิมสฺมึ พฺยากรเณ วิสุํ รูปวิธานกิจฺจํ นาม นตฺถิ, ตํตํสุตฺตวิธานญฺจ ตทนุรูปํ ทสฺสิตวิคฺคหวากฺยญฺจ ทิสฺวา ตสฺส ตสฺส สิทฺธปทสฺส อตฺถพฺยญฺชนวินิจฺฉเย ญาเต รูปวิธานกิจฺจํ สิทฺธํ โหติ, สโนฺต จ โส ปุริโส จาติ สปฺปุริโส, เสตหตฺถี, นีลุปฺปลํ, โลหิตจนฺทนํฯ

วิสทิสลิงฺค, วจนาปิ สทฺทา เอกตฺถา โหนฺติ, วินโย จ โส ปริยตฺติ จาติ วินยปริยตฺติ, วินโย จ โส ปิฎกญฺจาติ วินยปิฎกํ, อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโย, อวิชฺชา จ สา นีวรณญฺจาติ อวิชฺชานีวรณํฯ เอวํ อิตฺถิรตนํ, สีลญฺจ ตํ คุโณ จาติ สีลคุโณ, สีลญฺจ ตํ ปติฏฺฐา จาติ สีลปติฏฺฐา อิจฺจาทิฯ

ตถา วีสติ จ สา ปุริสา จาติ วีสติปุริสา, สตญฺจ ตํ ปุริสา จาติ สตปุริสา, สงฺขารา จ เต ปจฺจโย จาติ สงฺขารปจฺจโย, องฺคา จ เต ชนปทญฺจาติ องฺคชนปทํ, มคธา จ เต รฏฺฐญฺจาติ มคธรฏฺฐํฯ เอวํ กาสิรฏฺฐํ อิจฺจาทิฯ

อิธ น โหติ [รู. ๓๔๑; นี. ๖๘๑], ปุโณฺณ มนฺตานีปุโตฺต, จิโตฺต คหปติ, สโกฺก เทวราชา, พฺรหฺมา สหมฺปติ อิจฺจาทิฯ

กฺวจิ นิจฺจสมาโส, กณฺหสโปฺป, โลหิตมาลํ อิจฺจาทิฯ

วิเสสนุตฺตรปโท ยถา? สาริปุตฺตเตฺถโร, พุทฺธโฆสาจริโย, อาจริยคุตฺติโล วา, มโหสธปณฺฑิโต, ปุริสุตฺตโม, ปุริสวโร, ปุริสวิเสโส อิจฺจาทิฯ

วิเสสโนภยปโท ยถา? ฉินฺนญฺจ ตํ ปรูฬฺหญฺจาติ ฉินฺนปรูฬฺหํ, สีตญฺจ ตํ อุณฺหญฺจาติ สีตุณฺหํ, ขโญฺช จ โส ขุโชฺช จาติ ขญฺชขุชฺโชฯ เอวํ อนฺธพธิโร, กตญฺจ ตํ อกตญฺจาติ กตากตํ, ฉิทฺทาวฉิทฺทํ, ฉินฺนภินฺนํ, สิตฺตญฺจ ตํ สมฺมฏฺฐญฺจาติ สิตฺตสมฺมฏฺฐํ, สนฺตสฺส ภาโว สจฺจํ, อเขมเฏฺฐน ทุกฺขญฺจ ตํ อวิปรีตเฏฺฐน สจฺจญฺจาติ ทุกฺขสจฺจํ อิจฺจาทิฯ

อุปมานุตฺตรปโท ยถา? สีโห วิยาติ สีโห, มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโหฯ เอวํ มุนิปุงฺคโว, พุทฺธนาโค, พุทฺธาทิโจฺจ, รํสิ วิยาติ รํสิ, สทฺธโมฺม จ โส รํสิ จาติ สทฺธมฺมรํสิฯ เอวํ วินยสาคโร, สมณปทุโม, สมณปุณฺฑรีโก อิจฺจาทิฯ

สมฺภาวนาปุพฺพปโท ยถา? เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย เหตุปจฺจโยฯ เอวํ อารมฺมณปจฺจโย, มนุสฺสภูโต, เทวภูโต, ธโมฺม อิติ สงฺขาโต ธมฺมสงฺขาโต, ธมฺมสมฺมโต, ธมฺมสญฺญิโต , ธมฺ

มลกฺขิโต, เอว อิติ สงฺขาโต สโทฺท เอวสโทฺทฯ เอวํ จสโทฺท, วาสโทฺท, อริยภูโต สโงฺฆ อริยสโงฺฆฯ เอวํ พุทฺธมุนิ, ปเจฺจกมุนิ อิจฺจาทิฯ เอตฺถ จ สมฺภาวนา นาม สามญฺญภูตสฺส อุตฺตรปทตฺถสฺส ทฬฺหํ กตฺวา โถมนา สรูปวิเสสทีปนา, น คุณมตฺตทีปนาติ อธิปฺปาโยฯ ครู ปน "ธโมฺม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิฯ เอวํ ธมฺมสญฺญา, อนิจฺจสญฺญา, ธาตุสญฺญา, มาตุสญฺญา, ปาณสญฺญิตา, อตฺตทิฎฺฐิ" อิจฺจาทีนิปิ เอตฺถ อาหรนฺติ, อิมานิ ปน "สรณํ อิติ คโต อุปคโต สรณงฺคโต"ติ ปทํ วิย อิติลุตฺตานิ ปฐมาตปฺปุริสปทานิ นาม ยุชฺชนฺตีติ [รู. ๓๔๓; นี. ๗๐๒]ฯ

อวธารณปุพฺพปโท ยถา? คุโณ เอว ธนํ น มณิสุวณฺณาทีติ คุณธนํฯ เอวํ สทฺธาธนํ, สีลธนํ, จกฺขุ เอว ทฺวารํ น คามทฺวาราทีติ จกฺขุทฺวารํฯ เอวํ จกฺขุวตฺถุ, จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขายตนํ, จกฺขุธาตุ, ขนฺธา เอว ภารา ขนฺธภาราฯ เอตฺถ จ ยทิ ภริตพฺพเฎฺฐน ภารา นาม สิยุํ, ปญฺจกฺขนฺธา เอว ภารา นาม สิยุํ, น สีสภาร, อํสภาราทโยฯ ขนฺธา หิ นิจฺจภารา โหนฺติ, อิตเร ตาวกาลิกา, ขนฺธมูลิกา จาติฯ เอวํ อติสยตฺถสมฺภาวนตฺถํ ขนฺธา เอว ภาราติ อวธารณวากฺยํ ปยุชฺชติ, น สีสภาราทีนํ สพฺพโส ภารภาวปฎิกฺขิปนตฺถนฺติฯ เอวํ สพฺพตฺถ, อวิชฺชา เอว มลํ น กํสมลาทิกนฺติ อวิชฺชามลํ, อวิชฺชา เอว อาสโว น มธุวาสวาทิโกติ อวิชฺชาสโวฯ เอวํ ตณฺหาสลฺลํ, ปญฺญาสตฺถํ, ปญฺญาโลโก, ปญฺญาปโชฺชโต, ราคคฺคิ, โทสคฺคิ, โมหคฺคิ อิจฺจาทิฯ ครู ปน "ธนํ วิยาติ ธนํ, สทฺธา เอว อริยานํ ธนํ สทฺธาธนํ, สตฺถํ วิยาติ สตฺถํ, ปญฺญา เอว สตฺถํ ปญฺญาสตฺถ"นฺติ โยเชนฺติ, เอวํ สติ อติสยสมฺภาวนโตฺถ น สิชฺฌติ [รู. ๓๔๓; นี. ๗๐๒]ฯ

๓๔๗. นนิปาตปุพฺพปเท นอุ [ก. ๓๒๖; รู. ๓๔๑; นี. ๗๐๗]ฯ

ญานุพโนฺธ ปฎิเสธมฺหา อญฺญนการ นิวตฺตนโตฺถ, นอุอิเจฺจตํ สฺยาทฺยนฺตํ อเญฺญน สฺยาทฺยเนฺตน สห เอกตฺถํ โหติฯ อิมินา นเญ กตฺถสญฺญํ กตฺวา –

๓๔๘. ฎ นอุสฺส [ก. ๓๓๓; รู. ๓๔๔; นี. ๗๑๗; จํ. ๒.๒.๒๐; ปา. ๒.๒.๖; "นอุ" (พหุสุ)]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร นอุอิเจฺจตสฺส ฎานุพโนฺธ อ โหตีติ นสฺส อตฺตํฯ

น พฺราหฺมโณ อพฺราหฺมโณฯ เอตฺถ สิยา – กึ วิชฺชมานสฺส วายํ นิเสโธ, อุทาหุ อวิชฺชมานสฺส วาติ, กิเญฺจตฺถ – ยทิ วิชฺชมานสฺส นิเสโธ, เอวํ สติ โลเก วิชฺชมานา สเพฺพ พฺราหฺมณา อพฺราหฺมณา นาม ภเวยฺยุํฯ ตสฺมา "อิธ ชโน น พฺราหฺมโณ, ตตฺถ ชโน น พฺราหฺมโณ"ติอาทินา เทสาทินิยมํ วินา โลเก วิชฺชมานสฺส พฺราหฺมณสฺส นิเสโธ น ยุชฺชติ, อถ โลเก อวิชฺชมานสฺส นิเสโธ, เอวญฺจ สติ กึ อวิชฺชมานสฺส นิเสเธน นิเสธนียเสฺสว อวิชฺชมานตฺตาติ? วุจฺจเต – ตํสทิสาทิอเตฺถสุ ตโพฺพหารเสฺสวายํ นิเสโธฯ ตถา หิ พฺราหฺมณสทิเส อพฺราหฺมเณ เกสญฺจิ พฺราหฺมณสญฺญา สณฺฐาติ, สญฺญานุรูปญฺจ พฺราหฺมณโวหาโร ตสฺมึ ปวตฺตติ, เอวํ ปวตฺตสฺส อพฺราหฺมเณ พฺราหฺมณโวหารสฺส อยํ ปฎิเสโธ โหติฯ ยถา ตํ? โลกสฺมึ พาลชนานํ มิจฺฉาสญฺญาวเสน มิจฺฉาโวหาโร ปวตฺตติเยว "รูปํ อตฺตา, เวทนา อตฺตา" อิจฺจาทิ, เตสํ ตสฺส มิจฺฉาภาวขฺยาปนตฺถํ ปฎิเสโธ โยชิยติ "รูปํ อนตฺตา, เวทนา อนตฺตา" [มหาว. ๒๐] อิจฺจาทิฯ เอตฺตาวตา สุทฺธพฺราหฺมณสทฺทสฺสปิ มิจฺฉาวเสน ตํสทิเส อเตฺถ ปวตฺติสมฺภโว สิโทฺธ โหติ, นการสฺส จ ตทตฺถโชตกมตฺตตา สิทฺธา โหติ, เอวญฺจ สติ อุตฺตรปทตฺถปธานตาสงฺขาตํ ตปฺปุริสลกฺขณมฺปิ อิธ น วิรุชฺฌติ, ตสฺมา อพฺราหฺมโณติ พฺราหฺมณสทิโสติ วุตฺตํ โหติฯ เอส นโย ตทญฺญ, ตพฺพิรุทฺธ, ตทภาวตฺถาทีสุฯ

ตตฺถ ตทญฺญเตฺถ –

สงฺขตา ธมฺมา อสงฺขตา ธมฺมา [ธ. ส. ทุกมาติกา ๘]ฯ เอตฺถ จ น สงฺขตา อสงฺขตา, สงฺขตธเมฺมหิ อเญฺญ ธมฺมาติ อโตฺถฯ

ตพฺพิรุเทฺธ –

อกุสโล, กุสลปฏิปโกฺข ธโมฺมติ อโตฺถฯ

ตทภาเว –

น กตฺวา อกตฺวา, กรเณน สพฺพโส วินาติ อโตฺถฯ

ทุวิโธ ปฏิเสโธ ปสชฺชปฏิเสโธ, ปยิรุทาสปฏิเสโธ จาติฯ

ตตฺถ อตฺตนา ยุตฺตปทตฺถํ ปสชฺช ลเคฺคตฺวา ปฏิเสเธตีติ **ปสชฺชปฏิเสโธ,** ตทภาวมตฺตโชตโก นกาโร, กฺริยามตฺตนิเสโธติ วุตฺตํ โหติฯ อกตฺวา, อกาตุํ, อกโรโนฺต, น กโรติ, น กาตพฺพํ อิจฺจาทิฯ

ปสชฺชมเตฺต อฏฺฐตฺวา ตํสทิสาทิเก ปริโตภาเค อุคฺคยฺห นิเสเธตพฺพํ อตฺถํ อสติ ขิปติ ฉเฑฺฑตีติ **ปยิรุทาโส,** ตํสทิสาทิโชตโก, ทพฺพนิเสโธติ วุตฺตํ โหติฯ อพฺราหฺมโณ อิจฺจาทิฯ เอวํ อสมโณ, อสกฺยปุตฺติโย, อมิโตฺต, มิตฺตธมฺมวิธุโรติ อโตฺถฯ

๓๔๙. อน สเร [ก. ๓๓๔; รู. ๓๔๕; นี. ๗๑๘; จํ. ๕.๒.๑๑๙; ปา. ๖.๓.๑๐๕]ฯ

สเร ปเร นอุอิเจฺจตสฺส อน โหติฯ

น อริโย อนริโย, อริยธมฺมวิมุโขติ อโตฺถฯ น อาวาโส อนาวาโส, น อิสฺสโร อนิสฺสโรฯ น อีติ อนีติ, ‘อีตี’ติ อุปทฺทโว, น ยุโตฺต อุปาโย อนุปาโย, น อูมิ อนูมิ, น ยุตฺตา เอสนา อเนสนา, น ยุโตฺต โอกาโส อโนกาโส, น อติกฺกมฺม อนติกฺกมฺม, อนาทาย, อโนโลเกตฺวา อิจฺจาทิฯ

พหุลาธิการา อยุตฺตตฺถานมฺปิ สมาโส โหติ [ก. ๓๓๖; รู. ๓๔๗; นี. ๖๘๙], ปุน น คายิตพฺพาติ อปุนเคยฺยา, คาถา, จนฺทํ น อุโลฺลเกนฺตีติ อจนฺทมุโลฺลกิกานิ, มุขานิ, สูริยํ น ปสฺสนฺตีติ อสูริยปสฺสา, ราชกญฺญา, สทฺธํ น ภุญฺชติ สีเลนาติ อสทฺธโภชีฯ เอวํ อลวณโภชี, อตฺถํ น กาเมนฺตีติ อนตฺถกามาฯ เอวํ อหิตกามา, โอกาสํ น กาเรสีติ อโนกาสํกาเรตฺวาฯ เอวํ อนิมิตฺตํกตฺวา, มูลมูลํ น คจฺฉตีติ อมูลมูลํคนฺตฺวา อิจฺจาทิฯ

“ปุน คายิตพฺพาติ ปุนเคยฺยา, น ปุนเคยฺยา อปุนเคยฺยาฯ อตฺถํ กาเมนฺตีติ อตฺถกามา, น อตฺถกามา อนตฺถกามาฯ อถ วา น อโตฺถ อนโตฺถ, อนตฺถํ กาเมนฺตีติ อนตฺถกามา” อิจฺจาทินา วาเกฺย โยชิเต ปน ยุตฺตสมาสา โหนฺติฯ ครู ปน “อตฺถํ น กาเมนฺติ อนตฺถเมว กาเมนฺตีติ อนตฺถกามา, หิตํ น กาเมนฺติ อหิตเมว กาเมนฺตีติ อหิตกามา, ผาสุํ น กาเมนฺติ อผาสุเมว กาเมนฺตีติ อผาสุกามา”ติ โยเชสุํ, ทฺวาธิปฺปายปทํ นาเมตํฯ

กุนิปาตปุพฺพปเท นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห, ขุทฺทกา นที กุนฺนที, ขุทฺทโก โสโมฺภ กุโสโมฺภ, ขุทฺทกํ วนํ กุพฺพนํฯ

๓๕๐. สเร กท กุสฺสุตฺตรเตฺถ [ก. ๓๓๕; รู. ๓๔๖; นี. ๗๑๙]ฯ

สราทิเก อุตฺตรปเท ปเร อุตฺตรปทเตฺถ วตฺตมานสฺส กุนิปาตสฺส กทิ โหติฯ

กุจฺฉิตํ อนฺนํ กทนฺนํ, กุจฺฉิตํ อสนํ กทสนํ, กุจฺฉิโต อริโย กทริโย, มจฺฉรีฯ

สเรติ กึ? กุปุตฺตา, กุทารา, กุทาสาฯ

อุตฺตรเตฺถติ กึ? กุจฺฉิโต โอโฏฺฐ ยสฺสาติ กุโอโฏฺฐฯ

๓๕๑. กาปฺปเตฺถ [ก. ๓๓๖; รู. ๓๔๗; นี. ๗๒๐]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร อุตฺตรปทเตฺถ ฐิตสฺส อปฺปเตฺถ วตฺตมานสฺส กุนิปาตสฺส กา โหติ วาฯ

อปฺปกํ ลวณํ กาลวณํฯ เอวํ กาปุปฺผํฯ

ปาทิปุพฺพปโท จ นิจฺจสมาโสว, ปกฎฺฐํ วจนํ ปาวจนํ, ทีฆตฺตํ, ปกฎฺฐํ หุตฺวา นีตํ ปณีตํ, ปมุขํ หุตฺวา ธานํ ปธานํฯ เอวํ ปฏฺฐานํ, วิวิธา มติ วิมติ, อธิโก เทโว อธิเทโว, อติเรโก วิเสโส วา ธโมฺม อภิธโมฺม, สุนฺทโร คโนฺธ สุคโนฺธ, กุจฺฉิโต คโนฺธ ทุคฺคโนฺธฯ โสภณํ กตํ สุกตํ, กุจฺฉิตํ กตํ ทุกฺกฎํ, วิปรีโต ปโถ อุปฺปโถฯ เอวํ อุมฺมโคฺค, อุทฺธโมฺม, อุพฺพินโยอิจฺจาทิฯ

อยมฺปิ กมฺมธารยสมาโส อภิเธยฺยวจโน ปรปทลิโงฺค จฯ

กมฺมธารยสมาโส นิฎฺฐิโตฯ

ทิคุสมาส

อถ ทิคุสงฺขาโต ปฐมาตปฺปุริโส วุจฺจเตฯ

เทฺว คาโว ทิคุ, สงฺขฺยาปุพฺพเตฺตน นปุํสเกกเตฺตน จ ทิคุสทฺทสทิสตฺตา สโพฺพ จายํ สมาโส **ทิคูติ** วุจฺจติฯ

๓๕๒. สงฺขฺยาทิ [ก. ๓๒๑; รู. ๓๔๙; นี. ๖๙๙]ฯ

สมาหาเรกเตฺถ สงฺขฺยาปุพฺพกํ เอกตฺถํ นปุํสกํ โหติ, สมาหารวจเนเนว เอกตฺตญฺจ สิทฺธํฯ

เทฺว คาโว ทิคุ, 'โคสฺสู'ติ สุเตฺตน โอสฺส อุตฺตํ, ตโย โลกา ติโลกํ, ตโย โลกา ญาณสฺมึ สมาหฎา สมฺปิณฺฑิตาติ ติโลกํ, ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโรติ ติโลกํ, ตโย จ เต โลกา จาติ ติโลกํฯ เอวํ ติภวํ, ติปุริสํ, ตีณิ มลานิ ติมลํ, ติรตนํ, ติโสฺส สญฺญาโยติสญฺญํ, 'สฺยาทีสุ รโสฺส'ติ รสฺสตฺตํฯ จตฺตาโร ปถา จตุปฺปถํ, จตฺตาริ สจฺจานิ จตุสจฺจํ, จตโสฺส ทิสา จตุทฺทิสํฯ เอวํ ปญฺจ

สิกฺขาปทํ, สพฺพายตนํ, สตฺตาหํ, อฏฺฐปทํ, นวโลกุตฺตรํ, ทสสิกฺขาปทํ, สตโยชนํ, สหสฺสโยชนํ อิจฺจาทิฯ

อิมสฺมึ **สมาหารทิคุ**มฺหิ สพฺพํ นปุํสกเมว รสฺสนฺตเมว เอกวจนนฺตเมว จาติฯ

อสมาหารทิคุ [รู. ๓๕๐ นี. ๗๐๓] ยถา? เอโก ปุคฺคโล เอกปุคฺคโล, ตโย ภวา ติภวา, จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสา อิจฺจาทิฯ

สงฺขฺยาฐาเน ปน [ก. ๓๙๒; รู. ๔๑๘; นี. ๘๓๑] เทฺว สตานิ ทฺวิสตํฯ เอวํ ติสตํ, จตุสตํ, ปญฺจสตํ, ฉสตํ, สตฺตสตํ, อฏฺฐสตํ, นวสตํ, ทสสตํ, ทฺวิสหสฺสํ, ติสหสฺสํ, จตุสหสฺสํ, ปญฺจ สหสฺสํ, ทสสหสฺสํฯ

เทฺว สตสหสฺสานิ ทฺวิสตสหสฺสํฯ เอวํ ‘‘ติสตสหสฺสํ, จตุสตสหสฺสํ, ปญฺจสตสหสฺส’’นฺติ วา ‘‘ทฺวิสตานิ, เทฺว สตานิ, ติสตานิ, ตีณิ สตานิ, จตุสตานิ, จตฺตาริ สตานิ, ทฺวิสหสฺสานิ, เทฺว สหสฺสานิ, ติสหสฺสานิ, ตีณิ สหสฺสานิ, ทฺวิสตสหสฺสานิ, เทฺว สตสหสฺสานี’’ติ วา เอวํ ว จนทฺวยญฺจ วากฺยญฺจ เวทิตพฺพํฯ เอวํ สตสหเสฺสปีติฯ

เอตฺถ สิยา – ทิคุ นาม สงฺขฺยาปุพฺพเมว สิยา, อิเมสุ จ สพฺพํ สงฺขฺยาปทเมว โหตีติ? ทิ คุมฺหิ ปุพฺพํ สงฺขฺยาปทเมว สิยา, ปรปทํ ปน สงฺขฺยาปทมฺปิ อญฺญมฺปิ ยุชฺชตีติฯ

ทิคุสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

พหุพฺพีหิสมาส

อถ พหุพฺพีหิสมาโส วุจฺจเตฯ

พหโว วีหโย ยสฺมึ เทเส โสยํ พหุพฺพีหิ, ตาทิโส คาโม วา เทโส วา ชนปโท วา, พหุพฺพีหิสทฺทสทิสตฺตา สโพฺพ จายํ สมาโส **พหุพฺพีหี**ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ พหุพฺพีหิสโทฺท สมาส ปทเตฺถ อติกฺกมฺม คาม, เทส, ชนปทอิจฺจาทีนํ อเญฺญสํ ปทานํ อเตฺถสุ ติฏฺฐติ, ตถา อยํ สมา โสปิฯ อญฺญปทตฺถปธาโน หิ พหุพฺพีหิสมาโสฯ

โส สเงฺขเปน ทฺวิโธ ตคฺคุณสํวิญฺญาโณ, อตคฺคุณสํวิญฺญาโณ จาติฯ

ตตฺถ ‘คุโณ’ติ อปฺปธานภูโต สมาสปทานํ อโตฺถ, โส อญฺญปทตฺถสฺส วิเสสนภูตตฺตา ตสฺส อญฺญปทตฺถสฺส คุโณติ อเตฺถน ตคฺคุโณติ วุจฺจติ, วิญฺญาตโพฺพติ วิญฺญาโณ, อญฺญปท โตฺถ, ตคฺคุณํ อมุญฺจิตฺวา ตคฺคุเณน สเหว วิญฺญาโณ อญฺญปทโตฺถ ยสฺมินฺติ ตคฺคุณสํ วิญฺญาโณ, น ตคฺคุณสํวิญฺญาโณ อตคฺคุณสํวิญฺญาโณ, ยตฺถ สมาสปทโตฺถ อวยวภาเวน วา สหวิเธยฺยภาเวน วา อญฺญปทเตฺถ อโนฺตคโธ โหติ, โส **ตคฺคุณสํวิญฺญาโณ**ฯ ยถา? ฉินฺนห โตฺถ ปุริโส, พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ภตฺตํ เทติ, สปุตฺตทาโร อาคโต, ปาทโย อุปสคฺคา นามาติฯ

เอตฺถ จ ‘พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ภตฺตํ เทตี’ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ภตฺตํ เทติ, ปมุขภูต สฺส พุทฺธสฺส จ ภตฺตํ เทตีติ อโตฺถฯ ‘สปุตฺตทาโร อาคโต’ติ ปุตฺตทารา จ อาคตา, ปุริโส จ อาคโตติ อโตฺถฯ ‘ปาทโย อุปสคฺคา นามา’ติ ป-กาโร จ อุปสโคฺค นาม, ปราทโย จ อุปสคฺ

คา นามาติ อโตฺถฯ เอวํ โยชนารหตา อญฺญปทเตฺถน สห สมาสปทตฺถสฺส วิเธยฺยตา นามาติฯ

อตฺถคุณสํวิญฺญาโณ ยถา? ทินฺนสุโงฺก ราชา ทานํ เทติ, ปพฺพตาทีนิ เขตฺตานิ กสฺสติ อิจฺจาทิฯ อิเมสุ ปน สมาสปทโตฺถ อวิเธโยฺย, อญฺญปทโตฺถ เอว วิเธโยฺยฯ

ปฐมาพหุพฺพีหิ

ปฐมาพหุพฺพีหิ, ทุติยาพหุพฺพีหิ, ตติยาพหุพฺพีหิ, จตุตฺถีพหุพฺพีหิ, ปญฺจมีพหุพฺพีหิ, ฉฎฺฐีพหุพฺพีหิ, สตฺตมีพหุพฺพีหิ จาติ สตฺตวิโธฯ

ตตฺถ **ปฐมาพหุพฺพีหิ** สหปุพฺพปท, อุปมานปุพฺพปท, สโงฺขฺยภยปท, ทิสนฺตราฬตฺถ, พฺยติหารลกฺขณวเสน ปญฺจวิโธฯ

ตตฺถ –

๓๕๓. วาเนกมญฺญเตฺถ [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘]ฯ

อเนกํ สฺยาทฺยนฺตปทํ อญฺญปทสฺส อเตฺถ วิกเปฺปน เอกตฺถํ โหติฯ

สห วิตเกฺกนาติ สวิตโกฺก, วิตเกฺกน สห โย วตฺตตีติ วา สวิตโกฺก, สมาธิฯ

เอตฺถ จ ‘สห วิตเกฺกนา’ติ เอตฺถ ปฐมาวิภตฺติยา อตฺถภูโต อญฺญปทโตฺถ วากฺยสามตฺถิเยน สิชฺฌติฯ น หิ กฺริยาการกรหิตํ วากฺยํ นาม สมฺภวติ, อิมินา สุเตฺตน สหปท, วิตกฺกปทานํ สมาธิสงฺขาเตน อญฺญปทเตฺถน เอกตฺถีภาโว โหติ, เอกตฺถีภาเว จ โหเนฺต วาเกฺย ฐิตานํ อญฺญปทานํ วิภตฺตีนญฺจ สเพฺพ อตฺถา เอกตฺถภูเตน สมาเสน วุตฺตา นาม โหนฺติ, อญฺญปทานิ จ วิภตฺติโย จ วุตฺตตฺถา นาม, วุตฺตตฺถานญฺจ อตฺถรหิตตฺตา ปโยคกิจฺจํ นตฺถิ, ตสฺมา ‘เอกตฺถตาย’นฺติ สุเตฺตน วิภตฺตีนํ โลโป, เอวํ สพฺพสมาเสสุ วาเกฺยทิสฺสมานานํ ย, ต, เอต, อิม, อิติ, เอว, อิว, วิย, จ, วาอิจฺจาทีนํ อญฺญปทานํ มหาวุตฺติสุเตฺตน โลโป, วิภตฺตีนญฺจ โลเป สติ สรนฺตานํ พฺยญฺชนนฺตานญฺจ สมาสปทานํ สยเมว ปกติภาโว, อิธ ปน ‘สหสฺส โสญฺญเตฺถ’ติ สุเตฺตน สหสทฺทสฺส สตฺตํ, ตโต สฺยาทฺยุปฺปตฺติ, สวิตโกฺก สมาธิ, สวิตกฺกา สมาธโย, สวิตกฺกา ปญฺญา, สวิตกฺกา ปญฺญาโย, สวิตกฺกํ ฌานํ, สวิตกฺกานิ ฌานานิ อิจฺจาทินา สพฺพลิงฺค, วิภตฺติ, วจเนหิ โยเชตฺวา ปโยคสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

อุปมานปุพฺพปโท ยถา? กายพฺยามานํ สมปมาณตฺตา นิโคฺรโธ อิว ปริมณฺฑโล นิโคฺรธปริมณฺฑโล, นิโคฺรโธ อิว วา ปริมณฺฑโล โย โหตีติ โส นิโคฺรธปริมณฺฑโล, ราชกุมาโร, สโงฺข อิว ปณฺฑโร สงฺขปณฺฑโร, กาโก อิว สูโร กากสูโร, สตฺตานํ ปญฺญาจกฺขุปฎิลาภกรเณน เตสํ จกฺขุ วิย ภูโตติ จกฺขุภูโต, โลกุตฺตรธมฺมปฎิลาภกรเณน เตสํ ธโมฺม วิย ภูโตติ ธมฺมภูโต, นิจฺจโสมฺมหทยตาย พฺรหฺมา วิย ภูโตติ พฺรหฺมภูโต, อโนฺธ วิย ภูโต อยนฺติ อนฺธภูโต อิจฺจาทิฯ

สโงฺขฺยภยปโท ยถา? เทฺว วา ตโย วา ปตฺตา ทฺวิตฺติปฺปตฺตา, อิธ วาสทฺทาเยว อญฺญปทานิ นาม, อนิยมภูโต เตสํ อโตฺถ อญฺญปทโตฺถ นามฯ ทฺวีหํ วา ตีหํ วา ทฺวีหตีหํ, ฉ วา ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจาฯ เอวํ สตฺตฎฺฐมาสา, เอกโยชนทฺวิโยชนานิ อิจฺจาทิฯ

ทิสนฺตราฬ๎โตฺถ ยถา? ทกฺขิณสฺสา จ ปุพฺพสฺสา จ ยทนฺตราฬํ โหติ สา ทกฺขิณปุพฺพาฯ เอวํ ปุพฺพุตฺตรา, ปจฺฉิมุตฺตรา, อปรทกฺขิณา, มหาวุตฺตินา ปุพฺพปเท รสฺสตฺตํฯ ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ ทกฺขิณปุพฺพา อิจฺจาทินา กมฺมธารโยปิ ยุชฺชติฯ

พฺยติหารลกฺขเณ [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘] –

๓๕๔. ตตฺถ คเหตฺวา เตน ปหริตฺวา ยุเทฺธ สรูปํฯ

สตฺตมฺยนฺตํ ตติยนฺตญฺจ สมานรูปํ สฺยาทฺยนฺตปทํ ตตฺถ คเหตฺวา เตน ปหริตฺวา ยุเทฺธ อญฺญปทเตฺถ เอกตฺถํ โหติ วาฯ

๓๕๕. งิ วีติหาเร [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐]ฯ

อญฺญปทตฺถวิสเย กฺริยาพฺยติหาเร คมฺยมาเน ปทเนฺต งานุพโนฺธ อิปจฺจโย โหติ, เอตฺถ อิกาโร รโสฺส เอวฯ

๓๕๖. งิ สฺมึ จ [ก. ๔๐๓; รู. ๓๕๔]ฯ

วิปจฺจยเนฺต อุตฺตรปเท ปเร ปุพฺพปทนฺตสฺส อาตฺตํ โหติฯ

เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ เกสาเกสิ, ทเณฺฑหิ จ ทเณฺฑหิ จ ปหริตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ ทณฺฑาทณฺฑิฯ เอวํ มุฎฺฐามุฎฺฐิ, มุสลามุสลิฯ

อิติ ปฐมาพหุพฺพีหิฯ

ทุติยาพหุพฺพีหิ

อาคตา สมณา อิมํ สงฺฆารามํ โสยํ อาคตสมโณ, สงฺฆาราโมฯ เอตฺถ จ สมาสปทสฺส อโตฺถ ทุวิโธ วาจฺจโตฺถ, อภิเธยฺยโตฺถ จาติฯ

ตตฺถ สงฺฆารามสฺส สมเณหิ ปตฺตพฺพภาวสงฺขาตา กมฺมสตฺติ วาจฺจโตฺถ นาม, สตฺติมนฺตภูโต สงฺฆาราโม อภิเธยฺยโตฺถ นามฯ

ตตฺถ อาคตสมณสโทฺท วาจฺจตฺถเมว อุชุํ วทติ, น อภิเธยฺยตฺถํ, อาคตสมโณติ สุตฺวา สมเณหิ ปตฺตพฺพภาวมตฺตํ ชานาติ, สงฺฆารามทพฺพํ น ชานาตีติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺมา ตสฺสํ อภิเธยฺยโตฺถ อเญฺญน สงฺฆารามสเทฺทน อาจิกฺขิยติ, วาจฺจตฺถสฺส ปน เตน อุชุํ วุตฺตตฺตา ปุน วตฺตพฺพาภาวโต ทุติยาวิภตฺติยา อาจิกฺขนกิจฺจํ นตฺถิ, ตสฺมา สงฺฆารามปเท ทุติยาวิภตฺติสมฺภโว นตฺถิ, ลิงฺคตฺถมตฺตวิสยา ปฐมาวิภตฺติ เอว ปวตฺตติ, ปุน ปทนฺตรสมฺพเนฺธ สติ “สงฺฆารามํ ปสฺสติ อาคตสมณํ, สงฺฆาราเมน คาโม โสภติ อาคตสมเณน, สงฺฆารามสฺส ปูเชติ อาคตสมณสฺสา”ติอาทินา ตโต สพฺพา วิภตฺติโย ปวตฺตนฺติฯ เอส นโย สเพฺพสุ วาจกปเทสุ เนตโพฺพติฯ

อาคตสมณา สาวตฺถิ, อาคตสมณํ เชตวนํ, อาคจฺฉนฺติ สมณา อิมนฺติ วา อาคตสมโณ, วิหาโรฯ อารูฬฺหา วานรา อิมํ รุกฺขนฺติ อารูฬฺหวานโร, รุโกฺขฯ สมฺปตฺตา คามิกา ยํ คามนฺติ สมฺปตฺตคามิโกฯ เอวํ ปวิฎฺฐคามิโก อิจฺจาทิฯ

อิติ ทุติยาพหุพฺพีหิฯ

ตติยาพหุพฺพีหิ

ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยนาติ ชิตินฺทฺริโย, สมโณฯ ทิโฏฺฐ จตุสจฺจธโมฺม เยนาติ ทิฎฺฐธโมฺมฯ เอวํ ปตฺตธโมฺม, วิทิตธโมฺม, ปริโยคาฬฺหธโมฺม, กตานิ จตุมคฺคกิจฺจานิ เยนาติ กตกิโจฺจ, พหุวจเน สติ กตานิ กิจฺจานิ เยหิ เต กตกิจฺจา, อรหโนฺตฯ ธเมฺมน อธิคตา โภคา เยนาติ ธมฺมาธิคตโภโค, ปุริโสฯ เอวํ อธมฺมาธิคตโภโคฯ เอวํ กตฺตริฯ กรเณ ปน ฉิโนฺน รุโกฺข เยนาติ ฉินฺนรุโกฺข, ผรสุ อิจฺจาทิฯ

อิติ ตติยาพหุพฺพีหิฯ

จตุตฺถีพหุพฺพีหิ

ทิโนฺน สุโงฺก ยสฺส รโญฺญ โสยํ ทินฺนสุโงฺก, อุปนีตํ โภชนํ ยสฺสาติ อุปนีตโภชโน, นตฺถิ ตุโล เอตสฺสาติ อตุโล, ‘ฎ นญฺสฺสา’ติ น-การสฺส ฎตฺตํ, นตฺถิ ปฎิปุคฺคโล ยสฺสาติ อปฺปฎิปุคฺคโล, นตฺถิ สีลํ อสฺสาติ ทุสฺสีโล, นตฺถิ ปฎิสนฺธิปญฺญา อสฺสาติ ทุปฺปโญฺญ, ‘ฆปสฺสนฺตสฺสาปฺปธานสฺสา’ติ สุเตฺตน ฆสญฺญสฺส อาสฺส รสฺสตฺตํฯ นตฺถิ สีลํ อสฺสาติ นิสฺสีโล, นิปฺปโญฺญ, อปโญฺญ, วิรูปํ มุขํ อสฺสาติ ทุมฺมุโขฯ เอวํ ทุมฺมโน, ทุพฺพโณฺณ, นตฺถิ อตฺตโน อุตฺตโร อธิโก ยสฺสาติ อนุตฺตโร, ‘อน สเร’ติ สุเตฺตน นสฺส อนฯ

อิธ พาหิรตฺถพหุพฺพีหิ นาม วุจฺจติ, สตฺตาหํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ สตฺตาหปรินิพฺพุโต, อจิรํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ อจิรปรินิพฺพุโต, มาโส ชาตสฺส อสฺสาติ มาสชาโต, เทฺวมาสชาโต, เอโก มาโส อภิสิตฺตสฺส อสฺส รโญฺญติ เอกมาสาภิสิโตฺต, เอกาหํ มตสฺส อสฺสาติ เอกาหมตํฯ เอวํ ทฺวีหมตํ, ตีหมตํ, เอกาหํ ปฎิจฺฉนฺนาย อสฺสาติ เอกาหปฺปฎิจฺฉนฺนาฯ เอวํ ทฺวีหปฺปฎิจฺฉนฺนา, อาปตฺติฯ โยชนํ คตสฺส อสฺสาติ โยชนคโต, ทฺวิโยชนคโต อิจฺจาทิฯ

อิติ จตุตฺถีพหุพฺพีหิฯ

ปญฺจมีพหุพฺพีหิ

นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามาติ นิคฺคตชโน, อปคตํ กาฬกํ อิโตติ อปคตกาฬโก, ปโฎฯ อปคตกาฬกํ, วตฺถํฯ อเปตํ วิญฺญาณํ ยมฺหาติ อเปตวิญฺญาณํ, มตสรีรํ อิจฺจาทิฯ

อิติ ปญฺจมีพหุพฺพีหิฯ

ฉฎฺฐีพหุพฺพีหิ

ฉิโนฺน หโตฺถ ยสฺส โสติ ฉินฺนหโตฺถ, หตฺถจฺฉิโนฺน, ชาโต ฉโนฺท ยสฺสาติ ชาตฉโนฺท, ฉนฺทชาโต, สญฺชาตํ ปีติโสมนสฺสํ ยสฺสาติ สญฺชาตปีติโสมนโสฺส, ปีติโสมนสฺสสญฺชาโต, วิสุทฺธํ สีลํ ยสฺสาติ วิสุทฺธสีโล , สีลวิสุโทฺธ, มหโนฺต กาโย ยสฺสาติ มหากาโยฯ

อิธ อุปมานปุพฺพปโท นาม วุจฺจติ, สุวณฺณสฺส วิย วโณฺณ ยสฺสาติ สุวณฺณวโณฺณ, พฺรหฺมุโน วิย สโร ยสฺสาติ พฺรหฺมสฺสโร, นาคสฺส วิย คติ อสฺสาติ นาคคติฯ เอวํ สีหคติ, นาควิกฺก

โม, สีหวิกฺกโม, สีหสฺส วิย หนุ อสฺสาติ สีหหนุ, เอณิสฺส วิย ชงฺฆา ยสฺสาติ เอณิชโงฺฆ, อุสภสฺส วิย อสฺส ขนฺธติ อุสภกฺขนฺธ อิจฺจาทิฯ

รูปํ วุจฺจติ สภาโว, ยาทิสํ รูปํ อสฺสาติ ยถารูปํฯ เอวํ ตถารูปํ, เอวํ รูปํ อสฺสาติ เอวรูปํ, พินฺทุโลโปฯ เอวํ อาทิ อสฺสาติ เอวมาทิฯ ตถา อิจฺจาทิ, อิเจฺจวมาทิ, อีทิสํ นามํ ยสฺสาติ อิตฺถนฺนาโม, เอวํนาโม, กีทิสํ นามํ ยสฺสาติ กินฺนาโม, ‘โกนาโม’ติ เอตฺถ มหาวุตฺตินา กึสทฺทสฺส โกตฺตํฯ

โก สมุทโย ยสฺส ธมฺมสฺสาติ กึสมุทโย, กา ชาติ ยสฺสาติ กึชาติโก, กึนิทานํ ยสฺสาติ กึนิทาโน, กติ วสฺสานิ ยสฺสาติ กติวโสฺส, โก อโตฺถ อสฺสาติ กิมตฺถํ, วจนํฯ ‘กฺวโตฺถ’ติ มหาวุตฺตินา กึสทฺทสฺส โกตฺตํ, ยาทิโส อโตฺถ อสฺสาติ ยทโตฺถ, ตาทิโส อโตฺถ อสฺสาติ ตทโตฺถ, เอทิโส อโตฺถ ยสฺส วินยสฺสาติ เอตทโตฺถ, วินโยฯ เอตทตฺถา, วินยกถาฯ เอตทตฺถํ, โสตาวธานํ อิจฺจาทิฯ

อิติ ฉฎฺฐีพหุพฺพีหิฯ

สตฺตมีพหุพฺพีหิ

สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ ชนปเท โสยํ สมฺปนฺนสโสฺส, สุลภา ภิกฺขา ยสฺมึ ชนปเท โสยํ สุภิโกฺข , ทุลฺลภา ภิกฺขา ยสฺมินฺติ ทุพฺภิโกฺข, พหโว คามา อสฺมึ ชนปเทติ พหุคาโมฯ เอวํ พหุชโน, คาโมฯ นตฺถิ คามเขตฺตํ ยสฺมึ อรเญฺญ ตยิทํ อคามกํ, สมาสเนฺต โกฯ สํวิชฺชนฺติ มนุสฺสา ยสฺมึ คาเม สมนุโสฺส, น วิชฺชนฺติ มนุสฺสา ยสฺมึ คาเม อมนุโสฺส อิจฺจาทิฯ

อิติ สตฺตมีพหุพฺพีหิฯ

ภินฺนาธิกรณพหุพฺพีหิ

ภินฺนาธิกรณพหุพฺพีหิ นาม วุจฺจติ, เอกรตฺตึ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส, สมาเนน ชเนน สทฺธึ วาโส อสฺสาติ สมานวาโส, อุภโต กมฺมโต อุปฺปนฺนํ พฺยญฺชนทฺวยํ อสฺสาติ อุภโตพฺยญฺชโน, อลุตฺตสมาโสฯ เอวํ กณฺฐสฺมึ กาโฬ อสฺสาติ กเณฺฐกาโฬ, อุรสฺมึ โลมานิ อสฺสาติ อุรสิโลโม, ยสฺส หเตฺถ ปโตฺต อตฺถีติ ปตฺตหโตฺถฯ เอวํ อสิหโตฺถ, ทณฺฑหโตฺถ, ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิฯ เอวํ สตฺถปาณิ, ทณฺฑปาณิ, วชิรปาณิ, ทาเน อชฺฌาสโย อสฺสาติ ทานชฺฌาสโย, ทานาธิมุตฺติโก, พุเทฺธสุ ภตฺติ อสฺสาติ พุทฺธภตฺติโก, พุเทฺธ คารโว อสฺสาติ พุทฺธคารโว, ธมฺมคารโว อิจฺจาทิฯ

ติปทพหุพฺพีหิ

ติปทพหุพฺพีหิ นาม วุจฺจติ, ปรกฺกเมน อธิคตา สมฺปทา เยหิ เต ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา, ธเมฺมน อธิคตา โภคา เยหิ เต ธมฺมาธิคตโภคา, โอณีโต ปตฺตมฺหา ปาณิ เยน โส โอณีตปตฺตปาณิ, สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย กาโย อสฺสาติ สีหปุพฺพทฺธกาโย, มตฺตา พหโว มาตงฺคา ยสฺมึ วเนติ มตฺตพหุมาตงฺคํ อิจฺจาทิฯ

พหุพฺพีหิสมาโส นิฎฺฐิโตฯ

ทฺวนฺทสมาส

อถ ทฺวนฺทสมาโส ทีปิยเตฯ

เทฺว จ เทฺว จ ปทานิ ทฺวนฺทา, เทฺว จ เทฺว จ อตฺถา วา ทฺวนฺทา, มหาวุตฺตินา ทฺวินฺนํ ทฺวิสทฺทานํ ทฺวนฺทาเทโสฯ ทฺวนฺทสทฺทสทิสตฺตา สโพฺพ จายํ สมาโส **ทฺวโนฺท**ติ วุจฺจติฯ

อถ วา เทฺว อวยวา อนฺทิยนฺติ พนฺธิยนฺติ เอตฺถาติ ทฺวโนฺท, ยุคฬเสฺสตํ นามํ ''ปาททฺวนฺทํ มุนินฺทสฺส, วนฺทามิ สิรสามห''นฺติ เอตฺถ วิย, อิธ ปน ปทยุคฬํ อตฺถยุคฬญฺจ คยฺหติฯ อุภยปทตฺถปธาโน หิ ทฺวโนฺทฯ

เอตฺถ สิยา – ยทิ อุภยปทตฺถปฺปธาโน ทฺวโนฺท, เอวญฺจ สติ ทฺวเนฺท กถํ เอกตฺถีภาวลกฺขณํ สิยาติ? วุจฺจเต – อภินฺนวิเธยฺยตฺถตฺตาฯ วจนปถญฺหิ ปตฺวา กตฺตุภาวกมฺมภาวาทิโก วิเธยฺยโตฺถ เอว ปทานํ อจฺจนฺตปฺปธานโตฺถ โหติ วจนวากฺยสมฺปตฺติยา ปธานงฺคตฺตา, โส จ วิเธยฺยโตฺถ ทฺวเนฺทปิ อภิโนฺน เอว โหติฯ ตถา หิ ''สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา คจฺฉนฺติ, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน ปสฺสติ'' อิจฺจาทีสุ เทฺว อตฺถา เอกวิภตฺติยา วิสยา หุตฺวา เอกกตฺตุ, เอกกมฺมาทิภาเวน เอกตฺตํ คจฺฉนฺติ, เอวํ ทฺวเนฺทปิ ทฺวินฺนํ ติณฺณํ พหุนฺนํ วา ปทานํ เอกตฺถีภาวลกฺขณํ ลพฺภติเยวาติฯ

๓๕๗. จเตฺถ [ก. ๓๒๙; รู. ๓๕๗; นี. ๗๐๙]ฯ

อเนกํ สฺยาทฺยนฺตปทํ จสทฺทสฺส อเตฺถ เอกตฺถํ โหติ วาฯ

เอตฺถ จ สมุจฺจโย, อนฺวาจโย, อิตรีตรโยโค, สมาหาโรติ จตฺตาโร จสทฺทตฺถา โหนฺติฯ

ตตฺถ **สมุจฺจโย** ยถา? จีวรญฺจ ปิณฺฑปาตญฺจ เสนาสนญฺจ เทตีติฯ **อนฺวาจโย** ยถา? ทานญฺจ เทติ, สีลญฺจ รกฺขตีติฯ อิเม เทฺว จสทฺทตฺถา วากฺยทฺวเนฺท เอว ลพฺภนฺติ, น สมาสทฺวเนฺท ปทานํ อญฺญมญฺญํ นิรเปกฺขตฺตาติ วทนฺติฯ ตํ อนฺวาจเย ยุชฺชติ นานากฺริยาเปกฺขตฺตา, สมุจฺจเย ปน ''จีวรญฺจ ปิณฺฑปาตญฺจ เสนาสนญฺจ เทตี''ติ วา ''จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนานิ เทตี''ติ วา เอวํ ทฺวิธาปิ โยเชตุํ ยุชฺชติเยว ''ลาภี โหติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน''นฺติ [ม. นิ. ๑.๖๕] ปาฬิทสฺสนโตฯ อนฺวาจโยปิ วา สมาสทฺวเนฺทโน น ลพฺภติ ''มาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสนฏฺฐานา''ติ [ที. นิ. ๑.๑๐] ปาฬิทสฺสนโตฯ เอวํ ปน ยุเชฺชยฺย – จสทฺทโตฺถ เอกกฺริย, นานากฺริยาเปกฺขนเภเทน ทุวิโธ โหติ สมุจฺจโย, อนฺวาจโย จาติ, เตสุ จ เอเกโก อวยวปฺปธาน, สมุทายปฺปธานเภเทน ทุวิโธ โหติ อิตรีตรโยโค, สมาหาโร จาติฯ ตตฺถ อิตรีตรโยเค อวยวปฺปธานตฺตา สพฺพวิภตฺตีสุ พหุวจนเมว ยุชฺชติฯ

ทฺวเนฺท ปณีตตรํ ปุเพฺพ นิปตติฯ สาริปุโตฺต จ โมคฺคลฺลาโน จ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนหิ อิจฺจาทิฯ เอวํ สมณพฺราหฺมณา, พฺราหฺมณคหปติกา, ขตฺติยพฺราหฺมณา, เทวมนุสฺสา, จนฺทิมสูริยาฯ

อปฺปกฺขร, พหุวกฺขเรสุ อปฺปกฺขรํ กฺวจิ ปุพฺพํ โหติ, คามนิคมา, คามชนปทา อิจฺจาทิฯ

กฺวจิ อิวณฺณุ'วณฺณนฺตา ปุเพฺพ โหนฺติ, อคฺคิ จ ธูโม จ อคฺคิธูมา, รตฺติทิวา, ธาตุลิงฺคานิฯ

อวณฺณเนฺตสุ สราทิปทํ ปุพฺพํ โหติ, อโตฺถ จ ธโมฺม จ อตฺถธมฺมา, ธมฺมตฺถา วา อิจฺจาทิฯ

อยญฺจ นิยโม ทฺวิปททฺวเนฺทสุ เยภุเยฺยน ลพฺภติ, พหุปททฺวเนฺทสุ น ลพฺภติฯ

สมาหารทฺวเนฺท –

๓๕๘. สมาหาเร นปุํสกํ [ก. ๓๒๒; รู. ๓๕๙; นี. ๗๐๐]ฯ

จเตฺถ สมาหาเร เอกตฺถปทํ นปุํสกํ โหติ, เอกวจนนฺตตฺตํ ปน สมาหารวจเนเนว สิทฺธํ, อยญฺจ สมาหาโร ปาณฺยงฺคาทีนํ ทฺวเนฺทสุ นิจฺจํ ลพฺภติ, รุกฺขติณาทีนํ ทฺวเนฺทสุ วิกเปฺปน ลพฺภติฯ

ตตฺถ นิจฺจลเทฺธสุ ตาว ปาณฺยงฺคทฺวเนฺท –

จกฺขุ จ โสตญฺจ จกฺขุโสตํ, มุขญฺจ นาสิกา จ มุขนาสิกํ, 'สฺยาทีสุ รโสฺส'ติ รสฺสตฺตํฯ หนุ จ คีวา จ หนุคีวํฯ เอวํ กณฺณนาสํ, ฉวิ จ มํสญฺจ โลหิตญฺจ ฉวิมํสโลหิตํ, นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปํ, ชรา จ มรณญฺจ ชรามรณํฯ พหุลาธิการา กฺวจิ วิกปฺปรูปมฺปิ ทิสฺสติ, หตฺถา จ ปาทา จ หตฺถปาทํ, หตฺถปาทา วา อิจฺจาทิฯ

ตูริยงฺคทฺวเนฺท –

นจฺจญฺจ คีตญฺจ วาทิตญฺจ นจฺจคีตวาทิตํฯ เอวํ สมฺมตาฬํ, 'สมฺม'นฺติ กํสตาฬํ, 'ตาฬ'นฺติ หตฺถตาฬํ, สโงฺข จ ปณโว จ ฑิณฺฑิโม จ สงฺขปณวฑิณฺฑิมํ อิจฺจาทิฯ

โยคฺคงฺคทฺวเนฺท –

ผาโล จ ปาจนญฺจ ผาลปาจนํ, ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ ยุคนงฺคลํ อิจฺจาทิฯ

เสนงฺคทฺวเนฺท –

หตฺถิโน จ อสฺสา จ หตฺถิอสฺสํฯ เอวํ รถปตฺติกํ, อสิ จ จมฺมญฺจ อสิจมฺมํฯ 'จมฺม'นฺติ สรปริตฺตาณผลกํ, ธนุ จ กลาโป จ ธนุกลาปํ อิจฺจาทิฯ

ขุทฺทกปาณทฺวเนฺท –

ฑํสา จ มกสา จ ฑํสมกสํฯ เอวํ กุนฺถกิปิลฺลิกํ [สุ. นิ. ๖๐๗], กีฏปฏงฺคํ อิจฺจาทิฯ

นิจฺจเวริทฺวเนฺท –

อหิ จ นกุโล จ อหินกุลํ, พิฬาโร จ มูสิกา จ พิฬารมูสิกํ, รสฺสตฺตํฯ กาโกลูกํ, สปฺปมณฺฑูกํ, นาคสุปณฺณํ อิจฺจาทิฯ

สภาคทฺวเนฺท –

สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ สีลปญฺญาณํ, สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํ, วิชฺชา จ จรณญฺจ วิชฺชาจรณํฯ เอวํ สติสมฺปชญฺญํ, หิริโอตฺตปฺปํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, ถินมิทฺธํ อิจฺจาทิฯ

วิวิธวิรุทฺธทฺวเนฺท –

กุสลากุสลํ, สาวชฺชานวชฺชํ, กณฺหสุกฺกํ, หีนปณีตํ, เฉกพาลํ อิจฺจาทิฯ

เอกสงฺคีติทฺวเนฺท –

ทีโฆ จ มชฺฌิโม จ ทีฆมชฺฌิมํ, องฺคุตฺตรสํยุตฺตกํ, ขนฺธกวิภงฺคํ อิจฺจาทิฯ

สงฺขฺยาปริมาณทฺวเนฺท –

เอกกทุกํ, ทุกติกํ, ติกจตุกฺกํ, จตุกฺกปญฺจกํ อิจฺจาทิฯ

ปจนจณฺฑาลทฺวเนฺท –

โอรพฺภิกา จ สูกริกา จ โอรพฺภิกสูกริกํฯ เอวํ สากุณิกมาควิกํ, สปากจณฺฑาลํ, เวนรถการํ, ปุกฺกุสฉวฑาหกํ อิจฺจาทิฯ

ลิงฺควิสภาคทฺวเนฺท –

อิตฺถิปุมํ, ทาสิทาสํ อิจฺจาทิฯ

ทิสาทฺวเนฺท –

ปุพฺพา จ อปรา จ ปุพฺพาปรํฯ เอวํ ทกฺขิณุตฺตรํ, ปุพฺพทกฺขิณํ, ปุพฺพุตฺตรํ, อปรทกฺขิณํ, อปรุตฺตรํฯ

นทีทฺวเนฺท –

คงฺคายมุนํ, มหิสรภุ, สพฺพตฺถ นปุํสกตฺตา อเนฺต ทีฆานํ รสฺสตฺตํ สตฺตสุ วิภตฺตีสุ เอกวจนนฺตญฺจฯ

อิติ นิจฺจสมาหารราสิฯ

วิกปฺปเลเทฺธสุ [ก. ๓๒๓; รู. ๓๖๐; นี. ๗๐๑] ติณวิเสสทฺวเนฺท –

อุสีรานิ จ พีรณานิ จ อุสีรพีรณํ, อุสีรพีรณาฯ เอวํ มุญฺชปพฺพชํ, มุญฺชปพฺพชา, กาสกุสํ, กาสกุสาฯ

รุกฺขวิเสสทฺวเนฺท –

ขทิโร จ ปลาโส จ ขทิรปลาสํ, ขทิรปลาสา, ธโว จ อสฺสกโณฺณ จ ธวสฺสกณฺณํ, ธวสฺสกณฺณา, ปิลกฺขนิโคฺรธํ, ปิลกฺขนิโคฺรธา, อสฺสตฺถกปีตนํ [กปิตฺถนํ (กตฺถจิ)], อสฺสตฺถกปีตนา, สากสาลํ, สากสาลาฯ

ปสุวิเสสทฺวเนฺท –

คชา จ ควชา จ คชควชํ, คชควชา, โคมหิสํ, โคมหิสา, เอเณยฺยวราหํ, เอเณยฺยวราหา, อเชฬกํ, อเชฬกา, กุกฺกุฏสูกรํ, กุกฺกุฏสูกรา, หตฺถิควสฺสวฬวํ, หตฺถิควสฺสวฬวาฯ

สกุณวิเสสทฺวเนฺท –

หํสพิลวํ, หํสพิลวา, การณฺฑวจกฺกวากํ, การณฺฑวจกฺกวากา, พกพลากํ, พกพลากาฯ

ธนทฺวเนฺท –

หิรญฺญสุวณฺณํ, หิรญฺญสุวณฺณา, มณิ จ สโงฺข จ มุตฺตา จ เวฬุริยญฺจ มณิสงฺขมุตฺตเวฬุริยํ, มณิสงฺขมุตฺตเวฬุริยา, ชาตรูปรชตํ, ชาตรูปรชตาฯ

ธญฺญทฺวเนฺท –

สาลิยวํ, สาลิยวา, ติลมุคฺคมาสํ, ติลมุคฺคมาสา, นิปฺผาวกุลตฺถํ, นิปฺผาวกุลตฺถาฯ

พฺยญฺชนานํ ทฺวเนฺท –

มจฺฉมํสํ, มจฺฉมํสา, สากสูปํ, สากสูปา, คพฺยมาหิสํ, คพฺยมาหิสา, เอเณยฺยวาราหํ, เอเณยฺยวาราหา, มิคมายูรํ, มิคมายูราฯ

ชนปททฺวเนฺท –

กาสิโกสลํ, กาสิโกสลา, วชฺชิมลฺลํ, วชฺชิมลฺลา, เจตวํสํ, เจตวํสา, มชฺฌญฺจ สูรเสนญฺจ มชฺฌสูรเสนํ, มชฺฌสูรเสนา, กุรุปญฺจาลํ, กุรุปญฺจาลาฯ

อิติ วิกปฺปสมาหารราสิฯ

ทฺวนฺทสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

วิเสสวิธาน

อิทานิ ปุเพฺพ วุตฺตานิ อวุตฺตานิ จ ฉสุ สมาเสสุ วิเสสวิธานานิ วุจฺจเนฺตฯ

นปุํสเกกตฺตํ, สมาสนฺตรโสฺส, ปุมฺภาวาติเทโส, สมาสเนฺต ก, สมาสเนฺต อ, นานาเทโส, อพฺยโย, สงฺขฺยาฯ

นปุํสเกกตฺตราสิ

ตตฺถ สโพฺพ อพฺยยีภาโว นปุํสกลิโงฺค เอว, สมาหารภูตา ทิคุ, ทฺวนฺทา นปุํสกา จ เอกตฺตสงฺขฺยา จฯ

๓๕๙. กฺวเจกตฺตญฺจ ฉฏฺฐิยา [ก. ๓๒๗; รู. ๓๕๑; นี. ๗๐๔; จํ. ๒.๒.๖๙-๗๓; ปา. ๒.๔.๒๒-๒๕]ฯ

ฉฏฺฐีสมาเส กฺวจิ นปุํสกตฺตํ เอกตฺตญฺจ โหติฯ

ฉายา, สภาเสฺววายํ วิธิ, สลภานํ ฉายา สลภจฺฉายํ [...สภจฺฉายํ (มูลปาเฐ)]ฯ เอวํ สกฏจฺฉายํ, ฆรจฺฉายํฯ อิธ น โหติ, รุกฺขจฺฉายา, ปพฺพตจฺฉายาฯ สภาสเทฺท อมนุสฺสสภาเสฺววายํ วิธิ, พฺรหฺมูนํ สภา พฺรหฺมสภํฯ เอวํ เทวสภํ, อินฺทสภํ, ยกฺขสภํ, รกฺขสสตํฯ มนุสฺสสภาสุ นตฺถิ, ขตฺติยสภา, ราชสภา อิจฺจาทิฯ

กฺวจีติ กึ? ราชปริสาฯ

อิติ นปุํสเกกตฺตราสิฯ

สมาสนฺตรสฺสราสิ

‘สฺยาทีสุ รโสฺส’ติ สุเตฺตน อพฺยยีภาว, สมาหารทิคุ, ทฺวนฺทานํ กสฺสจิ ตปฺปุริสสฺส จ สฺยาทีสุ รโสฺสฯ

อพฺยยีภาเว –

อุปมณิกํ อธิตฺถิ, อุปวธุฯ

สมาหารทิคุมฺหิ –

จตุทฺทิสํ, ทสิตฺถิ, ทสวธุฯ

สมาหารทฺวเนฺท –

มุขนาสิกํ, หนุคีวํฯ

ตปฺปุริเส –

สลภจฺฉายํ, พฺรหฺมสภํฯ

๓๖๐. ฆปสฺสนฺตสฺสาปฺปธานสฺส [ก. ๔๐๓; รู. ๓๕๔; นี. ๘๕๘; จํ. ๒.๒.๘๖; ปา. ๑.๒.๔๘]ฯ

สฺยาทีสุ อนฺตภูตสฺส อปฺปธานภูตสฺส จ ฆปสฺส รโสฺส โหติฯ

พหุพฺพีหิมฺหิ –

พหุกโณฺณ, โปโส, พหุอิตฺถิ, กุลํ, พหุวธุ, กุลํฯ

อพฺยยีภาเว –

อุปมณิกํ, อธิตฺถิ, อุปวธุฯ

อนฺตสฺสาติ กึ? สทฺธาธโน, ปุริโสฯ

อปฺปธานสฺสาติ กึ? ราชกญฺญา, ราชกุมารี, พฺรหฺมพนฺธูฯ

๓๖๑. โคสฺสุ [ก. ๓๔๒; รู. ๓๓๗; นี. ๗๒๒; จํ. ๒.๒.๘๕; ปา. ๑.๒.๔๘]ฯ

สฺยาทีสุ อนฺตภูตสฺส อปฺปธานภูตสฺส จ โคสฺส อุ โหติฯ

ติฏฺฐคุ จิตฺตคุฯ

อปฺปธานสฺสาติ กึ? ราชคโวฯ

อนฺตสฺสาติ กึ? โคกุลํฯ

อิติ สมาสนฺตรสฺสราสิฯ

ปุมฺภาวาติเทสราสิ

๓๖๒. อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาเวกตฺเถ [ก. ๓๓๑; รู. ๓๕๓; นี. ๗๑๔; จํ. ๕.๒.๒๙; ปา. ๖.๓.๓๔]ฯ

‘เอกตฺเถ’ติ ตุลฺยาธิกรเณ, อิตฺถิยํ วตฺตมาเน เอกตฺเถ อุตฺตรปเท ปเร กทาจิ ภาสิตปุโม อิตฺถิลิงฺคสทฺโท ปุมา อิว โหติฯ จตุรงฺคมิทํ วิธานํ, ปุพฺพปทํ อิตฺถิลิงฺคญฺจ ภาสิตปุมญฺจ สิยา, ปรปทํ นิยติตฺถิลิงฺคญฺจ ปุพฺพปเทน เอกตฺถญฺจ สิยาติฯ

ทีฆา ชงฺฆา ยสฺส โส ทีฆชโงฺฆ, ปุริโส, ทีฆชงฺฆา, อิตฺถี, ทีฆชงฺฆํ, กุลํฯ

เอตฺถ จ เย สทฺทา กตฺถจิ ปุลฺลิงฺครูปา โหนฺติ, กตฺถจิ อิตฺถิปจฺจยยุตฺตา อิตฺถิลิงฺครูปา, เต **ภาสิตปุมา** นามฯ ทีโฆ มโคฺค, ทีฆา รตฺติ, คโต ปุริโส, คตา อิตฺถี, กุมาโร, กุมารี, พฺราหฺมโณ, พฺราหฺมณี อิจฺจาทิฯ

เย ปน อิตฺถิปจฺจยยุตฺตา นิจฺจํ อิตฺถิลิงฺครูปา โหนฺติ, เต ภาสิตปุมา นาม น โหนฺติ, กญฺญา, ปญฺญา, สทฺธา, นที, อิตฺถี, ปถวี อิจฺจาทิฯ ตถา สภาวอิตฺถิลิงฺคาปิ นิยตปุนฺนปุํสกลิงฺคาปิ ภาสิตปุมา น โหนฺติ, เทวตา, รตฺติ, เธนุ, วธู, สโกฺก, เทโว, พฺรหฺมา, รตนํ, สรณํ อิจฺจาทิฯ

อิธ ปน ทีฆสทฺท “ทีโฆ พาลาน สํสาโร”ติ [ธ. ป. ๖๐] อาทีสุ ภาสิตปุโม, โส วิเสสฺยลิงฺคานุคตวเสน อิธ อิตฺถิปจฺจยยุตฺต อิตฺถิลิงฺคสทฺท นามฯ อิมินา สุเตฺตน ปุมฺภาวาติเทเส กเต ตตฺถ อาปจฺจโย อนฺตรธายติ, ‘ฆปสฺสนฺตสฺสาปฺปธานสฺสา’ติ สุเตฺตน สมาสนฺตสฺส อาการสฺส รสฺสตฺตํ, กุมารี ภริยา ยสฺส โส กุมารภริโย, อีปจฺจยนิวตฺติฯ ยุวติ ชายา ยสฺส โส ยุวชาโย, ติปจฺจยนิวตฺติฯ พฺรหฺมพนฺธู ภริยา ยสฺส โส พฺรหฺมพนฺธุภริโย, อูปจฺจยนิวตฺติฯ

อิตฺถิยนฺติ กึ? กุมารี รตนํ ยสฺส โส กุมารีรตโน, ปุริโส, อิธ ปรปทํ อิตฺถิลิงฺคํ น โหติ, ตสฺมา ปุมฺภาวาติเทโส น กาตโพฺพ, ยทิ กเรยฺย, กุมาโร รตนํ ยสฺส กุมารรตโนติ เอวํ อนิฏฺฐโตฺถ ภเวยฺยฯ

เอกเตฺถติ กึ? กุมารีสุ ภตฺติ ยสฺส โส กุมารีภตฺติโกฯ เอวํ สมณีภตฺติโก, พฺราหฺมณีภตฺติโก, สมาสเนฺต โก, อิธ ปรปทํ ปุพฺพปเทน เอกตฺถํ น โหติ, ตสฺมา ปุมฺภาวาติเทโส น กาตโพฺพ, ยทิ กเรยฺย, กุมาเรสุ ภตฺติ ยสฺส โส กุมารภตฺติโกติ เอวํ อนิฎฺฐโตฺถ ภเวยฺยฯ

อิตฺถีติ กึ? ทฎฺฐพฺพเฎฺฐน ทิฎฺฐิ, คามณิกุลํ ทิฎฺฐิ เยน โส คามณิทิฎฺฐิ, อิธ คามณิสโทฺท ภาสิตปุโม โหติ, อิธ ปน กุลวาจกตฺตา นปุํสกลิเงฺค ติฎฺฐติ, อิตฺถิปจฺจโย นตฺถิ, ตสฺมา ปุมฺภาวาติเทสกิจฺจํ นตฺถิฯ

ภาสิตปุโมติ กึ? สทฺธา ปกติ ยสฺส โส สทฺธาปกติโกฯ เอวํ ปญฺญาปกติโก, อิธ ปุพฺพปทํ นิยติตฺถิลิงฺคตฺตา ภาสิตปุมํ น โหตีติฯ สทฺธาธโน, ปญฺญาธโน, สทฺธาธุโร ปญฺญาธุโร อิจฺจตฺร ทฺวงฺคเวกลฺลํ โหติฯ

กมฺมธารยมฺหิ [ก. ๓๓๒; รู. ๓๔๓; นี. ๗๑๖] ปน ‘เอกเตฺถ’ติ ปทํ วิสุํ เอกํ องฺคํ น โหติ อเนกตฺถสฺส อิธ อสมฺภวโตฯ ทีฆา จ สา ชงฺฆา จาติ ทีฆชงฺฆา, กุมารี จ สา ภริยา จาติ กุมารภริยาฯ เอวํ ขตฺติยกญฺญา, พฺราหฺมณกญฺญา, ยุวติ จ สา ภริยา จาติ ยุวภริยา, พฺรหฺมพนฺธู จ สา ภริยา จาติ พฺรหฺมพนฺธุภริยาฯ

อิตฺถิยนฺติ กึ? กุมารี จ สา รตนญฺจาติ กุมารีรตนํฯ เอวํ สมณีปทุมํฯ

อิตฺถีติ กึ? คามณิกุลญฺจ ตํ ทิฎฺฐิ จาติ คามณิทิฎฺฐิฯ

ภาสิตปุโมติ กึ? สทฺธาปกติ, คงฺคานที, ตณฺหานที, ปถวีธาตุฯ

สญฺญาสเทฺทสุ ปน จตุรงฺคยุเตฺตปิ วิธานํ น โหติ, นนฺทาเทวี, นนฺทาโปกฺขรณี, กายคตาสติ, ปฐมาวิภตฺติ, ทุติยาวิภตฺติ, ปญฺจมีวิภตฺติ, ฉฎฺฐีวิภตฺติ อิจฺจาทิฯ

๓๖๓. กฺวจิ ปจฺจเย [ก. ๓๓๒; รู. ๓๔๓; นี. ๗๑๖; จํ. ๕.๒.๓๑; ปา. ๖.๓.๓๕]ฯ

ปจฺจเย ปเร กทาจิ ภาสิตปุโม อิตฺถิลิงฺคสโทฺท กฺวจิ ปุมาว โหติฯ

พฺยตฺตตรา, พฺยตฺตตมา, เอตฺถ จ พฺยตฺตานํ อิตฺถีนํ อติสเยน พฺยตฺตาติ พฺยตฺตตรา, พฺยตฺตตมาติ อโตฺถฯ เอวํ ปณฺฑิตตรา, ปณฺฑิตตมา อิจฺจาทิฯ

๓๖๔. สพฺพาทโย วุตฺติมเตฺต [ก. ๓๓๑; รู. ๓๕๓; นี. ๗๑๔; จํ. ๕.๒.๔๑; ปา. ๖.๓.๓๕]ฯ

วุตฺติมเตฺต ฐาเน สพฺพาทินามกา สพฺพนามสทฺทา ปุมาว โหนฺติฯ

สา ปมุขา ยสฺส โส ตปฺปมุโขฯ เอวํ ตปฺปธาโน, ตาย ตาหิ วา สมฺปยุโตฺต ตํสมฺปยุโตฺตฯ สา เอว ปมุขา ตปฺปมุขาฯ เอวํ ตปฺปธานา, ตสฺสา มุขํ ตมฺมุขํ, ตสฺสํ คาถายํ ตาสุ คาถาสุ วา ตตฺร, ตาย คาถโต ตาหิ วา คาถาหิ ตโต, ตสฺสํ เวลายํ ตทา อิจฺจาทิฯ

เอตฺถ จ วุตฺติ นาม สมาส, ตทฺธิตา’ ยาทิธาตุปจฺจยนฺต, วิภตฺติปจฺจยนฺตานํ นามํฯ

อิติ ปุมฺภาวาติเทสราสิฯ

สมาสนฺตกปจฺจยราสิ

๓๖๕. ลฺติตฺถิยูหิ โก [ก. ๓๓๘; รู. ๓๕๖; นี. ๗๒๕; จํ. ๔.๔.๑๔๐; ปา. ๕.๔.๑๕๒]ฯ

อญฺญปทตฺถวิสเย กตฺตุอิจฺจาทีหิ ลฺตุปจฺจยนฺเตหิ อิตฺถิยํ อี, อูการนฺเตหิ จ พหุลํ กปจฺจโย โหติฯ

พหโว กตฺตาโร ยสฺมึ เทเส โส พหุกตฺตุโกฯ เอวํ พหุวตฺตุโก, พหุกา นทิโย ยสฺมึ เทเส โส พหุนทิโกฯ เอวํ พหุอิตฺถิโก, คาโม, พหุอิตฺถิกา, สภา, พหุอิตฺถิกํ, กุลํฯ เอวํ พหุกุมาริกํ, พหุพฺรหฺมพนฺธุโกฯ

เอตฺถ จ 'พฺรหฺมพนฺธู'ติ รสฺสปทํ พฺราหฺมณํ วทติ, ทีฆปทํ พฺราหฺมณึ วทติ, กปจฺจเย ปเร ทีฆานํ มหาวุตฺตินา รสฺสตฺตํ อิจฺฉนฺติฯ

พหุลนฺติ กึ? พหุกตฺตา, คาโมฯ

๓๖๖. วาณฺญโต [ก. ๓๓๘; รู. ๓๕๖; นี. ๗๒๕; จํ. ๖.๒.๗๒; ปา. ๕.๔.๑๕๒]ฯ

อญฺญปทตฺถวิสเย ลฺติตฺถิยูหิ อญฺญโต อวณฺณิวณฺณุวณฺณนฺเตหิ พหุลํ กปจฺจโย โหติ วาฯ

อวณฺณนฺตมฺหา ตาว –

อคามกํ, อรญฺญํ, พหุคามโก, ชนปโท, สโสตโก, อโสตโก, สโลมโก, สปกฺขโก, พหุมาลโก, พหุมาโล, พหุมายโก, พหุมาโยฯ

อิวณฺณนฺตมฺหา –

สุนฺทรา ทิฏฺฐิ ยสฺส โส สมฺมาทิฏฺฐิโก, สมฺมาทิฏฺฐิ, มิจฺฉาทิฏฺฐิโก, มิจฺฉาทิฏฺฐิ, มตปติกา, อิตฺถี, สทฺธาปกติโก, ปญฺญาปกติโก, พหุหตฺถิโก, พหุทณฺฑิโกฯ

อุวณฺณนฺตมฺหา –

สเหตุโก, อเหตุโก, สจกฺขุโก, อจกฺขุโก, สภิกฺขุโก, อภิกฺขุโก, ทีฆายุโก, อปฺปายุโก, พหุเธนุโก, วโช, พหุรตฺตญฺญุโก, ภิกฺขุสโงฺฆฯ

อิตฺถิลิงฺเค กมฺหิ ปเร อการสฺส มหาวุตฺตินา วา 'อธาตุสฺส เก…'ติ สุตฺเตน วา พหุลํ อิการตฺตํ โหติ, พหุปุตฺติกา, อิตฺถี, พหุปุตฺตกา วา, เอกปุตฺติกา, เอกปุตฺตกา อิจฺจาทิฯ

อิติ สมาสนฺตกปจฺจยราสิฯ

สมาสนฺตอปจฺจยราสิ

๓๖๗. สมาสนฺต [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๕๒; ปา. ๕.๔.๖๘; 'ตฺว' (พหุสุ)]ฯ

‘สมาสโนฺต+อ’ อิติ ทฺวิปทมิทํ, สมาสโนฺต หุตฺวา อปจฺจโย โหตีติ อโตฺถฯ อธิการสุตฺตมิทํฯ

๓๖๘. ปาปาทีหิ ภูมิยา [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๗๒; ...เป.... ๕.๔.๗๕; ‘โคทาวรีนํ’ (พหูสุ)]ฯ

ปาปาทีหิ ปราย ภูมิยา สมาสโนฺต อโหติ, ‘ภูมิสทฺทสฺสา’ติ วตฺตเพฺพ นิยตติตฺถิลิงฺคทสฺสนตฺถํ ‘ภูมิยา’ติ วุตฺตํฯ เอวํ อญฺญตฺถปิฯ

ปาปานํ ภูมิ ปาปภูมํ, ปาปานํ อุปฺปตฺติภูมิตฺยโตฺถ, ชาติยา ภูมิ ชาติภูมํ, สตฺถุชาตรฏฺฐํฯ เอวํ ปจฺฉาภูมํ, มชฺฌิมเทเส ปจฺฉาภาครฏฺฐํฯ

๓๖๙. สงฺขฺยาหิ [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๗๓; ปา. ๕.๔.๗๕]ฯ

สงฺขฺยาหิ ปราย ภูมิยา สมาสโนฺต อ โหติฯ

เทฺว ภูมิโย เอตฺถาติ ทฺวิภูโม, ทฺวิภูมโก, ปาสาโท, ทฺวิภูมิโก วา, ติโสฺส ภูมิโย เอเตสนฺติ วา ตีสุ ภูมิสุ ปริยาปนฺนาติ วา เตภูมกา, ธมฺมา, จตุภูมกา, ธมฺมา, เตภูมิกา, จตุภูมิกา วาฯ ทิคุมฺหิ-เทฺว ภูมิโย ทฺวิภูมํ, ติโสฺส ภูมิโย ติภูมํ, จตโสฺส ภูมิโย จตุภูมํ อิจฺจาทิฯ

๓๗๐. นทีโคธาวรีนํ [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๗๓; ปา. ๕.๔.๗๕]ฯ

สงฺขฺยาหิ ปราสํ นที, โคธาวรีนํ สมาสโนฺต อ โหติฯ

ปญฺจ นทิโย ปญฺจนทํ, ปญฺจ วา นทิโย ยสฺมึ ปเทเส โส ปญฺจนโท, สตฺต โคธาวริโย สตฺตโคธาวรํฯ

๓๗๑. อสเงฺขฺยหิ จงฺคุลฺยานญฺญาสงฺขฺยเตฺถสุ [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๗๔; ปา. ๕.๔.๘๖]ฯ

อญฺญโตฺถ จ อสงฺขฺยโตฺถ จ อญฺญาสงฺขฺยตฺถาฯ ตตฺถ ‘อญฺญโตฺถ’ติ อญฺญปทโตฺถ พหุพฺพีหิสมาโส, ‘อสงฺขฺยโตฺถ’ติ อสงฺขฺยตฺถสมาโส อพฺยยีภาวสมาโสติ วุตฺตํ โหติ, น อญฺญาสงฺขฺยตฺถา อนญฺญาสงฺขฺยตฺถา, อญฺญาสงฺขฺยตฺถวชฺชิเตสุ สมาเสสุ อสเงฺขฺยหิ อุปสเคฺคหิ จ สงฺขฺยาหิ จ ปราย องฺคุลิยา สมาสโนฺต อ โหติฯ จสเทฺทน “สุคตงฺคุเลน, ปมาณงฺคุเลน” อิจฺจาทีนิ สิชฺฌนฺติฯ

องฺคุลีหิ นิคฺคตํ นิรงฺคุลํ, องฺคุลิโย อติกฺกนฺตํ อจฺจงฺคุลํ, อิเม เทฺว อมาทิสมาสา, เทฺว องฺคุลิโย สมาหฏาติ ทฺวงฺคุลํฯ

อนญฺญาสงฺขฺยเตฺถสูติ กึ? ปญฺจ องฺคุลิโย อสฺมินฺติ ปญฺจงฺคุลิ, หโตฺถฯ องฺคุลิยา สมีปํ อุปงฺคุลิฯ “จตุรงฺคุลํ กณฺณํ โอสาเรตฺวา [มหาว. ๖๖], อฏฺฐงฺคุลํ ทนฺตกฏฺฐํ, ทฺวงฺคุลปรมํ, จตุรงฺคุลปรมํ, อฏฺฐงฺคุลปรม”นฺติอาทีสุ ‘องฺคุล’นฺติ อการนฺตํ ปมาณวาจีสทฺทนฺตรํฯ

๓๗๒. ทารุมฺหงฺคุลฺยา [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๙๗; ปา. ๕.๔.๑๑๔; ‘ทารุมฺยงฺคุลฺยา’ (พหูสุ)]ฯ

ทารุสงฺขาเต อญฺญปทเตฺถ ปวตฺตาย องฺคุลิยา สมาสโนฺต อโหติฯ

ปญฺจ องฺคุลิโย อสฺสาติ ปญฺจงฺคุลํ, ทารุฯ เอตฺถ จ องฺคุลิปมาณาวยโว ธญฺญาทีนํ มานวิเสโส ‘ทารู’ติ วุจฺจติฯ

๓๗๓. ทีฆาโหวสฺสกเทเสหิ จ รตฺยา [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๗๕; ปา. ๕.๔.๘๗]ฯ

ทีโฆ จ อโห จ วโสฺส จ เอกเทโส จาติ ทฺวโนฺท, เอกเทโส นาม ปุพฺพ, ปราทิ, อนญฺญาสงฺขฺยเตฺถสุ ทีฆาทีหิ จ อสเงฺขฺยหิ จ สงฺขฺยาหิ จ ปราย รตฺติยา สมาสโนฺต อ โหติฯ จสเทฺทน “จิรรตฺต”นฺติ สิชฺฌติฯ

ทีฆา รตฺติโย ทีฆรตฺตํ, ทีฆา รตฺติทิวปรํปราตฺยโตฺถฯ อโห จ รตฺติ จ อโหรตฺตํ, วเสฺสน เตมิตา รตฺติ วสฺสรตฺตํ, รตฺติยา ปุพฺพํ ปุพฺพรตฺตํ, รตฺติยา ปรํ ปรรตฺตํ, รตฺติยา อฑฺฒํ อฑฺฒรตฺตํ, รตฺติํ อติกฺกโนฺต อติรโตฺต, เทฺว รตฺติโย ทฺวิรตฺตํฯ เอวํ ติรตฺตํ, จตุรตฺตํ, ปญฺจรตฺตํ, ฉารตฺตํ, วาธิการตฺตา “เอกรตฺตํ, เอกรตฺตี”ติ สิชฺฌติฯ

อนญฺญาสงฺขฺยเตฺถสูติ กิํ? ทีฆา รตฺติ เอตฺถาติ ทีฆรตฺติ, เหมโนฺตฯ รตฺติยา สมีปํ อุปรตฺติฯ

๓๗๔. โค ตฺวจเตฺถ จาโลเป [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๗๗; ปา. ๕.๔.๙๒]ฯ

อจเตฺถ จ อนญฺญา’สงฺขฺยเตฺถสุ จ ปวตฺตา โคสทฺทมฺหา อโลปฏฺฐาเน สมาสโนฺต อ โหติฯ

รโญฺญ โค ราชคโว, อตฺตโน โค สคโว, ปเรสํ โค ปรคโว, ปญฺจคโว, ปญฺจควํฯ เอวํ ทสควํฯ

อโลเปติ กิํ? ปญฺจหิ โคหิ กีโต ปญฺจคุฯ เอตฺถ จ เตน กีโตติ เอตสฺมิํ อเตฺถ ตทฺธิตปจฺจยสฺส โลโป, เตน อยํ อปจฺจโย น โหติ, ‘โคสฺสู’ติ โอสฺสุตฺตํฯ

อจเตฺถติ กิํ? ควชา จ คาโว จ ควชคโว, โยมฺหิ โคสฺส ควตฺตํฯ

อนญฺญาสงฺขฺยเตฺถสูติ กิํ? จิตฺตคุ, อุปคุฯ

๓๗๕. รตฺติทิว ทารคว จตุรสฺสา [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๖๒; ปา. ๕.๔.๗๗]ฯ

เอเต ตโย สทฺทา ออนฺตา นิปจฺจเนฺตฯ

รตฺติ จ ทิวา จ รตฺติทิวํ, ทารา จ คาโว จ ทารควํ, จตโสฺส อสฺสิโย ยสฺส โส จตุรโสฺส, อปจฺจโย, อสฺสิสฺส อิสฺส อตฺตํฯ

๓๗๖. อายาเมนุควํ [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๖๙; ปา. ๕.๔.๘๓]ฯ

อายาเม คมฺยมาเน อนุควนฺติ นิปจฺจเตฯ

โคหิ อนฺฏฺฐิตํ สกฏํ อนุควํฯ

อายาเมติ กึ? คุนฺนํ ปจฺฉา อนุคุฯ

๓๗๗. อกฺขิสฺมาญฺญเตฺถ [ก. ๓๓๗; รู. ๓๕๐; นี. ๗๒๒; จํ. ๔.๔.๙๖; ปา. ๕.๔.๑๑๓]ฯ

อญฺญปทเตฺถ ปวตฺตา อกฺขิมฺหา สมาสนฺโต อ โหติฯ

วิสาลานิ อกฺขีนิ ยสฺส โส วิสาลโกฺข, วิรูปานิ อกฺขีนิ ยสฺส โส วิรูปโกฺข, อเนกสหสฺสานิ อกฺขีนิ ยสฺส โส สหสฺสโกฺข, โลหิตานิ อกฺขีนิ ยสฺส โส โลหิตโกฺขฯ เอวํ นีลโกฺข, นีลกฺขิ วาฯ พหุลาธิการา อนญฺญเตฺถปิ, อกฺขีนํ ปฏิมุขํ ปจฺจกฺขํ, อกฺขีนํ ปรภาโค ปโรกฺขํ, อกฺขีนํ ติโรภาโค ติโรกฺขํฯ อกฺขิสเทฺทน เจตฺถ ปญฺจินฺทฺริยานิ คยฺหนฺติฯ

มหาวุตฺตินา กฺวจิ สมาสนฺโต อ, อา, อิปจฺจยา โหนฺติฯ

ตตฺถ อปจฺจเย –

วายฺโน สขา วายุสโข, วายุสงฺขาโต สขา อสฺสาติ วา วายุสโข, อคฺคิ, สเพฺพสํ ปิยา’ปิย มชฺฌตฺตานํ สขาติ สพฺพสโข, สเพฺพ วา สขาโย อสฺสาติ สพฺพสโข, เมตฺตาวิหารีฯ “สพฺพมิโตฺต สพฺพสโข”ติ [เถรคา. ๖๔๘] ปาฬิฯ ปาปานํ สขาติ ปาปสโข, ปาปา สขาโร ยสฺสาติ วา ปาปสโขฯ “ปาปมิโตฺต ปาปสโข”ติ [ที. นิ. ๓.๒๕๓] ปาฬิฯ ปหิโต เปสิโต อตฺตา เยนาติ ปหิตโตฺต, มชฺฌิโม อตฺตา สภาโว ยสฺสาติ มชฺฌโตฺต, ฉาตํ อชฺฌตฺตสนฺตานํ [สณฺฐานํ (มูลปาเฐ)] ยสฺสาติ ฉาตชฺฌโตฺต, สุหิโต อตฺตา ยสฺสาติ สุหิตโตฺต , ยโต สํยโต อตฺตา ยสฺสาติ ยตโตฺต, ฐิโต อตฺตา อสฺสาติ ฐิตโตฺตอิจฺจาทิฯ

อาปจฺจเย –

ปจฺจโกฺข ธโมฺม ยสฺสาติ ปจฺจกฺขธมฺมา, ฉาเทตีติ ฉโท, โมโห, วิวโฏ ฉโท ยสฺมินฺติ วิวฏจฺฉทา, สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ

อิปจฺจเย –

สุนฺทโร คโนฺธ ยสฺสาติ สุคนฺธิ, กุจฺฉิโต คโนฺธ ยสฺสาติ ทุคฺคนฺธิ, ปูติโน คโนฺธ ยสฺสาติ ปูติคนฺธิ, สุรภิโน คโนฺธ สุรภิคนฺธิฯ “สรีรสฺส สุคนฺธิโน, คุณคนฺธิยุโตฺต อห”นฺติ ปาฬิฯ

อิติ สมาสนฺตอปจฺจยราสิฯ

นานาเทสราสิ

๓๗๘. อุตฺตรปเท [ก. ๓๓๓-๓๓๔; รู. ๓๔๔-๓๔๕; นี. ๗๑๗-๗๑๘]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร ปุพฺพปเท วิธิ โหตีติ อโตฺถฯ อธิการสุตฺตมิทํฯ

“อพฺราหฺมโณ, อนริโย, อภิกฺขุโก, อนโนฺต”อิจฺจาทีสุ สมาเส อุตฺตรปเท ปเร น-การสฺส อ, อน โหนฺติฯ

๓๗๙. นขาทโย [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘; จํ. ๕.๒.๙๕; ปา. ๖.๓.๗๕]ฯ

นขาทโย สทฺทา นปกติกา สิชฺฌนฺติฯ

นา’สฺส ขมตฺถีติ นโข, ‘ข’นฺติ สุขํ, ทุกฺขญฺจ, นา’สฺส กุลมตฺถีติ นกุโล, เอวํนามโก พฺราหฺมโณ, ปุมสฺส สกํ ปุํสกํ นตฺถิ ปุํสกํ เอตสฺมินฺติ นปุํสโก, ขณฺชนํ เวกลฺลคมนํ ขตฺตํ, นตฺถิ ขตฺตํ เอตสฺสาติ นกฺขตฺตํ, กํ วุจฺจติ สุขํ, ตพฺพิรุทฺธตฺตา อกํ วุจฺจติ ทุกฺขํ, นตฺถิ อกํ เอตสฺมินฺติ นาโก, สโคฺค, น มุญฺจตีติ นมุจิ, มาโรฯ น คลติ น จวตีติ นครํ, เคเห วตฺตพฺพ ‘อคาร’นฺติ สิชฺฌติฯ

๓๘๐. นโค วา ปาณินิ [ก. ๓๓๓-๓๓๔; รู. ๓๔๔-๓๔๕; นี. ๗๑๗-๗๑๘; จํ. ๕.๒.๙๖; ปา. ๖.๓.๗๗; ‘นโค วาปฺปาณินิ’ (พหูสุ)]ฯ

อปาณิมฺหิ นโคติ สิชฺฌติ วาฯ

น คจฺฉนฺตีติ นคา, รุกฺขาฯ นคา, ปพฺพตาฯ อคา, รุกฺขา, อคา, ปพฺพตาฯ

อปาณินีติ กึ? อโค วสโล กึ เตนฯ เอตฺถ ‘อโค’ติ ทุคฺคตชโน, ‘วสโล’ติ ลามโก, ‘กึ เตนา’ติ นินฺทาวจนํ, “สีเตนา”ติปิ ปาโฐฯ เอวํ เนเก, อเนเก, เนกานิ, อเนกานิ อิจฺจาทิฯ

อิติ น-ราสิฯ

๓๘๑. สหสฺส โสญฺญเตฺถ [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙; จํ. ๕.๒.๙๗; ปา. ๖.๓.๘๒]ฯ

อญฺญปทเตฺถ สมาเส อุตฺตรปเท ปเร สหสฺส โส โหติ วาฯ

ปุเตฺตน สห โย วตฺตตีติ สปุโตฺต, สหปุโตฺตฯ

อญฺญเตฺถติ กึ? สห กตฺวา, สห ยุชฺฌิตฺวาฯ

๓๘๒. สญฺญายํ [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙; จํ. ๕.๒.๙๘; ปา. ๖.๓.๗๘]ฯ

สญฺญายํ อุตฺตรปเท ปเร สหสฺส โส โหติฯ

สห อายตฺตํ สายตฺตํ, สห ปลาสํ สปลาสํ, อครุการเสฺสตํ นามํฯ

๓๘๓. อปจฺจเกฺข [ก. ๔๐๔; รู. ๓๐๗; นี. ๘๕๙; จํ. ๕.๒.๙๙; ปา. ๖.๓.๘๐]ฯ

อปจฺจเกฺข คมฺยมาเน อุตฺตรปเท ปเร สหสฺส โส โหติฯ

โอฑฺฒิยติ เอตายาติ โอฑฺฒิ, ปาโสฯ โอฑฺฒิยา สห โย วตฺตตีติ โสฑฺฒิ, กโปโตฯ อิธ ‘โอฑฺฒิ’ อปจฺจกฺขาฯ “สาคคิ กโปโต”ติปิ ปาโฐ, ปิจุนา สห วตฺตตีติ สปิจุกา, วาตมณฺฑลิ

กา, สา จ อปจฺจกฺขา, อุคฺคนฺตฺวา อากาเส ปริพฺภมนฺตํ ปิจฺสงฺฆาฏํ ทิสฺวา ญาตพฺพาฯ ‘‘สปิสา จา วาตมณฺฑลิกา’’ติปิ ปาโฐฯ เอวํ สรชา, วาตา, สรกฺขสี, รตฺติฯ

๓๘๔. อกาเล สกตฺถสฺส [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙; จํ. ๕.๒.๑๑๐; ปา. ๖.๓.๘๑]ฯ

สกตฺถปฺปธานสฺส สหสทฺทสฺส โส โหติ อกาเล อุตฺตรปเท ปเรฯ

สพฺรหฺมํ, สจกฺกํฯ

อกาเลติ กึ? สห ปุพฺพณฺหํ, สห ปรณฺหํ, สุนกฺขเตฺตน สห ปวตฺตํ ปุพฺพณฺหํ, ปรณฺหนฺติ อโตฺถฯ

๓๘๕. คนฺถนฺตาธิเกฺย [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙; จํ. ๕.๒.๑๐๑; ปา. ๖.๓.๗๙]ฯ

คนฺถสฺส อโนฺต คนฺถโนฺตฯ ยถา ตํ กจฺจายนคนฺถสฺส อโนฺต อุณาทิกโปฺป, อธิกภาโว อาธิกฺยํ, คนฺถเนฺต จ อาธิเกฺย จ วตฺตมานสฺส สหสทฺทสฺส โส โหติ อุตฺตรปเท ปเรฯ

สห อุณาทินา’ ยํ อธิยเตติ ตํ โสณาทิ, สกลํ กจฺจายนํ อธีเตฺยโตฺถฯ สห มุหุเตฺตน สกลํ โชตึ อธีเต สมุหุตฺตํ, โชตีติ นกฺขตฺตสตฺถํฯ

อาธิเกฺย – สโทณา, ขารี, สกหาปณํ, นิกฺขํ, สมาสกํ, กหาปณํฯ นิจฺจตฺถมิทํ สุตฺตํฯ

๓๘๖. สมานสฺส ปกฺขาทีสุ วา [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙; จํ. ๕.๒.๑๐๓-๔; ปา. ๖.๓.๘๔-๘๖]ฯ

ปกฺขาทีสุ อุตฺตรปเทสุ สมานสฺส โส โหติ วาฯ

สมาโน ปโกฺข สหาโย สปโกฺข, สมาโน ปโกฺข ยสฺสาติ วา สปโกฺข, สมานปโกฺข วาฯ เอวํ สชาติ, สมานชาติ, สชนปโท, สรตฺติฯ

สมาโน ปติ ยสฺสา สา สปติฯ เอวํ สนาภิ, สพนฺธุ, สพฺรหฺมจารี, สนาโมฯ อวฺหยํ วุจฺจติ นามํ, จเนฺทน สมานํ อวฺหยํ ยสฺส โส จนฺทสวฺหโย, สโคโตฺต, อิเนฺทน สมานํ โคตฺตํ ยสฺส โส อินฺทสโคโตฺต, สรูปํ, สฏฺฐานํฯ หริ วุจฺจติ สุวณฺณํ, หรินา สมาโน วโณฺณ ยสฺส โส หริสฺสวโณฺณ, สสฺส ทฺวิตฺตํฯ เอวํ สิงฺคีนิกฺขสวโณฺณ, สวโย, สธโน, สธโมฺม, สชาติโยฯ

ปกฺขาทีสูติ กึ? สมานสีโลฯ

๓๘๗. อุทเร อิเย [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙; จํ. ๕.๒.๑๐๕; ปา. ๖.๓.๘๘]ฯ

อิยยุเตฺต อุทเร ปเร สมานสฺส โส โหติ วาฯ

สมาเน อุทเร ชาโต โสทริโย, สมาโนทริโยฯ

อิเยติ กึ? สมาโนทรตาฯ

อเญฺญสฺปิ สมานสฺส โส โหติ, จเนฺทน สมานา สิรี ยสฺส ตํ จนฺทสฺสสิรีกํ, มุขํฯ เอวํ ปทุมสฺสสิรีกํ, วทนํฯ

มหาวุตฺตินา สนฺตาทีนญฺจ โส โหติ, สํวิชฺชติ โลมํ อสฺสาติ สโลมโกฯ เอวํ สปกฺขโก, สํวิชฺชนฺติ อาสวา เอเตสนฺติ สาสวา, สํวิชฺชนฺติ ปจฺจยา เอเตสนฺติ สปฺปจฺจยา, สํวิชฺชนฺติ อตฺตโน อุตฺตริตรา ธมฺมา เอเตสนฺติ สอุตฺตรา, สโนฺต ปุริโส สปฺปุริโสฯ ตถา สชฺชโน, สทฺธโมฺม, สนฺตสฺส ภาโว สพฺภาโว อิจฺจาทิฯ

อิติ ส-ราสิฯ

๓๘๘. อิมสฺสิทํ [ก. ๑๒๙; รู. ๒๒๒; นี. ๓๐๕]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร อิมสฺส อิทํ โหติฯ

อยํ อโตฺถ เอตสฺสาติ อิทมตฺถี, สมาสเนฺต อี, อิทมตฺถิโน ภาโว อิทมตฺถิตาฯ อยํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยานํ ภาโว อิทปฺปจฺจยตาฯ ‘‘อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา’’ติปิ โยเชนฺติฯ ‘อิท’นฺติ นิปาตปทมฺปิ อตฺถิ, ‘‘รูปญฺจ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺสา, เวทนา จ หิทํฯ สญฺญา จ หิทํฯ สงฺขารา จ หิทํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺสํสุ’’ อิจฺจาทิ [มหาว. ๒๐]ฯ

๓๘๙. ปุํ ปุมสฺส วา [ก. ๘๒; รู. ๑๘๙]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร ปุมสฺส ปุํ โหติ วาฯ

ปุมสฺส ลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํ, ปุมสฺส ภาโว ปุมฺภาโว, ปุมา จ โส โกกิโล จาติ ปุโงฺกกิโล, ปุมา จ โส โค จาติ ปุงฺคโว, ‘โค ตฺวจเตฺถ…’ติ อปจฺจโย, นปุํสโกฯ

วาติ กิํ? ปุมิตฺถีฯ

๓๙๐. ฎ นฺตนฺตูนํ [ก. ๑๒๖; รู. ๑๐๑; นี. ๓๐๑]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร นฺต, นฺตูนํ ฎ โหติ วา กฺวจิฯ

ภวํ ปติโฎฺฐ เยสํ เต ภวํปติฎฺฐา, พินฺทาคโมฯ ภควา มูลํ เยสํ เต ภควํมูลกา, ธมฺมาฯ เอวํ ภควํปฎิสรณา, ธมฺมาฯ

พหุลาธิการา ตราทีสุ จ ปเรสุ, มหนฺตีนํ อติสเยน มหาติ มหตฺตรี, รตฺตญฺญูนํ มหนฺตสฺส ภาโว รตฺตญฺญุมหตฺตํฯ เอวํ ชาติมหตฺตํ, คุณมหตฺตํ, ปุญฺญมหตฺตํ, อรหนฺตสฺส ภาโว อรหตฺตํฯ

๓๙๑. อ [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๙; นี. ๑๒๖๙; จํ. ๕.๒.๑๐๖; ปา. ๖.๓.๘๙]ฯ

อุตฺตรปเท ปเร นฺต, นฺตูนํ อ โหติฯ

ภวนฺตปติฎฺฐา, มยํ, คุณวนฺตปติฎฺฐา, มยํฯ

๓๙๒. รีริกฺขเกสุ [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๙; นี. ๑๒๖๙; จํ. ๕.๒.๑๐๗; ปา. ๖.๓.๘๙-๙๐]ฯ

รี, ริกฺข, กปจฺจยเนฺตสุ ปเรสุ สมานสฺส โส โหติฯ

นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห, สํวิชฺชตีติ สมาโน, ปจฺจเกฺข วิย จิเตฺต อุปลพฺภตีติ อโตฺถฯ สมาโน วิย โส ทิสฺสตีติ สที, สทิโกฺข, สทิโส, สมานา วิย เต ทิสฺสนฺตีติ สทิสาฯ

๓๙๓. นฺตกิมิมานํ ฏากีฏี [ก. ๑๒๖; รู. ๑๐๑; นี. ๓๐๑]ฯ

เตสุ ปเรสุ นฺตปจฺจยนฺตสฺส จ กึ, อิมสทฺทานญฺจ กเมน ฏา, กี, ฏี โหนฺติฯ

ภวํ วิย โส ทิสฺสตีติ ภวาที, ภวาทิโกฺข, ภวาทิโส, โก วิย โส ทิสฺสตีติ กีที, กีทิโกฺข, กีทิโส, อยํ วิย โส ทิสฺสตีติ อีที, อีทิโกฺข, อีทิโสฯ

๓๙๔. สพฺพาทีนมา [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๙; นี. ๑๒๖๙; จํ. ๕.๒.๑๐๘; ปา. ๖.๓.๙๑]ฯ

เตสุ ปเรสุ สพฺพาทินามกานํ ย, ต, เอต, อญฺญ, อมฺห, ตุมฺหสทฺทานํ อโนฺต อา โหติฯ

ยาที, ยาทิโกฺข, ยาทิโส, ตาที, ตาทิโกฺข, ตาทิโส, เอตาที, เอตาทิโกฺข, เอตาทิโสฯ

๓๙๕. เวตเสฺสฏ [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๙; นี. ๑๒๖๙]ฯ

เตสุ ปเรสุ เอตสฺส เอฏ โหติ วาฯ

เอที, เอทิโกฺข, เอทิโส, อญฺญาที, อญฺญาทิโกฺข, อญฺญาทิโส, อมฺหาที, อมฺหาทิโกฺข, อมฺหาทิโส, ตุมฺหาที, ตุมฺหาทิโกฺข, ตุมฺหาทิโสฯ

๓๙๖. ตุมฺหมฺหานํ ตาเมกสฺมึ [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๙; นี. ๑๒๖๙]ฯ

เตสุ ปเรสุ เอกวจเน ปวตฺตานํ ตุมฺห’ มฺหสทฺทานํ ตา, มา โหนฺติ วาฯ

อหํ วิย โส ทิสฺสตีติ มาที, มาทิโกฺข, มาทิโส, ตฺวํ วิย โส ทิสฺสตีติ ตาที, ตาทิโกฺข, ตาทิโสฯ

เอกสฺมินฺติ กึ? อเมฺห วิย เต ทิสฺสนฺตีติ อมฺหาทิโน, อมฺหาทิกฺขา, อมฺหาทิสา, ตุเมฺห วิย เต ทิสฺสนฺตีติ ตุมฺหาทิโน, ตุมฺหาทิกฺขา, ตุมฺหาทิสาฯ เอตฺถ จ อุปมานตฺถเสฺสว เอกตฺตํ อิจฺฉิยติ, ตสฺมา อหํ วิย เต ทิสฺสนฺตีติ มาทิสา ตฺวํ วิย เต ทิสฺสนฺตีติ ตาทิโน, ตาทิสาติปิ ยุชฺชนฺติฯ ‘‘มาทิสา เว ชินา โหนฺติ, เย ปตฺตา อาสวกฺขย’’นฺติ [มหาว. ๑๑] ปาฬิ, อิมานิ ปทานิ อุปริ กิตกเณฺฑปิ อาคมิสฺสนฺติฯ

๓๙๗. ตํมมญฺญตฺร [ก. ๑๔๓; รู. ๒๓๕; นี. ๓๒๒]ฯ

รี, ริกฺข, กปจฺจเยหิ อญฺญสฺมึ อุตฺตรปเท ปเร ตุมฺห’มฺหานํ ตํ, มํอาเทสา โหนฺติ กฺวจิฯ

ตฺวํ เลณํ เยสํ เต ตํเลณา, อหํ เลณํ เยสํ เต มํเลณา [สํ. นิ. ๔.๓๕๙]ฯ เอวํ ตํทีปา, มํทีปา [สํ. นิ. ๔.๓๕๙], ตํปฏิสรณา, มํปฏิสรณาฯ

๓๙๘. มนาทฺยาปาทีนโม มเย จ [ก. ๑๘๓; รู. ๓๘๖; นี. ๓๗๕]ฯ

อุตฺตรปเท มยปจฺจเย จ ปเร มนาทีนํ อาปาทีนญฺจ โอ โหติฯ

มโนเสฏฺฐา, มโนมยา, รโชชลฺลํ, รโชมยํ, สโพฺพ มโนคโณ อิธ วตฺตโพฺพ, อาโปธาตุ, อาโปมยํฯ อนุยนฺติ ทิโสทิสํ [ที. นิ. ๓.๒๘๑], ชีว ตฺวํ สรโทสตํ [ชา. ๑.๒.๙]ฯ

๓๙๙. ปรสฺส สงฺขฺยาสุ [ก. ๓๖; รู. ๔๗; นี. ๑๓๐]ฯ

สงฺขฺยาสุ ปราสุ ปรสฺส โอ โหติฯ

ปโรสตํ, ปโรสหสฺสํ, ปโรปณฺณาส ธมฺมา, อิธ ปรสโทฺท “อินฺทฺริยปโรปริยตฺต”นฺติ เอตฺถ วิย อธิกตฺถวาจิสทฺทนฺตรํ, น สพฺพนามํฯ

๔๐๐. ชเน ปุถสฺสุ [ก. ๔๙; รู. ๔๔; นี. ๑๒๙]ฯ

ชเน ปเร ปุถสฺส อุ โหติฯ

อริเยหิ ปุถเควายํ ชโนติ ปุถุชฺชโนฯ อปิ จ ปาฬินเย ปุถุสโทฺทเยว พหุลํ ทิสฺสติ, ปุถุ กิเลเส ชเนนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาสตฺถารานํ มุขํ อุโลฺลเกนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาโอเฆหิ วุยฺหนฺตีติ ปุถุชฺชนา [มหานิ. ๕๑, ๙๔], สญฺญานานาตฺตปุถุตฺตปเภทํ ปฏิจฺจ ตณฺหานานาตฺตปุถุตฺตปเภโท โหติ [ธ. ส. อฏฺฐ. ๑], อิงฺฆ อเณฺณฺปิ ปุจฺฉสฺสุ, ปุฏฺ สมณพฺราหฺมเณ [สํ. นิ. ๑.๒๔๖]ฯ คามา คามํ วิจริสฺสํ, สาวเก วินยํ ปุถู, อายตานิ ปุถูนิ จ, ปุถุนา วิชฺชุวณฺณินา [ชา. ๒.๒๒.๙๖๘], ปุถุกายา ปุถุภูตา อิจฺจาทิฯ ตสฺมา “ปุถเคว, ปุถกฺกรเณ” อิจฺจาทีสุ ถุสฺส อุการสฺส อกาโร [อกาโรติ?] ยุชฺชติฯ

๔๐๑. โส ฉสฺสาหายตเนสุ วา [ก. ๓๗๔; รู. ๔๐๘; นี. ๘๐๔]ฯ

อเห จ อายตเน จ ปเร ฉสฺส โส โหติ วาฯ

ฉ อหานิ สาหํฯ อตฺถิ สาหสฺส ชีวิตํ [ชา. ๒.๒๒.๓๑๔], ‘สาหสฺสา’ติ สาหํ+อสฺสาติ เฉโทฯ สฬายตนํฯ

วาติ กึ? ฉาหปฺปฏิจฺฉนฺนา อาปตฺติ [จูฬว. ๑๓๔], ฉ อายตนานิฯ

๔๐๒. ลฺตุปิตาทีนมารงฺรง [ก. ๒๐๐; รู. ๑๕๙; นี. ๔๑๕; จํ. ๕.๒.๒๐; ปา. ๖.๓.๓๒]ฯ

สมาสุตฺตรปเท ปเร ลฺตุปจฺจยนฺตานํ ปิตาทีนญฺจ กเมน อารง, รง โหนฺติ วาฯ

สตฺถุโน ทสฺสนํ สตฺถารทสฺสนํฯ เอวํ กตฺตารนิเทฺทโสฯ มาตา จ ปิตา จ มาตรปิตโร, มาตาปิตูสุ สํวโฑฺฒ มาตาปิตรสํวโฑฺฒฯ

วาติ กึ? สตฺถุทสฺสนํ, กตฺตุ นิเทฺทโส, มาตาปิตโรฯ

๔๐๓. วิชฺชาโยนิสมฺพนฺธีนมา ตตฺร จเตฺถ [ก. ๑๙๙; รู. ๑๕๘; นี. ๗๓๖; จํ. ๕.๒.๒๑; ปา. ๖.๓.๒๕]ฯ

จตฺถสมาเส วิชฺชาสมฺพนฺธีนํ โยนิสมฺพนฺธีนญฺจ ลฺตุปิตาทีนํ อา โหติ เตเสฺวว ปเรสุฯ

มาตาปิตา, มาตาปิตโร อิจฺจาทิฯ

ตตฺราติ กึ? มาตุยา ภาตา มาตุภาตาฯ

เอตฺถ จ วิชฺชาสิปฺปานิ สิกฺขาเปนฺตา อาจริยา สิสฺสานํ วิชฺชาสมฺพนฺธี มาตาปิตโร นามฯ

๔๐๔. ปุเตฺต [ก. ๑๙๙; รู. ๑๕๘; นี. ๗๓๖; จํ. ๕.๒.๒๒; ปา. ๖.๓.๒๕]ฯ

จเตฺต ปุเตฺต ปเร วิชฺชาโยนิสมฺพนฺธีนํ ลฺตุปิตาทีนํ อา โหติฯ

มาตาปุตฺตา คจฺฉนฺติ, ปิตาปุตฺตา คจฺฉนฺติฯ มหาวุตฺตินา เตสญฺจ อิ โหติ, มาติปโกฺข, ปิติปโกฺขฯ มาติโฆ ลภเต ทุขํ [ชา. ๒.๑๙.๑๑๘], ปิติโฆ ลภเต ทุขํ, มาตฺติกํ ธนํ, เปตฺติกํ ธนํ [ปารา. ๓๔]ฯ เอตฺถ จ มาตุยา สนฺตกํ มาตฺติกํ, ปิตุโน สนฺตกํ เปตฺติกํ, ทฺวิตฺตํ วุทฺธิ จฯ มาติโต, ปิติโต, ภาตา เอว ภาติโก, ภาติกราชาฯ

๔๐๕. ชายาย ชายํ ปติมฺหิ [ก. ๓๓๙; รู. ๓๕๘; นี. ๗๓๑; '...ชยํ ปติมฺหิ' (พหูสุ)]ฯ

ปติมฺหิ ปเร ชายาสทฺทสฺส ชายํ โหติฯ

ปุตฺตํ ชเนตีติ ชายา, ชายา จ ปติ จ ชายมฺปตี [ชยมฺปตี (พหูสุ)]ฯ อถ วา "ชายมฺปตี"ติ อิทํ สนฺธิวิธินาว สิทฺธํ, ตสฺมา "ชมฺปตี"ติปาโฐ สิยา ยถา "เทวราชา สุชมฺปตี' [สํ. นิ. ๑.๒๖๔]'ติ, ยถา จ สกฺกตคเนฺถสุ "ทาโร จ ปติ จ ทมฺปตี"ติฯ อิธ ปน มหาวุตฺตินา ปติมฺหิ สุชาตาย สุชํ โหติ, ทารสฺส จ ทํ โหติ, ตถา ชายา จ ปติ จ ชมฺปตีติ นิฏฺฐํ คนฺตพฺพํฯ

ยญฺจ วุตฺติยํ "ชานิปตีติ ปกตฺยนฺตเรน สิทฺธํ, ตถา ทมฺปตี"ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปุตฺตํ ชเนตีติ ชานีฯ ชานี จ ปติ จ ชานีปตีติ ยุชฺชติฯ "ตุทมฺปตี"ติ ปาโฐฯ กจฺจายเน จ 'ชายาย ตุ ทํชานิ ปติมฺหี'ติฯ ตตฺถ ตุสโทฺท ปทปูรณมเตฺต ยุชฺชติฯ

๔๐๖. สญฺญายมุโททกสฺส [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๒๕๗; จํ. ๕.๒.๖๕; ปา. ๖.๓.๕๗]ฯ

สญฺญายํ คมฺยมานายํ อุตฺตรปเท ปเร อุทกสฺส อุโท โหติฯ

อุทกํ ธาเรตีติ อุทธิ, มหนฺตํ อุทกํ ธาเรตีติ มโหทธิ, อุทกํ ปิวนฺติ เอตฺถาติ อุทปานํ, อุทกํ ปิวนฺติ เอตายาติ อุทปาติฯ

๔๐๗. กุมฺภาทีสุ วา [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๒๕๗; จํ. ๕.๒.๖๙; ปา. ๖.๓.๕๙]ฯ

กุมฺภาทีสุ ปเรสุ อุทกสฺส อุโท โหติ วาฯ

อุทกสฺส กุโมฺภ อุทกุโมฺภ, อุทกกุโมฺภฯ เอวํ อุทปโตฺต, อุทกปโตฺต, อุทพินฺทุ, อุทกพินฺทุฯ มหาวุตฺตินา สฺยาทีสุปิ, “นีโลทา โปกฺขรณี”ติ ปาฬิฯ

๔๐๘. โสตาทีสุ โลโป [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๒๕๖]ฯ

โสตาทีสุ ปเรสุ อุทกสฺส อุสฺส โลโป โหติฯ

อุทกสฺส โสตํ ทกโสตํ, อุทเก รกฺขโส ทกรกฺขโส, อุทกํ อาสโย เยสํ เต ทกาสยา, ปาณาฯ มหาวุตฺตินา สฺยาทีสุปิ, “ทเก ทกาสยา เสนฺตี”ติ [สํ. นิ. ๓.๗๘ (โถกํ วิสทิสํ)] ปาฬิฯ

๔๐๙. ปุพฺพาปรชฺชสายมชฺฌาหาหสฺส โณฺห [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; โนฺห (สี.)]ฯ

ปุพฺพาทีหิ ปรสฺส อหสฺส โณฺห โหติฯ

ปุพฺพโณฺห, อปรโณฺห, อชฺชโณฺห, สายโณฺห [สายโนฺห], มชฺฌโณฺหฯ

นานาเทสราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อพฺยยราสิ

๔๑๐. กุปาทโย นิจฺจมสฺยาทิวิธิมฺหิ [ก. ๓๒๔; รู. ๓๓๙; จํ. ๒.๒.๒๔; ปา. ๒.๒.๑๘]ฯ

สฺยาทิวิธิโต อญฺญตฺถ กุอาทโย ปาทโย จ สทฺทา สฺยาทฺยเนฺตน สห นิจฺจํ เอกตฺถา โหนฺติฯ

กุจฺฉิโต พฺราหฺมโณ กุพฺราหฺมโณ, อีสกํ อุณฺหํ กทุณฺหํ, ปากโฏ หุตฺวา ภวตีติ ปาตุภูโต, อาวี [‘อาวิ’ปิ ทิสฺสติ] หุตฺวา ภวตีติ อาวีภูโต, ตุณฺหี ภวตีติ ตุณฺหีภูโต, ปมุโข นายโก ปนายโก, ปกาเรน กริตฺวา ปกริตฺวา ปกาเรน กตํ ปกตํ, ปฐมํ วา กตํ ปกตํ, วิรูโป ปุริโส ทุปฺปุริโสฯ เอวํ ทุกฺกฏํ, โสภโณ ปุริโส สุปุริโสฯ เอวํ สุกตํ, อภิธโมฺม, อภิตฺถุโต, ภุสํ กฬาโร อากฬาโร, ภุสํ พโนฺธ อาพโนฺธ อิจฺจาทิฯ

ปาทโย ปกตาทฺยเตฺถ ปฐมาย เอกตฺถา โหนฺติ, ปกโต อาจริโย ปาจริโยฯ เอวํ ปยฺยโก, ปโร อเนฺตวาสี ปเนฺตวาสี, ปโร ปุโตฺต ปปุโตฺต, ปโร นตฺตา ปนตฺตาฯ

อตฺยาทโย อติกฺกนฺตาทฺยเตฺถ ทุติยาย, มญฺจํ อติกฺกโนฺต อติมโญฺจฯ เอวํ อติพาโล, อติเวลาฯ

อวาทโย กุฏฺฐาทฺยเตฺถ ตติยาย, โกกิลาย อวกุฏฺฐํ วนํ อวโกกิลํ, ‘อวกุฏฺฐ’นฺติ ฉฑฺฑิตนฺติ วทนฺติฯ เอวํ อวมยูรํฯ

ปริยาทโย คิลานาทฺยเตฺถ จตุตฺถิยา, อชฺฌายิตุํ คิลาโน ปริยเชฺฌโนฯ

นฺยาทโย นิกฺขนฺตาทฺยเตฺถ ปญฺจมิยา, โกสมฺพิยา นิกฺขโนฺต นิโกฺกสมฺพิ, วานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํฯ

อสฺยาทิวิธิมฺหีติ กึ? รุกฺขํ ปติ วิโชฺชตเต ฯ

๔๑๑. จี กฺริยเตฺถหิ [จํ. ๒.๒.๒๕; ปา. ๑.๔.๖๐, ๖๑]ฯ

จีปจฺจยโนฺต สโทฺท กฺริยเตฺถหิ สเทฺทหิ สห เอกโตฺถ โหติฯ

พลสา กิริย พลีกิริย, ปากฏีกิริย, ปากฏีภุยฺย, ปากฏีภวิยฯ

๔๑๒. ภูสนาทรานาทราทีเสฺวหิ สห [จํ. ๒.๒.๒๗; ปา. ๑.๔.๖๓, ๖๔]ฯ

อลมาทโย สทฺทา ภูสนาทีสุ อเตฺถสุ เอเตหิ กฺริยเตฺถหิ สห เอกตฺถา โหนฺติฯ

ภูสนํ อกาสีติ อลํกิริย, สมํ อาทรํ อกาสีติ สกฺกจฺจ, อสมํ อนาทรํ อกาสีติ อสกฺกจฺจ, พินฺทุโน ปรรูปตฺตํฯ

ภูสนาทีสูติ กึ? อลํ ภุตฺวา คโต, 'อล'นฺติ ปริยตฺตํ, สกฺกตฺวา คโต, โสภณํ กตฺวาตฺยโตฺถฯ "กจฺจ, กิริย" อิจฺจาทินา สํขิตฺตรูเปหิ อุปฺปเทน สห สิเทฺธหิ เอว เอกตฺถสญฺญา, น "กตฺวา" อิจฺจาทินา อสํขิตฺตรูเปหิ วิสุํ สิเทฺธหีติ อธิปฺปาโยฯ

๔๑๓. อเญฺญ จ [ก. ๓๒๔, ๓๒๗; รู. ๓๓๙, ๓๕๑; นี. ๖๘๒-๖๘๘, จํ. ๒.๒.๓๐, ๓๓, ๓๔, ๓๗, ๔๔; ปา ๑.๔.๖๗, ๗๑, ๗๒, ๗๕, ๗๖; ๓.๔.๖๓]ฯ

อเญฺญ จ สทฺทา กฺริยเตฺถหิ สฺยาทฺยเนฺตหิ สห พหุลํ เอกตฺถา โหนฺติฯ

อติเรกํ อภวีติ ปโรภุยฺยฯ เอวํ ติโรภุยฺย, ปโรกิริย, ติโรกิริย, อุรสิกิริย, มนสิกิริย, มเชฺฌกิริย, ตุณฺหีภุยฺยฯ

ตฺยาทิสทฺทาปิ สญฺญาภาวํ ปตฺตา นิปาตรูปา โหนฺติ, สฺยาทิรูปา จฯ ตสฺมา เตปิ อิมสฺมึ สุเตฺต สงฺคยฺหนฺติฯ

อตฺถิขีรา คาวี, นสนฺติปุตฺตา อิตฺถี, อตฺถิ หุตฺวา ปจฺจโย อตฺถิปจฺจโยฯ เอวํ นตฺถิปจฺจโย, อโหสิ เอว กมฺมํ อโหสิกมฺมํ, เอหิ จ ปสฺส จ เอหิปสฺส, เอหิปสฺส อิติ วิธานํ อรหตีติ เอหิปสฺสิโก, อยํ ตทฺธิตนฺตสมาโส นามฯ เอวํ ปรตฺถฯ

เอหิ ภทฺทเนฺตติ วุโตฺตปิ น เอตีติ นเอหิภทฺทนฺติโก [ที. นิ. ๑.๓๙๔], ติฏฺฐ ภทฺทเนฺตติ วุโตฺตปิ น ติฏฺฐตีติ นติฏฺฐภทฺทนฺติโก, เอหิ สฺวาคตํ ตุยฺหนฺติ วทนสีโล เอหิสฺวาคติโก, เอหิสฺวาคตวาที [ปารา. ๔๓๒] วา, เอหิ ภิกฺขูติ วจเนน สิทฺธา อุปสมฺปทา เอหิภิกฺขูปสมฺปทา, เอวํ โปราณา อาหํสุ วา, เอวํ ปุเร อาสิํสุ วาติ เอวํ ปวตฺตํ วิธานํ เอตฺถ อตฺถีติ อิติหาโส [ที. นิ. ๑.๒๕๖], ปุราณคโนฺถ, ยํ ปุเพฺพ อนญฺญาตํ, ตํ อิทานิ ญสฺสามิ อิติ ปวตฺตสฺส อินฺทฺริยํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ, อสฺโก อิติ อาห อสฺโก อิติ อาห, อสฺกสฺมิํวา คเนฺถ อิติ อาห อสฺกสฺมึ คเนฺถ อิติ อาหาติ เอวํ ปวตฺตวจนํ อิติหิติหํ, อญฺญาสิ อิติ พฺยากโต โกณฺฑโญฺญ อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ [มหาว. ๘] อิจฺจาทิฯ

เกจิ ปน "สจฺฉิกโรติ, มนสิกโรติ, ปากฏีกโรติ, อาวีกโรติ, ปาตุกโรติ, อลงฺกโรติ, สกฺกโรติ, ปภวติ, ปราภวติ" อิจฺจาทีนมฺปิ เอกตฺถีภาวํ วทนฺติฯ ตุมนฺตตฺวนฺตาทิกาปิ เอตฺถ สงฺคยฺ

หนฺติ, คนฺตุํ กาเมตีติ คนฺตุกาโม, กตฺตุกาโม, ทฏฺฐุกาโม, คนฺตุํ มโน เอตสฺสาติ คนฺตุมโน, สํวิธาย อวหาโร สํวิธาวหาโร, ยโลโปฯ เอวํ อุปาทาย อุปฺปนฺนํ รูปํ อุปาทารูปํ, อนุปาทาย วิมุตฺโต อนุปาทาวิมุตฺโต, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, อาหจฺจภาสิโต, อุปหจฺจปรินิพฺพายี [ปุ. ป. ๓๗], อเวจฺจปฺปสาโท, ฉกฺขตฺตุปรมํ, สตฺตกฺขตฺตุปรโม [ปุ. ป. ๓๑] อิจฺจาทิฯ

อพฺยยราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สงฺขฺยาราสิ

อิทานิ สงฺขฺยาราสิ วุจฺจเตฯ

๔๑๔. วิธาทีสุ ทฺวิสฺส ทุ [ก. ๓๘๖; รู. ๔๑๐; นี. ๘๑๑]ฯ

วิธาทีสุ ปเรสุ ทฺวิสฺส ทุ โหติฯ

เทฺว วิธา ปการา ยสฺสาติ ทุวิโธ, เทฺว ปฏฺฏานิ ยสฺสาติ ทุปฏฺฏํ, จีวรํ, ทุวงฺคิกํ, ฌานํ อิจฺจาทิฯ

๔๑๕. ทิ คุณาทีสุ [ก. ๓๘๖; รู. ๔๑๐; นี. ๘๑๑]ฯ

คุณาทีสุ ทฺวิสฺส ทิ โหติฯ

เทฺว คุณา ปฏลา ยสฺสาติ ทิคุณา, สงฺฆาฏิ, เทฺว คาโว ทิคุ, เทฺว รตฺติโย ทิรตฺตํ, ทฺวิรตฺตํ วาฯ

๔๑๖. ตีสฺว [ก. ๓๘๓; รู. ๒๕๓; นี. ๘๑๕]ฯ

ตีสุ ปเรสุ ทฺวิสฺส อ โหติฯ

เทฺว วา ตโย วา วารา ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ, เทฺว วา ตโย วา ปตฺตา ทฺวตฺติปตฺตาฯ

๔๑๗. อา สงฺขฺยายาสตาโทนญฺญตฺถ [ก. ๓๘๓; รู. ๒๕๓; นี. ๘๑๕; จํ. ๕.๒.๕๒; ปา. ๖.๓.๔๗]ฯ

อญฺญปทตฺถวชฺชิเต สมาเส สตาทิโต อญฺญสฺมิํ สงฺขฺยาปเท ปเร ทฺวิสฺส อา โหติฯ

เทฺว จ ทส จ ทฺวาทส, ทฺวีหิ วา อธิกา ทส ทฺวาทส, ทฺวาวีสติ, ทฺวตฺติํส, รสฺสตฺตํฯ

อสตาโทติ กิํ? ทฺวิสตํ, ทฺวิสหสฺสํฯ

อนญฺญตฺถติ กิํ? เทฺว ทส ยสฺมินฺติ ทฺวิทสฯ

๔๑๘. ติเสฺส [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; จํ. ๕.๒.๕๓; ปา. ๖.๓.๔๘]ฯ

อนญฺญตฺถ อสตาโท สงฺขฺยาปเท ปเร ติสฺส เอ โหติฯ

ตโย จ ทส จ เตรส, ตีหิ วา อธิกา ทส เตรสฯ เอวํ เตวีสติ, เตตฺตึสฯ

๔๑๙. จตฺตาลีสาโท วา [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; จํ. ๕.๒.๕๔; ปา. ๖.๓.๔๙]ฯ

จตฺตาลีสาทีสุ ปเรสุ ติสฺส เอ โหติ วาฯ

เตจตฺตาลีสํ, ติจตฺตาลีสํ, เตปญฺญาสํ, ติปญฺญาสํ, เตสฏฺฐิ, ติสฏฺฐิ, เตสตฺตติ, ติสตฺตติ, เตอสีติ, ติอสีติ, เตนวุติ, ตินวุติฯ

๔๒๐. ทฺวิสฺสา จ [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐ จํ. ๕.๒.๕๔; ปา. ๖.๓.๖๙]ฯ

จตฺตาลีสาโท ทฺวิสฺส เอ โหติ วา อา จฯ

เทฺวจตฺตาลีสํ, ทฺวาจตฺตาลีสํ, ทฺวิจตฺตาลีสํ, เทฺวปญฺญาสํ, ทฺวิปญฺญาสํ, ทฺวาสฏฺฐิ, เทฺวสฏฺฐิ, ทฺวาสตฺตติ, เทฺวสตฺตติ, ทฺวาสีติ, ทฺวานวุติ, เทฺวนวุติฯ วาสเทฺทน ปญฺญาสมฺหิ อาตฺตํ, อสีติมฺหิ เอตฺตญฺจ นตฺถิฯ

๔๒๑. พาจตฺตาลีสาโท วา [ก. ๓๘๐; รู. ๒๕๕; นี. ๘๑๐]ฯ

อจตฺตาลีสาโท ปเร ทฺวิสฺส พา โหติ วาฯ

พารส, ทฺวาทส, พาวีสติ, ทฺวาวีสติ, พาตฺตึส, ทฺวตฺตึสฯ

อจตฺตาลีสาโทติ กึ? ทฺวาจตฺตาลีสํฯ

๔๒๒. จตุสฺส จุโจ ทเส [ก. ๓๙๐; รู. ๒๕๖; นี. ๘๒๖]ฯ

ทเส ปเร จตุสฺส จุ, โจ โหนฺติ วาฯ

จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทสฯ

๔๒๓. วีสติทเสสุ ปญฺจสฺส ปณฺณปนฺนา [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๑๔]ฯ

เอสุ ปญฺจสฺส ปณฺณ, ปนฺนา โหนฺติ วา ยถากฺกมํฯ

ปณฺณวีสติ, ปญฺจวีสติ, ปนฺนรส, ปญฺจทสฯ

๔๒๔. ฉสฺส โส [ก. ๓๗๔; รู. ๔๐๘; นี. ๘๐๖]ฯ

ทเส ปเร ฉสฺส โส โหติฯ

โสฬสฯ

๔๒๕. เอกฏฺฐานมา [ก. ๓๘๓; รู. ๒๕๓; นี. ๘๑๕]ฯ

ทเส ปเร เอก, อฏฺฐานํ อา โหติฯ

เอกาทส, อฎฺฐารส๚

๔๒๖. ร สงฺขฺยาโต วา [ก. ๓๘๑; รู. ๒๕๔; นี. ๘๑๒]๚

เอกาทิสงฺขฺยมฺหา ปรสฺส ทสสฺส ร โหติ วา๚

เอการส, เอกาทส, พารส, ทฺวาทส, ปนฺนรส, ปญฺจทส, สตฺตรส, สตฺตทส, อฎฺฐารส, อฎฺฐาทส, พาเทเส ปนฺนาเทเส จ นิจฺจํ๚ อิธ น โหติ, จตุทฺทส๚

๔๒๗. ฉตีหิ โฬ จ [ก. ๓๗๙; รู. ๒๕๘; นี. ๘๐๙]๚

ฉ, ตีหิ ปรสฺส ทสฺส โฬ โหติ โร จ๚

โสฬส, เตรส, เตฬส๚

๔๒๘. จตุตฺถตติยานมฑฺฒุฑฺฒติยา [ก. ๓๘๗; รู. ๔๑๑; นี. ๘๑๙]๚

‘อฑฺฒุฑฺฒติยา’ติ อฑฺฒา+อุฑฺฒติยาติ เฉโท, อฑฺฒมฺหา ปเรสํ จตุตฺถ, ตติยานํ อุฑฺฒ, ติยา โหนฺติ ยถากฺกมํ๚

อเฑฺฒน จตุโตฺถ อฑฺฒุโฑฺฒ, อเฑฺฒน ตติโย อฑฺฒติโย๚

สกเตฺถ ณฺยมฺหิ อฑฺฒเตโยฺย๚

๔๒๙. ทุติยสฺส สห ทิยฑฺฒทิวฑฺฒา [ก. ๓๘๗; รู. ๔๑๑; นี. ๘๑๙]๚

อฑฺฒมฺหา ปรสฺส ทุติยสฺส สห อเฑฺฒน ทิยฑฺฒ, ทิวฑฺฒา โหนฺติ๚

อเฑฺฒน ทุติโย ทิยโฑฺฒ, ทิวโฑฺฒ๚

ยถา จ เอก, ทฺวิ,ติ, จตุ, ปญฺจ, ฉ, สตฺต, อฎฺฐ, นว, ทสสทฺทา ปเจฺจกํ อตฺตโน อเตฺถสุ นิปตนฺติ, ตถา วีสติ, ตึสติ, จตฺตาลีส, ปญฺญาส, สฎฺฐิ, สตฺตติ, อสีติ, นวุติสทฺทา ปเจฺจกํ อตฺตโน อเตฺถสุ นิปตนฺติ, ทสสทฺทสฺส การิยา น โหนฺติ, เอวํ สตสหสฺสสทฺทาปีติ ทฎฺฐพฺพํ๚

ตโต ปรํ ปน ทส สหสฺสานิ ทสสหสฺสํ, อิทํ ‘นหุต’นฺติ จ วุจฺจติ, สตํ สหสฺสานิ สตสหสฺสํ, อิทํ ‘ลกฺข’นฺติ จ วุจฺจติ, ทส สตสหสฺสานิ ทสสตสหสฺสนฺติ เอวํ ทิคุสมาสวเสน เอตานิ ปทานิ สิชฺฌนฺติ๚

เทฺว สตานิ ทฺวิสตํ, ตีณิ สตานิ ติสตํ, เทฺว สหสฺสานิ ทฺวิสหสฺสํ, ตีณิ สหสฺสานิ ติสหสฺสํ อิจฺจาทีนิ ทิคุมฺหิ วุตฺตาเนว๚

คณนปเถ ปน เอกฎฺฐานํ, ทสฎฺฐานํ, สตฎฺฐานํ, สหสฺสฎฺฐานํ, ทสสหสฺสฎฺฐานํ, สตสหสฺสฎฺฐานํ, ทสสตสหสฺสฎฺฐานนฺติ อิมานิ สตฺต ฐานานิ กเมน ทสคุณิตานิ โหนฺติ๚ ตตฺถ เอกฎฺฐานํ นาม เอกํ, เทฺว, ตีณิ อิจฺจาทิ๚ ทสฎฺฐานํ นาม ทส, วีสํ, ตึสํ อิจฺจาทิ๚ สตฎฺฐานํ นาม

สตํ, ทฺวิสตํ, ติสตํ อิจฺจาทิฯ สหสฺสฏฺฐานํ นาม สหสฺสํ, ทฺวิสหสฺสํ, ติสหสฺสํ อิจฺจาทิฯ เอวํ อุปริปิฯ เอกเมกสฺมิญฺจ ฐาเน นว ปทานิ จ นว อนฺตรนวนฺตานิ จ โหนฺติฯ อยํ มูลภูมิ นามฯ

ตทุตฺตริ โกฏิภูมิ นามฯ ตตฺถปิ เอกฏฺฐานํ, ทสฏฺฐานํ, สตฏฺฐานํอิจฺจาทีนิ สตฺต ฐานานิ โหนฺติฯ ตตฺถ มูลภูมิยา อนฺติมฏฺฐานํ คเหตฺวา ทสคุณิเต กเต โกฏิภูมิยํ เอกฏฺฐานํ โหติ, อิธปิ สตฺต ฐานานิ กเมน ทสคุณิตานิเยว, อิธ ทสโกฏิสตสหสฺสํ อนฺติมฏฺฐานํ ภวติฯ

ตทุตฺตริ ปโกฏิภูมิ นามฯ เอตฺถปิ สตฺต ฐานานิ โหนฺติฯ ตตฺถ โกฏิภูมิยา อนฺติมฏฺฐานํ คเหตฺวา ทสคุณิเต กเต ปโกฏิภูมิยํ เอกฏฺฐานํ โหติ, อิธปิ สตฺต ฐานานิ ทสคุณิตานิเยว, ทสปโกฏิสตสหสฺสํ อนฺติมฏฺฐานํ, อิมินา นเยน สพฺพภูมีสุ อุปรูปริ ภูมิสงฺกนฺติ จ ฐานเภโท จ เวทิตโพฺพฯ

อยํ ปเนตฺถ ภูมิกฺกโม-มูลภูมิ, โกฏิภูมิ, ปโกฏิภูมิ, โกฏิปโกฏิภูมิ, นหุตภูมิ, นินฺนหุตภูมิ, อโกฺขภิณีภูมิ [ภินี, ภนีติปิ ทิสฺสนฺติ], พินฺทุภูมิ, อพฺพุทภูมิ, นิรพฺพุทภูมิ, อหหภูมิ, อพพภูมิ, อฏฏภูมิ, โสคนฺธิกภูมิ, อุปฺปลภูมิ, กุมุทภูมิ, ปุณฺฑรีกภูมิ, ปทุมภูมิ, กถานภูมิ, มหากถานภูมิ, อสเงฺขยฺยภูมีติ เอกวีสติ ภูมิโย สตฺตจตฺตาลีสสตํ ฐานานิ จ โหนฺติฯ

นิรยภูมีนํ กเมน ปน อพฺพุทภูมิ, นิรพฺพุทภูมิ, อพพภูมิ, อฏฏภูมิ, อหหภูมิ, กุมุทภูมิ, โสคนฺธิกภูมิ, อุปฺปลภูมิ , ปุณฺฑรีกภูมิ, ปทุมภูมีติ วตฺตโพฺพฯ เอตฺถ จ ยสฺมา ปาฬิภาสายํ ทสสตสหสฺสํ นาม สตฺตมฏฺฐานํ นตฺถิ, ฉ ฐานานิ เอว อตฺถิ, ตสฺมา ครู อฏฺฐกถาสุ [สํ. นิ. ๑.๑๘๑] อาคตนเยน สตฺตมฏฺฐานํ อุลฺลเงฺฆตฺวา ฉฏฺฐฏฺฐานโต อุปริ ภูมิสงฺกนฺติํ กเถนฺตา สตคุณิตํ กตฺวา กเถนฺติ, สตสหสฺสานํ สตํ โกฏิ, โกฏิสตสหสฺสานํ สตํ ปโกฏิ อิจฺจาทิฯ

ตตฺถ สตสหสฺสานํ สตํ นาม ทสสตสหสฺสานํ ทสกเมว โหติ, ตสฺมา ตถา กเถนฺตาปิ ภูมีนํ สพฺพฏฺฐานานญฺจ ทสคุณสิทฺธิเมว กเถนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ ยสฺมา จ คณนภูมิสงฺขาโต คณนปโถ นาม นานาเทสวาสีนํ วเสน นานาวิโธ โหติ, ตสฺมา ทีปวํเส อโกฺขภิณี, พินฺทุ, กถาน, มหากถานานิ วเชฺชตฺวา ปาฬินเยน สตฺตรส ภูมิโยว วุตฺตาฯ กจฺจายเน [ก. ๓๙๔, ๓๙๕; รู. ๔๑๖, ๔๑๗] ปุเพฺพ ทสฺสิตา เอกวีสติ ภูมิโย, สกฺกตคเนฺถสุ ตโต สาธิกภูมิโย, กตฺถจิ ปน มหาพลกฺขนฺธปริยนฺตา สฏฺฐิ ภูมิโยติ อาคตาฯ

ตตฺถ สกสกภูมิโต อติเรกวตฺถูนิ คณนปถวีติวตฺตานิ นาม โหนฺติ, เยสํ ปน มูลภูมิมตฺตํ อตฺถิ, เตสํ โกฏิมตฺตานิปิ วตฺถูนิ คณนปถาติกฺกนฺตานิ เอวฯ

อปิ จ 'คณนปถวีติวตฺต'นฺติ จ 'คณนปถาติกฺกนฺต'นฺติ จ 'อสเงฺขยฺย'นฺติ จ อตฺถโต เอกํฯ ตสฺมา อิธปิ วีสติ ภูมิโย เอว อนุกฺกเมน ทสคุณิตา คณนปถา นาม โหนฺติฯ อสเงฺขยฺยนฺติ ปน ทสคุณวินิมุตฺตา คณนปถาติกฺกนฺตภูมิ เอว วุจฺจติฯ มหากถานภูมาติกฺกนฺตโต ปฏฺฐาย หิ อนนฺตมหาปถวิยา สพฺพปํสุจุณฺณานิปิ อิธ อสเงฺขยฺยภูมิยํ สงฺคยฺหนฺติฯ อิตรถา อสเงฺขยฺยนฺติ จ คณนปถภูมีติ จ วิรุทฺธเมตนฺติฯ

ทีปวํเส จ ''ตโต อุปริ อภูมิ, อสเงฺขยฺยนฺติ วุจฺจตี''ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ 'อภูมี'ติ วจเนน คณนปถภูมิ เอว ปฏิสิทฺธา, น ตุ คณนปถาติกฺกนฺตา วิสุํ อสเงฺขยฺยภูมิ นามฯ จริยาปิฏกสํวณฺณนายมฺปิ [จริยา. อฏฺฐ. นิทานกถา] อยมโตฺถ วุโตฺตฯ อสเงฺขยฺยภูมิยมฺปิ อสเงฺขยฺยานํ จูฬํ, มหาทิวเสน อเนกปฺปเภโท ทกฺขิณวิภงฺคสุเตฺตน [ม. นิ. ๓.๓๗๐] ทีเปตโพฺพฯ

สทฺทนีติยํ [นี. ๘๓๓] ปน ปาฬินยํ คเหตฺวา ‘‘วีสติ อพฺพุทานิ เอกํ นิรพฺพุทํ นามฯ วีสติ นิรพฺพุทานิ เอกํ อพพํ นาม’’ อิจฺจาทินา นิรพฺพุทาทีนํ สงฺขฺยานมฺปิ วีสติมตฺตคุณํ นาม วุตฺตํฯ ตํ น ยุชฺชติฯ นิรเยสุ หิ วีสติมตฺตคุเณน อพฺพุท, นิรพฺพุทาทีนํ ทสนฺนํ นิรยานํ ตานิ นามานิ สิทฺธานิ ภวนฺติฯ ครู ปน ตานิ นามานิ คเหตฺวา ทสคุณสิเทฺธสุ คณนปเถสุ ปกฺขิปึสุ, ตสฺมา นามมเตฺตน สทิสานิ ภวนฺติ, คุณวิธิ ปน วิสทิโสเอวฯ

เอวญฺจกตฺวา ปาฬิยมฺปิ พกพฺรหฺมาสุเตฺต [สํ. นิ. ๑.๑๗๕] ‘‘สตํ สหสฺสานํ นิรพฺพุทานํ, อายุํ ปชานามิ ตวาหํ พฺรเหฺม’’ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ ยทิ คณนภูมิปเถปิ นิรพฺพุทานํ วีสติมเตฺตน อพพภูมิ ภเวยฺย, เอวํ สติ นิรพฺพุทานํ สตสหสฺสํ นาม น วุเจฺจยฺยฯ ชาตกฏฺฐกถายญฺจ [ชา. อฏฺฐ. ๓.๗.๖๙] ‘‘นิรพฺพุทสตสหสฺสานํ เอกํ อหหํ นาม, เอตฺตกํ พกสฺส พฺรหฺมุโน ตสฺมิํภเว อวสิฏฺฐํ อายู’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา อิมํ คณนภูมิปถํ ปตฺวา วีสติคุณํ นาม นตฺถีติ สิทฺธํ โหติฯ อ โกฺขภิณี, พินฺทุ, กถาน, มหากถานานิปิ อญฺญโต คเหตฺวา ปกฺขิตฺตานิ สิยุํฯ เอวํ ปกฺขิตฺตานญฺจ จุทฺทสนฺนํ สงฺขฺยานํ กจฺจายเน กโมกฺกมตา ปน ปจฺฉาชาตา สิยาติฯ

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานพฺยากรณทีปนิยา

สมาสกโณฺฑ จตุโตฺถฯ

๕. ตทฺธิต

อถ ตทฺธิตวิธานํ ทีปิยเตฯ

ตทฺธิตวุตฺติ นาม วิจิตฺรา โหติ, สาติสเยน วิจิตฺรญาณหิตํ วหติ, ตสฺมา เตสํ เตสํ กุลปุตฺตานํ หิตนฺติ **ตทฺธิตํ,** อิมสฺมึ กเณฺฑ สพฺพวิธานสฺส นามํฯ ตํ ปน อฏฺฐวิธํ โหติ อปจฺจํ, อเนกตฺถํ, อสฺสตฺถิ, ภาวกมฺมํ, ปริมาณํ, สงฺขฺยา, ขุทฺทกํ, นานาตฺตนฺติฯ

อปจฺจราสิ

๔๓๐. โณ วาปเจฺจ [ก. ๓๔๔; รู. ๓๖๑; นี. ๗๕๒; จํ. ๒.๔.๑๖; ปา. ๔.๑.๙๒; ‘สรานมาทิสฺสา...’ (พหูสุ)]ฯ

ฉฏฺฐฺยนฺตา นามมฺหา ตสฺส อปจฺจนฺติ อเตฺถ วิกเปฺปน ณปจฺจโย โหติฯ วาสโทฺท วากฺย, สมาสานํ วิกปฺปนโตฺถ, อิโต ปรํ อนุวตฺตเต, เตน สพฺพตฺถ วิกปฺปวิธิ สิชฺฌติฯ ณานุพโนฺธ วุทฺธฺยโตฺถ, โส ปโยคอปฺปโยคีฯ วสิฏฺฐสฺส อปจฺจนฺติ อเตฺถ อิมินา สุเตฺตน วสิฏฺฐมฺหา ณปจฺจโย, โส สามฺยตฺถญฺจ อปจฺจตฺถญฺจ อุภยํ วทติ, ฉฏฺฐี จ อปจฺจปทญฺจ เตน วุตฺตตฺถา นาม โหนฺติ, วสิฏฺฐปทํ ปจฺจเยน สห เอกตฺถํ โหติ, อุภยํ เอกโต หุตฺวา ปุตฺตสฺส นามํ โหตีติ อโตฺถฯ ตโต ‘เอกตฺถตาย’นฺติ ฉฏฺฐิยา โลโป, อปจฺจปทํ ปน วุตฺตตฺถมเตฺตน ลุปฺปติฯ ตญฺหิ สุเตฺต ปธานภาเวน นิทฺทิฏฺฐํ โหติ, น ฉฏฺฐีติ, มหาวุตฺตินา วา ปทานํ โลโปฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

๔๓๑. ปทานมาทิสฺสายุวณฺณสฺสาเอโอ ณานุพเนฺธ [ก. ๔๐๕; รู. ๓๖๕; นี. ๘๖๐]ฯ

ปทานํ อาทิภูตสฺส อการสฺส จ อิวณฺณุ’วณฺณสฺส จ อา, เอ, โอ วุทฺธิโย โหนฺติ ณานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเรติ ปทาทิอ-การสฺส อาวุทฺธิ, สฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

วาสิโฏฺฐ, ปุริโส, วาสิฏฺฐี, อิตฺถี, วาสิฏฺฐํ, กุลํ, วสิฏฺฐสฺส ปุโตฺต วาสิโฏฺฐ, วสิฏฺฐสฺส ธีตา วาสิฏฺฐี, วสิฏฺฐสฺส กุลํ วาสิฏฺฐนฺติ เอวมฺปิ โยเชตุํ ยุชฺชติฯ

ตตฺถ ‘วสิฏฺฐสฺสา’ติ เอเตน โคตฺตเสฺสว ปิตุภูตํ อาทิปุริสํ วทติฯ กสฺมา? โคตฺตสทฺทตฺตาฯ เอวญฺหิ สติ ตสฺมึ โคเตฺต ปจฺจาชาตา สเพฺพปิ ชนา ตสฺส อปจฺจา นาม โหนฺติฯ

๔๓๒. มเชฺฌ [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙]ฯ

มเชฺฌ ปวตฺตานํ อ, ยุวณฺณานํ อา, เอ, โอวุทฺธิโย โหนฺติ วา กฺวจิฯ

วาเสโฏฺฐ, วาเสฏฺฐี, วาเสฏฺฐํฯ วาสเทฺทน “วสิฏฺฐสฺส ปุโตฺต ธีตา กุล”นฺติ วากฺยํ วา “วสิฏฺฐปุโตฺต วสิฏฺฐธีตา วสิฏฺฐกุล”นฺติ สมาสํ วา วิกเปฺปติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

ภรทฺวาชสฺส อปจฺจํ ภารทฺวาโช, วิสามิตฺตสฺส [ภารทฺวาชสฺส... เวสามิตฺตสฺส... (รู.)] อปจฺจํ เวสามิโตฺต, โคตมสฺส อปจฺจํ โคตโม, กสฺสปสฺส อปจฺจํ กสฺสโป, วสุเทวสฺส อปจฺจํ วาสุเทโวฯ เอวํ พาลเทโวฯ

อุปคุสฺส อปจฺจนฺติ เอตฺถ ‘อฺวณฺณสฺสาวง…’ติ ณานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร อุวณฺณสฺส อวง โหติฯ โอปคโว, โอปควี, โอปควํ, มนุโน อปจฺจํ มานโว, ภคฺคุโน อปจฺจํ ภคฺคโว, ปณฺฑุโน อปจฺจํ ปณฺฑโว, อุปวินฺทุสฺส อปจฺจํ โอปวินฺทโว อิจฺจาทิฯ

๔๓๓. วจฺฉาทิโต ณานณายนา [ก. ๓๔๕; รู. ๓๖๖; นี. ๗๕๔; ปา. ๔.๑.๙๓, ๙๔, ๑๖๒, ๑๖๓]ฯ

ฉฏฺฐฺยนฺตหิ วจฺฉาทีหิ โคตฺตสทฺทคเณหิ ตสฺส อปจฺจนฺติ อเตฺถ ณานุพนฺธา อาน, อายน ปจฺจยา โหนฺติ วาฯ

วจฺฉสฺส อปจฺจํ วจฺฉาโน, วจฺฉายโน, วจฺฉานี, วจฺฉายนี, วจฺฉานํ, วจฺฉายนํฯ เอวํ กจฺจาโน, กจฺจายโน, กาติยาโน, กาติยายโน, สากฏาโน, สากฏายโน, กณฺหาโน, กณฺหายโน, โมคฺคลฺลาโน, โมคฺคลฺลายโน, อคฺคิเวสฺสาโน [อคฺคิเวสฺสโนติปิ ทิสฺสติ ที. นิ. ๑.๑๗๖; ม. นิ. ๑.๓๕๓ อาทโย], อคฺคิเวสฺสายโน, มุญฺจาโน, มุญฺจายโน, กุญฺจาโน, กุญฺจายโน อิจฺจาทิฯ

๔๓๔. กตฺติกาวิธวาทีหิ เณยฺยเณรา [ก. ๓๔๖; รู. ๓๖๗; นี. ๗๕๕; ปา. ๔.๑.๑๒๐, ๑๒๓, ๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๑]ฯ

ฉฏฺฐฺยเนฺตหิ กตฺติกาทีหิ วิธวาทีหิ จ ตสฺส อปจฺจนฺติ อเตฺถ กเมน ณานุพนฺธา เอยฺย, เอรปจฺจยา โหนฺติ วาฯ

เณยฺย – กตฺติกาย นาม เทวธีตาย อปจฺจํ กตฺติเกโยฺย, วินตาย นาม เทวิยา อปจฺจํ เวนเตโยฺย, โรหิณิยา นาม เทวิยา อปจฺจํ โรหิเณโยฺย, ภคินิยา อปจฺจํ ภาคิเนโยฺย, นทิยา นาม อิตฺถิยา อปจฺจํ นาเทโยฺยฯ เอวํ อเนฺตโยฺย, อาเหโยฺย, กาเมโยฺย, สุจิยา อปจฺจํ โสเจโยฺย, พาลาย อปจฺจํ พาเลโยฺย อิจฺจาทิฯ

เณร – วิธวาย อปจฺจํ เวธเวโร, วิธวา นาม มตปติกา อิตฺถีฯ พนฺธุกิยา อปจฺจํ พนฺธุเกโร, นาฬิกิยา นาม อิตฺถิยา ปุโตฺต นาฬิเกโร, สมณสฺส อุปชฺฌายสฺส ปุโตฺต สามเณโร, สมณิยา ปวตฺตินิยา ธีตา สามเณรี อิจฺจาทิฯ

๔๓๕. ณฺย ทิจฺจาทีหิ [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จํ. ๒.๔.๒; ปา. ๔.๑.๘๕]ฯ

ฉฏฺฐฺยเนฺตหิ ทิติอิจฺจาทีหิ ตสฺส อปจฺจนฺติ อเตฺถ ณานุพโนฺธ ยปจฺจโย โหติ วาฯ

๔๓๖. โลโปวณฺณิวณฺณานํ [ก. ๒๖๑; รู. ๓๖๙; นี. ๕๐๙]ฯ

เณฺย ปเร อวณฺณสฺส อิวณฺณสฺส จ โลโป โหตีติ ณฺยมฺหิ ปเร อวณฺณิ’วณฺณานํ โลโปฯ

ทิติยา นาม เทวธีตาย อปจฺจํ เทโจฺจ, อทิติยา อปจฺจํ อาทิโจฺจฯ

ตตฺถ อิวณฺณโลเป ‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ ยมฺหิ ปเร ตวคฺคสฺส จวคฺคตฺตํ, ปุน ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, กุณฺฑนิยา อปจฺจํ โกณฺฑโญฺญฯ

๔๓๗. อุวณฺณสฺสาวง สเร [ก. ๓๔๘; รู. ๓๗๑; นี. ๗๕๗]ฯ

สเร ปเร อุวณฺณสฺส อวง โหตีติ อุวณฺณสฺส อวตฺตํฯ ‘ตวคฺควรณาน...’นฺติ สุเตฺตน วสฺส พตฺตํ, ปุน ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ สุเตฺตน ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, ภาตุโน อปจฺจํ ภาตโพฺยฯ

๔๓๘. อา ณิ [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จํ. ๒.๔.๑๙; ปา. ๔.๑.๙๕]ฯ

รสฺสา’การนฺตโต อปจฺจเตฺถ ณานุพโนฺธ รสฺสิ’ปจฺจโย โหติ วาฯ

ทกฺขสฺส อปจฺจํ ทกฺขิฯ เอวํ โทณิ, วาสวิ, สกฺยปุตฺติ, นาฎปุตฺติ, ทาสปุตฺติ, ทารุโน อปจฺจํ ทารวิ [วิจาเรตพฺพมิทํ], วรุณสฺส อปจฺจํ วารุณิ ฯ เอวํ กณฺฑิ, พาลเทวิ, ปาวกิ, ชินทตฺตสฺส อปจฺจํ เชนทตฺติ, สุโทฺธทนิ, อนุรุทฺธิ อิจฺจาทิฯ

๔๓๙. ราชโต โญ ชาติยํ [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จํ. ๒.๔.๗๐; ปา. ๔.๑.๑๓๗]ฯ

ชาติยํ คมฺยมานายํ ราชสทฺทมฺหา อปจฺจเตฺถ ญปจฺจโย โหติ วาฯ

รโญฺญ อปจฺจํ ราชโญฺญ, ราชกุลสฺส ปุโตฺตติ อโตฺถฯ

ชาติยนฺติ กึ? ราชปุโตฺตฯ

๔๔๐. ขตฺตา ยิยา [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จํ. ๒.๔.๖๙; ปา. ๔.๑.๑๓๘]ฯ

ชาติยํ คมฺยมานายํ ขตฺตสทฺทมฺหา อปจฺจเตฺถ ย, อิยปจฺจยา โหนฺติฯ

ขตฺตกุลสฺส อปจฺจํ ขโตฺย, ขตฺติโยฯ

ชาติยเนฺตฺวว? ขตฺติฯ

๔๔๑. มนุโต สฺสสณ [ก. ๓๔๘; รู. ๓๗๑; นี. ๗๕๓; จํ. ๒.๔.๙๔, ๙๕; ปา. ๔.๑.๑๖๑]ฯ

ชาติยํ คมฺยมานายํ มนุสทฺทมฺหา อปจฺจเตฺถ สฺส, สณปจฺจยา โหนฺติฯ

มนุโน อปจฺจํ มนุโสฺส, มานุโส, มนุ นาม กเปฺป อาทิขตฺติโย มหาสมฺมตราชา, อิตฺถิยํ มนุสฺสี, มานุสี,

ชาติยเนฺตฺวว? มาณโวฯ

๔๔๒. ชนปทนามสฺมา ชนขตฺติยา รเญฺญ จ โณ [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๒.๔.๙๖; ปา. ๔.๑.๑๖๘; “ชนปทนามสฺมา ขตฺติยา...” (พหูสุ)]ฯ

ชนวาจินา จ ขตฺติยวาจินา จ ชนปทนามมฺหา รเญฺญ จ อปเจฺจ จ โณ โหติฯ

ปญฺจาลานํ ชนานํ ราชา ปญฺจาโล, ปญฺจาลสฺส ขตฺติยสฺส อปจฺจํ ปญฺจาโลฯ เอวํ โกสโล, มาคโธ, โอกฺกาโก [ที. นิ. ๑.๒๖๗]ฯ

ชนปทนามสฺมาติ กึ? ทสรถรโญฺ ปุโตฺต ทาสรถิ [ทาสรฎฺฐิ]ฯ

ชนขตฺติยาติ กึ? ปญฺจาลสฺส พฺราหฺมณสฺส อปจฺจํ ปญฺจาลิฯ

๔๔๓. ณฺย กุรุสิวีหิ [ก. ๓๔๖; รู. ๓๖๗; นี. ๗๕๕; จํ. ๒.๔.๑๐๑ ...เป.... ๔.๑.๑๗๒]ฯ

กุรุ, สิวิสเทฺทหิ อปเจฺจ รเญฺญ จ โณฺย โหติฯ

กุรุรโญฺ อปจฺจํ โกรโพฺย [ชา. ๑.๑๔.๒๒๘, ๒๓๒, ๒๓๖], กุรุรฎฺฐวาสีนํ ราชา โกร โพฺย, โกรโพฺพ, ปุพฺพรูปตฺตํ, สิวิรโญฺ อปจฺจํ เสโพฺย, สิวิรฎฺฐวาสีนํ ราชา เสโพฺยฯ

อปจฺจราสิ นิฎฺฐิโตฯ

อเนกตฺถราสิ

๔๔๔. ณ ราคา เตน รตฺตํ [ก. ๓๔๗; รู. ๓๖๘; นี. ๗๕๖; จํ. ๓.๑.๑ ...เป.... ๔.๒.๑]ฯ

รชฺชนฺติ วตฺถํ เอเตนาติ ราโค, รชนวตฺถุ, ราควาจิมฺหา เตน รตฺตนฺติ อเตฺถ โณ โหติฯ

กสาเวน รตฺตํ วตฺถํ กาสาวํ [ธ. ป. ๙], กาสายํ วาฯ เอวํ โกสุมฺภํ, หลิทฺทิยา รตฺตํ หา ลิทฺทํ, ปาฎเงฺคน รตฺตํ ปาฎงฺคํ, มญฺชิฎฺฐํ, กุงฺกุมํ อิจฺจาทิฯ

“นีลํ วตฺถํ, ปีตํ วตฺถ”นฺติอาทีสุ ปน นีล, ปีตาทิสทฺทา คุณสทฺทตฺตา ปจฺจเยน วินา คุณ นิสฺสยํ ทพฺพํ วทนฺติฯ เอวํ สเพฺพสุ คุณสทฺท, ชาติสทฺท, นามสเทฺทสุฯ

๔๔๕. นกฺขเตฺตนินฺทุยุเตฺตน กาเล [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๑.๕; ปา. ๔.๒.๓]ฯ

อินฺทุยุเตฺตน นกฺขเตฺตน ลกฺขิเต กาเล ตนฺนกฺขตฺตวาจีหิ โณ โหติฯ

ปุณฺณจนฺทยุเตฺตน ผุสฺสนกฺขเตฺตน ลกฺขิตา ผุสฺสา, รตฺติ, ผุโสฺส, อโหฯ เอวํ มาโฆ อิจฺ จาทิฯ

นกฺขเตฺตนาติ กึ? ครุคเหน ลกฺขิตา รตฺติฯ

อินฺทุยุเตฺตนาติ กึ? ผุเสฺสน ลกฺขิโต มุหุโตฺตฯ

กาเลติ กึ? ผุเสฺสน ลกฺขิตา อตฺถสิทฺธิฯ

๔๔๖. สาสฺส เทวตา ปุณฺณมาสี [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๑.๑๘, ๑๙ ... เป.... ๔.๒.๒๑-๒๔]ฯ

สา อสฺส เทวตา, สา อสฺส ปุณฺณมาสีติ อเตฺถ ปฐมนฺตา โณ โหติฯ

พุโทฺธ อสฺส เทวตาติ พุโทฺธ, โย พุทฺธํ อตฺตโน อารกฺขเทวตํ วิย ครุํ กตฺวา วิจรติ, นิ รนฺตรํ วา “พุโทฺธ พุโทฺธ”ติ วาจํ นิจฺฉาเรติ, ตเสฺสตํ นามํฯ สุคโต อสฺส เทวตาติ โสคโต, มหิ

นฺทเทโว อสฺส เทวตาติ มาหินฺโทฯ เอวํ ยาโม, โสโม, วารุโณฯ

ผุสฺสี อสฺส ปุณฺณมาสีติ ผุโสฺส, มาโสฯ เอวํ มาโฆ, ผคฺคุโน, จิโตฺต, เวสาโข, เชฏฺฐมูโล, อาสโฬฺห, สาวโณ, โปฏฺฐปาโท, อสฺสยุโช, กตฺติโก, มาคสิโรฯ

ปุณฺณมาสีติ กึ? ผุสฺสี อสฺส ปญฺจมี ติถีฯ

๔๔๗. ตมธีเต ตํ ชานาติ กณิกา จ [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จํ. ๓.๑.๓๗ ...เป. ... ๔.๒.๕๙]ฯ

เอเตสุ อเตฺถสุ ทุติยนฺตา โณ จ โก จ ณิโก จาติ เอเต ปจฺจยา โหนฺติฯ

ณมฺหิ – พฺยากรณํ อธีเต ชานาติ วา เวยฺยากรโณ [ที. นิ. ๑.๒๕๖]ฯ ปเกฺข ‘‘เวยฺยากรณิโก, พฺยญฺชนํ อธีเต ชานาติ วา เวยฺยญฺชนิโก’’ติ อิมานิ ณิเกน สิชฺฌนฺติฯ

กมฺหิ-ฉนฺทํ อธีเต ชานาติ วา ฉโนฺทฯ เอวํ ปทโก [ที. นิ. ๑.๒๕๖], นามโกฯ

ณิกมฺหิ-วินยํ อธีเต ชานาติ วา เวนยิโก, สุตฺตนฺติโก, อาภิธมฺมิโกฯ

เอตฺถ จ ‘เวยฺยากรโณ’ติ ปเท วิยฺยากรณํ อธีเตติ วากฺยํ, ‘เวยญฺชนิโก’ติ ปเท วิยญฺชนํ อธีเตติฯ อุปริ ‘โทวาริโก, โสวคฺคิก’นฺติ ปเทสุปิ ‘ทฺวาเร นิยุโตฺต, สุวคฺคาย สํวตฺตตี’ติ วากฺยํ, อตฺถํ กเถเนฺตน ปน ทฺวาร, สุวคฺคสทฺทานํ ตทฺธิตภาเว เอว สิทฺธตฺตา ทฺวาเรติ จ สคฺคายาติ จ กเถตโพฺพฯ

๔๔๘. ตสฺส วิสเย เทเส [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๓๖๕; จํ. ๓.๑.๖๑; ปา. ๔.๒.๕๒, ๕๓]ฯ

ตสฺส เทสรูเป วิสเย ฉฏฺฐฺยนฺตา โณ โหติฯ

ฤยมิคา วสาติโน นาม, วสาตีนํ วิสโย เทโส วาสาโตฯ อิธ อเทสรูปตฺตา โณ น โหติ, จกฺขุสฺส วิสโย รูปํฯ

๔๔๙. นิวาเส ตนฺนาเม [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๓๖๕; จํ. ๓.๑.๖๔; ปา. ๔.๒.๖๙]ฯ

ตนฺนามภูเต นิวาเส ฉฏฺฐฺยนฺตา โณ โหติฯ

สิวีนํ นิวาโส เทโส เสโพฺยฯ วสํ อเทนฺติ ภกฺขนฺตีติ วสาทา, พฺยคฺฆา สีหา วา, วสาทานํ นิวาโส เทโส วาสาโทฯ

๔๕๐. อนุภเว [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๑.๖๕; ปา. ๔.๒.๗๐]ฯ

สมีเป ภวํ อนุภวํ, ‘‘อทูรภเว’’ติปิ ปาโฐ, ตนฺนาเม อนุภเว เทเส ฉฏฺฐฺยนฺตา โณ โหติฯ

วิทิสาย อนุภวํ เวทิสํ, นครํ, อุทุมฺพรสฺส อนุภวํ โอทุมฺพรํ, วิมานํฯ

๔๕๑. เตน นิพฺพเตฺต [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๑.๖๖; ปา. ๔.๒.๖๘]ฯ

ตนฺนาเม เตน นิพฺพเตฺต เทเส ตติยนฺตา โณ โหติฯ

กุสเมฺพน นาม อิสินา นิพฺพตฺตา โกสมฺพี, อิตฺถิยํ อี, นครีฯ เอวํ กากนฺที, มากนฺที, สหเสฺสน ธเนน นิพฺพตฺตา สาหสฺสี, ปริขา, อยญฺจ ตติยา เหตุมฺหิ กตฺตริ กรเณ จ ยถาโยคํ ยุชฺชติฯ

๔๕๒. ตมิธตฺถิ [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๑.๖๗; ปา. ๔.๒.๖๗]ฯ

ตํ อิธ อตฺถีติ อเตฺถ ตนฺนาเม เทเส ปฐมนฺตา โณ โหติฯ

อุทุมฺพรา อสฺมึ เทเส สนฺตีติ โอทุมฺพโร, พทรา อสฺมึ เทเส สนฺตีติ พาทโรฯ เอวํ ปพฺพโชฯ

๔๕๓. ตตฺร ภเว [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๒.๔๘; ปา. ๔.๒.๑๓๓]ฯ

ตตฺร ภวเตฺถ สตฺตมฺยนฺตา โณ โหติฯ

อุทเก ภโว โอทโก, มโจฺฉ, อุรสิ ภโว โอรโส, ปุโตฺต, สาคโมฯ นคเร ภโว นาคโรฯ เอวํ ชานปโท, มาคโธ, กปิลวตฺถุมฺหิ ภโว กาปิลวตฺถโว, 'อุวณฺณสฺสาวง…'ติ อุสฺส อวตฺตํฯ โกสมฺพิยํ ภโว โกสโมฺพ, มิเตฺต ภวา เมตฺตา, ปุเร ภวา โปรี [ที. นิ. ๑.๙], วาจา, มนสฺมึ ภโว มานโสฯ เอตฺถ ปน –

๔๕๔. มนาทีนํ สก [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙]ฯ

ณานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร มนาทีนํ อเนฺต สาคโม โหตีติ สพฺพตฺถ มโนคณาทีนํ อเนฺต สาคโมฯ

มานโส, ราโค, มานสา, ตณฺหา, มานสํ, สุขํฯ เอวํ เจตโส, เจตสา, เจตสํฯ กฺวจิ มโน เอว มานสํ, เจโต เอว เจตโสติปิ ยุชฺชติฯ

๔๕๕. อชฺชาทีหิ ตโน [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๑๕; ปา. ๔.๒.๑๐๕]ฯ

ตตฺร ภโวติ อเตฺถ อชฺชาทีหิ ตโน โหติฯ

อชฺช ภโว อชฺชตโน, อโตฺถ, อชฺชตฺตนี, วิภตฺติ, ทฺวิตฺตํ, อชฺชตนํ, หิตํ, เสฺว ภโว สฺวาตโน, มหาวุตฺตินา เอสฺส อาตฺตํฯ หิโยฺย ภโว หิยฺยตฺตโน, หิยฺยตฺตโน, หิยฺยตฺตนํ, โอสฺส อตฺตํ ทฺวิตฺตญฺจฯ

๔๕๖. ปุราโต โณ จ [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]ฯ

ตตฺร ภโวติ อเตฺถ ปุราสทฺทมฺหา โณ จ ตโน จ โหนฺติฯ

ปุเร ภโว ปุราโณ, อิธ โณ อนุพโนฺธ น โหติ, โปราโณ วา, ปุราตโนฯ

๔๕๗. อมาตฺวโจฺจ [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๒.๑๓; ปา. ๔.๒.๑๐๔]ฯ

อมาสทฺทมฺหา ภวเตฺถ อโจฺจ โหติฯ 'อมา'ติ สหตฺถวาจีฯ

ราชกิเจฺจสุ รญฺญา สห ภวตีติ อมโจฺจ [ที. นิ. ฏี. ๑.๓๓๙]ฯ

๔๕๘. มชฺฌาทีหิโม [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗; จํ. ๓.๒.๘๒; ปา. ๔.๓.๘, ๒๒; ‘มชฺฌาทิตฺวิโม’ (พหูสุ)]ฯ

มชฺฌาทีหิ ภวเตฺถ อิโม โหติฯ

มเชฺฌ ภโว มชฺฌิโมฯ เอวํ อนฺติโม, เหฏฺฐิโม, อุปริโม, โอริโม, ปจฺฉิโม, อพฺภนฺตริโม, ปจฺจนฺติโม, ปุรตฺถิโมฯ

๔๕๙. กณ เณยฺย เณยฺยก ยิยา [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๒.๔, ๕, ๖ ...เป.... ๔.๒.๙๔, ๙๕, ๙๗, ๑๑๙-๑๓๐]ฯ

ภวเตฺถ สตฺตมฺยนฺตา เอเต ปญฺจ ปจฺจยา โหนฺติฯ

กณ-กุสินารายํ ภโว โกสินารโก, มคเธสุ ภโว มาคธโก, อารญฺญโก, วิหาโรฯ

เณยฺย-คงฺคายํ ภโว คเงฺคโยฺย, ปพฺพเตโยฺย, วเน ภโว วาเนโยฺยฯ

เณยฺยก-โกสเลยฺยโก , พาราณเสยฺยโก, จเมฺปยฺยโก, มิถิเลยฺยโก, อิธ น วุทฺธิฯ

ย-คาเม ภโว คโมฺม, ทิเว ภโว ทิโพฺพ,

อิย-คามิโย, คามิโก, ยสฺส กตฺตํ, อุทเร ภโว โอทริโย, โอทริโก, ทิเว ภโว ทิวิโย, ปญฺจาลิโย, โพธิปกฺขิโย, โลกิโยฯ

๔๖๐. ณิโก [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จํ. ๓.๒.๔๐, ๔๑, ๔๒; ปา. ๔.๒.๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๘]ฯ

ภวเตฺถ สตฺตมฺยนฺตา ณิโก โหติฯ

สารทิโก, ทิวโส, สารทิกา, รตฺติ, สารทิกํ, ปุปฺผํฯ ภวสเทฺทน เจตฺถ อเญฺญปิ อเตฺถ อุปลกฺขติ, ปพฺพตโต ปกฺขนฺทา นที ปพฺพเตยฺยา, กิมีนํ โกเส ชาตํ โกเสยฺยํ, วตฺถํฯ เอวํ สิเวยฺยํ, พาราณเสยฺยํฯ

๔๖๑. ตมสฺส สิปฺปํ สีลํ ปณฺยํ ปหรณํ ปโยชนํ [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จํ. ๓.๔.๔๙-๖๖ ...เป.... ๔.๔.๔๗-๖๕]ฯ

ตมสฺส สิปฺปํ, ตมสฺส สีลํ, ตมสฺส ปณฺยํ, ตมสฺส ปหรณํ, ตมสฺส ปโยชนนฺติ อเตฺถสุ ปฐมนฺตา ณิโก โหติฯ

สิเปฺป – วีณาวาทนมสฺส สิปฺปํ เวณิโกฯ เอตฺถ จ วีณาสเทฺทน วีณาวาทนํ วุจฺจติฯ เอกตฺถีภาวสามตฺถิยเณฺหตํฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ เอวํ โมทิงฺคิโก, ปาณวิโก, วํสิโกฯ

สีเล-ปํสุกูลธารณํ อสฺส สีลํ ปํสุกูลิโก, ปํสุกูลํ ธาเรตุํ สีลมสฺสาติ วา ปํสุกูลิโกฯ สีลสเทฺทน เจตฺถ วต, ธมฺม, สาธุการาปิ คยฺหนฺติ, ปํสุกูลํ ธาเรติ สีเลนาติ ปํสุกูลิโกติปิ ยุชฺชติฯ เอวํ เตจีวริโก , ปิณฺฑํ ปิณฺฑํ ปตตีติ ปิณฺฑปาโต, ปิณฺฑาจาเรน ลทฺธโภชนํ, ปิณฺฑปาตยาปนํ อสฺส สีลนฺติ ปิณฺฑปาติโก, ปิณฺฑปาเตน ยาเปตุํ สีลญฺจ วตญฺจ ธมฺโม จ ครุกาโร จ อสฺสาติ ปิณฺฑปาติโกฯ

‘ปณฺย’นฺติ วิเกฺกยฺยวตฺถุ วุจฺจติ, คโนฺธ ปณฺยํ อสฺสาติ คนฺธิโกฯ เอวํ เตลิโก, โคฬิโกฯ

ปหรนฺติ เอเตนาติ ปหรณํ, อาวุธภณฺฑํ, จาโป ปหรณมสฺสาติ จาปิโกฯ เอวํ โตมริโก, มุคฺคริโกฯ

ปโยชนํ วุจฺจติ ผลํ, อุปธิ ปโยชนมสฺสาติ โอปธิกํ [อ. นิ. ๘.๕๙], ปุญฺญํ, สตํ ปโยชนมสฺสาติ สาติกํฯ เอวํ สาหสฺสิกํ [ชา. ๒.๒๑.๔๑๕]ฯ

๔๖๒. ตํ หนฺตารหติ คจฺฉตุญฺฉติ จรติ [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จํ. ๓.๔.๒๗-๔๓; ปา. ๔.๔.๒๘-๔๖]ฯ

ตํ หนฺติ, ตํ อรหติ, ตํ คจฺฉติ, ตํ อุญฺฉติ, ตํ จรตีติ อเตฺถสุ ทุติยนฺตา ณิโก โหติฯ

ปกฺขีหิ ปกฺขิโน หนฺตีติ ปกฺขิโกฯ เอวํ สากุณิโก [อ. นิ. ๒.๒๖๓ (สากุนิโกติปิ ทิสฺสติ)], มายูริโก, มเจฺฉหิ มเจฺฉ หนตีติ มจฺฉิโกฯ เอวํ เธนุโก, มเคหิ มเค หนตีติ มาควิโก, มเชฺฌ วาคโมฯ เอวํ หาริณิโก, ‘หริโณ’ติ มโค เอวฯ สูกริโก, อิธ น วุทฺธิฯ

สตํ อรหตีติ สาติกํฯ เอวํ สาหสฺสิกํฯ

ปรทารํ คจฺฉตีติ ปารทาริโก, ปรทาริโก วาฯ เอวํ ปถิโก, มคฺคิโกฯ

พทเร อุญฺฉติ คเวสตีติ พาทริโกฯ เอวํ อามลกิโกฯ

ธมฺมํ จรตีติ ธมฺมิโกฯ เอวํ อธมฺมิโกฯ

๔๖๓. เตน กตํ กีตํ พนฺธํ อภิสงฺขตํ สํสฏฺฐํ หตํ หนฺติ ชิตํ ชยติ ทิพฺพติ ขณติ ตรติ จรติ วหติ ชีวติ [ก. ๓๕๐; รู. ๓๗๓; นี. ๓๖๔; จํ. ๓.๔.๑-๒๖; ปา. ๔.๔.๑-๒๗]ฯ

เตน กตํ, เตน กีตํ…เป…. เตน ชีวติ อิจฺจเตฺถสุ ตติยนฺตา ณิโก โหติฯ

กาเยน กตํ กายิกํฯ เอวํ วาจสิกํ, มานสิกํ, วาเตน กโต วาติโก, อาพาโธฯ

สเตน มูเลน กีตํ ภณฺฑํ สาติกํฯ เอวํ สาหสฺสิกํฯ

วรตฺตาย โยตฺตาย พนฺธิโต วารตฺติโก, อยสา พนฺธิโต อายสิโก, สาคโมฯ เอวํ ปาสิโกฯ

ฆเตน อภิสงฺขตํ สํสฏฺฐํ วา ฆาติกํฯ เอวํ โคฬิกํ, ทาธิกํ, มาริจิกํฯ

ชาเลน หโต ชาลิโก, มโจฺฉฯ

ชาเลน หนฺตีติ ชาลิโก, ชาลเกวฏฺฏฺฐฯ เอวํ พาฬิสิโก [สํ. นิ. ๒.๑๕๘]ฯ

อเกฺขหิ ชิตํ ธนํ อกฺขิกํฯ เอวํ สาลากิกํฯ

อเกฺขหิ ชยติ ทิพฺพตีติ วา อกฺขิโกฯ

ขณิตฺติยา ขณตีติ ขาณิตฺติโกฯ เอวํ กุทฺทาลิโก, อิธ น วุทฺธิฯ

อุฬุเมฺปน ตรตีติ โอฬุมฺปิโก, อุฬุมฺปิโก วาฯ เอวํ นาวิโก [ชา. ๒.๒๐.๑๔๙], โคปุจฺฉิโกฯ

สกเฏน จรตีติ สากฏิโกฯ เอวํ รถิโก, ยานิโก, ทณฺฑิโก,

ขเนฺธน วหตีติ ขนฺธิโกฯ เอวํ อํสิโก, สีสิโก, อิธ น วุทฺธิฯ

เวตเนน ชีวตีติ เวตนิโกฯ เอวํ ภติโก, กสิโก, กยิโก, วิกฺกยิโก, ภติกาทีสุ น วุทฺธิฯ

๔๖๔. ตสฺส สํวตฺตติ [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๔.๖๗-๖๙; ปา. ๔.๔.๖๖-๖๘]ฯ

ตสฺส สํวตฺตตีติ อเตฺถ จตุตฺถฺยนฺตา ณิโก โหติฯ

ปุน ภวาย สํวตฺตตีติ โปโนพฺภวิโก, ปุนสฺส โอตฺตํ, ภสฺส ทฺวิตฺตํ, โปโนพฺภวิกา [มหาว. ๑๔], ตณฺหา, โลกาย สํวตฺตตีติ โลกิโก, สุฏฺฐุ อโคฺคติ สโคฺค, สคฺคาย สํวตฺตตีติ โสวคฺคิกํ [ที. นิ. ๑.๑๖๓], ปุญฺญํฯ เอวํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ, สมฺปรายิกํฯ

๔๖๕. ตโต สมฺภูตมาคตํ [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๓.๔๙-๕๑; ...เป.... ๔.๓.๗๗-๗๙]ฯ

ตโต สมฺภูตํ, ตโต อาคตํ อิจฺจเตฺถสุ ปญฺจมฺยนฺตา ณิโก โหติฯ

มาติโต สมฺภูตํ อาคตํ วา มตฺติกํ [ปารา. ๓๔], ทฺวิตฺตํ รโสฺส จฯ เอวํ เปตฺติกํฯ ณฺย, ณิยาปิ ทิสฺสนฺติ, สุรภิโต สมฺภูตํ โสรภฺยํ, ถนโต สมฺภูตํ ถญฺญํ, ปิติโต สมฺภูโต เปตฺติโยฯ เอวํ มตฺติโยฯ ณฺยมฺหิ-มโจฺจฯ

๔๖๖. ตตฺถ วสติ วิทิโต ภโตฺต นิยุโตฺต [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๔.๗๐-๗๕ ...เป.... ๔.๔.๖๙-๗๔]ฯ

เอเตสฺวเตฺถสุ สตฺตมฺยนฺตา ณิโก โหติฯ

รุกฺขมูเล วสตีติ รุกฺขมูลิโกฯ เอวํ อารญฺญิโก, โสสานิโกฯ

เอตฺถ จ วสตีติ สามญฺญวจเนปิ ตสฺสีล, ตพฺพต, ตทฺธมฺม, ตสฺสาธุการิตานํ วเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพ ตทฺธิตปจฺจยานํ ปสิทฺธตฺถทีปกตฺตาฯ น หิ รุกฺขมูเล มุหุตฺตมตฺตํ วสโนฺต รุกฺขมูลิโกติ โวหรียติฯ

โลเก วิทิโต โลกิโกฯ

จตุมหาราเชสุ ภตฺตา จาตุมหาราชิกา [สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑]ฯ

ทฺวาเร นิยุตฺโต โทวาริโกฯ เอวํ ภณฺฑาคาริโก, นวกมฺมิโก, อิธ น วุทฺธิฯ “ชาติกิโย, อนฺธกิโย” อิจฺจาทีสุ มหาวุตฺตินา กิโยฯ

๔๖๗. ตสฺสิทํ [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จํ. ๓.๓.๘๕-๑๐๒; ปา. ๔.๓.๑๒๐-๑๓๓]ฯ

ตสฺส อิทนฺติ อตฺเถ ฉฏฺฐฺยนฺตา ณิโก โหติฯ

สงฺฆสฺส อยํ สงฺฆิโก, วิหาโร, สงฺฆิกา, ภูมิ, สงฺฆสฺส อิทํ สงฺฆิกํ, ภณฺฑํฯ เอวํ ปุคฺคลิกํ, คณิกํ, มหาชนิกํ, สกฺยปุตฺตสฺส เอโสติ สกฺยปุตฺติโกฯ เอวํ นาฏปุตฺติโก, ทาสปุตฺติโกฯ

๔๖๘. ณิกสฺสิโย วา [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๗๕๖]ฯ

ณิกปจฺจยสฺส อิโย โหติ วาฯ

สกฺยปุตฺติโย, สกฺยปุตฺติโก อิจฺจาทิฯ

๔๖๙. โณ [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๓.๘๕; ปา. ๔.๓.๑๒๐]ฯ

ตสฺสิทนฺติ อตฺเถ ฉฏฺฐฺยนฺตา โณ โหติฯ

กจฺจายนสฺส อิทํ กจฺจายนํ, พฺยากรณํฯ เอวํ โสคตํ, สาสนํ, มาหิสํ, มํสาทิฯ

๔๗๐. ควาทีหิ โย [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๘๑]ฯ

ตสฺสิทนฺติ อตฺเถ ควาทีหิ โย โหติฯ

๔๗๑. ยมฺหิ โคสฺส จ [ก. ๗๘; รู. ๓๑; นี. ๒๒๙]ฯ

ยวเนฺต ปจฺจเย ปเร โคสฺส จ อุวณฺณานญฺจ อวง โหตีติ อวาเทโสฯ ‘ตวคฺควร ณาน…’นฺติ สุเตฺตน วสฺส พตฺตํ, คุนฺนํ อิทํ คพฺยํ, มํสาทิ, ทุ วุจฺจติ รุโกฺข, ตสฺส อิทํ ทพฺยํ, ทพฺพํ, มูลาทิฯ

อเนกตฺถราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อสฺสตฺถิราสิ

๔๗๒. ตเมตฺถสฺสตฺถีติ มนฺตุ [ก. ๓๖๙; รู. ๔๐๓; นี. ๗๙๓; จํ. ๔.๒.๙๘; ปา. ๕.๒.๙๔]ฯ

ตํ เอตฺถ อตฺถิ, ตํ อสฺส อตฺถีติ อเตฺถสุ ปฐมนฺตา มนฺตุปจฺจโย โหติ, อิวณฺณุ’วโณฺณ’กา เรหิ มนฺตุฯ ตตฺถ อิวณฺณเนฺตหิ นิจฺจํ, อุปฏฺฐิตา สติ เอตสฺมิํ อตฺถิ, เอตสฺส วา อตฺถีติ สติมาฯ เอวํ คติมา, มติมา, ธิติมา [สํ. นิ. ๑.๑๙๕๒; ชา. ๒.๒๒.๑๔๕๑], อตฺถทสฺสิมา [ชา. ๒.๒๒.๑๔๕๑], สิรีมา [ชา. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา] อิจฺจาทิฯ

อุวณฺณเนฺตหิ ปน –

๔๗๓. อายุสฺสายส มนฺตุมฺหิ [ก. ๓๗๑; รู. ๔๐๔; นี. ๗๙๗]ฯ

มนฺตุมฺหิ ปเร อายุสฺส อายสาเทโส โหติฯ

ทีฆํ อายุ อสฺมึ อตฺถิ, อสฺส วา อตฺถีติ อายสฺมา [มหานิ. ๔๙]ฯ เอวํ จกฺขุมา, พนฺธุมา, ภาณุมา อิจฺจาทิฯ

พหู คาโว อสฺมึ สนฺติ, อสฺส วา สนฺตีติ โคมาฯ จนฺทิมา, ปาปิมาปเทสุ จ มหาวุตฺตินา อิมนฺตุปจฺจยํ อิจฺฉนฺติฯ ตตฺถ จนฺทสงฺขาตํ วิมานํ อสฺส อตฺถีติ จนฺทิมา [ธ. ป. ๓๘๗], เทวปุตฺโต, อุปจาเรน ปน วิมานมฺปิ จนฺทิมาติ วุจฺจติ, เทวปุตฺตปิ จโนฺทติ วุจฺจติฯ อติ วิย ปาโป อชฺฌาสโย อสฺส อตฺถีติ ปาปิมา [สํ. นิ. ๑.๑๓๗], มาโรฯ น หิ อปฺปเกน ปาเปน ปาปิมาติ วุจฺจติ ปหูตาทิวเสน ปสิเทฺธ เอว มนฺตาทีนํ ปวตฺตนโตฯ วุตฺตญฺหิ วุตฺติยํ –

“ปหูเต จ ปสํสายํ, นินฺทายญฺจาติสายเนฯ

นิจฺจโยเค จ สํสเคฺค, โหนฺติเม มนฺตุอาทโย”ติ [โมค. ๗๘]ฯ

ตตฺถ ปหูเต-โคมา [สํ. นิ. ๑.๑๒], ธนวาติฯ

ปสํสายํ-ชาติมา, คุณวาติฯ

นินฺทายํ-วลิมาติฯ

อติสายเน – พุทฺธิมา, วณฺณวาติฯ

นิจฺจโยเค-สติมา, สีลวา, ทณฺฑีติฯ

สํสเคฺค – หลิทฺทิมาติฯ

ตถา วิชฺชมาเนหิ เอว สติอาทีหิ สติมา อิจฺจาทโย วุจฺจนฺติ, น อตีเตหิ อนาคเตหิ จ อวิชฺชมาเนหิ, กสฺมา ? อตฺถิสเทฺทน ปจฺจุปฺปเนฺนน นิทฺทิฏฺฐตฺตาฯ เอวํ ปน สติ กถํ ปุเพฺพปิ ตฺวํ สติมา อาสิ, อนาคเตปิ สติมา ภวิสฺสสีติ อิทํ สิทฺธนฺติ? ตทปิ ตทา วิชฺชมานาย เอว สติยา สิทฺธนฺติฯ

โค, อโสฺส, มนุโสฺส อิจฺจาทีสุ ชาติสเทฺทสุ เตสํ ทพฺพาภิธานสมตฺถตฺตา มนฺตาทโย น โหนฺติ, ตถา นีโล ปโฏ, สุโกฺก ปโฏอิจฺจาทีสุ คุณสเทฺทสุ ติโสฺส, ผุโสฺสอิจฺจาทีสุ นามสเทฺทสุ จฯ เยสํ ปน ทพฺพาภิธานสามตฺถิยํ นตฺถิ, เตเสฺวว โหนฺติ, พุทฺธิมา, ปญฺญวา, รูปวา, วณฺณวา อิจฺจาทิฯ

๓๗๔. อิมิยา [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๘]ฯ

ปฐมนฺตา มนฺตฺวเตฺถ อิม, อิยา โหนฺติฯ

พหโว ปุตฺตา อสฺส อสฺมึ วา สนฺตีติ ปุตฺติโม, ปตฺตฺฏา กิตฺติ อสฺส อสฺมึ วา อตฺถีติ กิตฺติโมฯ เอวํ ผลิโม, ขนฺธิโม, รุโกฺข, ปุตฺติโย, กปฺปิโม, กปฺปิโย, ชฏิโม, ชฏิโย, ถิรํ คุณชาตํ อสฺส อสฺมึ วา อตฺถีติ เถริโย, หานภาโค อสฺส อตฺถิ, อสฺมึ วา วิชฺชตีติ หานภาคิโยฯ เอวํ ฐิติภาคิโย, วิเสสภาคิโย, นิเพฺพธภาคิโย อิจฺจาทิฯ

เอตฺถ จ ปาฬิยํ จนฺทิมา, ปุตฺติมาสทฺทานํ สิมฺหิ ราชาทิคณรูปํ ทิสฺสติ, รตฺติมาภาติ จนฺทิมา [ธ. ป. ๓๘๗], ปุเตฺตหิ นนฺทติ ปุตฺติมาติ [สํ. นิ. ๑.๑๒]ฯ กิตฺติมาสทฺทสฺส ปน กิตฺติมสฺส กิตฺติมโตติ รูปนฺติฯ

๔๗๕. วนฺตฺวาวณฺณา [ก. ๓๖๘; รู. ๔๐๒; นี. ๗๙๒; จํ. ๖.๓.๓๕ ...เป.... ๘.๒.๙]ฯ

อวณฺณภูตา ปฐมนฺตา มนฺตฺวเตฺถ วนฺตุ โหติฯ

นิจฺจสีลวเสน วิสุทฺธํ สีลํ อสฺส อตฺถิ, อสฺมึ วา วิชฺชตีติ สีลวา, ปสโตฺถ คุโณ อสฺส อตฺถิ, อสฺมึ วา วิชฺชตีติ คุณวาฯ

เอวํ สพฺพตฺถ ปทตฺถานุรูปํ มนฺตฺวตฺถวิเสโส วตฺตโพฺพ, ปฏิสนฺธิสหคตา ปญฺญา อสฺส อตฺถีติ ปญฺญวา, ปจฺจเย ปเร ทีฆานํ กฺวจิ รสฺสตฺตํฯ วิทติ เอเตนาติ วิโท, ญาณํ, วิโท เอตสฺส อตฺถิ, เอตสฺมึ วา วิชฺชตีติ วิทฺวา, พฺยญฺชเน ปุพฺพสฺสรโลโปฯ

อวณฺณาติ กึ? สติมา, พนฺธุมาฯ

พหุลาธิการา รสฺมิวา, ลกฺขิวา, ยสสฺสิวา, ภยทสฺสิวา, มสฺสุวา, คาณฺฑีวธนฺวาติปิ สิชฺฌนฺติฯ ตตฺถ คาณฺฑีวธนุ อสฺส อตฺถิ, อสฺมึ วา วิชฺชตีติ คาณฺฑีวธนฺวา, พฺยญฺชเน ปุพฺพสฺสรโลโปฯ

๔๗๖. ทณฺฑาทีหิกอี วา [ก. ๓๖๖; รู. ๔๐๐; นี. ๗๙๐; จํ. ๔.๒.๑๑๘-๑๒๑; ปา. ๕.๒.๑๑๕-๖]ฯ

เตหิ มนฺตฺวเตฺถ อิก, อี โหนฺติ วาฯ

นิจฺจํ คหิโต ทโณฺฑ อสฺส อตฺถิ, อสฺมึ วา วิชฺชตีติ ทณฺฑิโก, ทณฺฑี, ทณฺฑวาฯ เอวํ คนฺธิโก, คนฺธี, คนฺธวา, รูปิโก, รูปี, รูปวาฯ อิณสามิเก วตฺตเพฺพ ธนา อิโก, ธนิโก, อญฺญตฺร ธนี, ธนวา, อตฺถิโก, อตฺถี, อตฺถวาฯ

เอตฺถ จ อสนฺนิหิเตน อเตฺถน อโตฺถ อสฺส อตฺถีติ อตฺถิโก, มหเคฺฆน อตฺถิโก มหคฺฆตฺถิโกฯ เอวํ ธนตฺถิโก, ปุญฺญตฺถิโก, เสยฺยตฺถิโก, อยํ อโตฺถ เอตสฺสาติ อิทมตฺถี, ปาฏเวน อโตฺถ อสฺสาติ ปาฏวตฺถีฯ เอวํ เฉกตฺถี, กุสลตฺถีอิจฺจาทีนิ สิชฺฌนฺติฯ

วณฺณสทฺทนฺตา ปน อีเยว โหติ, พฺรหฺมุโน วโณฺณ สณฺฐานํ อสฺส อตฺถีติ พฺรหฺมวณฺณีฯ อถ วา พฺรหฺมุโน วโณฺณ พฺรหฺมวโณฺณ , พฺรหฺมวโณฺณ วิย วโณฺณ ยสฺส โส พฺรหฺมวณฺณีฯ เอวํ พฺรหฺมวจฺฉสี, 'วจฺฉส'นฺติ สีสํ, ตทฺธิตนฺตสมาสปทํ นาเมตํฯ เอวํ เทววณฺณีฯ

หตฺถ, ทนฺตาทีหิ ชาติยํ อี, หตฺถี, ทนฺตี, คโช, ทาฐี, เกสรี, สีโห, อญฺญตฺร หตฺถวา, ทนฺตวาฯ พฺรหฺมจาริมฺหิ วตฺตเพฺพ วณฺณโต อีเยว, วณฺณี, อญฺญตฺร วณฺณวาฯ โปกฺขราทีหิ เทเส อี

เยว, โปกฺขรํ วุจฺจติ กมลํ, โปกฺขรณี, ปุน อิตฺถิยํ นี, ปุพฺพอี-การสฺส อตฺตํ, อุปฺปลินี, กุมุทินี, ภิสินี, มุฬาลินี, สาลุกินี, ปทุมํ เอตฺถ เทเส อตฺถีติ ปทุมี, ตโต อิตฺถิยํ นี, ปทุมินี, ปุพฺพอี-การสฺส รสฺสตฺตํ, สพฺพํ กมลากรสฺส วา กมลคจฺฉสฺส วา นามํ, อญฺญตฺร โปกฺขรวา หตฺถี, อิธ โสณฺฑา โปกฺขรํ นามฯ

สิขี, สิขาวา, มาลี, มาลาวา, สีลี, สีลวา, พลี, พลวาฯ สมาสเนฺตปิ อี, นิทฺทาสีลี, สภาสีลี, พาหุพลี, อูรุพลีฯ สุข, ทุเกฺขหิ อีเยว, สุขี, ทุกฺขี อิจฺจาทิฯ

๔๗๗. ตปาทีหิ สี [ก. ๓๖๕; รู. ๓๙๙; นี. ๗๘๙; จํ. ๔.๒.๑๐๖; ปา. ๕.๒.๑๐๒; '… สฺสี' (พหูสุ)]ฯ

ตปาทีหิ มนฺตฺวเตฺถ สี โหติ วาฯ

ตโป อสฺส อสฺมึ วา วิชฺชตีติ ตปสฺสี, ทฺวิตฺตํฯ เอวํ ยสสฺสี, เตชสฺสี, มโน อสฺส อตฺถีติ มนสฺสีฯ

วาเตฺวว? ยสวาฯ

๔๗๘. โณ ตปา [ก. ๓๗๐; รู. ๔๐๕; นี. ๗๙๕; จํ. ๔.๒.๑๐๖; ปา. ๕.๒.๑๐๓]ฯ

ตปมฺหา มนฺตฺวเตฺถ โณ โหติฯ

ตโป อสฺส อตฺถีติ ตาปโส, อิตฺถิยํ ตาปสีฯ

๔๗๙. มุขาทิโต โร [ก. ๓๖๗; รู. ๔๐๑; นี. ๗๙๑; จํ. ๔.๒.๑๑๐, ๑๑๑; ปา. ๕.๒.๑๐๖, ๑๐๗]ฯ

มุขาทีหิ มนฺตฺวเตฺถ โร โหติฯ

อสํยตํ มุขํ อสฺส อตฺถีติ มุขโร, สุสิ อสฺส อตฺถีติ สุสิโร, รุโกฺข, อูโส ขาโร ยสฺมึ อตฺถีติ อูสโร, ขารภูมิปฺปเทโส, มธุ รโส อสฺส อตฺถีติ มธุโร, คุโฬ, นคา เอตฺถ สนฺตีติ นคโร, พหุปพฺพตปฺปเทโส, "นคร"นฺติปิ ปาโฐ, กุโญฺช วุจฺจติ หนุ, กุญฺชโร, หตฺถี, อุณฺณตา ทนฺตา อสฺส สนฺตีติ ทนฺตุโร, หตฺถีเยว, มหาวุตฺตินา อสฺส อุตฺตํฯ

๔๘๐. ตุนฺทฺยาทีหิ โภ [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๓๘๗; จํ. ๔.๒.๑๔๘; ปา. ๕.๒.๑๓๙]ฯ

ตุนฺทิอิจฺจาทีหิ มนฺตฺวเตฺถ โภ โหติ วาฯ

ตุนฺทิ วุจฺจติ วุทฺธา นาภิ, ตุนฺทิโภ, วลิโย เอตสฺมึ อตฺถีติ วลิโภฯ

วาเตฺวว? ตุนฺทิมาฯ

๔๘๑. สทฺธาทิตฺว [ก. ๓๗๐; รู. ๔๐๕; นี. ๗๙๕; จํ. ๔.๒.๑๐๕; ปา. ๕.๒.๑๐๑ (สทฺทาทิวุห?)]ฯ

สทฺธาทีหิ มนฺตฺวเตฺถ อ โหติฯ

สทฺธา อสฺส อตฺถิ, อสฺมึ วา วิชฺชตีติ สโทฺธฯ เอวํ ปโญฺญ, สโตฯ

วาเตฺววา? ปญฺญวา, สติมาฯ

๔๘๒. อาลฺวาภิชฺฌาทีหิ [ก. ๓๕๙; รู. ๓๘๔; นี. ๗๗๙; จํ. ๔.๒.๑๕๗; ปา. ๓.๒.๑๕๘]ฯ

อภิชฺฌาทีหิ มนฺตฺวเตฺถ อาลุ โหติ วาฯ

อภิชฺฌา อธิกา อสฺส อตฺถีติ อภิชฺฌาลุ, สีตลทุกฺขํ อธิกํ อสฺส อตฺถีติ สีตาลุ, ธชา พหุลา อสฺมึ รเถ สนฺตีติ ธชาลุ, ทยา พหุลา อสฺสาติ ทยาลุ, ปุริสจิตฺตํ พหุลํ อสฺสาติ ปุริสาลุ, ปุริสโลลา อิตฺถีฯ

วาเตฺววา? ทยาวาฯ

๔๘๓. ปิจฺฉาทิตฺวิโล [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จํ. ๔.๒.๑๐๒, ๑๐๓; ปา. ๕.๒.๙๙, ๑๐๐]ฯ

ปิจฺฉาทิโต มนฺตฺวเตฺถ อิโล โหติ วาฯ

ปิจฺฉํ ตูลํ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปิจฺฉิโล, ปิจฺฉวา, ตูลรุโกฺข, ปิจฺฉิลา สิปฺปลิ [สิปฺปลี, สีมฺพลี, เสมฺมลีติปิ ทิสฺสติ], เผนิโล [เผณิโลติปิ ทิสฺสติ], เผนวา, อทฺทาริฏฺฐโก, ชฏิโล, ชฏาวา, ตาปโส, ตุณฺฑิโล, ตุณฺฑวา, อธิกา วาจา อสฺส อตฺถีติ วาจาโล, มหาวุตฺตินา อิโล โปฯ

๔๘๔. สีลาทิโต โว [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จํ. ๔.๒.๑๑๓; ปา. ๕.๒.๑๐๙]ฯ

สีลาทีหิ มนฺตฺวเตฺถ โว โหติฯ

นิจฺจรกฺขิตสีลํ อสฺส อตฺถิ, อสฺมึ วา วิชฺชตีติ สีลโว, ปุริโส, สีลวา, อิตฺถี, เกสา อติทีฆา อสฺมึ สนฺตีติ เกสโว, เกสวา, อปริมาณา อณฺณา อุทกา อสฺมึ สนฺตีติ อณฺณโว, มหนฺตํ พลํ อสฺส อตฺถีติ พลโว, พลวา, พลวํฯ คาณฺฑี วุจฺจติ สนฺธิ, พหโว คาณฺฑี อสฺมึ อตฺถีติ คาณฺฑีวํ, ธนุ [คณฺฑสฺส คณฺฑมิคสิงฺคสฺส อยํ คาณฺฑี, โส อสฺส อตฺถีติ คาณฺฑีติ คาณฺฑีโวฯ (ปญฺจกาฏีกา)ฯ คาณฺฑีเมณฺฑสิงฺคมสฺส อตฺถีติ คาณฺฑีวํ, ธนุฯ (ปโยคสิทฺธิ)ฯ คาณฺฑี คนฺถิ, โส อตฺถิ อสฺส อสฺมึ วา คาณฺฑีโว อชฺชุนธนุ, (มุคฺธโพธฏีกา)], พหุกา ราชี อสฺส อตฺถีติ ราชีวํ, ปงฺกชํฯ

๔๘๕. มายาเมธาหิ วี [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จํ. ๔.๒.๑๓๗; ปา. ๕.๒.๑๒๑]ฯ

เอเตหิ มนฺตฺวเตฺถ วี โหติฯ

มายาวี, เมธาวีฯ

๔๘๖. อิสฺสเร อามฺยุวามี [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จํ. ๔.๒.๑๔๓; ปา. ๕.๒.๑๒๖; “สิสฺสเร…” (พหูสุ)]ฯ

อิสฺสรภูเต มนฺตฺวเตฺถ อามี, อุวามี โหนฺติฯ

อิสฺสริยฎฺฐานภูตํ สํ อสฺส อตฺถีติ สามี, สุวามี [สุ. นิ. ๖๗๑], อิตฺถิยํ สามินี, สุวามินี, พินฺทุโลโป, กาคเม สามิโกฯ

๔๘๗. ลกฺขฺยา โณ อ จ [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; ปา. ๕.๒.๑๐๐]ฯ

ลกฺขีมฺหา มนฺตฺวเตฺถ โณ โหติ, อีการสฺส อตฺตญฺจ โหติฯ

ลกฺขี สิรี เอตสฺส อตฺถีติ ลกฺขโณฯ

๔๘๘. องฺคา โน กลฺยาเณ [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; ปา. ๕.๒.๑๐๐]ฯ

กลฺยาเณ วตฺตเพฺพ องฺคมฺหา มนฺตฺวเตฺถ โน โหติฯ

กลฺยาณํ องฺคํ เอติสฺสา อิตฺถิยา อตฺถีติ องฺคนาฯ

๔๘๙. โส โลมา [ก. ๓๖๔; รู. ๓๙๘; นี. ๗๘๗; จํ. ๔.๒.๑๐๔; ปา. ๕.๒.๑๐๐]ฯ

โลมมฺหา มนฺตฺวเตฺถ สปจฺจโย โหติฯ

พหูนิ โลมานิ อสฺส สนฺตีติ โลมโสฯ เอตฺถ ‘โส’ติ สุตฺตวิภาเคน “สุเมธโส, ภูริเมธโส” อิจฺจาทีนิปิ สิชฺฌนฺติฯ

อสฺสตฺถิราสิ นิฎฺฐิโตฯ

ภาว, กมฺมราสิ

๔๙๐. ตสฺส ภาวกเมฺมสุ ตฺต ตา ตฺตน ณฺย เณยฺยณิย ณ อิยา [ก. ๓๖๐; รู. ๓๘๗; นี. ๗๘๐; จํ. ๔.๑.๑๓๖-๑๕๓; ปา. ๕.๑.๑๑๙-๑๓๖]ฯ

ตสฺส ภาโว, ตสฺส กมฺมนฺติ อเตฺถ ฉฎฺฐฺยนฺตา เอเต อฎฺฐ ปจฺจยา พหุลํ ภวนฺติฯ

ตตฺถ ภวนฺติ พุทฺธิ, สทฺทา เอตสฺมาติ ภาโว, สทฺทานํ อตฺตโน อเตฺถสุ อาทิมฺหิ อุปฺปตฺติการณํ, จิรกาลํ ปวตฺติการณญฺจฯ ตตฺถ อาทิมฺหิ ปวตฺติการณํ **พฺยปฺปตฺตินิมิตฺตํ** นามฯ จิรกาลํ ปวตฺติการณํ **ปวตฺตินิมิตฺตํ** นามฯ ตทุภยมฺปิ ชาติ, ทพฺพ, คุณ, กฺริยา, นามวเสน ปญฺจวิธํ โหติฯ

ตตฺถ “โคสฺส ภาโว โคตฺต”นฺติ เอตฺถ โคชาติ ภาโว นามฯ

“ทณฺฑิโน ภาโว ทณฺฑิตฺต”นฺติ เอตฺถ ทณฺฑทพฺพํ ภาโว นามฯ

“นีลสฺส ปฎสฺส ภาโว นีลตฺต”นฺติ เอตฺถ นีลคุโณ ภาโว นามฯ

“ปาจกสฺส ภาโว ปาจกตฺต”นฺติ เอตฺถ ปจนกฺริยา ภาโว นามฯ

“ติสฺสนามสฺส ชนสฺส ภาโว ติสฺสตฺต”นฺติ เอตฺถ ติสฺสนามํ ภาโว นามฯ

ตตฺถ โคสฺส ภาโวติ โคสทฺทํ สุตฺวา โคทเพฺพ โคพุทฺธิยา วา โคทพฺพํ ทิสฺวา ตสฺมึ ทเพฺพ โคโวหารสฺส วา ปวตฺติการณนฺติ อโตฺถฯ เอวํ เสเสสุปิ ยถานุรูปํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตฺตมฺหิ-โคตฺตํ, ทณฺฑิตฺตํ, ปาจกตฺตํ, ติสฺสตฺตํ อิจฺจาทิฯ

ตามฺหิ-สงฺคณิการามตา , นิทฺทารามตา, ภสฺสารามตา อิจฺจาทิฯ

ตฺตนมฺหิ-ปุถุชฺชนตฺตนํ, เวทนตฺตนํ, ชารตฺตนํ, ชายตฺตนํ อิจฺจาทิฯ

ณฺยมฺหิ-อลสสฺส ภาโว อาลสฺยํ, สมณสฺส ภาโว สามญฺญํ, พฺราหฺมณสฺส ภาโว พฺราหฺมญฺญํ, สีลสมาธิปญฺญาคุโณ สามญฺญญฺจ พฺราหฺมญฺญญฺจ นามฯ ตาปสสฺส ภาโว ตาปสฺยํ, นิปุณสฺส ภาโว เนปุญฺญํ, วิปุลสฺส ภาโว เวปุลฺลํ, รโญฺญ ภาโว รชฺชํ, อาปพฺพตสฺส เขตฺตสฺส ภาโว อาปพฺพตฺยํ, ทายาทสฺส ภาโว ทายชฺชํ, วิสมสฺส ภาโว เวสมฺมํ, สขิโน ภาโว สขฺยํ, วาณิชานํ ภาโว วาณิชฺชํ อิจฺจาทิฯ

เณยฺยมฺหิ – สุจิสฺส ภาโว โสเจยฺยํฯ เอวํ อาธิปเตยฺยํ อิจฺจาทิฯ

ณิยมฺหิ-อาลสิยํ, มทภาโว มทิยํฯ เอวํ ทกฺขิยํ, ปุโรหิตภาโว โปโรหิติยํ, พฺยตฺตสฺส ภาโว เวยฺยตฺติยํ, พฺยาวฎสฺส ภาโว เวยฺยาวฎิยํ, อิมานิ เทฺว ปุเพฺพ เวยฺยากรณปทํ วิย สิทฺธานิฯ

ณมฺหิ-ครุโน ภาโว คารโว, ปฎุภาโว ปาฎวํ อิจฺจาทิฯ

อิยมฺหิ-อธิปติภาโว อธิปติยํ, ปณฺฑิตภาโว ปณฺฑิติยํ, พหุสฺสุตภาโว พหุสฺสุติยํ, นคฺคสฺส ภาโว นคฺคิยํ, สูรภาโว สูริยํ, วีรภาโว วีริยํ อิจฺจาทิฯ

กมฺมเตฺถ กมฺมํ นาม กฺริยา, อลสสฺส กมฺมํ อลสตฺตํ, อลสตา, อลสตฺตนํ, อาลสฺยํ, อาลเสยฺยํ, อาลสิยํ, อาลสํ, อลสิยํ อิจฺจาทิฯ

๔๙๑. พฺย วทฺธทาสา วา [ก. ๓๖๐; รู. ๓๘๗; นี. ๗๘๐]ฯ

ภาว , กเมฺมสุ วทฺธ, ทาเสหิ โพฺย โหติ วาฯ

วทฺธสฺส ภาโว กมฺมํ วา วทฺธพฺยํ, วทฺธตา, ทาสพฺยํ, ทาสตา, ‘วทฺธว’นฺติ อิธ เณ ปเร วาคโมฯ

๔๙๒. นณ ยุวา โพ จ วเย [ก. ๓๖๑; รู. ๓๘๘; นี. ๗๘๑; จํ. ๔.๑.๑๔๖; ปา. ๕.๑.๑๓๐; ‘…วสฺส’ (พหูสุ)]ฯ

วเย คมฺยมาเน ภาว, กเมฺมสุ ยุวโต นณ โหติ วา พาคโม จฯ

ยุวสฺส ภาโว โยพฺพนํฯ

วาเตฺวว? ยุวตฺตํ, ยุวตาฯ

๔๙๓. อณฺวาทีหิโม [ก. ๓๖๐; รู. ๓๘๗; นี. ๗๘๐; จํ. ๔.๑.๑๓๙; ปา. ๕.๑.๑๒๒; ‘อณฺวาทิตฺวิโม’ (พหูสุ)]ฯ

เตหิ ภาเว อิโม โหติ วาฯ

อณุโน ภาโว อณิมา, ลฆุโน ภาโว ลฆิมาฯ

๔๙๔. กสฺสมหตมิเม กสมหา [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นิ. ๘๕๙; ‘กสฺสก…’?]ฯ

อิมปจฺจเย ปเร กสฺส, มหนฺตสทฺทานํ กเมน กส, มหา โหนฺติฯ

กสฺสกสฺส กมฺมํ กสิมา [(กิสมหตมิเม กสมหาฯ อิมปจฺจเย ปเร กิส, มหนฺถสทฺทานํ กเมน กส, มหา โหนฺถิฯ กิสสฺส ภาโว กสิมา, โมค. ๔-๑๓๓)], มหนฺตสฺส ภาโว มหิมาฯ สุมนสฺส ภาโว โสมนสฺสํ, ณฺยมฺหิ สาคโม, ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปรรูปตฺตํฯ เอวํ โทมนสฺสํ, สุนฺทรํ วโจ เอตสฺมินฺติ สุวโจ, สุวจสฺส ภาโว โสวจสฺสํฯ เอวํ โทวจสฺสํฯ

“อารามรามเณยฺยกํ, อุยฺยานรามเณยฺยกํ, ภูมิรามเณยฺยกํ” อิจฺจาทีสุ รมิตพฺพนฺติ รมณํ, รมณํ เอตฺถ อตฺถีติ รามโณ, อาราโม, อารามรามณสฺส ภาโว อารามรามเณยฺยกํ, เณโยฺย, สกเตฺถ จ โก [กถํ รามณิยกตฺถิ? สกเตฺถ กนฺถา เณน สิทฺธํ, (โมค. ๔-๕๙)], อารามสมฺปตฺติ, อารามสิรีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ เสเสสุฯ

ภาว, กมฺมราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ปริมาณราสิ

๔๙๕. ตมสฺส ปริมาณํ ณิโก จ [ก. ๓๕๑; รู. ๓๗๔; นี. ๗๖๔; จํ. ๔.๑.๖๒; ปา. ๕.๑.๕๗, ๕๘]ฯ

ตํ อสฺส ปริมาณนฺติ อเตฺถ ปฐมนฺตา ณิโก โหติ โก จฯ ปริมียเต อเนนาติ ปริมาณํฯ

โทโณ ปริมาณมสฺสาติ โทณิโกฯ เอวํ ขาริโก, กุมฺภิโก, อสีติวสฺสานิ ปริมาณมสฺสาติ อาสีติโก, วโยฯ เอวํ นาวุติโก, อุปฑฺฒกาโย ปริมาณมสฺสาติ อุปฑฺฒกายิกํ, พิโมฺพหนํ, เทฺว ปริมาณมสฺสาติ ทฺวิกํฯ เอวํ ติกํ, จตุกฺกํ, ปญฺจกํ, ฉกฺกํ, ทฺวิตฺตํฯ ทสกํ, สตกํฯ

๔๙๖. ยเตเตหิ ตฺตโก [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๐; ปา. ๕.๑.๒๒, ๒๓]

ตมสฺส ปริมาณนฺติ อเตฺถ ย, ต, เอตสเทฺทหิ สหิสทฺวิภูโต ตฺตโก โหติฯ

ยํ ปริมาณมสฺสาติ ยตฺตกํฯ เอวํ ตตฺตกํฯ

๔๙๗. เอตเสฺสฏ ตฺตเก [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙]ฯ

ตฺตเก ปเร เอตสทฺทสฺส เอฏ โหติฯ

เอตํ ปริมาณมสฺสาติ เอตฺตกํ, ยาว ปริมาณมสฺสาติ ยาวตฺตกํฯ เอวํ ตาวตฺตกํ, เอตาวตฺตกํฯ 'ยเตเตหี'ติ วจเนน ยาว, ตาว, เอตาวาปิ คยฺหนฺติฯ

๔๙๘. สพฺพา จ ฎาวนฺตุ [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๐; จํ. ๔.๒.๔๓; ปา. ๕.๒.๓๙; 'สพฺพา จจวนฺตุ' (พหูสุ)]ฯ

ตมสฺส ปริมาณนฺติ อเตฺถ ย, เต'เตหิ จ สพฺพโต จ ฎาวนฺตุ โหติ, เอตสฺส ทฺวิตฺตํฯ

สพฺพํ ปริมาณํ อสฺสาติ สพฺพาวนฺตํ, สพฺพาวา, อโตฺถ, สพฺพาวโนฺต, สพฺพาวนฺตา, อตฺถา, สพฺพาวติ, อเตฺถ, สพฺพาวเนฺตสุ, อเตฺถสุ, อิตฺถิยํ สพฺพาวตี, สพฺพาวนฺตี, ปริสาฯ เอวํ ยาวา, ยาวนฺตา, ยาวโนฺต, ตาวา, ตาวนฺตา, ตาวโนฺต, เอตฺตาวา, เอตฺตาวนฺตา, เอตฺตาวโนฺต อิจฺจาทิฯ

กฺวจิ มหาวุตฺตินา เอกสฺส ต-การสฺส โลโป, ยาวตโก กาโย, ตาวตโก พฺยาโม [ที. นิ. ๓.๒๐๐], ยาวติกา ยานสฺส ภูมิฯ

๔๙๙. กิมฺหา รติ รีว รีวตก ริตฺตกา [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๐; จํ. ๔.๒.๔๕; ปา. ๕.๒.๔๑]ฯ

ตํ อสฺส ปริมาณนฺติ อเตฺถ กึสทฺทโต เอเต จตฺตาโร ปจฺจยา ภวนฺติฯ

๕๐๐. รานุพเนฺธนฺตสราทิสฺส [ก. ๕๓๙; รู. ๕๕๘; นี. ๑๑๒๔]ฯ

รานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร ปทนฺตสราทิสฺส โลโป โหติฯ อาทิสเทฺทน ปทนฺตพฺยญฺชนํ คยฺหติ, สุตฺตวิภเตฺตน รีวนฺตุ, ริตฺตาวนฺตุปจฺจยา จ โหนฺติฯ

กึ ปริมาณมสฺสาติ กติฯ ปญฺจกฺขนฺธา กติ กุสลา, กติ อกุสลา [วิภ. ๑๕๑], กติวโสฺสสิ ตฺวํ ภิกฺขุ, เอกวโสฺส อหํ ภควา [มหาว. ๗๘], กึ ปริมาณํ อสฺสาติ กีวํ, กีว ทูโร อิโต คาโมฯ เอวํ กีวตกํ, กิตฺตกํฯ

รีวนฺตุมฺหิ – กีวโนฺต โหนฺตุ ยาจกา [ชา. ๒.๒๐.๑๐๓] ติฯ

ริตฺตาวนฺตุมฺหิ – กิตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ [สํ. นิ. ๓.๘๒], กิตฺตาวตา นุ โข ภเนฺต รูปนฺติ วุจฺจติ, กิตฺตาวตา นุ โข ภเนฺต มาโรติ วุจฺจติ [สํ. นิ. ๓.๑๖๑]ฯ

ปุพฺพสุเตฺตน ฎาวนฺตุมฺหิ – เอตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติ, เอตฺตาวตา รูปนฺติ วุจฺจติ, เอตฺตาวตา มาโรติ วุจฺจติฯ

๕๐๑. มาเน มโตฺต [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘; จํ. ๔.๒.๓๘; ปา. ๕.๒.๓๗]ฯ

มียเต เอเตนาติ มานํ, ตํ อุมฺมานํ, ปริมาณนฺติ ทุวิธํ, อุทฺธํ มานํ อุมฺมานํ, ตทญฺญํ มานํ ปริมาณํ, อิมสฺมึ สุเตฺต ปน สามญฺญวจนตฺตา ทุวิธมฺปิ ลพฺภติ, ทุวิเธ มาเน ปวตฺตา หตฺถาทิสทฺทมฺหา ตมสฺส ปริมาณนฺติ อเตฺถ มตฺตปจฺจโย โหติฯ

หโตฺถ ปริมาณํ อสฺสาติ หตฺถมตฺตํ, เทฺว หตฺถา ปริมาณํ อสฺสาติ ทฺวิหตฺถมตฺตํ, เทฺว องฺคุลิโย ปริมาณํ อสฺสาติ ทฺวงฺคุลมตฺตํฯ เอวํ จตุรงฺคุลมตฺตํ, วิทตฺถิมตฺตํ, โยชนมตฺตํ , ตีณิ โยชนานิ ปริมาณํ อสฺสาติ ติโยชนมตฺตํ, นาฬิมตฺตํ, ปตฺถมตฺตํ, โทณมตฺตํ, ปลํ วุจฺจติ อุมฺมานสงฺขาโต ปาติวิเสโส, ปลํ ปริมาณํ อสฺสาติ ปลมตฺตํ, ปญฺจมตฺตํ, ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ [ปารา. ๑], ตึสมตฺตํ, สฏฺฐิมตฺตํ, สตมตฺตํ, สหสฺสมตฺตํ, โกฏิมตฺตํ, กุมฺภมตฺตํ, จาฏิมตฺตํ, หตฺถิมตฺตํ, ปพฺพตมตฺตํ อิจฺจาทิฯ

‘มตฺตา’ติ วา ปริมาณวาจิสทฺทนฺตรํ, หโตฺถ มตฺตา เอตสฺสาติ หตฺถมตฺตํฯ เอวํ ทฺวิหตฺถมตฺตํ, อิจฺจาทินา สมาโสปิ ยุชฺชติฯ อเภทูปจาเรน ปน หตฺถปริมาณํ หโตฺถติ กตฺวา “ทฺวิหตฺถํ วตฺถํ, โทโณ วีหิ, โทโณ มาโส”ติ สิชฺฌติฯ

๕๐๒. ตโคฺฆ จุทฺธํ [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๘; จํ. ๔.๒.๓๙; ปา. ๕.๒.๓๗]ฯ

อุทฺธํมาเน ปวตฺตา สทฺทา ตมสฺส ปริมาณนฺติ อเตฺถ ตคฺฆปจฺจโย โหติ มโตฺต จฯ

ชณฺณุ ปริมาณมสฺสาติ ชณฺณุตคฺฆํ, ชณฺณุมตฺตํฯ

๕๐๓. โณ จ ปุริสา [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๔.๒.๔๐ …เป.… ๕.๒.๓๘]ฯ

อุทฺธํมาเน ปวตฺตา ปุริสมฺหา โณ จ โหติ ตโคฺฆ จ มโตฺต จฯ

จตุหโตฺถ ปุริโส ปริมาณมสฺสาติ โปริสํ, ติโปริสํ, สตโปริสํ, คมฺภีรํฯ เอวํ ปุริสตคฺฆํ, ปุริสมตฺตํ, อุทฺธํ ปสาริตหเตฺถน สทฺธึ ปญฺจหตฺถํ ปุริสปมาณํ โปริสนฺติ วทนฺติ, “เอกูนตีโส วยสา”ติ [ที. นิ. ๒.๒๑๔ (เอกูนตึโส)] เอตฺถ เอกูนตีส วสฺสานิ อายุปริมาณํ อสฺสาติ เอกูนตีโสฯ เอวํ วีโส, ตีโส, จตฺตาลีโส, ปญฺญาโส, สหโสฺส พฺรหฺมา, ทฺวิสหโสฺส พฺรหฺมา, ทสสหโสฺส พฺรหฺมาฯ เอตฺถ จ “สหสฺสปริมาณํ จกฺกวาฬํ อสฺสาติ สหโสฺส”-อิจฺจาทินา ณปจฺจเยน สิชฺฌติฯ

ปริมาณราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สงฺขฺยาราสิ

๕๐๔. เอกา กากฺยสหาเย [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๕; จํ. ๔.๒.๖๗; ปา. ๕.๓.๕๒]ฯ

อสหายเตฺถ เอกมฺหา ก, อากี โหนฺติ วาฯ

อสหาโย เอโก, เอกโก, เอกากี, เอโก วาฯ

อิตฺถิยํ เอกิกา, เอกากินี, เอกา วา, ‘อธาตุสฺส เก’ติ สุเตฺตน อิตฺถิยํ กมฺหิ ปเร อสฺส อิตฺตํฯ

๕๐๕. ทฺวิติ จตูหิ ตียตฺถา [ก. ๓๘๕; รู. ๔๐๙; นี. ๘๑๗; ติสตฺถา?]ฯ

เตหิ ตสฺส ปูรณนฺติ อเตฺถ ตีโย จ โตฺถ จ โหนฺติฯ

๕๐๖. ทฺวิตีนํ ทุตา ตีเย [ก. ๓๘๖, ๔๑๐; นี. ๘๑๘; ติเย?]ฯ

ตีเย ปเร ทฺวิ, ติสทฺทานํ ทุ, ตาเทสา โหนฺติฯ

ทฺวินฺนํ ปูรโณ ทุตีโย [ฉฏฺฐสํคีติ ปาเฐสุ ทุติโยตฺยาทินา ทิสฺสนฺติ], ทฺวินฺนํ ปูรณี ทุตียา, ทฺวินฺนํ ปูรณํ ทุตียํฯ เอวํ ตตีโย, ตตียา, ตตียํฯ จตุนฺนํ ปูรโณ จตุโตฺถ, จตุตฺถี, จตุตฺถํฯ

๕๐๗. ม ปญฺจาทิกติหิ [ก. ๓๗๓; รู. ๔๐๖; นี. ๘๐๒; จํ. ๔.๒.๕๕; ปา. ๕.๒.๔๙]ฯ

ปญฺจาทีหิ จ กติมฺหา จ ตสฺส ปูรณนฺติ อเตฺถ โม โหติฯ

ปญฺจโม, ปญฺจมี, ปญฺจมํฯ เอวํ สตฺตม, อฏฺฐม, นวม, ทสม, เอกาทสมาทิฯ กตินฺนํ ปูรโณ กติโม, กติมี, ติถีฯ

๕๐๘. ตสฺส ปูรเณกาทสาทิโต วา [ก. ๓๗๔; รู. ๔๑๒; นี. ๘๐๕; จํ. ๔.๒.๕๑; ปา. ๕.๒.๔๘]ฯ

ปูรเต อเนนาติ ปูรณํ, เอกาทสาทิโต ตสฺส ปูรณนฺติ อเตฺถ ฐานฺพโนฺธ อปจฺจโย โหติ วาฯ

เอกาทสนฺนํ ปูรโณ เอกาทโส, เอกาทสี, เอกาทสํ, เอกาทสโม วาฯ เอวํ ทฺวาทโส, ทฺวาทสโม, เตรโส, เตรสโม, จุทฺทโส, จุทฺทสโม, ปญฺจทโส, ปญฺจทสโม, ปนฺนรโส, ปนฺนรสโม, โสฬโส, โสฬสโม, สตฺตรโส, สตฺตรสโม, อฏฺฐารโส, อฏฺฐารสโมฯ

๕๐๙. เฏ สติสฺส ติสฺส [ก. ๓๘๙; รู. ๔๑๓; นี. ๘๒๔]ฯ

เฏ ปเร สติสฺส ติ-การสฺส โลโป โหตีติ วีสติ, ตีสตีนํ ติสฺส โลโปฯ

เอกูนวีโส, เอกูนวีสติโม, วีโส, วีสติโม, ตีโส, ตีสติโม, จตฺตาลีโส, จตฺตาลีสโม, ปญฺญาโส, ปญฺญาสโมฯ สฏฺฐฺยาทิโต ปฺริมสฺเตฺตน โม, สฏฺฐิโม, สตฺตติโม, อสีติโม, นวุติโมฯ

๕๑๐. สตาทีนมิ จ [ก. ๓๗๓; รู. ๔๐๖; นี. ๘๐๒; จํ. ๔.๒.๕๓ ...เป.... ๕.๒.๕๗]ฯ

สตาทิโต ตสฺส ปูรณเตฺถ โม โหติ, สตาทีนํ อนฺตสฺส อิตฺตญฺจ โหติฯ

สตสฺส ปูรโณ สติโม, ทฺวิสติโม, ติสติโม, สหสฺสิโมฯ

๕๑๑. ฉา ฏฺฐฏฺฐมา [ก. ๓๘๔; รู. ๔๐๗; นี. ๘๐๓]ฯ

ฉมฺหา ตสฺส ปูรณนฺติ อเตฺถ ฏฺฐ, ฏฺฐมา โหนฺติฯ

ฉโฏฺฐ, ฉฏฺฐี, ฉฏฺฐํ, ฉฏฺฐโม, ฉฏฺฐมี, ฉฏฺฐมํฯ

๕๑๒. สงฺขฺยาย สจฺจุตีสาสทสนฺตายาธิกาสฺมิํ สตสหเสฺส ฎ [ก. ๓๒๘; รู. ๓๕๒; นี. ๗๐๑; จํ. ๔.๒.๕๐ ...เป.... ๕.๒.๔๕, ๔๖; ‘...โฑ’ (พหูสุ)]ฯ

สติ, อุติ, อีส, อาส, ทสนฺตาหิ สงฺขฺยาหิ เต อธิกา อสฺมึ สตสหเสฺสติ อเตฺถ ฏฺานุพโนฺธ อปจฺจโย โหติฯ

เอตฺถ จ ‘สตสหเสฺส’ติ สเต วา สหเสฺส วาติ อโตฺถฯ

ตตฺถ สหสฺสสเทฺทน สหสฺสํ ทสสหสฺสํ สตสหสฺสํ ทสสตสหสฺสญฺจ คยฺหติฯ

ทสนฺต, สตฺยนฺต, อีสนฺต, อาสนฺต, อุตฺยนฺตาติ เอวํ อนุกฺกโม เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ ทส, เอกาทสโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐารสา นวสงฺขฺยา **ทสนฺตา** นามฯ

วีสติ, เอกวีสติโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐวีสติยา นวสงฺขฺยา จ ตีสติ, เอกตีสติโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐตีสติยา นวสงฺขฺยา จ **สตฺยนฺตา** นามฯ

จตฺตาลีส, เอกจตฺตาลีสโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐจตฺตาลีสาย นวสงฺขฺยา **อีสนฺตา** นามฯ

ปณฺณาส , เอกปณฺณาสโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐปณฺณาสาย นวสงฺขฺยา **อาสนฺตา** นามฯ

นวุติ, เอกนวุติโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐนวุติยา นว สงฺขฺยา **อุตฺยนฺตา** นามฯ

เสสา ฏฺฐฺนฺต, ตฺยนฺตาปิ อิธ สงฺคยฺหนฺติฯ **ฏฺฐฺนฺตา** นาม สฏฺฐิ,-เอกสฏฺฐฺยาทิกา นวสงฺขฺยาฯ **ตฺยนฺตา** นาม สตฺตติ, เอกสตฺตตฺยาทิกา นวสงฺขฺยา จ อสีติ, เอกาสีตฺยาทิกา นวสงฺขฺยา จฯ

ทสนฺตาสุ ตาว – ทส อธิกา ยสฺมึ สเต ตยิทํ ทสสตํฯ เอวํ ทสสหสฺสํ, ทสสตสหสฺสํ, เอกาทส อธิกา ยสฺมึ สเต ตยิทํ เอกาทสสตํฯ เอวํ เอกาทสสหสฺสํ, เอกาทสสตสหสฺสํฯ เอวํ ทฺวาทสสตมิจฺจาทีนิฯ

สตฺยนฺตาสุ – ฏฺมฺหิ ติ-การโลโป, วีสติ อธิกา ยสฺมึ สเต ตยิทํ วีสสตํฯ เอวํ เอกวีสสตํ, ทฺวาวีสสตํ อิจฺจาทิ, ตีสติ อธิกา ยสฺมึ สเต ตยิทํ ตีสสตํฯ เอวํ เอกตีสสตํ, ทฺวตฺตีสสตํ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหเสฺสปิฯ

อีสนฺตาสุ – จตฺตาลีสํ อธิกา ยสฺมึ สเต ตยิทํ จตฺตาลีสสตํฯ เอวํ เอกจตฺตาลีสสตํ, เทฺวจตฺตาลีสสตํ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหเสฺสปิฯ

อาสนฺตาสุ – ปณฺณาสํ อธิกา ยสฺมึ สเต ตยิทํ ปณฺณาสสตํฯ เอวํ เอกปณฺณาสสตํ, เทฺวปณฺณาสสตํ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหเสฺสปิฯ

ฏฺฐฺนฺตาสุ – สฏฺฐิ อธิกา ยสฺมึ สเต ตยิทํ สฏฺฐิสตํฯ เอวํ เอกสฏฺฐิสตํ, ทฺวาสฏฺฐิสตํ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหเสฺสปิฯ

ตฺยนฺตาสุ – สตฺตติ อธิกา, เอกสตฺตติ อธิกา, อสีติ อธิกา, เอกาสีติ อธิกา อิจฺจาทินา วตฺตพฺพาฯ

อุตฺยนฺตาสุ – นวุติ อธิกา ยสฺมิํ สเต ตยิทํ นวุติสตํฯ เอวํ เอกนวุติสตํ, เทฺวนวุติสตํ อิจฺจาทิฯ เอส นโย สหเสฺสปิฯ

อถ วา **ทสนฺตา** นาม เอกโต ปฏฺฐาย ทสสงฺขฺยาฯ

สตฺยนฺตา นาม เอกาทสโต ปฏฺฐาย วีสสงฺขฺยาฯ

อีสนฺตา นาม เอกตีสโต ปฏฺฐาย ทสสงฺขฺยาฯ

อาสนฺตา นาม เอกจตฺตาลีสโต ปฏฺฐาย ทสสงฺขฺยาฯ

เอวํ **ฐฺฐนฺต, ตฺยนฺต, อุตฺยนฺตา**ปิ เวทิตพฺพาฯ

เอโก อธิโก ยสฺมิํ สเต ตยิทํ เอกสตํ, ‘‘อเถตฺถกสตํ ขตฺยา, อนุยนฺตา ยสสฺสิโน’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๕๙๔] ปาฬิฯ ‘‘เทฺว อธิกา ยสฺมิํ สเต ตยิทํ ทฺวิสตํ’’ อิจฺจาทินา สพฺพํ วตฺตพฺพํ, สุวิจิตฺตมิทํ วิธานนฺติฯ

ยถา ปน ‘‘เอโก จ ทส จ เอกาทส, เอกาธิกา วา ทส เอกาทสา’’ติ สิชฺฌติ, ตถา อิธปิ ‘‘ทส จ สตญฺจ ทสสตํ, ทสาธิกํ วา สตํ ทสสต’’นฺติอาทินา วุตฺเต สพฺพํ ตํ วิธานํ สมาสวเสน สิชฺฌติฯ

ตตฺถ ปน ‘‘เทฺว สตานิ ทฺวิสตํ, ตีณิ สตานิ ติสต’’มิจฺจาทีนิ จ ‘‘เทฺว สหสฺสานิ ทฺวิสหสฺสํ, ตีณิ สหสฺสานิ ติสหสฺส’’มิจฺจาทีนิ จ ‘‘เทฺว สตสหสฺสานิ ทฺวิสตสหสฺสํ, ตีณิ สตสหสฺสานิ ติสตสหสฺส’’มิจฺจาทีนิ จ ทิคุสมาเส สิชฺฌนฺติฯ

๕๑๓. วารสงฺขฺยายกฺขตฺตุํ [ก. ๖๔๖; รู. ๔๑๙; นี. ๑๒๘๒; จํ. ๔.๔.๕; ปา. ๕.๔.๑๗]ฯ

วารสมฺพนฺธิภูตา สงฺขฺยาสทฺทา กฺขตฺตุํปจฺจโย โหติฯ

เทฺว วารา ทฺวิกฺขตฺตุํฯ เอวํ ติกฺขตฺตุํ, จตุกฺขตฺตุํ, ปญฺจกฺขตฺตุํ, ทสกฺขตฺตุํ, สตกฺขตฺตุํ, สหสฺสกฺขตฺตุํฯ

๕๑๔. กติมฺหา [ก. ๖๔๖; รู. ๔๑๙; นี. ๑๒๘๒; จํ. ๔.๔.๖; ปา. ๕.๔.๒๐]ฯ

วารสมฺพนฺธิภูตา กติสทฺทา กฺขตฺตุํ โหติฯ กติ วารา กติกฺขตฺตุํฯ

๕๑๕. พหุมฺหา ธา จ ปจฺจาสตฺติยา [ก. ๖๔๖; รู. ๔๑๙; นี. ๑๒๘๒; ‘ปจฺจาสตฺติยํ’ (พหูสุ)]ฯ

วารสมฺพนฺธิภูตา พหุสทฺทา ปจฺจาสตฺติยา สติ ธา จ โหติ กฺขตฺตุญฺจฯ

พหุวารา พหุกฺขตฺตุํ, พหุสเทฺทน อเนกวารํ อุปลกฺเขติ, อเนกวารา อเนกกฺขตฺตุํฯ เอวํ พหุวารา พหุธา, อเนกวารา อเนกธาฯ ปจฺจาสตฺติ นาม วารานํ อจฺจาสนฺนตา วุจฺจติ, ทิวสสฺส

พหุกฺขตฺตุํ ภุญฺชติ, พหุธา ภุญฺชติ, วารานํ ทูรภาเว สติ เต ปจฺจยา น โหนฺติ, มาสสฺส พหุวาเร ภุญฺชติฯ

๕๑๖. สกึ วา [ก. ๖๔๖; รู. ๔๑๙; นี. ๑๒๘๒; จํ. ๔.๔.๘; ปา. ๕.๔.๑๙]ฯ

เอกวารนฺติ อเตฺถ สกินฺติ นิปจฺจเต วาฯ

สกึ ภุญฺชติ, เอกวารํ ภุญฺชติฯ

สงฺขฺยาราสิ นิฎฺฐิโตฯ

ขุทฺทกราสิ

ปการราสิ

๕๑๗. ธา สงฺขฺยาหิ [ก. ๓๙๗; รู. ๔๒๐; นี. ๘๓๖; จํ. ๔.๓.๒๐; ปา. ๕.๓.๔๒]ฯ

สงฺขฺยาวาจีหิ ปกาเร ธา โหติฯ

ทฺวีหิ ปกาเรหิ ทฺวิธาฯ เอวํ ติธา, จตุธา, ปญฺจธา, ทสธา, สตธา, สหสฺสธา, พหุธา, เอกธา, อเนกธาฯ

๕๑๘. เวกา ชฺฌํ [ก. ๓๙๗; รู. ๔๒๐; นี. ๘๓๗; จํ. ๔.๓.๒๔; ปา. ๕.๓.๔๖]ฯ

เอกมฺหา ปกาเร ชฺฌํ โหติ วาฯ

เอเกน ปกาเรน เอกชฺฌํ, เอกธา วาฯ

๕๑๙. ทฺวิตีเหธา [ก. ๔๐๔; รู. ๔๒๐-๓๗๐; นี. ๘๕๙; จํ. ๔.๓.๒๔; ปา. ๕.๓.๔๖]ฯ

ทฺวิติสเทฺทหิ ปกาเร เอธา โหติ วาฯ

เทฺวธา, เตธา, ทฺวิธา, ติธา วาฯ

๕๒๐. สพฺพาทีหิ ปกาเร ถา [ก. ๓๙๘; รู. ๔๒๑; นี. ๘๔๔; จํ. ๔.๓.๒๖; ปา. ๕.๓.๖๙]ฯ

พหุเภโท วา สามญฺญสฺส เภทโก วิเสโส วา ปกาโร, สพฺพาทีหิ ปกาเร ถา โหติฯ

สเพฺพน ปกาเรน สพฺพถา, สเพฺพหิ ปกาเรหิ สพฺพถา, ยาทิเสน ปกาเรน ยถา, ยาทิเสหิ ปกาเรหิ ยถาฯ เอวํ ตถา, อญฺญถา, อุภยถา, อิตรถาฯ

๕๒๑. กถมิตฺถํ [ก. ๓๙๙; รู. ๔๒๒; นี. ๘๔๕; ปา. ๕.๓.๒๔, ๒๕]ฯ

เอเต สทฺทา ปกาเร นิปจฺจนฺติฯ

เกน ปกาเรน กถํ, อิมินา ปกาเรน อิตฺถํฯ อิมินา สุเตฺตน กิํ, อิมสเทฺทหิ ถํ, ตฺถํปจฺจเย กตฺวา กิํสฺส กตฺตํ, อิมสฺส อิตฺตญฺจ กริยติฯ

๕๒๒. ตพฺพติ ชาติโย [ก. ๓๙๘; รู. ๔๒๑; นี. ๘๔๔; จํ. ๔.๓.๒๖; ปา. ๕.๓.๖๙]ฯ

โส ปกาโร อสฺส อตฺถีติ ตพฺพา, ตสฺมิํ ตพฺพติ, ปการวเนฺต ทเพฺพติ อโตฺถฯ ตํสามญฺญวาจิมฺหา ตพฺพติ ชาติยปจฺจโย โหติฯ

วิเสเสน ปฏุรูโป ปณฺฑิโต ปฏุชาติโยฯ วิเสเสน มุทุรูปํ วตฺถุ มุทุชาติยํฯ

๕๒๓. โส วีจฺฉาปฺปกาเรสุ [ก. ๓๙๗; รู. ๔๒๐; นี. ๘๓๖; จํ. ๔.๔.๒ ...เป.... ๕.๔.๔๓]ฯ

วีจฺฉายํ ปกาเร จ โสปจฺจโย โหติฯ

วีจฺฉายํ –

ปทํ ปทํ วาเจติ ปทโส วาเจติฯ ขณฺฑํ ขณฺฑํ กโรติ ขณฺฑโส กโรติ, พิลํ พิลํ วิภชฺชติ พิลโส วิภชฺชติ อิจฺจาทิฯ เอตฺถ จ ‘ปทํ ปทํ’ อิจฺจาทีสุ กฺริยาวิเสสเน ทุติยาฯ

ปกาเร –

พหูหิ ปกาเรหิ ปุถุโส, สเพฺพหิ ปกาเรหิ สพฺพโส อิจฺจาทิฯ

“โยนิโส อุปายโส, ฐานโส, เหตุโส, อตฺถโส, ธมฺมโส, สุตฺตโส, อนุพฺยญฺชนโส” อิจฺจาทีสุ ปน มหาวุตฺตินา ตติเยกวจนสฺส โสตฺตํฯ ตถา ทีฆโส, โอรโส อิจฺจาทิฯ

อิติ ปการราสิฯ

กุลราสิ

๕๒๔. ปิติโต ภาตริ เรยฺยณ [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]ฯ

ปิตุสทฺทมฺหา ตสฺส ภาตาติ อเตฺถ เรยฺยณ โหติฯ

ปิตุ ภาตา เปเตฺตโยฺย [อ. นิ. ๖.๔๔]ฯ ‘รานุพเนฺธนฺตสราทิสฺสา’ติ อุสฺส โลโป, ตสฺส ทฺวิตฺตํฯ

๕๒๕. มาติโต จ ภคินิยํ โฉ [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]ฯ

มาติโต ปิติโต จ ภคินิยํ โฉ โหติฯ

มาตุ ภคินี มาตุจฺฉา [อุทา. ๒๒], ปิตุ ภคินี ปิตุจฺฉา [สํ. นิ. ๒.๒๔๓]ฯ

๕๒๖. มาตาปิตูสฺวามโห [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๑.๖๐; ปา. ๔.๒.๓๖]ฯ

มาตาปิตูหิ เตสํ มาตาปิตูสุ อามโห โหติฯ

มาตุ มาตา มาตามหี, มาตุ ปิตา มาตามโห [ม. นิ. ๒.๔๑๑], ปิตุ มาตา ปิตามหี, ปิตุ ปิตา ปิตามโหฯ

อิติ กุลราสิฯ

หิต, สาธุ, อรหราสิ

๕๒๗. หิเต เรยฺยณ [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]ฯ

มาตาปิตูหิ เตสํ หิเต เรยฺยณ โหติฯ

มาตุ หิโต เมเตฺตโยฺย, ปิตุ หิโต เปเตฺตโยฺยฯ มาตาปิตูสุ สุปฺปฏิปโนฺนฯ

๕๒๘. อิโย หิเต [ก. ๓๕๖; รู. ๓๘๑; นี. ๗๗๓]ฯ

ตสฺส หิตนฺติ อเตฺถ อิโย โหติฯ

อุปาทานานํ หิตํ อุปาทานิยํฯ เอวํ โอฆนิยํ, โยคนิยํ, คนฺถนิยํ, นีวรณิยํ, สุตฺตวิภตฺติยา อญฺญเตฺถสุปิ อิโย, สมาโนทเร สยิโต โสทริโยฯ

๕๒๙. จกฺขฺวาทิโต โสฺส [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗]ฯ

ตสฺส หิตนฺติ อเตฺถ จกฺขฺวาทีหิ โสฺส โหติฯ

จกฺขุสฺส หิตํ จกฺขุสฺสํ [อ. นิ. ๕.๒๐๘], สุภรูปํ จกฺขุเภสชฺชญฺจฯ อายุโน หิตํ อายุสฺสํ [อ. นิ. ๕.๒๓๑], อายุวฑฺฒนวิธิฯ

๕๓๐. โณฺย ตตฺถ สาธุ [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗; จํ. ๓.๔.๑๐๐, ๑๐๓; ปา. ๔.๔.๙๘, ๑๐๓, ๑๐๕]ฯ

ตสฺมึ สาธูติ อเตฺถ โณฺย โหติฯ

สภายํ สาธุ สโภฺย, ‘สาธู’ติ กุสโล โยโคฺย หิโต วาฯ มิตฺตานํ หิตํ เมตฺตํฯ สุตฺตวิภาคา อญฺญตฺรปิ โณฺย, รถํ วหตีติ รจฺฉา, รถวีถิฯ

๕๓๑. กมฺมานิยญฺญา [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗]ฯ

ตสฺมึ สาธูติ อเตฺถ กมฺมมฺหา นิย, ญฺญา โหนฺติฯ

กเมฺม สาธุ กมฺมนิยํ, กมฺมญฺญํฯ

๕๓๒. กถาทิติโก [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗; จํ. ๓.๔.๑๐๔; ปา. ๔.๔.๑๐๒]ฯ

ตตฺถ สาธูติ อเตฺถ กถาทีหิ อิโก โหติฯ

กถายํ สาธุ กถิโก, ธมฺมกถายํ สาธุ ธมฺมกถิโก, สงฺคาเม สาธุ สงฺคามิโก, คามวาเส สาธุ คามวาสิโก, อุปวาเส สาธุ อุปวาสิโกฯ

๕๓๓. ปถาทีหิ เณยฺย [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๓.๔.๑๐๕; ปา. ๔.๔.๑๐๔]ฯ

ตตฺถ สาธูติ อเตฺถ ปถาทีหิ เณยฺย โหติฯ

ปเถ สาธุ ปาเถยฺยํ, สํ วุจฺจติ ธนํ, ตสฺส ปติ สปติ, สปติมฺหิ สาธุ สาปเตยฺยํฯ

๕๓๔. ทกฺขิณายารเห [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; จํ. ๔.๑.๘๐; ปา. ๕.๑.๖๙]ฯ

ทกฺขิณาสทฺทมฺหา อรหเตฺถ เณยฺย โหติฯ

ทกฺขิณํ อรหตีติ ทกฺขิเณยฺยฯ

๕๓๕. อาโย ตุมนฺตา [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕; 'ราโย ตุมนฺตา' (พหูสุ)]ฯ

ตุมนฺตมฺหา อรหเตฺถ อาโย โหติฯ

ฆาเตตุํ อรหตีติ ฆาเตตาโย, ชาเปตุํ อรหตีติ ชาเปตาโย, 'ชาเปตุ'นฺติ หาเปตุํ, ปพฺพาเชตุํ อรหตีติ ปพฺพาเชตาโย, มหาวุตฺตินา อายมฺหิ สพินฺทุโน อุสฺส โลโปฯ

อิติ หิต, สาธุ, อรหราสิฯ

วิกติราสิ

๕๓๖. ตสฺส วิการาวยเวสุ ณ ณิก เณยฺยมยา [ก. ๓๕๒, ๓๕๑, ๓๗๒; รู. ๓๗๖, ๓๗๔, ๓๘๕; นี. ๗๖๕, ๗๖๔, ๗๙๘; จํ. ๓.๓.๑๐๓; ปา. ๔.๓.๑๓๔]ฯ

ตสฺส วิกาโร, ตสฺส อวยโวติ อเตฺถสุ ณาทโย โหนฺติ, ปกติยา อุตฺตริ อวตฺถนฺตราปตฺติ วิกาโรฯ

อุทุมฺพรสฺส วิกติ โอทุมฺพรํ, ภสฺมา, อุทุมฺพรสฺส อวยโว โอทุมฺพรํ, ปณฺณาทิฯ กโปตาวยโว กาโปตํ, มํสโลหิตปตฺตาทิฯ

ณิกมฺหิ-กปฺปาสสฺส วิกติ กปฺปาสิกํ, สุตฺตํ วตฺถญฺจฯ

เณยฺยมฺหิ-เอณิสฺส อวยโว เอเณยฺยํ, มํสํฯ โกสกิมีนํ วิกติ โกเสยฺยํ, สุตฺตํ วตฺถญฺจฯ

มยมฺหิ-ติณานํ วิกติ ติณมยํฯ เอวํ ทารุมยํ, นฬมยํ, มตฺติกามยํ, คุนฺนํ วิกติ โคมยํ, กรีสํฯ

๕๓๗. ชตุโต มยณ วา [ก. ๓๗๒; รู. ๓๘๕; นี. ๗๙๘; จํ. ๓.๓.๑๐๘; ปา. ๔.๓.๑๓๘; ชตุโต สณ วา (พหูสุ)]ฯ

ตสฺส วิการาวยเวสุ ชตุโต มยณ โหติ วาฯ

ชตุโน วิกาโร ชตุมยํฯ

อิติ วิกติราสิฯ

วิเสสราสิ

๕๓๘. ตรตมิสฺสิกิยิฏฺฐาติสเย [ก. ๓๖๓; รู. ๓๙๐; นี. ๗๘๖; จํ. ๔.๓.๔๕; ปา. ๕.๓.๕๕, ๕๗]ฯ

อติสยเตฺถ เอเต ปจฺจยา ภวนฺติฯ

ปาปานํ อติสเยน ปาโปติ ปาปตโร, ปาปตโม, ปาปิสฺสิโก, ปาปิโย, ปาปิโฏฺฐ, อิตฺถิยํ ปาปตรา, อติสยโตปิ อติสยปจฺจโย โหติ, อติสเยน ปาปิโฏฺฐ ปาปิฏฺฐตโรฯ

๕๓๙. วจฺฉาทีหิ ตนุเตฺต ตโร [ก. ๓๖๓; รู. ๓๙๐; นี. ๗๘๖; จํ. ๔.๓.๗๔; ปา. ๕.๓.๙๑]ฯ

วจฺฉาทีหิ สพฺพตนุภาเว ตโร โหติฯ

อติตรุโณ วโจฺฉ วจฺฉตโร, อิตฺถิยํ วจฺฉตรีฯ โยพฺพนสฺส ตนุเตฺต โยพฺพนปตฺตานํ สุสุตฺตสฺส ตนุเตฺต อติตรุโณ อุสโภ อุกฺขตโร, อสฺสภาวสฺส ตนุเตฺต ตรุณอโสฺส อสฺสตโร, อิตฺถิยํ อสฺสตรีฯ สามตฺถิยสฺส ตนุเตฺต ตรุณอุสโภ อุสภตโรฯ

๕๔๐. กิํมฺหา นิทฺธารเณ ตรตมา [ก. ๓๖๓; รู. ๓๙๐; นี. ๗๘๖; จํ. ๔.๓.๗๗; ปา. ๕.๓.๙๒, ๙๓; '...รตร รตมา' (พหูสุ)]ฯ

กิํสทฺทา นิทฺธารเณ คมฺยมาเน ตร, ตมา โหนฺติฯ

กตโร ภวตํ เทวทโตฺต, กตโร ภวตํ ยญฺญทโตฺต, กตโม ภวตํ เทวทโตฺต, กตโม ภวตํ ยญฺญทโตฺต, 'กิสฺส โก'ติ สุเตฺตน ตร, ตเมสุ กิสฺส กตฺตํฯ

อิติ วิเสสราสิฯ

สมูหราสิ

๕๔๑. สมูเห กณณณิกา [ก. ๓๕๔; รู. ๓๗๙; นี. ๗๗๑; จํ. ๓.๑.๔๓-๔๗; ปา. ๔.๒.๓๗-๔๒]ฯ

ตสฺส สมูโหติ อเตฺถ กณ, ณ, ณิกา โหนฺติฯ

โคตฺตปจฺจยเนฺตหิ ตาว – ราชญฺญานํ สมูโห ราชญฺญกํ, มานุสฺสกํฯ

อุกฺขาทีหิ-อุกฺขานํ อุสภานํ สมูโห โอกฺขกํ, โอฏฺฐานํ สมูโห โอฏฺฐกํ, อุรพฺภานํ สมูโห โอรพฺภกํฯ เอวํ ราชกํ, ราชปุตฺตกํ, หตฺถิกํ, เธนุกํ, สสํ อเทนฺติ ภกฺขนฺตีติ สสาทกา, เตสํ สมูโห สสาทกกํฯ อิกฺขณิกํฯ

ณมฺหิ-อมิตฺตานํ สมูโห อมิตฺตํฯ

ณิกมฺหิ-อปูปานํ สมูโห อาปูปิกํ, สกุณานํ สมูโห สากุณิโก [สํกุลานํ สมูโห สํกุลิกํ?]ฯ

๕๔๒. ชนาทีหิ ตา [ก. ๓๕๕; รู. ๓๘๐; นี. ๗๗๑; จํ. ๓.๑.๖๙; ปา. ๔.๒.๔๓]ฯ

ตสฺส สมูโหติ อเตฺถ ตา โหติฯ

ชนตา, ราชตา, พนฺธุตา, คามตา, สหายตา, นครวาสีนํ สมูโห นาครตา อิจฺจาทิฯ

๕๔๓. อยูภทฺวิตีหํเส [ก. ๓๕๔; รู. ๓๗๙; นี. ๗๗๑; จํ. ๔.๒.๔๗, ๔๘; ปา. ๕.๒.๔๓, ๔๔]ฯ

อุภ, ทฺวิ, ตีหิ ตสฺส อํสเตฺถ อโย โหติฯ

อุโภ อํสา ภาคา อสฺสาติ อุภยํ, เทฺว อํสา อสฺสาติ ทฺวยํ, ตโย อํสา อสฺสาติ ตยํ, วตฺถุตฺตยํ, รตนตฺตยํ, เทฺว วา ตโย วา อํสา อสฺสาติ ทฺวตฺตยํฯ

อิติ สมูหราสิฯ

ทตฺต, นิพฺพตฺตราสิ

๕๔๔. เตน ทเตฺต ลิยา [ก. ๓๕๘, ๓๕๖; รู. ๓๘๓, ๓๘๑; นี. ๗๗๘, ๗๗๓]ฯ

เตน ทโตฺตติ อเตฺถ ล, อิยา โหนฺติฯ มหาวุตฺตินา ทินฺนสทฺทสฺส ทตฺตตฺตํฯ

เทเวน ทโตฺตติ เทวโล [ชา. ๑.๘.๖๕]ฯ ‘เทวิโล’ติปิ [เทวีโล?] ปาฬิฯ เทวิโย, เทวทโตฺต วาฯ

เอวํ พฺรหฺมโล, พฺรหฺมิโย, พฺรหฺมทโตฺต, สิเวน พิสฺสนุเทวราเชน ทโตฺต สีวโล, สีวิโย, อิตฺถิยํ สีวลิ, สีวิยิ, สิสฺส ทีโฆฯ

๕๔๕. เตน นิพฺพเตฺต [ก. ๓๕๓; รู. ๓๗๘; นี. ๗๖๗; ‘เตน นิพฺพเตฺต อิโม’?]ฯ

เตน นิพฺพเตฺต อิโม โหติฯ

ปาเกน นิพฺพตฺตํ ปากิมํ, เผเณน นิพฺพตฺตํ เผณิมํ, เวฐเนน นิพฺพตฺตํ เวฐิมํฯ เอวํ เวธิมํ, โคปฺผเนน นิพฺพตฺตํ โคปฺผิมํ [ปารา. อฏฺฐ. ๒.๔๓๑], ปุปฺผทามํ, กรเณน นิพฺพตฺตํ กิตฺติมํ, กุตฺติมํ วา, มหาวุตฺตินา กรณสฺส กิตฺตํ กุตฺตญฺจฯ สุตฺตวิภเตฺตน สํหาริมํ, อาหาริมํ อิจฺจาทีนิ สิชฺฌนฺติฯ

อิติ ทตฺต, นิพฺพตฺตราสิฯ

ล, อิต, กราสิ

๕๔๖. ตนฺนิสฺสิเต โล [ก. ๓๕๘; รู. ๓๘๓; นี. ๗๗๘; ‘โลฺล’ (พหูสุ)]ฯ

ตนฺนิสฺสิตเตฺถ โล โหติฯ

เวทํ ญาณํ นิสฺสิตํ เวทลฺลํ, ลสฺส ทฺวิตฺตํ, ทุฏฺฐุ นิสฺสิตํ ทุฏฺฐุลฺลํฯ ‘‘มทนียํ, พนฺธนียํ, มุจฺฉนียํ, รชนียํ, คมนียํ, ทสฺสนียํ’’ อิจฺจาทีนิ กรเณ วา อธิกรเณ วา อนียปจฺจเยน สิชฺฌนฺติฯ

‘ธูมายิตตฺต’นฺติอาทีสุ ธูโม วิย อตฺตานํ อาจรตีติ ธูมายิตํ, คคนํ, ธูมายิตํ เอว ธูมายิตตฺตํ, สกเตฺถ ตฺตฯ เอวํ ติมิรายิตตฺตํ, นามธาตุโต [สํ. นิ. ๓.๘๗] อายปจฺจเยน สิทฺธํฯ

๕๔๗. สญฺชาตา ตารกาทฺวิตฺวิโต [ก. ๕๕๕; รู. ๖๑๒; นี. ๑๑๔๒; จํ. ๔.๒.๓๗ …เป. … ๕.๒.๓๖; ‘สญฺชาตํ…’ (พหูสุ)]ฯ

ตารกาทีหิ เต อสฺส สญฺชาตาติ อเตฺถ อิโต โหติฯ

ตารกา สญฺชาตา อสฺสาติ ตารกิตํ, คคนํฯ ปุปฺผานิ สญฺชาตานิ อสฺสาติ ปุปฺผิโตฯ เอวํ ผลิโต, รุกฺโขฯ ปลฺลวานิ สญฺชาตานิ อสฺสาติ ปลฺลวิตา, ลตาฯ ทุกฺขํ สญฺชาตํ อสฺสาติ ทุกฺขิโต, สุขํ สญฺชาตํ อสฺสาติ สุขิโตฯ

ปณฺฑา วุจฺจติ ปญฺญา, ปณฺฑา สญฺชาตา อสฺสาติ ปณฺฑิโต, ทโณฺฑ สญฺชาโต อสฺสาติ ทณฺฑิโตฯ มหาวุตฺตินา ตสฺส นเตฺต มลํ สญฺชาตํ อสฺสาติ มลินํฯ ตถา ปิปาสา สญฺชาตา อสฺสาติ ปิปาสิโต, ชิฆจฺฉา สญฺชาตา อสฺสาติ ชิฆจฺฉิโต, พุภุกฺขา สญฺชาตา อสฺสาติ พุภุกฺขิโต, มุจฺฉา สญฺชาตา อสฺสาติ มุจฺฉิโต, วิสญฺญา สญฺชาตา อสฺสาติ วิสญฺญิโต, นิทฺทา สญฺชาตา อสฺสาติ นิทฺทิโตฯ

เอวํ คพฺพ-ถเมฺภ คพฺพิโตฯ ทพฺพ-ปาฏเว ทพฺพิโตฯ อนฺตรํ สญฺชาตํ อสฺสาติ อนฺตริโต, วจฺจํ สญฺชาตํ อสฺสาติ วจฺจิโตฯ

๕๔๘. นินฺทาญฺญาตปฺปปฏิภาครสฺสทยาสญฺญาสุ โก [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๕; จํ. ๔.๓.๖๒, ๖๓, ๖๔; ปา. ๕.๓.๗๓-๗๙, ๙๖, ๙๗]ฯ

นินฺทาทีสุ โชตนิเยสุ นามสฺมา โก โหติฯ

นินฺทายํ – กุจฺฉิโต สมโณ สมณโกฯ เอวํ มุณฺฑโก, อสฺสโก, อุทฺธุมาตกํ, วินีลกํ, วิปุพฺพกํ, อฏฺฐิกํ อิจฺจาทิฯ

อญฺญาเต – อญฺญาโต อโสฺส อสฺสโก, กสฺส อยํ อโสฺสติ วา อสฺสโก อิจฺจาทิฯ

อปฺปเตฺถ – อปฺปกํ เตลํ เตลกํฯ เอวํ ฆตกํ, ขุทฺทกํ ธนุ ธนุกํ, รถกํ, คามกํ อิจฺจาทิฯ

ปฏิภาคเตฺถ – หตฺถิรูปกํ หตฺถิกํฯ เอวํ อสฺสกํ, พลีพทฺทโก อิจฺจาทิฯ

รเสฺส-รโสฺส มนุโสฺส มนุสฺสโกฯ เอวํ รุกฺขโก, ปิลกฺขโก อิจฺจาทิฯ

ทยายํ-อนุกมฺปิโต ปุโตฺต ปุตฺตโกฯ เอวํ วจฺฉโก, อิตฺถิกา, อมฺพกา, กุมาริกา อิจฺจาทิฯ

สญฺญายํ-นามมเตฺตน โมโร วิย โมรโก อิจฺจาทิฯ

อิติ ล, อิต, ก ราสิฯ

อภูตตพฺภาวราสิ

๕๔๙. อภูตตพฺภาเว กราสภูโยเค วิการาจี [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๕; จํ. ๔.๔.๓๕; ปา. ๕.๔.๕๐]ฯ

ปุเพฺพ ตสฺส อภูตสฺส วตฺถุโน กทาจิ ตถา ภวนํ อภูตตพฺภาโว, ตสฺมึ อภูตตพฺภาเว โชต นิเย สติ กรา'ส, ภูธาตูนํ โยเค วิการวาจิมฺหา นามสฺมา จานุพนฺธ อีปจฺจโย โหติฯ

อธวลํ ธวลํ กโรติ ธวลีกโรติ, อธวโล ธวโล สิยา ธวลีสิยา, อธวโล ธวโล ภวติ ธวลีภว ติฯ เอวํ ธวลีกาโร, ธวลีภูโตฯ

อภูตตพฺภาเวติ กึ? ฆฏํ กโรติ, ฆโฏ อตฺถิ, ฆโฏ ภวติฯ

กราสภูโยเคติ กึ? อธวโล ธวโล ชายเตฯ

วิการาติ กึ? ปกติยา มา โหตุ, สุวณฺณํ กุณฺฑลํ กโรติ, สุวณฺณสฺส กุณฺฑลกรณํ นาม โลเก ปกติรูปนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ สุวณฺณํ กุณฺฑลํ สิยา, สุวณฺณํ กุณฺฑลํ ภวตีติฯ

อิติ อภูตตพฺภาวราสิฯ

สกตฺถราสิ

๕๕๐. สกเตฺถ [ก. ๑๗๘, ๓๖๐, ๓๗๒; รู. ๒๒๔, ๓๘๗, ๓๘๕, ๓๗๘; นี. ๓๖๔, ๗๘๐, ๗๙๘, ๗๖๗]ฯ

สกเตฺถปิ ปจฺจยา ทิสฺสนฺติฯ 'สกโตฺถ'ติ สกปทโตฺถ, ปกติลิงฺคปทโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ

หีโน เอว หีนโก, โปโต เอว โปตโก, เทโว เอว เทวตา, ยถาภูตเมว ยถาภุจฺจํ, กรุณา เอว การุญฺญํ, ปตฺตกาลเมว ปตฺตกลฺลํ, อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ, ปาคุญฺญเมว ปา คุญฺญตา, กมฺมญฺญเมว กมฺมญฺญตา, ทานํ เอว ทานมยํ, สีลํ เอว สีลมยํฯ เอวํ ภาวนามยํ อิจฺ จาทิฯ

ยถา จ อมจฺจปุตฺตา เอว 'อมจฺจปุตฺติยา'ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ ''สกฺยปุโตฺต เอว สกฺยปุตฺติโย, อสมโณ โหติ อสกฺยปุตฺติโย [ปารา. ๕๕], เอวํ นาฎปุตฺติโย, ทาสปุตฺติโย''ติปิ ยุชฺชติฯ

'ภยทสฺสิวา, อตฺถทสฺสิมา'ติ วนฺตุ, มนฺตุปจฺจยาสกเตฺถปิ ยุชฺชนฺติฯ 'พฺรหฺมวณฺณี, เทว วณฺณี'ติ เอเตฺถ พฺรหฺมุโน วโณฺณ พฺรหฺมวโณฺณ, พฺรหฺมวโณฺณ วิย วโณฺณ อสฺส อตฺถีติ อเตฺถ สติ อีปจฺจโย ปจฺจยโตฺถ เอว โหติ, น สกโตฺถฯ พฺรหฺมวโณฺณ วิย วโณฺณ ยสฺส โสยํ พฺรหฺมวณฺณีติ อเตฺถ สติ สกโตฺถเยวฯ อปิ จ เอกสฺมึ อญฺญปทเตฺถ เทฺว สมาส, ตทฺธิตา วตฺ ตนฺตีติปิ ยุชฺชติ, ตถา 'ปคุณสฺส ภาโว ปาคุญฺญตา'ติอาทีสุ เทฺว ตทฺธิตปจฺจยา ภาวเตฺถติฯ

อิติ สกตฺถราสิฯ

นิทฺทิฎฺฐปจฺจยราสิ

๕๕๑. อญฺญสฺมึ [ก. ๓๕๒; รู. ๓๗๖; นี. ๗๖๕]ฯ

ปุเพฺพ นิทฺทิฎฺฐา ณาทโย ปจฺจยา นิทฺทิฎฺฐตฺถโต อเญฺญสฺปิ อเตฺถสุ ทิสฺสนฺติฯ

มคเธสุ ชาโต มาคโธ, มคเธสุ สํวฑฺฒิโต มาคโธ, มคเธสุ นิวุโตฺถ มาคโธ, มคธานํ มคเธสุ วา อิสฺสโร มาคโธ อิจฺจาทิ, โณฯ

กาสึ อคฺฆตีติ กาสิโย [จูฬว. ๓๗๖], ‘กาสี’ติ สตํ วา สหสฺสํ วา วุจฺจติ, อิโยฯ

เอวมเญฺญปิ ปจฺจยา ยถานุรูปํ เวทิตพฺพาฯ

๕๕๒. ทิสฺสนฺตเญฺญปิ ปจฺจยา [ก. ๓๕๑, ๓๕๒; รู. ๓๗๔, ๓๗๖; นี. ๗๖๔, ๗๖๕]ฯ

ปุเพฺพ นิทฺทิฎฺฐปจฺจเยหิ อเญฺญปิ ปจฺจยา นิทฺทิเฎฺฐสุ อนิทฺทิเฎฺฐสุ จ อเตฺถสุ ทิสฺสนฺติฯ

วิสทิสา [วิวิธา (โมค.)] มาตโร วิมาตโร, ตาสํ ปุตฺตา เวมาติกา [เนตฺติ ๙๕], อิกณฯ

ปเถ คจฺฉนฺตีติ ปถาวิโน [ม. นิ. ๒.๓๔๗], อฆํ ทุกฺขํ ปาปํ วา คจฺฉตีติ อฆาวี, อาวีฯ

อิสฺสา อสฺส อตฺถีติ อิสฺสุกี [ชา. ๑.๖.๔๓], อุกีฯ

ธุรํ วหนฺตีติ โธรยฺหา [อ. นิ. ๓.๕๘], ยฺหณฯ

โลภสฺส หิตา โลภเนยฺยาฯ เอวํ โทสเนยฺยา, โมหเนยฺยา, อเนโยฺยฯ

ทสฺสนํ อรหตีติ ทสฺสเนโยฺยฯ เอวํ วนฺทเนโยฺย, ปูชเนโยฺย, นมสฺสเนโยฺย, เอโยฺยฯ

โอฆานํ หิตา โอฆนิยา, โยคนิยา, คนฺถนิยา, กมฺมนิยํ, อตฺตนิยํ, ทสฺสนิยํ, ปูชนิโย, นมสฺสนิโย อิจฺจาทิ, อนิโยฯ

ยํ ปริมาณํ อสฺสาติ ยาวํ, ยาวนฺตสฺส ภาโว ยาวตฺวํฯ เอวํ ตาวตฺวํ, ตฺวฯ

ปรมานํ อุตฺตมปุริสานํ ภาโว กมฺมํ วา ปารมี, สมคฺคานํ ภาโว กมฺมํ วา สามคฺคี, ณีฯ

‘‘นาควตา, สีหวตา, อาชญฺญวตา’’ อิจฺจาทีสุ ภาเว วนฺตุปจฺจยํ อิจฺฉนฺติฯ

มาตุ ภาตา มาตุโล, อุโลฯ

อิติ นิทฺทิฎฺฐปจฺจยราสิฯ

วุทฺธิราสิ

‘ปทานมาทิสฺสายุวณฺณสฺสาเอโอ ณานุพเนฺธ’ติ ปทาทิภูตานํ อการ, อิวณฺณุ’วณฺณานํ อา, เอ, โอวุทฺธิฯ

อาทิโจฺจ, วาสิโฏฺฐ, เวนเตโยฺย, เมนิโก, เปตฺติกํ, โอทุมฺพรํ, โอฬุมฺปิโก, โอทคฺยํ, โทภคฺคํ, โสภคฺคํ อิจฺจาทิฯ

ณานุพเนฺธติ กึ? นามโก, ปทโก, ปุราตโนฯ

‘มเชฺฌ’ติ สุเตฺตน ปทมเชฺฌปิ วุทฺธิ, วาเสโฏฺฐ, อฑฺฒเตโยฺย อิจฺจาทิฯ

๕๕๓. สํโยเคปิ กฺวจิ [ก. ๔๐๕; รู. ๓๖๕; นี. ๘๖๔; ‘ปิ’ (พหูสุ นตฺถิ)]ฯ

ณานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร สํโยเคปิ กฺวจิ วุทฺธิ โหติฯ

เปเตฺตโยฺย, เปตฺติกํ, เทโจฺจ, ปมุเข สาธุ ปาโมกฺขํ, ปมุทิตสฺส ภาโว ปาโมชฺชํ, วตฺตพฺพนฺติ วากฺยํ, ภชิตพฺพนฺติ ภาคฺยํ, โภคฺคํ, โยคฺคํ อิจฺจาทิฯ

อิติ วุทฺธิราสิฯ

โลปราสิ

‘โลโปวณฺณิวณฺณาน’นฺติ สุเตฺตน ณฺยมฺหิ ปเร อวณฺณิ’วณฺณานํ โลโปฯ

ตตฺถ อวเณฺณ-ปณฺฑิจฺจํ, ตจฺฉํ, ทายชฺชํ, ทฺวิธา ภาโว เทฺวชฺฌํ, กรุณาเยว การุญฺญํ อิจฺจาทิฯ

อิวเณฺณ-อธิปติสฺส ภาโว อาธิปจฺจํฯ เอวํ อาทิโจฺจ, โกณฺฑโญฺญ อิจฺจาทิฯ

‘อุวณฺณสฺสาวง สเร’ติ สเร ปเร อุวณฺณสฺส อวง โหติฯ

ณมฺหิ-ลหุโน ภาโว ลาฆวํ, ราฆวํ, ชมฺพุรุเกฺข ภวํ ชมฺพวํฯ ตถา กปิลวตฺถุมฺหิ ภวํ กาปิลวตฺถวํ, วนํฯ ภาตุโน อปจฺจํ ภาตโพฺย, คพฺยํ, ทพฺยํฯ

‘เฏ สติสฺสา…’ติ ฏมฺหิ ปจฺจเย วีสติ, ตีสตีนํ ติโลโปฯ

วีสติยา ปูรโณ วีโส, เอกูนวีโสฯ เอวํ ตีโส, เอกูนตีโสฯ

‘รานุพเนฺธนฺตสราทิสฺสา’ติ รานุพเนฺธ ปจฺจเย ปทนฺตสราทีนํ โลโปฯ

เมเตฺตโยฺย, เปเตฺตโยฺย, กิวํ, กิตฺตกํ, อีที, อีทิโกฺข, อีทิโส, อาหจฺจ, อุปหจฺจ, สกฺกจฺจ, อธิกิจฺจ, กิริยา, เวทคู, ปารคู อิจฺจาทิฯ

๕๕๔. ปจฺจยานํ โลโป [ก. ๓๙๑; รู. ๔๒๓; นี. ๘๓๐; โมคฺคลฺลาเน ‘โลโป’ เตฺวว ทิสฺสติ]ฯ

ปจฺจยานํ กฺวจิ โลโป โหติฯ

พุเทฺธ รตนํ ปณีตํ, จกฺขุ สุญฺญํ อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา [สํ. นิ. ๔.๘๕]ฯ เอตฺถ จ รตนสฺส ภาโว รตนํ, อตฺตโน ภาโว อตฺตา, อตฺตโน สกสฺส ภาโว อตฺตนิยนฺติ เอวํ ภาวปจฺจยโล

โปฯ

“พุทฺธานุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ”อาทีสุ “พุทฺธสฺส ภาโว พุโทฺธ, พุทฺธสฺส อยํ คุโณ พุโทฺธ”ติอาทินา นเยน ปจฺจยโลโป เวทิตโพฺพฯ

๕๕๕. โลโป วีมนฺตุวนฺตูนํ [ก. ๒๖๘; รู. ๓๙๗; นี. ๕๑๘]ฯ

อิยิ’เฏฺฐสุ ปเรสุ วี, มนฺตุ, วนฺตูนํ โลโป โหติฯ

เมธาวีนํ อติสเยน เมธาวีติ เมธิโย, เมธิโฏฺฐ, สติมนฺตานํ อติสเยน สติมาติ สติโย, สติโฏฺฐ, คุณวนฺตานํ อติสเยน คุณวาติ คุณิโย, คุณิโฏฺฐฯ

อิติ โลปราสิฯ

ขุทฺทกราสิ นิฏฺฐิโตฯ

นานาตฺตราสิ

๕๕๖. โช วุทฺธสฺสิยิเฏฺฐสุ [ก. ๒๖๒; รู. ๓๙๑; นี. ๕๑๓; จํ. ๔.๓.๕๐; ปา. ๕.๓.๖๑, ๖๒]ฯ

อิยิ’ฏฺฐปจฺจเยสุ ปเรสุ วุทฺธสทฺทสฺส โช โหติฯ

วุทฺธานํ อติสเยน วุโทฺธติ เชยฺย, เชโฏฺฐฯ

๕๕๗. พาฬฺหนฺติกปสตฺถานํ สาธเนทสชา [ก. ๒๖๓, ๒๖๔, ๒๖๕; รู. ๓๙๒, ๓๙๓, ๓๙๔; นี. ๕๑๒, ๕๑๔, ๕๑๕; จํ. ๔.๓.๔๙, ๕๑; ปา. ๕.๓.๖๐, ๖๓; ‘… ทสา’ (พหูสุ)]ฯ

อิย, อิฏฺฐปจฺจเยสุ ปเรสุ พาฬฺห, อนฺติก, ปสตฺถสทฺทานํ สาธ, เนท, ส, ชาเทสา โหนฺติฯ

พาฬฺหานํ อติสเยน พาโฬฺหติ สาธิโย, สาธิโฏฺฐ, อนฺติกานํ อติสเยน อนฺติโกติ เนทิโย, เนทิโฏฺฐ, ปสตฺถานํ อติสเยน ปสโตฺถติ เสยฺย, เสโฏฺฐ, เชยฺย, เชโฏฺฐฯ

๕๕๘. กณกน อปฺปยุวานํ [ก. ๒๖๖, ๒๖๗; รู. ๓๙๕, ๓๙๖; นี. ๕๑๖, ๕๑๗; จํ. ๔.๓.๕๓; ปา. ๕.๓.๖๔]ฯ

อิย , อิฏฺฐปจฺจเยสุ ปเรสุ อปฺป, ยุวสทฺทานํ กณ, กนอาเทสา โหนฺติฯ

อปฺปานํ นวานํ อติสเยน อโปฺป นโวติ กณิโย, กณิโฏฺฐ, ยุวานํ ตรุณานํ อติสเยน ยุวา ตรุโณติ กนิโย, กนิโฏฺฐ, กนิเย วเย ภวา กณฺญาฯ

๕๕๙. โกสชฺชาชฺชว ปาริสชฺช สุหชฺช มทฺทวาริสฺยาส ภาชญฺญเถยฺยพาหุสจฺจา [ก. ๓๖๐, ๓๖๑; รู. ๓๘๗, ๓๘๘; นี. ๗๘๐, ๗๘๑; ‘…ริสฺสา…” (พหูสุ)]ฯ

ภาว, กเมฺมสุ ณานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร เอเต สทฺทา นิปจฺจเนฺตฯ ตตฺถ อชฺชว, มทฺทวา’สภสทฺทา ณมฺหิ สิชฺฌนฺติ, เสสา ณฺยมฺหิฯ

ตตฺถ อุชุโน ภาโว อชฺชวํ, อิมินา สุเตฺตน ณมฺหิ อุสฺส อตฺตํ, ‘อุวณฺณสฺสาวง…’ อิติ อุสฺส อวตฺตํฯ เอวํ มุทุโน ภาโว มทฺทวํ, อุสภสฺส ภาโว อาสภํ, อุสฺส อาตฺตํฯ กุสิตสฺส [กุสีตสฺส?] ภาโว โกสชฺชํ, อิมินา อิโลโป, ตฺยสฺส ชฺชตฺตํ, ปริสาสุ อุปฺปโนฺน ปาริสโชฺช [ที. นิ. ๒.๒๑๕], ทาคโม, สุหทโยว สุหโท, ยโลโป, สุหทสฺส ภาโว โสหชฺชํ [ชา. ๑.๕.๒๓], อิสิโน อิทํ อาริสฺยํ, อิสฺส อาริตฺตํ, อาชานิยสฺส [อาชานียสฺสาติปิ ทิสฺสติ] ภาโว อาชญฺญํ, ยโลโป, ปุน ‘โลโปวณฺณิวณฺณาน’นฺติ อิโลโป, ตโต ปรํ สนฺธิรูปํ, อาชานิโย เอว วา อาชโญฺญ [ชา. ๑.๑.๒๔], สกเตฺถ โณฺย, เถนสฺส ภาโว, กมฺมํ วา เถยฺยํ, นสฺส ยตฺตํ, พหุสฺสุตสฺส ภาโว พาหุสจฺจํ, อุสฺส อตฺตํ, ปุน สนฺธิรูปํฯ

๕๖๐. อธาตุสฺส เก [ปาณินิเย, จเนฺท จ ‘กาก’อิติ ปญฺจมฺยนฺตํ ทิสฺสเต] **สฺยาทิโต เฆสฺสิ** [ก. ๔๐๔; รู. ๓๗๐; นี. ๘๕๙]ฯ

‘เฆสฺสี’ติ เฆ+อสฺส+อิ, ฉปทมิทํ สุตฺตํฯ

อธาตุสฺส อวยวภูเต กกาเร ปเร ปุพฺพสฺส อการสฺส พหุลํ อิ โหติ กนิสฺสิเต เฆ อสฺยาทิโต ปเร สติฯ

พาลิกา, เอกิกา, หตฺถิโปติกา, มหลฺลิกา, กุมฺภการิกา, กมฺมการิกา, อนฺนทายิกา, อุปาสิกา, สาวิกา, ธมฺมวาจิกาฯ

อธาตุสฺสาติ กึ? กุลุปกา- ภิกฺขุนี, เธนุปกา, ขีรุปกา-วจฺฉี, อิธ ธาตฺวาเทโสปิ กกาโร ธาตุสญฺญํ ลภติเยวฯ

เกติ กึ? เวทนา, เจตนาฯ

อสฺยาทิโตติ กึ? พหุปริพฺพาชกา-ราชธานีฯ

อสฺสาติ กึ? พหุกตฺตุกา-สาลาฯ

เอตฺถ จ พหโว ปริพฺพาชกา ยสฺสา สา พหุปริพฺพาชกาติ วิคฺคโหฯ ปริพฺพาชกสโทฺท ปกติสฺยาทิสโทฺท โหติ, ตสฺมา กนิสฺสิตสฺส ฆสญฺญสฺส อาการสฺส สฺยาทิโต ปรตฺตา ปุพฺพสฺส อสฺส อิตฺตํ น ภวติฯ ยทิ ภเวยฺย, พหุกา ปริพฺพาชิกาโย ยสฺสนฺติ อตฺถปฺปสโงฺค สิยาติฯ

อิติ นานาตฺตราสิ นิฎฺฐิโตฯ

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานพฺยากรณ-

ทีปนิยา ตทฺธิตกโณฺฑ ปญฺจโมฯ

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

สุทฺธกตฺตุรูป

อถ ธาตุปจฺจยสํสิทฺธํ กาล, การก, ปุริส, สงฺขฺยาเภททีปกํ ลิงฺคเภทรหิตํ กฺริยาปธานวาจกํ ตฺยาทฺยนฺตนามกํ อาขฺยาตปทํ ทีปิยเตฯ

ตตฺถ กฺริยํ ธาเรตีติ **ธาตุ**ฯ สา ปกติธาตุ, วิกติธาตุ, นามธาตุวเสน ติวิธาฯ

ตตฺถ ภู, หู, คมฺ, ปจ อิจฺจาทิ **ปกติธาตุ** นาม สภาเวน สิทฺธตฺตาฯ

ติติกฺข, ติกิจฺฉ, พุภุกฺข, ชิฆจฺฉอิจฺจาทิ **วิกติธาตุ** นาม สงฺขตวเสน สิทฺธตฺตาฯ

ปุตฺตีย, ปพฺพตาย อิจฺจาทิ **นามธาตุ** นาม นามภูตสฺส สโต กฺริยวาจีปจฺจยโยเคน ธาตุภฺฐาเน ฐิตตฺตาฯ

ปกติธาตุ จ สกมฺมิกา’กมฺมิกวเสน ทุวิธาฯ

ตตฺถยา ธาตุ กมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทติ, สา **สกมฺมิกา** นามฯ คามํ คจฺฉติ, โอทนํ ปจติ อิจฺจาทิฯ

ยา กมฺมนิรเปกฺขํ กฺริยํ วทติ, สา **อกมฺมิกา** นามฯ ภวติ, โหติ, ติฏฺฐติ, เสติ อิจฺจาทิฯ

สกมฺมิกา จ เอกกมฺมิก, ทฺวิกมฺมิกวเสน ทุวิธาฯ

ตตฺถ ยา เอกกมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทติ, สา เอกกมฺมิกา นามฯ คามํ คจฺฉติ, โอทนํ ปจติ อิจฺจาทิฯ

ยา ปธานา’ปธานวเสน กมฺมทฺวยาเปกฺขํ กฺริยํ วทติ, สา ทฺวิกมฺมิกา นามฯ

สา จ นฺยาทิ, ทุหาทิวเสน ทุวิธาฯ

ตตฺถ ยา ธาตุ ปาปนตฺถา โหติ, สา นฺยาทิ นามฯ อชํ คามํ เนติ, ภารํ คามํ วหติ, สาขํ คามํ อากฑฺฒติฯ

เสสา ทฺวิกมฺมิกา ทุหาทิ นามฯ คาวึ ขีรํ ทุหติ, พฺราหฺมณํ กมฺพลํ ยาจติ, ทายกํ ภิกฺขํ ภิกฺขติ, โคณํ วชํ รุนฺธติ, ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ, สิสฺสํ ธมฺมํ อนุสาสติ, ภควา ภิกฺขู เอตํ [วจนํ] อโวจ, ราชา อมจฺจํ วจนํ พฺรวีติ อิจฺจาทิฯ

ตตฺถ ยทา กมฺมสฺมึ รูปํ สิชฺฌติ, ตทา วิภตฺติ, ปจฺจยา นฺยาทิมฺหิ ปธานกมฺมํ วทนฺติ, ทุหาทิมฺหิ อปธานกมฺมํ, สพฺพธาตูสุ การิตโยเค การิตกมฺมนฺติ, สพฺพเณฺจตํ ธาตูนํ ปกติอตฺถวเสน วุตฺตํ, อเนกตฺถตฺตา ปน ธาตูนํ อตฺถนฺตรวจเน วา นานุปสคฺคโยเค วา อกมฺมิกาปิ สกมฺมิกา โหนฺติ, สกมฺมิกาปิ อกมฺมิกา โหนฺติฯ

อตฺถนฺตรวจเน ตาว –

วิท – สตฺตายํ, ธโมฺม วิชฺชติ, สํวิชฺชติฯ

วิท – ญาเณ, ธมฺมํ วิทติฯ

วิท – ลาเภ, ธนํ วินฺทติฯ

วิท – อนุภวเน, สุขํ เวเทติ, วิปากํ ปฏิสํเวเทติ [ม. นิ. ๓.๓๐๓]ฯ

วิท – อาโรจเน, เวทยามหํ ภเนฺต เวทยตีติ มํ ธาเรตุ [จูฬว. อฏฺฐ. ๑๐๒], การณํ นิเวเทติ, ธมฺมํ ปฏิเวเทติ อิจฺจาทิฯ

นานุปสคฺคโยเค –

ปท-คติยํ, มคฺคํ ปชฺชติ, ปฏิปชฺชติ, มโคฺค อุปฺปชฺชติ, นิปชฺชติ, สมฺปชฺชติ, โภโค ภวติ, สมฺภวติ, โภคํ อนุภวติ, ตณฺหํ อภิภวติ, ปริภวติ, อธิภวติ, อรญฺญํ อภิสมฺภวติ, อโชฺฌคาหตีติ อโตฺถฯ คจฺฉนฺตํ มเคฺค อภิสมฺภวติ, สมฺปาปุณาตีติ อโตฺถ อิจฺจาทิฯ

ปทานํ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา วา อตฺถสมฺปตฺติยา วา อุปการกา วิภตฺติ, ปจฺจยา ปจฺจยา นามฯ

ตตฺถ วิภตฺติโย ตฺยาทิ, ตฺวาทิอิจฺจาทินา อฏฺฐวิธา ภวนฺติ, สรูปโต ฉนฺนวุติวิธาฯ

ตตฺถ ปุพฺพฉกฺกภูตานิ อฏฺฐจตฺตาลีสรูปานิ **ปรสฺสปทานิ** นามฯ ปรฉกฺกภูตานิ อฏฺฐจตฺตาลีสรูปานิ **อตฺตโนปทานิ** นามฯ

ตตฺถ ปรหิตปฏิสํยุเตฺตสุ ฐาเนสุ ปวตฺติพหุลานิ ปทานิ ปรสฺสปทานิ นามฯ อตฺตหิตปฏิสํยุเตฺตสุ ปวตฺติพหุลานิ อตฺตโนปทานิ นามาติ **เอเก**ฯ

ปโร วุจฺจติ กตฺตา สพฺพกฺริยาสาธารณตฺตา, อตฺตา วุจฺจติ กมฺมํ สกสกกฺริยาสาธารณตฺตา, ปรสฺส อภิธายกานิ ปทานิ ปรสฺสปทานิ, อตฺตโน อภิธายกานิ ปทานิ อตฺตโนปทานีติ **อเญฺญ**ฯ

อตฺตา วุจฺจติ ปทตฺถานํ สรีรภูตา กฺริยา, กตฺตุนา ปน สาธฺยเฏฺฐน กฺริยรูปานิ ภาว, กมฺมานิปิ อตฺตาติ วุจฺจนฺติฯ สาธกเฏฺฐน เตหิ ปรภูโต กตฺตา ปโร นามาติ **อปเร**ฯ

อตฺตา วุจฺจติ อมฺหโตฺถ, ปโร วุจฺจติ ตุมฺห, นามโตฺถ, ปุพฺพฉกฺกานิ ปรพหุลตฺตา ปรสฺสปทานิ นาม, ปรฉกฺกานิ ปน รูฬฺหีวเสน อตฺตโนปทานิ นามาติปิ วทนฺติฯ อิทํ น ยุชฺชติ ปรฉเกฺกสุ ตพฺพหุลมตฺตสฺสาปิ อสิทฺธตฺตาฯ ปาฬิภาสํ ปน ปตฺวา ทฺวินฺนํ ฉกฺกานํ อตฺตหิต, ปรหิเตสุ วา ตีสุ การเกสุ วา ปวตฺตินานาตฺตํ น ทิสฺสติเยว, ตสฺมา อิมสฺมิํ คเนฺถ ตํ นามทฺวยํ น คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปจฺจยา ปน จตุพฺพิธา วิกรณ, กิจฺจ, การิต, ธาตุปจฺจยวเสนฯ

ตตฺถ เย ธาตุสิทฺธานิ ตฺยาทิปทานิ ตพฺพาทิปทานิ จ คณวิภาควเสน อญฺญมญฺญํ วิสทิสรูปานิ กโรนฺติ, เต **วิกรณปจฺจยา** นาม, ล, ย, โณอิจฺจาทโยฯ

ภาว, กมฺมวิสโย โกฺย **กิจฺจปจฺจโย** นามฯ

ปเรสํ อาณาปนสงฺขาเต ปโยชกพฺยาปาเร ปวตฺตา ณิ, ณาปิปจฺจยา **การิตปจฺจยา** นามฯ

วิสุํ ตํตํกฺริยวาจีภาเวน ธาตุรูปา ข, ฉ, สอิจฺจาทิกา ปจฺจยา **ธาตุปจฺจยา** นามฯ

‘‘กาล, การก, ปุริส, สงฺขฺยาเภททีปก’’นฺติ เอตฺถ อตีต, ปจฺจุปฺปนฺนา’นาคต, กาลวิมุตฺตวเสน กาลเภโท จตุพฺพิโธฯ

ตตฺถ หิยฺยตฺตนี, อชฺชตฺตนี [อชฺชตนี (พหูสุ)], ปโรกฺขาติ อิมา ติโสฺส วิภตฺติโย อตีเต กาเล วตฺตนฺติฯ

วตฺตมานา, ปญฺจมีติ เทฺว ปจฺจุปฺปเนฺนฯ

เอกา ภวิสฺสนฺตี อนาคเตฯ

สตฺตมี, กาลาติปตฺตีติ เทฺว กาลวิมุเตฺต วตฺตนฺติ, อยํ กิร โปราณิโก วิภตฺตีนํ กโม, โส จ ปาฬิยา สเมติเยวฯ

‘‘สเพฺพ สทฺธมฺมครุโน, วิหํสุ วิหรนฺติ จฯ

อโถปิ วิหริสฺสนฺติ, เอสา พุทฺธาน ธมฺมตา’’ติ [อ. นิ. ๔.๒๑] จ –

‘‘อพฺภตีตา จ เย พุทฺธา, วตฺตมานา อนาคตา’’ติ จ [อป. เถร ๑.๑.๕๘๘] ปาฬีฯ อิมสฺมิํ กเม ปญฺจมี, สตฺตมีติ นามทฺวยมฺปิ อนฺวตฺถวเสน สิทฺธํ ภวติฯ ปจฺฉา ปน ครุโน วตฺติจฺฉาวเสน วิภตฺตีนํ นานากมํ กโรนฺติฯ

กตฺตุ, กมฺม, ภาวา ปน การกเภโท นามฯ ตตฺถ ภาโว ทฺวิโธ สาเธฺย, สาธนวเสน วิเสสน, วิเสสฺยวเสน จฯ ตตฺถ ธาตฺวตฺถกฺริยา **สาเธฺยภาโว** นามฯ ปจฺจยตฺถกฺริยา **สาธนภาโว** นามฯ

เตสุ สาเธฺยภาโว นานาธาตูนํ วเสน นานาวิโธ โหติฯ สาธนภาโว นานาธาตฺวตฺถานํ ปวตฺตาการสงฺขาเตน เอกเฏฺฐน เอโกว โหติฯ โส ปน ยถา ชาติ นาม อนุปฺปนฺนปเกฺข ฐิเต สงฺขตธเมฺม อุปฺปาเทนฺตี วิย ขายติ, ตถา โวหารวิสยมเตฺต ฐิเต สพฺพธาตฺวเตฺถ ปาตุโภเนฺต กโรเนฺต วิย ขายติ, ตสฺมา โส สาธนนฺติ จ การกนฺติ จ วุจฺจติฯ ยถา จ ชาติวเสน อุปฺปนฺนา สงฺขตธมฺมา ‘‘จินฺตนํ ชาตํ, ผุสนํ ชาต’’ มิจฺจาทินา เอกนฺตเมว ชาติํ วิเสเสนฺติ, ตถา ปจฺจยตฺถวเสน ปาตุโภนฺตา นานาธาตฺวตฺถาปิ ‘‘ภุยฺยเต, คมฺยเต, ปจฺจเต, ภวนํ, คมนํ, ปจน’’ มิจฺจาทินา เอกนฺตเมว ปจฺจยตฺถํ วิเสเสนฺติฯ วตฺติจฺฉาวเสน ปน ภาวสาธนปเทสุ ธาตฺวตฺถ, ปจฺจยตฺถานํ อเภโทปิ วตฺตุํ ยุชฺชติเยวฯ อิธ ปน ทฺวีสุ ภาเวสุ สาธนภาโว อธิเปฺปโตติฯ

ปฐม, มชฺฌิมุ’ตฺตมปุริสา ปุริสเภโทฯ ‘ปุริโส’ติ จ ‘‘ยํกิญฺจายํ ปุริสปุคฺคโล ปฏิสํเวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา’’ติ [ม. นิ. ๓.๑] เอตฺถ อตฺตา เอว วุจฺจติ, โส จ อตฺตา ‘‘โส กโรติ, โส ปฏิสํเวเทตี’’ติ [อ. นิ. ๖.๔๓; วิสุทฺธิ. ๒.๕๘๐] เอตฺถ การโกติ วุจฺจติฯ อิติ ‘ปุริโส’ติ การโก เอวฯ

โส จ ติวิโธ นามโต฿ถ, ตุมฺหโต฿ถ, อมฺหโต฿ถ จาติฯ ตตฺถ อตฺตโน อชฺฌตฺตสนฺตานภูตตฺตา อมฺหโตฺถ อุตฺตมปุริโส นาม, เสสา ปน กเมน ปฐมปุริโส, มชฺฌิมปุริโสติ วุจฺจนฺติฯ วิภตฺติโย ปน ตทฺทีปกตฺตา ปฐมปุริสาทินามํ ลภนฺติฯ อิทญฺจ นามํ การกเภเท อโนฺตคธเมวาติ กตฺวา อิมสฺมิํ คเนฺถ น คหิตนฺติฯ

สงฺขฺยาเภโท ทุวิโธ เอกตฺต, พหุตฺตวเสนฯ

‘ลิงฺคเภทรหิต’นฺติ ‘‘ปุริโส คจฺฉติ, อิตฺถี คจฺฉติ, กุลํ คจฺฉติ’’ อิจฺจาทีสุ ‘ปุริโส’อิจฺจาทีนํ อภิเธยฺยปทานํ ลิงฺคานุคโต รูปเภโท อาขฺยาตปเท นตฺถิฯ

‘กฺริยาปธานวาจก’นฺติ เอตฺถ กฺริยํ เอว ปธานโต อภิธาติ, น นามปทํ วิย ทพฺพํ ปธานโต อภิธาตีติ อธิปฺปาโยฯ

ตตฺถ กฺริยา นาม ธาตฺวตฺถภาโว วุจฺจติ, สา จ กาลวเสน อตีตกฺริยา, ปจฺจุปฺปนฺนกฺริยา, อนาคตกฺริยา, กาลวิมุตฺตกฺริยาติ จตุพฺพิธา โหติฯ

อาณตฺติกฺริยา, อาสิฎฺฐกฺริยา, อนุมติกฺริยา, ปริกปฺปกฺริยา, อรห, สกฺก, วิธิ, นิมนฺตนา’มนฺตนาทิกฺริยาติ พหุวิโธ กฺริยาเภโทติฯ

ภู-สตฺตายํ, สนฺตสฺส ภาโว สตฺตา, ตสฺสํ สตฺตายํ, ภูธาตุ สตฺตายมเตฺถ วตฺตเต, สพฺพปทตฺถานํ สทฺท, พุทฺธิวิสยภาเวน วิชฺชมานภาเว วตฺตเตฺยโตฺถฯ

๕๖๑. กฺริยตฺถา [ก. ๔๓๒, ๔๕๕; รู. ๓๖๒, ๕๓๐; นี. ๙๐๕, ๙๓๖; ปา. ๓.๑.๙๑]ฯ

อธิการสุตฺตมิทํ, กฺริยตฺถา ปรํ วิภตฺติ, ปจฺจยา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ กฺริยา อโตฺถ ยสฺสาติ กฺริยโตฺถฯ ปกติธาตุ, วิกติธาตุ, นามธาตุวเสน ติวิโธ ธาตุ, การิตปจฺจยนฺตรูปมฺปิ วิกติธาตุมฺหิ สงฺคยฺหติฯ

๕๖๒. วตฺตมาเนติ อนฺติ สิ ถ มิ ม เต อเนฺต เส เวฺห เอ เมฺห [ก. ๔๑๔; รู. ๔๒๘; นี. ๘๗๒; จํ. ๑.๒.๘๒; ปา. ๓.๒.๑๒๓]ฯ

อารภิตฺวา นิฎฺฐํ อนุปคโต ภาโว วตฺตมาโน นาม, ตํสมฺพนฺธีกาโลปิ ตทูปจาเรน วตฺตมาโนติ วุจฺจติฯ วตฺตมาเน กาเล กฺริยตฺถา ปรํ ตฺยาทิวิภตฺติโย ภวนฺติฯ อยญฺจ วิภตฺติ ตฺยาทีติ จ วตฺตมานกาลวิสยตฺตา วตฺตมานาติ จ สิชฺฌติฯ

๕๖๓. ปุพฺพาปรฉกฺกานเมกาเนเกสุ ตุมฺหมฺหเสเสสุ เทฺว เทฺว มชฺฌิมุตฺตมปฐมา [ก. ๔๐๘; รู. ๔๓๑; นี. ๘๖๗]ฯ

ตุมฺหนามํ, อมฺหนามํ, ตทฺภยโต เสสนามนฺติ ตีสุ นาเมสุ ปยุชฺชมาเนสุ วา คมฺยมาเนสุ วา เอกสฺมิํ วา อเนเกสุ วา อเตฺถสุ ปุพฺพฉกฺก, ปรฉกฺกานํ เทฺว เทฺว มชฺฌิม, อุตฺตม, ปฐมา วิภตฺติโย ภวนฺติฯ ‘‘อุตฺตมนฺติ อุตฺตรํ อนฺติม’’นฺติ จูฬโมคฺคลฺลาเน วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ วิภตฺติวิธานมุเขน ตํตํสญฺญาวิธานมฺปิ สิทฺธํ โหติฯ

กถํ?ติ, อนฺติ, สิ, ถ, มิ, ม อิติ ปุพฺพฉกฺกํ นามฯ

เต, อเนฺต, เส, เวฺห, เอ, เมฺห อิติ ปรฉกฺกํ นามฯ

ปุพฺพฉเกฺก จ-ติ, อนฺติทฺวยํ ปฐมทุกํ นาม, สิ, ถทฺวยํ มชฺฌิมทุกํ นาม, มิ, มทฺวยํ อุตฺตมทุกํ นามฯ เอวํ ปรฉเกฺกฯ

ตตฺถ ตุลฺยาธิกรณภูเต เสสนาเม ปยุชฺชมาเน วา คมฺยมาเน วา ปฐมทุกํ ภวติฯ ตถา ตุมฺหนาเม มชฺฌิมทุกํ, อมฺหนาเม อุตฺตมทุกํฯ ทุเกสุ จ เอกสฺมิํ อเตฺถ วตฺตเพฺพ เอกวจนํ, พหุมฺหิ วตฺตเพฺพ พหุวจนํฯ

เอตฺถ จ นามานํ อตฺถนิสฺสิตา กตฺวตฺถ, กมฺมตฺถา อิธ นามตฺถาติ วุจฺจนฺติฯ กตฺตุ, กมฺมสงฺขาเต ยสฺมิํ นามเตฺถ ตฺยาทิวิภตฺติโย ภวนฺติ, โส นามโตฺถ ตฺยาทิวาจกานํ เอว วาจฺจภูโต วุตฺตโตฺถ นาม โหติ, น สฺยาทิวิภตฺตีนํฯ

วุตฺตกตฺตุ, กมฺมาธิฏฺฐานสฺส จ ลิงฺคตฺถสฺส วาจกํ นามปทํ อภิเธยฺยปทํ นาม, เอตเทว ตุลฺยาธิกรณปทนฺติ จ วุจฺจติฯ

อมาทโย จ อตฺถวาจกวิภตฺติโย เอตสฺมิํ โอกาสํ น ลภนฺติ, ลิงฺคตฺถมตฺตโชติกา ปฐมาวิภตฺติ เอว โอกาสํ ลภติฯ เอวรูปานิ ตุลฺยาธิกรณภูตานิ อภิเธยฺยปทานิ สนฺธาย สุเตฺต ‘ตุมฺหมฺหเสเสสู’ติ วุตฺตํฯ

อิทญฺจ สุตฺตํ สุเทฺธหิ ตุมฺห’มฺห, เสสนาเมหิ ยุตฺตวาเกฺย จ มิสฺสเกหิ ยุตฺตวาเกฺย จาติ ทฺวีสุ ทฺวีสุ วาเกฺยสุ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ สุเทฺธหิ ยุเตฺต ปเจฺจกํ ทุกานิ วตฺตนฺติฯ ยถา? โส คจฺฉติ, เต คจฺฉนฺติ, ตฺวํ คจฺฉสิ, ตุเมฺห คจฺฉถ, อหํ คจฺฉามิ, มยํ คจฺฉามาติฯ

ตถา สุทฺธทฺวเนฺทปิฯ ยถา? โส จ โส จ คจฺฉติ, คจฺฉนฺติ วาฯ เต จ เต จ คจฺฉนฺติ, โส จ เต จ คจฺฉนฺติ, ตฺวญฺจ ตฺวญฺจ คจฺฉสิ, คจฺฉถ วาฯ ตุเมฺห จ ตุเมฺห จ คจฺฉถ, ตฺวญฺจ ตุเมฺห จ คจฺฉถาติฯ

มิสฺสเกหิ ยุเตฺต ทฺวนฺทวาเกฺย ปน ‘วิปฺปฏิเสเธ’ติ สเงฺกตตฺตา ปรทุกานิ เอว โอกาสํ ลภนฺติ, เตสุ จ พหุวจนานิ เอวฯ ยถา? โส จ ตฺวญฺจ คจฺฉถ, โส จ อหญฺจ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ อหญฺจ คจฺฉาม, โส จ ตฺวญฺจ อหญฺจ คจฺฉามฯ เอกวจนจตุกฺกํฯ

เต จ ตุเมฺห จ คจฺฉถ, เต จ มยญฺจ คจฺฉาม, ตุเมฺห จ มยญฺจ คจฺฉาม, เต จ ตุเมฺห จ มยญฺจ คจฺฉามฯ พหุวจนจตุกฺกํฯ

โส จ ตุเมฺห จ คจฺฉถ, โส จ มยญฺจ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ มยญฺจ คจฺฉาม, โส จ ตฺวญฺจ มยญฺจ คจฺฉามฯ เอกวจนมูลจตุกฺกํฯ

เต จ ตฺวญฺจ คจฺฉถ, เต จ อหญฺจ คจฺฉาม, ตุเมฺห จ อหญฺจ คจฺฉาม, เต จ ตุเมฺห จ อหญฺจ คจฺฉามฯ พหุวจนมูลจตุกฺกํฯ

อปิ จ ตฺวญฺจ โส จ คจฺฉถ, อหญฺจ โส จ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ อหญฺจ โส จ คจฺฉาม, ตุเมฺห จ โส จ คจฺฉถ, มยญฺจ โส จ คจฺฉาม, ตฺวญฺจ เต จ คจฺฉถ, อหญฺจ เต จ คจฺฉามอิจฺจาทีนิปิ จตุกฺ

กานิ เวทิตพฺพานิฯ

อตฺริมา ปาฬี – ตฺวญฺจ ปุโตฺต สุณิสา จ นตฺตา, สโมฺมทมานา ฆรมาวเสถ [ชา. ๑.๘.๗]ฯ อหญฺจ ปุโตฺต สุณิสา จ นตฺตา, สโมฺมทมานา ฆรมาวเสม [ชา. ๑.๘.๗]ฯ

อหญฺจ ทานิ อายสฺมา จ สาริปุโตฺต ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสาม [ม. นิ. ๒.๑๖๐]ฯ

อหญฺจ อิเม จ ภิกฺขู สมาธินา นิสีทิมฺหาฯ

อหญฺจ ภริยา จ ทานปตี อหุมฺหา [ชา. ๒.๒๒.๑๕๙๓]ฯ

อหญฺจ สามิโก จ ทานปตี อหุมฺหา [ชา. ๒.๒๒.๑๖๑๗] อิจฺจาทิฯ

ยํ ปน ''โส จ คจฺฉติ, ตฺวญฺจ คจฺฉสี''ติ วตฺตเพฺพ ''ตุเมฺห คจฺฉถา''ติ วา ''โส จ คจฺฉติ, อหญฺจ คจฺฉามี''ติ วตฺตเพฺพ ''มยํ คจฺฉามา''ติ วา วจนํ, ตํ ปกติพหุวจนเมว, น ปโรปุริสพหุวจนํฯ

ยญฺจ กจฺจายเน – ''สเพฺพสเมกาภิธาเน ปโร ปุริโส''ติ [นี. ๒๑๖ ปิเฏฺฐ] สุตฺตํ, ตตฺถปิ สเพฺพสํ ทฺวินฺนํ วา ติณฺณํ วา มิสฺสกภูตานํ นาม, ตุมฺห'มฺหานํ เอกโต อภิธาเน มิสฺสกทฺวนฺทวาเกฺย ปโร ปุริโส โยเชตโพฺพติ อโตฺถ น น สมฺภวตีติฯ

๕๖๔. กตฺตริ โล [ก. ๔๕๕; รู. ๔๓๓; นี. ๙๒๕]ฯ

อปโรเกฺขสุ มาน, นฺต, ตฺยาทีสุ ปเรสุ กฺริยตฺถา ปรํ กตฺตริ ลานุพโนฺธ อปจฺจโย โหติฯ ลานุพโนฺธ 'อูลเสฺส'ติ สุเตฺต วิเสสนโตฺถฯ

เอเตน ยตฺถ มาน, นฺต, ตฺยาทโย กตฺตริ วตฺตนฺติ, ตตฺถ อยํ ลปจฺจโยติ ลปจฺจเยน เตสํ กตฺตุวาจกภาวํ ญาเปติ, เอส นโย ''โกฺย ภาวกเมฺมสุ...'' อิจฺจาทีสุปิฯ

เอตฺถ จ วิกรณปจฺจยา นาม พฺยญฺชนปูรณา เอว โหนฺติ, น อตฺถปูรณา, ตสฺมา ยสฺมิํ ปโยเค เตหิ วินา ปทรูปํ น สิชฺฌติ, ตเตฺถว เต วตฺตนฺติฯ ยตฺถ สิชฺฌติ, ตตฺถ น วตฺตนฺติ, อยมฺปิ ลปจฺจโย ธาตุโต ปรํ วิภตฺติสเร วา อาคมสเร วา อสเนฺต วตฺตติ, สเนฺต ปน ''ปจามิ, ปจาม, ปจาหิ, คเมติ, คเมนฺติ, วเชฺชติ, วเชฺชนฺติ''-อิจฺจาทีสุ การิยนฺตรตฺถาย วตฺตติฯ ยตฺถ จ ปจฺจยานํ โลโป วิหิโต, ตตฺถ คณนฺตร, รูปนฺตรปฺปสงฺคปฏิสิทฺธาย วตฺตติ, อญฺญตฺถ น วตฺตติฯ

๕๖๕. ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย [ก. ๔๘๕; รู. ๔๓๔; นี. ๙๗๕; จํ. ๑.๑.๘๒; ปา. ๓.๑.๖๐]ฯ

วิภตฺติ, ปจฺจยา ปจฺจโย นามฯ อิ, กี, ขิ, จิ, ชิ อิจฺจาทโย อิวณฺณา นามฯ จุ, ชุ, ภู, หู อิจฺจาทโย อุวณฺณา นามฯ ปจฺจเย ปเร เอกกฺขรธาตฺวนฺตานํ อิวณฺณุ'วณฺณานํ กเมน เอ, โอวุทฺธิโย โหนฺติฯ 'ปโร กฺวจี'ติ ปรสรโลโปฯ

สํปุโพฺพ-สโมฺภติ , สโมฺภนฺติ, สโมฺภสิ, สโมฺภถ, สโมฺภมิ, สโมฺภมฯ

อนุปุโพฺพ-อนุภวเน, โส โภคํ อนุโภติ, เต โภคํ อนุโภนฺติ, ตฺวํ โภคํ อนุโภสิ, ตุเมฺห โภคํ อนุโภถ, อหํ โภคํ อนุโภมิ, มยํ โภคํ อนุโภมฯ

ตตฺถ ยถา "นีโล ปโฏ"ติ เอตฺถ นีลสทฺทสฺส อโตฺถ ทุวิโธ วาจฺจโตฺถ, อภิเธยฺยโตฺถติฯ

ตตฺถ คุณสงฺขาโต สกโตฺถ วาจฺจโตฺถ นามฯ

คุณนิสฺสโย ทพฺพโตฺถ อภิเธยฺยโตฺถ นามฯ

นีลสโทฺท ปน วจฺจาตฺถเมว อุชุํ วทติ, นีลสทฺทมตฺตํ สุณโนฺต นีลคุณเมว อุชุํ ชานาติ, ตสฺมา "ปโฏ" อิติ ปทนฺตเรน นีลสทฺทสฺส อภิเธยฺยโตฺถ อาจิกฺขียติฯ

ตถา "อนุโภตี"ติ เอตฺถ ติสทฺทสฺส อโตฺถ ทุวิโธ วาจฺจโตฺถ, อภิเธยฺยโตฺถติฯ

ตตฺถ กตฺตุสตฺติสงฺขาโต สกโตฺถ **วาจฺจโตฺถ** นามฯ

สตฺตินิสฺสโย ลิงฺคโตฺถ **อภิเธยฺยโตฺถ** นามฯ

ติสโทฺท ปน วาจฺจตฺถเมว อุชุํ วทติ, น อภิเธยฺยตฺถํฯ "อนุโภตี"ติ สุณโนฺตสาธุยกฺริยา สหิตํ กตฺตารเมว อุชุํ ชานาติ, น กิญฺจิ ทพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตสฺมา "โส" อิติ ปทนฺตเรน ติสทฺทสฺส อภิเธยฺยโตฺถ อาจิกฺขียติ, วาจฺจตฺถสฺส ปน ติสเทฺทเนว อุชุํ วุตฺตตฺตา ตติยาวิภตฺติยา ปุน อาจิกฺขิตพฺพกิจฺจํ นตฺถิ, ลิงฺคตฺถโชตนตฺถํ อภิเธยฺยปเท ปฐมาวิภตฺติ เอว ปวตฺตตีติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๕๖๖. เอโอนมยวา สเร [ก. ๕๑๓, ๕๑๔; รู. ๔๓๕, ๔๙๑; นี. ๑๐๒๗, ๑๐๒๘]ฯ

สเร ปเร เอ, โอนํ กเมน อย, อวา โหนฺติฯ ย, เวสุ อ-กาโร อุจฺจารณโตฺถฯ

ภวติ, ภวนฺติ, ภวสิ, ภวถฯ

๕๖๗. หิมิเมสฺวสฺส [ก. ๔๗๘; รู. ๔๓๘; นี. ๙๕๙]ฯ

หิ, มิ, เมสุ ปเรสุ อ-การสฺส ทีโฆ โหติฯ

ภวามิ, ภวามฯ

ปรฉเกฺก – ภวเต, ภวเนฺต, ภวเส, ภวเวฺห, ภเว, ภวเมฺหฯ

ปปุโพฺพ ภู-ปวตฺติยํ, นที ปภวติฯ

อธฺยา'ภิ, ปริปุโพฺพ หึสายํ, อธิภวติ, อภิภวติ, ปริภวติฯ

วิปุโพฺพ วินาเส, ปากเฏ, โสภเณ จ, วิภวติฯ

ปราปุโพฺพ ปราชเย, ปราภวติฯ

อภิ, สํปฺโพฺพ ปตฺติยํ, อโชฺฌคาเห จ, อภิสมฺภวติ, ตถา ปาตุพฺภวติ, อาวิภวติ อิจฺจาทิฯ

อิติ สุทฺธกตฺตุรูปํฯ

สุทฺธภาวกมฺมรูป

๕๖๘. โกฺย ภาวกเมฺมสฺวปโรเกฺขสุ มาน นฺต ตฺยาทีสุ [ก. ๔๔๐; รู. ๔๔๕; นี. ๙๒๐; จํ. ๑.๑.๘๐; ปา. ๓.๑.๖๗]ฯ

ปโรกฺขาวชฺชิเตสุ มาน, นฺตปจฺจเยสุ ตฺยาทีสุ จ ปเรสุ กฺริยตฺถา ภาวสฺมิํ กมฺมนิ จ กานุพโนฺธ ยปจฺจโย โหติ, พหุลาธิการา กฺวจิ กตฺตริ จฯ

รูปํ วิภุยฺยติ, โส ปหียิสฺสติ [สํ. นิ. ๑.๒๔๙], ภตฺตํ ปจฺจติ, คิเมฺห อุทกํ ฉิชฺชติ, กุสูโล ภิชฺชติฯ

๕๖๙. น เต กานุพนฺธนาคเมสุฯ

กานุพเนฺธ นาคเม จ อิวณฺณุ’วณฺณานํ อสฺส จ เต เอ, โอ,-อา น โหนฺตีติ กฺยมฺหิ วุทฺธิ นตฺถิฯ

กเมฺม-เตน ปุริเสน โภโค อนุภูยติ, เตน โภคา อนุภูยนฺติ, เตน ตฺวํ อนุภูยสิ, เตน ตุเมฺห อนุภูยถ, เตน อหํ อนุภูยามิ, เตน มยํ อนุภูยามฯ ยสฺส ทฺวิตฺตํ รสฺสตฺตญฺจ, อนุภุยฺยติ, อนุภุยฺยนฺติฯ

ตตฺถ “อนุภูยตี”ติ เอตฺถ กฺยปจฺจยสหิตสฺส ติสทฺทสฺส อโตฺถ ทฺวิโธ วาจฺจโตฺถ, อภิเธยฺยโตฺถติฯ

ตตฺถ กมฺมสตฺติสงฺขาโต สกโตฺถ **วาจฺจโตฺถ** นามฯ

สตฺตินิสฺสโย ลิงฺคโตฺถ **อภิเธยฺยโตฺถ** นามฯ

ติสโทฺท ปน กฺยปจฺจยสหิโต วาจฺจตฺถเมว อุชุํ วทติ, น อภิเธยฺยตฺถํฯ “อนุภูยตี”ติ สุณโนฺต สาธฺยกฺริยาสหิตํ กมฺมสตฺติํ เอว อุชุํ ชานาติ, น กิญฺจิ ทพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ ปุเพฺพ วุตฺตนยเมวฯ

อนุภูยเต , อนุภุยฺยเต, อนุภูยเนฺต, อนุภุยฺยเนฺต, อนุภูยเส, อนุภูยเวฺห, อนุภูเย, อนุภุเยฺย, อนุภูยเมฺห, อนุภุยฺยเมฺหฯ

๕๗๐. ครุปุพฺพา รสฺสา เร เนฺตนฺตีนํ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๐๐๕; ‘ครุ…’ (พหูสุ)]ฯ

ครุปุพฺพมฺหา รสฺสโต เนฺต, นฺตีนํ เรอาเทโส โหติฯ

ชายเร, ชายนฺติ, ชายเร, ชายเนฺต, คจฺฉเร, คจฺฉนฺติ, คจฺฉเร, คจฺฉเนฺต, คมิสฺสเร, คมิสฺสนฺติ, คมิสฺสเร, คมิสฺสเนฺตฯ

ครุปุพฺพาติ กึ? ปจนฺติ, ปจเนฺต๚

รสฺสาติ กึ? ปาเจนฺติ, ปาจเนฺต๚

เอตฺถ จ สุตฺตวิภาเคน “สพฺพํ หิทํ ภญฺชเร กาลปริยายํ [ชา. ๑.๑๕.๓๗๐], มุญฺจเร พนฺธนสฺมา [ชา. ๒.๒๒.๑๖๔๘], ชีวเร’ วาปิ สุสฺสตี”ติ [ชา. ๒.๒๒.๘๔๐] เอตานิ ปาฬิปทานิ สิชฺฌนฺติ๚

ตตฺถ ‘ภญฺชเร’ติ ภิชฺชติ, ‘มุญฺจเร’ติ มุญฺจนฺตุ, ‘ชีวเร’ วาปี’ติ ชีวโนฺต’วาปิ๚ อนุภูยเร, อนุภูยนฺติ, อนุภูยเร, อนุภูยเนฺต๚

ภาโว นาม ภวน, คมนาทิโก กฺริยากาโร, โส ธาตุนา เอว ตุลฺยาธิกรณภาเวน วิเสสียติ, น นามปเทน, ตสฺมา ตตฺถ ตุมฺห’มฺห, เสสนามวเสน ตฺยาทิทุกวิเสสโยโค นาม นตฺถิ, ปฐมทุกเมว ตตฺถ ภวติ, ทพฺพเสฺสว จ ตสฺส อพฺยตฺตสรูปตฺตา สงฺขฺยาเภโทปิ นตฺถิ, เอกวจนเมว ภวติ๚

เตน โภคํ อนุภูยติ, อนุภุยฺยติ, อนุภูยเต, อนุภุยฺยเต, อนุภวนํ โหตีติ อโตฺถ๚

อิติ สุทฺธภาวกมฺมรูปานิ๚

เหตุกตฺตุรูป

๕๗๑. ปโยชกพฺยาปาเร ณาปิ จ [ก. ๔๓๘; รู. ๕๔๐; นี. ๙๑๔]๚

โย สุทฺธกตฺตารํ ปโยเชติ, ตสฺส ปโยชกสฺส กตฺตุโน พฺยาปาเร กฺริยตฺถา ณิ จ ณาปิ จ โหนฺติ๚ ณานุพนฺธา วุทฺธฺยตฺถา๚

เตสุ จ อาการนฺตโต [‘อโต’ (โมค.)] ณาปิเยว โหติ, ทาเปติ, ทาปยติ๚

อุวณฺณนฺตโต ณิเยว, สาเวติ, สาวยติ๚

เสสโต เทฺวปิ, ปาเจติ, ปาจยติ, ปาจาเปติ, ปาจาปยติ๚

ปโยชกพฺยาปาโรปิ กฺริยา เอวาติ ตทตฺถวาจีหิ ณิ,-ณาปีหิ ปรํ วิภตฺติ, ปจฺจยา ภวนฺติ, ธาตฺวนฺตสฺส จ ณิ, ณาปีนญฺจ วุทฺธิ๚

โส มคฺคํ ภาเวติ, เต มคฺคํ ภาเวนฺติ, ตฺวํ มคฺคํ ภาเวสิ, ตุเมฺห มคฺคํ ภาเวถ, อหํ มคฺคํ ภาเวมิ, มยํ มคฺคํ ภาเวม๚

๕๗๒. อายาวา ณานุพเนฺธ [ก. ๕๑๕; รู. ๕๔๑; นี. ๑๐๒๙]๚

เอ, โอนํ กเมน อาย, อาวา โหนฺติ สราโท ณานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร, สุตฺตวิภตฺติยา อณานุพเนฺธปิ อายา’วา โหนฺติ๚

เค-สเทฺท, คายติ, คายนฺติ๚

อปปฺโพฺพ เจ-ปูชายํ, อปจายติ, อปจายนฺติฯ

เฌ-จินฺตายํ, ฌายติ, ฌายนฺติ, อุชฺฌายติ, นิชฺฌายติ อิจฺจาทิฯ

๕๗๓. ณิณาปฺยาปีหิ จ ["…วา" (พหูสุ)]ฯ

ณิ , ณาปิ, อาปีหิ จ กตฺตริ โล โหติ วาฯ

การยติ, การาปยติ, สทฺทาปยติฯ

อิมินา อสเร ฐาเน อยาเทสโต ปรํ อกาโร โหติ, โส มคฺคํ ภาวยติ, ภาวยนฺติ, ภาวยสิ, ภาวยถ, ภาวยามิ, ภาวยามฯ

อิติ เหตุกตฺตุรูปานิฯ

ตฺยาทิ

'โกฺย ภาวกเมฺมสู…'ติ ณิ, ณาปิปจฺจยนฺตโต โยฯ

๕๗๔. กฺยสฺส [ก. ๔๔๒; รู. ๔๔๘; นี. ๙๒๒]ฯ

กฺริยตฺถา ปรสฺส กฺยสฺส อาทิมฺหิ อีญ โหติฯ

เตน มโคฺค ภาวียติ, เตน มคฺคา ภาวียนฺติ, เตน ตฺวํ ภาวียสิ, เตน ตุเมฺห ภาวียถ, เตน อหํ ภาวียามิ, เตน มยํ ภาวียามฯ

รสฺสเตฺต-ภาวิยติ, ภาวิยนฺติฯ

ทฺวิเตฺต-ภาวิยฺยติ, ภาวิยฺยนฺติฯ ตถา ภาวยียติ, ภาวยียนฺติฯ

รสฺสเตฺต-ภาวยิยติ, ภาวยิยนฺติฯ

ทฺวิเตฺต-ภาวยิยฺยติ, ภาวยิยฺยนฺติฯ

อกมฺมิกาปิ ยา ธาตุ, การิเต เตฺว'กกมฺมิกา;
เอกกมฺมา ทฺวิกมฺมา จ, ทฺวิกมฺมา จ ติกมฺมกาฯ

อิติ สุทฺธกตฺตุรูปํ, สุทฺธกมฺมรูปํ, เหตุกตฺตุรูปํ, เหตุกมฺมรูปนฺติ เอกธาตุมฺหิ จตฺตาริ นิปฺผนฺนรูปานิ ลพฺภนฺติฯ

กตฺตุรูเปน เจตฺถ กมฺมกตฺตุรูปมฺปิ สงฺคยฺหติฯ กุสูโล ภิชฺชติ, ภิชฺชนธโมฺม ภิชฺชติฯ

กมฺมรูเปน จ กตฺตุกมฺมรูปมฺปิ สงฺคยฺหติฯ ตตฺถ ยํ ปทํ กตฺตุวาจกํ สมานํ สทฺทรูเปน กมฺมรูปํ ภวติ, ตํ กตฺตุกมฺมรูปํ นาม, ตํ ปาฬิยํ พหุลํ ทิสฺสติฯ

รูปํ วิภาวิยฺยติ [มหานิ. ๑๐๘], อติกฺกมิยฺยติ, สมติกฺกมิยฺยติ, วีติวตฺติยฺยติ, นิมิตฺตํ อภิภุยฺยตีติ โคตฺรภุ [ปฏิ. ม. ๑.๕๙], ปวตฺตํ อภิภุยฺยติ [ปฏิ. ม. ๑.๕๙], จุตึ อภิภุยฺยติ, อุปปตฺตึ อภิภุยฺยตีติ [ปฏิ. ม. ๑.๕๙] โคตฺรภุ อิจฺจาทิฯ

ตถา โส ปหีเยถาปิ โนปิ ปหีเยถ [สํ. นิ. ๑.๒๔๙], โส ปหียิสฺสติ [สํ. นิ. ๑.๒๔๙], นิหิยฺยติ ยโส ตสฺส [ที. นิ. ๓.๒๔๖], หิโยฺยติ หิยฺยติ โปโส, ปเรติ ปริหายติ [ชา. ๑.๑๕.๓๔๘], อาชานิยา หสียนฺติ [ชา. ๒.๒๒.๒๓๖๙], วิธุรสฺส หทยํ ธนิยติ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๕๐] อิจฺจาทิฯ

ยญฺจ ‘ยมฺหิ ทา ธา มา ถา หา ปา มห มถาทีนมี’ติ กจฺจายเน สุตฺตํ, ตํ กมฺมนิ อิจฺฉนฺติ, กตฺตริ เอว ยุชฺชติ กมฺมนิ อิวณฺณาคมสฺส สพฺภาวาฯ สทฺทนีติยํ ปน ‘‘โส ปหียิสฺสตี’’ติ ปทานํ ภาวรูปตฺตํ ทฬฺหํ วทติ, ตานิ ปน กตฺตุกมฺมรูปานิ เอวาติฯ

เอตฺถ จ วตฺตมานํ จตุพฺพิธํ นิจฺจปวตฺตํ, ปวตฺตาวิรตํ, ปวตฺตุปรตํ, สมีปวตฺตมานนฺติฯ

ตตฺถ **นิจฺจปวเตฺต** – อิธายํ ปพฺพโต ติฏฺฐติ, จนฺทิมสูริยา ปริยายนฺติ, ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา [อ. นิ. ๔.๖๙]ฯ

ปวตฺตาวิรเต – อปิ นุ เต คหปติ กุเล ทานํ ทียตีติ, ทียติ เม ภเนฺต กุเล ทานํ [อ. นิ. ๙.๒๐]ฯ

เอตฺถ จ ยาว ทาเน สอุสฺสาโห, ตาว ยถาปวตฺตา ทานกฺริยา วตฺตมานา เอว นาม โหติ อุสฺสาหสฺส อวิรตตฺตาฯ

ปวตฺตุปรเต – น ขาทติ อยํ มํสํ, เนว ปาณํ หนติ [อ. นิ. ๓.๖๗], น อทินฺนํ อาทิยติ [อ. นิ. ๓.๖๗]ฯ เอตฺถ ยาว ตพฺพิปกฺขกฺริยํ น กโรติ, ตาว วิรมณกฺริยา วตฺตมานา เอว นาม โหติฯ

สมีเป – อตีเต – กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ [สํ. นิ. ๑.๑๓๐], ราชคหโต อาคจฺฉามีติฯ อนาคเต – ธมฺมํ เต เทเสมิ, สาธุกํ สุโณหิฯ

สุตฺตวิภเตฺตน ตทาโยเค อตีเตปิ อยํ วิภตฺติ โหติ, วากจีรานิ ธุนโนฺต, คจฺฉามิ อมฺพเร ตทา [พุ. วํ. ๒.๓๗]ฯ

ยาว, ปุเร, ปุราโยเค อนาคเตปิ-อิเธว ตาว ติฏฺฐาหิ, ยาวาหํ อาคจฺฉามิ, ยํนูนาหํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยํ [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา], ปุเร อธโมฺม ทิพฺพติ, ธโมฺม ปฏิพาหิยฺยติ [จูฬว. ๔๓๗], ทเนฺต อิเม ฉินฺท ปุรา มรามิ [ชา. ๑.๑๖.๑๒๗]ฯ

เอกํสเตฺถปิ-นิรยํ นูนคจฺฉามิ, เอตฺถ เม นตฺถิ สํสโย [ชา. ๒.๒๒.๓๓๑]ฯ อวสฺสมฺภาวิยเตฺถปิ-ธุวํ พุโทฺธ ภวามหํ [พุ. วํ. ๒.๑๐๙], ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสติ [พุ. วํ. ๒.๘๑] วาฯ

อนิยมเตฺถปิ-มนสา เจ ปสเนฺนน, ภาสติ วา กโรติ วา [ธ. ป. ๒] จิเนฺตตีติ จิตฺตํ [ธ. ส. อฏฺฐ. ๑], ผุสตีติ ผโสฺส [ธ. ส. อฏฺฐ. ๑], พุชฺฌตีติ พุโทฺธฯ

กทา กรหิโยเคปิ-กทา คจฺฉติ, กรหิ คจฺฉติ, คมิสฺสติ วาฯ

อิติ ตฺยาทิฯ

อถ ตฺวาทิ วุจฺจเตฯ

๕๗๕. ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม ตํ อนฺตํ สุ โวฺห เอ อามเส [ก. ๔๒๔; รู. ๔๕๐; นี. ๘๙๗; จํ. ๑.๓.๑๒๒; ปา. ๓.๓.๑๖๒]ฯ

วตฺตมาเน กาเล ปญฺห, ปตฺถนา, วิธีสุ กฺริยตฺถา ตฺวาทโย โหนฺติฯ

ปเญฺห-ธมฺมํ วา ตฺวํ อธิยสฺสุ วินยํ วา [ปาจิ. ๔๗๑ (อตฺถโต สทิสํ)]ฯ

ปตฺถนาสเทฺทน อาสีสาทโยปิ สงฺคยฺหนฺติฯ

ตตฺถ ปตฺถนายํ-ภวาภเว สํสรนฺโต, สโทฺธ โหมิ อมจฺฉรีฯ

อาสีสายํ-เอเตน สจฺจวเชฺชน, ปชฺชุโนฺน อภิวสฺสตุ [จริยา. ๓.๘๙], สเพฺพ ภทฺรานิ ปสฺสนฺตุ [ชา. ๑.๒.๑๐๕], สเพฺพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ [ปฏิ. ม. ๒.๒๒]ฯ

ยาจเน-เอกํ เม นยนํ เทหิ [จริยา. ๑.๕๙]ฯ

อายาจเน-เทเสตุ ภเนฺต ภควา ธมฺมํ [ที. นิ. ๒.๖๘], โอวทตุ มํ ภควา [สํ. นิ. ๓.๑], อนุสาสตุ มํ สุคต [สํ. นิ. ๓.๑], อุลฺลุมฺปตุ มํ ภเนฺต สโงฺฆ [มหาว. ๗๑], อสฺมากํ อธิปนฺนานํ, ขมสฺสุ ราชกุญฺชร [ชา. ๒.๒๑.๑๘๑], เอถ พฺยคฺฆา นิวตฺตโวฺห [ชา. ๑.๓.๖๖]ฯ

วิธิสเทฺทน นิโยชนาทโยปิ สงฺคยฺหนฺติฯ

ตตฺถ วิธิมฺหิ-อกุสลํ ปชหถ, กุสลํ อุปสมฺปชฺช วิหรถ [ปฏิ. ม. ๓.๓๐; ปารา. ๑๙], เอวํ วิตเกฺกถ, มา เอวํ วิตเกฺกถ [ปฏิ. ม. ๓.๓๐]ฯ

นิโยชเน-เอถ ภิกฺขเว สีลวา โหถ [อ. นิ. ๕.๑๑๔], อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ [ที. นิ. ๒.๑๘๕], เอถ คณฺหถ พนฺธถ [ที. นิ. ๒.๓๔๒], มา โว มุญฺจิตฺถ กิญฺจนํ [ที. นิ. ๒.๓๔๒]ฯ

อเชฺฌสเน-อุทฺทิสตุ ภเนฺต เถโร ปาติโมกฺขํ [มหาว. ๑๕๕]ฯ

อาณตฺติยํ-สุณาตุ เม ภเนฺต สโงฺฆ [ปารา. ๓๖๘]ฯ

เปสเน-คจฺฉถ ตุเมฺห สาริปุตฺตา [ปารา. ๔๓๒]ฯ

ปวารณายํ-วทตุ มํ ภเนฺต สโงฺฆ [มหาว. อฏฺฐ. ๒๑๓], วเทถ ภเนฺต เยนโตฺถ [ปารา. ๒๙๐]ฯ

อนุมติยํ-ปริภุญฺช วา วิสฺสเชฺชหิ วา ยถาปจฺจยํ วา กโรหิ [ปาจิ. ๓๗๔]ฯ

วรทาเน-ผุสฺสตี วรวณฺณาเภ, วรสฺสุ ทสธา วเร [ชา. ๒.๒๒.๑๖๕๕], อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, ขิปฺปเมว สมิชฺฌตุ [อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๙๒]ฯ

อนุญฺญายํ-ปุจฺฉ วาสว มํ ปญฺหํ, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉสิ [ที. นิ. ๒.๓๕๖]ฯ

กตาวกาสา ปุจฺฉโวฺห [สุ. นิ. ๑๐๓๖]ฯ

สมฺปฏิจฺฉเน-เอวํ โหตุ [ที. นิ. ๒.๔๑๙]ฯ

อโกฺกเส-มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธา [ชา. ๑.๑๖.๒๙๕], โจรา ตํ ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉินฺทนฺตุ [ม. นิ. อฏฺฐ. ๑]ฯ

สปเถ-เอเตน สจฺจวเชฺชน, ปุโตฺต อุปฺปชฺชตํ อิเส [ชา. ๑.๑๔.๑๐๔], มุสา เม ภณมานาย, มุทฺธา ผลตุ สตฺตธา [ชา. ๑.๑๔.๑๐๔]ฯ

อามนฺตเน-เอตุ เวสฺสนฺตโร ราชา [ชา. ๒.๒๒.๒๓๔๑], “เอหิ ภิกฺขุ จร พฺรหฺมจริยํ [มหาว. ๒๘], เอถ ภิกฺขเว สีลวา โหถ” อิจฺจาทีสุปิ เอหิ, เอถสทฺทา อามนฺตเน ติฏฺฐนฺติฯ

นิมนฺตเน-อธิวาเสตุ เม ภเนฺต ภควา สฺวาตนาย ภตฺตํ [ปารา. ๗๗]ฯ

ปเวทเน-เวทยตีติ มํ สโงฺฆ ธาเรตุ [จูฬว. อฏฺฐ. ๑๐๒], อุปาสกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ [ที. นิ. ๑.๒๙๙], ปุนารายุ จ เม ลโทฺธ, เอวํ ชานาหิ มาริส [ที. นิ. ๒.๓๖๙]ฯ

ปตฺตกาเล-ปรินิพฺพาตุ ภเนฺต ภควา, ปรินิพฺพาตุ สุคโต, ปรินิพฺพานกาโล ภเนฺต ภควโต [ที. นิ. ๒.๑๖๘], กาโล โข เต มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยํ [พุ. วํ. ๑.๖๗], พฺยากโรหิ อคฺคิเวสฺสน น ทานิ เต ตุณฺหีภาวสฺส กาโล [ม. นิ. ๑.๓๕๗]ฯ

อนุโภตุ, อนุโภนฺตุ, อนุโภหิ, อนุโภถ, อนุโภมิ, อนุโภม, ภวตุ, ภวนฺตุ, ‘หิมิเมสฺวสฺสา’ติ หิ, มิ, เมสุ อสฺส ทีโฆ, ตฺวํ ปณฺฑิโต ภวาหิฯ

๕๗๖. หิสฺสโต โลโป [ก. ๔๗๙; รู. ๔๕๒; นี. ๙๖๐; จํ. ๕.๓.๙๙; ปา. ๖.๔.๑๐๕]ฯ

อการโต ปรสฺส หิสฺส โลโป โหติฯ

อโตติ กึ? พฺรูหิ, เทหิ, โหหิฯ

อิมินา อโต หิสฺส โลโป, ตฺวํ ปณฺฑิโต ภวฯ

ตุเมฺห ปณฺฑิตา ภวถ, ภวามิ, ภวามฯ

ปรเฉกฺก-โส ภวตํ, เต ภวนฺตํ, ตฺวํ ภวสฺสุ, ตุเมฺห ภวโวฺห, อหํ ภเว, มยํ ภวามเส, อิมานิ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

อนุภูยตุ , อนุภูยนฺตุ, อนุภุยฺยตุ, อนุภุยฺยนฺตุ อิจฺจาทิ สุทฺธกมฺมรูปํฯ

ภาเวตุ, ภาเวนฺตุ, ภาวยตุ, ภาวยนฺตุ อิจฺจาทิ เหตุกตฺตุรูปํฯ

ภาวียตุ, ภาวียนฺตุฯ รสฺสเตฺต-ภาวิยตุ, ภาวิยนฺตุฯ ทฺวิเตฺต-ภาวิยฺยตุ, ภาวิยฺยนฺตุฯ ตถา ภาวยียตุ, ภาวยียนฺตุอิจฺจาทิ เหตุกมฺมรูปํฯ

‘เอยฺยาถเสฺส’อิจฺจาทิสุเตฺตน ถสฺส โวฺห, ตฺเมฺห ภวโวฺห, ภวถ วาฯ

อิติ ตฺวาทิฯ

เอยฺยาทิ

อถ เอยฺยาทิ วุจฺจเตฯ

๕๗๗. เหตุผเลเสฺวยฺย เอยฺยุํ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม เอถ เอรํ เอโถ เอยฺยาโวฺห [เอยฺยโวฺห (โมคฺคลฺลานาทีสุ)] **เอยฺยํ เอยฺยาเมฺห วา** [ก. ๔๑๖; รู. ๔๕๔; นี. ๘๘๐; จํ. ๑.๓.๑๒๐; ปา. ๓.๓.๑๕๖]ฯ

อญฺญมญฺญสมฺพนฺธินิยา เหตุกฺริยายญฺจ ผลกฺริยายญฺจ กฺริยตฺถา เอยฺยาทโย โหนฺติ วาฯ เหตุผเลสฺปิ กทาจิ อญฺญวิภตฺตุปฺปตฺติทีปนโตฺถ วาสโทฺท, สเจ โส ยานํ ลภิสฺสติ, คมิสฺสติ, สเจ น ลภิสฺสติ, น คมิสฺสติ อิจฺจาทิฯ

สเจ สงฺขาโร นิโจฺจ ภเวยฺย, สุโข นาม ภเวยฺย, สเจ โส ปณฺฑิโต ภเวยฺย, สุขิโต ภเวยฺยฯ

๕๗๘. ปญฺหปตฺถนาวิธีสุ [จํ. ๑.๓.๑๒๑; ปา. ๓.๓.๑๖๑]ฯ

เอเตสุ เอยฺยาทโย โหนฺติฯ

ปเญฺห-กินฺนุ โข ตฺวํ วินยํ วา อธิเยฺยยฺยาสิ ธมฺมํ วาฯ

ปตฺถนายํ-ภเวยฺยํ ชาติชาติยํฯ

วิธิมฺหิ-ปาณํ น หเนยฺย, อทินฺนํ น อาทิเยยฺย, ทานํ ทเทยฺย, สีลํ รเกฺขยฺยฯ

๕๗๙. สตฺตารเหเสฺวยฺยาที [ก. ๔๑๖; รู. ๔๕๔; นี. ๘๘๑-๔; จํ. ๑.๓.๑๒๘; ปา. ๓.๓.๑๖๙-๑๗๒; สตฺยรเหเสฺวยฺยาที (พหูสุ)]ฯ

สตฺติยํ อรหเตฺถ จ เอยฺยาทโย โหนฺติฯ

ภวํ รชฺชํ กเรยฺย, ภวํ รชฺชํ กาตุํ สโกฺก, กาตุํ อรโหติ อโตฺถฯ

โส อิมํ วิชฏเย ชฏํ [สํ. นิ. ๑.๒๓]ฯ

๕๘๐. สมฺภาวเน วา [ก. ๔๑๖; รู. ๘๕๔; นี. ๘๘๑, ๘๘๓-๔; จํ. ๑.๓.๑๑๘-๙; ปา. ๓.๓.๑๕๔-๕]ฯ

สมฺภาวเนปิ เอยฺยาทโย โหนฺติ วาฯ

ปพฺพตมฺปิ สิรสา ภิเนฺทยฺย, ภเวยฺย, ภเวยฺยุํ, ภเวยฺยาสิ, ภเวยฺยาถ, ภเวยฺยามิ, ภเวยฺยามฯ

ปรฉเกฺก-โส ภเวถ, เต ภเวรํ, ตฺวํ ภเวโถ, ตุเมฺห ภเวยฺยาโวฺห, อหํ ภเวยฺยํ, มยํ ภเวยฺยาเมฺห, อิติ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

อนุภูเยยฺย, อนุภูเยยฺยุํฯ ทฺวิเตฺต รสฺสตฺตํ, อนุภุเยฺยยฺย, อนุภุเยฺยยฺยุํ อิจฺจาทิ สุทฺธกมฺมรูปํฯ

ภาเวยฺย , ภาเวยฺยุํ, ภาวเยยฺย, ภาวเยยฺยุํ อิจฺจาทิ เหตุกตฺตุรูปํฯ

ภาวีเยยฺย, ภาวีเยยฺยุํฯ รสฺสเตฺต-ภาวยิเยยฺย, ภาวยิเยยฺยุํฯ ทฺวิเตฺต-ภาวิเยฺยยฺย, ภาวิเยฺยยฺยุํฯ ตถา ภาวยีเยยฺย, ภาวยีเยยฺยุํ อิจฺจาทิ เหตุกมฺมรูปํฯ

๕๘๑. เอเยฺยยฺยาเสยฺยํนํ เฎ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

เอยฺย, เอยฺยาสิ, เอยฺยมิเจฺจเตสํ เฎ โหติ วาฯ

อตฺริมา ปาฬี-จเช มตฺตา สุขํ ธีโร, ปเสฺส เจ วิปุลํ สุขํ [ธ. ป. ๒๙๐]ฯ กึ ตฺวํ สุตโสมา’นุตเปฺป [ชา. ๒.๒๑.๓๙๙], ธีรํ ปเสฺส สุเณ ธีรํ, ธีเรน สห สํวเส [ชา. ๑.๑๓.๙๔] อิจฺจาทิฯ

โส ภเว, ภเวยฺย, ตฺวํ ภเว, ภเวยฺยาสิ, อหํ ภเว, ภเวยฺยํฯ

๕๘๒. เอยฺยุํสฺสุํ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

เอยฺยุํสฺส อุํ โหติ วาฯ

อตฺริมา ปาฬี-วชฺชุํ วา เต น วา วชฺชุํ, นตฺถิ นาสาย รูหนา [ชา. ๑.๓.๓๓], อุปยานานิ เมทชฺชุํ, ราชปุตฺต ตยี คเตติ [ชา. ๒.๒๒.๒๖]ฯ

๕๘๓. เอยฺยามเสฺสมุ จ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

เอยฺยามสฺส เอมุ จ โหติ, อนฺตสฺส อุ จฯ

อตฺริมา ปาฬี-กถํ ชาเนมุ ตํ มยํ [ที. นิ. ๒.๓๑๘], มุเญฺจมุ นํ อุรคํ พนฺธนสฺมา [ชา. ๑.๑๕.๒๕๒], ทเกฺขมุ เต นาค นิเวสนานิ [ชา. ๑.๑๕.๒๕๔], คนฺตฺวาน ตํ ปฏิกเรมุ อจฺจยํ, อเปฺปว นํ ปุตฺต ลเภมุ ชีวิตํ [ชา. ๑.๑๕.๑๓], ทเชฺชมุ โข ปญฺจสตานิ โภโต [ชา. ๒.๒๒.๑๓๐๒], ปญฺหํ ปุเจฺฉมุ มาริส [ที. นิ. ๒.๓๕๔], วิหเรมุ อเวริโน [ที. นิ. ๒.๓๕๗], ตยาชฺช คนฺตฺวา วิหเรมุ รตฺตินฺติ [ชา. ๑.๒.๑๘]ฯ ภเวยฺยามุ, ภเวยฺยามฯ

มหาวุตฺตินา กฺวจิ มเชฺฌ ยฺยา-การสฺส โลโป, อตฺถํ ธมฺมญฺจ ปุเจฺฉสิ [ชา. ๑.๑๖.๑๕๐], อุเรคณฺฑาโย พุเชฺฌสิ, ตาโย พุเชฺฌสิ มาณว [ชา. ๒.๑๗.๑๓๒-๑๓๓], ยถา คตึ เม อภิสมฺภเวถ [ชา. ๒.๑๗.๘๗-๘๙], ยถา คตึ เต อภิสมฺภเวม [ชา. ๒.๑๗.๘๗-๘๙], โอกาสํ สมฺปชานาถ, วเน ยตฺถ วเสมเสติ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๘๕ ‘วสามเส’]ฯ

‘เอยฺยาถเสฺส’อิจฺจาทิสุเตฺตน เอยฺยาถสฺส โอ จ, ตุเมฺห ภเวยฺยาโถ, ภเวยฺยาถ วาฯ

เอตฺถ จ ปุเพฺพ วุตฺตา ปญฺห, ปตฺถนา, วิธิปฺปเภทา อิธปิ ยถาปโยคํ เวทิตพฺพาฯ ปญฺหส เทฺทน ปริปญฺห, ปริปุจฺฉา, ปริวิตกฺก, ปริวีมํสาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ

ปริปเญฺห-ธมฺมํ วา ปฐมํ สงฺคาเยยฺยาม วินยํ วาฯ

ปริปุจฺฉายํ-วเทถ ภเนฺต กิมหํ กเรยฺยํ, โก อิมสฺส อโตฺถ, กถญฺจสฺส อตฺถํ อหํ ชาเนยฺยํฯ

ปริวิตเกฺก-กสฺสาหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺยํ [ที. นิ. ๒.๗๒], ยํนูนาหํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคา เยยฺยํ [ปารา. อฎฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา]ฯ

ปริวีมํสายํ-คเจฺฉยฺยํ วา อหํ อุโปสถํ, น วาคเจฺฉยฺยํ [มหาว. ๑๓๗]ฯ

ปตฺถนายํ-เอวํรูโป สิยํ อหํ อนาคตมทฺธานํ [ม. นิ. ๓.๒๗๔], อุมฺมาทนฺตฺยา รมิตฺวาน, สิวิ ราชา ตโต สิยํ [ชา. ๒.๑๘.๗๐], ปเสฺสยฺย ตํ วสฺสสตํ อโรคํ [ชา. ๒.๒๑.๔๕๓]ฯ

อายาจเน-ลเภยฺยาหํ ภเนฺต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยํ อุปสมฺปทํ [มหาว. ๒๘; สํ. นิ. ๒.๑๗]ฯ

วิธิมฺหิ-จเรยฺย ธมฺมํ [ชา. ๑.๑๔.๖๓]ฯ

นิโยชเน-จเรยฺยาทิตฺตสีโสว, นตฺถิ มจฺจุสฺส นา คโม [สํ. นิ. ๑.๑๔๕]ฯ

อเชฺฌสเน-ยสฺส สิยา อาปตฺติ, โส อาวิกเรยฺย [มหาว. ๑๓๒], ยสฺส นกฺขมติ, โส ภาเสยฺ ย [มหาว. ๗๐]ฯ

ปวารณายํ-วเทยฺยาถ ภเนฺต เยนโตฺถ [ปารา. ๒๙๐]ฯ

อนุมติยํ-ตํ ชโน หเรยฺย วา ทเหยฺย วา ยถาปจฺจยํ วา กเรยฺย [ม. นิ. ๑.๒๔๗]ฯ

อนุญฺญายํ-อากงฺขมาโน สโงฺฆ กมฺมํ กเรยฺย [จูฬว. ๖]ฯ

อามนฺตเน-ยทา เต ปหิเณยฺยามิ, ตทา เอยฺยาสิ ขตฺติย [ชา. ๒.๒๒.๖๓๕]ฯ

นิมนฺตเน-อิธ ภวํ นิสีเทยฺยฯ

ปตฺตกาเล-สโงฺฆ อุโปสถํ กเรยฺย, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิเสยฺย [มหาว. ๑๖๗]ฯ

‘สมฺภาวเน วา’ติ วาสโทฺท อวุตฺตวิกปฺปนโตฺถ, เตน ปริกปฺป, กฺริยาติปนฺนาทโย สงฺคยฺ หนฺติฯ

ตตฺถ ปริกโปฺป ทุวิโธ ภูตา’ภูตวเสนฯ

ตตฺถ ภูตปริกเปฺป-โย พาลํ เสเวยฺย, โสปิ พาโล ภเวยฺยฯ

อภูตปริกเปฺป-ยทา กจฺฉปโลมานํ, ปาวาโร ติวิโธ สิยา [ชา. ๑.๘.๗๘]ฯ ยทา สสวิสาณ านํ, นิเสฺสณี สุกตา สิยา [ชา. ๑.๘.๗๙]ฯ

กฺริยาติปเนฺน-สเจ โส อคารํ อชฺฌาวเสยฺย, ราชา อสฺส จกฺกวตฺตี [ที. นิ. ๓.๑๓๖]ฯ

อิติ เอยฺยาทิฯ

หิยฺยตฺตนี

อถ หิยฺยตฺตนี วุจฺจเตฯ

๕๘๔. อนชฺชตฺตเน อา อู โอ ตฺถ อ มฺหา ตฺถ ตฺถุํ เส วฺหํ อิํ มฺหเส [ก. ๔๑๘; รู. ๔๕๖; นี. ๘๘๖; จํ. ๑.๒.๗๗; ปา. ๓.๒.๑๑๑]ฯ

อชฺชโต อญฺญสฺมึ ภูเต กาเล กฺริยตฺถา ปรํ อาอิจฺจาทโย โหนฺติฯ

๕๘๕. อา อี สฺสาทีสฺวอฺ วา [ก. ๕๑๙; รู. ๔๕๗; นี. ๑๐๓๒]ฯ

อาอิจฺจาทีสุ อีอิจฺจาทีสุ สฺสาทีสุ จ เตสํ อาทิมฺหิ ออฺ โหติ วาฯ

โส อภวา, ภวา, เต อภวู, ภวู, ตฺวํ อภโว, ภโว, ตุเมฺห อภวตฺถ, ภวตฺถ, อหํ อภว, ภว, มยํ อภวมฺหา, ภวมฺหาฯ

ปรฉกฺก-อภวตฺถ, ภวตฺถ, อภวตฺถุํ, ภวตฺถุํ, อภวเส, ภวเส, อภววฺหํ, ภววฺหํ, อภวิํ, ภวิํ, อภวมฺหเส, ภวมฺหเสฯ

๕๘๖. อา อี อู มฺหา สฺสา สฺสามฺหานํ วา [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

เอเตสํ รโสฺส โหติ วาฯ

โส อภว, เต อภวุ, มยํ อภวมฺหฯ

'เอยฺยาถเสฺส'อิจฺจาทินา อาสฺส ตฺถตฺตํ, อสฺส จ อํ, โส อภวตฺถ, ภวตฺถ, อภวา, ภวา วา, อหํ อภวํ, ภวํ, อภว, ภว วา, อิมานิ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

เอตฺถ จ มหาวุตฺตินา อา-วิภตฺติยา ถาเทโส พหุลํ ทิสฺสติ, เมทนี สมฺปกมฺปถ [ชา. ๒.๒๒.๑๖๗๒], วิสญฺญี สมปชฺชถ [ชา. ๒.๒๒.๓๒๘], อิมา คาถา อภาสถ [ชา. ๒.๒๒.๓๒๘], ตุโจฺฉ กาโย อทิสฺสถ [เถรคา. ๑๗๒], นิพฺพิทา สมติฏฺฐถ [เถรคา. ๒๗๓], เอโก รหสิ ฌายถ [ชา. ๑.๑๕.๒๘๖] อิจฺจาทิฯ ตถา โอ-วิภตฺติยา จ, ทุเพฺภยฺยํ มํ อมญฺญถ อิจฺจาทิฯ

อิติ หิยฺยตฺตนีฯ

อชฺชตฺตนี

อถ อชฺชตฺตนี วุจฺจเตฯ

๕๘๗. ภูเต อี อุํ โอ ตฺถ อิํ มฺหา อา อู เส วฺหํ อํ เมฺห [ก. ๔๑๙; รู. ๔๖๙; นี. ๘๘๗]ฯ

อภวีติ ภูโต, อตีโตติ อโตฺถ, ภูเต กาเล กฺริยตฺถา ปรํ อีอิจฺจาทโย โหนฺติฯ

๕๘๘. อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิอฺ [ก. ๕๑๖; รู. ๔๖๖; นี. ๑๐๓๐; จํ. ๑.๒.๗๖; ปา. ๓.๒.๑๑๐ ออีสฺสอาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิอฺ (พหูสุ)]ฯ

ออาทิสฺส อีอาทิสฺส สฺสาอาทิสฺส สฺสติอาทิสฺส จ พฺยญฺชนสฺส อาทิมฺหิ อิอฺ โหติฯ ‘พฺยญฺชนสฺสา’ติ เอเตน ออาทิมฺหิ ปญฺจ, อีอาทิมฺหิ สตฺตาติ ทฺวาทส สุทฺธสรวิภตฺติโย ปฏิกฺขิปติฯ

‘อาอีสฺสาทีสฺวอฺ วา’อิติ สุเตฺตน วิกเปฺปน ธาตฺวาทิมฺหิ อกาโรฯ

โส อภวี, ภวี, เต อภวุํ, ภวุํ, ตฺวํ อภโว, ภโว, ตุเมฺห อภวิตฺถ, ภวิตฺถ, อหํ อภวิํ, ภวิํ, มยํ อภวิมฺหา, ภวิมฺหา, โส อภวา, ภวา, เต อภวู, ภวู, ตฺวํ อภวิเส, ภวิเส, ตุเมฺห อภวิวฺหํ, ภวิวฺหํ, อหํ อภวํ, ภวํ, มยํ อภวิเมฺห, ภวิเมฺหฯ

‘อาอีอู’อิจฺจาทินา อี, มฺหา, อา, อูนํ รสฺสเตฺต-โส อภวิ, ภวิ, มยํ อภวิมฺห, ภวิมฺห, โส อภว, ภว, เต อภวุ, ภวุฯ

๕๘๙. เอยฺยาถเสฺสออาอีถานํ โอ อ อํ ตฺถ โตฺถ โวฺห วา [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; ‘...โวฺหก’ (พหูสุ)]ฯ

เอยฺยาถาทีนํ ยถากฺกมํ โออาทโย โหนฺติ วาฯ

ตุเมฺห คเจฺฉยฺยาโถ, คเจฺฉยฺยาถ วา, ตฺวํ อคจฺฉิสฺส, อคจฺฉิเสฺส วา, อหํ อคมํ, คมํ, อคม, คม วา, โส อคมิตฺถ, คมิตฺถ, อคมา, คมา วา, โส อคมิโตฺถ, คมิโตฺถ, อคมี, คมี วา, ตุเมฺห คจฺฉโวฺห, คจฺฉถ วาติฯ

อิมินา อี, อา, อวจนานํ โตฺถ, ตฺถ, อํอาเทสา โหนฺติ, โส อภวิโตฺถ, ภวิโตฺถ, โส อภวิตฺถ, ภวิตฺถ, อหํ อภวํ, ภวํฯ

อตฺริมา ปาฬี – อีมฺหิ-ปโงฺก จ มา วิสิยิโตฺถ [ชา. ๑.๑๓.๔๔], สญฺชคฺฆิโตฺถ มยา สห [ชา. ๑.๑๖.๒๔๑]ฯ อามฺหิ-อนุโมทิตฺถ วาสโว [ชา. ๒.๒๒.๑๖๖๗], นิมนฺตยิตฺถ วาสโว [ชา. ๒.๒๒.๑๖๖๗], ขุพฺภิตฺถ นครํ ตทา [ชา. ๒.๒๒.๑๖๗๓], สุภฺฏิเตฺถโร คาถํ อภาสิตฺถ [เถรคา. ๑]ฯ อมฺหิ-อิธาหํ มลฺลิกํ เทวิํ เอตทโวจํ [สํ. นิ. ๑.๑๑๙], อชานเมวํ อาวุโส อวจํ ชานามีติ [ปารา. ๑๙๕], อหํ กามานํ วสมนฺวคํ [ชา. ๒.๑๙.๔๕], อชฺฌคํ อมตํ สนฺติํ อิจฺจาทิฯ

๕๙๐. อุํสฺสิํสฺวํสุ [ก. ๕๐๔, ๕๑๗; รู. ๔๗๐-๔๘๘; นี. ๑๐๑๖-๑๑๐๕]ฯ

อุมิจฺจสฺส อิํสุ, อํสุ โหนฺติฯ

อคมิํสุ, อคมํสุ, อคมุํฯ อิมินา อุํสฺส อิํสุ, อภวิํสุ, ภวิํสุฯ

๕๙๑. โอสฺส อ อิ ตฺถ โตฺถ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

โอสฺส ออิจฺจาทโย โหนฺติฯ

ตฺวํ อภว, ตฺวํ อภวิ, ตฺวํ อภวิตฺถ, ตฺวํ อภวิโตฺถฯ

อตฺริมา ปาฬี-โอสฺส อเตฺต-มา เหวํ อานนฺท อวจ [ที. นิ. ๒.๙๕], ตฺวเมว ทานิ’มกร, ยํ กาโม พฺยคมา ตยิ [ชา. ๑.๒.๑๖๗]ฯ อิเตฺต-มา ตฺวํ ภายิ มหาราช, มา ตฺวํ ภายิ รเถสภ [ชา. ๒.๒๒.๖๘๔], มา จิเนฺตสิ มา ตฺวํ โสจิ, ยาจามิ ลุทฺทกํ อหํ [คเวสิตพฺพํ]ฯ ตฺถเตฺตมาสฺสุ ติโณฺณ อมญฺญิตฺถ [ชา. ๒.๒๒.๒๕๕], มา กิลิตฺถ มยา วินา [ชา. ๒.๒๒.๑๗๑๓], มาสฺสุ กุชฺฌิตฺถ นาวิก [ชา. ๑.๖.๕]ฯ โตฺถเตฺต-มา ปุราเณ อมญฺญิโตฺถ [เถรคา. ๒๘๐], มา ทยฺหิโตฺถ ปุนปฺปุนํ [สํ. นิ. ๑.๒๑๒], ติณมเตฺต อสชฺชิโตฺถ [ชา. ๑.๑.๘๙], มา ตฺวํ พฺรหฺมุโน วจนํ อุปาติวตฺติโตฺถ [ม. นิ. ๑.๕๐๒], มา ตฺวํ มญฺญิโตฺถ น มํ ชานาตี [ม. นิ. ๑.๕๐๒] ติฯ

ตตฺถ ‘มา ทยฺหิโตฺถ’อิจฺจาทีนิ ปโรกฺขาวจเนนปิ สิชฺฌนฺติฯ

สุตฺตวิภเตฺตน ตฺถสฺส โตฺถ โหติ, ตํ โว วทามิ ภทฺทเนฺต, ยาวเนฺตตฺถ สมาคตา [อป. เถร ๑.๑.๓๖๗], มสฺสุ มิตฺตานํ ทุพฺภิโตฺถฯ มิตฺตทุโพฺภ หิ ปาปโกติ [ชา. ๑.๑๖.๒๒๒]ฯ

มหาวุตฺตินา โอสฺส กฺวจิ โลโป, ปุน ทานํ อทา ตุวํ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๘๖], มา โน ตฺวํ ตาต อททา [ชา. ๒.๒๒.๒๑๒๖], มา โภติ กุปิตา อหุ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๑], มาหุ ปจฺฉานุตาปินี [สํ. นิ. ๑.๑๖๒; เถรีคา. ๕๗]ฯ

๕๙๒. สิ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

โอสฺส สิ โหติ วาฯ

ตฺวํ อภวสิ, ภวสิ, ตฺวํ อนุโภสิฯ

๕๙๓. มฺหาตฺถานมุอุ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

มฺหา, ตฺถานํ อาทิมฺหิ อุอุ โหติฯ

อโสฺสสฺสุมฺหา, อเหสุมฺหา, อโวจุมฺหา, อโวจุตฺถ อิจฺจาทีนิ ทิสฺสนฺติฯ

ตุเมฺห อภวุตฺถ, ภวุตฺถ, อภวิตฺถ, ภวิตฺถ วา, มยํ อภวุมฺหา, ภวุมฺหา, อภวิมฺหา, ภวิมฺหา วาฯ

๕๙๔. อิํสฺส จ สุอุ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; “...สิอุ” (พหูสุ)]ฯ

อิมิจฺจสฺส มฺหา, ตฺถานญฺจ อาทิมฺหิ สุอุ โหติ, สาคโม โหตีติ อโตฺถฯ จสเทฺทน อีอาทีนมฺปิ อาทิมฺหิ สาคโม โหติ, สาคเม จ สติ พฺยญฺชนํ โหติ, ตสฺส อาทิมฺหิ อิอาคโม ลพฺภติฯ เตน “อิมา คาถา อภาสิสุํ [คเวสิตพฺพํ], เต เม อเสฺส อยาจิสุํ, ยถาภูตํ วิปสฺสิสุํ” [ชา. ๒.๒๒.๑๘๖๓] อิจฺจาทีนิ [ที. นิ. ๓.๒๗๗] สิชฺฌนฺติฯ

โส โภคํ อนุโภสิ, อนุภวิ วา, ตุเมฺห อนุโภสิตฺถ, อนุภวิตฺถ วา, อหํ อนุโภสิ, อนุภวิํ วาฯ มยํ อนุโภสิมฺหา อนุภวิมฺหา วาฯ

๕๙๕. เอโอนฺตา สุํ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; ‘เอโอตฺตา สุํ” (พหูสุ)]ฯ

เอทนฺตโต โอทนฺตโต จ ปรสฺส อุํวจนสฺส สุํ โหติ วาฯ

อาเนสุํ, สาเยสุํ, จิเนฺตสุํ, ปจฺจนฺโภสุํ, ปริโภสุํ, อธิโภสุํ, อภิโภสุํฯ

สุตฺตวิภเตฺตน อาทนฺตโตปิ จ, วิหาสุํ วิหรนฺติ จ [สํ. นิ. ๑.๑๗๓], เต อนฺโภสุํ, อิมานิ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

เตน โภโค อนฺวภูยี, อนฺภูยีฯ

รสฺสเตฺต-อนฺวภูยิ, อนฺภูยิฯ

ทฺวิเตฺต-อนฺวภุยฺยิ, อนฺภุยฺยิฯ

เตน โภคา อนฺวภูยุํ, อนฺภูยุํ, อนฺวภูยิํสุ, อนฺภูยิํสุ อิจฺจาทิ สุทฺธกมฺมรูปํฯ

โส มคฺคํ อภาวิ, ภาวิ, อภาเวสิ, ภาเวสิ, อภาวยิ, ภาวยิ, เต มคฺคํ อภาวิํสุ, ภาวิํสุฯ

'เอโอนฺตาสุ'นฺติ เอทนฺตมฺหา สุํฯ เต มคฺคํ อภาเวสุํ, ภาเวสุํ, อภาวยิํสุ, ภาวยิํสุ, ตฺวํ มคฺคํ อภาวย, ภาวย, อภาวยิ, ภาวยิ, ตฺวํ มคฺคํ อภาวิตฺถ, ภาวิตฺถ, อภาวยิตฺถ, ภาวยิตฺถ, ตฺวํ มคฺคํ อภาวยิโตฺถ, ภาวยิโตฺถ, ตฺวํ มคฺคํ อภาเวสิ, ภาเวสิ, ตุเมฺห มคฺคํ อภาวิตฺถ, ภาวิตฺถ, อภาวยิตฺถ, ภาวยิตฺถ, อหํ มคฺคํ อภาวิํ, ภาวิํ, อภาเวสิํ, ภาเวสิํ, อภาวยิํ, ภาวยิํ, มยํ มคฺคํ อภาวิมฺหา, ภาวิมฺหา, อภาวิมฺห, ภาวิมฺห, อภาวยิมฺหา, ภาวยิมฺหา, อภาวยิมฺห, ภาวยิมฺหฯ

โส มคฺคํ อภาววา, ภาววา, อภาวิตฺถ, ภาวิตฺถ, อภาวยิตฺถ, ภาวยิตฺถ อิจฺจาทิ เหตุกตฺตุรูปํฯ

เตน มโคฺค อภาวิยิ, ภาวิยิ, เตน มคฺคา อภาวิยิํสุ, ภาวิยิํสุ อิจฺจาทิ เหตุกมฺมรูปํฯ

อิติ อชฺชตฺตนีฯ

ปโรกฺขา

อถ ปโรกฺขา วุจฺจเตฯ

๕๙๖. ปโรเกฺข อ อุ เอ ถ อํ มฺห ตฺถ เร โตฺถ โวฺห อิํ เมฺห [ก. ๔๑๗; รู. ๔๖๐; นี. ๘๘๗; จํ. ๑.๒.๘๑; ปา. ๓.๒.๑๑๕]ฯ

อกฺขานํ อินฺทฺริยานํ ปรํ ปโรกฺขํ, อปจฺจกฺขนฺติ อโตฺถฯ ภูเต กาเล อตฺตโน ปโรกฺขกฺริยาย วตฺตพฺพาย กฺริยตฺถา ออาทโย โหนฺติฯ

มหาวุตฺตินา คสฺส ทีโฆ วา, โส กิร ชคาม, เต กิร ชคามุ, ตฺวํ กิร ชคาเม, ตุเมฺห กิร ชคามิตฺถ, อหํ กิร ชคามํ, มยํ กิร ชคามิมฺห อิจฺจาทิฯ

เอตฺถ จ 'โส กิร ชคาม' อิจฺจาทีนิ **อนุสฺสวปโรกฺขานิ** นามฯ

'อหํ กิร ชคามํ, มยํ กิร ชคามิมฺหา'ติ อิทํ อตฺตนา คนฺตฺวาปิ คมนํ ปมุฏฺฐสฺส วา อสมฺปฏิจฺฉิตุกามสฺส วา **ปฏิวจนปโรกฺขํ** นามฯ

๕๙๗. ปโรกฺขายญฺจ [ก. ๔๕๘; รู. ๔๖๑; นี. ๙๓๙; จํ. ๕.๑.๓; ปา. ๖.๑.๒]ฯ

ปโรกฺขมฺหิ ปุพฺพกฺขรํ เอกสฺสรํ เทฺวรูปํ โหติ, จสเทฺทน อญฺญสฺมิมฺปิ เทฺวเทฺวรูปํ สิชฺฌติฯ

จงฺกมติ, ททฺทลฺลติ, ททาติ, ชหาติ, ชุโหติ, โลลุโป, โมมูโหฯ

๕๙๘. ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา [ก. ๔๖๑; รู. ๔๖๔; นี. ๙๔๒]ฯ

ทฺวิเตฺต ปุเพฺพสํ ทุติย, จตุตฺถานํ กเมน ปฐม, ตติยา โหนฺติฯ

๕๙๙. ปุพฺพสฺส อ [ก. ๔๕๐; รู. ๔๖๓; นี. ๙๔๖; จํ. ๖.๒.๑๒๖; ปา. ๗.๔.๗๓]ฯ

ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส ภูสฺส อโนฺต อ โหติฯ

๖๐๐. ภูสฺส วุก [ก. ๔๗๕; รู. ๔๖๕; นี. ๙๕๖; จํ. ๕.๓.๙๒; ปา. ๖.๔.๘๘]ฯ

ทฺวิเตฺต ภูธาตุสฺส อเนฺต วุก โหติ, วาคโม โหตีติ อโตฺถฯ

‘‘ตตฺถปฺปนาโท ตุมุโล พภูวา’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๓๗] ปาฬิฯ

โส กิร ราชา พภูว, เต กิร ราชาโน พภูวุ, ตฺวํ พภูเวฯ

‘อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิอฺ’ อิติ สุเตฺตน พฺยญฺชนาทิมฺหิ อิอาคโม, ตุเมฺห พภูวิตฺถ, อหํ พภูวํ, มยํ พภูวิมฺห , โส พภูวิตฺถ, เต พภูวิเร, ตฺวํ พภูวิโตฺถ, ตุเมฺห พภูวิโวฺห, อหํ พภูวึ, มยํ พภูวิเมฺห, อิมานิ สุทฺธกตฺตุรูปานิฯ

‘โกฺย ภาวกเมฺมสฺวปโรเกฺขสู’ติ ปฏิสิทฺธตฺตา ปโรกฺขมฺหิ ภาวกเมฺมสุ ยปจฺจโย น โหติ, ‘เตน กิร โภโค อนุพภูวิตฺถ, เตน โภโค อนุพภูวิเร’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ

อิติ ปโรกฺขาฯ

สฺสตฺยาทิ

อถ สฺสตฺยาทิ วุจฺจเตฯ

๖๐๑. ภวิสฺสติ สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม สฺสเต สฺสเนฺต สฺสเส สฺสเวฺห สฺสํ สฺสาเมฺห [ก. ๔๒๑; รู. ๔๗๓; นี. ๘๙๒; จํ. ๑.๓.๒; ปา. ๓.๓.๑๓]ฯ

ภวิสฺสตีติ ภวิสฺสโนฺต, อนาคตกาโล, ตสฺมึ ภวิสฺสติ กาเล กฺริยตฺถสฺส ตฺยาทโย โหนฺติฯ

๖๐๒. นาเม ครหาวิมฺหเยสุ [ก. ๔๒๑; รู. ๔๗๓; นี. ๘๙๓; จํ. ๑.๓.๑๐๙, ๑๑๕; ปา. ๓.๓.๑๔๓, ๑๕๐]ฯ

นิปาตนามโยเค ครหายญฺจ วิมฺหเย จ สฺสตฺยาทโย โหนฺติ, อตีตกาเลปิ สฺสตฺยาทีนํ อุปฺปตฺติทีปนตฺถมิทํ สุตฺตํ, อนุตฺถุนน, ปจฺจานุตาป, ปจฺจานุโมทนาทีนิปิ เอตฺถ สงฺคยฺหนฺติฯ

ตตฺถ ครหายํ-อตฺถิ นาม ตาต สุทินฺน อาภิโทสิกํ กุมฺมาสํ ปริภุญฺชิสฺสสิ [ปารา. ๓๒]ฯ

วิมฺหเย-ยตฺร หิ นาม สญฺญี สมาโน ปญฺจมตฺตานํ สกฏสตานํ สทฺทํ น โสสฺสติ [ที. นิ. ๒.๑๙๒]ฯ

อนุตฺถุนนาทีสุ-น อตฺตนา ปฏิโจเทสฺสํ, น คณสฺส อาโรเจสฺสํ [ปาจิ. ๖๖๕], น ปุเพฺพ ธน เมสิสฺสํ [ชา. ๑.๑๒.๕๐], อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ [ชา. ๑.๑๒.๕๓], ภูตานํ นาปจายิสฺสํ, ปหุ สโนฺต น โปสิสฺสํ, ปรทารํ อเสวิสฺสํ [ชา. ๑.๑๒.๕๔], น ปุเพฺพ ปยิรุปาสิสฺสํ [ชา. ๑.๑๒.๕๘], อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ [ชา. ๑.๑๒.๕๐], อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ [ธ. ป. ๑๕๓]ฯ

กตฺถจิ ปน คาถาวเสน เอกสการโลโป, มิโตฺต มิตฺตสฺส ปานิยํ, อทินฺนํ ปริภุญฺชิสํ [ชา. ๑.๑๑.๕๙], นิรยมฺหิ อปจฺจิสํ [เถรีคา. ๔๓๘], คจฺฉโนฺต นํ อุทกฺขิสํ [คเวสิตพฺพํ], โยนิโส ปจฺจเวกฺขิสํ [เถรคา. ๓๔๗] อิจฺจาทิฯ

‘อ อี สฺสา สฺสตฺยาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิอฺ’ อิติ อิอาคโม, ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติ, ภวิสฺสเร, ภวิสฺส สิ, ภวิสฺสถ, ภวิสฺสามิ, ภวิสฺสาม, ภวิสฺสเต, ภวิสฺสเนฺต, ภวิสฺสเร, ภวิสฺสเส, ภวิสฺสเวฺห, ภวิสฺสํ, ภวิสฺสาเมฺหฯ

อนุโภสฺสติ, อนุโภสฺสนฺติ, อนุโภสฺสเร อิจฺจาทิ สุทฺธกตฺตุรูปํฯ

อนุภูยิสฺสติ, อนุภูยิสฺสนฺติ, อนุภูยิสฺสเรฯ

๖๐๓. กฺยสฺส เสฺส [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

กฺยสฺส โลโป โหติ วา สฺสการวติ วิภตฺติมฺหิฯ

เตน มโคฺค คมิสฺสติ, คมียิสฺสติ วา, เตน มโคฺค อคมิสฺสา, อคมียิสฺสา วาติ วิกเปฺปน กฺยสฺส โลโปฯ

เตน โภโค อนุภวิสฺสติ, อนุภูยิสฺสติ วา, เตน โภคา อนุภวิสฺสนฺติ, อนุภูยิสฺสนฺติ วา อิจฺจาทิ สุทฺธกมฺมรูปํฯ

ภาวิสฺสติ, ‘อูลเสฺส’ติ อิสฺส เอ, ภาเวสฺสติ, ภาวยิสฺสติอิจฺจาทิ เหตุกตฺตุรูปํฯ

เตน มโคฺค ภาวียิสฺสติ, มคฺคา ภาวียิสฺสนฺติ อิจฺจาทิ เหตุกมฺมรูปํฯ

อิติ สฺสตฺยาทิฯ

สฺสาทิ

อถ สฺสาทิ วุจฺจเตฯ

๖๐๔. เอยฺยาโทติปตฺติยํ สฺสา สฺสํสุ เสฺส สฺสถ สฺสํ สฺสามฺหา สฺสถ สฺสิํสุ สฺสเส สฺสเวฺห สฺสิ สฺสามฺหเส [ก. ๔๒๒; รู. ๔๗๕; นี. ๘๙๕; จํ. ๑.๓.๑๐๗; ปา. ๓.๓.๑๓๙; เอยฺยาโท วาติปตฺติยํ (พหูสุ)]ฯ

เอยฺยาทิวิสเย กฺริยาติปตฺติยํ สฺสาทโย ภวนฺติฯ เอยฺยาทิวิสโย นาม เหตุผลกฺริยาสมฺภโว, ตทุภยกฺริยาย อภาโว กฺริยาติปตฺติฯ

สา ทุวิธา อตีตา จ อนาคตา จฯ

ตตฺถ อตีตายํ-สเจ โส ปฐมวเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺสา, อรหา อภวิสฺสา [‘สเจ ปน นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิสฺส, อรหตฺตํ ปาปุณิสฺส’ (ธมฺมปท อฎฺฐ. ๑)] อิจฺจาทิฯ

อนาคตายํ-สจาหํ น คมิสฺสํ, มหาชานิโย โส อภวิสฺสา อิจฺจาทิฯ

‘อาอีสฺสาทีสฺวอุ วา’อิติ ธาตฺวาทิมฺหิ วิกปฺปน อการาคโม,‘อ อีสฺสา สฺสตฺยาทีนํ พฺยญฺชนสฺสิอุ’ อิติ สฺสาทีสฺ อิอาคโม, อภวิสฺสา, ภวิสฺสา, อภวิสฺสํสุ, ภวิสฺสํสุ, อภวิเสฺส, ภวิเสฺส, อภวิสฺสถ, ภวิสฺสถ, อภวิสฺสํ, ภวิสฺสํ, อภวิสฺสามฺหา, ภวิสฺสามฺหา, อภวิสฺสถ, ภวิสฺสถ, อภวิสฺสิํสุ, ภวิสฺสิํสุ, อภวิสฺสเส, ภวิสฺสเส, อภวิสฺสเวฺห, ภวิสฺสเวฺห, อภวิสฺสิํ, ภวิสฺสิํ, อภวิสฺสามฺหเส, ภวิสฺสามฺหเสฯ

‘อาอีอู’อิจฺจาทินา สฺสา, สฺสามฺหานํ รสฺสเตฺต-โส อภวิสฺส, ภวิสฺส, มยํ อภวิสฺสามฺห, ภวิสฺสามฺหฯ ‘เอยฺยาถเสฺส’อิจฺจาทินา เสฺสสฺส อเตฺต-ตฺวํ อภวิสฺส, ภวิสฺส อิจฺจาทีนิ รูปจตุกฺกานิ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพานิฯ

อิติสฺสาทิฯ

ภูธาตุรูปํ นิฎฺฐิตํฯ

อฎฺฐวิภตฺตุปฺปตฺติราสิ นิฎฺฐิโตฯ

ภูวาทิคณ

สรนฺตธาตุ

อาการนฺตธาตุรูป

อิโต ปฎฺฐาย สรนฺตธาตุโย สรานุกฺกเมน, พฺยญฺชนนฺตธาตุโย อกฺขรานุกฺกเมน วุจฺจเนฺตฯ

กจฺจายนคเนฺถ อเนกสฺสรธาตุโย อิธ พฺยญฺชนนฺตธาตุโย นามฯ ตสฺมา อิธ ธาตฺวนฺตสรโลปกิจฺจํ นาม นตฺถิฯ

ขา, ขฺยา-กถเน, คา-สเทฺท, ฆา-คโนฺธปาทาเน, ญา-ปญฺญายเน อวโพธเน จ, ฐา-คตินิวตฺติยํ, ตา-ปาลเน, ถา-ฐาเน , ทา-ทาเน, ธา-ธารเณ, ปา-ปาเน, ผา-วุทฺธิยํ, ภา-ทิตฺติยํ, มา-มาเน, ยา-คติยํ, ลา-อาทาเน เฉทเน จ, วา-คติ, พนฺธ, คนฺธเนสุ, สา-อสฺสาทเน ตนุกรเณ อนฺตกมฺมนิ จ, หา-จาเค, นฺหา-โสเจยฺเยฯ

ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ, กตฺตริโล, มหาวุตฺตินา สเร ปเร อาทนฺตมฺหา กฺวจิ ยาคโม, อกฺขาติฯ ปรสฺสรโลโป, อกฺขายติ, กฺริยํ อาขฺยาติ, อาขฺยายติ, ชาตึ อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต [สุ. นิ. ๔๒๓], สงฺ

คายติ, สงฺคายึสุ มเหสโย [วิ. ว. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา], คนฺธํ ฆายติ, ปญฺญายติ, ปญฺญายนฺติ, ปญฺญายตุ, ปญฺญายนฺตุฯ

กเมฺม โกฺย, ธโมฺม ญายติ, ธมฺมา ญายนฺติ, วิญฺญายติ, วิญฺญายนฺติฯ

ปโยชกพฺยาปาเร-ณาปิ, ญาเปติ, ญาเปนฺติ, ญาปยติ, ญาปยนฺติฯ

กเมฺม-ญาปียติ, ญาปียนฺติ, ฐาติ, ฐานฺติ, โอปุปฺผา ปทฺมา ฐานฺติ, มาลาว คนฺถิตา ฐานฺติ, ธชคฺคาเนว ทิสฺสเร [ชา. ๒.๒๒.๑๙๘๙]ฯ

๖๐๕. ญฺจีลเสฺส [ก. ๕๑๐; รู. ๔๘๗; นี. ๑๐๒๓]ฯ

ญานุพนฺธสฺส อีอาคมสฺส จ กตฺตริ วิหิตสฺส ลปจฺจยสฺส จ กฺวจิ เอตฺตํ โหตีติ ลสฺส เอตฺตํฯ

อธิเฏฺฐติ, อธิเฏฺฐนฺติฯ

๖๐๖. ฐาปานํ ติฏฺฐปิวา [ก. ๔๖๘-๙; รู. ๔๙๒-๔; นี. ๙๔๙]ฯ

ฐา, ปานํ ติฏฺฐ, ปิวา โหนฺติ นฺต, มาน, ตฺยาทีสุฯ

ติฏฺฐติ, ติฏฺฐนฺติฯ

๖๐๗. ปาทิโต ฐาสฺส วา ฐโห กฺวจิ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๐๕]ฯ

ปาทโย อุปสคฺคา ปาทิ นาม, ปาทิโต ปรสฺส ฐาสฺส ฐโห โหติ วา กฺวจิฯ

สณฺฐหติ, สณฺฐหนฺติ, สณฺฐาติ, สณฺฐานฺติ, อุปฏฺฐหติ, อุปฏฺฐหนฺติ, อุปฏฺฐาติ, อุปฏฺฐานฺติฯ

กเมฺม –

๖๐๘. อญฺญาทิสฺสิ เกฺย [ก. ๕๐๒; รู. ๔๙๓; นี. ๑๐๑๕; ‘อญฺญาทิสฺสาสีเกฺย’ (พหูสุ)]ฯ

ญาทิโต อญฺญสฺส อาการนฺตกฺริยตฺถสฺส อิ โหติ เกฺย ปรมฺหิฯ

อธิฏฺฐียติ, อธิฏฺฐียนฺติ, อุปฏฺฐียติ, อุปฏฺฐียนฺติฯ

อญฺญาทิสฺสาติ กึ? ญายติ, ญายนฺติ, อากฺขายติ, อากฺขายนฺติ, อาขฺยายติ, อาขฺยายนฺติฯ

ณาปิมฺหิ-ปติฏฺฐาเปติ, ปติฏฺฐาเปนฺติ, ปติฏฺฐาปยติ, ปติฏฺฐาปยนฺติฯ

อชฺฌตฺตนิมฺหิ วิกเปฺปน สาคโม, อฏฺฐาสิ, ปติฏฺฐาสิ, อธิฏฺฐหิ, อธิฏฺฐาสิ, อธิเฏฺฐสิ, สณฺฐหิ, สณฺฐาสิ, อุปฏฺฐหิ, อุปฏฺฐาสิฯ

‘อุํสฺสิํสฺวํสู’ติ อุํสฺส อิํสุ, อํสุ, อธิฏฺฐหิํสุ, สณฺฐหิํสุ, อุปฏฺฐหิํสุฯ อตฺถเมนฺตมฺหิ สูริเย, วาฬา ปเนฺถ อุปฏฺฐหุํ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๘๖]ฯ อฏฺฐํสุ, อุปฏฺฐหํสุฯ

ปรฉเกฺก-อฏฺฐา พุทฺธสฺส สนฺติเก [สุ. นิ. ๔๓๑]ฯ

กเมฺม-อธิฏฺฐิยิ, อธิฏฺฐิยิํสุ, อุปฏฺฐิยิ, อุปฏฺฐิยิํสุฯ

ณาปิมฺหิ-ปติฏฺฐาเปสิ , ปติฏฺฐาปยิ, สณฺฐาเปสิ, สณฺฐาปยิฯ

‘เอโอนฺตาสุ’นฺติ อุํสฺสสุํ, สรโลโป, อฏฺฐาสุํ, อุปฏฺฐาสุํ, ปติฏฺฐาเปสุํ, สณฺฐาเปสุํ, ปติฏฺฐาปยุํ, สณฺฐาปยุํ, ปติฏฺฐาปยิํสุ, สณฺฐาปยิํสุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-ฐสฺสติ, ฐสฺสนฺติ, รสฺสตฺตํ, อุปฏฺฐิสฺสติ, อุปฏฺฐิสฺสนฺติ, อหํ โภติํ อุปฏฺฐิสฺสํ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๔], สณฺฐหิสฺสติ, สณฺฐหิสฺสนฺติฯ

ณาปิมฺหิ-ปติฏฺฐาเปสฺสติ, ปติฏฺฐาเปสฺสนฺติฯ

ตา-ปาลเน, ภยํ ตายติฯ

ถา-ฐาเน, อวตฺถาติ, อวตฺถายติ, วิตฺถายติ, วิตฺถายนฺติ, มา โข วิตฺถาสิ [มหาว. ๑๒๖]ฯ

ทา-ทาเน, ‘อูลเสฺส’ติ ลสฺส เอตฺตํ, เทติ, เทนฺติ, เทสิ, เทถ, เทมิ, เทมฯ

‘ปโรกฺขายญฺจา’ติ สุเตฺต จสเทฺทน ทาสฺส ทฺวิตฺตํฯ ‘รโสฺส ปุพฺพสฺสา’ติ ปุพฺพสฺส รสฺสตฺตํ, ททาติ, ททนฺติ, ททาสิ, ททาถ, ททามิ, ททามฯ

๖๐๙. ทาสฺส ทํ วา มิเมสฺวทฺวิเตฺต [ก. ๔๘๒; รู. ๕๐๘; นี. ๙๗๒]ฯ

อทฺวิเตฺต ทาสฺส ทํ โหติ วา มิ, เมสุ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํฯ

ทมฺมิ, ทมฺมฯ

อทฺวิเตฺตติ กิํ? ททามิ, ททามฯ

๖๑๐. ทาสฺสิยง [ก. ๕๐๒; รู. ๔๙๓; นี. ๑๐๑๔]ฯ

ปาทิโต ปรสฺส ทาสฺส อิยง โหติ กฺวจิฯ

‘อิยง’ อิติ สุตฺตวิภเตฺตน อญฺญธาตูนมฺปิฯ ชา-หานิยํ, อเปฺปน พหุํ ชิยฺยาม [ชา. ๑.๒.๕๒], ตเสฺสวา’นุวิธิยฺยติ [ชา. ๑.๒.๖๗], วิธุรสฺส หทยํ ธนิยติ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๕๐], นิหียติ ตสฺส ยโส [ชา. ๑.๑๐.๖๐; อ. นิ. ๔.๑๗], เอโก ราชา วิหิยฺยสิ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๐], โส ปหียิสฺสติ [สํ. นิ. ๑.๒๔๙] อิจฺจาทิฯ

อาทิยติ, อาทิยนฺติ, อุปาทิยติ, อุปาทิยนฺติ, สมาทิยติ, สมาทิยนฺติ, สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ [ขุ. ปา. ๒.๑], วตฺตํ สมาทิยามิ [จูฬว. ๘๕]ฯ

๖๑๑. คม วท ทานํ ฆมฺม วชฺช ทชฺชา [ก. ๔๙๙-๕๐๐-๑; รู. ๔๔๓-๔๘๖-๕๐๗; นี. ๑๐๑๓, ๑๐๐๕-๑๐๐๖]ฯ

เอเตสํ ฆมฺม, วชฺช, ทชฺชา โหนฺติ วา นฺต, มาน, ตฺยาทีสุฯ

ทชฺชติ, ทชฺชนฺติ, ทชฺชสิ, ทชฺชถ, ทชฺชามิ, ทชฺชามฯ

‘อูลเสฺส’ติ ลสฺส เอตฺตํ, ทเชฺชติ, ทเชฺชนฺติฯ

กเมฺม ‘อญฺญาทิสฺสิ เกฺย’ติ กฺยมฺหิ อาสฺส อิตฺตํ, ทิยติ, ทิยนฺติฯ

ทีฆเตฺต-ทียติ, ทียนฺติฯ

ทฺวิเตฺต-ทิยฺยติ, ทิยฺยนฺติ, ทชฺชียติ, ทชฺชียนฺติฯ

ณาปิมฺหิ-ทาเปติ, ทาเปนฺติ, ทาปยติ, ทาปยนฺติฯ

ปาทิปุเพฺพ รโสฺส, สมาทเปติ [ม. นิ. ๒.๓๘๗; ๓.๒๗๖], สมาทเปนฺติ, สมาทปยติ, สมาทปยนฺติฯ

กเมฺม-ทาปียติ , ทาปียนฺติ, สมาทปียติ, สมาทปียนฺติฯ

เอยฺยาทิมฺหิ มหาวุตฺตินา ทชฺชโต เอยฺยาทีนํ อนฺตสฺส เอยฺยสฺส โลโป วา, ทานํ ทชฺชา, ทเทยฺย, ทชฺชุํ, ทเทยฺยุํ, ทชฺชาสิ, ทเทยฺยาสิ, ทชฺชาถ, ทเทยฺยาถ, ทชฺชามิ, ทเทยฺยามิ, ทชฺชาม, ทเทยฺยาม, อหํ ทชฺชํ, ทเทยฺยํ, มยํ ทชฺชาเมฺห, ทเทยฺยาเมฺหฯ

อตฺริมา ปาฬิ-ทชฺชา สปฺปุริโส ทานํ [ชา. ๒.๒๒.๒๒๖๑], อุปายนานิ เม ทชฺชุํ [ชา. ๒.๒๒.๒๔], มาตรํ เกน โทเสน, ทชฺชาสิ ทกรกฺขิโน [ชา ๑.๑๖.๒๒๗]ฯ ตานิ อมฺมาย ทเชฺชสิ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๔๙], ฉฏฺฐาหํ ทชฺชมตฺตานํ, เนว ทชฺชํ มโหสธํ [ชา. ๑.๑๖.๒๒๕]ฯ

อชฺฌตฺตนิมฺหิ-อททิ, อทาสิ, อททุํ, อทํสุ, อทชฺชิ, อทชฺชุํ, ตฺวํ อทโทฯ วรเญฺจ เม อโทสกฺก [ชา. ๒.๑๗.๑๔๒]ฯ

ปรฉเกฺก-โส ทานํ อทา, พฺราหฺมณสฺส อทา ทานํ, สิวีนํ รฏฺฐวฑฺฒโน [ชา. ๒.๒๒.๒๑๑๗]ฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-ทาสฺสติ, ทาสฺสนฺติ, ททิสฺสติ, ททิสฺสนฺติ, ทชฺชิสฺสติ, ทชฺชิสฺสนฺติฯ

ทาอิจฺจสฺส ทิจฺฉ, ปเวจฺฉาเทสมฺปิ อิจฺฉนฺติ, วิปุลํ อนฺนํ ปานญฺจ, สมณานํ ปเวจฺฉสิ [เถรีคา. ๒๗๒]ฯ อปฺปเสฺมเก ปเวจฺฉนฺติ, พหุเนเก น ทิจฺฉเร [สํ. นิ. ๑.๓๓]ฯ เทโว สมฺมา ธารํ ปเวจฺฉตุฯ โภชนํ โภชนตฺถีนํ, สมฺมเทว ปเวจฺฉถฯ

ธา-ธารเณ, สนฺธาติ, วิธาติ, นิเธติ, นิเธนฺติฯ วิเธติ, วิเธนฺติฯ

‘ปโรกฺขายญฺจา’ติ จสทฺเทน ทฺวิตฺตํฯ ‘ทุติยจตุตฺถาน...’นฺติ ธสฺส ทตฺตํฯ ‘รโสฺส ปุพฺพสฺสา’ติ ปุพฺพสฺส รโสฺสฯ

๖๑๒. ธาสฺส โห [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

ทฺวิเตฺต ปรสฺส ธาสฺส โห โหติฯ

สทฺทหาติ, สทฺทหติ วาฯ สทฺทหาติ ตถาคตสฺส โพธึฯ วิทหาติ, นิทหาติ, สทฺทหนฺติ, วิทหนฺติ, นิทหนฺติฯ

‘มยทา สเร’ติ สุเตฺต ‘มยทา’ติ สุตฺตวิภตฺติยา พฺยญฺชเนปิ นิคฺคหีตสฺส ทตฺตํ, กมฺมํ สทฺทหาติ, กมฺมผลํ สทฺทหาติ, สทฺทหนฺติ, วตฺถํ ปริทหาติ, ปริทหนฺติฯ

กเมฺม-สนฺธียติ, สนฺธียนฺติ, สนฺธิยฺยติ, สนฺธิยฺยนฺติ, วิธิยฺยติฯ นเวน สุขทุเกฺขน, โปราณํ อปิธิยฺยติ [ชา. ๑.๒.๑๑๔]ฯ

ณาปิมฺหิ-นิธาเปติ, นิธาเปนฺติ, นิธาปยติ, นิธาปยนฺติฯ

กเมฺม-นิธาปียติ, นิธาปียนฺติฯ

เอยฺยาทิมฺหิ-สทฺทเหยฺยํ, สทฺทเหยฺยุํฯ

อีอาทิมฺหิ-สทฺทหิ, สทฺทหึสุฯ ตตฺร ภิกฺขโว สมาทหึสุ [ที. นิ. ๒.๓๓๒], สมาทหํสุ วาฯ

ปา-ปาเน, ปาติ, ปานฺติฯ

‘ฐาปานํ ติฏฺฐปิวา’ติ ปาสฺส ปิโว, ปิวติ, ปิวนฺติฯ

กเมฺม-ปียติ, ปียนฺติฯ

ณิมฺหิ-‘อาสฺสา ณาปิมฺหิ ยุก’ อิติ สุเตฺตน ณานุพเนฺธ อาสฺส อเนฺต ยาคโม, ปุตฺตํ ถญฺญํ ปาเยติ, ปาเยนฺติ, ปายยติ, ปายยนฺติฯ

กเมฺม-ปายียติ, ปายียนฺติฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-ปสฺสติ, ปสฺสนฺติ, ปิสฺสติ, ปิสฺสนฺติฯ

อตฺริมา ปาฬี-อยญฺหิ เต มยา’รุโฬฺห, สโร ปิสฺสติ โลหิตํ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๖๘],อโคฺคทกานิ ปิสฺสามิ, ยูถสฺส ปุรโต วชํ [ชา. ๑.๘.๑๔]ฯ นเฬน วาริํ ปิสฺสาม, น จ มํ ตฺวํ วธิสฺสสิ [ชา. ๑.๑.๒๐]ฯ

ภา-ทิตฺติยํ, ภาติ, รตฺติมาภาติ จนฺทิมา [ธ. ป. ๓๘๗], ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา [ม. นิ. ๑.๕๐๓], ททฺทลฺลมานา อาภนฺติ [วิ. ว. ๗๓๘; ชา. ๒.๒๒.๕๐๘], ปฏิภาติ, ปฏิภนฺติ, ปฏิภาตุ, ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา [สํ. นิ. ๕.๑๙๗], ติโสฺส มํ อุปมาโย ปฏิภํสุ [ม. นิ. ๑.๓๗๔], รตฺติ วิภาติ, วิภายติฯ

มา-มาเน, ทฺวิตฺตํ รโสฺส จ, มมายติ, มมายนฺติฯ เยมํ กายํ มมายนฺติ, อนฺธา พาลา ปุถุชฺชนา [เถรคา. ๕๗๕]ฯ

ยา-คติยํ, ยาติ, ยนฺติ, ยายติ, ยายนฺติ, ยายนฺต' มนุยายนฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๓], อุยฺยาติ, อุยฺยนฺติ, นิยฺยาติ, นิยฺยนฺติ ธีรา โลกมฺหา, หิตฺวา มารํ สวาหนํฯ อนุยาติ, อนุยนฺติ, อนุปริยายติ, อนุปริยายนฺติฯ

ลา-อาทาเน, ลาติฯ

วา-คติ, คนฺธเนสุ, วาติ เทเวสุ อุตฺตโม [ธ. ป. ๕๖], วาโต วายติ, วายนฺติ, นิพฺพาติ, นิพฺพนฺติ, นิพฺพายติ, นิพฺพายนฺติ, ปรินิพฺพาติ, ปรินิพฺพายติฯ

ณาปิมฺหิ-นิพฺพาเปติ, นิพฺพาปยติฯ

อีอาทิมฺหิ-ปรินิพฺพายิ, ปรินิพฺพายิํสุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-ปรินิพฺพิสฺสติ, ปรินิพฺพิสฺสนฺติ, ปรินิพฺพายิสฺสติ, ปรินิพฺพายิสฺสนฺติฯ

สา-อสฺสาทน, ตนุกรณ, อนฺตกฺริยาสุ, สาติ, สายติ, สายนฺติ, ปริโยสายนฺติฯ

ณาปิมฺหิ-โอสาเปติ , ปริโยสาเปติ, โอสาปยติ, ปริโยสาปยติฯ

กเมฺม-โอสาปียติ, ปริโยสาปียติฯ

หา-จาเค, ปหาติ, ปหายติ, ปหายนฺติฯ

กตฺตุ, กมฺมนิ โกฺย, อีอุอาคโม, หิโยฺยติ หิยฺยติ โปโส [ชา. ๑.๑๕.๓๔๘], นิหิยฺยติ ตสฺส ยโส [อ. นิ. ๔.๑๗; ชา. ๑.๑๐.๖๐], ตฺวํ เอโก อวหิยฺยสิ, ทฺวิตฺตํ รโสฺส จฯ

๖๑๓. กวคฺคหานํ จวคฺคชา [ก. ๔๖๒-๔; รู. ๔๖๗-๕๐๔; นี. ๙๔๓-๕; จํ. ๖.๒.๑๑๖; ปา. ๗.๔.๖๒]ฯ

ทฺวิเตฺต ปุเพฺพสํ กวคฺค, หานํ จวคฺค, ชา โหนฺติฯ

ชหาติ, ปชหาติ, ชหนฺติ, ปชหนฺติฯ

กเมฺม-ปหียติ, ปหียนฺติฯ

รสฺสเตฺต-ปหิยติ, ปหิยนฺติฯ

ทฺวิเตฺต-ปหิยฺยติ, ปหิยฺยนฺติ, ปชหียติ, ปชหียนฺติฯ

ณาปิมฺหิ-หาเปติ, หาเปนฺติ, หาปยติ, หาปยนฺติ, ชหาเปติ, ชหาเปนฺติ, ชหาปยติ, ชหาปยนฺติฯ

กเมฺม-หาปียติ, ชหาปียติฯ

อีอาทิมฺหิ-ปหาสิ, ปหาสุํ, ปชหิ, ปชหึสุฯ

๖๑๔. หาโต ห [ก. ๔๘๐; รู. ๔๙๐; นี. ๙๖๑]ฯ

หาโต ปรสฺส สฺส-การสฺส ห โหติ วาฯ

‘‘หาหิสิ ตฺวํ ชีวโลก’’นฺติ [ชา. ๑.๕.๓๖] ปาฬิ, หาหิติ, หาหินฺติ, หาหติ, หาหนฺติ, ชหิสฺสติ, หิสฺสติ, อญฺญมญฺญํ วธิตฺวาน, ขิปฺปํ หิสฺสาม ชีวิตํ [ชา. ๒.๒๒.๖๗๓]ฯ

นฺหา-โสเจยฺเย, นฺหาติ, นฺหายติ, นฺหายนฺติฯ

มหาวุตฺตินา พฺยญฺชนวุฑฺฒิเน, นหาติ, นหายติ, นหายนฺติฯ

อิติ ภูวาทิคเณ อาการนฺตธาตุรูปํฯ

อิวณฺณนฺตธาตุรูป

อิ-คติยํ อชฺฌายเน จ, ขิ-ขเย ปกาสเน จ, จิจเย, ชิ-ชเย, ฑี-เวหาสคติยํ, นี-นเย, ภี-ภเย, ลี-ลเย, สี-สเย, มฺหิ-หาเสฯ

ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ, กตฺตริ โล, เอติ, เอนฺติ, เอสิ, เอถ, เอมิ, เอม, เวติ, เวนฺติ, สเมติ, สเมนฺติ, อเพฺภติ, อเพฺภนฺติ, อภิสเมติ, อภิสเมนฺติ, อเวติ, อเวนฺติ, สมเวติ, สมเวนฺติ, อเปติ, อเปนฺติ, อุเปติ, อุเปนฺติ, อเนฺวติ, อเนฺวนฺติ, อเจฺจติ, อเจฺจนฺติ, ปเจฺจติ, ปเจฺจนฺติ, อเชฺฌติ, อเชฺฌนฺติ, อุเทติ, อุเทนฺติ, สมุเทติ, สมุเทนฺติ, ปริเยติ, ปริเยนฺติ, อุปยติ, อุปยนฺติ, อจฺจยติ, อจฺจยนฺติ, อุทยติ, สมุทยติฯ

เอตุ, สเมตุ, เอนฺตุ, สเมนฺตุ, เอหิ, สเมหิ, เอถ, สเมถ, เอถ พฺยคฺฆา นิวตฺตโวฺห, ปจฺจุเปถ มหาวนํ [ชา. ๑.๓.๖๖]ฯ

มหาวุตฺตินา อิธาตุมฺหา เอยฺยาทีนํ เอการสฺส โลโป, น จ อปตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ [สํ. นิ. ๑.๑๐๗], วิสฺสาสํ เอยฺย ปณฺฑิโต, ยทา เต ปหิเณยฺยามิ, ตทา เอยฺยาสิ ขตฺติย [ชา. ๒.๒๒.๖๓๕]ฯ

อีอาทิมฺหิ ‘ปโร กฺวจี’ติ วิภตฺติสรโลโป, ธมฺมํ อภิสมิ, อภิสมึสุฯ

‘เอโอนฺตา สุ’นฺติ อุํสฺส สุํ, อภิสเมสุํ, อภิสมยุํ, อภิสมยึสุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

๖๑๕. เอติสฺมา [ก. ๔๘๐; รู. ๔๙๐; นี. ๙๖๑]ฯ

‘เอตี’ติ ธาตุนิเทฺทโส ติสโทฺท, อิธาตุมฺหา ปรสฺส สฺสการสฺส หิ โหติ วาฯ

เอหิติ, เอสฺสติฯ โพธิรุกฺขมุเปหิติ [พุ. วํ. ๒.๖๓], เนรญฺชรมุเปหิติ [พุ. วํ. ๒.๖๓], อุเปสฺสติ, ตทา เอหินฺติ เม วสํ [ชา. ๑.๑.๓๓], ตโต นิพฺพานเมหิสิ [จูฬว. ๓๘๒ ตสฺสุทฺทานํ], น

ปุนํ ชาติชรํ อุเปหิสิ [ธ. ป. ๒๓๘]ฯ สุตฺตวิภตฺเตน อญฺญธาตูหิปิ, กถํ ชีวิหิสิ ตฺวํ [อป. เถร ๑.๓.๑๓], ชายิหิติปฺปสาโท [ชา. ๒.๑๗.๑๔๕], ปญฺญายิหินฺติ เอตา ทหรา [ชา. ๒.๑๗.๑๙๗]ฯ

สฺสาทิมฺหิ “สเจ ปุตฺตํ สิงฺคาลานํ, กุกฺกุรานํ อทาหิสี”ติ [คเวสิตพฺพํ] ปาฬิ, ‘อทาหิสี’ติ จ อททิสฺสเสตฺยโตฺถฯ

ขิ-ขเย อวณฺณปกาสเน จ, ขยติ, ขยนฺติฯ

ขิโต ยาคโม, วิกเปฺปน ยสฺส ทุวิตฺตํ, กโปฺป ขีเยถ, วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺส [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔], อุชฺฌายนฺติ ขียนฺติ [ปารา. ๘๘], อวณฺณํ ปกาเสนฺตีติ อโตฺถฯ ขิยฺยติ, ขิยฺยนฺติ, อายุ ขิยฺยติ มจฺจานํ, กุนฺนทีนํว โอทกํ [สํ. นิ. ๑.๑๔๖]ฯ

จิ-จเย, สมฺเจฺจติ, สมุจฺจยติฯ

๖๑๖. นิโต จิสฺส โฉ [ก. ๒๐; รู. ๒๗; นี. ๕๐]ฯ

นิโต ปรสฺส จิสฺส จ-การสฺส โฉ โหติฯ

นิจฺฉยติ, วินิจฺฉยติ, วินิจฺฉยนฺติ, วินิเจฺฉติ, วินิเจฺฉนฺติ,

กเมฺม โกฺย –

๖๑๗. ทีโฆ สรสฺส [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

สรนฺตสฺส ธาตุสฺส ทีโฆ โหติ กฺยมฺหีติ อิการุ’การานํ กฺยมฺหิ วิกเปฺปน ทีโฆฯ

สมุจฺจียติ สมุจฺจียนฺติ, วินิจฺฉียติ, วินิจฺฉียนฺติฯ

ชิ-ชเย, เชติ, เชนฺติ, วิเชติ, วิเชนฺติ, ปราเชติ, ปราเชนฺติ, ชยติ, ชยนฺติ, วิชยติ, วิชยนฺติ, ปราชยติ, ปราชยนฺติฯ

กเมฺม กฺยมฺหิ ทีโฆ, น ตํ ชิตํ สาธุ ชิตํ, ยํ ชิตํ อวชียติฯ ตํ โข ชิตํ สาธุ ชิตํ, ยํ ชิตํ นาวชียติ [ชา. ๑.๑.๗๐]ฯ

ณาปิมฺหิ ปุพฺพสฺสรโลโป วา, ชาเปติ, ชาปยติฯ โย น หนฺติ น ฆาเตติ, น ชินาติ น ชาปเย [ชา. ๑.๑๐.๑๔๔]ฯ ชยาเปติ, ชยาปยติ, ชยาปียติ, ชยาปียนฺติ, ชยตุ, ชยนฺตุฯ

อีอาทิมฺหิ-อเชสิ, อเชสุํ, วิเชสิ, วิเชสุํ, อชยิ, อชยุํ, อชยิํสุ, วิชยิ, วิชยุํ, วิชยิํสุ, เชสฺสติ, วิเชสฺสติ, ปราเชสฺสติ, ชยิสฺสติ, วิชยิสฺสติ, ปราชยิสฺสติฯ

ฑี-เวหาสคติยํ, สกุโณ เฑติ, เฑนฺติ [ที. นิ. ๑.๒๑๕; อ. นิ. ๔.๑๙๘]ฯ ปาสํ โอเฑฺฑติ, โอเฑฺฑนฺติฯ

นี-นเย , เนติ, เนนฺติ, วิเนติ, วิเนนฺติ, นยติ, นยนฺติ, วินยติ, วินยนฺติฯ

กเมฺม-นียติ, นียนฺติฯ

ทฺวิเตฺต-นิยฺยติ, นิยฺยนฺติ, นิยฺยเรฯ

ณาปิมฺหิ อายาเทสสฺส รโสฺส, นยาเปติ, นยาเปนฺติ, นยาปยติ, นยาปยนฺติฯ

กเมฺม-นยาปียติ, นยาปียนฺติฯ

อีอาทิมฺหิ-เนสิ, เนสุํ, วิเนสิ, วิเนสุํ, อาเนสิ, อาเนสุํ, อนยิ, นยิ, อนยิํสุ, นยิํสุ, อานยิ, อานยิํสุ, วินยิ, วินยิํสุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-เนสฺสติ, เนสฺสนฺติ, นยิสฺสติ, นยิสฺสนฺติฯ

ภี-ภเย, เภติฯ มา เภถ กึ โสจถ โมทถโวฺห [ชา. ๑.๑๒.๒๗], วิเภมิ เอตํ อสาธุํ, อุคฺค เตโช หิ พฺราหฺมโณ [ชา. ๒.๑๗.๑๐๓]ฯ ภายติ, ภายนฺติฯ

การิเต มหาวุตฺตินา สาคโม วา, ภีเสติ, ภีสยติ, ภีสาเปติ, ภีสาปยติฯ ภิกฺขุํ ภีเสยฺย วา ภีสาเปยฺย วา [ปาจิ. ๓๔๖-๓๔๗]ฯ

สี-สเย, เสติ, เสนฺติ, อติเสติ, อติเสนฺติ, สยติ, สยนฺติฯ

กเมฺม-อติสียติ, อติสียนฺติฯ

ณาปิมฺหิ รโสฺส, สยาเปติ, สยาปยติฯ

ณิมฺหิ-สาเยติ, สายยติ, สาเยสุํ ทีนมานสา [อป. เถร ๒.๕๔.๔๘]ฯ

มฺหิ-หาเส , อุเมฺหติ, อุมฺหยติ, วิเมฺหติ, วิมฺหยติ, น นํ อุมฺหยเต ทิสฺวา, น จ นํ ปฏินนฺทติ [ชา. ๑.๒.๙๓]ฯ

กเมฺม-อุมฺหียติ, วิมฺหียติฯ

การิเต ปุพฺพสฺสรโลโป, สเจ มํ นาคนาสูรู, อุมฺหาเยยฺย ปภาวตีฯ สเจ มํ นาคนาสูรู, ปมฺหาเยยฺย ปภาวตี [ชา. ๒.๒๐.๑๗]ฯ

อิติ ภูวาทิคเณ อิวณฺณนฺตธารูปํฯ

อุวณฺณนฺตธาตุรูป

จุ-จวเน, ชุ-สีฆคมเน, ถุ-อภิตฺถวเน, ทุ-คติยํ อุปตาเป จ, ภู-สตฺตายํ, ยุ-มิสฺสเน คติยญฺจ, รุ-สเทฺท, พฺรู-วิยตฺติยํ วาจายํ, สุ-สนฺทเน ชนเน จ, สู-ปสวเน, หุ-ทาเน ภกฺขเน ปูชายํ สตฺติยญฺจ, หู-สตฺตายํฯ

ตฺยาทุยฺปฺปตฺติ, ‘กตฺตริ โล’ติ ลปจฺจโย, อุวณฺณสฺส อวาเทโส, ‘ทีโฆ สรสฺสา’ติ สกมฺมิกธาตูนํ กฺยมฺหิ ทีโฆฯ

จุ-จวเน, จวติ, จวนฺติฯ

ณิมฺหิ-จาเวติ, จาวยติฯ

ชุ-สีฆคมเน, ชวติ, ชวนฺติฯ

ถุ-อภิตฺถวเน, อภิตฺถวติ, อภิตฺถวนฺติฯ

‘พหุล’นฺติ อธิกตตฺตา กฺยมฺหิ กฺวจิ วุทฺธิ, อวาเทโส, อภิตฺถวียติ, อภิตฺถวียนฺติ, อภิตฺถวิยฺยติ, อภิตฺถวิยฺยนฺติฯ

ทุ-อุปตาเป, อุปทฺทวติ, อุปทฺทวนฺติฯ

ภู-สตฺตายํ, สโมฺภติ, สมฺภวติฯ

ยุ-คติยํ , ยวติฯ

รุ-สเทฺท, รวติ, รวนฺติ, วิรวติ, วิรวนฺติฯ

พฺรู-วิยตฺติยํ วาจายํ –

๖๑๘. น พฺรูโสฺสฯ

พฺยญฺชเน ปเร พฺรูสฺส โอ น โหติฯ

พฺรูติฯ

๖๑๙. พฺรูโต ติสฺสีอุ [ก. ๕๒๐; รู. ๕๐๒; นี. ๑๐๓๓; จํ. ๖.๒.๓๔; ปา. ๗.๓.๙๓]ฯ

พฺรูโต ติสฺส อาทิมฺหิ อีอุ โหติฯ อีมฺหิ ปุพฺพโลโปฯ

พฺรวีติฯ

๖๒๐. ยุวณฺณานมิยงอุวง สเร [ก. ๗๐; รู. ๓๐; นี. ๒๒๐; …มิยวุวง… (พหูสุ)]ฯ

อิวณฺณุ’วณฺณนฺตานํ ธาตูนํ กฺวจิ อิยง, อุวง โหนฺติ สเรฯ

พฺรุวนฺติ, พฺรุนฺติ วาฯ ‘‘อชานนฺตา โน ปพฺรุนฺตี’’ติ ปาฬิฯ พฺรูสิ, พฺรูถ, พฺรูมิ, พฺรูมฯ

๖๒๑. ตฺยนฺตีนํ ฎฎู [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; จํ. ๑.๔.๑๓; ปา. ๓.๔.๘๔]ฯ

ติ, อนฺตีสุ พฺรูสฺส อาห โหติ, เตสญฺจ ฎ, ฎู โหนฺติฯ

โส อาห, เต อาหุฯ

อตฺริมา ปาฬี-นิพฺพานํ ภควา อาห, สพฺพคนฺถปโมจนํ, อาห เตสญฺจ โย นิโรโธ [มหาว. ๖๐], ยํ ปเร สุขโต อาหุ, ตทริยา อาหุ ทุกฺขโตฯ ยํ ปเร ทุกฺขโต อาหุ, ตทริยา สุขโต วิทู [สุ.

นิ. ๗๖๗]ฯ ตตฺถ ‘อาหา’ติ กเถติฯ ‘อาหู’ติ กเถนฺติฯ

พฺรูตุ , พฺรูวนฺตุ, พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตมํ [ขุ. ปา. ๕.๒], พฺรูถ, พฺรูมิ, พฺรูมฯ

เอยฺยาทิมฺหิ-พฺรูสฺส อุวง โหติ, พฺรุเวยฺย, พฺรุเวยฺยุํฯ

อีอาทิมฺหิ สเร ปเร พฺรูสฺส โอตฺตํ, โอสฺส จ อวาเทโส, อพฺรวิ, อพฺรวุํ, อพฺรวิํสุฯ

อุวาเทเส-อพฺรุวิ, อพฺรุวุํ, อพฺรุวิํสุฯ

ปโรกฺขมฺหิ –

๖๒๒. ออาทีสฺวาโห พฺรูสฺส [ก. ๔๗๕; รู. ๔๖๕; นี. ๙๕๖]ฯ

ออาทีสุ พฺรูสฺส อาห ภวติฯ

โส อาห, เต อาหุฯ

๖๒๓. อุสฺสํสฺวาหา วา [นี. ๑๐๓๖]ฯ

อาหาเทสมฺหา ปรสฺส อุวจนสฺส อํสุ โหติ วาฯ

เต อาหํสุ, สจฺจํ กิเรวมาหํสุ, นรา เอกจฺจิยา อิธ [ชา. ๑.๑๓.๑๒๓]ฯ

สุ-สนฺทเน, นที สวติ, สวนฺติ, อาภวคฺคา สวนฺติฯ

สู-ปสวเน, ปุญฺญํ ปสวติ [จูฬว. ๓๕๔], ปสวนฺติฯ

หุ-ปูชายํ, ‘ปโรกฺขายญฺจา’ติ ทฺวิตฺตํ, ‘กวคฺคหานํ จวคฺคชา’ติ หสฺส โช, ชุโหติ, ชุโหนฺติฯ

กเมฺม-เตน อคฺคิ หูยเตฯ

ณิมฺหิ-ชุหาเวติ, ชุหาวยติฯ

ณาปิมฺหิ-ชุหาเปติ, ชุหาปยติฯ

หุ-สตฺติยํ, ปโหติ, สมฺปโหติ, ปโหนฺติ, สมฺปโหนฺติฯ

หู-สตฺตายํ , โหติ, โหนฺติ, โหตุ, โหนฺตุฯ

เอยฺยาทิมฺหิ- ‘ยุวณฺณานมิยงอุวง สเร’ติ ธาตฺวนฺตสฺส อุวาเทโส, หุเวยฺย, หุเวยฺยุํฯ

อาอาทิมฺหิ-โส อหุวาฯ วณฺณคนฺธผลูเปโต, อโมฺพยํ อหุวา ปุเร [ชา. ๑.๒.๗๑]ฯ อหุวา เต ปุเร สขา [สํ. นิ. ๑.๕๐], เต อหุวู, ตฺวํ อหุโว, ตุเมฺห อหุวตฺถ [ม. นิ. ๑.๒๑๕], ฌายถ ภิกฺขเว มา ปมาทาตฺถ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหุวตฺถ, อหุว, อหุวํ วา, อหุวมฺหาฯ “อก

รมฺหส เต กิจฺจํ, ยํ พลํ อหุวมฺหเส [ชา. ๑.๔.๒๙]ฯ อหุวเมฺหว มยํ ปุเพฺพ, น นาหุวมฺหา’’ติ [ม. นิ. ๑.๑๘๐] ปาฬิโยฯ

อีอาทิมฺหิ สาคโม, อโหสิ, ปาตุรโหสิฯ

มหาวุตฺตินา อีโลโป รโสฺส จฯ อหุเทว ภยํ อหุ ฉมฺภิตตฺตํฯ อหุเทว กุกฺกุจฺจํ, อหุ วิปฺปฏิสาโร [ปารา. ๓๘]ฯ อาทีนโว ปาตุรหุ [เถรคา. ๒๖๙], ทิโพฺพ รโถ ปาตุรหุฯ

๖๒๔. หูโต เรสุํ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

หูโต ญฺวจนสฺส เรสุํ โหติฯ สุตฺตวิภเตฺตน มฺหาสฺส เรสุมฺหา จฯ ‘รานุพเนฺธนฺตสราทิสฺสา’ติ ธาตฺวนฺตโลโปฯ

เต ปุเพฺพ อเหสุํฯ อุวาเทเส อหุวุํ, ปุพฺพสฺสรโลเป อหุํฯ

อตฺริมา ปาฬี- สพฺพมฺหิ ตํ อรญฺญมฺหิ, ยาวเนฺตตฺถ ทิชา อหุํ [ชา. ๒.๒๒.๒๔๒๕]ฯ กูฏาคารสหสฺสานิ, สพฺพโสณฺณมยา อหุํ [อป. เถร ๑.๑.๔๐๗]ฯ

โอสฺส สิ, อิตฺถ, โตฺถฯ ตฺวํ อโหสิ, อหุวิ, อหุวิตฺถ, อหุวิโตฺถฯ

มหาวุตฺตินา โอโลโป รโสฺส, มา โภติ กุปิตา อหุ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๑], มาหุ ปจฺฉานุตาปินี [สํ. นิ. ๑.๑๖๒], อโหสิํ นุ โข อหํ อตีตมทฺธานํ, น นุ โข อโหสิํ, กินฺนุ โข อโหสิํ, กถํ นุ โข อโหสิํ [สํ. นิ. ๒.๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘], อหํ อหุวิํ, มยํ อโหสิมฺหา, อโหสิมฺห วาฯ อเหสุมฺหา นุ โข มยํ อตีตมทฺธานํ, น นุ โข อเหสุมฺหา, กินฺนุ โข อเหสุมฺหา, กถํ นุ โข อเหสุมฺหา [ม. นิ. ๑.๔๐๗]ฯ มยํ ปุเพฺพ อหุวิมฺหา, อหุมฺหา วาฯ ‘‘มยํ ปุเพฺพ ทานปติโน อหุมฺหา’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๖๑๗] ปาฬิฯ

รสฺสเตฺต-อหุมฺหฯ

มหาวุตฺตินา มฺหาสฺส อุญฺจฯ ‘‘ปญฺจสตา มยํ สพฺพา, ตาวติํสูปคา อหุ’’นฺติ ปาฬิฯ

ปรฉเกฺก อสฺส อํ, อหํ ปุเพฺพ อหุวํ, อหุว วาฯ

‘ปโร กฺวจี’ติ ปรโลโป, อหุํฯ

อตฺริมา ปาฬี- ‘‘อหํ เกวฏฺฏคามสฺมิํ, อหุํ เกวฏฺฏทารโก [อป. เถร ๑.๓๙.๘๖], จกฺกวตฺตี อหุํ ราชา, ชมฺพุมณฺฑสฺส อิสฺสโรฯ สตฺตกฺขตฺตุํ มหาพฺรหฺมา, วสวตฺตี ตทา อหุํฯ มุทฺธาภิสิโตฺต ขตฺติโย, มนุสฺสาธิปตี อหุ’’นฺติฯ มยํ อหุวิเมฺหฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

๖๒๕. หูสฺส เหเหหิโหหิ สฺสจฺจาโท [ก. ๔๘๐; รู. ๔๙๐; นี. ๙๖๑; ‘…สฺสตฺยาโท’ (พหูสุ)]ฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ หูธาตุสฺส เห จ โหหิ จ โหหิ จ โหนฺติฯ

เหสฺสติ , เหสฺสนฺติ, เหหิสฺสติ, เหหิสฺสนฺติ, โหหิสฺสติ, โหหิสฺสนฺติฯ พุโทฺธ เหสฺสํ สเทวเก [พุ. วํ. ๒.๕๕], อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํ [พุ. วํ. ๒.๗๔]ฯ

๖๒๖. ทกฺข สกฺข เหหิ โหหีหิ โลโป [ก. ๔๘๐; รู. ๔๙๐; นี. ๙๖๑; 'ทกฺขา เหหิโหหิโลโป' (พหูสุ)]ฯ

เอเตหิ อาเทเสหิ สฺสสฺส โลโป โหติ วาฯ สุตฺตวิภตฺเตน อเญฺญหิปิ สฺสโลโปฯ

สกฺขิสิ ตฺวํ กุณฺฑลินิ, มญฺญิสิ ขตฺตพนฺธุนิ [ชา. ๒.๑๗.๑๔]ฯ น หิ สกฺขินฺติ เฉตฺตุํ [สุ. นิ. ๒๘], อธโมฺม หญฺญิติ ธมฺมมชฺช [ชา. ๑.๑๑.๓๑], พฺรหฺมทโตฺต ปลายิติ อิจฺจาทิฯ

เหหิติ, เหหินฺติ, โหหิติ, โหหินฺติฯ

อตฺริมา ปาพี-ปิโย จ เม เหหิติ มาลภารี, อหญฺจ นํ มาลินี อชฺฌุเปสฺสํ [ชา. ๑.๑๕.๑๙๗], ติโลทโน เหหิติ สาธุปโกฺก [ชา. ๑.๘.๒]ฯ โทโส เปมญฺจ เหหิติ [เถรคา. ๗๑๙]ฯ มม ตฺวํ เหหิสิ ภริยา [ชา. ๑.๑๔.๒๗]ฯ ตโต สุขี โหหิสิ วีตราโคฯ ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว [ที. นิ. ๒.๒๐๗] อิจฺจาทิฯ

อิติ ภูวาทิคเณ อุวณฺณนฺตธาตุรูปํฯ

เอทนฺตธาตุรูป

เอ-อาคติยํ คติยญฺจ, เก-สเทฺท, เข-ขาทนุ'ปฎฺฐาเนสุ, เค-สเทฺท, อปปุพฺพ เจ-ปูชายํ, เฌ-จินฺตายํ ทาห'ชฺฌาเนสุ จ, เต-ปาลเน, เถ-สทฺท, สงฺฆาเตสุ, เท-สุทฺธิ, นิทฺทาสุ, เป-วุทฺธิยํ , เภ-ภเย, เล-เฉทเน, เว-คติยํ ตนฺตสนฺตาเน จ, เส-อนฺตกฺริยายํ, หเร-ลชฺชายํ, คิเล-กิลมเน, ปเล-คติยํ, มิเล-หานิยํฯ

ณานุพนฺธปจฺจเยน วินา เยสํ ธาตูนํ อายาเทโส ลพฺภติ, เต เอทนฺตา นามฯ มหาวุตฺตินา ยโลเป สติ อาทเนฺตหิ สมานรูปํ, อาทนฺตานญฺจ ยาคเม สติ เอทเนฺตหิ สมานรูปํ, ตสฺมา อาทนฺต, เอทนฺตา เยภุเยฺยน สมานรูปา ภวนฺติฯ

มหาวุตฺตินา เอทนฺตานํ ตฺยาทีสุ ตพฺพาทีสุ จ อายาเทโส, กฺวจิ ยโลโป, เอ-อาคติยํฯ อยํ โส สารถี เอติ [ชา. ๒.๒๒.๕๑], สเจ เอนฺติ มนุสฺสตฺตํ [สํ. นิ. ๑.๔๙], ลกฺขณํ ปสฺส อายนฺตํ, มิคสงฺฆปุรกฺขตํ [ชา. ๑.๑.๑๑], โยค'มายนฺติ มจฺจุโน [สํ. นิ. ๑.๒๐], อายามาวุโส [ปารา. ๒๒๘], อายามานนฺท [ที. นิ. ๒.๑๘๖; ปารา. ๒๒; ม. นิ. ๑.๒๗๓]ฯ

เอตฺถ เอธาตุ อาคจฺฉ, คจฺฉามาติ อตฺถทฺวยํ วทติ, ยาธาตุวเสน อาคจฺฉ, ยามาติปิ อตฺถํ วทนฺติฯ

เอ-วุทฺธิยํ วา, "กาโย, อปาโย, อุปาโย, สมุทาโย"ติอาทีสุ –

กุจฺฉิตา ธมฺมา อายนฺติ วฑฺฒนฺติ เอตฺถาติ กาโย, 'อาโย'ติ วุจฺจติ วฑฺฒิ, ตโต อเปโต อปาโย, เตน อุเปโต อุปาโย, อวยวธมฺมา สมุเทนฺติ เอตฺถาติ สมุทาโย, ปริพฺยตฺตํ อายนฺติ เอเตนาติ ปริยาโยฯ

เก-สเทฺท, กายติฯ

กเมฺม-กิยฺยติฯ

เข-ขาทเน, ติณํ ขายติ, วิกฺขายติ, อุนฺทฺรา ขายนฺติ, วิกฺขายนฺติฯ

เข-อุปฏฺฐาเน , ขายติ, ปกฺขายติ, อลกฺขี วิย ขายติฯ

เค-สเทฺท, คายติ, คายนฺติฯ

อปปุพฺพ เจ-ปูชายํ, อปจายติ, เย วุทฺธ’มปจายนฺติ [ชา. ๑.๑.๓๗]ฯ

เฌ-จินฺตายํ, ฌายติ, ฌายนฺติ, ปชฺฌายติ, ปชฺฌายนฺติ, อภิชฺฌายติ, อภิชฺฌายนฺติฯ

เฌ-โอโลกเน, นิชฺฌายติ, นิชฺฌายนฺติ, อุปนิชฺฌายติ, อุปนิชฺฌายนฺติ, อุชฺฌายติ, อุชฺฌายนฺติฯ

เฌ-ทยฺหเน, ปทีโป ฌายติ, ปริชฺฌายติฯ

กเมฺม-ฌายียติฯ

ณาปิมฺหิ ยโลโป, กฏฺฐํ ฌาเปติ, ฌาเปนฺติ, ฌาปยติ, ฌาปยนฺติฯ

เฌ-อชฺฌยเน สํปุโพฺพ, มหาวุตฺตินา นิคฺคหีตสฺส ชาเทโส, สชฺฌายติ, สชฺฌายนฺติ, มนฺตํ สชฺฌายติฯ

เต-ปาลเน, ตายติ, ตายนฺติฯ

เถ-สทฺท, สงฺฆาเตสุ, ถายติฯ

เท-สุทฺธิยํ, โวทายติ, โวทายนฺติฯ

เท-โสปฺปเน, นิทฺทายติ, นิทฺทายนฺติฯ

เป-วุทฺธิยํ, อปฺปายติ, อปฺปายนฺติฯ

เภ-ภเย, ภายติ, ภายนฺติ, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน [ธ. ป. ๑๒๙], ภายสิ, สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส [อุทา. ๔๔], กินฺนุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ [ม. นิ. ๑.๓๘๑], นตํ ภายามิ อาวุโส, ภายาม [อป. เถรี. ๒.๒.๔๕๘]ฯ

ณาปิมฺหิ-ภยาเปติ, ภายาเปติ, ภายาปยติฯ

อีอาทิมฺหิ-มา ภายิ, มา โสจิ [ที. นิ. ๒.๒๐๗], มา จินฺตยิฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-ภายิสฺสติ, ภายิสฺสนฺติฯ

เล-เฉทเน, ติณํ ลายติ, สาลึ ลายติ, ลายนฺติฯ

เว-คติยํ, วาโต วายติ, วาตา วายนฺติฯ

เว-ตนฺตสนฺตาเน, ตนฺตํ วายติ, วายนฺติฯ

กเมฺม-วายียติ, ปุพฺพโลเป วียติ, วิยฺยติฯ

ณาปิมฺหิ-จีวรํ วายาเปติ [ปารา. ๖๓๘], วายาเปนฺติฯ

เส-อนฺตกฺริยายํ, โอสายติ, ปริโยสายติ, อโชฺฌสายติฯ

กเมฺม-ปริโยสียติฯ

ณาปิมฺหิ-ปริโยสาเปติฯ

๖๒๗. **ณิณาปีนํ เตสุ**ฯ

ณิ, ณาปีนํ โลโป โหติ เตสุณิ, ณาปีสุ ปเรสุฯ

ภิกฺขุ อตฺตนา วิปฺปกตํ กุฏึ ปเรหิ ปริโยสาเปติ [ปารา. ๓๖๓]ฯ เอตฺถ อกมฺมกตฺตา ธาตุสฺส ‘กุฏิ’นฺติ จ ‘ปเรหี’ติ จ เทฺว กมฺมานิ ทฺวิกฺขตฺตุํ ปวเตฺตหิ การิเตหิ สิชฺฌนฺติฯ

อเนกสฺสรเอทนฺตมฺปิ กิญฺจิ อิธ วุจฺจติฯ

หเร-ลชฺชายํ, หรายติ, หรายนฺติ, อฏฺฏิยามิ หรายามิ [สํ. นิ. ๑.๑๖๕], หรายาม, หรายตีติ หิรี, มหาวุตฺตินา อุปนฺตสฺส อิตฺตํฯ

คิเล-รุชฺชเน, คิลายติ, ปิฏฺฐิ เม อาคิลายติ [จูฬว. ๓๔๕; ที. นิ. ๓.๓๐๐], คิลายนฺติฯ

ปเล-คติยํ , ปลายติ, ปลายนฺติฯ

มิเล-หานิยํ, มิลายติ, มิลายนฺติฯ

“ฌานํ, อชฺฌานํ, นิชฺฌานํ, ตาณํ, ปริตฺตาณํ, โวทานํ, นิทฺทานํ, คิลาโน, ปลาโต, มิลาตนฺติ”อาทีสุ ยโลโปฯ

อิติ ภูวาทิคเณ เอทนฺตธาตุรูปํฯ

ภูวาทิคเณ สรนฺตธาตูนํ ตฺยาทฺยนฺตรูปานิ นิฏฺฐิตานิฯ

พฺยญฺชนนฺตธาตุ

อวุทฺธิกรูป

ตุทาทิคณ

อถ พฺยญฺชนนฺตธาตุรูปานิ วุจฺจเนฺตฯ ตานิ จ อวุทฺธิก, สวุทฺธิกวเสน ทุวิธานิ โหนฺติฯ ตตฺถ อวุทฺธิกานิ ตาว วุจฺจเนฺตฯ

ขิป, คุห, ตุท, ทิส, ปิส, ผุส, ลิข, วธาทิฯ

อิธ ธาตูนํ อนฺตสฺสโร อุจฺจารณโตฺถ, โส รูปวิธาเน นปฺปยุชฺชเตฯ

๖๒๘. ตุทาทีหิ โก [ก. ๔๔๕; รู. ๔๓๓; นี. ๙๒๕; จํ. ๑.๑.๙๒; ปา. ๓.๑.๗๗]ฯ

ตุทาทีหิ กานุพโนฺธ อปจฺจโย โหติฯ กานุพโนฺธ อวุทฺธิทีปนโตฺถฯ

ขิป-ขิปเน, ขิปติ, ปกฺขิปติ, อุกฺขิปติ, โอกฺขิปติ, นิกฺขิปติ, วิกฺขิปติ, ปฏิกฺขิปติ, สํขิปติฯ

กเมฺม-ขิปียติฯ

การิเต-ขิเปติ , ขิปยติ, ขิปาเปติ, ขิปาปยติ, เขเปติ, เขปยติ วา, อุทกํ เขเปติ, ตณฺหํ เขเปติ, ขยาเปตีติ อโตฺถฯ

คุห-สํวรเณ, คุหติ, นิคฺุคหติฯ

กเมฺม-คุหิยติฯ

การิเต คุสฺส ทีโฆ, คูเหติ, คูหยติ, คูหาเปติ, คูหาปยติฯ

กเมฺม-คูหาปียติฯ

ฆฎ-เจตายํ, ฆฎติฯ

กเมฺม-ฆฎียติฯ

การิเต-ฆเฎติ, ฆฎยติ, ฆฎาเปติ, ฆฎาปยติฯ

ตุท-พฺยธเน, พฺยธนํ วิชฺฌนํ, ตุทติ, วิตุทติฯ

อสฺส เอเตฺต-ตุเทติ, ตุเทนฺติฯ

กเมฺม-ตุทียติฯ

‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ ทสฺส ชตฺตํฯ ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, ตุชฺชติฯ

การิเต-ตุเทติ, ตุทยติ, ตุทาเปติ, ตุทาปยติฯ

ทิสี-อุทฺทิสเน, อุทฺทิสนํ สรูปโต กถนํฯ อุทฺทิสติ, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสนฺติ [มหาว. ๑๕๒], นิทฺทิสติ, นิทฺทิสนฺติ, อปทิสติ, อปทิสนฺติฯ

กเมฺม-อุทฺทิสียติ, อุทฺทิสียนฺติฯ

การิเต-อาจริโย สิสฺสํ ปาฬิธมฺมํ อุทฺทิสาเปติ, อุทฺทิสาปยติ, วาเจตีติ อโตฺถฯ ปาเฐสุ ปน สทฺวยมฺปิ ทิสฺสติฯ

นุท-ขิปเน , นุทติ, ปนุทติ, วิโนเทติ, ปฏิวิโนเทติ วาฯ

กเมฺม-ปนุทียติ, ปนุชฺชติฯ

การิเต-ปนุเทติ, ปนุทยติ, ปนุทาเปติ, ปนุทาปยติฯ

ปิส-สํจุเณฺณ, ปิสติฯ

กเมฺม-ปิสียติฯ

การิเต-ปิเสติ, ปิสยติ, ปิสาเปติ, ปิสาปยติฯ

ผุส-สมฺผเสฺส ปตฺติยญฺจ, ผุสติ, ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ [ธ. ป. ๒๓], วชฺชํ นํ ผุเสยฺย [ปารา. ๔๐๙; จูฬว. ๓๘๘]ฯ

กเมฺม-ผุสียติฯ

การิเต-ผุเสติ, ผุสยติ, ผุสาเปติ, ผุสาปยติฯ

ลิข-เลขเน, ลิขติ, สลฺลิขติ, วิลิขติฯ

การิเต-ลิเขติ, สลฺลิเขติ, วิลิเขติฯ

วธ-หึสายํ, วธติ, วเธติฯ

กเมฺม-วธียติฯ

ยมฺหิ ธสฺส ฌตฺตํ, ยสฺส ปุพฺพรูปํฯ 'จตุตฺถทุติเยเสฺวสํ ตติยปฐมา'ติ ฌสฺส ตติยชตฺตํ, วชฺฌติ, วชฺฌนฺติ, วชฺฌเรฯ อิเม สตฺตา หญฺญนฺตุ วา วชฺฌนฺตุ วา [ม. นิ. ๑.๖๐]ฯ

การิเต-วเธติ, วธยติ, วธาเปติ, วธาปยติ, สามิโก ปุริสํ มคฺคํ คเมติ, คมยติ, คมาเปติ, คมาปยติ อิจฺจาทีนิปิ อิธ วตฺตพฺพานิฯ

อิติ ตุทาทิคโณฯ

สวุทฺธิกรูป

อถ สวุทฺธิกรูปานิ วุจฺจเนฺตฯ

อส-ภุวิ, อาส-นิวาเส อุปเวสเน จ, อิสุ-อิจฺฉา, กนฺตีสุ, กมุ-ปทคมเน, กุส-อโกฺกเส, คมุ-คติมฺหิ, ชรวโยหานิมฺหิ, ชน-ชนเน, มร-ปาณจาเค, ยมุ-อุปรเม, รุท-อสฺสุวิโมจเน กนฺทเน จ,

รุห-ชนเน, ลภ-ลาเภ, วจ, วท-วิยตฺติยํ วาจายํ, วิท-ญาเณ, วส-นิวาเส, วิสปฺปเวสเน, สท-คตฺยา’วสาเน, หน-หึสายํ, หรหรเณฯ

ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ, กตฺตริ โล, อส-ภุวิ, สตฺตายนฺติ อโตฺถฯ

๖๒๙. ตสฺส โถ [ก. ๔๙๔; รู. ๔๙๕, ๕๐๐; นี. ๙๘๙, ๙๙๑]ฯ

อตฺถิโต ปรสฺสติ, ตูนํ ตสฺส โถ โหติฯ

‘ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน’ติ สุเตฺตน พฺยญฺชเน ปเร ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ, ‘จตุตฺถทุติเยเสฺวสํ ตติยปฐมา’ติ สุเตฺตน ปรรูปสฺส ทุติยสฺส ปฐมตฺตํฯ

ธนํ เม อตฺถิฯ

เอตฺถ จ ‘‘อตฺถิ ตฺวํ เอตรหิ, น ตฺวํ นตฺถิ, อตฺถิ อหํ เอตรหิ, นาหํ นตฺถิ, ปุตฺตา มตฺถิ ธนา มตฺถิ [ธ. ป. ๖๒], อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย เกสา’’ติ [ขุ. ปา. ๓.ทฺวิตฺตึสาการ] อาทีสุ อตฺถิสโทฺท อาขฺยาตปฏิรูปโก กตฺตุวาจโก นิปาโตฯ

‘‘อตฺถีติ โข กจฺจายน อยเมโก อโนฺต, นตฺถีติ ทุติโย อโนฺต’’ติ [สํ. นิ. ๒.๑๕] จ ‘‘อตฺถิปจฺจโย, นตฺถิปจฺจโย’’ติ [ปฏฺฐา. ๑.๑.ปจฺจยุเทฺทส] จ เอวมาทีสุ นามปฏิรูปโกฯ ตถา นตฺถิสโทฺทฯ

ตุมฺหิ-วิปสฺสิสฺส จ นมตฺถุ [ที. นิ. ๓.๒๘๗], นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ [สํ. นิ. ๑.๙๐], เอตฺถ จ ‘‘ธิรตฺถุมํ ปูติกาย’’นฺติ อาทีสุ อตฺถุสโทฺท นิปาโตฯ

๖๓๐. นฺตมานนฺตนฺติยิยุํสฺวาทิโลโป [ก. ๔๙๔-๕; รู. ๔๙๖; นี. ๑๐๑๙; ‘นฺตมานานฺติ…’ (พหูสุ)]ฯ

นฺต, มาน, อนฺติ, อนฺตุ, อิยา, อิยุํสุ อตฺถิสฺส อาทิโลโป โหติฯ

สนฺติ, สนฺตุฯ

๖๓๑. สิหีสฺวฏ [ก. ๕๐๖; รู. ๔๙๗; นี. ๙๙๒]ฯ

อตฺถิสฺส อฏ โหติ สิ, หีสุฯ

มนุโสฺสสิ [มหาว. ๑๒๖], ปุริโสสิ [มหาว. ๑๒๖]ฯ หิมฺหิ ทีโฆ, ตฺวํ ปณฺฑิโต อาหิ, ภวาหีติ อโตฺถฯ ตวิภตฺตีสุ ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปํ, ตุเมฺห อตฺถ, กจฺจิตฺถ ปริสุทฺธา [ปารา. ๒๓๓]ฯ ตฺวาทิมฺหิ-มา ปมาทตฺถ [ม. นิ. ๑.๘๘, ๒๑๕], ตุเมฺห สมคฺคา อตฺถฯ

๖๓๒. มิมานํ วา มฺหิมฺหา จ [ก. ๔๙๒; รู. ๔๙๙; นี. ๙๘๗; ‘สีหิสฺวฏ’ (พหูสุ)]ฯ

อตฺถิโต ปเรสํ มิ, มานํ มฺหิ, มฺหา โหนฺติ วา, อตฺถิสฺส จ อฏ โหติฯ

อหํ ปสโนฺนมฺหิ, มยํ ปสนฺนามฺหฯ

ตฺวาทิมฺหิ-อหํ อิมินา ปุเญฺญน อนาคเต ปญฺญวา อมฺหิ, มยํ ปญฺญวโนฺต อมฺหฯ

๖๓๓. เอสุ ส [ก. ๔๙๒; รู. ๔๙๙; นี. ๙๘๗]ฯ

เอเตสุ มิ, เมสุ อตฺถิสฺส สสฺส โส โหติฯ ปรรูปนิเสธนตฺถมิทํ สุตฺตํฯ

อหํ ปณฺฑิโต อสฺมิ, มยํ ปณฺฑิตา อสฺมฯ

ตฺวาทิมฺหิ-อหํ อนาคเต ปญฺญวา อสฺมิ, มยํ ปญฺญวโนฺต อสฺมฯ

เอยฺยาทิมฺหิ –

๖๓๔. อตฺถิเตยฺยาทิฉนฺนํ ส สุ สสิ สถ สํสาม [ก. ๕๗๑, ๕๑๗; รู. ๖๒๔, ๔๘๘; นี. ๘๓๐, ๑๑๐๕; 'อตฺถิเตยฺยาทิจฺฉนฺนํ สสฺสสถ สํ สาม' (พหูสุ)]ฯ

'อตฺถี'ติ ธาตุนิเทฺทโส ติ-กาโร, อตฺถิโต ปเรสํ เอยฺยาทีนํ ฉนฺนํ สาทโย โหนฺติฯ

เอวมสฺส วจนีโย [ปารา. ๔๑๑], เอวมสฺสุ วจนียา [ปารา ๔๑๘], ตฺวํ อสฺสสิ, ตุเมฺห อสฺสถ, อหํ อสฺสํ, มยํ อสฺสามฯ

อสฺสุนิปาโตปิ พหุํ ทิสฺสติ, ตยสฺสุ ธมฺมา ชหิตา ภวนฺติ [ขุ. ปา. ๖.๑๐], เกนสฺสุ ตรตี โอฆํ, เกนสฺสุ ตรติ อณฺณวํ [สํ. นิ. ๑.๒๔๖]ฯ "กึสุ เฉตฺวา สุขํ เสติ, กึสุ เฉตฺวา น โสจตี"ติ [สํ. นิ. ๑.๗๑] เอตฺถ นิคฺคหีตมฺหา สํโยคาทิโลโปฯ

๖๓๕. อาทิทฺวินฺนมิยามิยุํ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๙๙๓; '...มิยา อิยุํ' (พหูสุ)]ฯ

อตฺถิโต เอยฺยาทีสุ อาทิมฺหิ ทฺวินฺนํ อิยา, อิยุํ โหนฺติฯ 'นฺตมานนฺตนฺติยิยุํสู...'ติอาทิโลโปฯ

โส สิยา, เต สิยุํ, เอเต เทฺว นิปาตาปิ โหนฺติฯ "เวทนากฺขโนฺธ สิยา กุสโล, สิยา อกุสโล, สิยา อพฺยากโต"ติ [วิภ. ๑๕๒] อาทีสุ เอกโจฺจติ อโตฺถฯ

"สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฎิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา"ติ [ปฎฺฐา. ๑.๑.๓๕-๓๘] อาทีสุ กินฺนูติ อโตฺถฯ

"ทฺวาทสากุสลา สิยุ"นฺติ [อภิธมฺมตฺถสงฺคห ๒] อาทีสุ ภวนฺตีติ อโตฺถฯ

มหาวุตฺตินา เอยฺยุํ, เอยฺยมิเจฺจเตสํ อิยํสุ, อิยํ โหนฺติ, อาทิโลโป, สิยํสุ เทฺว ภิกฺขู อภิธเมฺม นานาวาทา [ม. นิ. ๓.๓๕], เอวํรูโป สิยํ อหํ อนาคตมทฺธานํ, เอวํเวทโน สิยํ, เอวํสโญฺญ สิยํ [ม. นิ. ๓.๒๗๔]ฯ

อชฺชตฺตนิมฺหิ –

๖๓๖. อีอาโท ทีโฆ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๐๐๑]ฯ

อตฺถิสฺส ทีโฆ โหติ อีอาทีสุฯ

โส อาสิ, เต อาสุํ, อาสึ๋สุ, ตฺวํ อาสิ, ตุเมฺห อาสิตฺถ, อหํ อาสึฯ ตตฺราปาสึ เอวํวโณฺณ [ที. นิ. ๑.๒๔๕; ม. นิ. ๑.๖๘]ฯ มยํ อาสิมฺห, อาสิมฺหาฯ

๖๓๗. ออาสฺสาทีสุ [ก. ๕๐๗; รู. ๕๐๑; นี. ๑๐๒๐; จํ. ๕.๔.๗๙; ปา. ๒.๔.๕๒]ฯ

ออาทิปโรกฺขายญฺจ อาอาทิหิยฺยตฺตนิยญฺจ สฺสาทีสุ ภวิสฺสนฺติ, กาลาติปตฺตีสุ จ อตฺถิสฺส ภู โหติฯ อิทญฺจ สุตฺตํ อตฺถิสฺส เอตาสํ วิภตฺตีนมฺปิ สาธารณกรณตฺถํฯ รูปมฺปิ ภูรูป เมวฯ

โส พภูว, เต พภูวุ, โส อภวา, เต อภวู, โส ภวิสฺสติ, เต ภวิสฺสนฺติ, โส อภวิสฺสา, เต อภวิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

๖๓๘. อตฺยาทินฺเตสฺวตฺถิสฺส ภู [ก. ๕๑๗; รู. ๕๐๐; นี. ๑๐๒๐; จํ. ๕.๔.๗๙; ปา. ๒.๔.๕๒]ฯ

ตฺยาทิวชฺชิเตสุ นฺตวชฺชิเตสุ จ ปจฺจเยสุ อตฺถิสฺส ภู โหติฯ เอเตน ตฺยาทิ, ตฺวาทิ, เอยฺยาทิ, อีอาทิสงฺขาตาสุ จตูสุ วิภตฺตีสุ นฺตปจฺจเย จ อตฺถิสฺส ภูอาเทโส นตฺถิ, เสสาสุ จตูสุ วิภตฺตีสุ จ นฺตวชฺชิเตสุ ตพฺพาทีสุ จ อตฺถิสฺส ภูอาเทโส ลพฺภตีติ เวทิตโพฺพฯ

อาส-อุปเวสเนฯ ครุํ อุปาสติ, ปยิรุปาสติ, อุปาสนฺติ, ปยิรุปาสนฺติฯ

กเมฺม-อุปาสียติ, ปยิรุปาสียติฯ

การิเต-มาตา ปุตฺตํ ครุํ อุปาเสติ, ปยิรุปาเสติ, อุปาสยติ, ปยิรุปาสยติฯ

อีอาทิมฺหิ-อุปาสิ, ปยิรุปาสิ, อุปาสึ๋สุ, ปยิรุปาสึ๋สุ, อุปาสุํ, ปยิรุปาสุํฯ

อาส-นิวาเสฯ

๖๓๙. คมยมิสาสทิสานํ วา จฺฉง [ก. ๔๗๖, ๕๒๒; รู. ๔๔๒, ๔๗๖; นี. ๙๕๗, ๑๐๓๕]ฯ

คมุ, ยมุ, อิสุ, อาส, ทิสานํ อโนฺต พฺยญฺชโน งานุพโนฺธ โจฺฉ โหติ วา นฺต, มาน, ตฺยาทีสุฯ

คจฺฉโนฺต, นิยจฺฉโนฺต, อิจฺฉโนฺต, อจฺฉโนฺต, ทิจฺฉโนฺตติ อิมินา ตฺยาทีสุ อาสสฺส โจฺฉ, อจฺฉติ, อจฺฉนฺติ, โส อจฺฉิ, เต อจฺฉึ๋สุฯ

อิสุ-เอสนายํ ฯ

๖๔๐. ลหุสฺสุปนฺตสฺส [ก. ๔๘๕; รู. ๔๓๔; นี. ๙๗๕; จํ. ๖.๑.๑๐๕-๑๐๖ …เป.… ๗.๓.๗๗-๗๘]ฯ

อนฺตสฺส สมีเป ปวตฺตตีติ อุปโนฺต, พฺยญฺชนนฺตธาตูนํ ปุพฺพสฺสโร ‘อุปโนฺต’ติ วุจฺจติ, ลหุภูตสฺส อุปนฺตภูตสฺส จ อิวณฺณุ’วณฺณสฺส เอ, โอวุทฺธี โหนฺติฯ

อิร-กมฺปเน, เอรติ, โมทติฯ

ลหุสฺสาติ กึ? ชีวติ, ธูปติ, อิกฺขติ, สุกฺขติฯ

อุปนฺตสฺสาติ กึ? สิญฺจติ, ภุญฺชติ, นิคฺคหีตาคเมน พฺยวหิตตฺตา อุปโนฺต น โหติฯ

อิวณฺณุวณฺณสฺสาเตฺวว๋? ปจติ, วทติฯ

อิมินา อิสฺส เอวุทฺธิ โหติ, เอสติ, อเนฺวสติ, ปริเยสติฯ

อธิปุโพฺพ อิสุ-อายาจเน, อเชฺฌสติฯ

กเมฺม-เอสียติ, ปริเยสียติ, อเนฺวสียติ, อเชฺฌสียติฯ

การิเต-เอเสติ, เอสยติ, เอสาเปติ, เอสาปยติฯ

อิสุ-อิจฺฉายํ, จฺฉาเทโส, อิจฺฉติ, อิจฺฉนฺติ, สมฺปฏิจฺฉติ, สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ

กเมฺม-อิจฺฉียติฯ

การิเต-อิจฺฉาเปติ, อิจฺฉาปยติ, สมฺปฏิจฺฉาเปติ, สมฺปฏิจฺฉาปยติฯ

กเมฺม-อิจฺฉาปียติ, อิจฺฉาปยียติ, โส อิจฺฉิ, เต อิจฺฉึสุ, อิจฺฉิสฺสติ, อิจฺฉิสฺสนฺติฯ

กมุ-วิชฺฌเน, คมฺภีเรสุ ฐาเนสุ ญาณํ กมติ, น สตฺถํ กมติ, น วิสํ กมติ, น อคฺคิ กมติ [อ. นิ. ๘.๑], น วิชฺฌตีติ อโตฺถฯ

กมุ-ปทคมเน , ปกฺกมติ, อปกฺกมติ, อุปกฺกมติ, วิกฺกมติ, อภิกฺกมติ, ปฏิกฺกมติ, อติกฺกมติ, สงฺกมติ, โอกฺกมติฯ

๖๔๑. นิโต กมสฺส [ก. ๒๐; รู. ๒๗; นี. ๕๐]ฯ

นิมฺหา ปรสฺส กมสฺส กสฺส โข โหติฯ 'อาทิสฺสา'ติ สเงฺกตตฺตา กสฺสาติ ญายติฯ

นิกฺขมติ, นิกฺขมนฺติฯ

การิเต –

๖๔๒. อสฺสา ณานุพเนฺธ [ก. ๔๘๓; รู. ๕๒๗; นี. ๙๗๓]ฯ

พฺยญฺชนนฺตสฺส ธาตุสฺส อาทิมฺหิ อ-การสฺส อาวุทฺธิ โหติ ณานุพเนฺธ ปจฺจเยฯ 'พหุล'นฺติ อธิกตตฺตา ณาปิมฺหิ อาวุทฺธิ นตฺถิฯ

ปกฺกาเมติ, ปกฺกามยติ, นิกฺขาเมติ, นิกฺขามยติ, นิกฺขมาเปติ, นิกฺขมาปยติฯ

อีอาทิมฺหิ มหาวุตฺตินา อาทิทีโฆ วา โหติ, โส ปกฺกมิ, ปกฺกามิ, อิทํ วตฺวาน ปกฺกามิ, มทฺที สพฺพงฺคโสภณา [ชา. ๒.๒๒.๑๘๕๗], ปกฺกมุํ, ปกฺกามุํ, สโมฺมทมานา ปกฺกามุํ, อญฺญมญฺญํ ปิยํ วทา [ชา. ๒.๒๒.๑๘๖๘], ปกฺกมิํสุ, ปกฺกามิํสุ, ปกฺกมํสุ, ปกฺกามํสุ, ปกฺกมิสฺสติ, ปกฺกมิสฺสนฺติ, ปกฺกมิสฺสเรฯ

อาปุโพฺพ กุส-อโกฺกเส, ลหุปนฺตตฺตา วุทฺธิ, อโกฺกสติ, อโกฺกสนฺติฯ ปปุโพฺพ อามนฺตเน, ปโกฺกสติ, ปโกฺกสนฺติฯ วิปุโพฺพ อุจฺจสเทฺท, วิโกฺกสติ, วิโกฺกสนฺติฯ ปฏิปุโพฺพ นีวารเณ, ปฏิโกฺกสติ, ปฏิโกฺกสนฺติฯ

อีอาทิมฺหิ –

๖๔๓. กุสรุหีสฺสจฺฉิ [ก. ๔๙๘; รู. ๔๘๐; นี. ๑๑๑๔; ‘กุสรุเหหีสฺส ฉิ’ (พหูสุ)]ฯ

กุสโต รุหโต จ ปรสฺส อีสฺส จฺฉิ โหติฯ

อโกฺกจฺฉิ มํ อวธิ มํ [ธ. ป. ๓-๔], อิทญฺจ รูปํ กุธ, กุปธาตูหิปิ สาเธนฺติ, เอวํ สติ ‘‘อโกฺกจฺฉิ เม’’ติ ปาโฐ สิยาฯ อโกฺกสิ, อโกฺกสิํสุฯ

คมุ คติมฺหิ, กตฺตริ โล, ‘อูลเสฺส’ติ ลสฺส เอตฺตํ, คเมติ, คเมนฺติฯ อวปุโพฺพ ญาเณ, อวคเมติ, อวคเมนฺติ, อธิปุโพฺพ ญาเณ ลาเภ จ, อธิคเมติ, อธิคเมนฺติฯ วิปุโพฺพ วิคเม, วิคเมติ, วิคเมนฺติฯ

กเมฺม-คมียติ, คมิยติ, คมิยฺยติฯ

ปุพฺพรูปเตฺต-คมฺมติ, คมฺมนฺติ, อธิคมฺมติ, อธิคมฺมนฺติ, อธิคมฺมเร, อธิคมฺมเต, อธิคมฺมเนฺต, อธิคมฺมเรฯ

การิเต วุทฺธิ นตฺถิ, คเมติ, คมยติ, คมาเปติ, คมาปยติฯ

กเมฺม-คมยียติ, คมยียนฺติ, คมาปียติ, คมาปียนฺติฯ

หิยฺยตฺตนิมฺหิ-โส อคมา, คมา, เต อคมู, คมู, ตฺวํ อคโม, อคม, อคมิ, ตุเมฺห อคมุตฺถ, อหํ อคมิํ, คมิํ, มยํ อคมมฺหา, คมมฺหา, อคมฺมฺหา, คมฺมฺหา, โส อคมตฺถ, เต อคมตฺถุํ, ตฺวํ อคมเส, ตุเมฺห อคมวฺหํ, อหํ อคมํ, มยํ อคมมฺหเสฯ

อชฺฌตฺตนิมฺหิ อีอาทีสุ อิการาคโม, โส อคมี, คมีฯ

รสฺสเตฺต-อคมิ, คมิฯ

มหาวุตฺตินา อาการาคเมน สห สาคโม, โส อคมาสิ, คามํ อคมาสิ, นครํ อคมาสิฯ

‘เอยฺยาถเสฺส’อิจฺจาทินา อีสฺส โตฺถ, โส คามํ อคมิโตฺถ, คมิโตฺถ, เต อคมุํ, คมุํฯ

‘อุํสฺสิํสฺวํสู’ติ อิํสุ, อํสุ, เต อคมิํสุ, คมิํสุ, อคมํสุ, คมํสุ, ตฺวํ อคโม, คโมฯ

‘โอสฺส อ อิ ตฺถ โตฺถ’ ‘สี’ติ สุตฺตานิ, ตฺวํ อคม, คม, อคมิ, คมิ, อคมิตฺถ, คมิตฺถ, อคมิโตฺถ, คมิโตฺถ, อคมาสิ, คมาสิ, ตุเมฺห อคมิตฺถฯ

‘มฺหาตฺถานมุอุ’อิติ อุตฺตํ, ตุเมฺห อคมุตฺถ, คมุตฺถ, อหํ อคมึ, คมึ, อคมาสึ, คมาสึ, มยํ อคมิมฺหา, คมิมฺหาฯ

รสฺสเตฺต-อคมิมฺห, คมิมฺห, อคมุมฺหา, คมุมฺหา, อคมุมฺห, คมุมฺห, อคมาสิมฺหา, คมาสิมฺหา, อคมาสิมฺห, คมาสิมฺหฯ

ปรฉกฺเก-โส อคมา, คมาฯ

รสฺสเตฺต-อคม, คมฯ

‘เอยฺยาถเสฺส’อิจฺจาทินา ตฺถเตฺต-โส อคมิตฺถ, คมิตฺถ, เต อคมู, คมูฯ

รสฺสเตฺต-อคมุ, คมุ, ตฺวํ อคมิเส, คมิเส, ตุเมฺห อคมิวฺหํ, คมิวฺหํ, อหํ อคม, คม, อคมํ, คมํ วา, อคมิเมฺห, คมิเมฺหฯ

กเมฺม-อคมียิ, อคมฺมิ, อคมียิโตฺถ, อคมฺมิโตฺถ, อคมียุํ, คมียุํ, อคมียิํสุ, คมียิํสุ, อคมฺมุํ, คมฺมุํ, อคมฺมิํสุ, คมฺมิํสุฯ

ปรฉกฺเก-อคมียิตฺถ, คมียิตฺถ, อคมฺมิตฺถ, คมฺมิตฺถฯ

การิเต-อคมาปยิ, คมาปยิ, อคมาเปสิ, คมาเปสิ, อคมาปยุํ, คมาปยุํ, อคมาปยิํสุ, คมาปยิํสุฯ

๖๔๔. คมิสฺส [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

อาอาทิมฺหิ อีอาทิมฺหิ จ คมิสฺส มสฺส อา โหติฯ สรโลโปฯ

โส อคา, เต อคู, ตฺวํ อโค, ตุเมฺห อคุตฺถ, อหํ อคํ, มยํ อคุมฺหาฯ

อีอาทิมฺหิ อีสรโลโป, อคา เทวาน สนฺติเก [ชา. ๑.๑๔.๒๐๕], วายโส อนุปริยคา [สุ. นิ. ๔๔๙]ฯ

อาปุโพฺพ อาคมเน, อนฺวฺหิโต ตโต อาคา [ชา. ๑.๕.๒๑], โสปา’คา สมิตึ วนํ [ที. นิ. ๒.๓๓๕]ฯ

อธิปุโพฺพ ปฎิลาเภ, อชฺฌคา อมตํ สนฺติํ [วิ. ว. ๘๔๖], ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา [ธ. ป. ๑๕๔]ฯ

อติปุโพฺพ อุปาธิปุโพฺพ จ ติติกฺกเม, นกฺขตฺตํ ปฎิมาเนนฺตํ, อโตฺถ พาลํ อุปชฺฌคา [ชา. ๑.๑.๔๙]ฯ ขโณ เว มา อุปชฺฌคาฯ

เอตานิ โอ, อวจนานํ โลเป สติ ตุมฺห’มฺหโยเคปิ ลภนฺติ, อคุํ, อคิํสุ, อคํสุฯ สมนฺตา วิชฺชุตา อาคุํ [ชา. ๒.๒๒.๒๒๖๔], เตปา’คุํสมิติํ วนํ [(คเวสิตพฺพํ)], วิเสสํ อชฺฌคํสุเต [ที. นิ. ๒.๓๕๔], อเสสํ ปรินิพฺพนฺติ, อเสสํ ทุกฺขมชฺฌคุํ [อิติวุ. ๙๓], สพฺพํ ทุกฺขํ อุปชฺฌคุํ [ปฏิ. ม. ๑.๒๓๖; ม. นิ. ๓.๒๗๑]ฯ อชฺฌโค, อชฺฌค, อชฺฌคิ, อชฺฌคุตฺถ, อชฺฌคิํ, อชฺฌคิมฺหา, อชฺฌคุมฺหา, อคา, อาคา, อนฺวคา, อชฺฌคา, อุปชฺฌคา, อคู, อาคูฯ อาคู เทวา ยสสฺสิโน [ที. นิ. ๒.๓๔๐], จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส, สเพฺพว วสมนฺวคู [สํ. นิ. ๑.๖๑]ฯ เจตา หนิํสุ เวทพฺพํ, สเพฺพ เต พฺยสนมชฺฌคู [ชา. ๑.๑.๔๘]ฯ

ปโรกฺขายํ อาทิสฺส ทฺวิตฺตํ, ‘กวคฺคหานํ จวคฺคชา’ติ ปุพฺพสฺส จวโคฺคฯ โส ชคม, มหาวุตฺตินา อุปนฺตสฺส ทีโฆ, กฺวจิ อสฺส อิตฺตํ, “ราชา ทุทีโป ชคามิ มคฺค”นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๙๑๑; ‘ราชา ทุทีโปปิ ชคาม สคฺคํ’] ปาฬิฯ โส ชคาม, เต ชคามุ, ตฺวํ ชคเมฯ

พฺยญฺชนาทิมฺหิ อิการาคโม, ตุเมฺห ชคมิตฺถ, อหํ ชคมํ, มยํ ชคมิมฺห, โส ชคมิตฺถ, เต ชคมิเร, ตฺวํ ชคมิโตฺถ, ตุเมฺห ชคมิโวฺห, อหํ ชคมิํ, มยํ ชคมิเมฺหฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ, คมิสฺสเรฯ

ปรฉเกฺก-โส คมิสฺสเต, เต คมิสฺสเนฺต, คมิสฺสเร, ตฺวํ คมิสฺสเส, ตุเมฺห คมิสฺสเวฺห, อหํ คมิสฺสํ, มยํ คมิสฺสาเมฺหฯ

สฺสาทิมฺหิ-โส อคมิสฺสา, คมิสฺสาฯ

‘อาอีอูมฺหาสฺสาสฺสามฺหานํ วา’ติ สฺสา, สฺสามฺหานํ รโสฺส, อคมิสฺส, คมิสฺส, เต อคมิสฺสํสุ, คมิสฺสํสุ, ตฺวํ อคมิเสฺส, คมิเสฺสฯ

‘เอยฺยาถเสฺส’ อิจฺจาทินา เสฺสสฺส อตฺตํ, ตฺวํ อคมิสฺส, คมิสฺส, ตุเมฺห อคมิสฺสถ, คมิสฺสถ, อหํ อคมิสฺสํ, คมิสฺสํ, มยํ อคมิสฺสามฺหา, คมิสฺสามฺหา, อคมิสฺสามฺห, คมิสฺสามฺหฯ

‘คม วท ทานํ ฆมฺมวชฺชทชฺชา’ติ สพฺพวิภตฺตีสุ คมิสฺส ฆโมฺม, ฆมฺมติ, ฆมฺมนฺติฯ

กเมฺม-ฆมฺมียติ, ฆมฺมียนฺติฯ

มหาวุตฺตินา คคฺฆาเทโส วา, ตฺวํ เยน เยเนว คคฺฆสิ, ผาสุํเยว คคฺฆสิ [อ. นิ. ๘.๖๓]ฯ

‘คมยมิสาสทิสานํ วาจฺฉง’ อิติ สุเตฺตน สพฺพวิภตฺตีสุ คมิสฺส มสฺส โจฺฉ, คจฺฉติ, คจฺฉนฺติ, คจฺฉเรฯ

กเมฺม-คจฺฉียติ, คจฺฉียนฺติ, คจฺฉิยฺยติ, คจฺฉิยฺยนฺติ, คจฺฉิยฺยเรฯ

การิเต-คจฺฉาเปติ, คจฺฉาปยติฯ คจฺฉตุ, คจฺฉนฺตุ, คเจฺฉยฺย, คเจฺฉยฺยุํฯ

‘เอยฺยุํสฺสุํ’อิติ อุํตฺตํ, คจฺฉุํฯ

‘เอเยฺยยฺยาเสยฺยํนํ เฏ’อิติ สุเตฺตน เอยฺย, เอยฺยาสิ, เอยฺยํวิภตฺตีนํ เอตฺตํ, โส คเจฺฉ, ตฺวํ คเจฺฉ, อหํ คเจฺฉฯ

‘เอยฺยาคเสฺส’ อิจฺจาทินา เอยฺยาคสฺส โอตฺตํ, ตุเมฺห คเจฺฉยฺยาโถฯ

อาอาทิมฺหิ-อคจฺฉา, คจฺฉา, อคจฺฉ, คจฺฉ วาฯ

อีอาทิมฺหิ-อคจฺฉิ, คจฺฉิ, อคจฺฉุํ, คจฺฉุํ, อคจฺฉิํสุ, คจฺฉิํสุฯ

๖๔๕. ฑํสสฺส จ ญฺฉง [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; ‘ฉง’ (พหูสุ)]ฯ

อาอาทีสุ อีอาทีสุ จ ฑํสสฺส จ อโนฺต พฺยญฺชโน ญฺฉง โหติฯ

โส อคญฺฉา, คญฺฉาฯ ตถา อคญฺฉู, คจฺฉูฯ

อีอาทิมฺหิ-โส อคญฺฉิ, คญฺฉิฯ

ตสฺมิํ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ [สุ. นิ. ๙๘๕]ฯ ขิปฺปเมว อุปาคญฺฉิ, ยตฺถ สมฺมติ เตมิโย [ชา. ๒.๒๒.๗๓]ฯ เต อคญฺฉุํ, คญฺฉุํฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-คจฺฉิสฺสติ, คจฺฉิสฺสนฺติ, คจฺฉิสฺสเรฯ

๖๔๖. ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานํ จฺฉง [ก. ๔๘๑; รู. ๕๒๔; นี. ๙๖๖, ๙๖๘]ฯ

เสฺสน สห เอเตสํ จฺฉง โหติ วา สฺสยุตฺตาสุ วิภตฺตีสุ, สุตฺตวิภเตฺตน สฺสสฺส จ, ‘‘นทีว อ วสุจฺฉตี’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๔๐] ปาฬิฯ

ลจฺฉติ, ลภิสฺสติ, อลจฺฉา, อลภิสฺสา, วจฺฉติ, วสิสฺสติ, อวจฺฉา, อวสิสฺสา, เฉจฺฉติ, ฉินฺทิสฺสติ, อเจฺฉจฺฉา, อจฺฉินฺทิสฺสา, เภจฺฉติ, ภินฺทิสฺสติ, อเภจฺฉา, อภินฺทิสฺสา, รุจฺฉติ, โรทิสฺสติ, อรุจฺฉา, อโรทิสฺสาติฯ

อิมินา สฺสยุตฺตาสุ ทฺวีสุ วิภตฺตีสุ เสฺสน สห คมิสฺส มสฺส โจฺฉ, คจฺฉติ, คจฺฉิสฺสติ, คจฺฉนฺติ, คจฺฉิสฺสนฺติ, อหํ คจฺฉํ, คจฺฉิสฺสํฯ

อตฺริมา ปาฬี-คจฺฉํ ปารํ สมุทฺทสฺส, กสฺสํ ปุริสการิยํ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๑], ตสฺสาหํ สนฺติกํ คจฺฉํ, โส เม สตฺถา ภวิสฺสติ, สพฺพานิ อภิสโมฺภสฺสํ, คจฺฉเญฺญว รเถสภ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๓๒], เวธพฺยํ กฏุกํ โลเก, คจฺฉเญฺญว รเถสภ [ชา. ๒.๒๒.๑๘๓๕]ฯ

สฺสาทิมฺหิ-อคจฺฉา, อคจฺฉิสฺสา, อคจฺฉํสุ, อคจฺฉิสฺสํสุฯ

ชร-วโยหานิมฺหิ –

๖๔๗. ชรสทานมีม วา [ก. ๕๐๕, ๖๐๙; รู. ๔๘๒, ๔๘๔; นี. ๑๐๑๘, ๑๒๑๓]ฯ

ชร, สทานํ สรมฺหา อีมอาคโม โหติ วาติ อีมอาคโมฯ

ชีรติ, ชีรนฺติฯ

การิเต-ชีราเปติ, ชีราปยติฯ

๖๔๘. ชรมรานมิยง [ก. ๕๐๕; รู. ๔๘๒; นี. ๑๐๑๘; ‘...มียง’ (พหูสุ)]ฯ

เอเตสํ อิยง โหติ วา นฺต, มาน, ตฺยาทีสุฯ

ชิยติ, ชิยนฺติฯ

ทีฆเตฺต-ชียติ, ชียนฺติฯ

ทฺวิเตฺต-ชิยฺยติ, ชิยฺยนฺติฯ

การิเต-ชิยาเปติ, ชิยาปยติฯ

ชนี-ปาตุภาเว, มหาวุตฺตินา สพฺพวิภตฺตีสุ นสฺส ยาเทโส อาทิทีโฆ จ, ชายติ, อุปชายติ, วิชายติ, ชายนฺติ, ชายเร, ปชายนฺติ, ปชายเร, อุปชายนฺติ, อุปชายเรฯ

การิเต วุทฺธิ นตฺถิ, ชเนติ, ชเนนฺติ, ชนยติ, ชนยนฺติฯ

กเมฺม-ชนียติ, ชนียนฺติ, ชายตุ, ชายนฺตุ, ชาเยยฺย, ชาเยยฺยุํฯ

การิเต-ชเนยฺย, ชเนยฺยุํ, ชนเยยฺย, ชนเยยฺยุํฯ

อีอาทิมฺหิ-อชายิ, อชายิํสุ, วิชายิ, วิชายิํสุ, อชนิ, ชนิ วาฯ

การิเต-อชเนสิ, ชเนสิ, อชนยิ, ชนยิ, อชเนสุํ, ชเนสุํ, อชนยุํ, ชนยุํ, อชนยิํสุ, ชนยิํสุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-ชายิสฺสติ, วิชายิสฺสติฯ

สฺสาทิมฺหิ-อชายิสฺสา, ชายิสฺสาฯ

ฑํส-ฑํสเน, ฑํสติ, ฑํสนฺติฯ

การิเต-ฑํเสติ, ฑํสยติ, ฑํสาเปติ, ฑํสาปยติฯ

อา , อีอาทีสุ ‘ฑํสสฺส จ ญฺฉง’ อิติ สุตฺตํ, นิคฺคหีตโลโป, อฑญฺฉา, ฑญฺฉา, อฑญฺฉิ, ฑญฺฉิฯ

ทห-ทาเห, ทหติ, ทหนฺติฯ

กเมฺม ยมฺหิ ‘หสฺส วิปลฺลาโส’ติ ปุพฺพาปรวิปลฺลาโส, อคฺคินา คาโม ทยฺหติ, ทยฺหนฺติฯ

การิเต-ทาเหติ, ทาหยติ, ทหาเปติ, ทหาปยติฯ

๖๔๙. ทหสฺส ทสฺส โฑ [ก. ๒๐; รู. ๒๗; นี. ๕๐; ‘...ทสทฑกฺขา’ (พหูสุ)]ฯ

ทหธาตุสฺส ทสฺส โฑ โหติ วาฯ

ฑหติ, ฑหนฺติฯ

ทิส-เปกฺขเน, ตฺยาทฺยุปฺปตฺติ, กตฺตริ โลฯ

๖๕๐. ทิสสฺส ปสฺสทสฺสทสทททกฺขา [ก. ๔๗๑; รู. ๔๘๓; นี. ๙๕๑]ฯ

ทิสธาตุสฺส ปสฺส จ ทสฺส จ ทส จ ท จ ทกฺข จาติ เอเต อาเทสา โหนฺติ วาฯ

วิปสฺสนา, วิปสฺสี ภควา, สุทสฺสี, ปิยทสฺสี, อตฺถทสฺสี, ธมฺมทสฺสี, สุทสฺสํ วชฺชมเญฺญสํ [ธ. ป. ๒๕๒], สุทสฺสนนครํ, มหาสุทสฺสโน นาม ราชา [ที. นิ. ๒.๒๔๒]ฯ

ทสาเทเส-จตุสจฺจทฺทโส นาโถ [วิภ. อฎฺฐ. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา], ทุทฺทโส ธโมฺม [มหาว. ๗; ที. นิ. ๒.๖๔], อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ [ธ. ป. ๒๕๒], โส เว ภิกฺขุ ธมฺมทโสติ วุจฺจติ [คเวสิตพฺพํ]ฯ ปสฺส ธมฺมํ ทฺราชานํ, สมฺมุเฬฺหตฺถ อวิทฺทสูฯ ทฎฺฐพฺพํ, ทฎฺฐา, ทฎฺธุนฺติฯ

อิมินา สุเตฺตน ทิสสฺส สพฺพวิภตฺตีสุ ยถารหํ ปสฺส, ทสฺส, ทกฺขาเทสา โหนฺติ, อา, อีอาทีสุ ทส, ทาเทสา โหนฺติ, ‘‘ทิสฺสติ, ทิสฺสนฺตี’’ติ รูปานิ ปน ยสฺส ปุพฺพรูปเตฺตน อิธ กเมฺม สิชฺฌนฺติ, ทิวาทิคเณ กตฺตริ สิชฺฌนฺติฯ มหาวุตฺตินา อทฺทสฺส, ทิสฺสาเทสาปิ โหนฺติฯ อตฺริมา ปาฬิ-ยํ วาสวํ อทฺทสฺสามํ [ชา. ๑.๖.๑๑๒; ‘อทฺทสาม’], เย มยํ ภควนฺตํ อทฺทสฺสาม [คเวสิตพฺพํ], อปิ เม มาตรํ อทสฺสถ [ม. นิ. ๒.๓๕๖], ทิสฺสนฺติ พาลา อพฺยตฺตา [มหาว. ๘๒], มยิ อิเม ธมฺมา สนฺทิสฺสนฺติ, อหญฺจ อิเมสุ ธเมฺมสุ สนฺทิสฺสามิ [ม. นิ. ๓.๒๕๓], นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, ตานิ อชฺช ปทิสฺสเรติ [พุ. วํ. ๒.๘๒], ตสฺมา ตฺยาทีสุปิ ‘‘อทสฺสติ, อทสฺสนฺติ, อทสฺสสิ, อทสฺสถ, อทสฺสามิ, อทฺทสฺสามา’’ติ ยุชฺชนฺติฯ

การิเต ณิมฺหิ ทสฺสาเทโส, ทเสฺสติ, ทสฺสยติ, นิทเสฺสติ, นิทสฺสยติ, สนฺทเสฺสติ, สนฺทสฺสยติฯ

กเมฺม-ทสฺสียติ, ทสฺสียนฺติ, นิทสฺสียติ, นิทสฺสียนฺติ, สนฺทสฺสียติ, สนฺทสฺสียนฺติ, ทกฺขติ, ทกฺขนฺติฯ

กเมฺม-ทกฺขียติ, ทกฺขียนฺติฯ

‘คมยมิสาสทิสานํ จฺฉง’ อิติ จฺฉาเทเส- ทิจฺฉติ, ทิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิฯ

ปสฺสติ, ปสฺสนฺติ, ทกฺขติ, ทกฺขนฺติ, ปสฺสียติ, ปสฺสียนฺติ, ทกฺขียติ, ทกฺขียนฺติฯ

ยสฺส ปุพฺพรูปเตฺต-ทิสฺสติ, ทิสฺสนฺติ, ทิสฺสเต, ทิสฺสเนฺต, อุทฺทิสฺสเต, อุทฺทิสฺสเนฺต, นิทฺทิสฺสเต, นิทฺทิสฺสเนฺต, อปทิสฺสเต, อปทิสฺสเนฺตฯ

การิเต-ปสฺสาเปติ, ปสฺสาปยติ, ทกฺขาเปติ, ทกฺขาปยติฯ

กเมฺม-ปสฺสาปียติ, ทสฺสียติ, นิทสฺสียติ, สนฺทสฺสียติ, ทกฺขาปียติฯ

ปสฺสตุ , ปสฺสนฺตุ, ทกฺขตุ, ทกฺขนฺตุ, ปเสฺสยฺย, ปเสฺสยฺยุํ, ทเกฺขยฺย, ทเกฺขยฺยุํฯ

เอยฺยามสฺส เอมุ จ อนฺตสฺส อุ จ โหนฺติฯ ‘‘กตฺถ ปเสฺสมุ ขตฺติยํ [ชา. ๒.๒.๑๙๔๗], ทเกฺขมุ เต นิเวสน’’นฺติ [ชา. ๑.๑๕.๒๕๔ (...นิเวสนานิ)] ปาฬิฯ ปเสฺสยฺยาม, ปเสฺสยฺยามุ, ท

เกฺขยฺยาม, ทเกฺขยฺยามฺฯ

อาอาทิมฺหิ-อปสฺสา, อทกฺขาฯ

ทส, ทาเทเสสุ ทการสฺส ทฺวิตฺตํ, อทฺทสา โข ภควา [มหาว. ๙; ที. นิ. ๒.๖๙; สํ. นิ. ๑.๑๕๙], อทฺทสา โข อายสฺมา อานนฺโท [ม. นิ. ๑.๓๖๔]ฯ

รสฺสเตฺต-ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา, นิสินฺนํ สมฺหิ เวสฺมนิ [ชา. ๑.๑๖.๑๔๘]ฯ เต อทฺทสูฯ รสฺสเตฺต-อทฺทสุ, อามนฺตยสฺสุ โว ปุเตฺต, มา เต มาตรมทฺทสุ [ชาตเก ‘‘อามนฺตยสฺสุ เต ปุเตฺต, มา เต มาตร มทฺทสุ’’]ฯ

ทาเทเส-โส อทฺทาฯ

รสฺสเตฺต-อทฺทฯ ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค [ชา. ๒.๒๒.๒๑๐๕]ฯ โย ทุกฺขํ สุขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต [ที. นิ. ๒.๓๖๘]ฯ

อีอาทิมฺหิ-อปสฺสิ, ปสฺสิ, อปสฺสี, ปสฺสี, อปสฺสิํสุ, ปสฺสิํสุ, อปสฺสิ, ปสฺสิ, อปสฺสิตฺถ, ปสฺสิตฺถ, อปสฺสิํ, ปสฺสิํ, อปสฺสิมฺหา, ปสฺสิมฺหาฯ

ทสฺสาเทเส-อทฺทสฺสิ, อทฺทสฺสุํ, อทฺทสฺสิํสุ, อทฺทสฺสํสุ, อทฺทสฺสิ, อทฺทสฺสิตฺถ, อทฺทสฺสิํ, อทฺทสฺสิมฺหาฯ

ทกฺขาเทเส-อทกฺขิ, ทกฺขิ อิจฺจาทิฯ

ทสาเทเส คาถาสุ-อทฺทสิ, อทฺทสุํ, อทฺทสิํสุ, อทฺทสํสุฯ

ปรฉเกฺก-อทฺทสา , อทฺทสู, อหํ อทฺทสํ, มยํ อทฺทสฺสิเมฺหฯ อทฺทสํ กาม เต มูลํ, สงฺกปฺปา กาม ชายสิ [ชา. ๑.๘.๓๙]ฯ

กฺวจิ สาคเม อาการาคโม, โส อทฺทสาสิ, เต อทฺทสาสุํ, อหํ อทฺทสาสิํ, มยํ อทสาสิมฺหฯ ยํ อทฺทสาสิํ สมฺพุทฺธํ, เทเสนฺตํ ธมฺมมุตฺตมํ [เถรคา. ๒๘๗]ฯ อถทฺทสาสิํ สมฺพุทฺธํ, สตฺถารม กุโตภยํ [เถรคา. ๙๑๒]ฯ

มหาวุตฺตินา อิํสฺส อิมฺหิ โหติ, ปเถ อทฺทสาสิมฺหิ โภชปุเตฺต [ชา. ๒.๑๗.๑๔๖]ฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-ปสฺสิสฺสติ, ปสฺสิสฺสนฺติฯ

ทกฺขาเทเส‘ทกฺข สกฺข เหหิ’อิจฺจาทินา สฺสสฺสโลโป, ทกฺขติ, ทกฺขนฺติ, ทกฺขิติ, ทกฺขินฺติ, ทกฺขิสฺสติ, ทกฺขิสฺสนฺติฯ

สฺสาทิมฺหิ-อปสฺสิสฺสา, อทกฺขิสฺสา อิจฺจาทิฯ

มร-ปาณจาเค, มรติ, มรนฺติฯ

‘ชรมรานมิยง’อิติ อิยาเทโส, มิยติ, มิยนฺติ, อมฺหํ ทหรา น มิยฺยเร [ชา. ๑.๑๐.๙๗]ฯ

การิเต ‘อสฺสา ณานุพเนฺธ’ติ อาวุทฺธิ, มาเรติ, มาเรนฺติ, มารยติ, มารยนฺติ, มาราเปติ, มาราเปนฺติ, มาราปยติ, มาราปยนฺติฯ

ยมุ-อุปรเม, ยมติ, ยมนฺติฯ ปเร จ น วิชานนฺติ, มยเมตฺถ ยมามเสฯ เอตฺถ จ ‘ยมามเส’ติ วิรมามเส, มรณํ คจฺฉามเสติ อโตฺถฯ

สํปุโพฺพ สํยเม, สํยมติ, สํยมนฺติฯ

นิคฺคหีตสฺส ญาเทเส-สญฺญมติ, สญฺญมนฺติฯ

นิปุโพฺพ นิยเม, นิยมติ, นิยมนฺติฯ

‘คมยมิสาสทิสานํ วา จฺฉง’อิติ มสฺส จฺฉาเทโส, นิยจฺฉติ, นิยจฺฉนฺติฯ

กเมฺม-นิยมียติ, นิยมียนฺติฯ

ปุพฺพรูเป-นิยมฺมติ, นิยมฺมนฺติฯ

การิเต-นิยาเมติ, นิยามยติฯ

ณาปิมฺหิ น วุทฺธิ, นิยมาเปติ, นิยมาปยติ, ววตฺถเปตีติ อโตฺถฯ

รุท-อสฺสุวิโมจเน, โรทติ, โรทนฺติฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-‘ลภวสฉิทคมภิทานํ จฺฉง’อิติ เสฺสน สห ทสฺส จฺฉาเทโส, สา นูน กปณา อมฺมา, จิรรตฺตาย รุจฺฉติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๓๖]ฯ โกณฺชี สมุทฺทตีเรว, กปณา นูน รุจฺฉติ [ชา. ๒.๒๑.๑๑๓]ฯ สา นูน กปณา อมฺมา, จิรํ รุจฺฉติ อสฺสเม [ชา. ๒.๒๒.๒๑๓๘], กํ นฺว’ชฺช ฉาตา ตสิตา, อุปรุจฺฉนฺติ ทารกา [ชา. ๒.๒๒.๒๑๕๓]ฯ โรทิสฺสติ, โรทิสฺสนฺติ, รุจฺฉติ, รุจฺฉนฺติฯ

สฺสาทีสุ-อรุจฺฉา, อรุจฺฉํสุ, อโรทิสฺสา, อโรทิสฺสํสุฯ

รุห-ปาตุภาเว, รุหติ, รุหนฺติ, อารุหติ, อารุหนฺติ, อาโรหติ, อาโรหนฺติ, อภิรุหติ, อภิรุหนฺติ, โอรุหติ, โอรุหนฺติ, โอโรหติ, โอโรหนฺติฯ

กเมฺม-อาโรหียติฯ

‘หสฺส วิปลฺลาโส’ติ ห, ยานํ วิปริยาโย, อารุยฺหติ, โอรุยฺหติฯ

อีอาทิมฺหิ-รุหิ, อารุหิ, โอรุหิฯ

‘กุสรุหิสฺส จฺฉี’ติ สุตฺตํ, อภิรุจฺฉิ, อภิรุหิ วาฯ

ลภ-ลาเภ , ลภติ, ลภนฺติฯ

ยสฺส ปุพฺพรูปเตฺต ‘จตุตฺถทุติเยเสฺววํ ตติยปฐมา’ติ สํโยคาทิสฺส จตุตฺถสฺส ตติยตฺตํ, ลพฺภติ, ลพฺภนฺติ, ลพฺภเรฯ

อีอาทิมฺหิ-อลภิ, อลภึสุฯ

๖๕๑. ลภา อึอีนํ ถํถา วา [ก. ๔๙๗; รู. ๔๗๗; นี. ๑๐๑๓]ฯ

ลภมฺหา ปเรสํ อึ, อีนํ กเมน ถํ, ถา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ, สํโยคาทิสฺส ทุติยสฺส ปฐมตฺตํฯ

อหํ อลตฺถํ, อลภึ วา, โส อลตฺถ, อลภิ วาฯ

มหาวุตฺตินา อุํสฺส ถุํ, ถํสุ โหนฺติ, มฺหาสฺส จ ถมฺหา, ถุมฺหา โหนฺติ, เต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชญฺจ อุปสมฺปทญฺจ อลตฺถุํ [ที. นิ. ๒.๗๗], สตึ ปจฺจลตฺถุํ, วิปรีตสญฺญํ ปจฺจลตฺถุํ, เต สตึ ปจฺจลตฺถํสุ, อคมมฺหา โข ตว เคหํ, ตตฺถ เนว ทานํ อลตฺถมฺหา [ม. นิ. ๒.๓๐๐ (โถกํ วิสทิสํ)], อโกฺกสเมว อลตฺถมฺหา, มยญฺจ อลตฺถมฺหา สวนาย, อลตฺถุมฺหา วาฯ ธาตฺวนฺตสฺส โจฺฉ จฯ ตทาหํ ปาปิกํ ทิฏฺฐึ, ปฏิลจฺฉึ อโยนิโส [ชา. ๑.๑๖.๒๐๔]ฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-‘ลภวส ฉิท คม ภิท รุทานํ จฺฉงฺ’อิติ สุเตฺตน เสฺสน สห ธาตฺวนฺตสฺส จฺฉาเทโส, ลจฺฉติ, ลภิสฺสติ, ลจฺฉนฺติ, ลภิสฺสนฺติ, ลจฺฉสิ, ลภิสฺสสิ, ลจฺฉถ, ลภิสฺสถ, ลจฺฉามิ, ลภิสฺสามิ, ลจฺฉาม, ลภิสฺสามฯ ลจฺฉาม ปุเตฺต ชีวนฺตา, อโรคา จ ภวามเส [ชา. ๒.๒๒.๒๒๖๐]ฯ

สฺสาทิมฺหิ-อลจฺฉา, อลภิสฺสา, อลจฺฉํสุ, อลภิสฺสํสุฯ

วจ-วิยตฺติยํ วาจายํ, วจติ, วจนฺติฯ

กเมฺม-วจียติ, วจียนฺติฯ

ยสฺส ปุพฺพรูปเตฺต ‘อสฺสู’ติ สุเตฺตน อาทิมฺหิ อการสฺส อุตฺตํ, วุจฺจติ, วุจฺจนฺติ, วุจฺจเร, วุจฺจเต, วุจฺจเนฺต, วุจฺจเรฯ

การิเต-วาเจติ, วาเจนฺติ, วาจยติ, วาจยนฺติ, วาจาเปติ, วาจาเปนฺติ, วาจาปยติ, วาจาปยนฺติฯ

อีอาทิมฺหิ-อวจิ, วจิฯ

มหาวุตฺตินา อาการาเรน สห สาคโม, อวจาสิ, วจาสิ, อวจุํ, วจุํ, อวจึสุ, วจึสุ, ตฺวํ อวโจ, อวจ, อวจิ, อวจาสิ, อวจิตฺถ, อวจิโตฺถ, ตุเมฺห อวจิตฺถฯ

‘มฺหาถานมุญฺ’อิติ สุตฺตํ, ตุเมฺห อวจุตฺถ, วจุตฺถ, อหํ อวจึ, วจึ, อวจาสึ, วจาสึ, มยํ อวจิมฺหา, วจิมฺหา, อวจิมฺห, วจิมฺห วา, มยํ อวจุมฺหา, วจุมฺหา, โส อวจา, วจาฯ

รสฺสเตฺต-อวจ, อวจิตฺถ, วจิตฺถ วา, อหํ อวจํ, อวจ, วจ วา, มยํ อวจิเมฺห, วจิเมฺหฯ

๖๕๒. อีอาโท วจโสฺสม [ก. ๔๗๗; รู. ๔๗๙; นี. ๙๕๘; จํ. ๖.๒.๖๙; ปา. ๗.๔.๒๐]ฯ

อีอาทีสุ วจสฺส มานุพโนฺธ โอ โหติฯ

โส อโวจิ, เต อโวจุํ, อโวจิํสุ, ตฺวํ อโวจิ, ตุเมฺห อโวจุตฺถ, อหํ อโวจิํ, มยํ อโวจุมฺหา, โส อโวจ, รโสฺส, ภควา เอตทโวจ [อุทา. ๒๐]ฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

๖๕๓. วจภุชมุจวิสานํ กฺขง [ก. ๔๘๑; รู. ๕๒๔; นี. ๙๖๓; ‘ภุช มุจ วจ วิสานํ กฺขง (พหูสุ)]ฯ

เสฺสน สห วจาทีนํ อโนฺต พฺยญฺชโน กฺขง โหติ วา สฺสยุตฺตาสุ วิภตฺตีสุฯ

วกฺขติ , วจิสฺสติ, วกฺขนฺติ, วกฺขเร, วจิสฺสนฺติ, วจิสฺสเร, วกฺขสิ, วกฺขถ, วกฺขามิ, วกฺขาม, วกฺขเต, วกฺขเนฺต, วกฺขเส, วกฺขเวฺห, อหํ วกฺขํ, วจิสฺสํ, มยํ วกฺขาเมฺห, วจิสฺสาเมฺหฯ

‘เสฺสนา’ติ อธิกาเรน วินา ธาตฺวนฺตสฺส กฺขาเทโสปิ ลพฺภติ, วกฺขิสฺสติ, วกฺขิสฺสนฺติฯ

สฺสาทิมฺหิ-อวกฺขา, อวจิสฺสา, อวกฺขํสุ, อวจิสฺสํสุฯ

วท-วิยตฺติยํ วาจายํ, วทติ, วทนฺติ, โอวทติ, โอวทนฺติ, วทสิ, วทถ, วทามิ, วทามฯ

ลสฺส เอเตฺต-วเทติ, วเทนฺติ, วเทสิ, วเทถ, วเทมิ, วเทมฯ

กเมฺม-วทียติ, วทิยฺยติ, โอวทียติ, โอวทิยฺยติฯ

ทสฺส จวคฺคเตฺต ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, วชฺชติ, วชฺชนฺติ, โอวชฺชติ, โอวชฺชนฺติฯ

การิเต-เภริํ วาเทติ, วาเทนฺติ, วาทยติ, วาทยนฺติ, ครุํ อภิวาเทติ, อภิวาเทนฺติ, อภิวาเทสิ, อภิวาเทถ, อภิวาเทมิ, อภิวาเทมฯ

มหาวุตฺตินา อสฺส อิตฺตํ, อภิวาทิยามิ, อภิวาทิยาม, อภิวาทยามิ, อภิวาทยาม วา, อภิวนฺทามิ, อภิวนฺทามาติ อโตฺถฯ วนฺทโนฺต หิ ‘‘สุขี โหตู’’ติ อภิมงฺคลวจนํ วทาเปติ นาม, ตถาวจนญฺจ วนฺทนียสฺส วตฺตํฯ

ณาปิมฺหิ น วุทฺธิ, วทาเปติ, วทาปยติฯ

‘คมวทททานํ ฆมฺมวชฺชทชฺชา วา’ติ วชฺชาเทโส, ‘อูลเสฺส’ติ ลสฺส เอตฺตํ, วเชฺชติ, วเชฺชนฺติฯ

กเมฺม-วชฺชียติ, วชฺชียนฺติฯ

การิเต-วชฺชาเปติ, วชฺชาปยติฯ

เอยฺยาทิมฺหิ-‘เอเยฺยยฺยาเสยฺยํนํเฎ’อิติ เอยฺยาทีนํ เอกวจนานํ เอตฺตํ, วเท, วเทยฺย, วเชฺช, วเชฺชยฺย, วเทยฺยุํ, วเชฺชยฺยุํฯ

วชฺชาเทเส มหาวุตฺตินา เอยฺยสฺส อาตฺตํ, เอยฺยุมาทีนํ เอยฺยสทฺทสฺส โลโป, โส วชฺชา, เต วชฺชุํฯ

เอยฺยาทีนํ ยฺยาสทฺทสฺส โลโป วา, ตฺวํ วชฺชาสิ, วเชฺชสิ, ตุเมฺห วชฺชาถ, วเชฺชถ, อหํ วชฺชามิ, วเชฺชมิ, มยํ วชฺชาม, วเชฺชม, อหํ วชฺชํ, มยํ วชฺชาเมฺห, วเชฺชยฺยาเมฺหฯ

อตฺริมา ปาฬี-วชฺชุํ วา เต น วา วชฺชุํ, นตฺถิ นาสาย รูหนา [ชา. ๑.๓.๓๓], อมฺมํ อาโรคฺยํ วชฺชาสิ, ตฺวญฺจ ตาต สุขี ภว [ชา. ๒.๒๒.๒๑๔๘], อมฺมํ อาโรคฺยํ วชฺชาถ, อยํ โน เนติ พฺราหฺมโณ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๗๔] อิจฺจาทิฯ

หิยฺยตฺตนิยํ-โส อวทา, วทา, อวชฺชา, วชฺชา, เต อวทู, วทู, อวชฺชู, วชฺชูฯ

อชฺชตฺตนิยํ-โส อวทิ, วทิ, อวชฺชิ, วชฺชิ, เต อวทุํ, วทุํ, อวชฺชุํ, วชฺชุํ, อวทิํสุ, วทิํสุ, อวชฺชิํสุ, วชฺชิํสุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-วทิสฺสติ, วชฺชิสฺสติฯ

สฺสาทิมฺหิ-อวทิสฺสา, อวชฺชิสฺสา อิจฺจาทิฯ

วิท-ญาเณ, วิทติฯ

‘ยุวณฺณานมิยงฺอุวง สเร’ติ สรมฺหิ อิยาเทโส, เต วิทิยนฺติฯ

การิเต-นิเวเทติ, ปฏิเวเทติ, นิเวทยติ, ปฏิเวทยติ, ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว [ม. นิ. ๑.๔๑๖], ชานาเปมีติ อโตฺถฯ เวทยามหํ ภเนฺต, เวทยตีติ มํ สโงฺฆ ธาเรตูติ [จูฬว. อฏฺฐ. ๑๐๒] ชานาเปมิ, ปากฏํ กโรมีติ วา อโตฺถฯ

“เวทิยามหํ ภเนฺต, เวทิยตีติ มํ สโงฺฆ ธาเรตู”ติปิ [จูฬว. อฏฺฐ. ๑๐๒] ปาโฐ, ตตฺถ อปจฺจเย ปเร อิยาเทโสยุชฺชติฯ

เอยฺยาทิมฺหิ-วิเทยฺย, วิทิเยยฺย, วิเทยฺยุํ, วิทิเยยฺยุํฯ

อีอาทิมฺหิ-ปจฺจยานํ ขยํ อเวทิ, เต วิทุํ, วิทิํสุฯ

การิเต-นิเวเทสิ, นิเวทยิ, ปฏิเวเทสิ, ปฏิเวทยิ, นิเวทยุํ, นิเวทยิํสุ, ปฏิเวทยุํ, ปฏิเวทยิํสุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-วิทิสฺสติ, เวทิสฺสติ, ปริสุทฺธาติ เวทิสฺสามิ [มหาว. ๑๓๔] อิจฺจาทิฯ

วส-นิวาเส, วสติ, วสนฺติ, นิวสติ, นิวสนฺติฯ

กเมฺม-อธิ, อาปุโพฺพ, เตน คาโม อธิวสียติ, อาวสียติ, อชฺฌาวสียติฯ

‘อสฺสู’ติ สุเตฺตน อการสฺส อุตฺตํ, วุสฺสติ, วุสฺสนฺติ, วุสฺสเร, “ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี”ติ [ม. นิ. ๑.๒๕๗] ปาฬิฯ

การิเต-วาเสติ, อธิวาเสติ, วาสยติ, อธิวาสยติฯ

ณาปิมฺหิ วุทฺธิ นตฺถิ, วสาเปติ, วสาปยติฯ

อีอาทิมฺหิ-อวสิ, วสิ, อวสุํ, วสุํ, อวสึสุ, วสึสุฯ

สุสตฺยาทีสุ-‘ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานํ จฺฉง’อิติ เสฺสน สห ธาตฺวนฺตสฺส จฺฉาเทโส, วจฺฉติ, วสิสฺสติ, วจฺฉนฺติ, วสิสฺสนฺติ, อายสฺมโต นิสฺสาย วจฺฉามิ [มหาว. ๗๗], น เต วจฺฉามิ สนฺติเก [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๓], อวจฺฉา, อวสิสฺสา, อวจฺฉํสุ, อวสิสฺสํสุฯ

วิส-ปวิสเน, ปวิสติ, ปวิสนฺติฯ

กมฺเม-ปวิสียติ , ปวิสียนฺติ, ปวิสียเต, ปวิสียเนฺตฯ

ยสฺส ปุพฺพรูปเตฺต-ปวิสฺสติ, ปวิสฺสนฺติ, ปวิสฺสเร, ปวิสฺสเต, ปวิสฺสเนฺต, ปวิสฺสเรฯ

การิเต-ปเวเสติ, ปเวสยติฯ

กมฺเม-ปเวสียติ, ปเวสียนฺติฯ

อีอาทิมฺหิ อุปสคฺคสฺส ทีโฆ วา, ปาวิสิฯ

มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส โกฺข โหติ, ปาเวกฺขิ ปถวิํ เจโจฺจ [ชา. ๑.๑๙.๙๘], โส ปาเวกฺขิ กาสิราชา [ชา. ๑.๑๕.๒๖๖], โส ตสฺส เคหํ ปาเวกฺขิ [ชา. ๑.๑๕.๓๐๓], ปาวิสุํ, ปาวิสึสุ, ปาเวกฺขึสุฯ

สุสตฺยาทีสุ ‘วจ ภุช มุจ วิสานํ กฺขง’อิติ เสฺสน สห ธาตฺวนฺตสฺส โกฺข, ปเวกฺขติ, ปวิสิสฺสติ, ปเวกฺขนฺติ, ปวิสิสฺสนฺติ, เอส ภิโยฺย ปเวกฺขามิ, วมฺมิกํ สตโปริสํ [ชา. ๑.๔.๑๐๐], ปาเวกฺขา, ปวิสิสฺสา, ปาเวกฺขํสุ, ปวิสิสฺสํสุฯ

สท-สํสีทเน, ‘ชรสทานมีม วา’ติอาทิสรมฺหา อีมอาคโม โหติ วา, สีทติ, สีทนฺติ, ลาพูนิ สีทนฺติ, สิลา ปฺลวนฺติ [ชา. ๑.๑.๗๗], สํสีทติ, วิสีทติ, โอสีทติ, อวสีทติฯ

นิปุโพฺพ นิสชฺชายํ, นิสีทติ, นิสีทนฺติฯ

ปปุโพฺพ ปสาเท, ปสีทติ, ปสีทนฺติฯ

การิเตปิ น วุทฺธิ อาเทสนฺตรตฺตา, สีเทติ, สีทยติ, สํสีเทติ, สํสีทยติ, โอสีเทติ, โอสีทยติ, โอสีทาเปติ, โอสีทาปยติ, นิสีทาเปติ, นิสีทาปยติฯ

ปปุพฺพมฺหิ อีม น โหติ, ปิตา ปุตฺตํ พุเทฺธ ปสาเทติ, ปสาทยติ, ปสาเทนฺติ, ปสาทยนฺติฯ

กมฺเม-ปสาทียติ , ปสาทียนฺติฯ

หน-หิํสา, คตีสุ, หนติ, หนนฺติฯ

‘กฺวจิ วิกรณาน’นฺติ สุเตฺตน ลวิกรณสฺส โลเป หนฺติ, ผลํ เว กทลิํ หนฺติ, สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ [จูฬว. ๓๓๕], หนฺติ กุโทฺธ ปุถุชฺชโน [อ. นิ. ๗.๖๔]ฯ

มหาวุตฺตินา กฺวจิ ธาตฺวนฺตโลโป, วิโกฺกสมานา ติพฺพาหิ, หนฺติ เนสํ วรํ วรํ [ชา. ๒.๒๒.๒๓๗๐], ลุทฺทกา มิคํ หนฺติ, เกวฏฺฏา มจฺฉํ หนฺติฯ

กเมฺม-หนียติ, หนียนฺติฯ

ธาตฺวนฺตสฺส จวคฺคเตฺต ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, หญฺญติ, หญฺญนฺติฯ

การิเต –

๖๕๔. หนสฺส ฆาโต ณานุพเนฺธ [ก. ๕๙๑; รู. ๕๔๔; นี. ๑๑๙๕]ฯ

หนสฺส ฆาโต โหติ ณานุพเนฺธ ปจฺจเยฯ

ฆาเตติ, ฆาตยติ, ฆาตาเปติ, ฆาตาปยติฯ

กเมฺม-ฆาตียติ, ฆาตาปียติฯ

อีอาทิมฺหิ-อหนิ, หนิ, อหนิํสุ, หนิํสุฯ

กเมฺม-อหญฺญิ, หญฺญิ, อหญฺญิํสุ, หญฺญิํสุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ –

๖๕๕. หนา เชฺขา [ก. ๔๘๑; รู. ๕๒๔; นี. ๙๖๗, ๙๖๙? '...ฉขา' (พหูสุ) 'เฉขา' (กตฺถจิ)]ฯ

หนมฺหา ปรสฺส สฺสการสฺส เชฺข, ขาเทสา โหนฺติ วา, มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํฯ

หเชฺชติ , หนิสฺสติ, หเชฺชนฺติ, หเชฺชสิ, หเชฺชถ, หเชฺชมิ, หนิสฺสามิ, หเชฺชม, หนิสฺสามฯ

ขาเทเส มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ, ปฏิหงฺขติ, ปฏิหนิสฺสติ, ปฏิหงฺขนฺติ, ปฏิหงฺขสิ, ปฏิหงฺขามิ, ปฏิหงฺขาม, ปฏิหนิสฺสามฯ

หร-หรเณ, หรติ, หรนฺติฯ

กเมฺม-หรียติ, หรียนฺติฯ

การิเต-หาเรติ, หารยติฯ

ณาปิมฺหิ น วุทฺธิ, หราเปติ, หราปยติฯ

กเมฺม-หารียติ, หราปียติฯ

อา, อีอาทีสุ –

๖๕๖. อาอีอาทีสุ หรสฺสาฯ

อาอาทีสุ อีอาทีสุ จ หรสฺส รการสฺส อา โหติ วา, โส อหา, อหราฯ

อีอาทิมฺหิ-โส อหาสิ, อชินิ มํ อหาสิ เม [ธ. ป. ๓-๔], อตฺตานํ อุปสํหาสิ, อาสนํ อภิหาสิ, สาสเน วิหาสิ, วิหาสิ ปุริสุตฺตโม [คเวสิตพฺพํ], ธมฺมํ ปยิรุทาหาสิ, อหริ, หริ, วิหาสุํ, อาหึสุ, วิหึสุ วา, “มา เม ตโต มูลผลํ อาหํสู”ติ [ชา. ๒.๑๘.๒๒] ปาฬิ, อหาสุํ, อหรุํ, หรุํ, อหริํสุ, หริํสุ, ตุวํ อหาสิ, อหริ, ตุเมฺห อหาสิตฺถ, อหริตฺถ, อหํ อหาสิํ, อหริํ, วิหาสิํ สาสเน รโต [อป. เถร ๑.๒.๘๔], มยํ อหาสิมฺหา, อหริมฺหาฯ

ปรฉกฺเก อสฺส ตฺถตฺตํ, โส อหาสิตฺถ, อหริตฺถฯ

สฺสตฺยาทีสุ –

๖๕๗. หรสฺส จาหง เสฺส [‘ยาสฺส จาหง เสฺสน’ (พหูสุ)]ฯ

สฺสการวตีสุ วิภตฺตีสุ เสฺสน สห หรสฺส จ กรสฺส จ รการสฺส อาหง โหติ วาฯ

อิอุ อาคเม-หาหิติ, ขาริกาชญฺจ หาหิติ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๙]ฯ หาหติ วา, หริสฺสติ, หาหินฺติ, หาหนฺติ, หริสฺสนฺติ, หาหสิ, สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสิ [ธ. ป. ๓๗๙]ฯ หาหถ, หาหามิ, หาหาม, หริสฺสามฯ

มหาวุตฺตินา หรสฺส ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จ, “โย อิมสฺมิํ ธมฺมวินเย อปฺปมตฺโต วิหสฺสติ [สํ. นิ. ๑.๑๘๕], ปุรกฺขตฺวา วิหสฺสาม [เถรีคา. ๑๒๑], อหํ อุทกมาหิสฺส”นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๙๓๑] ปาฬีฯ

สฺสาทิมฺหิ-อหาหา, อหริสฺสา, อหาหํสุ, อหริสฺสํสุฯ

อาปุพฺพ สีส-ปตฺถนายํ, อาสีสติ, อาสีสนฺติ, ปจฺจาสีสติ, ปจฺจาสีสนฺติฯ

๖๕๘. อาทิสฺมา สรา [จํ. ๕.๑.๓; ปา. ๖.๑.๒]ฯ

อาทิภูตา สรมฺหา ปรํ ปฐมสทฺทรูปํ เอกสฺสรํ เทฺวรูปํ โหติ, อิมินา สรปุพฺพานํ ธาตุปทานํ ปททฺวิตฺต อาสีส, สีส อิติ รูปทฺวยํ ภวติฯ

๖๕๙. โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺส [จํ. ๖.๒.๑๑๒; ปา. ๗.๔.๖๐]ฯ

ทฺวิตฺต อนาทิภูตสฺส เอกสฺส พฺยญฺชนสฺส โลโป โหตีติ ปุริเม สีสรูเป สการโลโปฯ

อาสีสีสติ , อาสีสีสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ตถา ‘ปโรกฺขายญฺจา’ติ สุตฺต จสทฺเทน กมาทีนํ ธาตุปทานํ ปททฺวิตฺต กเต ‘โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺสา’ติ ปุริเม ปทรูเป อนาทิพฺยญฺชนโลโป, ‘กวคฺคหานํ จวคฺคชา’ติ เสสสฺส กวคฺคสฺส จวคฺคตฺตํ, ‘นิคฺคหีตญฺจา’ติ นิคฺคหีตาคโม, จงฺกมติ, จงฺกมนฺติ, จงฺกมตุ, จงฺกมนฺตุ, จงฺกเมยฺย, จงฺกเมยฺยุํ อิจฺจาทิฯ

กุจ-สโงฺกจเน, จโงฺกจติ, จโงฺกจนฺติฯ

จล-จลเน, จญฺจลติ, จญฺจลนฺติฯ

มหาวุตฺตินา นิคฺคหีตสฺส ปรรูปเตฺต ชร-ภิชฺชเน, ชชฺชรติ ชชฺชรนฺติฯ

ทฬ-ทิตฺติยํ, ททฺทลฺลติ, ททฺทลฺลนฺติฯ

มุห-เวจิเตฺต, โมมุหติ, โมมุหนฺติ, มหาวุตฺตินา อุสฺส โอตฺตํฯ

ตถา รุ-สเทฺท, โรรุวติ, โรรุวนฺติฯ

ลุป-คิเทฺธ, โลลุปฺปติ, โลลุปฺปนฺติ อิจฺจาทิฯ

ปททฺวิตฺตํ นาม ปทตฺถานํ อติสยตาทีปนตฺถํ, วิจฺฉายํ ปน โปโนปุญฺญ, สมฺภมาทีสุ จ ทฺวิเตฺต อนาทิพฺยญฺชนโลโป นตฺถิ, คาโม คาโม รมณีโยฯ ตถา กฺวจิ อติสยทีปเนปิ, รูปรูปํ, ทุกฺขทุกฺขํ, อชฺฌตฺตชฺฌตฺตํ, เทวเทโว, มุนิมุนิ, ราชราชา, พฺรหฺมพฺรหฺมา, วรวโร, อคฺคอโคฺค, เชฏฺฐเชโฏฺฐ, เสฏฺฐเสโฏฺฐ, ปสตฺถปสโตฺถ, อุคฺคตอุคฺคโต, อุกฺกฏฺฐุกฺกโฏฺฐ, โอมโกมโก, ทุพฺพลทุพฺพโล, อพลอพโล, มหนฺตมหโนฺต อิจฺจาทิฯ

ภูวาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

รุธาทิคณ

อถ รุธาทิคโณ วุจฺจเตฯ

‘กตฺตรี’ติ ปทํ วตฺตเต, ตญฺจ พหุลาธิการา วิกรณานํ กตฺตริ นิพนฺธํ ภาว, กมฺมสุ อนิพนฺธํ วิกปฺเปน ปวตฺตึ ทีเปติ, ตสฺมา ภาว, กมฺมสุ จ การิตรูเปสุ จ วิกรณานํ ปวตฺติ เวทิตพฺพาโหตีติฯ

ฉิท, ภิท, ภุช, มุจ, ยุช, ริจ, รุธ, ลิป, วิท, สิจ, สุภฯ

๖๖๐. มญฺจ รุธาทีนํ [ก. ๔๔๖; รู. ๕๐๙; นี. ๙๒๖; จํ. ๑.๑.๙๓; ปา. ๓.๑.๗๘]ฯ

รุธาทีหิ กฺริยเตฺถหิ กตฺตริ โล โหติ, เตสญฺจ รุธาทีนํ ปุพฺพนฺตสรมฺหา ปรํ นิคฺคหีตํ อาคจฺฉติ, มานุพโนฺธ ปุพฺพนฺตทีปนโตฺถ, อกาโร อุจฺจารณโตฺถ, จสเทฺทน รุธ, สุภาทีหิ อิ, อี, เอ, โอปจฺจเย สงฺคณฺหาติ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํฯ

รุนฺธติฯ

ฉิท-ทฺวิธากรเณ, ฉินฺทติ, ฉินฺทนฺติฯ

กมฺม โกฺย, ‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ ยมฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส จวคฺคตฺตํ, ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ ฉิชฺชติ, ฉิชฺชนฺติฯ

‘ครุปุพฺพา รสฺสา เร เนฺตนฺตีน’นฺติ จตุนฺนํ เนฺต, นฺตีนํ เรตฺตํ, ฉินฺทเต, ฉิชฺชเต, ฉิชฺชเนฺต, ฉิชฺชเรฯ

อิมินา นิคฺคหีตาคโม, ฉินฺทียติ, ฉินฺทียนฺติ, ฉินฺทียเต, ฉินฺทียเนฺตฯ

การิเต-เฉเทติ, เฉทยติ, เฉทาเปติ, เฉทาปยติ, ฉิเนฺทติ, ฉินฺทยติ, ฉินฺทาเปติ, ฉินฺทาปยติฯ

อีอาทิมฺหิ-อจฺฉินฺทิ , ฉินฺทิ, อจฺฉินฺทุํ, ฉินฺทุํ, อจฺฉินฺทิํสุ, ฉินฺทิํสุฯ

มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส โจฺฉ ปุพฺพสฺส ทฺวิตฺตญฺจ, อเจฺฉจฺฉิ ตณฺหํ, วิวตฺตยิ สํโยชนํ [อิติวุ. ๕๓], ‘‘อเจฺฉชฺชี’’ติปิ ทิวาทิปาโฐ ทิสฺสติ, อเจฺฉจฺฉุํ วต โภ รุกฺขํ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๘๘]ฯ

กเมฺม-อจฺฉิชฺชิ, ฉิชฺชิ, อจฺฉินฺทิยิ, ฉินฺทิยิฯ

การิเต-เฉเทสิ, กณฺณนาสญฺจ เฉทยิ [ชา. ๑.๔.๔๙], ฉิเนฺทสิ, ฉินฺทยิฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-‘ลภวสฉิทคมภิทรุทานํ จฺฉงฺ’อิติ เสฺสน สห ธาตฺวนฺตสฺส โจฺฉ, เฉจฺฉติ, ฉินฺทิสฺสติ, เฉจฺฉนฺติ, ฉินฺทิสฺสนฺติ, เฉจฺฉสิ, เฉจฺฉถ, เฉจฺฉามิ, เฉจฺฉาม, ฉินฺทิสฺสามฯ

สฺสาทิมฺหิ-อเจฺฉจฺฉา, อจฺฉินฺทิสฺสา, อเจฺฉจฺฉํสุ, อจฺฉินฺทิสฺสํสุฯ

ภิท-วิทารเณ, ภินฺทติ, ภินฺทนฺติฯ

กเมฺม-ภิชฺชติ, ภิชฺชนฺติ, ภิชฺชเร, ภินฺทิยติ, ภินฺทิยนฺติฯ

การิเต-ภิกฺขู ภิกฺขูหิ เภเทติ [มหาว. ๑๐๗], เภทยติ, เภทาเปติ, เภทาปยติ, ภิเนฺทติ, ภินฺทยติ, ภินฺทาเปติ, ภินฺทาปยติฯ

กเมฺม-เภทียติ, เภทาปียติฯ

อีอาทิมฺหิ-อภินฺทิ, ภินฺทิ, อภินฺทุํ, ภินฺทุํ, อภินฺทิํสุ, ภินฺทิํสุฯ

กเมฺม-อภิชฺชิ, ภิชฺชิ, อภินฺทิยิ, ภินฺทิยิฯ

การิเต-อเภเทสิ, เภเทสิ, อเภทยิ, เภทยิ, เภทาเปสิ, เภทาปยิฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-‘ลภวส…’อิจฺจาทินา เสฺสน สห ทสฺส โจฺฉ, เภจฺฉติ, ภินฺทิสฺสติ, เภจฺฉนฺติ, ภินฺทิสฺสนฺติ, เภจฺฉสิ, เภจฺฉถ, เภจฺฉามิ, เภจฺฉาม, ภินฺทิสฺสาม, ‘‘ตํ เต ปญฺญาย เภจฺฉามี’’ติ [สุ. นิ. ๔๔๕] ปาฬิฯ

สฺสาทิมฺหิ-อเจฺฉจฺฉา, อจฺฉินฺทิสฺสาอิจฺจาทิฯ

ภุช-ปาลน, พฺยวหรเณสุ, ภุญฺชติ, ภุญฺชนฺติฯ

กเมฺม-ภุชฺชติ, ภุชฺชนฺติฯ

การิเต-โภเชติ, โภชยติ, โภชาเปติ, โภชาปยติฯ

กเมฺม-โภชียติ, โภชาปียติฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-‘วจภุชมุจวิสานํ กฺขง’อิติ เสฺสน สห ธาตฺวนฺตสฺส โกฺข, อาทิวุทฺธิ, โภกฺขติ, ภุญฺชิสฺสติ, โภกฺขนฺติ, โภกฺขสิ, โภกฺขถ, โภกฺขามิ, โภกฺขาม, ภุญฺชิสฺสามฯ

สฺสาทิมฺหิ-อโภกฺขา, อภุญฺชิสฺสา, อโภกฺขํสุ, อภุญฺชิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

มุจ-โมจเน, มุญฺจติ, มุญฺจนฺติ, มุญฺจเรฯ

กเมฺม-มุจฺจติ, มุจฺจนฺติ, มุญฺจียติ, มุญฺจียนฺติฯ

การิเต-โมจาเปติ, โมจาปยติฯ

อีอาทิมฺหิ-อมุญฺจิ, มุญฺจิ, อมุญฺจึสุ, มุญฺจึสุฯ

การิเต-อโมเจสิ, โมเจสิ, อโมจยิ, โมจยิ, อโมเจสุํ, โมเจสุํ, อโมจยุํ, โมจยุํ, อโมจึสุ, โมจึสุ, อโมจยึสุ, โมจยึสุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-เสฺสน สห จสฺส โกฺข, โมกฺขติ, มุญฺจิสฺสติ, โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา [ธ. ป. ๓๗]ฯ น เม สมณ โมกฺขสิ [สํ. นิ. ๑.๑๔๐]ฯ โมกฺขถ, โมกฺขามิ, โมกฺขาม, มุญฺจิสฺสามฯ

สฺสาทิมฺหิ-อโมกฺขา , โมกฺขา, อมุญฺจิสฺสา, มุญฺจิสฺสา, อโมกฺขํสุ, โมกฺขํสุ, อมุญฺจิสฺสํสุ, มุญฺจิสฺสํสุฯ

ยุช-โยเค, ยุญฺชติ พุทฺธสาสเน, อารภตีติ อโตฺถ, ยุญฺชนฺติ, ปมาทมนุยุญฺชนฺติ, พาลา ทุเมฺมธิโน ชนา [ธ. ป. ๒๖]ฯ ยุญฺชสิ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน [สํ. นิ. ๑.๑๘๕]ฯ ยุญฺชามิ, ยุญฺชามฯ

กเมฺม-ยุญฺชียติ, ยุญฺชียนฺติฯ

การิเต-โยเชติ, ปโยเชติ, นิโยเชติ, อุโยฺยเชติ, โยชยติ, ปโยชยติ, นิโยชยติ, อุโยฺยชยติฯ

กเมฺม-โยชียติ, ปโยชียติ, นิโยชียติ, อุโยฺยชียติฯ

รุธ-อาวรเณ, รุนฺธติ, รุนฺธิติ, รุนฺธีติ, รุเนฺธติ, รุโนฺธติ, รุนฺธนฺติ, โอรุนฺธติ, อวรุนฺธติ, รุนฺธาเปติ, รุนฺธาปยติ, อวโรเธติ, อวโรธยติ, อุปโรเธติ, อุปโรธยติ, โรธาเปติ, โรธาปยติฯ

กเมฺม-อวโรธียติ อิจฺจาทิฯ

ลิป-ลิมฺปเน, ลิมฺปติ, ลิมฺปนฺติฯ

กเมฺม-ลิมฺปียติฯ

การิเต-ลิเมฺปติ, ลิมฺปยติ, ลิมฺปาเปติ, ลิมฺปาปยติ, เลเปติ, เลปยติ, เลปาเปติ, เลปาปยติ อิจฺจาทิฯ

วิท-ปฏิลาเภ, วินฺทติ, วินฺทนฺติฯ

กมฺม-วินฺทียติ, วินฺทียนฺติฯ

การิเต-วิเนฺทติ, วินฺทยติ, วินฺทาเปติ, วินฺทาปยหิฯ

อีอาทิมฺหิ-อวินฺทิ , วินฺทิ, อุทงฺคเณ ตตฺถ ปปํ อวินฺทุํ [ชา. ๑.๑.๒], อวินฺทิํสุ, วินฺทิํสุ อิจฺจาทิฯ

สิจ-เสจเน, สิญฺจติ, สิญฺจนฺติฯ

กมฺม-สิญฺจียติ, สิญฺจียนฺติฯ

การิเต-สิเญฺจติ, สิญฺจยติ, สิญฺจาเปติ, สิญฺจาปยติ, สิเญฺจยฺย วา สิญฺจาเปยฺย วา [ปาจิ. ๑๔๐] อิจฺจาทิฯ

สุภ-สมฺปหาเร, โย โน คาโวว สุมฺภติ [ชา. ๒.๒๒.๒๑๓๒]ฯ สุมฺภนฺติ, สุมฺภสิ, สุมฺภถ, ภูมิํ สุมฺภามิ เวคสา [ชา. ๑.๕.๕๑], สุมฺภาม, สุมฺภิติ, สุมฺภีติ, สุเมฺภติ, สุโมฺภติ อิจฺจาทิฯ

คหธาตุปิ อิธ สงฺคหิตาฯ คห-อุปาทาเนฯ ‘มญฺจ รุธาทีน’นฺติ นิคฺคหีเตน สห ลปจฺจโยฯ

๖๖๑. โณ นิคฺคหีตสฺส [ก. ๔๙๐; รู. ๕๑๘; นี. ๙๘๒]ฯ

คหธาตุมฺหิ อาคตสฺส นิคฺคหีตสฺส โณ โหติฯ มหาวุตฺตินา วิกเปฺปน ลสฺส ทีโฆฯ

คณฺหาติ, คณฺหติ วา, คณฺหนฺติ, คณฺหสิ, คณฺหถ, คณฺหามิ, คณฺหามฯ

กมฺม-คณฺหียติ, คณฺหียนฺติฯ

‘หสฺส วิปลฺลาโส’ติ ห, ยานํ วิปริยาโย, คยฺหติ, คยฺหนฺติ, คยฺหเรฯ

การิเต-คาเหติ, คาหยติ, คาหาเปติ, คาหาปยติ อิจฺจาทิฯ

๖๖๒. คหสฺส เฆโปฺป [ก. ๔๘๙; รู. ๕๑๙; นี. ๙๐๑]ฯ

นฺต, มาน, ตฺยาทีสุ คหสฺส เฆปฺปาเทโส โหติ วาฯ

เฆปฺปติ , เฆปฺปนฺติฯ

กมฺม-เฆปฺปียติ, เฆปฺปียนฺติฯ

อีอาทิมฺหิ-อคณฺหิ, คณฺหิฯ

มหาวุตฺตินา นิคฺคหีตโลโป, อิอุอาคมสฺส เอตฺตํ, อคฺคเหสิ, ปฏิคฺคเหสิ, อนุคฺคเหสิ, อคฺคณฺหิํสุ, คณฺหิํสุฯ อคฺคเหสุํ, ปฏิคฺคเหสุํ, อนุคฺคเหสุํฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-คณฺหิสฺสติ, คเหสฺสติ, คณฺหิสฺสนฺติ, คเหสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

รุธาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

ทิวาทิคณ

อถ ทิวาทิคโณ วุจฺจเตฯ

อิธ ธาตูนํ กโม อนฺตกฺขรวเสน วตฺตโพฺพ สพฺพโส สทิสรูปตฺตาฯ

มุจ, วิจ, ยุช, ลุช, วิช, คท, ปท, มท, วิท, อิธ, กุธ, คิธ, พุธ, ยุธ, วิธ, สิธ, สุธ มน, หน, กุป, ทีป, ลุป, วป, สุป, ทิวุ, สิวุ, ตส, ตุส, ทิส, ทุส, สิส, สุส, ทห, นห, มุหฯ

๖๖๓. ทิวาทีหิ ยก [ก. ๔๔๗; รู. ๕๑๐; นี. ๙๒๘; จํ. ๑.๑.๘๗; ปา. ๓.๑.๖๙]ฯ

ทิวาทีหิ กฺริยตฺถหิ กตฺตริ กานุพโนฺธ ยปจฺจโย โหติฯ

ทิพฺพติฯ

มุจ-มุตฺติยํ, ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, มุจฺจติ, วิมุจฺจติฯ อกมฺมกตฺตา สุทฺธกมฺมรูปํ น ลพฺภติฯ

การิเต-โมเจติ , โมจยติ, โมจาเปติ, โมจาปยติฯ

กเมฺม-โมจียติ, โมจาปียติ, มุจฺจตุ, ทุกฺขา มุจฺจนฺตุฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส โกฺข, โมกฺขติ, โมกฺขนฺติฯ

วิจ-วิเวเก, วิวิจฺจติ, วิวิจฺจนฺติฯ

การิเต-วิเวเจติ, วิเวจยติ, วิเวจาเปติ, วิเวจาปยติฯ

กเมฺม-วิเวจียติ, วิเวจาปียติ อิจฺจาทิฯ

ยุช-ยุตฺติยํ, ยุชฺชติ, ยุชฺชนฺติฯ

ลุช-วินาเส, ลุชฺชติ, ลุชฺชนฺติฯ

วิช-ภย, จลเนสุ, สํวิชฺชติ, สํวิชฺชนฺติฯ

การิเต-สํเวเชติ, สํเวชยติ, สํเวเชนฺติ, สํเวชยนฺติ อิจฺจาทิฯ

คท-คชฺชเน, เมโฆ คชฺชติ, คชฺชนฺติฯ

ปท-คติมฺหิ, อุปฺปชฺชติ, อุปฺปชฺชนฺติ, นิปชฺชติ, วิปชฺชติ, สมฺปชฺชติ, อาปชฺชติ, สมาปชฺชติ, ปฏิปชฺชติฯ

กเมฺม-เตน อาปตฺติ อาปชฺชติ, ฌานํ สมาปชฺชติ, มโคฺค ปฏิปชฺชติฯ

กยมฺหิ ปเรปิ ยก โหติ, เตน อาปตฺติ อาปชฺชียติฯ ฌานํ สมาปชฺชียติ, มโคฺค ปฏิปชฺชียติฯ

การิเต-อุปฺปาเทติ, อุปฺปาทยติ, นิปฺผาเทติ, นิปฺผาทยติฯ สมฺปาเทติ, สมฺปาทยติ, อาปาเทติ, อาปาทยติ, ปฏิปาเทติ, ปฏิปาทยติ, ปฏิปชฺชาเปติ, ปฏิปชฺชาปยติฯ

กเมฺม-อุปฺปาทียติ, นิปฺผาทียติ, สมฺปาทียติ, อาปาทียติ, ปฏิปาทียติฯ

อุปฺปชฺชตุ , อุปฺปชฺชนฺตุ, อุปฺปเชฺชยฺย, อุปฺปเชฺชยฺยุํ, กินฺติ นุ โข สทฺธิวิหาริกสฺส ปโตฺต อุปฺปชฺชิเยถ, จีวรํ อุปฺปชฺชิเยถ, ปริกฺขาโร อุปฺปชฺชิเยถาติ [มหาว. ๖๗] อิมานิ ปน กตฺตุ, กมฺมรูปานิฯ

อีอาทิมฺหิ-อุปฺปชฺชิ, นิปชฺชิ, วิปชฺชิ, สมฺปชฺชิ, อาปชฺชิ, สมาปชฺชิ, ปฏิปชฺชิฯ

๖๖๔. **กฺวจิ วิกรณานํ** [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

วิกรณานํ กฺวจิ โลโป โหติฯ

จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ [สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑] อิจฺจาทิ, อุปฺปชฺชิํสุ, นิปชฺชิํสุฯ

มท-อุมฺมาเท, มชฺชติ, มชฺชนฺติฯ

วิท-สตฺตายํ, วิชฺชติ, สํวิชฺชติฯ

อิธ-สมิทฺธิยํ, อิชฺฌติ, สมิชฺฌติฯ

กุธ-โกเป, กุชฺฌติ, กุชฺฌนฺติฯ

พุธ-อวคมเน, พุชฺฌติ, สมฺพุชฺฌติฯ

ปฏิปฺโพฺพ นิทฺทกฺขเย วิกสเน จ, ปฏิพุชฺฌติฯ

กเมฺม-เตน ธโมฺม พุชฺฌติ, ธมฺมา พุชฺฌนฺติ, พุชฺฌเร, พุชฺฌียติ, พุชฺฌียนฺติฯ

การิเต-โพเธติ, โพธยติ, โพธาเปติ, โพธาปยติ, พุชฺฌาเปติ, พุชฺฌาปยติฯ

ยุธ-สมฺปหาเร, มโลฺล มเลฺลน สทฺธิํ ยุชฺฌติ, เทฺว เสนา ยุชฺฌนฺติ, เทฺว เมณฺฑา ยุชฺฌนฺติ, เทฺว อุสภา ยุชฺฌนฺติ, เทฺว หตฺถิโน ยุชฺฌนฺติ, เทฺว กุกฺกุฏา ยุชฺฌนฺติฯ

กเมฺม-ยุชฺฌียติ, ยุชฺฌียนฺติฯ

การิเต-โยเธติ , โยธยติ, ยุชฺฌาเปติ, ยุชฺฌาปยติ, ‘‘โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธนา’’ติ [ธ. ป. ๔๐] ปาฬิฯ

วิธ-ตาฬเน, สเรน มิคํ วิชฺฌติ, ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌติ, ปฏิวิชฺฌนฺติฯ

กเมฺม กตฺตุสทิสมฺปิ รูปํ โหติ, เตน ธโมฺม ปฏิวิชฺฌติ, ธมฺมา ปฏิวิชฺฌนฺติ, ปฏิวิชฺฌียติ, ปฏิวิชฺฌียนฺติฯ

การิเต-เวเธติ, เวธยติ, ปฏิเวเธติ, ปฏิเวธยติ, อิจฺจาทิฯ

สิธ-สํสิทฺธิยํ, สิชฺฌติ, สิชฺฌนฺติ, สิชฺฌเรฯ

การิเต มหาวุตฺตินา อิสฺส อาตฺตํ, สาเธติ, สาธยติ, สาเธนฺติ, สาธยนฺติฯ

กเมฺม-สาธียติ, สาธียนฺติ อิจฺจาทิฯ

สุธ-สุทฺธิยํ, สุชฺฌติ, สุชฺฌนฺติ, วิสุชฺฌติ, ปริสุชฺฌติฯ

การิเต-โสเธติ, โสธยติฯ

มน-มญฺญนายํ, มญฺญติ, อวมญฺญติ, อติมญฺญติ, มญฺญนฺติ, อวมญฺญนฺติ, อติมญฺญนฺติ อิจฺจาทิฯ

หน-วิฆาต, สงฺฆาเตสุ, หญฺญติ, วิหญฺญติ, หญฺญนฺติ, วิหญฺญนฺติ อิจฺจาทิฯ

กุป-โกเป, ปโร ปรสฺส กุปฺปติ, กุจฺฉิวาโต กุปฺปติ, โรโค กุปฺปติ, ปฏิกุปฺปติ, เตโชธาตุ ปกุปฺปติ [ม. นิ. ๑.๓๐๕]ฯ

การิเต-โกเปติ, โกปยติ อิจฺจาทิฯ

ทีป-ทิตฺติยํ, ทิปฺปติ, ทิปฺปนฺติ, ปุเร อธโมฺม ทิปฺปติ [จูฬว. ๔๓๗]ฯ

กเมฺม-ทีปียติ, ทีปียนฺติฯ

การิเต ครุปนฺตตฺตา น วุทฺธิ, ทีเปติ, ทีปยติ, ทีเปนฺติ, ทีปยนฺติ อิจฺจาทิฯ

ลุป-อทสฺสเน , ลุปฺปติ, ลุปฺปนฺติฯ

การิเต-โลเปติ, โลปยติ อิจฺจาทิฯ

วป-พีชนิเกฺขเป, วปฺปติ, วปฺปนฺติ อิจฺจาทิฯ

สุป-สุปฺปเน, สุปฺปติ, สุปฺปนฺติฯ

มหาวุตฺตินา อาทิวุทฺธิ, โสปฺปติ, โสปฺปนฺติฯ

สมุ-อุปสเม นิวาเส จ, สมฺมติ, วิสมฺมติ, อุปสมฺมติ, วูปสมฺมติ, อสฺสเม สมฺมติ, ยตฺถ สมฺมติ เตมิโย [ชา. ๒.๒๒.๗๓], สมฺมนฺติฯ การิเต น วุทฺธิ, สเมติ, วูปสเมติ อิจฺจาทิฯ

ทิวุ-กีฬายํ วิชิคีสายํ พฺยวหาเร ฐุติ, กนฺติ, คติ, สตฺตีสุ จ, ‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญฺชา’ติ ยมฺหิ วสฺส พตฺตํ, ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส พตฺตํ, ทิพฺพติ, ทิพฺพนฺติ อิจฺจาทิฯ

สิวุ-สํสิพฺพเน, สิพฺพติ, สิพฺพนฺติ, สิเพฺพยฺย วา สิพฺพาเปยฺย วา [ปาจิ. ๑๗๖] อิจฺจาทิฯ

ตส-สนฺตาเส, ตสฺสติฯ

มหาวุตฺตินา ตสฺส ตฺรตฺตํ, อุตฺรสฺสติ, อุพฺพิชฺชตีติ อโตฺถฯ ตสฺสติ, ปริตสฺสติ, ปิปาสตีติ อโตฺถฯ

การิเต-ตาเสติ, ตาสยติ อิจฺจาทิฯ

ตุส-ปีติมฺหิ, ตุสฺสติ, สนฺตุสฺสติฯ

กเมฺมปิ-ตุสฺสติ, สนฺตุสฺสติ, ตุสฺสียติฯ

การิเต-โตเสติ, โตสยติ อิจฺจาทิฯ

ทิส-ปณฺณายเน, ทิสฺสติ, ปทิสฺสติ, สนฺทิสฺสติฯ ทิสฺสนฺติ พาลา อพฺยตฺตา [มหาว. ๗๖], นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ [พุ. วํ. ๒.๘๒], อิเม ธมฺมา มยิ สนฺทิสฺสนฺติ, อหญฺจ อิเมสุ ธเมฺมสุ สนฺทิสฺสามิ [ม. นิ. ๓.๒๕๓ (โถกํ วิสทิสํ)]ฯ

ทุส-ปฎิฆาเต , ทุสฺสติฯ โทสเนเยฺยสุ ทุสฺสติฯ ปทุสฺสติ, ทุสฺสนฺติ, ปทุสฺสนฺติฯ

การิเต ทีโฆ, ทูเสติ, ทูสยติฯ

กเมฺม-ทูสียติ อิจฺจาทิฯ

สิส-อสพฺพโยเค, สิสฺสติ, อวสิสฺสติฯ สรีรานิ อวสิสฺสนฺติฯ

การิเต-เสเสติ, เสสยติ อิจฺจาทิฯ

สุส-สุสฺสเน, สุสฺสติฯ อฎฺฐิ จ นฺหารุ จ จมฺมญฺจ อวสิสฺสตุ, อุปสุสฺสตุ เม สรีเร มํสโลหิตํ [ม. นิ. ๒.๑๘๔ (โถกํ วิสทิสํ)] อิจฺจาทิฯ

ทห-ทาเห, ห, ยานํ วิปริยาโย, ทยฺหติ, ทยฺหนฺติ, เอกจิตกมฺหิ ทยฺหเรฯ

การิเต-ทาเหติ, ทาหยติ อิจฺจาทิฯ

นห-พนฺธเน, สนฺนยฺหติ, สนฺนยฺหนฺติ อิจฺจาทิฯ

มุห-มุยฺหเน, มุยฺหติ, สมฺมุยฺหติ, สมฺมุยฺหามิ, ปมุยฺหามิฯ สพฺพา มุยฺหนฺติ เม ทิสา [ชา. ๒.๒๒.๒๑๘๕]ฯ

การิเต-โมเหติ, โมหยติ อิจฺจาทิฯ

ทิวาทิคโณ นิฎฺฐิโตฯ

สฺวาทิคณ

อถ สฺวาทิคโณ วุจฺจเตฯ

คิ, จิ, มิ, วุ, สุ, หิ, อาปฺ, สกฯ

‘กา’ติ วตฺตเตฯ

๖๖๕. สฺวาทิโต โกฺณ [ก. ๔๔๘; รู. ๕๑๒; นี. ๙๒๙; จํ. ๑.๑.๙๕; ปา. ๓.๑.๗๔; ‘สฺวาทีหิ…’ (พหูสุ)]ฯ

สฺวาทีหิ กฺริยเตฺถหิ ปรํ กานุพนฺธา ณา, โณ อิติ เทฺว ปจฺจยา โหนฺติฯ

๖๖๖. น เต กานุพนฺธนาคเมสุฯ

อิวณฺณุ’วณฺณานํ อการสฺส จ เต เอ, โอ, อา น โหนฺติ กานุพนฺธนาคเมสุ ปเรสูติ วุทฺธิปฏิเสโธฯ

สุณาติ, สุโณติฯ

คิ-สเทฺท, คิณาติ, คิโณติ, อนุคิณาติ, ปฏิคิณาติฯ

ปุพฺพสฺสรโลโป, อนุคิณนฺติ, ปฏิคิณนฺติฯ

จิ-จเย, มหาวุตฺตินา ณสฺส นตฺตํ, วฑฺฒมกี ปาการํ จินาติ, จิโนติ, อาจินาติ, อาจิโนติ, อปจินาติ, อปจิโนติ, วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ

ปุพฺพสฺสรโลโป, จินนฺติ, อาจินนฺติ, อปจินนฺติฯ

กเมฺม-จียติ, อาจียติ, อปจียติ, จินียติ, อาจินียติ, อปจินียติฯ

การิเต-จยาเปติ, จยาปยติ, จินาเปติ, จินาปยติ อิจฺจาทิฯ

มิ-ปเกฺขเป, มิณาติ, มิโณติ, มินาติ, มิโนติ วาฯ

วุ-สํวรเณ, สํวุณาติ, สํวุโณติ, อาวุณาติ, อาวุโณติฯ

สุ-สวเน, สุณาติ, สุโณติ, สุณนฺติ, สุณาสิ, สุโณสิฯ

รสฺสเตฺต-สุณสิ นาค [มหาว. ๑๒๖]ฯ สุณาถ, สุโณถ, สุณามิ, สุโณมิ, สุณาม, สุโณมฯ

กเมฺม ‘ทีโฆ สรสฺสา’ติ กฺยมฺหิ ทีโฆ, สูยติ, สุยฺยติ, สูยนฺติ, สุยฺยนฺติ, สุณียติ, สุณียนฺติฯ

การิเต-สาเวติ, อนุสาเวติ, สาวยติ, อนุสาวยติ, สุณาเปติ, สุณาปยติฯ

กเมฺม-สาวียติ, อนุสาวียติฯ

สุณาตุ, สุณนฺตุ, สุยฺยตุ, สุยฺยนฺตุ, สาเวตุ, สาเวนฺตุ, สุเณ, สุเณยฺย, สุเณยฺยุํ, สูเยยฺย, สุเยฺยยฺย, สูเยยฺยุํ, สุเยฺยยุํ, สาเวยฺย, สาเวยฺยุํฯ

อีอาทิมฺหิ-อสฺสุณิ, สุณิฯ

๖๖๗. เตสุ สุโต โกฺณกฺณานํ โรฏ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

เตสุ อีอาทีสุ สฺสการวเนฺตสุ จ วจเนสุ สุธาตุโต ปเรสํ โกฺณ, กฺณานํ โรฏ โหติ, รานุพนฺธ สพฺพาเทสทีปนโตฺถฯ ‘รานุพเนฺธนฺตสราทิสฺสา’ติ สุเตฺตน อาทิสรสฺส โลโป, ทฺวิตฺตํฯ

อโสฺสสิ, อโสฺสสุํ, อโสฺสสิ, อโสฺสสิตฺถ, อโสฺสสึ, อโสฺสสิมฺหา, อโสฺสสุมฺหา, อโสฺสสิตฺถ อิจฺจาทิฯ

สฺสตฺยาทิมฺหิ-สุณิสฺสติ, โสสฺสติ, สุณิสฺสนฺติ, โสสฺสนฺติ, สุณิสฺสสิ, โสสฺสสิ, สุณิสฺสถ, โสสฺสถ, สุณิสฺสามิ, โสสฺสามิ, สุณิสฺสาม, โสสฺสามฯ เอวํ ปรฉเกฺกฯ

สฺสาทิมฺหิ-อสุณิสฺสา, อโสสฺสา, อสุณิสฺสํสุ, โสสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

ปปุโพฺพ หิ-เปสเน, ปหิณาติ, ปหิโณติ, ปหิณนฺติฯ

อีอาทิมฺหิ-ทูตํ ปหิณิ, ปหิณึสุ, ‘กฺวจิ วิกรณาน’นฺติ วิกรณโลโป, มหาวุตฺตินา ปสฺส ทีโฆ, ทูตํ ปาเหสิ [ปารา. ๒๙๗; มหาว. ๑๙๘], ปาเหสุํ อิจฺจาทิฯ

อาป-ปาปุณเน ปปุโพฺพ –

๖๖๘. สกาปานํ กุกฺกุ เกฺณ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; ‘‘…กุกกู เณ’’ (พหูสุ)]ฯ

สก, อาปธาตูนํ กานุพนฺธา กุการ, อุการา กเมน อาคมา โหนฺติ กฺณมฺหิ ปจฺจเยฯ

ปาปุโณติ, ปาปุณนฺติ, สมฺปาปุณนฺติฯ

ปริปุโพฺพ ปริยตฺติยํ, ปริยาปุณาติ, ปริยาปุณนฺติฯ

สํปุโพฺพ-สมาปุณาติ, ปริสมาปุณาติ, นิฏฺฐานํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ

เกฺณติ กึ? ปโปฺปติฯ

กเมฺม-ปาปียติ, ปาปียนฺติฯ

การิเต-ปาเปติ, ปาปยติ, ปาเปนฺติ, ปาปยนฺติฯ

กเมฺม-ปาปียติ, ปาปียนฺติฯ

อีอาทิมฺหิ-ปาปุณิ, ปาปุณึสุ อิจฺจาทิฯ

สก-สตฺติยํ, สกฺกุโณติ, สกฺกุณาติฯ

เกฺณติ กึ? สโกฺกติ, สกฺกุณนฺติฯ

อีอาทิมฺหิ-อสกฺกุณิ, สกฺกุณิ, อสกฺกุณึสุ, สกฺกุณึสุฯ

๖๖๙. สกา กฺณาสฺส โข อีอาโท [‘…ณาสฺส ข…” (พหูสุ)]ฯ

สกมฺหา ปรสฺส กฺณาสฺส โข โหติ อีอาทิมฺหิฯ

อสกฺขิ, สกฺขิ, อสกฺขึสุ, สกฺขึสุ อิจฺจาทิฯ

๖๗๐. เสฺส วา [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

สกมฺหา ปรสฺส กฺณสฺส โข โหติ วา เสฺส ปเรฯ

สกฺขิสฺสติ, สกฺกุณิสฺสติ, สกฺขิสฺสนฺติ, สกฺกุณิสฺสนฺติ, สกฺขิสฺสสิ, สกฺขิสฺสถ, สกฺขิสฺสามิ, สกฺขิสฺสาม, สกฺกุณิสฺสามฯ

‘ทกฺข สกฺข เหหิ โหหีหิ โลโป’ติ สฺสสฺส วิกปฺปน โลโป, สกฺขิติ, สกฺขิสฺสติ, สกฺขินฺติ, สกฺขิสฺสนฺติฯ

สฺสาทิมฺหิ-อสกฺขิสฺสา, สกฺขิสฺสา, อสกฺกุณิสฺสา, สกฺกุณิสฺสา อิจฺจาทิฯ

สฺวาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

กฺยาทิคณ

อถ กฺยาทิคโณ วุจฺจเตฯ

กี, ชิ, ญา, ธู, ปุ, ภู, มา, มู, ลูฯ

๖๗๑. กฺยาทีหิ กฺณา [ก. ๔๔๙; รู. ๕๑๓; นี. ๙๓๐; จํ. ๑.๑.๑๐๑ …เป…. ๓.๑.๘๑]ฯ

กีอิจฺจาทีหิ กฺริยเตฺถหิ ปรํ กตฺตริ กานุพโนฺธ ณาปจฺจโย โหติฯ

๖๗๒. กฺณากฺนาสุ รโสฺส [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; จํ. ๖.๑.๑๐๘; ปา. ๗.๓.๘๐]ฯ

เอเตสุ ทีฆธาตูนํ รโสฺส โหติฯ

กี-ทพฺพวินิมเย, กิณาติ, กิณนฺติ, วิกฺกิณาติ, วิกฺกิณนฺติฯ

กเมฺม-กียติ, กิยฺยติ, วิกฺกียติ, วิกฺกิยฺยติ, วิกฺกิยฺยนฺติฯ

การิเต-วิกฺกาเยติ, วิกฺกายยติ, กีณาเปติ, กีณาปยติ อิจฺจาทิฯ

๖๗๓. ชฺยาทีหิ กฺนา [ก. ๔๔๙; รู. ๕๑๓; นี. ๙๓๐]ฯ

ชิอิจฺจาทีหิ กตฺตริ กานุพโนฺธ นาปจฺจโย โหติฯ

ชินาติ, ชินนฺติฯ

กเมฺม-ชียติ, ชิยฺยติ, ชินียติ, ชินิยฺยติฯ

การิเต-ชยาเปติ, ชยาปยติ, ปราเชติ, ปราชยติ, ปราเชนฺติ, ปราชยนฺติ, ชินาเปติ, ชินาปยติ, อชินิ, ชินิ, อชินิํสุ, ชินิํสุ, ชินิสฺสติ, ชินิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ญา-อวโพธเนฯ

๖๗๔. ญาสฺส เน ชา [ก. ๔๗๐; รู. ๕๑๔; นี. ๙๕๐; จํ. ๖.๑.๑๐๗; ปา. ๗.๓.๗๐, ๗๙]ฯ

นาปจฺจเย ปเร ญาสฺส ชา โหติฯ

ชานาติ, ปชานาติ, อาชานาติ, สญฺชานาติ, วิชานาติ, อภิชานาติ, ปริชานาติ, ปฏิชานาติ, ชานนฺติฯ

กเมฺม-ญายติ, ปญฺญายติ, อญฺญายติ, สญฺญายติ, วิญฺญายติ, อภิญฺญายติ, ปริญฺญายติ, ปฏิญฺญายติ, ญายนฺติฯ

การิเต-ญาเปติ , ญาปยติ, ญาเปนฺติ, ญาปยนฺติ, ชานาเปติ, ชานาปยติ, ชานาเปนฺติ, ชานาปยนฺติฯ

กเมฺม-ญาปียติ, สญฺญาปียติ, ชานาปียติฯ

๖๗๕. ญาสฺส สนาสฺส นาโย ติมฺหิ [ก. ๕๐๙; รู. ๕๑๖; นี. ๑๐๒๒]ฯ

นาสหิตสฺส ญาสฺส นาโย โหติ ติมฺหิ, สุตฺตวิภตฺติยา อนฺติ, อเนฺตสุ จฯ

นายติฯ วิเจยฺย วิเจยฺย อเตฺถ ปนายตีติ โข ภิกฺขเว วิปสฺสีติ วุจฺจติ [ที. นิ. ๒.๔๑-๔๔]ฯ นายนฺติฯ “อนิมิตฺตา น นายเร”ติ [วิสุทฺธิ ๑.๑๗๔] ปาฬิฯ

เอยฺยาทิมฺหิ-ชาเนยฺย, ชาเนยฺยุํ, ชาเนยฺยาสิ, ชาเนยฺยาถ, ชาเนยฺยามิ, ชาเนยฺยามฯ

อุเตฺต-ชาเนยฺยามุฯ

เอยฺยามสฺส เอมุเตฺต “กถํ ชาเนมุ ตํ มย”นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๗] ปาฬิฯ

๖๗๖. เอยฺยสฺสิยาญา วา [ก. ๕๐๘; รู. ๕๑๕; นี. ๑๐๒๑]ฯ

ญาโต เอยฺยสฺส อิยา, ญา โหนฺติ, วาสเทฺทน เอยฺยุมาทีนมฺปิ ญ, ญาสิ, ญาถ, ญามิ, ญามาเทสา โหนฺติ, เอยฺยมิจฺจสฺส ญญฺจฯ

ชานิยาฯ

๖๗๗. ญามฺหิ ชํ [ก. ๔๗๐; รู. ๕๑๔; นี. ๙๕๐]ฯ

ญาเทเส ปเร สนาสฺส ญาสฺส ชํ โหติฯ

ชญฺญา, วิชญฺญาฯ

สุตฺตวิภตฺเตน ญอาทีสุปิ ชํ โหติฯ ‘‘ปาปํ กตฺวา มา มํ ชญฺญูติ อิจฺฉติ [สุ. นิ. ๑๒๗; วิภ. ๘๙๔ ‘ชญฺญา’ติ], วิเวกธมฺมํ อหํ วิชญฺญํ [คเวสิตพฺพํ], ชญฺญามุ เจ สีลวนฺตํ วทญฺญุ’’นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๐๑] ปาฬีฯ ‘ชญฺญาสิ, ชญฺญาถ, ชญฺญามิ, ชญฺญามา’ติปิ ยุชฺชติฯ

๖๗๘. อีสฺสตฺยาทีสุ กฺนาโลโป [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

กฺนาสฺส โลโป โหติ วา อีอาทิมฺหิ สฺสตฺยาทิมฺหิ จฯ

อญฺญาสิ, อพฺภญฺญาสิ, อชานิ, อญฺญาสุํ, อญฺญํสุ, อพฺภญฺญํสุ, ชานิํสุ, อญฺญาสิ, อพฺภญฺญาสิ, อชานิ, อญฺญิตฺถ, ชานิตฺถ, อญฺญาสิํ, อพฺภญฺญาสิํ, อชานิํ, ชานิํ, อญฺญาสิมฺหา, อชานิมฺหา, ชานิมฺหา, ญาสฺสติ, ชานิสฺสติ, ญาสฺสนฺติ, ชานิสฺสนฺติฯ

กมฺเม-วิญฺญายิสฺสติ, วิญฺญายิสฺสนฺติฯ

๖๗๙. สฺสสฺส หิ กมฺเม [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

ญาโต สฺสสฺส หิ โหติ วา กมฺเมฯ

ปญฺญายิหิฯ ‘‘ปญฺญายิหินฺติ เอตา, ทหรา’’ติ [ชา. ๒.๑๗.๑๙๗] ปาฬิฯ ปญฺญายิสฺสติ, ปญฺญายิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ธู-วิธุนเน, กฺนามฺหิ รโสฺส, ธุนาติ, ธุนนฺติฯ

กมฺเม-ธุนียติ, ธุนียนฺติฯ

การิเต-ธุนาเปติ, ธุนาปยติฯ

ปุ-โสธเน, ปุนาติ, ปุนนฺติฯ

ภู-ปตฺติยํ, รโสฺส, อภิสมฺภุนาติ, อภิสมฺภุนนฺติฯ นาสฺส ณเตฺต-อภิสมฺภุณาติ, อภิสมฺภุณนฺติฯ

มา-ปริมาเณ , มหาวุตฺตินา ธาตฺวนฺตสฺส อิตฺตํ, มินาติ, นิมฺมินาติฯ

กมฺเม-อุปมียติ, อุปมียนฺติ, นิมฺมียติ, นิมฺมียนฺติฯ

การิเต-นครํ มาเปติ, มาปยติ, มาปียติ, มาปียนฺติ, นิมฺมินิ, นิมฺมินิํสุ, มาเปสิ, มาปยิ, มาเปสุํ, มาปยุํ, นิมฺมินิสฺสติ, นิมฺมินิสฺสนฺติ, มาเปสฺสติ, มาเปสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

มู-พนฺธเน, มุนาติฯ

ลุ-เฉทเน, รสฺสตฺตํ, ลุนาติ, ลุนนฺติฯ

กเมฺม-ลูยติ, ลูยนฺติฯ

การิเต-ลาวยติ, ลาวยนฺติฯ

กเมฺม-ลาวียติ อิจฺจาทิฯ

กฺยาทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

ตนาทิคณ

อถ ตนาทิคโณ วุจฺจเตฯ

อาป, กร, ตน, สกฯ

๖๘๐. ตนาทิโตฺว [ก. ๔๕๑; รู. ๕๒๐; นี. ๙๓๒; จํ. ๑.๑.๙๗; ปา. ๓.๑.๗๙]ฯ

ตนาทีหิ ปรํ โอปจฺจโย โหติฯ

ตโนติฯ

อาป-ปาปุณเน ปปุโพฺพฯ ธาตฺวนฺตสฺส ทฺวิตฺตํ รโสฺส จ, ปโปฺปติ, ปโปฺปนฺติฯ

กเมฺม-ปาปียติ, ปาปียนฺติฯ

การิเต-ปาเปติ, ปาปยติฯ

กเมฺม-ปาปียติ ปาปียนฺติ อิจฺจาทิฯ

กร-กรเณ, กโรติ, กโรนฺติฯ

กเมฺม-กรียติ, กรียนฺติฯ

‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ ยมฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส ยตฺตํ, กยฺยติ, กยฺยนฺติ, กยฺยเร, กยฺยเต, กยฺยเนฺตฯ

การิเต-กาเรติ, การยติ, กาเรนฺติ, การยนฺติ, การาเปติ, การาปยติ, การาเปนฺติ, การาปยนฺติฯ

๖๘๑. กรสฺส โสสฺส กุํ [ก. ๕๑๑; รู. ๕๒๑; นี. ๑๑๒๔]ฯ

โอ-การสหิตสฺส กรสฺส กุํ โหติ มิ, เมสุ ปเรสุฯ

กุมฺมิ, กุมฺม, ‘‘ภตฺตุ อปจิตึ กุมฺมิ [ชา. ๑.๓.๑๒๖], ธมฺมสฺสาปจิตึ กุมฺมี’’ติ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๒] ปาฬิฯ

๖๘๒. กโรติสฺส โข [ก. ๕๙๔; รู. ๕๘๒; นี. ๑๑๙๘]ฯ

ปาทิโต ปรสฺส กรธาตุสฺส กฺวจิ โข โหติฯ

สงฺขโรติ, สงฺขโรนฺติ, อภิสงฺขโรติ, อภิสงฺขโรนฺติฯ

กมฺเม-สงฺขรียติ, สงฺขรียนฺติฯ

การิเต-สงฺขาเรติ, สงฺขารยติฯ

ณาปิมฺหิ น วุทฺธิ, สงฺขราเปติ, สงฺขราปยติฯ

กมฺเม-สงฺขารียติ, สงฺขราปียติฯ

๖๘๓. กรสฺส โสสฺส กุพฺพกุรุกยิรา [ก. ๕๑๑-๒; รู. ๕๒๑-๒; นี. ๑๐๗๗-๘-๙-๑๐; จํ. ๕.๒.๑๐๓; ปา. ๖.๔.๑๑๐]ฯ

โอ-การสหิตสฺส กรสฺส กุพฺพ, กุรุ, กยิรา โหนฺติ วา นฺต, มาน, ตฺยาทีสุ, มหาวุตฺตินา วิก เปฺปน กุสฺส กุรุตฺตํฯ

กุพฺพติ กุพฺพนฺติ, กุรุพฺพติ, กุรุพฺพนฺติฯ

ปรฉกฺเก-กุพฺพเต, กุรุพฺพเต, กุพฺพเนฺต, กุรุพฺพเนฺต, กุรุเต, กยิรติ, กยิรนฺติ, กยิรสิ, กยิ รถ, กยิรามิ, กยิราม, กยิรเต, กยิรเนฺตฯ

กโรตุ, สงฺขโรตุ, กุพฺพตุ, กุรุพฺพตุ, กุรุตุ, อคฺฆํ กุรุตุ โน ภวํ [ที. นิ. ๒.๓๑๘], กยิรตุฯ

กเรยฺย, สงฺขเรยฺย, กุเพฺพยฺย, กุรุเพฺพยฺย, กยิเรยฺยฯ

๖๘๔. ฎา [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

กยิราเทสโต ปรสฺส เอยฺยวิภตฺติสฺส ฎานุพโนฺธ อา โหติ วาฯ

โส ปุญฺญํ กยิรา, ปุญฺญํ เจ ปุริโส กยิรา [ธ. ป. ๑๑๘], กยิรา นํ ปุนปฺปุนํ [ธ. ป. ๑๑๘]ฯ

๖๘๕. กยิเรยฺยเสฺสยฺยุมาทีนํ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๐๘๓-๔-๕-๖-๗]ฯ

กยิราเทสโต ปรสฺส เอยฺยุํอาทีนํ เอยฺยสทฺทสฺส โลโป โหติฯ

กยิรุํ, กยิเรยฺยุํ, กยิราสิ, กยิเรยฺยาสิ, กยิราถ, กยิเรยฺยาถ, กยิรามิ, กยิเรยฺยามิ, กยิราม, กยิเรยฺยามฯ

๖๘๖. เอถสฺสา [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๐๘๒]ฯ

กยิราเทสโต ปรสฺส เอถสฺส เอ-การสฺส อา โหติ วาฯ

โส กยิราถ, ทีปํ กยิราถ ปณฺฑิโต [ธ. ป. ๒๘], กยิรา เจ กยิราเถนํ [ธ. ป. ๓๑๓; สํ. นิ. ๑.๘๙]ฯ

อีอาทิมฺหิ-อกริ, กริ, สงฺขริ, อภิสงฺขริ, อกุพฺพิ, กุพฺพิ, อกฺรุพฺพิ, กฺรุพฺพิ, อกยิริ, กยิริ, อกรุํ, กรุํ, สงฺขรุํ, อภิ, สงฺขรุํ, อกริํสุ, กริํสุ, สงฺขริํสุ, อภิสงฺขริํสุ, อกุพฺพิํสุ, กุพฺพิํสุ, อกฺรุพฺพิํสุ, กฺรุพฺพิํสุ, อกยิริํสุ, กยิริํสุ, อกยิรุํ, กยิรุํฯ

๖๘๗. กา อีอาทีสุ [ก. ๔๙๑; รู. ๕๒๓; นี. ๙๘๓]ฯ

อีอาทีสุ สโอการสฺส กรสฺส กา โหติ วาฯ

๖๘๘. ทีฆา อีสฺส [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

อา, เอ, อูทีเฆหิ ปรสฺส อีวจนสฺส สิ โหติ วาฯ

อฎฺฐาสิ, อทาสิ, วเทสิ, วเชฺชสิ, ภาเวสิ, กาเรสิอนุโภสิ, อโหสิ อิจฺจาทิฯ

โส อกาสิ, เต อกํสุ, คาถายํ ''อกํสุ สตฺถุวจน''นฺติ [ชา. ๒.๒๒.๕๖๔] ปาฬิฯ อกาสุํ, ตฺวํ อกาสิฯ มา ตุเมฺห เอวรูปํ อกตฺถ [คเวสิตพฺพํ], มากตฺถ ปาปกํ กมฺมํ, อาวี วา ยทิ วา รโห [อุทา. ๔๔]ฯ อกาสิตฺถ, อหํ อกาสิํ, มยํ อกาสิมฺหา, อกมฺหาฯ โภเคสุ วิชฺชมาเนสุ, ทีปํ นา กมฺห อตฺตโน [ชา. ๑.๔.๕๓]ฯ โส อกาฯ ''ตโต เอกสตํ ขเตฺย, อนุยเนฺต ภวํ อกา''ติ [ชา. ๒.๒๐.๙๔] ปาฬิฯ อกาสิตฺถ วา, อหํ อกํ, อกรํ วาฯ ''ตสฺสาหํ วจนํ นากํ, ปิตุ วุทฺธสฺส ภาสิต''นฺติ [ชา. ๒.๑๗.๑๓๔] ปาฬิฯ

การิเต-โส กาเรสิ, การยิ, การาเปสิ, การาปยิ, เต กาเรสุํ, การยุํ, การาเปสุํ, การาปยุํ อิจฺจาทิฯ

กริสฺสติ สงฺขริสฺสติ, กุพฺพิสฺสติ, กฺรุพฺพิสฺสติ, กยิริสฺสติ อิจฺจาทิฯ

''หรสฺส จาหง เสฺส'ติ เสฺสน สห กรสฺส รการสฺส อาหง โหติ, กาหติ, กาหนฺติ, กถํ กาหนฺติ ทารกา [ชา. ๒.๒๒.๑๘๔๙]ฯ

อิญาคเม-กาหิติ, กาหินฺติ อิจฺจาทิฯ กาหสิ, กาหถฯ กาหามิ กุสลํ พหุํ [ชา. ๑.๔.๕๖], กาหาม ปุญฺญสญฺจยํ [อป. เถร ๑.๑.๔๐๑]ฯ

'อาอีอาทีสู'ติ สุเตฺต โยควิภาเคน สฺสตฺยาทีสุปิ กา โหติ, สํโยเค รสฺสตฺตํ, กสฺสติ, กสฺสนฺติ, กสฺสสิ, กสฺสถ, กสฺสามิ, กสฺสาม, กสฺสํ ปุริสการิยํ [ชา. ๒.๒๒.๑๓๑]ฯ

สฺสาทิมฺหิ-อกาหา, อกริสฺสา อิจฺจาทิฯ

ตนุ-วิตฺถาเร, ตโนติฯ

ปรสฺสรโลโป-ตโนนฺติฯ

๖๘๙. โอวิกรณสฺสุ ปรฉเกฺก [ก. ๕๑๑; รู. ๕๒๑; นี. ๑๐๒๔]ฯ

ปรฉเกฺก ปเร โอวิกรณสฺส อุ โหติฯ

ตนุเต, ตนุเนฺตฯ

‘ยวา สเร’ติ อุสฺส วเตฺต-ตนฺวเนฺตฯ

๖๙๐. ปุพฺพฉเกฺก วา กฺวจิ [ก. ๕๑๑; รู. ๕๒๑; นี. ๑๐๒๔]ฯ

ปุพฺพฉเกฺก โอวิกรณสฺส กฺวจิ อุ โหติ วาฯ

ตนุติ, กุรุตุฯ

กฺวจีติ กึ? กโรติฯ

วาติ กึ? ตโนติฯ

กเมฺม-ตนียติ, ตญฺญติฯ

๖๙๑. ตนสฺสา วา [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

ตนธาตุสฺส น-การสฺส อา โหติ วา กฺยมฺหิฯ

ตายติ, ตายนฺติ, ปตายติ, ปตายนฺติฯ “อิโต’ทานิ ปตายนฺติ, สูจิโย พลิสานิ จา”ติ [ชา. ๑.๖.๘๔] ปาฬิฯ ตายเต, ตายเนฺตฯ

สก-สตฺติยํ, สโกฺกติ, สโกฺกนฺติ, สโกฺกสิ, สโกฺกถ, สโกฺกมิ, สโกฺกมฯ

ตนาทิคโณ นิฎฺฐิโตฯ

จุราทิคณ

อถ จุราทิคโณ วุจฺจเตฯ

อาป, กมุ, คณ, ฆฎ, จินฺต, เจต, จุร, ธร, ปาล, ปูช, มนฺต, มาน, วิทฯ

๖๙๒. จุราทีหิณิ [ก. ๔๕๒; รู. ๕๒๕; นี. ๙๓๓; จํ. ๑.๑.๔๕; ปา. ๓.๑.๒๕; ‘จุราทิโต ณิ’ (พหูสุ)]ฯ

จุราทีหิ กฺริยเตฺถหิ ปรํ สกเตฺถ ณิปจฺจโย โหติฯ

โจเรติ, โจรยติฯ

วิปุโพฺพ อาป-พฺยาปเน, พฺยาเปติ, พฺยาปยติฯ

กมุ-อิจฺฉายํ, กาเมติ, กามยติ, กาเมนฺติ, กามยนฺติ, นิกาเมติ, นิกามยติ, นิกาเมนฺติ, นิกามยนฺติฯ

กเมฺม-กามียติ, กามียนฺติฯ

การิเต ณาปิ เอว, กามาเปติ, กามาปยติฯ

กเมฺม-กามาปียติ , กามาปยียติฯ

คณ-สงฺขฺยาเน, คณ, ฆฏานํ ตฺทาทิตฺตา น วุทฺธิ, คเณติ, คณยติฯ

ฆฏ-เจตายํ, ฆเฏติ, ฆฏยติฯ

จินฺต-จินฺตายํ, ครุปนฺตตฺตา น วุทฺธิ, จิเนฺตติ, จินฺตยติฯ

กเมฺม-จินฺตียติ, จินฺตียนฺติฯ

การิเต-จินฺตาเปติ, จินฺตาปยติฯ

กเมฺม-จินฺตาปียติ, จินฺตาปยียติฯ

อีอาทิมฺหิ-จิเนฺตสิ, จินฺตยิ, จิเนฺตยุํ, จินฺตยุํ, จิเนฺตสิ, จินฺตยิ, จินฺตยิตฺถ, จิเนฺตสิํ, จินฺตยิํ, จิเนฺตสิมฺหา, จินฺตยิมฺหาฯ

เจต-เจตายํ, เจเตติ, เจตยติ, เจเตนฺติ, เจตยนฺติฯ

จุร-เถเยฺย, โจเรติ, โจรยติ, โจเรนฺติ, โจรยนฺติฯ

ธร-ธารเณ, ธาเรติ, ธารยติ, ธาเรนฺติ, ธารยนฺติฯ

ปาล-ปาลเน, ปาเลติ, ปาลยติ, ปาเลนฺติ, ปาลยนฺติฯ

ปูช-ปูชายํ, ครุปนฺตตฺตา น วุทฺธิ, ปูเชติ, ปูชยติ, ปูเชนฺติ, ปูชยนฺติฯ

มนฺต-คุตฺตภาสเน, มเนฺตติ, มนฺตยติ, มเนฺตนฺติ, มนฺตยนฺติฯ

อาปุโพฺพ กถเน อามนฺตเน จฯ อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว [ที. นิ. ๒.๒๑๘], ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิ [ที. นิ. ๒.๒๐๘]ฯ

นิปุโพฺพ-นิมนฺตเน, นิมเนฺตติ, นิมนฺตยติฯ

อีอาทิมฺหิ-มเนฺตสิ , มนฺตยิ, อามเนฺตสิ, อามนฺตยิ, นิมเนฺตสิ, นิมนฺตยิ, มเนฺตสุํ, มนฺตยุํ, มนฺตยิํสุ รโหคตา [ชา. ๒.๒๒.๑๙๑๘], มเนฺตสฺสติ, อามเนฺตสฺสติ, นิมเนฺตสฺสติ, มนฺตยิสฺสติ, อามนฺตยิสฺสติ, นิมนฺตยิสฺสติ อิจฺจาทิฯ

มาน-ปูชายํ, มาเนติ, มานยติ, มาเนนฺติ, มานยนฺติ อิจฺจาทิฯ

วิท-อนุภวเน, เวเทติ, เวทยติ, ปฏิสํเวเทติ, ปฏิสํเวทยติฯ

ปฏิ, นิ, ปปุโพฺพ อาจิกฺขเน, ปฏิเวเทติ, ปฏิเวทยติ, นิเวเทติ, นิเวทยติ, ปเวเทติ, ปเวทยติ อิจฺจาทิฯ

จุราทิคโณ นิฏฺฐิโตฯ

วิกรณปจฺจยราสิ นิฏฺฐิโตฯ

สามญฺญ ข, ฉ, สราสิ

อถ ธาตุปจฺจยา วุจฺจเนฺตฯ

กฺริยาวาจีภาเวน ธาตุรูปา ปจฺจยา **ธาตุปจฺจยา,** กฺริยตฺถปจฺจยาติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺมา เต หิปิ สเพฺพสํ ตฺยาทิ, ตฺพฺพาทิวิภตฺติ, ปจฺจยานํ สมฺภโวฯ

ติช, มาน, กิต, คุป, พธฯ

๖๙๓. ติชมาเนหิ ขสา ขมาวีมํสาสุ [ก. ๔๓๓; รู. ๕๒๘; นี. ๙๐๖-๙; จํ. ๑.๑.๑๗, ๒๘; ปา. ๓.๑.๕]ฯ

ขมายํ วีมํสายญฺจ ปวเตฺตหิ ติช, มานธาตูหิ ปรํ กเมน ข, สปจฺจยา โหนฺติฯ

ติช-ขมายํ, อิมินา ขปจฺจโยฯ

๖๙๔. ขฉสานเมกสฺสรํ เทฺว [ก. ๔๕๘; รู. ๔๖๑; นี. ๙๓๙; จํ. ๕.๑.๑; ปา. ๖.๑.๑, ๙; '...เมกสโรทิ...' (พหูสุ)]ฯ

ข , ฉ, สปจฺจยนฺตานํ ธาตุรูปานํ ปฐมํ สทฺทรูปํ เอกสฺสรํ เทฺวรูปํ โหตีติ 'ติช, ติช'อิติ ทฺวิรูเป กเต 'โลโปนาทิพฺยญฺชนสฺสา'ติ อนาทิพฺยญฺชนภูตสฺส ช-การสฺส โลโป, 'ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน'ติ ธาตฺวนฺตชการสฺส ปรรูปตฺตํฯ 'จตุตฺถทุติเยเสฺวสํ ตติยปฐมา'ติ สํโยคาทิสฺส ขสฺส กตฺตํ, 'ติติกฺข'อิติ ธาตุปจฺจยนฺตรูปํ, ตโต ตฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

ติติกฺขติ, ติติกฺขนฺติฯ

กเมฺม-ติติกฺขียติฯ

การิเต-ติติเกฺขติ, ติติกฺขยติ, ติติกฺขาเปติ, ติติกฺขาปยติฯ

กเมฺม-ติติกฺขาปียติ, ติติกฺขาปียนฺติฯ

ติติกฺขตุ, ติติกฺขนฺตุ, ติติเกฺขยฺย, ติติเกฺขยฺยุํ อิจฺจาทิฯ

ขมายนฺติ กึ? ติช-นิสาเน, เตเชติ, เตเชนฺติฯ

การิเต-เตเชติฯ "สมุเตฺตเชติ สมฺปหํเสตี"ติ [ม. นิ. ๓.๒๗๖] ปาฬิฯ

มาน-วีมํสายํ, ตโต สปจฺจโยฯ 'ขฉสานเมกสฺสรํ เทฺว'ติ 'มาน, มาน'อิติ ทฺวิรูเป กเต –

๖๙๕. มานสฺส วี ปรสฺส จ มํ [ก. ๔๖๓-๗; รู. ๕๓๒-๓; นี. ๙๔๔]ฯ

ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส มานสฺส วี โหติ, ปรสฺส จ สพฺพสฺส มานสฺส มํ โหติฯ

วีมํสติ, วีมํสนฺติฯ

กมฺม-วีมํสียติ , วีมํสียนฺติฯ

การิเต-วีมํเสติ, วีมํสยติ, วีมํสาเปติ, วีมํสาปยติฯ

กมฺม-วีมํสาปียติ, วีมํสาปียนฺติฯ

วีมํสายนฺติ กึ? มาน-ปูชายํ, มาเนติ, สมฺมาเนติ, อภิมาเนติ, ปูเชตีติ อโตฺถฯ

กิต-โรคาปนยเน สํสเย จฯ

๖๙๖. กิตา ติกิจฺฉาสํสเยสุ โฉ [ก. ๔๓๓; รู. ๕๒๘; นี. ๙๐๖-๙; จํ. ๑.๑.๑๘; ปา. ๓.๑.๕ กา]ฯ

ติกิจฺฉายํ สํสเย จ ปวตฺตกิตธาตุโต ปรํ โฉ โหติฯ

‘กิต, กิต’ อิติ ทฺวิรูเป กเต –

๖๙๗. กิตสฺสาสํสเยติ วา [ก. ๔๖๓; รู. ๕๓๒; นี. ๙๔๔]ฯ

สํสยมฺหา อญฺญสฺมึ ติกิจฺฉเตฺถ ปวตฺตสฺส กิตธาตุสฺส ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส กิตสฺสติ โหติ วาฯ ‘ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเน’ติ ปรรูปตฺตํ, สํโยคาทิสฺส จการตฺตํฯ

ติกิจฺฉติ, ติกิจฺฉนฺติฯ เทวาปิ นํ ติกิจฺฉนฺติ, มาตาเปตฺติภรํ นรํ [ชา. ๒.๒๒.๔๐๘]ฯ

กมฺม-ติกิจฺฉียติ, ติกิจฺฉียนฺติฯ

การิเต-ติกิเจฺฉติ, ติกิจฺฉยติ, ติกิจฺฉาเปติ, ติกิจฺฉาปยติฯ

วาสเทฺทน ติการาภาเว ‘กวคฺคหานํ จวคฺคชา’ติ ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส จวโคฺค, จิกิจฺฉติ, จิกิจฺฉนฺติ, จิกิจฺฉียติ, จิกิจฺฉียนฺติฯ

อสํสเยติ กึ? วิจิกิจฺฉติ, วิจิกิจฺฉนฺติฯ

ติกิจฺฉตฺถ, สํสยตฺถโต อญฺญสฺมึ อเตฺถ –

กิต-ญาเณ นิวาเส จ, เกตติ, สํเกตติ, นิเกตติฯ

คุป-นินฺทายํฯ

๖๙๘. นินฺทายํ คุปพธา พสฺส โภ จ [ก. ๔๓๓; รู. ๕๒๘; จํ. ๑.๑.๑๙, ๒๐; ปา. ๓.๑.๕, ๖ กา]ฯ

นินฺทายํ ปวเตฺตหิ คุป, พเธหิ ปรํ ฉปจฺจโย โหติ, พสฺส จ โภ โหติฯ ทฺวิรูเป กเต อนาทิพฺยญฺชนโลโปฯ

๖๙๙. คุปิสฺสิ [ก. ๔๖๕; รู. ๔๖๓; นี. ๙๔๖; 'คุปิสฺสุสฺส' (พหูสุ)]ฯ

คุปิสฺส ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส อุ-การสฺส อิ โหติฯ คสฺส จวคฺคตฺตํ, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ, สํโยคาทิสฺส ปฐมตฺตํฯ

ชิคุจฺฉติ, ชิคุจฺฉนฺติฯ

กเมฺม-ชิคุจฺฉียติ, ชิคุจฺฉียนฺติฯ

การิเต-ชิคุเจฺฉติ, ชิคุจฺฉยติ, ชิคุจฺฉาเปติ, ชิคุจฺฉาปยติฯ ชิคุจฺฉตุ, ชิคุจฺฉนฺตุ อิจฺจาทิฯ

นินฺทายนฺติ กึ? คุป-สํวรเณ, โคเปติ, โคปยติฯ

พธ-นินฺทายํ, ทฺวิรูปาทิมฺหิ กเต –

๗๐๐. ขฉเสสฺสิ [ก. ๔๖๕; รู. ๔๖๓; นี. ๙๔๖; 'ขฉเสสฺวสฺสิ' (พหูสุ)]ฯ

ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส อสฺส อิ โหติ ข, ฉ, เสสูติ อสฺส อิตฺตํ, ปรพการสฺส จ ภตฺตํ, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปาทิฯ

พิภจฺฉติ, วิรูโป โหตีติ อโตฺถฯ พิภจฺฉนฺติฯ

นินฺทายนฺติ กึ? พธ-พนฺธเน, หึสาสุ, พาเธติ, พาธยติฯ วาตํ ชาเลน พาเธสิ [ชา. ๑.๑๒.๘]ฯ

กเมฺม-พาธียติ, พาธียนฺติ, พชฺฌติ, พชฺฌนฺติฯ

อิติ สามญฺญ ข, ฉ, สราสิฯ

ตุมิจฺฉเตฺถ ขฉสราสิ

๗๐๑. ตุํสฺมา โลโป จิจฺฉายํ เต [ก. ๔๓๔; รู. ๕๓๔; นี. ๙๑๐; จํ. ๑.๑.๒๒; ปา. ๓.๑.๗]ฯ

ตุมเนฺตหิ อิจฺฉเตฺถ เต ข, ฉ, สา โหนฺติ, ตุํปจฺจยสฺส จ โลโป โหติฯ อิทญฺจ สุตฺตํ ตุมิจฺฉตฺถสมฺภเว สติ สพฺพธาตุปเทหิปิ ข, ฉ, สานํ ปวตฺติทีปนตฺถํฯ เตน ตุมิจฺฉเตฺถ ส, ฉปจฺจเย กตฺวา 'อู พฺยญฺชนสฺสา'ติ ส, ฉานํ อาทิมฺหิ อีอาคมํ กตฺวา ''อปุตฺตํ ปุตฺตมิว อาจริตุํ อิจฺฉติ ปุตฺตียีสติ, ปพฺพโต วิย อตฺตานํ อาจริตุํ อิจฺฉติ ปพฺพตายีสติ, ทาตุํ อิจฺฉติ ทิจฺฉติ'' อิจฺจาทีนิ สิชฺฌนฺติฯ

ภุช, ฆส, หน, ชิ, หร, ปา, สุฯ

ภุญฺชิตุํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ-ภุชโต ขปจฺจโย, ตุํปจฺจยโลโป, ทฺวิตฺตํ, ปุพฺพสฺส อนาทิโลโป, ปรรูปเตฺต สํโยคาทิสฺส ปฐมตฺตํ, ปุพฺพสฺส ภสฺส พตฺตํ, พุภุกฺขติ, พุภุกฺขนฺติ, พุภุกฺขียติ, พุภุกฺขียนฺติ, พุภุเกฺขติ, พุภุกฺขยติ, พุภุกฺขาเปติ, พุภุกฺขาปยติ, พุภุกฺขาปียติ, พุภุกฺขาปียนฺติ, พุภุกฺขตุ, พุภุกฺขนฺตุ, พุภุเกฺขยฺย, พุภุเกฺขยฺยุํ, พุภุกฺขิ, พุภุกฺขิํสุ, พุภุกฺขิสฺสติ, พุภุกฺขิสฺสนฺติ, พุภุกฺขิสฺสา, พุภุกฺขิสฺสํสุฯ

ฆส-อทเน, ฆสิตุํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ – ฉปจฺจโย, ทฺวิตฺตาทิ, ปุพฺพสฺส ฆสฺส คตฺตํ, คสฺส ชตฺตํ, อสฺส อิตฺตํ, ชิฆจฺฉติ, ชิฆจฺฉนฺติ, ชิฆจฺฉียติ, ชิฆจฺฉียนฺติ, ชิฆเจฺฉติ, ชิฆจฺฉาเปติ อิจฺจาทิฯ

หน-หิํสายํ, หนฺตุํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ – ฉปจฺจโย, ทฺวิตฺตาทิ, 'กวคฺคหานํ จวคฺคชา'ติ ปุพฺพสฺส หสฺส โช, อสฺส อิตฺตํฯ

๗๐๒. ปรสฺส ฆํ เสฯ

ทฺวิเตฺต ปรสฺส หนสฺส ฆํ โหติ เส ปเรฯ

ชิฆํสติ, ชิฆํสนฺติฯ

ชิ-ชเย, เชตุํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ – สปจฺจโย, ทฺวิตฺตํฯ

๗๐๓. ชิหรานํ คี [ก. ๔๖๒, ๔๗๔; รู. ๔๖๗, ๕๓๕; นี. ๙๔๓-๙๕๔]ฯ

ชิ, หรานํ ทฺวิเตฺต ปรสฺส ชิสฺส หรสฺส จ คี โหติ เส ปเรฯ

ชิคีสติ, ชิคีสนฺติ, วิชิคีสติ, วิชิคีสนฺติฯ

หร-หรเณ, ทฺวิตฺตาทิ, ปรสฺส คี, ปุพฺพสฺส หสฺส โช, อสฺส อิตฺตํ, ชิคีสติ, หริตุํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ, ชิคีสนฺติฯ

ปา-ปาเน, ปิวิตุํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ – สปจฺจโย, ทฺวิตฺตํ, 'รโสฺส ปุพฺพสฺสา'ติ รโสฺส, อสฺส อิตฺตํ, ปิปาสติ, ปิปาสนฺติ, ปิปาสียติ, ปิปาสียนฺติฯ

สุ-สวเน, โสตุํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ – ทฺวิเตฺต ปรสฺส ทฺวิตฺตํ, สุสฺสุสติ [สุสฺสูสติ (พหูสุ)], สุสฺสุสนฺติ, สุสฺสุสียติ, สุสฺสุสียนฺติ, สุสฺสุเสติ, สุสฺสุสยติ, สุสฺสุสาเปติ, สุสฺสุสาปยติ, สุสฺสุสาปียติ, สุสฺสุสาปียนฺติ, สุสฺสุสตุ, สุสฺสุสนฺตุ อิจฺจาทิฯ

ติติกฺขิตุํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ – ติติกฺขโต สปจฺจโย, สปจฺจยปรตฺตา ปุน ทฺวิตฺตปฺปสเงฺค –

๗๐๔. น ปุน [จํ. ๕.๑.๖]ฯ

สกิํ ทฺวิเตฺต กเต ปุน ทฺวิตฺตํ น อาปชฺชตีติ ปุน ทฺวิตฺตาภาโว, 'อู พฺยญฺชนสฺสา'ติ อู อาคโมฯ

ติติกฺขิสติ, ติติกฺขิสนฺติ อิจฺจาทิฯ เอวํ ติกิจฺฉิตุํ อิจฺฉตีติ ติกิจฺฉิสติ, ติกิจฺฉิสนฺติ, จิกิจฺฉิสติ, จิกิจฺฉิสนฺติ อิจฺจาทิฯ

อิติ ตุมิจฺฉเตฺถ ข, ฉ, ส ราสิฯ

นามธาตุราสิ

ปุตฺตํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ –

๗๐๕. อีโย กมฺมา [ก. ๔๓๗; รู. ๕๓๘; นี. ๙๑๒; จํ. ๑.๑.๒๓, ๒๔; ปา. ๓.๑.๘, ๙]ฯ

กมฺมตฺถา นามปทมฺหา อิจฺฉเตฺถ อีโย โหตีติ กมฺมภูตา ปุตฺตสทฺทโต อิจฺฉายํ อีโย, ‘ปุตฺตีย’อิติ ธาตุปจฺจยนฺตรูปํ, ตโต ตฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

ปุตฺตียติ, ปุตฺตียนฺติ, ปุตฺตีเยติ, ปุตฺตียยติ, ปุตฺตียาเปติ, ปุตฺตียาปยติ, ปุตฺตียาปียติ, ปุตฺตียาปียนฺติฯ เอวํ จีวรียติ, จีวรียนฺติ, ปตฺตียติ, ปตฺตียนฺติ, ปริกฺขารียติ, ปริกฺขารียนฺติ อิจฺจาทิฯ

อปุตฺตํ สิสฺสํ ปุตฺตมิว อาจรตีติ อเตฺถ –

๗๐๖. อุปมาณาจาเร [ก. ๔๓๖; รู. ๕๓๗; นี. ๙๑๒; จํ. ๑.๑.๒๕; ปา. ๓.๑.๑๐]ฯ

อุปมียติ อุปเมตโพฺพ อเตฺถ เอเตนาติ อุปมานํ, อุปมานภูตา กมฺมปทโต อาจารเตฺถ อีโย โหติฯ

ปุตฺตียติ , ปุตฺตียนฺติ สิสฺสํฯ

กเมฺม-อปุโตฺตปิ ปุโตฺต วิย อาจรียติ ปุตฺตียียติ, ปุตฺตียียนฺติ, ปุตฺตีเยติ, ปุตฺตียยติ, ปุตฺตียาเปติ, ปุตฺตียาปยติ, ปุตฺตียาปียติ, ปุตฺตียาปียนฺติฯ เอวํ สิสฺสียติ, สิสฺสียนฺติฯ

กุฎิยํ วิย ปาสาเท อาจรตีติ อเตฺถ –

๗๐๗. อาธารา [ก. ๔๓๖; รู. ๕๓๗; นี. ๙๑๒; จํ. ๑.๑.๒๖; ปา. ๓.๑.๑๐]ฯ

อุปมานภูตา อาธารภูตา จ นามมฺหา อาจารเตฺถ อีโย โหติฯ

กุฎียติ, กุฎียนฺติ ปาสาเท, นทิยํ วิย สมุเทฺท อาจรติ นทียติ, นทียนฺติ อิจฺจาทิฯ

อรเญฺญ วิย นคเร อาจรติ อรญฺญียติ, อรญฺญียนฺติ นคเรฯ เอวํ เคหียติ วิหาเรฯ

โลกธเมฺมหิ อกมฺปนียเฎฺฐน ปพฺพโต วิย อตฺตานํ อาจรตีติ อเตฺถ –

๗๐๘. กตฺตุตาโย [ก. ๔๓๕; รู. ๕๓๖; นี. ๙๑๑; จํ. ๑.๑.๒๗; ปา. ๓.๑.๑๑]ฯ

อุปมานภูตา กตฺตุภูตา จ นามมฺหา อาจารเตฺถ อาโย โหตีติ ปพฺพตสทฺทโต อาโยฯ ตโต ตฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

ปพฺพตายติ สโงฺฆ, ปพฺพตายนฺติ, จิจฺจิโฏ วิย อตฺตานํ อาจรติ จิจฺจิฏายติ, สโทฺท฿ เอวํ ปฏปฏายติ, กฏกฏายติ, ธูมธูมายติ, ธูปายติ, สนฺธูปายติ฿

อภุสมฺปิ ภุสํ ภวตีติ อเตฺถ –

๗๐๙. ณเตฺถ [ก. ๔๓๕; รู. ๕๓๖; นี. ๙๑๑; จํ. ๑.๑.๓๐; ปา. ๓.๑.๑๒, ๑๓]฿

จีปจฺจยสฺส อโตฺถ อพฺภูตตพฺภาโว **ณโตฺถ** นาม฿ กตฺตุโต ณเตฺถ อาโย โหติ฿

ภุสายติ, ภุสายนฺติ, อปโฏปิ ปโฏ ภวติ ปฏายติ, ปฏายนฺติ, อโลหิตมฺปิ โลหิตํ ภวติ โลหิตายติ฿ เอวํ นีลายติ, กมลายติ, จนฺทายติ, จนฺทนายติ, กญฺจนายติ, วชิรายติ฿

กตฺตุโตเตฺวว? ภุสํ กโรติ฿

สทฺทํ กโรตีติ อเตฺถ –

๗๑๐. สทฺทาทีหิ กโรติ [ก. ๔๓๕; รู. ๕๓๖; นี. ๙๑๑; จํ. ๑.๑.๓๖; ปา. ๓.๑.๑๗, ๑๘; ‘สทฺทาทีนิ’ (พหูสุ)]฿

สทฺทาทีหิ ทุติยเนฺตหิ นาเมหิ กโรตฺยเตฺถ อาโย โหติ฿

สทฺทายติ, สทฺทายนฺติ, เวรํ กโรติ เวรายติ, เวรายนฺติ, กลหํ กโรติ กลหายติ, กลหายนฺติ, เมตฺตํ กโรติ เมตฺตายติ, เมตฺตายนฺติ, กรุณํ กโรติ กรุณายติ, กรุณายนฺติ, มุทิตํ กโรติ มุทิตายติ, มุทิตายนฺติ, อุเปกฺขํ กโรติ อุเปกฺขายติ, อุเปกฺขายนฺติ, กุกฺกุจฺจํ กโรติ กุกฺกุจฺจายติ, กุกฺกุจฺจายนฺติ, ปิยํ กโรติ ปิยายติ, ปิยายนฺติ, ปจฺจยํ สทฺทหนํ กโรติ ปตฺติยายติ, ปตฺติยายนฺติ, ตณฺหํ กโรติ ตณฺหายติ, ตณฺหายนฺติ, ตณฺหียติ, ตณฺหียนฺติ วา, กโรตฺยเตฺถ อีโย฿ มมอิทนฺติ กโรติ มมายติ, มมายนฺติ฿

นโม กโรตีติ อเตฺถ –

๗๑๑. นโมตฺวโสฺส [จํ. ๑.๑.๓๗; ปา. ๓.๑.๑๙]฿

นโมสทฺทโต กโรตฺยเตฺถ อโสฺส โหติ฿

นมสฺสติ, นมสฺสนฺติ฿

สมานํ สทิสํ กโรตีติ อเตฺถ –

๗๑๒. ธาตฺวเตฺถ นามสฺมิ [ปา. ๓.๑.๒๑, ๒๕]฿

ธาตฺวโตฺถ วุจฺจติ ยา กาจิ กฺริยา฿ นามสฺมา ธาตฺวเตฺถ อิ โหติ฿ ‘ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย’ติ อิสฺส เอตฺตํ฿

สมาเนติ, สมาเนนฺติ฿

‘เอโอนมยาวา สเร’ติ เอสฺส อยาเทโสฯ ‘ณิณาปฺยาปีหิ วา’ติ เอตฺถ วาสเทฺทน ลปจฺจโย, สมานยติ, สมานยนฺติ, ปิณํ กโรติ ปิเณติ, ปิณยติ, กุสลํ ปุจฺฉติ กุสเลติ, กุสลยติ, วิสุทฺธํ โหติ วิสุเทฺธติ, วิสุทฺธยติ, วีณาย อุปคายติ อุปวีเณติ, อุปวีณายติ, ปญฺญาย อติกฺกมติ อติปเญฺญติ, อติปญฺญายติ, วจฺจํ กโรติ วเจฺจติ, วจฺจยติ, มุตฺตํ กโรติ มุเตฺตติ, มุตฺตยติ, พเลน ปีเฬติ พเลติ, พลยติฯ

อสฺส อิเตฺต-พลียติ, พลียนฺติฯ ‘‘อพลานํ พลียนฺตี’’ติ ปาฬิฯ

สจฺจํ กโรตีติ อเตฺถ –

๗๑๓. สจฺจาทีหาปิ [สํยุตฺตนิกาเย; รู. ๕๔๐; นี. ๙๑๔; ปา. ๓.๑.๒๕]ฯ

สจฺจาทีหิ นาเมหิ ธาตฺวเตฺถ อาปิ โหติฯ

สจฺจาเปติ , สจฺจาเปนฺติ, อตฺถวิภาคํ กโรติ อตฺถาเปติ, อตฺถาเปนฺติ, เพทสตฺถํ กโรติ เพทาเปติ, เพทาเปนฺติ, สุกฺขํ กโรติ สุกฺขาเปติ, สุกฺขาเปนฺติ, สุขํ กโรติ สุขาเปติ, สุขาเปนฺติ, ทุกฺขํ กโรติ ทุกฺขาเปติ, ทุกฺขาเปนฺติ, อุณฺหํ กโรติ อุณฺหาเปติ, อุณฺหาเปนฺติ อิจฺจาทิฯ

อปุตฺตํ ปุตฺตมิว อาจรติ ปุตฺตียติ, ปุตฺตียิตุํ อิจฺฉตีติ อเตฺถ ‘ตุํสฺมา โลโป จิจฺฉายํ เต’ติ สปจฺจโยฯ

๗๑๔. ยถิฏฺฐํ สฺยาทิโน [ก. ๔๕๘; รู. ๔๖๑; นี. ๙๓๙; จํ. ๕.๑.๘; ปา. ๖.๑.๓]ฯ

อิจฺฉียตีติ อิฏฺฐํ, ยํ ยํ อิฏฺฐํ ยถิฏฺฐํฯ ‘‘ยมิฏฺฐ’’นฺติปิ ปาโฐฯ สฺยาทฺยนฺตสฺส ยถิฏฺฐํ เอกสฺสรํ อาทิภูต’มญฺญํ วา เทฺวรูปํ โหติ, น ตฺยาทิสฺส วิย อาทิภูตเมวาติ อโตฺถฯ ‘อู พฺยญฺชนสฺสา’ติ อู อาคโมฯ

อาทิมฺหิ ทฺวิเตฺต-ปุปฺปุตฺตียิสติฯ

มเชฺฌ ทฺวิเตฺต-ปุตฺติตฺตียิสติฯ

อกมลํ กมลํ ภวติ กมลายติ, กมลายิตุํ อิจฺฉตีติ กกมลายิสติ, กมมลายิสติ, กมลลายิสติ อิจฺจาทิฯ

อิติ นามธาตุราสิฯ

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยา

ตฺยาทิกโณฺฑ นาม อาขฺยาตกโณฺฑ

นิฏฺฐิโตฯ

๗. กิตกณฺฑ

ธาตฺวนฺตวิการราสิ

วิสํโยครูปราสิ

อถ ธาตุปจฺจยสํสิทฺธํ กาล, การก, ลิงฺค, สงฺขฺยา, กฺริยาเภททีปกํ ทพฺพปฺปธานวาจกํ กิตกปทํ ทีปิยเตฯ

ตตฺถ อตีตาทโย กาลเภโท นามฯ

กตฺตา จ กมฺมญฺจ กรณญฺจ สมฺปทานญฺจ อปาทานญฺจ อธิกรณญฺจ ภาโว จาติ สตฺต สาธนานิ การกเภโท นามฯ

อิตฺถิลิงฺคาทีนิ ลิงฺคเภโท นามฯ

เอกตฺต, พหุตฺตเภโท สงฺขฺยาเภโท นามฯ

ตสฺสีลกฺริยา, ตทฺธมฺมกฺริยา, ตสฺสาธุการกฺริยา, อตฺตมานกฺริยา, อภิกฺขญฺญกฺริยา, อรหกฺริยา, สกฺกกฺริยา, เปสนกฺริยา, อติสคฺคกฺริยา, ปตฺตกาลาโรจนกฺริยา, อวสฺสมฺภาวีกฺริยาทโย กฺริยาเภโท นามฯ

“คมนํ ภวติ, ปจนํ ชานาติ” อิจฺจาทีสุ ปจฺจยตฺถภูโต ภาโว นาม สาธนรูโป โหติฯ ชาติ วิย สงฺขตธมฺมสฺส ธาตฺวตฺถภูตาย สาธฺยกฺริยาย สาธกตฺตา ลิงฺคตฺตยยุตฺโต จ โหติ, กฺริยา, กาโร, กรณนฺติ สิทฺธตฺตา สงฺขฺยาเภทยุตฺโต จ โหติ-นานาธาตฺวตฺถานญฺจ กตฺตุ, กมฺมานญฺจ กาลาทีนญฺจ เภเทน สรูปเภทสพฺภาวโต, ตสฺมา โสปิ ทเพฺพ เอว สงฺคยฺหตีติ กตฺวา ‘ทพฺพปฺปธานวาจก’นฺติ วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพํ ตฺยาทิกณฺฑ ภาวสาธนวินิจฺฉเย วุตฺตเมวฯ

‘พหุล’นฺติ จ ‘กฺริยตฺถา’ติ จ วตฺตเนฺต –

๗๑๕. กตฺตริ ภูเต กฺต กฺตวนฺตุ กฺตาวี [ก. ๕๕๕; รู. ๖๑๒; นี. ๑๑๔๒; จํ. ๑.๒.๖๖ …เป…. ๓.๒.๑๐๒]ฯ

อภวีติ ภูโต, อตีโต, ภูเต วตฺตเพฺพ กฺริยตฺถา กตฺตริ กานุพนฺธา ต, ตวนฺตุ, ตาวีปจฺจยา โหนฺติ, กานุพนฺธา ‘น เต กานุพนฺธนาคเมสู’ติ สุเตฺต วิเสสนตฺถาฯ

๗๑๖. โกฺต ภาวกเมฺมสุ [ก. ๕๕๖; รู. ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓; จํ. ๑.๒.๖๗ …เป…. ๓.๒.๑๐๒; ๓.๔.๗๐]ฯ

ภูเต วตฺตเพฺพ กฺริยตฺถา ภาว, กเมฺมสุ กานุพโนฺธ ตปจฺจโย โหติฯ

อภวีติ ภูโต-ปุริโส, ภูตา-อิตฺถี, ภูตํ-กุลํ, การิเต ธาตุโต ณานุพนฺธานํ ปฐมํ สมฺปตฺตตฺตา ‘น เต กานุพนฺธนาคเมสู’ติ ปฏิเสโธ น ปาปุณาติ, ‘ยุวณฺณานเมโอ ปจฺจเย’ติ โอวุทฺธิ, ‘อาวายา ณานุพเนฺธ’ติ โอสฺส อาวตฺตํ, ตโต ตปจฺจโยฯ

๗๑๗. ญี พฺยญฺชนสฺส [ก. ๖๐๕; รู. ๕๔๗; นี. ๑๒๑๐]ฯ

พฺยญฺชนาทิปจฺจยสฺส อาทิมฺหิ ญานุพโนฺธ อีกาโร อาคจฺฉติฯ

กตฺตริ-อภาวยิตฺถาติ ภาวิโต-ปุริโส, ภาวิตาอิตฺถี, ภาวิตํ-กุลํฯ

กมฺม-อนุภูยิตฺถาติ อนุภูโต-โภโค, อนุภูตาสมฺปตฺติ, อนุภูตํ-สุขํฯ

การิเต-ภาวียิตฺถาติ ภาวิโต-มโคฺค, ภาวิตาปฏิปทา, ภาวิตํ-จิตฺตํฯ

ตวนฺตุ , ตาวีสุ-อภวีติ ภูตวา-ปุริโส, ภูตวนฺตี, ภูตวตี-อิตฺถี, ภูตวํ-กุลํ, คุณวนฺตุสมํฯ ภูตาวี-ปุริโสฯ ภูตาวินี-อิตฺถี, ภูตาวิ-จิตฺตํ, ทณฺฑี, ทณฺฑินีสมํฯ ปุริโส โภคํ อนุภูโต, ปุริเสน โภโค อนุภูโตฯ

เอตฺถ จ กิตปจฺจยานํ อโตฺถ ทุวิโธ วาจฺจโตฺถ, อภิเธยฺยโตฺถ จาติ สพฺพํ ตฺยาทิกเณฺฑ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ปุริเมสุ ปน ฉสุ สาธเนสุ ปจฺจยานํ อภิเธยฺยโตฺถ ปทนฺตเรน อาจิกฺขียติ, ภาวสาธเน ปน อตฺตโน ธาตุนา เอวฯ

ตตฺถ จ กตฺตุสตฺติ, กมฺมสตฺติ, กรณสตฺติ, สมฺปทานสตฺติ, อปาทานสตฺติ, อธิกรณสตฺติ สงฺขาตํ วาจฺจตฺถํ อุชุํ วทนฺตา กิตปจฺจยา อตฺตโน อภิเธยฺยปเทน สมานลิงฺค, วิภตฺติ, สงฺขฺยายุตฺตา หุตฺวา วทนฺติฯ

ตํ ยถา? –

กตฺตริ ตาว-ปุริโส โภคํ อนุภูโต, ปุริสา โภคํ อนุภูตา…เป.… ปุริเสสุ โภคํ อนุภูเตสุ, อิตฺถี โภคํ อนุภูตา, อิตฺถิโย โภคํ อนุภูตาโย…เป.… อิตฺถีสุ โภคํ อนุภูตาสุ, กุลํ โภคํ อนุภูตํ, กุลานิ โภคํ อนภูตานิ…เป.… กุเลสุ โภคํ อนุภูเตสุฯ

กมฺม-โภโค ปุริเสน อนุภูโต, โภคา ปุริเสน อนุภูตา…เป.… โภเคสุ ปุริเสน อนุภูเตสุ, สมฺปตฺติ ปุริเสน อนุภูตา, สมฺปตฺติโย ปุริเสน อนุภูตาโย…เป.… สมฺปตฺตีสุ ปุริเสน อนุภูตาสุ, สุขํ ปุริเสน อนุภูตํ, สุขานิ ปุริเสน อนุภูตานิ…เป.… สุเขสุ ปุริเสน อนุภูเตสุฯ เอส นโย กรณาทีสุปิฯ

เอวํ กิตวาจกา อตฺตโน อภิเธยฺยปเทน สมานลิงฺค, วิภตฺติ, สงฺขฺยายุตฺตา หุตฺวา ตํ ตํ สาธนํ วทนฺติฯ

‘อิตฺถิยมณติกยกฺยา จา’ติ อิตฺถิยํ ติปจฺจโย, อนุภวนํ, อนุภูยเต วา อนุภูติฯ ‘‘ติสฺสสฺส อนุภูติ, ผุสฺสสฺส อนุภูติ’’ อิจฺจาทิกา พหู อนุภูติโยปิ สิชฺฌนฺติ, ตสฺมา ‘‘อนุภูติ, อนุภูติโย, อนุภูตึ, อนุภูติโย…เป.… อนุภูตีสู’’ติ ยุชฺชติฯ

๕๐๓ ๗๑๘. กตฺตริ ลุตฺตุณกา [ก. ๕๒๗, ๕๓๐; รู. ๕๖๘, ๕๙๐; นี. ๑๑๐๙, ๑๑๑๔; จํ. ๑.๑.๑๓๙; ปา. ๓.๑.๑๓๓, ๑๓๔]ฯ

กตฺตุการเก กฺริยตฺถา ลฺตุ, ณกา โหนฺติ, ลานุพโนฺธ ตุสฺส กตฺตริ นิพนฺธนโตฺถ, ‘ลฺตุปิตาทีนมา’ติ วิเสสนโตฺถ จฯ

อนุภวตีติ อนุภูตา, อนุภูตาโร, สตฺถุสมํฯ

สามญฺญวิธานตฺตา อรหเตฺถ สตฺติอเตฺถ ตสฺสีล, ตทฺธมฺม, ตสฺสาธุการ, อตฺตมาเนสุ จ กาลตฺตเย จ ภวนฺติฯ

อรหเตฺถ-พฺรหฺมโณ พฺรหฺมณิยา ปริคฺคหิตาฯ

สตฺติอเตฺถ-ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตาฯ

ตสฺสีลาทีสุ-ปสยฺหปวตฺตาฯ

อตฺตมาเน-อตฺตานํ ปณฺฑิตํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานิตาฯ

๗๑๙. ปุเพฺพกกตฺตุกานํ [ก. ๕๖๔; รู. ๖๔๐; นีติ. ๑๑๕๐-๖; จํ. ๑.๓.๑๓๑; ปา. ๓.๔.๒๑]ฯ

ยาสํ วิเสสน, วิเสสฺยานํ ทฺวินฺนํ ปุพฺพา’ปรกฺริยานํ กตฺตา เอโกว โหติฯ ตาสุ ปุพฺพกฺริยายํ ภาวเตฺถ ตุน, ตฺวาน, ตฺวาปจฺจยา โหนฺติฯ ‘เอโอนมยวา สเร’ติ อีกาเร ปเร โอวุทฺธิยา อวตฺตํฯ

โภคํ อนุภวิตุน, อนุภุตฺวาน, อนุภุตฺวาฯ

เอกกตฺตุกานนฺติ กึ? เทวทโตฺต ภุญฺชิ, ยญฺญทโตฺต คจฺฉติฯ

ปุเพฺพติ กึ? ปจฺฉา ภุญฺชติ, ปฐมํ ปจติฯ

พหุลาธิการา สมานา’ปรกฺริยาสุปิ นานากตฺตุกาสุปิ ตุนาทโย ภวนฺติฯ ถกฺกจฺจ ทโณฺฑ ปตติ, ทฺวารํ สํวริตฺวา นิกฺขมติ, ปุริโส สีหํ ทิสฺวา ภยํ อุปฺปชฺชตีติฯ

ยสฺมึ วาเกฺย อปรกฺริยาปทํ น ทิสฺสติฯ ยถา? ปพฺพตํ อติกฺกมฺม นที, อติกฺกมฺม นทึ ปพฺพโต, เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อรูปาติ, ตตฺถปิ สตฺตากฺริยา วิญฺญายเตว สพฺพปทตฺถานํ สตฺตานาติวตฺตนโตฯ อปรกฺริยารหิเต อสมานกตฺตุเก จ วาเกฺย ปฐมนฺตโยคสฺส ทิฎฺฐตฺตา กตฺตริปิ ตุนาทีนํ สมฺภโว ยุโตฺตฯ

๗๒๐. ปฎิเสธาลํขลูนํ ตุน ตฺวาน ตฺวา วา [ปฎิเสเธลํขลูนํ ตุนตฺวาน ตฺวา วา’ (พหูสุ)]ฯ

ปฎิเสธตฺถานํ อลํ, ขลูนํ โยเค ตุนาทโย โหนฺติ วาฯ

อลํ ภุตฺวา, ขลุ ภุตฺวา, อลํ ภุเตฺตน, ขลุ ภุเตฺตน วาฯ

๗๒๑. ตุํตาเยตเว ภาเว ภวิสฺสติกฺริยายํ ตทตฺถายํ [ก. ๕๖๑-๒-๓; รู. ๖๓๖, ๖๓๘-๙; นี. ๑๑๔๘-๙]ฯ

ตสฺสา ตสฺสา กฺริยาย อตฺถภูตาย ภวิสฺสมานกฺริยาย คมฺยมานาย ภาวเตฺถ ตุํ, ตาเย, ตเวปจฺจยา ภวนฺติฯ สุตฺตปทวฑฺฒเนน ตุเยปจฺจโยปิฯ

อนุภวิตุํ คจฺฉติ, อนุภวิตาเย คจฺฉติ, อนุภวิตเว คจฺฉติ, อนุภวิตุํ อิจฺฉติ, กาเมติ, สโกฺกติ, ชานาติฯ ตถา กาโล อนุภวิตุํ, สมโย อนุภวิตุํ, เวลา อนุภวิตุํ ฯ ตถา อนุภวิตุํ มโน, อนุภวิตุํ โสโก, จกฺขุ ทฏฺฐุํ, โสตํ โสตุํ, มโน วิญฺญาตุํ, หโตฺถ กาตุํ, ปาโท คนฺตุํ, ธนุ ยุชฺฌิตุํ, ชโฬ วตฺตุํ, มโนฺท คนฺตุํ, อลโส กตฺตุนฺติฯ

เอตฺถ จ ‘‘กาโล อนุภวิตุ’’นฺติอาทีสุ สตฺตาวเสน เหตุกฺริยา สิชฺฌติ, ตสฺมา ‘‘อนุภวิตุํ กาโล ภวตี’’ติอาทินา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิเม ปเนตฺถ ตาเย, ตุเยปโยคา – อาคตามฺห อิมํ ธมฺมสมยํ, ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆํ [ที. นิ. ๒.๓๓๒]ฯ อลญฺหิ เต ชคฺฆิตาเย, มมํ ทิสฺวาน เอทิสํ [ชา. ๑.๕.๑๓๗]ฯ โก ตาทิสํ อรหติ ขาทิตาเย [ชา. ๑.๑๖.๙๒], อตฺถิ เหหิติ โส มโคฺค, น โส สกฺกา น โหตุเย [พุ. วํ. ๒.๙ ‘เหตุเย’], อรหสิ นํ ยาจิตุเย ตุวมฺปิ, อรหสิ โน ชานิตุเย กตานิ อิจฺจาทิฯ

๗๒๒. ภาวกเมฺมสุ ตพฺพานียา [ก. ๕๔๐; รู. ๕๔๕; นี. ๑๑๒๕]ฯ

ภาเว กมฺมนิ จ ตพฺพ, อนียา โหนฺติฯ สุตฺตปทวฑฺฒเนน ตพฺย, ตาย, เตยฺยปจฺจยาปิ โหนฺติฯ

อนุภวิตโพฺพ-โภโค, อนุภวิตพฺพา-สมฺปตฺติ, อนุภวิตพฺพํ-สุขํฯ

พหุลาธิการา กตฺตาทีสฺวปิ ภวนฺติ, ตปนฺตีติ ตปนียาปาปธมฺมา, อุปฏฺฐาตีติ อุปฏฺฐานีโย-สิโสฺสฯ ปวุจฺจติ เอเตนาติ ปวจนีโย-อุปชฺฌาโย, นิยฺยนฺติ เอเตนาติ นิยฺยานีโย, โส เอว นิยฺยานิโกฯ

สินา-โสเจเยฺย, สินายนฺติ เอเตนาติ สินานียํจุณฺณํ, ทียเต อสฺสาติ ทานีโย-พฺราหฺมโณฯ สมฺมา วตฺตติ เอตฺถาติ สมฺมาวตฺตนีโย-คุรุฯ

อิธ คาถา วุจฺจติ –

> อรหเตฺถ จ สกฺกเตฺถ, ปตฺตกาเล จ เปสเน;
> ตพฺพาทโย อติสเคฺค, อวสฺสาธมิเณสุ จฯ

ตตฺถ ‘‘อรห สกฺก วิสิเฏฺฐ กตฺตรี’’ติ วุตฺติยํ วุตฺตํ, ตสฺมา ภวตีติ ภโพฺพ, ภวิตุํ อรหตีติ อโตฺถ, มชฺชตีติ มชฺชํ, มทนียํ, มชฺชิตุํ สโกฺกตีติ อโตฺถ, เอวมฺปิ ยุชฺชติฯ

ปตฺตกาเล-กตฺตโพฺพ ภวตา กโฏ, เอส กาโล กฏกรณสฺสาติ ทีเปติฯ

เปสเน-คนฺตโพฺพ ภวตา คาโม, คจฺฉตุ ภวํ คามนฺติ ทีเปติฯ

อติสชฺชนํ สโมฺพธนํ อติสโคฺค, อุปเทโส เจว วิธิ จฯ ตตฺถ กตฺตพฺพา’กตฺตพฺพสฺส กมฺมสฺส อาจิกฺขณํ **อุปเทโส,** ทานํ ทาตพฺพํ, สีลํ รกฺขิตพฺพํ, ปาโณ น หนฺตโพฺพ, อทินฺนํ น อาทาตพฺพํ [ที. นิ. ๓.๘๕]ฯ กตฺตพฺพา’กตฺตพฺพาการทสฺสนํ **วิธิ,** สกฺกจฺจํ ทานํ ทาตพฺพํ, โน อสกฺกจฺจํฯ

อวสฺสเก-คมนีโย อภิสมฺปราโย, อวสฺสํ คนฺตโพฺพติ อโตฺถฯ

ยํ อิณํ อเทนฺตสฺส ทโณฺฑ อาคจฺฉติ, อิทํ อธมิณํ นาม, สตํ เม ทาตพฺพํ ภวตาติฯ

อิเม ปเนตฺถ ตพฺย, ตาย, เตยฺยปโยคา – น พฺราหฺมเณ อทฺธิเก ติฎฺฐมาเน, คนฺตพฺยมาหุ ทฺวิปทินฺท เสฎฺฐ [ชา. ๑.๑๐.๑๓ (คนฺตพฺพ)]ฯ ภูตคามปาตพฺยตา, กาเมสุ ปาตพฺยตา [ปาจิ. ๙๐], อลชฺชิตาเย ลชฺชนฺติ [ธ. ป. ๓๑๖], ลชฺชิตาเย น ลชฺชเรฯ ฆาเตตายํ วา ฆาเตตุํ, ปพฺพาเชตายํ วา ปพฺพาเชตุํ [ม. นิ. ๑.๓๕๗], ญาเตยฺยํ, ทิเฎฺฐยฺยํ, ปเตฺตยฺยํ, วิเทฺธยฺยํ มํ อมญฺญถ [ชา. ๒.๒๒.๒๙๗]ฯ

ต,ติ , ตุ, ตวนฺตุ, ตาวี, ตฺวา, ตฺวาน, ตุน, ตุํ, ตเว, ตาเย, ตุเย, ตพฺพฯ อิเม ตการปจฺจยา นามฯ

กร, ขนุ, คา, คมุ, ชน, ฐา, ตนุ, ถร, ธา, ธร, นมุ, ปา, ผร, ภร, มน, มร, รมุ, สร, หร, หนฯ

๗๒๓. คมาทิรานํ โลโปนฺตสฺส [ก. ๕๘๖-๗; รู. ๖๐๐, ๖๓๒; นี. ๑๑๙๐, ๑๑๙๑]ฯ

คมาทีนํ มการ, นการนฺตานํ รการนฺตานญฺจ ธาตูนํ อนฺตสฺส โลโป โหติ กานุพเนฺธ ตปจฺจเย ปเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

กร-กรเณ, กรียิตฺถาติ กโต-วิหาโร, กตาคูหา, กตํ-เคหํ, สกฺกรียิตฺถาติ สกฺกโต, มหาวุตฺตินา สนฺตสฺส โสฯ

‘กโรติสฺส โข’ติ ปาทิโต กรสฺส กสฺส โข, สงฺขรียิตฺถาติ สงฺขโต, อภิสงฺขโต, วิสงฺขริตฺถ วิกิรียิตฺถาติ วิสงฺขโต, อุปกรียิตฺถ สชฺชียิตฺถาติ อุปกฺขโฎ, ‘ตถนรานํ ฎฐณลา’ติ ตสฺส โฎฯ เอวํ ทุกฺกฎํฯ

ปริโต กรียิตฺถาติ ปริกฺขโต, ปุรโต กรียิตฺถาติ ปุรกฺขโต, ปุเรกฺขโต วา, มหาวุตฺตินา ปุรสฺส เอตฺตํฯ

ขนุ-อวทารเณ, ขญฺญิตฺถาติ ขโต-อาวาโฎฯ

คา-สเทฺทฯ

๗๒๔. คาปานมี [ก. ๕๘๘; รู. ๖๒๐; นี. ๑๑๙๒]ฯ

คา, ปานํ อโนฺต อีกาโร โหติ กานุพเนฺธ ตปจฺจเย ปเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

คายิตฺถาติ คีตํ, สโมธาเนตฺวา คายิตฺถาติ สงฺคีโตปริยตฺติธโมฺมฯ

คมุ-คติมฺหิ อคจฺฉีติ คโต, อคจฺฉียิตฺถาติ วา คโตฯ เอวํ อาคโต, อุคฺคโต, ทุคฺคโต, นิคฺคโต, วิคโต, สุคโต, สงฺคโต, อนุคโต, อปคโต, อวคโต, อุปคโต, อธิคโตฯ

ชน-ชาติยํฯ

๗๒๕. ชนิสฺสา [ก. ๕๘๕; รู. ๖๑๙; นี. ๑๑๘๙]ฯ

ชนิสฺส นสฺส อา โหติ กานุพเนฺธ ตปจฺจเย ปเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

อชายิตฺถาติ ชาโต, ทุชฺชาโต, สุชาโต, สญฺชาโต, อนุชาโต, อวชาโต, อติชาโตฯ

สุตฺตวิภเตฺตน อญฺญสฺมิมฺปิ วเณฺณ ปเร นสฺส อา โหติ, ปุตฺตํ วิชายิตฺวา, วิชายิตุํ, วิชายนํ, วิชายนฺตี-อิตฺถี, วิชายมานา, ปุตฺตํ ชเนตีติ ชายา อิจฺจาทิ, สพฺพตฺถ มหาวุตฺตินา สเร ปเร ยาคโม, มหาวุตฺตินา วา สพฺพตฺถ นสฺส ยาเทโส อาทิทีโฆ จฯ

ฐา-คตินิวตฺติยํฯ

๗๒๖. ฐาสฺสิ [ก. ๕๘๘; รู. ๖๒๐; นี. ๑๑๙๒]ฯ

ฐาสฺส อิ โหติ กานุพเนฺธ ตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

อฎฺฐาสีติ ฐิโต, อุฎฺฐิโต, นิฎฺฐิโต, สณฺฐิโต, อธิฎฺฐิโตฯ

ตนุ-วิตฺถาเร, อาตญฺญิตฺถาติ อาตตํ, วิตตํ, อาตตวิตตํ, ตูริยเภโทฯ

ถร-สนฺถรเณ, สนฺถรียิตฺถาติ สนฺถโต, วิตฺถโตฯ

ธา-ธารเณฯ

๗๒๗. ธาสฺส หิ [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

ธาธาตุสฺส ธสฺส หิ โหติ กานุพเนฺธ ตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

อาธียิตฺถาติ อาหิโต, อาคฺยาหิโต, วิธียิตฺถาติ วิหิโต, นิธียิตฺถาติ นิหิโต, สนฺธียิตฺถาติ สํหิโต, โอธียิตฺถาติ โอหิโต, อภิธียิตฺถาติ อภิหิโต, ปิธียิตฺถาติ ปิหิโต, อปิหิโตฯ ทฺวิเตฺต ปุพฺพสฺส ตติยตฺตํ, ‘ธาสฺส โห’ติ สุเตฺตน ปรสฺส หตฺตํ, อาทหิโต, วิทหิโต, นิทหิโต, สํทหิโต, สทฺทหิโต วา, สนฺนิทหิโต, โอทหิโต, ปิทหิโต, อปิทหิโต, ปริทหิโตฯ

ธร-ธารเณ, อุทฺธรียิตฺถาติ อุทฺธโฎ, สมุทฺธโฎ, นิทฺธโฎ, ตสฺส ฎตฺตํฯ

นมุ-นมเน, นมิตฺถาติ นโต, อุนฺนโต, สมุนฺนโต, โอนโต, อวนโตฯ

ปา-ปาเน, ‘คาปานมี’ติ อีตฺตํ, ปียิตฺถาติ ปีตํฯ

ผร-ผรเณ, ผริตฺถ, ผรียิตฺถาติ วา ผุโฎ, วิปฺผุโฎ, สมฺผุโฎ, โอผุโฎ, มหาวุตฺตินา ผสฺส อุตฺตํ, ตสฺส ฎตฺตํฯ

ภร-ธารเณ, ภรียิตฺถาติ ภโต, อาภโต, อาภโฏ วาฯ อุทกาตลมฺพฺภโต, อุพฺภตํ สเงฺฆน กถินํ [มหาว. ๓๑๗], สมฺภตํ ธนํฯ

มน-ญาเณ, มโต, มหาชเนน สมฺมโตติ มหาสมฺมโต, สมฺมตา สีมา [มหาว. ๑๓๙], อนุมโต, อภิมโตฯ

มร-ปาณจาเค, มริตฺถาติ มโต, กาลงฺกโตฯ

รมฺ-กีฬายํ, รมิตฺถาติ รโต, อภิรโตฯ

รมฺ-อุปรเม , วิรโต, ปฏิวิรโต, อุปรโตฯ

สร-คติ, จินฺตาสุ, พหุลาธิการา กาลตฺตเยปิ ตปจฺจโย, สรติ, อสริ, สริสฺสตีติ สโต, อนุสฺสโต, ปติสฺสโตฯ

หร-หรเณ, หรียิตฺถาติ หโต, อาหโต, นิหโตฯ

ตสฺส ฏเตฺต-อาหโฏ, นิหโฏ, อุทาหโฏ, สมุทาหโฏ, อวหโฏฯ

หน-หึสายํ, หญฺญิตฺถาติ หโต, วิหโต, สมูหโต อวิปฺปวาโส [มหาว. ๑๔๕], สมูหตา สีมา [มหาว. ๑๔๖]ฯ

ติปจฺจยมฺหิ พหุลาธิการา อกานุพเนฺธปิ อนฺตโลโปฯ ปฐมํ กรียตีติ ปกติ, อากาโร อากติ, วิกาโร วิกติ, คายนํ คีติ, อุคฺคีติ, สงฺคีติ, อนุคายนํ อนุคีติ, คมนํ คติ, คนฺตพฺพาติ วา คติ, คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ วา คติ, อาคมนํ อาคติ, สุคติ, ทุคฺคติ, สมาคมนํ สงฺคติ, ชนนํ ชาติ, ชายนฺติ เอตาย, เอตฺถาติ วา ชาติ, ฐานํ ฐิติ, สณฺฐิติ, อวฏฺฐิติ, ปุนปฺปุนํ ตนนํ สนฺตติ, ธาเรนฺติ เอตายาติ ธีติ, มหาวุตฺตินา อีตฺตํฯ

นมนํ นติ, อุนฺนติ, สมุนฺนติ, โอนติ, อวนติ, ภริตพฺพาติ ภติ, มนติ ชานาติ เอตายาติ มติ, วิวิธา มติ วิมติ, รมณํ รติ, อารมณํ อารติ, วิรมณํ วิรติ, อภิรมณํ อภิรติ, ปฏิวิรมณํ ปติวิรติ, สรณํ สติ, สรนฺติ เอตายาติ วา สติ, อนุสฺสติ, ปฏิสฺสติ, อุปหนนํ อุปหติฯ

ตวนฺตุปจฺจยมฺหิ-อกาสีติ กตวา, อหนีติ หตวาฯ

ตาวีปจฺจยมฺหิ-กตาวี, หตาวีฯ

ตฺวาทีสุ –

๗๒๘. ตุํตุนตเพฺพสุ วาฯ

กรธาตุสฺส ร-การสฺส อา โหติ วา ตุํ, ตุน, ตเพฺพสุฯ ตุนสเทฺทน ตฺวาน, ตฺวาปิ สงฺคยฺหนฺติฯ

๗๒๙. กรสฺสา ตเวฯ

กรสฺส ร-การสฺส อา โหติ ตเวปจฺจยมฺหิฯ

กาตุํ, กาตเว, กาตุน, กาตพฺพํฯ

ยถา กรสฺส, ตถา มหาวุตฺตินา หรสฺส รูปํ สิชฺฌติ, หาตุํ, หาตเว, หาตุนฯ เตสํ ตุเณฺฑน หาตูน, มุเณฺจ ปุพฺพกตํ อิณํ [ชา. ๑.๑๔.๑๐]ฯ

ตฺวามฺหิ อาสฺส อิตฺตํ, อาหิตฺวา, โสณฺฑายุทกมาหิตฺวา [ชา. ๑.๑๐.๙ (...หตฺวา)]ฯ

อิติ วิสํโยครูปราสิฯ

สทิสสํโยครูปราสิ

อถ สทิสสํโยครูปราสิ วุจฺจเตฯ

ตุปจฺจยมฺหิ –

๗๓๐. ปรรูปมยกาเร พฺยญฺชเนฯ

ยการวชฺชิเต พฺยญฺชนปจฺจเย ปเร สพฺพธาตูนํ อนฺตพฺยญฺชโน ปรรูปํ อาปชฺชเตฯ

กโรตีติ กตฺตา, กาตุํ อรหติ, กาตุํ สโกฺกติ, กรณสีโล, กรณธมฺโม, สกฺกจฺจํ วา กโรตีติ อ โตฺถฯ ภรตีติ ภตฺตา, หรตีติ หตฺตาฯ

ตฺวาทีสุ ร-การสฺส อาตฺตํ, สํโยเค ปเร รสฺสตฺตญฺจ, กตฺวา, กตฺวานฯ

ปรรูปตฺตํ, กตฺตุน, กตฺตุํ, กตฺตพฺพํ, ภรณํ ภตฺตุํ, ภตฺตเว, หรณํ หตฺตุํ, อภิหตฺตุํ, หตฺตเวฯ

อาป, ญาป, ขิป, คุป, จช, ญูป, ญาป, ตป, ทีป, ธูป, ปท, ภช, ภุช, มท, มิท, ยุช, ริจ, รนฺช, ลิป, ลุป, วจ, วตฺ, วท, วป, วิจ, สนฺช, สิจ, สมฺภุ, สูจ, สูท, สุปฯ

ธาตฺวนฺตพฺยญฺชนสฺส ปรรูปตฺตํ, ตปจฺจยมฺหิ วิปุโพฺพ อาปพฺยาปเน, พฺยาปยติ ขิปฺปํ ญาณพฺยาปเนน พฺยาปิตุํ สโกฺกตีติ พฺยโตฺต, วิยโตฺตฯ

ปริปุโพฺพ ปริยาปุณเน ปหุเตฺต จ, ปริยโตฺตฯ

สํปุโพฺพ ปริปุณฺณภาเว, สมาปยิตฺถาติ สมโตฺต, ปริสมโตฺตฯ

อาปุโพฺพ ญาป-เปสเน, อาณาปียิตฺถาติ อาณโตฺตฯ

ขิป-ขิปเน, ขิปียิตฺถาติ ขิโตฺต-ทโณฺฑ, ขิตฺตา-มตฺติกา, ขิตฺตํ-เลฑฺฑุฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ ปกฺขิโตฺต, อุกฺขิโตฺต, นิกฺขิโตฺต, วิกฺขิโตฺต, โอกฺขิโตฺต, สํขิโตฺตฯ

คุป-คุตฺติยํ, โคปียิตฺถาติ คุโตฺต, สํคุโตฺตฯ

จช-จาเค, จชียิตฺถาติ จโตฺตฯ

อุป-ปญฺญาปเน, ปญฺญปียิตฺถาติ ปญฺญโตฺต-วินโย, ปญฺญตฺตํสิกฺขาปทํ, ปญฺญตฺตํ-อาสนํฯ

ญาป-ญาปเน, วิกติธาตุ นาเมสา การิตนฺตตฺตา, ปญฺญาปียิตฺถาติ ปญฺญโตฺต, สญฺญาปียิตฺถาติ สญฺญโตฺต, วิญฺญาปียิตฺถาติ วิญฺญโตฺตฯ

ตป-สนฺตาเป, อตปฺปีติ ตโตฺต, สนฺตโตฺตฯ

ทีป-ทิตฺติยํ, อทีปิตฺถาติ ทิโตฺต, ปทิโตฺต, อาทิโตฺตฯ

ธูป-โสณฺฑิเย , ธูปติ, อธูปิ, ธูปิสฺสตีติ ธุโตฺต, สุราธุโตฺต, อกฺขธุโตฺต [สุ. นิ. ๑๐๖]ฯ

ปท-คติยํ, อปชฺชีติ ปโตฺต, นิปโตฺต, สมฺปโตฺตฯ

ภช-สมฺภตฺติยํ, ภชตีติ ภโตฺต, สมฺภโตฺตฯ

วิปุโพฺพ ปุถกฺกรเณ, วิภชิตฺถาติ วิภโตฺตฯ

ภุช-ปาลน, พฺยวหรเณสุ, ภุญฺชิตฺถ, ภุญฺชียิตฺถาติ วา ภุโตฺต, ปริภุโตฺตฯ

มท-อุมฺมาเท, มชฺชิตฺถาติ มโตฺต, สมฺมโตฺต, ปมโตฺต, อุมฺมโตฺตฯ

มิท-สิเนหเน, มิชฺชตีติ มิโตฺตฯ

ยุช-โยเค, ยุญฺชตีติ ยุโตฺต, ปยุโตฺต, อุยฺยุโตฺต, นิยุโตฺต, วิยุโตฺต, สํยุโตฺต, สญฺญุโตฺตฯ

ริจ-วิริญฺจเน, ริญฺจตีติ ริโตฺตฯ

รนฺช-ราเค, รญฺชตีติ รโตฺต, สารโตฺต, วิรโตฺตฯ

ลิป-ลิมฺปเน, ลิมฺปียิตฺถาติ ลิโตฺต, อุลฺลิโตฺต, อวลิโตฺตฯ

ลุป-อทสฺสเน, ลุปฺปตีติ ลุโตฺตฯ

วจ-วิยตฺติยํ วาจายํฯ

๗๓๑. วจาทีนํ วสฺสุฏ วา [ก. ๕๗๙; รู. ๖๒๙; นี. ๑๑๘๒]ฯ

วจาทีนํ วสฺส อุฏ โหติ วา กานุพเนฺธ ต-การปจฺจเย ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

วุจฺจิตฺถาติ อุโตฺต-ธโมฺม, อุตฺตา-กถา, อุตฺตํ-วจนํ, นิรุโตฺต, นิรุตฺตา, นิรุตฺตํ, ราคโมฯ

๗๓๒. อสฺสุฯ

วจาทีนํ อสฺส อุ โหติ กานุพเนฺธ ต-การปจฺจเย ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

วุโตฺต-ธโมฺม, วุตฺตา-กถา, วุตฺตํ-วจนํฯ

วตฺ-วตฺตเน, วตฺตตีติ วโตฺต, ปวโตฺต, นิวโตฺตฯ

วป-พีชนิเกฺขเป, วปียิตฺถาติ วุตฺตํ-พีชํ, ‘อสฺสู’ติ อุตฺตํฯ

วิจ-วิเวจเน, วิวิจฺจิตฺถาติ วิวิโตฺตฯ

สนฺช-สเงฺค, สชฺชตีติ สโตฺต, อาสโตฺต, วิสโตฺตฯ

สิจ-เสจเน, สิญฺจียิตฺถาติ สิโตฺต, อาสิโตฺต, อวสิโตฺต, อภิสิโตฺตฯ

สูจ-สูจเน, อตฺถํ สูเจตีติ สุตฺตํฯ

สูท-ปคฺฆรเณ, อตฺถํ สูทตีติ สุตฺตํฯ

สุป-โสปฺปเน, สุปตีติ สุโตฺต อิจฺจาทิฯ

ติปจฺจยมฺหิ-พฺยาปนํ พฺยตฺติ, วิยตฺติ, ปริยาปุณนํ ปริยตฺติ, สมาปนํ สมตฺติ, ปริสมตฺติ, อาณาปนํ อาณตฺติ, โคปนํ คุตฺติ, ญาปนํ ญตฺติ, ปญฺญาปนํ ปญฺญตฺติ, สญฺญาปนํ สญฺญตฺติ, วิญฺญาปนํ วิญฺญตฺติฯ

ตป-ตปฺปเน, ตปฺปนํ ติตฺติ, มหาวุตฺตินา อสฺส อิตฺตํฯ ทีปนํ ทิตฺติ, ปชฺชนํ ปตฺติ, อาปตฺติ, อุปฺปตฺติ, นิปฺปตฺติ, วิปตฺติ, สมฺปตฺติ, ภชนํ ภตฺติ, สมฺภตฺติ, ภุญฺชนํ ภุตฺติ, ยุญฺชนํ ยุตฺติ, ริญฺจนํ ริตฺติ, นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจติ อโตฺถ เอตายาติ นิรุตฺติ, วุจฺจติ สุตฺตสฺส อโตฺถ เอตายาติ วุตฺติฯ ‘‘วิวรียติ สุตฺตสฺส อโตฺถ เอตายาติ วุตฺตี’’ติปิ วทนฺติฯ วตฺตนํ วุตฺติ, ชีวิตวุตฺติ, ตทายตฺตวุตฺติ, ‘อสฺสู’ติ อสฺส อุตฺตํฯ วิเวจนํ วิวิตฺติ, สชฺชนํ สตฺติ, อาสตฺติ, วิสตฺติ อิจฺจาทิฯ

ตุปจฺจยมฺหิ-ขิปตีติ ขิตฺตา, โคเปตีติ คุตฺตา, จชตีติ จตฺตาฯ

อิธ ฉิท, ภิทาทโยปิ วตฺตพฺพา, ฉินฺทตีติ เฉตฺตา, ภินฺทตีติ เภตฺตา, ภชตีติ ภตฺตา, ภุญฺชตีติ ภุตฺตา, โภตฺตา, ยุตฺตา, ริตฺตา, ลิตฺตา, ลุตฺตา, วจติ วทตีติ วา วตฺตา, วิวิจฺจตีติ วิวิตฺตา, สชฺชตีติ สตฺตา, สุปฺปตีติ สุตฺตา อิจฺจาทิฯ

ตวนฺตุปจฺจยมฺหิ-ขิปิตฺถาติ ขิตฺตวา, โคปิตฺถาติ คุตฺตวา, จชิตฺถาติ จตฺตวา, ฉินฺทิตฺถาติ เฉตฺตวาฯ

ภช-ปุถกฺกรเณ, ภาชิตฺถาติ ภตฺตวา, วิภตฺตวา, อภุญฺชีติ ภุตฺตวา, อยุญฺชีติ ยุตฺตวา อิจฺจาทิฯ

ตาวีปจฺจยมฺหิ-ขิตฺตาวี, คุตฺตาวี, จตฺตาวี, เฉตฺตาวี, วิภตฺตาวี, เภตฺตาวี, ภุตฺตาวี, ยุตฺตาวี อิจฺจาทิฯ

ตฺวาทีสุ ปรรูปเตฺต มหาวุตฺตินา ติณฺณํ พฺยญฺชนานํ อาทิพฺยญฺชนสฺส โลโป, เฉตฺวา, เฉตฺวาน, เฉตฺตุน, วิภตฺวา, วิภตฺวาน, วิภตฺตุน, ภุตฺวา, ภุตฺวาน, ภุตฺตุน อิจฺจาทิฯ

ตุํ, ตเวสุ-เฉตฺตุํ, เฉตฺตเว, เฉตุํ, เฉตเว วา, อาทิพฺยญฺชนสฺส โลโปฯ วิภตฺตุํ, วิภตฺตเว, เภตฺตุํ, เภตฺตเว, โภตฺตุํ, โภตฺตเว, อาทิวุทฺธิ อิจฺจาทิฯ

ตพฺพปจฺจเย-เฉตฺตพฺพํ, เฉตพฺพํ วา, เภตฺตพฺพํ, โภตฺตพฺพํ, วุจฺจตีติ วตฺตพฺพํ อิจฺจาทิฯ

อิติ สทิสสํโยครูปราสิฯ

วคฺคนฺตรูปราสิ

อถ วคฺคนฺตรูปราสิ วุจฺจเตฯ

กมุ, กิลมุ, ขนุ, ขมุ, คมุ, ตนุ, ติมุ, ทมุ, ภมุ, มน, ยมุ, วมุ, สมุ, หนฯ

๗๓๓. มนานํ นิคฺคหีตํฯ

มการ, นการนฺตานํ ธาตูนํ อโนฺต มกาโร นกาโร จ นิคฺคหีตํ โหติ ยการวชฺชิเต พฺยญฺชเน ปเรฯ ‘วเคฺค วคฺคโนฺต’ติ นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํฯ

กมุ-ปาทคมเน, ปกฺกมิตฺถาติ ปกฺกโนฺต, ปาเทน อกฺกมิตฺถาติ อกฺกโนฺต, อุกฺกโนฺต, วิกฺกโนฺต, นิกฺขโนฺต, ‘นิโต กมสฺสา’ติ กสฺส ขตฺตํ, สงฺกโนฺต, โอกฺกโนฺต, อวกฺกโนฺต, อปกฺกโนฺต, อติกฺกโนฺต, ปฏิกฺกโนฺต, กสฺส ทฺวิตฺตานิฯ

กิลมุ-เขเท, กิลมิตฺถาติ กิลโนฺตฯ

ติมุ-อทฺทภาเว, เตมยิตฺตาติ ติโนฺตฯ

ทมุ-ทมเน, ทมิตฺถาติ ทโนฺตฯ

ภมุ-อนวตฺถาเน, ภมิตฺถาติ ภโนฺต, วิพฺภโนฺตฯ

มน-ญาเณ, มนตีติ มโนฺตฯ

วมุ-อุคฺคิลเน, วมิตฺถาติ วโนฺตฯ

สมุ-สนฺติยํ, สมฺมตีติ สโนฺต, อุปสโนฺต, วูปสโนฺตฯ

สมุ-เขเท, สมฺมติ ขิชฺชตีติ สโนฺต อิจฺจาทิฯ

ติปจฺจยมฺหิ-กามนํ กนฺติ, นิกามนํ นิกนฺติ, ปกฺกมนํ ปกฺกนฺติ, ขมนํ ขนฺติ, ตนนํ ตนฺติ, ทมนํ ทนฺติ, ภมนํ ภนฺติ, วิพฺภนฺติ, มนนํ มนฺติ, สมนํ สนฺติ อิจฺจาทิฯ

ตุปจฺจเย-ปกฺกมตีติ ปกฺกนฺตา, ขนตีติ ขนฺตา, ขมตีติ ขนฺตา, คจฺฉตีติ คนฺตา, ตโนตีติ ตนฺตา, เตมยตีติ ตินฺตา, ทมยตีติ ทนฺตา, ภมตีติ ภนฺตา, มนตีติ มนฺตาฯ

นิปุโพฺพ ยมุ-นิยมเน, นิยาเมตีติ นิยนฺตา, วมตีติ วนฺตา, สมตีติ สนฺตา, หนตีติ หนฺตา อิจฺจาทิฯ

ตฺวาทีสุ-คนฺตฺวา, คนฺตฺวาน, คนฺตุน, มนฺตฺวา, มนฺตฺวาน, มนฺตุน, หนฺตฺวา, หนฺตฺวาน, หนฺตุน อิจฺจาทิฯ

ตุํ, ตเวสุ-ปกฺกนฺตุํ, ปกฺกนฺตเว, ขนนํ ขนฺตุํ, ขนฺตเว, คมนํ คนฺตุํ, คนฺตเว, มนนํ มนฺตุํ, มนฺตเว, หนนํ หนฺตุํ, หนฺตเว อิจฺจาทิฯ

ตพฺพมฺหิ-อภิกฺกนฺตพฺพํ, ปฏิกฺกนฺตพฺพํ, ขญฺญเตติ ขนฺตพฺพํ, คจฺฉียเตติ คนฺตพฺพํ, มญฺญเตติ มนฺตพฺพํ, วมียเตติ วนฺตพฺพํ, หญฺญเตติ หนฺตพฺพํ อิจฺจาทิฯ

อิติ วคฺคนฺตรูปราสิฯ

ธาตฺวนฺตวิการราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ปจฺจยวิการราสิ

กาเทสราสิ

อถ ปจฺจยวิการราสิ วุจฺจเตฯ

๗๓๔. ปจา โก [ก. ๕๘๓; รู. ๖๑๗; นี. ๑๑๘๖]ฯ

ปจมฺหา ต, ตวนฺตูนํ ตสฺส โก โหติฯ

ปจฺจิตฺถาติ ปโกฺก, ปกฺกวาฯ

พหุลาธิการา ตปจฺจโย กาลตฺตเยปิ โหติ, อสกฺขิ, สกฺขติ, สกฺขิสฺสตีติ สโกฺก, มหาวุตฺตินา ตปจฺจยสฺส โกฯ

มุจ-โมจเนฯ

๗๓๕. มุจา วา [ก. ๕๘๓; รู. ๖๑๗; นี. ๑๑๘๖]ฯ

มุจมฺหา ต, ตวนฺตูนํ ตสฺส อนนฺตรสฺส โก โหติ วาฯ

โอมุจฺจิตฺถาติ โอมุโกฺก, โอมุกฺกวา, ปฏิมุโกฺก, ปฏิมุกฺกวาฯ

สุส-โสสเนฯ

๗๓๖. สุสา โข [ก. ๕๘๓; รู. ๖๑๗; นี. ๑๑๘๖]ฯ

สุสมฺหา ต, ตวนฺตูนํ ตสฺส โข โหติฯ

สุสฺสิตฺถาติ สุโกฺข, สุกฺขวาฯ

๗๓๗. โค ภนฺชาทีหิ [ก. ๕๗๗; รู. ๖๒๘; นี. ๑๑๘๐]ฯ

ภนฺชาทีหิ ต, ตวนฺตูนํ ตสฺส โค โหติฯ

อภญฺชิตฺถาติ ภโคฺค, ภคฺควา, โอภโคฺค, สมฺภโคฺค, ปลิภโคฺคฯ

ลค-ลคฺคเน, ลคิตฺถาติ ลโคฺค, ลคฺควา, วิลโคฺค, วิลคฺควาฯ

มุช-มุชฺชเน, มุชฺชิตฺถาติ มุโคฺค, มุคฺควา, นิมฺมุโคฺค, อุมฺมุโคฺคฯ

วิช-ภย, จลเนสุ, สํวิชิตฺถาติ สํวิโคฺค, สํวิคฺควา, อุพฺพิโคฺค, อุพฺพิคฺควาฯ

ลุช-วินาเส, ปลุชิตฺถาติ ปลุโคฺค, ปลุคฺควา, โอลุโคฺค, โอลุคฺควา, วิลุโคฺค, วิลุคฺควา อิจฺจาทิฯ

อิติ กาเทสราสิฯ

ฐาเทสราสิ

อิสุ , อาส, เอส, กส, กิส, กิลิส, กุส, ฆุส, ชุส, ตุส, ทิส, ทุส, ทํส, นส, ปิส, ปุส, ปุจฺฉ, ผุส, ภสฺส, ภชฺช, มช, มส, มุส, วสฺส, วิส, สช, สิส, สิลิส, หส, หสฺส, หํสฯ

๗๓๘. สานฺตรสฺส ตสฺส โฐ [ก. ๕๗๓; รู. ๖๒๖; นี. ๑๑๗๖ (โถกํ วิสทิสํ)]ฯ

สการนฺเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส อนนฺตรสฺส ปจฺจยตการสฺส โฐ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ, ‘จตุตฺถทุติเยเสฺวส’นฺติ สํโยคาทิสฺส ปฐมตฺตํฯ

อิสุ-อิจฺฉา, กนฺตีสุ, อิจฺฉียเตติ อิโฏฺฐ, ปริยิโฏฺฐฯ

อาส-อุปเวสเน, วิปริตโต อาสติ อุปวีสตีติ วิปลฺลโฏฺฐฯ

กส-วปฺปเน วิเลขเน จฯ

๗๓๙. กสสฺสิม จ วา [ก. ๕๗๓; รู. ๖๒๖; นี. ๑๑๗๖ (โถกํ วิสทิสํ)]ฯ

กสมฺหา ปรสฺส ปจฺจยตการสฺส โฐ โหติ, กสสฺส อาทิสรมฺหา ปรํ อิม จ โหติ วาฯ

กสฺสิตฺถาติ กิฏฺฐํ-สสฺสํ, กฏฺฐํ วาฯ

อุปปุโพฺพ อาสเนฺน, อุปกโฏฺฐฯ

วิปุโพฺพ ปวาเส, วูปกโฏฺฐฯ

กิส-หานิมฺหิ, ปฏิกิโฏฺฐ, นิหีโนติ อโตฺถฯ

กิลิส-วิพาธเน อุปตาเป จ, กิลิสฺสตีติ กิลิโฏฺฐ, สํกิลิโฏฺฐ, อุปกฺกิลิโฏฺฐฯ

กุส-อโกฺกเส, อโกฺกสียิตฺถาติ อกฺกุโฏฺฐฯ อกฺกุโฏฺฐ ชาติวาเทนฯ

ฆุส-สเทฺท , โฆสียิตฺถาติ ฆุโฏฺฐ, สงฺฆุโฏฺฐฯ อจฺฉราคณสงฺฆุฎฺฐํ [สํ. นิ. ๑.๔๖]ฯ อุคฺฆุโฏฺฐฯ

ชุส-เสวายํ, ชุสียิตฺถาติ ชุโฏฺฐฯ

ตุส-ปีติมฺหิ, ตุสฺสิตฺถาติ ตุโฏฺฐ, สนฺตุโฏฺฐฯ

ทิส-เปกฺขเน, ปสฺสียิตฺถาติ ทิโฏฺฐ, สนฺทิโฏฺฐฯ

ทิสี-กถเน, อุทฺทิสียิตฺถาติ อุทฺทิโฏฺฐ, นิทฺทิสียิตฺถาติ นิทฺทิโฏฺฐ, อปทิสียิตฺถาติ อปทิโฏฺฐฯ

ทุส-ทูสเน, ทุสียิตฺถาติ ทุโฏฺฐฯ

ทํส-ทํสเน, ทํสียิตฺถาติ ทโฏฺฐ, นิคฺคหีตโลโปฯ

นส-อทสฺสเน, นสฺสิตฺถาติ นโฏฺฐ, วินโฏฺฐฯ

ปิส-จุณฺณิเย, ปิสียิตฺถาติ ปิฏฺฐํฯ

ปุส-โปสเน, โปสียิตฺถาติ ปุโฏฺฐ, ปรปุโฏฺฐฯ

ผุส-สมฺผเสฺส, ผุสียิตฺถาติ ผุโฏฺฐ, สมฺผุโฏฺฐฯ

ภสฺส-กถเน จวเน จ, ภสฺสิตฺถาติ ภโฏฺฐ, อาภโฏฺฐฯ

มส-อามสเน วิชฺฌเน จ, มสียิตฺถาติ มโฏฺฐ, อามโฏฺฐ, โอมโฏฺฐ, อุมฺมโฏฺฐฯ สตฺติยา วิย โอมโฏฺฐ [สํ. นิ. ๑.๒๑]ฯ

มุส-นสฺสเน, มุสฺสิตฺถาติ มุโฏฺฐ, ปมุโฏฺฐ, สมฺมุโฏฺฐฯ

วสฺส-เสจเน, วสฺสิตฺถาติ วุโฏฺฐ-เทโว, ‘อสฺสู’ติ อุตฺตํฯ

วิส-ปเวสเน, ปวิสิตฺถาติ ปวิโฏฺฐ, นิวิโฏฺฐ, อุปวิโฏฺฐฯ

สิส-เสเส, อวเสสิตฺถาติ อวสิโฏฺฐฯ

วิปุโพฺพ วิเสสเน, วิเสสิตฺถาติ วิสิโฏฺฐฯ

สิลิส-สิเลสเน, สิลิสฺสิตฺถาติ สิลิโฏฺฐฯ

หส-หาเส, หสิตฺถาติ หโฏฺฐ, ปหโฏฺฐฯ

หสฺส, หํสธาตุโย สทิสา เอวฯ

ปุจฺฉ-ปุจฺฉายํฯ

๗๔๐. ปุจฺฉาทิโต [ก. ๕๗๑; รู. ๖๒๖; นี. ๑๑๗๖]ฯ

ปุจฺฉาทีหิ ปรสฺส อนนฺตรสฺส ปจฺจยตการสฺส โฐ โหติฯ

ปุจฺฉียิตฺถาติ ปุโฏฺฐฯ

ภชฺช-ภชฺชเน, ภชฺชิตฺถาติ ภฏฺฐํ-ธญฺญํฯ

มช-สุทฺธิยํ, สุฏฺฐุ มชฺชิตฺถาติ สมฺมโฏฺฐ-ภูมิภาโคฯ

สช-สํสคฺคาทีสุ, สํสชฺชิตฺถาติ สํสโฏฺฐ, วิสโฏฺฐ, นิสโฏฺฐ, โอสโฏฺฐฯ

ยช-ปูชายํฯ

๗๔๑. ยชสฺส ยสฺส ฎิยี [ก. ๖๑๐; รู. ๖๒๗; นี. ๑๒๑๕]ฯ

ยชสฺส ยการสฺส ฎิ, ยิอาเทสา โหนฺติ กานุพเนฺธ ปจฺจยตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

ยชิตฺถาติ อิโฏฺฐ, ยิโฏฺฐฯ

ติปจฺจยมฺหิ-ปริเยสนํ ปริเยฏฺฐิฯ

เอส-คเวสเน, เอสนํ เอฏฺฐิ, ปริเยฏฺฐิ, ตุสฺสนํ ตุฏฺฐิ, สนฺตุฏฺฐิ, ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ, สนฺทิฏฺฐิ, วสฺสนํ วุฏฺฐิ, 'อสฺสู'ติ อุตฺตํฯ วิสชฺชนํ วิสฏฺฐิฯ

ตฺวาทีสุ-ทิส-เปกฺขเน, 'ทิสสฺส ปสฺสทสฺสทสาททกฺขา'ติ สุเตฺตน ทิสสฺส ทสาเทโส, มหาวุตฺตินา วการโลโป, ทฏฺฐา, ทฏฺฐาน, ทฏฺฐุนฯ

'ตุํยานา'ติ ตฺวาปจฺจยสฺส ตุํอาเทโสฯ เนกฺขมํ ทฏฺฐุ เขมโต [สุ. นิ. ๔๒๖], คาถาวเสน นิคฺคหีตโลโปฯ

ตุํ, ตเวสุ-ทฏฺฐุํ, ทฏฺฐเว, ปุจฺฉนํ ปุฏฺฐุํ, ปุฏฺฐเวฯ

ตพฺพมฺหิ-ตุสฺสิตพฺพนฺติ ตุฏฺฐพฺพํ, โตฏฺฐพฺพํ, ปสฺสิตพฺพนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, ปุจฺฉิตพฺพนฺติ ปุฏฺฐพฺพํ, ผุสิตพฺพนฺติ โผฏฺฐพฺพํฯ

อิติ ฐาเทสราสิฯ

ฒาเทสราสิ

๗๔๒. ทหา โฒ [ก. ๕๗๖; รู. ๖๐๗; นี. ๑๑๗๙]ฯ

ทหมฺหา ปรสฺส อนนฺตรสฺส ปจฺจยตการสฺส โฒ โหติ, ปรรูปเตฺต สํโยคาทิสฺส ตติยตฺตํฯ

ทห-ทยฺหเน, ทยฺหิตฺถาติ ทโฑฺฒฯ

๗๔๓. พหสฺสุม จ [ก. ๕๗๖; รู. ๖๐๗; นี. ๑๑๗๙]ฯ

พหมฺหา ปรสฺส อนนฺตรสฺส ตสฺส โฒ โหติ, พหสฺส อาทิสรมฺหา อุม จ โหติฯ

พห-วุฑฺฒิยํ, อพหีติ พุโฒฺฒ, พสฺส โว, วุโฒฺฒฯ

ติมฺหิ-พหนํ วุฑฺฒิฯ

๗๔๔. โลโป วฑฺฒา ติสฺส [‘ตฺติสฺส’ (พหูสุ)]ฯ

วฑฺฒมฺหา ปรสฺส ติปจฺจยสฺส ตการสฺส โลโป โหติฯ

วฑฺฒ-วฑฺฒเน, วฑฺฒนํ วุฑฺฒิฯ

อิติ ฒาเทสราสิฯ

ณาเทสราสิ

กิร ขี, จร, ชร, ตร, ถร, ปูรฯ

๗๔๕. กิราทีหิ โณฯ

กิราทีหิ ปเรสํ ต, ตวนฺตูนํ ตการสฺส อนนฺตรภูตสฺส โณ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํฯ

กิร-อากิรเณ สมฺมิสฺสน, ขิปเนสุ จ, กิริตฺถาติ กิโณฺณ, ปกิโณฺณ, อากิโณฺณ, วิกฺกิโณฺณ, สํกิโณฺณ, สมากิโณฺณฯ

ปูร-ปูรเณ, ปูริตฺถาติ ปุโณฺณ, สมฺปุโณฺณ, ปริปุโณฺณฯ

ขี-ขเย, ขิยิตฺถาติ ขีโณฯ

กิณฺณวา, ปุณฺณวา, ขีณวาฯ

๗๔๖. ตราทีหิ ริโณฺณ [ก. ๕๘๑; รู. ๖๑๖; นี. ๑๑๘๔]ฯ

ตราทีหิ ปเรสํ ต, ตวนฺตูนํ ตการสฺส อนนฺตรภูตสฺส ริโณฺณ โหติฯ ‘รานุพเนฺธนฺตสราทิสฺสา’ติ ธาตฺวนฺตพฺยญฺชนสฺส อาทิสรสฺส จ โลโปฯ

จร-คติ, ภกฺขเนสุ, จริตฺถ, จรียิตฺถาติ วา จิโณฺณ, อาจิโณฺณ, สมาจิโณฺณฯ

ชร-ชิรเณ, ชิยฺยิตฺถาติ ชิโณฺณ, อนุชิโณฺณ, ปริชิโณฺณฯ

ตร-ตรเณ, ตริตฺถาติ ติโณฺณ, อุตฺติโณฺณ, นิตฺติโณฺณ, วิติโณฺณ, โอติโณฺณ, สโมติโณฺณฯ

ถร-วิตฺถาเร, วิตฺถริตฺถาติ วิตฺถิโณฺณฯ

จิณฺณวา, ชิณฺณวา, ติณฺณวา, วิตฺถิณฺณวาฯ

อิติ ณาเทสราสิฯ

ถาเทสราสิ

๗๔๗. ธโสฺตโอสฺตาฯ

ธโสฺต , อุตฺรโสฺตติ เอเต สทฺทา ตปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติฯ

ธํส-วิทฺธํสเน, วิทฺธํสตีติ วิทฺธโสฺต, วิทฺธํสิโต วาฯ

ตส-สนฺตาเส, อุตฺรสตีติ อุตฺรโสฺต, อุตฺตสิโต วาฯ

ภส-ภสฺมีกรเณ, ภสนฺติ ภสฺมึ กโรนฺติ เอเตนาติ ภสฺตา, ภสฺตฺรา วา, กมฺมารคคฺครี, เอวมาทีนิปิ อิธ เวทิตพฺพานิฯ

๗๔๘. สาส วส สํส หํสา โถ [‘…สํส สสา โถ’ (พหูสุ)]ฯ

เอเตหิ ปรสฺส อนนฺตรสฺส ปจฺจยตการสฺส โถ โหติฯ

สาส-อนุสิฏฺฐิมฺหิฯ

๗๔๙. สาสสฺส สิสา [‘สาสสฺส สิส วา’ (พหูสุ)]ฯ

สาสสฺส สิสา โหนฺติ กานุพเนฺธ ปจฺจยตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเต, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ สํโยคาทิสฺส จ ปฐมตฺตํฯ

สาสียตีติ สิโตฺถ, อนุสาสียตีติ อนุสิโฏฺฐฯ “อนุสิโฏฺฐ โส มยา”ติ [มหาว. ๑๒๖] เอตฺถ ปน ตฺถการสฺส ฏฺฐกาโรติ วุตฺติยํ วุโตฺตฯ ตํ ตํ อตฺถํ สาสตีติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา สตฺถํ, สทฺทสตฺถํ, เวทสตฺถํฯ

วส-นิวาเส, ‘อสฺสู’ติ อุตฺตํ, อวสีติ วุโตฺถ, วสียิตฺถาติ วา วุโตฺถ, วสฺสํ วสิตฺถาติ วสฺสํวุโตฺถ, อาวสียิตฺถาติ อาวุตฺถํ-เชตวนํ, นิวสิตฺถาติ นิวุโตฺถ, อชฺฌาวสิตฺถาติ อชฺฌาวุโตฺถฯ พหุลาธิการา “รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา”ติ [ปาจิ. ๘๖] เอตฺถ อุตฺตํ นตฺถิฯ อุโปสถํ อุปวสิตฺถาติ อุโปสถํอุปวุโตฺถ, อุปวสียิตฺถาติ วา อุปวุโตฺถอุโปสโถ, ปริวาสํ ปริวสิตฺถาติ ปริวาสํปริวุโตฺถ, ปริวสียิตฺถาติ วา ปริวุโตฺถ-ปริวาโสฯ

สํส-ปสํสเน, ปสํสียิตฺถาติ ปสโตฺถฯ

หํส-ปหํสเน, หํสียิตฺถาติ หโตฺถ, นิคฺคหีตโลโป, ปหโตฺถฯ

ติปจฺจยมฺหิ-อนุสาสนํ อนุสิตฺถิ, อนุสิฏฺฐิ วา, นิวสนํ นิวุตฺถิฯ

ตุปจฺจยมฺหิ-สเทวกํ โลกํ สาสตีติ อนุสาสตีติ สตฺถาฯ

ตวนฺตุปจฺจยมฺหิ-นิวสิตฺถาติ นิวุตฺถวาฯ

ตาวีมฺหิ-นิวุตฺถาวีฯ

ตุํ, ตเวสุ-วสนํ วตฺถุํ, วตฺถเวฯ

ตพฺพมฺหิ-ทฺวารมูเล วตฺถพฺพํ, สภาเย วตฺถพฺพํฯ

วส-ปริทหเน, พหุลาธิการา อุตฺตํ นตฺถิ, วาสิตพฺพนฺติ วตฺถํ, นิวาสียิตฺถาติ นิวตฺถํ, วตฺถพฺพํ, นิวตฺถพฺพํฯ

อิติ ถาเทสราสิฯ

ธาเทสราสิ

อิธ, กุธ, คิธ, พธ, พุธ, พุธิ, มิธ, ยุธ, ราธ, รุธ, วิธ, สิธ, สุธ, ถภิ, รภ, ลภ, ลุภ, สมฺภู, ทุห, นห, มุหฯ

๗๕๐. โธ ธภเหหิ [ก. ๕๗๖; รู. ๖๐๗; นี. ๑๑๗๙; ‘โธ ธหเภหิ’ (พหูสุ)]ฯ

เอเตหิ ปรสฺส อนนฺตรสฺส ตสฺส โธ โหติฯ

อิธ-อิชฺฌเน , ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ สํโยคาทิสฺส จ ตติยตฺตํ, สมิชฺฌิตฺถาติ สมิทฺโธ-มหทฺธโนฯ

กุธ-โกเป, กุชฺฌตีติ กุทฺโธ, สํกุทฺโธฯ

คิธ-เคเธ, คิชฺฌิตฺถาติ คิทฺโธ, อนุคิทฺโธ, อภิคิทฺโธฯ

พธ-พนฺธเน, พชฺฌิตฺถาติ พทฺโธ, ปพทฺโธ, อาพทฺโธ, นิพทฺโธฯ

พุธ-ญาเณ ชาคเร วิกสเน จ, พุชฺฌติ ชานาตีติ พุทฺโธ, สมฺพุทฺโธ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ, ป พุชฺฌติ ชาคโรตีติ วา ปพุทฺโธ, ปฏิพุทฺโธฯ

พุธิ-นิวารเณ, ปริพุนฺธียตีติ ปลิพุทฺโธฯ วาตปลิพุทฺโธ, ปิตฺตปลิพุทฺโธ, เสมฺหปลิพุทฺโธฯ

มิธ-มิชฺฌเน, มิชฺฌตีติ มิทฺธํ, มิทฺโธฯ กปิมิทฺโธฯ

ยุธ-สมฺปหาเร, ยุชฺฌียเตติ ยุทฺธํฯ มลฺลยุทฺธํ, เมณฺฑยุทฺธํ, หตฺถิยุทฺธํ, กุกฺกุฏยุทฺธํฯ

ราธ-อาราธเน, อาราธยิตฺถาติ อารทฺโธ, อภิรทฺโธฯ

วิปุโพฺพ-วิรชฺฌเน, วิรทฺโธฯ

รุธ-อาวรเณ, รุนฺธียิตฺถาติ รุทฺโธ, โอรุทฺโธ, อวรุทฺโธฯ

นิปุโพฺพ-นิโรเธ, นิรุชฺฌิตฺถาติ นิรุโทฺธฯ

วิปุโพฺพ-วิโรเธ, วิรุชฺฌิตฺถาติ วิรุโทฺธ, ปฏิวิรุโทฺธฯ

อนุปุโพฺพ-กนฺติยํ, อนุรุโทฺธฯ

วิธ-วิชฺฌเน, วิชฺฌิตฺถาติ วิโทฺธฯ สลฺลวิโทฺธฯ

สิธ-นิปฺผตฺติยํ, สิชฺฌิตฺถาติ สิโทฺธฯ

ปปุโพฺพ-ปากฏภาเว, ปสิโทฺธฯ

นิ, ปฏิปุโพฺพ นิวารเณ, นิสิโทฺธ, ปฏิสิโทฺธฯ

สุธ-สุชฺฌเน, สุชฺฌตีติ สุโทฺธ, วิสุโทฺธ, ปริสุโทฺธฯ

ถภิ-ถมฺภเน , ถมฺภตีติ ถโทฺธ, ปตฺถโทฺธ, อุปตฺถโทฺธฯ

รภ-อารเภ, อารภิตฺถาติ อารโทฺธ, อารพฺภิตฺถาติ วา อารโทฺธ, สมารโทฺธฯ

ลภ-ลาเภ, อลภีติ ลโทฺธ, ลพฺภิตฺถาติ วา ลโทฺธ, ปฏิลโทฺธ, อุปลโทฺธฯ

ลุภ-คิทฺธิยํ, ลุพฺภตีติ ลุโทฺธ, ปลุโทฺธ, วิลุโทฺธฯ

สมฺภู-ปสฺสทฺธิยํ, ปสฺสมฺภิตฺถาติ ปสฺสโทฺธฯ

ทุห-โทหเน, ทุยฺหิตฺถาติ ทุทฺธา-คาวีฯ

นห-พนฺธเน, สนฺนยฺหิตฺถาติ สนฺนโทฺธ, โอนโทฺธ, อวนโทฺธฯ

มุห-อนฺธภาเว, มุยฺหตีติ มุโทฺธ-พาโลฯ

ติปจฺจยมฺหิ-อิชฺฌนํ อิทฺธิ, อิชฺฌนฺติ เอตายาติ วา อิทฺธิ, สมิชฺฌนํ สมิทฺธิ, คิชฺฌนํ คิทฺธิ, มิชฺฌนํ มิทฺธิ, อภิราธนํ อภิรทฺธิ, วิรุชฺฌนํ วิรุทฺธิ, ปฏิวิรุทฺธิ, สิชฺฌนํ สิทฺธิ, สํสิทฺธิ, ปฏิสิทฺธิ, สุชฺฌนํ สุทฺธิ, วิสุทฺธิ, ปาริสุทฺธิ, ลภนํ ลทฺธิ, อุปลทฺธิ, ลุพฺภนํ ลุทฺธิ, ปสฺสมฺภนํ ปสฺสทฺธิ, มุยฺหนํ มุทฺธิฯ

ตวนฺตุ, ตาวีสุ- ‘‘สมิทฺธา, สมิทฺธาวี’’ติอาทินา วตฺตพฺพํฯ

ตฺวาทีสุ-รภ-อารเภ, อารทฺธา, อารทฺธานฯ

ลภ-ลาเภ, ลทฺธา, ลทฺธาน, ปฏิลทฺธา, ปฏิลทฺธานฯ

ตุํ, ตเวสุ-พุธ-ญาเณ, พุทฺธุํ, พุทฺธเว, สุพุทฺธุํ, สุพุทฺธเว, โพทฺธุํ, โพทฺธเว, ลทฺธุํ, ลทฺธเว, ปฏิลทฺธุํ, ปฏิลทฺธเวฯ

ตพฺพมฺหิ-โพทฺธพฺพํ, ลทฺธพฺพํ, ปฏิลทฺธพฺพํฯ

๗๕๑. วทฺธสฺส วาฯ

วทฺธสฺส อุ โหติ วา กานุพเนฺธ ปจฺจยตกาเร ตฺวาทิวชฺชิเตฯ

วทฺธิตฺถาติ วุโทฺธ, วโทฺธ วา, วทฺธนํ วุทฺธิ, มหาวุตฺตินา อุตฺตํฯ ติปจฺจยสฺส จ ตสฺส โลโปฯ

อิติ ธาเทสราสิฯ

วิสํโยคนาเทสราสิ

หา, อิ, จิ, ชิ, ฏิ, ถี, ที,ปี, มิ, ลี, ถุ, ทู, ธู, ปู, ภู, ลู, วุ, สุ, หุ, อาส, กถ, กุป, ปล, มล, สุป, ปฬฯ

๗๕๒. *ภิทาทิโต โน กฺต, กฺตวนฺตูนํ*ฯ

*ภิ*ทาทิมฺหา ปเรสํ กฺต, กฺตวนฺตูนํ ตการสฺส อนนฺตรภูตสฺส โน โหติฯ

หา-จาเค, หียิตฺถาติ หีโน, ปหีโน, นิหีโน, โอหีโนฯ เอตฺถ จ โนอาเทสํ กตฺวา ปจฺฉา ‘อูพฺยญฺชนสฺสา’ติ อีอาคโม, ตสฺส จ กฺวจิ รโสฺสฯ เอวํ ปรตฺถฯ

อธิปุโพฺพ-อิ-อายเตฺต, อธิจฺจ เอตีติ อธิโนฯ

จิ-จเย, จยิตฺถาติ จิโน, อาจิโนฯ

ชิ-ชเย, ปญฺจมาเร ชินาตีติ ชิโนฯ

ฑิ-คติยํ, เฑตีติ ฑิโนฯ

ถี-สงฺฆาเต, ถียตีติ ถินํฯ

ที-ขเย, อนุกฺกเมน ทียติ ขิยฺยตีติ ทิโน-ทิวโสฯ

ปี-ตปฺปเน, ปีนิตฺถาติ ปีโนฯ

มิ-ปเกฺขเป, มินาตีติ มิโนฯ

ลี-ลเย, ลียิตฺถาติ ลีโน, อลฺลียิตฺถาติ อลฺลีโนฯ นิลียิตฺถาติ นิลีโน, ปฏิลียิตฺถาติ ปฏิลีโน, ปฏิลีนจโร ภิกฺขุ, ปฏิสลฺลียิตฺถาติ ปฏิสลฺลีโนฯ

ถุ-นิตฺถุนเน , นิตฺถุนาตีติ นิตฺถุโนฯ

ทู-เขเท, ทูยเตติ ทูโนฯ

ธู-นิทฺธูนเน, อหิเต ธเมฺม ธุนาตีติ ธุโน, โธโนปญฺญวาฯ

ปู-โสธเน, ปุนาตีติ ปุโน, ทนฺตํ ปุนนฺติ เอเตนาติ ทนฺตโปโณ, นสฺส ณตฺตํฯ

ภู-วุทฺธิยํ, ภวติ วฑฺฒตีติ ภูโน-หิตราสิฯ

ลู-เฉทเน, ลุนาตีติ ลุโนฯ

วุ-สํวรเณ, อาวุณาตีติ อาวุโณฯ

สุ-สวเน, สุณาตีติ สุโน, โสโณ, นสฺส ณตฺตํฯ

สุ-ปสวเน วา, ปสวติ วฑฺฒตีติ สุนํ-อุทฺธุมาตํฯ

หุ-ปูชา, ทาเนสุ, อาหุตพฺพนฺติ อาหุนํ, ปาหุตพฺพนฺติ ปาหุนํ-ทาตพฺพวตฺถุฯ

อาส-อุปเวสเน, อจฺฉตีติ อาสิโน, ตุณฺหี อจฺฉตีติ ตุณฺหีมาสิโนฯ

กถ-ถเทฺธ เถริเย จ, กถตีติ กถินํฯ

กุป-โกเป, หิรี กุปฺปติ เอเตนาติ หิรีโกปินํฯ

ปล-คติยํ, ปเลตีติ ปลิโนฯ

มล-มลินภาเว, มลตีติ มลิโน, มลินํ-วตฺถํฯ

สุป-โสปฺปเน, สุปตีติ สุปิโนฯ

ปฬ-คติยํ, ปเฬตีติ ปฬิโน, ปฬินา ชมฺพุทีปาเต [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ตติยสํคีติกถา]ฯ

อิติ วิสํโยคนาเทสราสิฯ

สสํโยคนาเทสราสิ

ขิท , ฉิท, ตุท, ทา, นุท, ปต, ปท, ภิท, วิท, สทฯ

‘ภิทาทิโต โน กฺตกฺตวนฺตูน’นฺติ ตสฺส โน, ธาตฺวนฺตสฺส ปรรูปตฺตํ, ขิชฺชิตฺถาติ ขิโนฺน, ฉิชฺชิตฺถาติ ฉิโนฺน, สญฺฉิโนฺน, ตุทิตฺถาติ ตุโนฺน, ปตุโนฺน, นิตุโนฺน, วิตุโนฺนฯ

นุท-เขเป, นุทิตฺถาติ นุโนฺน, ปนุโนฺนฯ

ปต-ปตเน, ปตตีติ ปโนฺน, ปนฺนธโช, นฺนสฺส ณฺณเตฺตรุกฺขปณฺณํ, ปตฺตํ วาฯ

ปท-คติยํ, ปชฺชิตฺถาติ ปโนฺน, อาปโนฺน, อุปฺปโนฺน, นิปโนฺน, วิปโนฺน, สมฺปโนฺน, อุปปโนฺน, สมุปฺปโนฺน, ปริยาปโนฺนฯ

ภิท-วิทารเณ, ภิชฺชิตฺถาติ ภิโนฺน, ปภิโนฺน, สมฺภิโนฺน, ปริภิโนฺน, วิภิโนฺนฯ

วิท-ตุฏฺฐิยํ, นิพฺพินฺทตีติ นิพฺพิโนฺนฯ

สท วิสรณ, คตฺยา’วสาเนสุ, สีทิตฺถาติ สโนฺน, โอสโนฺน, ปสีทิตฺถาติ ปสโนฺน, อภิปฺปสโนฺน, นิสีทิตฺถาติ นิสิโนฺน, สนฺนิสิโนฺน, ‘สทชรานมีม’อิติ อีม, สํโยเค รโสฺส จฯ

ตวนฺตุมฺหิ-ขินฺนวา, ฉินฺนวา, สญฺฉินฺนวา, ตุนฺนวา, ปตุนฺนวา, ปนุนฺนวา, ปนฺนวา, อาปนฺนวา, ภินฺนวา, สมฺภินฺนวา, สนฺนวา, ปสนฺนวา, นิสินฺนวาฯ

๗๕๓. ทาตฺวิโนฺน [ก. ๕๘๒; รู. ๖๓๑; นี. ๑๑๘๕]ฯ

ทาธาตุมฺหา ปเรสํ ต, ตวนฺตูนํ ตสฺส อิโนฺน โหติฯ

ทียิตฺถาติ ทิโนฺน, ปทิโนฺน, อาทิโนฺน, สมาทิโนฺน, อุปาทิโนฺน, ปริยาทิโนฺน, นฺนสฺส ณฺณตฺเต อุปาทิโณฺณฯ

อิติ สสํโยคนาเทสราสิฯ

หาเทสราสิ

อูห , คาหฺ, คุห, พห, พาห, พุห, มุห, รุห, วหฯ

๗๕๔. รุหาทีหิ โห โฬ จ [ก. ๕๘๙; รู. ๖๒๑; นี. ๑๑๙๒; ‘...ฬ จ’ (พหูสุ)]ฯ

รุหาทีหิ ปรสฺส อนนฺตรภูตสฺส ตปจฺจยสฺส ตการสฺส โห โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โฬ โหติฯ

อูห-สญฺจเย, พฺยูหิตฺถาติ พฺยูโฬฺห, วิยูโฬฺห, ปริพฺยูโฬฺห, เทวาสุรสงฺคาโม สมุปพฺยูโฬฺห อโหสิ [สํ. นิ. ๑.๒๔๙]ฯ

คาหฺ-ภุสเตฺถ วิโลลเน จ, มา คาฬฺหํ ปริเทวยิฯ อาคาฬฺหาย เจเตติฯ คาหิตฺถาติ คาโฬฺห, ปคาโฬฺห, อาคาโฬฺห, โอคาโฬฺห, อโชฺฌคาโฬฺห [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑]ฯ

พห-วุฑฺฒิมฺหิฯ

๗๕๕. มุหพหพฺพุหานญฺจ เต กานุพเนฺธตฺว [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕; “มุหพหานญฺจ...” (พหูสุ)]ฯ

ตฺวาทิวชฺชิเต กานุพเนฺธ ปจฺจยตกาเร ปเร มุห, พห, พุหานญฺจ คุหสฺส จ ทีโฆ โหติฯ

‘รุหาทีหิโห โฬ จา’ติ ธาตฺวนฺตสฺสโฬ, ตปจฺจยสฺส โห, อพหีติ พาฬฺหํฯ

พุห-อุทฺธรเณ, อพฺพุหิตฺถาติ พูโฬฺห, อพฺพูโฬฺห, อพูฬฺหสโลฺล [สุ. นิ. ๗๘๕]ฯ

มุห-อนฺธภาเวฯ

๗๕๖. มุหา วาฯ

มุหมฺหา ปรสฺส อนนฺตรภูตสฺส ตการสฺส โห โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส จ โฬ โหติ วาฯ

มุยฺหิตฺถาติ มูโฬฺห, มุโทฺธ วาฯ

รุห-ชนเน, คติยญฺจ, รุหิตฺถาติ รูโฬฺห, ปรูโฬฺห, อารูโฬฺห, โอรูโฬฺห, วิรูโฬฺห, นิรูโฬฺหฯ

วห-ปาปเน, วหิตฺถาติ วูโฬฺห, ‘อสฺสู’ติ อุตฺตํฯ

ติปจฺจยมฺหิ-รุหนํ รูฬฺหิ, นิรุหนํ นิรูฬฺหิ, วิรุหนํ วิรูฬฺหิฯ

ตฺวาทีสุ –

๗๕๗. โปฺย วา ตฺวาสฺส สมาเสฯ

สมาสฏฺฐาเน ตฺวาปจฺจยสฺส ปานุพโนฺธ โย โหติ วาฯ ปานุพโนฺธ ‘เปฺย สิสฺสา’ติ วิเสสนโตฺถฯ ‘หสฺส วิปลฺลาโส’ติ ห, ยานํ วิปริยาโยฯ

พฺยูยฺห, ปริพฺยูยฺหฯ พฺยูหิตฺวา, วิยูหิตฺวา วา, วิคายฺห, วิคาหิตฺวา, โอคายฺห, โอคาหิตฺวา, อโชฺฌคายฺห, อโชฺฌคาหิตฺวาฯ

พหุลาธิการา อสมาเสปิ โปฺย โหติ, คุยฺห, คูหิตฺวา, นิคุยฺห, นิคูหิตฺวา, โอคุยฺห, โอคูหิตฺวาฯ

นห-พนฺธเน, สนฺนยฺห, สนฺนาหิตฺวาฯ

พาห-นิวารเณ, ทีโฆ, พายฺห, พาหิตฺวา, ปฏิพายฺห, ปฏิพาหิตฺวาฯ

พุห-อุทฺธรเณ ปปุโพฺพ, ปพฺพุยฺหฯ สมูลํ ตณฺหํ ปพฺพุยฺห [สํ. นิ. ๑.๑๕๙ (ตณฺหมพฺพุมฺห)]ฯ

อาปุโพฺพ-อพฺพุยฺห, ‘‘อพฺพุเห สลฺลมตฺตโน’’ติ อาทีสุ วิยฯ ปมุยฺห, ปมุยฺหิตฺวา, วิมุยฺห, วิมุยฺหิตฺวา, สมฺมุยฺห, สมฺมุยฺหิตฺวา, อารุยฺห, อารุหิตฺวา, อาโรหิตฺวา, โอรุยฺห, โอโรหิตฺวาฯ

สห-สหเน, ปสยฺห, ปสหิตฺวา วาฯ

อิติ หาเทสราสิฯ

ตฺวาทิวิการราสิ

อถ ตฺวา, ตฺวาน, ตุนานํ วิกาโร วุจฺจเตฯ

อิ, กร, หนฯ

๗๕๘. อิโต โจฺจฯ

อิธาตุมฺหา ปรสฺส ตฺวาสฺส โจฺจ โหติ วาฯ

เปจฺจ, สเมจฺจ, อภิสเมจฺจ, อเวจฺจ, อเนฺวจฺจ, อเปจฺจ, อุเปจฺจ, สมุเปจฺจ, อธิจฺจ, อติจฺจ, ปฏิจฺจฯ

วาติ กึ? อุเปตฺวา, สมุเปตฺวา, อธิยิตฺวาฯ

๗๕๙. สาธิกรา รจฺจริจฺจา [ก. ๕๙๘; รู. ๖๔๓; นี. ๑๒๐๓; ‘สาสาธิกรา จจริจฺจา’ (พหุสุ)]ฯ

สนฺต, อธิปรา กรมฺหา ตฺวาสฺส รจฺจ, ริจฺจา โหนฺติ วา, สุตฺตวิภตฺตํ อิธ ลพฺภติฯ

สกฺกจฺจ, ‘สกฺกจฺจ’นฺติ พินฺทาคโม, อธิกิจฺจฯ

วาติ กึ? สกฺกตฺวา, สกฺกริตฺวา, อธิกริตฺวาฯ

สุตฺตวิภเตฺต-อตฺตํ นิรํกจฺจ ปิยานิ เสวติ [ชา. ๒.๒๑.๔๖๑], อภิสงฺขจฺจ โภชนํฯ

๗๖๐. หนา รโจฺจ [ก. ๕๙๘; รู. ๖๔๓; นี. ๑๒๐๓ฯ ‘สาสาธิกรา จจริจฺจา’ (พหุสุ)]ฯ

หนมฺหา ตฺวาสฺส รโจฺจ โหติ วา สมาเสฯ สุตฺตวิภเตฺตน หรมฺหาปิฯ

อาหจฺจ, อุหจฺจ, วิหจฺจ, สํหจฺจ, อุปหจฺจฯ

วาติ กึ? อาหนิตฺวา, อุหนิตฺวา, วิหนิตฺวา, สํหนิตฺวาฯ

หรมฺหิ-สา โน อาหจฺจ โปเสติ [ชา. ๒.๒๒.๒๓๓๔ (อาหตฺว)], ตโต อุทกมาหจฺจฯ

ทิส-เปกฺขเนฯ

๗๖๑. ทิสา วานวา ส จ [ก. ๕๙๙; รู. ๖๔๔; นี. ๑๒๐๔; ‘...ส จ’ (พหุสุ)]ฯ

ทิสมฺหา ตฺวาสฺส วาน, วา โหนฺติ วา, ทิสสฺส จ สสฺส ส โหติ, ปรรูปนิเสธนมิทํฯ

ทิสฺวาน, ทิสฺวาฯ

วาติ กึ? ปสฺสิตฺวาฯ

ขา, ญา, ทา, ธา, หา, กิ, ขิ, จิ, ชิ, นี, ลี, สิ, ภูฯ

‘โปฺย วา ตฺวาสฺส สมาเส’ติ ตฺวาสฺส โย, มหาวุตฺตินา วิกเปฺปน กฺวจิ ยโลโป, สํปุโพฺพ ขา-ญาเณ, สงฺขาย, สงฺขา, ปฏิสงฺขาย, ปฏิสงฺขา, อญฺญาย, อญฺญา, อภิญฺญาย, อภิญฺญา, ปริญฺญาย, ปริญฺญาฯ

สมาเสติ กึ? ญตฺวาฯ

วาติ กึ? อาชานิตฺวา, อภิชานิตฺวา, ปริชานิตฺวาฯ

อธิฎฺฐาย, อธิฎฺฐา, ปติฎฺฐาย, ปติฎฺฐาฯ

สมาเสติ กึ? ฐตฺวาฯ

วาติ กึ? อธิฎฺฐหิตฺวา, ปติฎฺฐหิตฺวาฯ มหาวุตฺตินา อิตฺตํ, อุปฏฺฐิตฺวาฯ

อาทาย, อุปาทาย, อุปาทาฯ

สมาเสติ กึ? ทตฺวาฯ

วาติ กึ? อาทิยิตฺวา, สมาทิยิตฺวา, 'อู พฺยญฺชนสฺสา'ติ อีอาคโม, 'ทาสฺสิยง'อิติ สุเตฺตน สเร ปเร สมาเส อิยาเทโสฯ

๗๖๒. ตุํยานาฯ

ตฺวาสฺส ตุญฺจ ยานญฺจ โหนฺติ กฺวจิ สมาเสฯ

พหุลาธิการา คาถายํ อสมาเสปิ, เนกฺขมํ ทฏฺฐุ เขมโต [สุ. นิ. ๔๒๖], กิมพฺภุตํ ทฏฺฐุ มรูปโมทิตา, พินฺทุโลโปฯ

อภิหตฺตุํ ปวาเรยฺย, ''อภิหฏฺ''นฺติปิ ปาโฐ, สํโยคาทิสฺส โลโป ตสฺส ฏตฺตํฯ ''อภิหฏฺฐุ''นฺติปิ [ปาจิ. ๒.๒๔๓] ปฐนฺติฯ พฺยญฺชนํ น สเมติฯ

อาทิยาน, อุปาทิยานฯ วิธาย, นิธาย, สนฺธาย, โอธาย, สโมธาย, วิทหิตฺวา, นิทหิตฺวา, โอทหิตฺวา, สโมทหิตฺวาฯ ปหาย, วิหาย, โอหาย, หิตฺวา, ชหิตฺวาฯ

อิวเณฺณสุ ปฺยสฺส ทฺวิตฺตํ, วิกฺกิยฺย, วิกฺกิณิตฺวาฯ

วิเจยฺย ทานํ ทาตพฺพํ [เป. ว. ๓๒๙], 'อูลเสฺส'ติ อิสฺส เอตฺตํ, วิจินิตฺวา, วิเนยฺย, วิเนตฺวา, วินยิตฺวา, อลฺลีย, อลฺลียิตฺวา, ปฏิสลฺลีย, ปฏิสลฺลียิตฺวา, ยาคโมฯ

๗๖๓. เปฺย สิสฺสา [ก. ๕๑๗; รู. ๔๘๘; นี. ๑๑๐๕]ฯ

เปฺย ปเร สิสฺส อา โหติฯ

นิสฺสาย, อุปนิสฺสาย, อปสฺสาย, อปสฺสยิตฺวา, อวสฺสาย, อวสฺสยิตฺวาฯ

วาติ กึ? อธิเสตฺวา, อธิสยิตฺวาฯ

ภู-สตฺตายํ, รสฺสตฺตํ, สมฺภุยฺย, วิภุยฺย, อนุภุยฺย, อธิภุยฺย, ปริภุยฺย, อภิภุยฺยฯ

สมาเสติ กึ? ภุตฺวา, เอทเนฺตสุ มหาวุตฺตินา เอสฺส อาตฺตํ, นิชฺฌาย, นิชฺฌายิตฺวา, อุปนิชฺฌาย, อุปนิชฺฌายิตฺวา, อภิชฺฌาย, อภิชฺฌายิตฺวาฯ

พฺยญฺชนนฺตธาตูสุ 'วคฺคลเลหิ เต'ติ สุเตฺตน จวคฺค, ปวคฺค, สกาเรหิ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ ตวเคฺค 'ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา'ติ ตวคฺคสฺส จวโคฺค, ตโต ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, วิปจฺจ,

ปริปจฺจ, วิมุจฺจ, อธิมุจฺจฯ

มหาวุตฺตินา ยโลโป ทีโฆ จ, อาปุจฺฉา, อนาปุจฺฉา, วิภชฺช, สํวิภชฺช, วิสชฺช, นิสชฺช, ปฏิ นิสชฺชฯ

อุชฺฌ-วิสเคฺค, ยโลโป, อุชฺฌ, อุชฺฌิย, อุชฺฌิตฺวาฯ

กติ-เฉทเน, กจฺจ, วิกจฺจ, กนฺติตฺวา, วิกนฺติตฺวาฯ

นิกร-วญฺจเน, นิกจฺจ กิตวเสฺสว [สํ. นิ. ๑.๓๕]ฯ

ปต-คติยํ, ปจฺจ, นิปจฺจ, ปติตฺวา, นิปติตฺวาฯ

กถ-กถเน, สากจฺฉฯ

ปท-คติยํ, ปชฺช, อาปชฺช, นิปชฺช, วิปชฺช, สมฺปชฺช, อุปสมฺปชฺช, ปฏิปชฺชฯ

‘อู พฺยญฺชนสฺสา’ติ อีอาคเม ‘ปทาทีนํ ยุก’อิติ ยาคโม, ปุพฺพรูปํ, ปชฺชิย, ปชฺชิยาน, อาปชฺชิย, อาปชฺชิยาน, นิปชฺชิย, วิปชฺชิย, สมฺปชฺชิย, ปฏิปชฺชิยฯ

อาปุพฺพ สท-ฆฏฺฏเน, อาสชฺช นํ ตถาคตํ [อิติวุ. ๘๙], กาโกว เสลมาสชฺชฯ เฉชฺช, ฉิชฺช, ฉินฺทิย, อจฺฉิชฺช, อจฺฉินฺทิย, วิจฺฉิชฺช, วิจฺฉินฺทิย, ปริจฺฉิชฺช, ปริจฺฉินฺทิย, เภชฺช, ภิชฺช, สมฺภิชฺช, ปฏิสมฺภิชฺช, ภินฺทิย, สมฺภินฺทิยฯ

พุธ-ญาเณ, พุชฺฌ, สมฺพุชฺฌ, อภิสมฺพุชฺฌ, พุชฺฌิย, พุชฺฌิยาน, ‘‘มรีจิกูปมํ อภิสมฺพุทฺธาโน’’ติ ปาฬิ, ทาเทเส อสฺส โอตฺตํ กตฺวา สิทฺธา ยถา ‘อนุปาทิยาโน’ติฯ

วธ-หิํสายํ , วชฺฌ, วชฺฌิยฯ

วิธ-ตาฬเน, วิชฺฌ, วิชฺฌิยฯ

ขน-วิเลขเน, ขญฺญ, ขณิย, นาสฺส ณตฺตํฯ

ปวเคฺค –

ขิปฺป, นิขิปฺป, สํขิปฺป, ขิปิย, สํขิปิยฯ

ลพิ-อวสํสเน, ยโลโป, อาลมฺพ, วิลมฺพ, อวลมฺพฯ

ลุพิ-สนฺถมฺภเน, ทณฺฑโมลุมฺพ ติฏฺฐติ, ฌานโมลุมฺพ วตฺตติฯ

อุปุโพฺพ อุทฺธรเณ ‘‘อุลฺลุมฺพตุ มํ ภเนฺต สโงฺฆ’’ติ [มหาว. ๗๑ (อุลฺลุมฺปตุ)] อาทีสุ วิย, อุลฺลุมฺพ, อารพฺภ, สมารพฺภ, ลพฺภา, อุปลพฺภา, ทีโฆฯ

ปกฺกมฺม, อกฺกมฺม, วิกฺกมฺม, นิกฺขมฺม, โอกฺกมฺม, อภิกฺกมฺม, อติกฺกมฺม, ปฏิกฺกมฺม, อาคมฺม, สงฺคมฺมฯ

สม-อุปธารเณฯ นิสมฺม ราช กยิรา, นานิสมฺม ทิสมฺปติ [ชา. ๑.๔.๑๒๘ (นิสมฺม ขตฺติโย)]ฯ

สมฺ-สนฺติยํ เขเท จ, อุปสมฺม, วูปสมฺม, วิสฺสมฺมฯ

กส-กฑฺฒเน, อปกสฺสฯ

ทิส-เปกฺขเน, อาทิสฺส, อุทฺทิสฺส, โอทิสฺส, อปทิสฺสฯ

ผุส-สมฺผเสฺสฯ ผุสฺส ผุสฺส พฺยนฺตีกโรติ [อ. นิ. ๔.๑๙๕]ฯ

วส-นิวาเสฯ อุปวสฺสํ โข ปน กตฺติกเตมาสปุณฺณมํ [ปารา. ๖๕๓ (กตฺติกปุณฺณมํ)], พินฺทาคโมฯ

วิส-ปเวสเน, ปวิสฺส, นิวิสฺส, อภินิวิสฺส อิจฺจาทิฯ

อิติ ตฺวาทิวิการราสิฯ

ปจฺจยวิการราสิ นิฏฺฐิโตฯ

ปกติรูปราสิ

ตาทิปจฺจยราสิ

อถ ปกติรูปราสิ วุจฺจเตฯ

ต,ติ, ตุ, ตวนฺตุ, ตาวี, ตฺวา, ตฺวาน, ตุน, ตุํ, ตเว, ตาเย, ตพฺพฯ

ทา, ขฺยา, คา, ฆา, ฎา, ฐา, ตา, ถา, ทา, ธา, ปา, ผา, ภา, มา, ยา, ลา, วา, สา, หาฯ

อกฺขาโต, สฺวากฺขาโต, อาขฺยาโต, วิขฺยาโตฯ

‘อู พฺยญฺชนสฺสา’ติ กฺวจิ อีอาคโม รโสฺส จ, สงฺคายิโต, ฆายิโต, ญาโตฯ

‘ชฺยาทีหิ กฺนา’ติ นาปจฺจโย, ชานิโตฯ

การิเต-ญาปิโต, ญาปยิโตฯ ปุตฺตํ ตายติ รกฺขตีติ ตาโต-ปิตาฯ ทโตฺต, ทฺวิตฺตํ รสฺสตฺตญฺจฯ เทวทโตฺต, พฺรหฺมทโตฺต, ยญฺญทโตฺต, ทาปิโต, ทาปยิโตฯ

มหาวุตฺตินา ปสฺส ปีโว, ปีวิโตฯ

ผา-วุทฺธิยํ, ผิโต ปภาตา รตฺติฯ

มา-มาเน, มิโต, สมฺมิโต, อุปมิโต, นิมฺมิโต, ยาโต, ลาโต, วาโตฯ

มหาวุตฺตินา วาสฺสุตฺตํ, นิพฺพุโต, ปรินิพฺพุโต, นิพฺพาปิโต, ปรินิพฺพาปิโต, โอสิโต, ปริโยสิโต, โอสาปิโต, ปริโยสาปิโต, ปหิโต, ปชหิโต, หาปิโตฯ

ติมฺหิ-ญตฺติ, ทตฺติ, ปาติ, ผาติ, นิพฺพุติ, ปรินิพฺพุติฯ

ตุมฺหิ-สงฺขาตา สพฺพธมฺมานํ [ชา. ๒.๒๒.๑๔๕๑], อกฺขาตาโร ตถาคตา [ธ. ป. ๒๗๖] อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺติ [ที. นิ. ๒.๖๘], ญาเปตา, ญาปยิตาฯ อุฎฺฐาตา วินฺทเต ธนํ [สํ. นิ. ๑.๒๔๖]ฯ

‘อู ลเสฺส’ติ กฺวจิ อีสฺส เอตฺตํ, อุฎฺฐาเปตา, สมุฎฺฐาเปตา, อฆสฺส ตาตา, ตายิตา, ทาตา, ทาเปตา, สนฺธาตา, สนฺธาเปตา, มาปิตา, มาปยิตา, นิพฺพาเปตา, นิพฺพาปยิตา, หาเปตา, หาปยิตาฯ

ตวนฺตุ, ตาวีสุ-อกฺขตา, อกฺขาตาวี อิจฺจาทิฯ

ตฺวาทีสุ สํโยเค รสฺสตฺตํ, ญตฺวา, ชานิตฺวา, ญาเปตฺวา, ชานาเปตฺวา, ฐตฺวาฯ

ปาทิโต ฐาสฺส ฐโห, สณฺฐหิตฺวา, ปติฎฺฐหิตฺวาฯ

การิเต กฺวจิ รสฺสตฺตํ, ฐเปตฺวา, ปฎฺฐเปตฺวา, ปติฎฺฐาเปตฺวา, ทตฺวา, อาทิยิตฺวา, สมาทิยิตฺวา, ทชฺชิตฺวาฯ

ทท-ทาเน, ตฺวาสฺส โปฺย, ยมฺหิ ทสฺส โช, ยสฺส ปุพฺพรูปํ ทีโฆ, ทชฺชา, ทาเปตฺวาฯ

ปาทิโต รโสฺส, สมาทเปตฺวาฯ

ธา-ธารเณ, ทฺวิตฺตํ, ปุพฺพสฺส ตติยตฺตํ รโสฺส จ, ปรสฺส ‘ธาสฺส โห’ติ โห, ปทหิตฺวา, วิทหิตฺวา, นิทหิตฺวา, สทฺทหิตฺวา, โอทหิตฺวา, ปิทหิตฺวา, ปริทหิตฺวาฯ

การิเต-อาธเปตฺวา, สนฺนิธาเปตฺวา, ปิวิตฺวา, ปิตฺวา วา, ปาเยตฺวา, มาเปตฺวา, โอสาเปตฺวา, ปริโยสาเปตฺวา, หิตฺวา, ปชหิตฺวา, หาเปตฺวา, ปชหาเปตฺวาฯ

ตุํ, ตเวสุ-อกฺขาตุํ, อกฺขาตเว, สงฺขาตุํ, สงฺขาตเว, ญาตุํ, ญาตเว, ชานิตุํ, ชานิตเว, ญาเปตุํ, ญาเปตเว, ชานาเปตุํ, ชานาเปตเว, ฐาตุํ, ฐาตเว, สณฺฐาตุํ, สณฺฐาตเว, สณฺฐหิตุํ, สณฺฐหิตเว, ฐเปตุํ, ฐเปตเว, สณฺฐาเปตุํ, สณฺฐาเปตเว, ทาตุํ, ทาตเว, ปทาตุํ, ปทาตเว, อาทาตุํ, อาทาตเว, ทชฺชิตุํ, ทชฺชิตเว, ทาเปตุํ, ทาเปตเว, สมาทเปตุํ, สมาทเปตเว, สนฺธาตุํ, สนฺธาตเว, สทฺทหิตุํ, สทฺทเหตุํ, สทฺทเหตเว, นิเธตุํ, นิเธตเว สนฺธาเปตุํ, นิธาเปตุํ, ปาตุํ, ปิวิตุํ, ปาตเว, ปิเวตเว, มาตุํ, มินิตุํ, ปเมตุํ, อุปเมตุํ, ยาตุํ, ยายิตุํ, ยาตเว, โอสาเยตุํ, โอสาเปตุํ, ปริโยสาเปตุํ, หาตุํ, ปหาตุํ, มารเธยฺยํ ปหาตเว [ธ. ป. ๓๔], ชหิตุํ, ปชหิตุํ, หาเปตุํ, ปหาเปตุํ, ชหาเปตุํฯ

ตพฺพมฺหิ-อกฺขาตพฺพํ, สงฺขาตพฺพํ, สงฺขฺยาตพฺพํ, คายิตพฺพํ, ญาตพฺพํ, ชานิตพฺพํ, ญาเปตพฺพํ, ชานาเปตพฺพํ, ฐาตพฺพํ, ฐเปตพฺพํ, ทาตพฺพํ, อาทาตพฺพํ, สมาทาตพฺพํ, ทาเปตพฺพํ, สมาทเปตพฺพํ, วิธาตพฺพํ, วิทหิตพฺพํ, ปาตพฺพํ, ปิวิตพฺพํ, มินิตพฺพํ, มิเนตพฺพํ, ยาตพฺพํ, ลาตพฺพํ, ปหาตพฺพํฯ

อิวณฺณสุ วิปุโพฺพ อิ-คตฺยํ, วีโต, วีตโทโส วีตโมโห [สํ. นิ. ๑.๒๔๙], อุทิโต, สมุทิโต, ทาคโมฯ

สมิโต, สเมโต, สมเวโต, อเปโต, อุเปโต, สมุเปโต, อภิโต, กีโต, กยิโต, กิณิโต, จิโต, จินิโต, อาจิโต, อุปจิโต, สญฺจิโต, ชิโต, ปราชิโต, ฑิโต, โอฑฺฑิโต, นีโต, อานีโต, วินีโต, โอณีโต, ปณีโต, นสฺส ณตฺตํฯ

ปีโต, ภีโต, มิโต, สิโต, นิสฺสิโต, ปหิโตฯ

ติมฺหิ-สมิติ, วิจิติ, นีติ, ทฺวิเตฺต อาทิวุทฺธิ, เนตฺติ, สทฺธมฺมเนตฺติ, ภีติฯ

ตุมฺหิ-สเมตา, อภิสเมตา, วิเจตา, เชตา, เนตา, วิเนตา, นิเนฺนตาฯ

ตวนฺตุ, ตาวีสุ-สเมตวา, สเมตาวี, อภิสเมตวา, อภิสเมตาวี อิจฺจาทิฯ

ตฺวาทีสุ-สเมตฺวา, อุเปตฺวา, กิณิตฺวา, วิจินิตฺวา, เชตฺวา, วิเชตฺวา, ชินิตฺวา, วิชินิตฺวา, ปราเชตฺวา, เนตฺวา, อาเนตฺวา วิเนตฺวา, นยิตฺวา, อานยิตฺวา, วินยิตฺวา, อลฺลียิตฺวา, ปฏิสลฺลียิตฺวา, สยิตฺวาฯ

ตุํ, ตเวสุ-สเมตุํ, อุเปตุํ, สมุเปตุํ, สเมตเว, เกตุํ, กิณิตุํ, เกตเว, วิเจตุํ, วิจินิตุํ, เชตุํ, วิเชตุํ, นิตุํ, อานิตุํ, วินิตุํ, เนตุํ, อาเนตุํ, วิเนตุํ, นยิตุํ, อานยิตุํ, วินยิตุํ, เนตเวฯ

ตพฺพมฺหิ-สเมตพฺพํ, เกตพฺพํ, กิณิตพฺพํ อิจฺจาทิฯ

อุวณฺณสุ-จุโต, จวิโตฯ

การิเต-จาวิโตฯ

ชุโต, ชวิโต, ถุโต, อภิตฺถุโต, อภิตฺถวิโต,

สํปุโพฺพ ธุ-วลฺลเภ, สนฺธุโต-มิโตฺตฯ ‘‘อสณฺธุตํ จิรสณฺธุเตนา’’ติปิ ปาฬิฯ

ทุ-คติยํ หึสายญฺจ, ทุโต, อุปทฺทุโตฯ

ธู-กมฺปเน, ธุโต, นิทฺธุโตฯ

ภูโต, สมฺภูโตฯ

การิเต-ภาวิโต, สมฺภาวิโต, วิภาวิโต, ปริภาวิโตฯ

ยุ-มิสฺสเน, สํยุโตฯ

รุ-สเทฺท, รุโต, ลุโต, วุโต, สํวุโต, สุสํวุโต, สุโต, วิสฺสุโตฯ

หุ-ปูชายํ, หุโตฯ

ติมฺหิ-จวนํ จุติ, ถวนํ ถุติ, ภูติ, วิภูติ, สวนํ สุติ,

ตุมฺหิ-จวิตา, จาเวตา, ชวิตา, ถวิตา, สนฺถวิตา, โสตา, สาเวตาฯ

ตวนฺตุ ตาวีสุ-จุตวา, จุตาวี, จาเวตวา, จาเวตาวี อิจฺจาทิฯ

ตฺวาทีสุ-จวิตฺวา, จวิตฺวาน, จวิตุน, ชวิตฺวา, อภิตฺถวิตฺวา, ภุตฺวา, อนุภวิตฺวา, ภาเวตฺวา, ภาวยิตฺวา, สุตฺวา, สุณิตฺวา, สาเวตฺวา, สาวยิตฺวาฯ

ตุํ, ตเวสุ-จวิตุํ, จาเวตุํ, โภตุํ, ภวิตุํ, อนุภวิตุํ, ภาเวตุํ, ภาวยิตุํ, โสตุํ, สาเวตุํฯ

หู-สตฺตายํ, โหตุํฯ ‘‘ยา อิจฺฉ ปุริโส โหตุํ [ชา. ๒.๒๒.๑๒๘๒]ฯ น โส สกฺกา น โหตุเย’’ติ [พุ. วํ. ๒.๙ ‘...เหตุเย’] ปาฬีฯ

ตพฺพมฺหิ-จวิตพฺพํ, ภวิตพฺพํ, อนุภวิตพฺพํ, ภาเวตพฺพํ, โสตพฺพํฯ ทฺวิเตฺต-โสตฺตพฺพํ, สาเวตพฺพํฯ

เอทเนฺตสุ มหาวุตฺตินา กฺวจิ เอการสฺส อิตฺตํ, คายิโต, อปจายิโต, อปจิโต วา, อุชฺฌายิโต, นิชฺฌายิโต, อภิชฺฌายิโตฯ

คายนํ คีติ, อปจายนํ อปจิติฯ

ตุมฺหิ-คายิตา, อปจายิตา, อุชฺฌายิตาฯ

ตวนฺตุ, ตาวีสุ-คายิตวา, คายิตาวี อิจฺจาทิฯ

คายิตฺวา, ฌายิตฺวา, อภิชฺฌายิตฺวาฯ

คายิตุํ, คายิตเว, อปจายิตุํ, อปจายิตเว, ฌายิตุํ, ฌายิตเว, อภิชฺฌายิตุํ, อภิชฺฌายิตเวฯ

คายิตพฺพํ, อปจายิตพฺพํ, อุชฺฌายิตพฺพํฯ

อิติ เอกพฺยญฺชนธาตูนํ ปกติรูปราสิฯ

ภูวาทิคณ

อเนกพฺยญฺชนธาตูนํ ปกติรูปานิ ตฺยาทิกเณฺฑ วิภาคนเยน ภูวาทีหิ สตฺตหิ ธาตุคเณหิ จ การิตปจฺจเยหิ จ ธาตุปจฺจเยหิ จ ยถาลาภํ วิภชิตฺวา วิตฺถาเรตพฺพานิฯ

อตฺริทํ นยทสฺสนํ –

อาส, อิส, คมุ, ทิสฯ

อาส-อุปเวสเน, จฺฉาเทสสฺเตฺต ‘นฺต มาน ตฺยาทีสู’ติ อธิกตตฺตา ตปจฺจเยสฺจฺฉาเทโส นตฺถิ, ครุํ อุปาสิโต, ปยิรุปาสิโตฯ

ตุมฺหิ-อุปาสิตา, อุปาเสตา วา, อุปาสิตวา, อุปาสิตาวี, อุปาสิตฺวา, อุปาสิตฺวาน, อุปาสิตุนฯ ‘โปฺย วา ตฺวาสฺส สมาเส’ติ ปฺยาเทเส-อุปาสิย, ปยิรุปาสิย, อุปสิยาน, อุปาสิตุํ, อุปาสิตเว, อุปาสิตโพฺพฯ

อิสุ-อิจฺฉา, กนฺตีสุ, พหุลาธิการา จฺฉาเทโส, อิจฺฉิโต, อิจฺฉิตา, อิจฺฉิตวา, อิจฺฉิตาวี, อิจฺฉิตุํ, อิจฺฉิตเว, อิจฺฉิตพฺพํฯ

การิเต-อิจฺฉาปิโต, อิจฺฉาปิตา, อิจฺฉาปิตาวี, อิจฺฉาเปตฺวา, อิจฺฉาเปตุํ, อิจฺฉาเปตเว, อิจฺฉาเปตพฺพํฯ

เอสธาตุมฺหิ-เอสิโต, ปริเยสิโต, เอสิตา, ปริเยสิตา, เอสิตวา, ปริเยสิตวา, เอสิตฺวา, ปริเยสิตฺวา, เอสิตฺวาน, ปริเยสิตฺวาน, เอสิตุํ, ปริเยสิตุํ, เอสิตเว, ปริเยสิตเว, เอสิตพฺพํ, ปริเยสิตพฺพํฯ

คมุ-คตึมฺหิ, คมิโต, คมิตา, คมิตวา, คมิตาวี, คมิตฺวา, คมิตฺวาน, คมิตุน, คมิตุํ, คมิตเว, คมิตพฺพํฯ

การิเต-คมาปิโต, คมาเปตา อิจฺจาทิฯ

ทิส-เปกฺขเน ปสฺสิโต, ปสฺสิตา, ปเสฺสตา วา, ปสฺสิตฺวา, ปสฺสิตฺวาน, ปสฺสิตุน, ปสฺสิตุํ, ปสฺสิตเว, ปสฺสิตพฺพํฯ

การิเต-ทสฺสิโต, ทสฺสยิโต, ทสฺสิตา, ทเสฺสตา, ทสฺสยิตา, ทสฺสิตวา, ทสฺสิตาวี, ทเสฺสตฺวา, ทสฺสยิตฺวา, ทเสฺสตฺวาน, ทสฺสยิตฺวาน, ทเสฺสตุํ, ทสฺสยิตุํ, ทเสฺสตพฺพํฯ

ทกฺขาเทเส-ทกฺขิโต, ทกฺขิตา, ทกฺขิตวา, ทกฺขิตาวี, ทกฺขิตฺวา, ทกฺขิตุํ, ทกฺขิตเว, ‘‘ทกฺขิตาเย อปราชิตสงฺฆ’’นฺติ [ที. นิ. ๒.๓๓๒] ปาฬิ, ทกฺขิตพฺพํฯ

ทุส-นาเส, การิเต ณิปจฺจเย –

๗๖๔. ณิมฺหิ ทีโฆ ทุสสฺส [ก. ๔๘๖; รู. ๕๔๓; นี. ๙๗๗]ฯ

ณิมฺหิ ปเร ทุสสฺส ทีโฆ โหติฯ

ทูสิโต, ทูสิตา, ทูเสตา, ทูสิตวา, ทูสิตาวี, ทูเสตฺวา, ทูเสตฺวาน, ทูสิตุน, ทูเสตุํ, ทูเสตเวฯ

ณิมฺหีติ กึ? ทุโฏฺฐฯ

อิติ ภูวาทิคโณฯ

รุธาทิคณ

ภุช, ยุช, ฉิท, ภิท, รุธฯ

๗๖๕. มํ วา รุธาทีนํ [ก. ๔๔๖; รู. ๕๐๙; นี. ๙๒๖]ฯ

รุธาทีนํ ปุพฺพนฺตสรา ปรํ มานุพนฺธ นิคฺคหีตาคโม โหติ วาฯ

ภุญฺชิโต, ภุญฺชิตา, ภุญฺชิตวา, ภุญฺชิตาวี, ภุญฺชิตฺวา, ภุญฺชิตฺวาน, ภุญฺชิตุน, ภุญฺชิตุํ, ภุญฺชิตเว, ภุญฺชิตพฺพํฯ

การิเต-โภชิโต , โภชิตา, โภเชตา วา, โภชิตวา, โภชิตาวี, โภเชตฺวา, โภชยิตฺวา, โภเชตุํ, โภเชตเว, โภเชตพฺพํ, ยุญฺชิโต, อนุยุญฺชิโต, ภุชธาตุสทิสํฯ

ฉินฺทิโต, ฉินฺทิตา, ฉิเนฺทตา วา, ฉินฺทิตวา, ฉินฺทิตาวี, ฉินฺทิตฺวา, ฉินฺทิตฺวาน, ฉินฺทิตุนฯ ปฺยาเทเส-ลตํ ทเนฺตหิ ฉินฺทิย [คเวสิตพฺพํ], ฉินฺทิยาน, สญฺฉินฺทิย, สญฺฉินฺทิยาน, ฉินฺทิตพฺพํฯ

การิเต-ฉินฺทาปิโต, ฉินฺทาเปตา อิจฺจาทิฯ

ภินฺทิโต, ภินฺทิตา, ภิเนฺทตา วา, ฉิทธาตุสทิสํฯ

รุนฺธิโต, รุนฺธิตา, รุเนฺธตา, รุนฺธิตวา, รุนฺธิตาวี, รุนฺธิตฺวา, รุนฺธิตฺวาน, รุนฺธิตุํ, รุนฺธิตเว, รุนฺธิตพฺพํฯ

การิเต-รุนฺธาปิโต, รุนฺธาปยิโต อิจฺจาทิฯ

อิติ รุธาทิคโณฯ

ทิวาทิคณ

ปท, พุธ, ตุส, ทิวุฯ

๗๖๖. ปทาทีนํ กฺวจิฯ

ปทาทีนํ กฺวจิ ยุก โหติ, ยาคโม, ‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ จวคฺคตฺตํ, ‘วคฺคลเสหิ เต’ติ ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ

ปชฺชิโต, อาปชฺชิโต, ปฏิปชฺชิโต, ปฏิปชฺชิตา, ปฏิปชฺชิตวา, ปฏิปชฺชิตาวี, ปฏิปชฺชิตฺวา, ปฏิปชฺชิตฺวาน, ปฏิปชฺชิตุน, ปฏิปชฺชิตุํ, ปฏิปชฺชิตเว, ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ

การิเต-อาปาทิโต, อุปฺปาทิโต, นิปฺผาทิโต, สมฺปาทิโต, ปฏิปาทิโต, อาปาทิตา, อาปาเทตา, อุปฺปาทิตา, อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา [อป. เถรี ๒.๓.๑๓๕], นิปฺผาทิตา, นิปฺผาเทตา, สมฺปาทิตา, สมฺปาเทตา, ปฏิปาทิตา, ปฏิปาเทตา, อาปาเทตฺวา, อุปฺปาเทตฺวา, นิปฺผาเทตฺวา, สมฺปาเทตฺวา, ปฏิปาเทตฺวา, อาปาเทตุํ, อุปฺปาเทตุํ, นิปฺผาเทตุํ, สมฺปาเทตุํ, ปฏิปาเทตุํ, อาปาเทตพฺพํ, อุปฺปาเทตพฺพํ, นิปฺผาเทตพฺพํ, สมฺปาเทตพฺพํ, ปฏิปาเทตพฺพํ, พุชฺฌิโต, พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ [มหานิ. ๑๙๒], พุชฺฌิตวา, พุชฺฌิตาวี, พุชฺฌิตฺวา, พุชฺฌิตฺวาน, พุชฺฌิตุน, พุชฺฌิตุํ, พุชฺฌิตเว, พุชฺฌิตพฺพํฯ

การิเต-โพธิโต, โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ [มหานิ. ๑๙๒], โพเธตวา, โพเธตาวี, โพธยิตฺวา, โพธยิตฺวาน, โพเธตุํ, โพเธตเว, โพเธตพฺพํ, ตุสฺสิโต, สนฺตุสฺสิโต, ตุสฺสิตา, ตุสฺสิตวา, ตุสฺสิตาวี, ตุสฺสิตฺวา, ตุสฺสิตุํ, ตุสฺสิตพฺพํฯ

การิเต-โตสิโต, โตสิตา, โตเสตา วา, โตสิตวา, โตสิตาวี, โตเสตฺวา, โตเสตุํ, โตเสตพฺพํ, ทิพฺพิโต, ทิพฺพิตา, ทิพฺพิตวา, ทิพฺพิตาวี, ทิพฺพิตฺวา, ทิพฺพิตุํ, ทิพฺพิตพฺพํฯ

อิติ ทิวาทิคโณฯ

สฺวาทิคณ

สุ, วุ, อาปฯ

สุณิโต, สุณิตา, โสตา วา, สุณิตวา, สุณิตาวี, สุณิตฺวา, สุณิตุํ, สุณิตพฺพํฯ

การิเต-สาวิโต, สาเวตา, สาเวตวา, สาเวตาวี, สาเวตฺวา, สาเวตุํ, สาเวตพฺพํ, สํวุณิโต, อาวุณิโต, สํวุณิตา, สํวุณิตฺวา, สํวุณิตุํ, สํวุณิตพฺพํ, ปาปุณิโต, ปริยาปุณิโต, ปาปุณิตา, ปริยาปุณิตา, ปาปุณิตวา, ปริยาปุณิตวา, ปาปุณิตาวี, ปริยาปุณิตาวี, ปาปุณิตฺวา ปริยาปุณิตฺวา, ปาปุณิตุํ, ปริยาปุณิตุํ, ปาปุณิตโพฺพ, ปริยาปุณิตโพฺพฯ

การิเต-ปาปิโต, ปาปิตา, ปาเปตา วา, ปาเปตฺวา, ปาเปตุํ อิจฺจาทิฯ

อิติ สฺวาทิคโณฯ

กิยาทิคโณ เอกพฺยญฺชเนสุ วุโตฺต เอวฯ

ตนาทิคณ

กร, ตนฯ

‘กโรติสฺส โข’ติ กสฺส โข, อภิสงฺขริโต, อภิสงฺขริตา, อภิสงฺขริตวา, อภิสงฺขริตาวี, กริตฺวา, กริตฺวาน, อภิสงฺขริตฺวา, อภิสงฺขริตฺวาน, อภิสงฺขริตุํ, อภิสงฺขริตพฺพํฯ

การิเต-การิโต, การาปิโต, การิตา, กาเรตา, การาปิตา, การาเปตา, การิตวา, การิตาวี, กาเรตฺวา, การาเปตฺวา, กาเรตุํ, การาเปตุํ, กาเรตพฺพํ, การาเปตพฺพํฯ

ตนิโต, ตนิตฺวา, ตนิตุํ อิจฺจาทิฯ

อิติ ตนาทิคโณฯ

จุราทิคณ

กปฺป, จินฺต, จุร, วิทฯ

กปฺป-สงฺกปฺปเน, กปฺปิโต, สงฺกปฺปิโต, กปฺปยิโต, สงฺกเปฺปตา, สงฺกปฺปยิตา, กเปฺปตวา, กเปฺปตาวี, กเปฺปตฺวา, กปฺปยิตฺวา, กเปฺปตุํ, กปฺปยิตุํ, กเปฺปตพฺพํ, กปฺปยิตพฺพํฯ

การิเต-กปฺปาปิโต อิจฺจาทิฯ

จินฺติโต, จินฺตยิโต, จิเนฺตตา, จินฺตยิตา, จินฺติตวา, จินฺติตาวี, จิเนฺตตฺวา, จินฺตยิตฺวา, จินฺติตุํ, จิเนฺตตุํ, จินฺตยิตุํ, จินฺติตพฺพํ, จิเนฺตตพฺพํฯ

การิเต-จินฺตาปิโต อิจฺจาทิฯ

โจริโต, โจรยิโต, โจเรตา, โจรยิตา อิจฺจาทิฯ

เวทิโต, เวทยิโต, เวเทตา, เวทยิตา อิจฺจาทิฯ

อิติ จุราทิคโณฯ

ติติกฺข, วีมํส, พุภุกฺข, ปพฺพตายฯ

ติติกฺขิโต, ติติกฺขิตา, ติติกฺขิตวา, ติติกฺขิตาวี, ติติกฺขิตฺวา, ติติกฺขิตุํ, ติติกฺขิตโพฺพฯ

การิเต-ติติกฺขาปิโต อิจฺจาทิฯ

วีมํสิโต, วีมํเสตา, วีมํสิตวา, วีมํสิตาวี, วีมํสิตฺวา, วีมํสิตุํ, วีมํสิตพฺพํฯ

การิเต-วีมํสาปิโต อิจฺจาทิฯ

พุภุกฺขิโต, พุภุกฺขิตา, พุภุกฺขิตวา, พุภุกฺขิตาวี, พุภุกฺขิตฺวา, พุภุกฺขิตุํ, พุภุกฺขิตพฺพํฯ

การิเต-พุภุกฺขาปิโต อิจฺจาทิฯ

ปพฺพตายิโต, ปพฺพตายิตา, ปพฺพตายิตวา, ปพฺพตายิตาวี, ปพฺพตายิตฺวา, ปพฺพตายิตุํ, ปพฺพตายิตโพฺพฯ

การิเต-ปพฺพตายาปิโต อิจฺจาทิฯ

เอวํ กุกฺกุจฺจายิโต, กุกฺกุจฺจายิตา, กุกฺกุจฺจายิตวา, กุกฺกุจฺจายิตาวี, กุกฺกุจฺจายิตฺวา, กุกฺกุจฺจายิตุํ, กุกฺกุจฺจายิตพฺพํ , ปิยายิโต, ปิยายิตฺวา, ปิยายิตุํ อิจฺจาทีนิ จ โยเชตพฺพานิฯ

อถ วิเสสราสิ วุจฺจเตฯ

๗๖๗. กตฺตริ จารเมฺภ [ก. ๕๕๖-๗; รู. ๖๐๖, ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓-๔]ฯ

อารโมฺภ นาม อาทิกฺริยา-ปฐมารโมฺภฯ กฺริยารเมฺภ วตฺตเพฺพ กตฺตริ จ ภาว, กเมฺมสุ จ โกฺต โหติ, เอเตน ปจฺจุปฺปเนฺนปิ กฺริยาสนฺตาเน ปฐมารมฺภํ ปฏิจฺจ อตีตวิสโย ตปจฺจโย วิหิโต, ยถา? ภุตฺตาวี ปวาริโตติ [ปาจิ. ๒๓๘]ฯ

ปุริโส กฏํ ปกโต, ปุริเสน กโฏ ปกโตฯ

๗๖๘. ฐาสวสสิลิสสีรุหชรชนีหิ [ก. ๕๕๖; รู. ๖๐๖, ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓-๔]ฯ

ฐาทีหิ กตฺตริ จ ภาเว, กมฺมสฺมึ จ โกฺต โหติฯ

ฐามฺหิ-อุปฏฺฐิโต ครุํ สิโสฺส, อุปฏฺฐิโต ครุ สิเสฺสนฯ

อาสมฺหิ-อุปาสิโต ครุํ สิโสฺส, อุปาสิโต ครุ สิเสฺสนฯ

วสมฺหิ-อนุวุสิโต ครุํ สิโสฺส, อนุวุสิโต ครุ สิเสฺสนฯ

สิลิส-อาลิงฺคเน, อาสิลิโฏฺฐ ปิตรํ ปุโตฺต, อาสิลิโฏฺฐ ปิตา ปุเตฺตนฯ

สีมฺหิ-อธิสยิโต อุกฺขลึ ชโน, อธิสยิตา อุกฺขลิ ชเนน, อุทฺธนํ อาโรปิตาติ อโตฺถฯ

รุหมฺหิ-อารูโฬฺห รุกฺขํ ชโน, อารูโฬฺห รุโกฺข ชเนนฯ

ชรมฺหิ-อนุชิโณฺณ วสลึ เทวทโตฺต, อนุชิณฺณา วสลี เทวทเตฺตน, อนุชาโต มาณวิกํ มาณโว, อนุชาตา มาณวิกา มาณเวนฯ

๗๖๙. คมนตฺถากมฺมกาธาเร จ [ก. ๕๕๖-๗; รู. ๖๐๖, ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓-๔]ฯ

คมนตฺถธาตูหิ อกมฺมกธาตูหิ จ ปรํ อาธาเร จ กตฺตริ จ ภาเว, กมฺมสฺมึ จ โกฺต โหติฯ

ยนฺติ เอตฺถาติ ยาตํ, อิทํ เตสํ ยาตํฯ ปทํ อกฺกมติ เอตฺถาติ ปทกฺกนฺตํ, อิทํ เตสํ ปทกฺ กนฺตํฯ อิห เต ยาตา, อยํ เตหิ ยาโต มโคฺค, อิห เตหิ ยาตํฯ

อกมฺมกมฺหิ-อิทํ เตสํ อาสิตํ ฐานํ, อิห เต อาสิตา, อิทํ เตหิ อาสิตํ ฐานํ, อิธ เตหิ อาสิตํฯ

๗๗๐. อาหารตฺถา [ก. ๕๕๖-๗; รู. ๖๐๖, ๖๒๒; นี. ๑๑๔๓-๔]ฯ

อโชฺฌหรณตฺถธาตุโต กตฺตริ จ ภาเว, กมฺมสฺมึ จ อาธาเร จ โกฺต โหติฯ

อิห เต ภุตฺตา, อสิตา, ปีตา, ขายิตา, สายิตาฯ อิมานิ เตหิ ภุตฺตานิ, อสิตานิ, ปีตานิ, ขายิตานิ, สายิตานิฯ อิห เตสํ ภุตฺตํ, อสิตํ, ปีตํ, ขายิตํ, สายิตํฯ อิทํ เตสํ ภุตฺตํ ฐานํ, อสิตํ ฐานํ, ปีตํ ฐานํ, ขายิตํ ฐานํ, สายิตํ ฐานํฯ

อิติ ตาทิปจฺจยราสิฯ

อนียปจฺจยราสิ

‘ภาวกมฺมสุ ตพฺพานียา’ติ อนีโย, อนุภุยฺยตีติ อนุภวนีโยฯ

อาการนฺตสฺมา ปรสฺสรโลโป, กฺวจิ ยาคโม, อุปฏฺฐานีโย, ทานีโย, ปทหตีติ ปธานีโย-โย คาวจโร, ปาตพฺพนฺติ ปานียํ, สายิตุํ อรหตีติ สายนียํ, ปฏิสายนียํ, ปหานียํ, อภิตฺถวนียํ, โสตพฺพนฺติ สวนียํ, หุตพฺพนฺติ หวนียํ, อุปาสนีโย, อภิกฺกมิตโพฺพติ อภิกฺกมนีโย, รเญฺชตีติ รชฺชนีโย, คนฺตโพฺพติ คมนีโย, วุจฺจตีติ วจนีโยฯ

กร, ตร, ถร, ธร, สร, หรฯ

๗๗๑. รา นสฺส โณ [ก. ๕๔๙; รู. ๕๕๐; นี. ๑๑๓๕]ฯ

รการนฺตธาตุมฺหา ปรสฺส ปจฺจยนการสฺส โณ โหติฯ

กตฺตพฺพนฺติ กรณียํ, ตริตพฺพนฺติ ตรณียํ, อตฺถริตพฺพนฺติ อตฺถรณียํ, ธาเรตพฺพนฺติ ธารณียํ, สาเรตพฺพนฺติ สารณียํ, หริตพฺพนฺติ หรณียํ อิจฺจาทิฯ

รุนฺธิตพฺพนฺติ รุนฺธนียํ, ภุญฺชิตพฺพนฺติ ภุญฺชนียํ, โภชนียํ, ปริโภชนียํ, โยเชตพฺพนฺติ โยชนียํ, ทิพฺพิตพฺพนฺติ ทิพฺพนียํ, พุชฺฌิตพฺพนฺติ พุชฺฌนียํ, ปาปุณิตพฺพนฺติ ปาปนียํ, ญาเปตพฺพนฺติ ญาปนียํ, จินฺเตตพฺพนฺติ จินฺตนียํ, วชฺเชตพฺพนฺติ วชฺชนียํ, ติติกฺขิตพฺพนฺติ ติติกฺขนียํ, วีมํสิตพฺพนฺติ วีมํสนียํ อิจฺจาทิฯ

อิติ อนียปจฺจยราสิฯ

นฺต, มานปจฺจยราสิ

อถ นฺต, มานปจฺจยา วุจฺจเนฺตฯ

๗๗๒. โนฺต กตฺตริ วตฺตมาเน [ก. ๕๖๕; รู. ๖๔๖; นี. ๑๑๕๗]ฯ

วตฺตมาโน วุจฺจติ ปจฺจุปฺปโนฺน, วตฺตมาเน กาเล กฺริยตฺถา ปรํ กตฺตริ โนฺต โหติฯ

ภู-สตฺตายํ, ‘กตฺตริ โล’ติ อปจฺจโย, ‘ยุวณฺณานเมโอปจฺจเย’ติ โอวุทฺธิ, ภวตีติ โภโนฺต-ปุริโส, โภนฺตํกุลํ, โภนฺตี-อิตฺถีฯ

ปุน ‘เอโอนมยวา สเร’ติ โอสฺส อวาเทโส, ภวํปุริโส, ภวนฺตํ-กุลํ, ภวนฺตี, ภวตี, โภตี วา-อิตฺถีฯ

๗๗๓. มาโน [ก. ๕๖๕; รู. ๖๔๖; นี. ๑๑๕๗]ฯ

วตฺตมาเน กาเล กฺริยตฺถา ปรํ กตฺตริ มาโน โหติฯ

ภวมาโน-ปุริโส, ภวมานํ-กุลํ, ภวมานา-อิตฺถีฯ

๗๗๔. ภาวกเมฺมสุ จ [ก. ๕๖๕; รู. ๖๔๖; นี. ๑๑๕๗]ฯ

วตฺตมาเน กาเล กฺริยตฺถา ปรํ ภาว, กเมฺมสุ จ มาโน โหติฯ ‘โกฺย ภาวกเมฺมสู...’ติ ยปจฺจโยฯ

อนุภูยเตติ อนุภูยมาโน โภโค ปุริเสน, อนุภูยมานา สมฺปตฺติ, อนุภูยมานํ สุขํฯ

ยสฺส ทฺวิตฺตํ, อนุภุยฺยมาโนฯ

๗๗๕. เต สฺสปุพฺพานาคเตฯ

อนาคเต กาเล วตฺตเพฺพ เต นฺต, มานปจฺจยา สฺสปุพฺพา โหนฺติฯ

ภวิสฺสตีติ ภวิสฺสโนฺต [รู. ๔๐๓-ปิเฎฺฐ รูปวิธิ ปสฺสิตโพฺพ] -ปุริโส, ภวิสฺสนฺตํ-กุลํ, ภวิสฺสนฺตี-วิภตฺติ, ภวิสฺสตี วา, ภวิสฺสมาโน, ภวิสฺสมานํ, ภวิสฺสมานาฯ

กเมฺม-อนุภูยิสฺสมาโนฯ

๗๗๖. มานสฺส มสฺสฯ

มานปจฺจยสฺส มสฺส กฺวจิ โลโป โหติฯ

นิสิโนฺน วา สยาโน [ขุ. ปา. ๙.๙] วา, สโต สมฺปชาโน [ที. นิ. ๑.๒๑๗], นิจฺจํ นโลโปฯ

ปญฺญายโนฺต , ปญฺญายมาโนฯ

กเมฺม-วิญฺญายมาโนฯ

การิเต-ญาเปโนฺต, ญาปยโนฺต, ญาปยมาโนฯ

กเมฺม-ญาปียมาโนฯ

กิยาทิคเณ-ชานโนฺต, ชานมาโนฯ

การิเต-ชานาเปโนฺต, ชานาปยมาโนฯ

กเมฺม-ชานาปียมาโนฯ

ติฎฺฐํ, ติฎฺฐโนฺต, ติฎฺฐมาโน, สณฺฐหํ, สณฺฐหโนฺต, สณฺฐหมาโนฯ

กเมฺม-อุปฎฺฐียมาโนฯ

การิเต-ปติฎฺฐาเปโนฺต, ปติฎฺฐาปยโนฺต, ปติฎฺฐาปยมาโนฯ

กเมฺม-ปติฎฺฐาปียมาโนฯ

เทโนฺต, ททโนฺต, ทชฺชโนฺต, สมาทิยโนฺต, ททมาโน, ทชฺชมาโน, สมาทียมาโนฯ

กเมฺม-ทียมาโน, ทิยฺยมาโนฯ

การิเต-ทาเปโนฺต, ทาปยโนฺต, สมาทปยโนฺต, รโสฺสฯ

กเมฺม-ทาปียมาโน, สมาทาปียมาโนฯ

นิเธโนฺต, นิทหโนฺต, นิทหมาโน, นิธิยฺยมาโน, นิธาเปโนฺต, นิธาปยโนฺต, นิธาปยมาโน, นิธาปียมาโน, ยายโนฺตฯ ยายนฺต'มนุยายนฺติ [ชา. ๒.๒๒.๑๗๕๓], ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค [ชา. ๒.๒๒.๕๖๖]ฯ วายโนฺต, วายมาโน, นิพฺพายโนฺต, ปรินิพฺพายโนฺต, นิพฺพายมาโน, นิพฺพาเปโนฺต, นิพฺพาปยมาโน , นิพฺพาปียมาโน, โอสายโนฺต, โอสาเปโนฺต, โอสาปยโนฺต, ปหายโนฺต, ปหายมาโน, ชหโนฺต, ชหมาโน, ปหียมาโน, ปหิยฺยมาโน, ชหี

ยมาโน, หาเปโนฺต, หาปยโนฺต, หาปยมาโน, ชหาเปโนฺต, ชหาปยโนฺต, ชหาปยมาโน, หาปียมาโน, ชหาปียมาโนฯ

อิวเณฺณสุ-วิกฺกยโนฺต, วิกฺกิณโนฺต, วินิจฺฉยโนฺต, วินิจฺฉินโนฺต, นิโต จสฺส โฉฯ

อาจยโนฺต, อาจินโนฺต, ชยโนฺต, ชินโนฺต, เฑโนฺต, เฑมาโน, เนโนฺต, วิเนโนฺต, นยโนฺต, วินยโนฺต, นยมาโน, นิยฺยมาโน, นยาเปโนฺต, นยาปยมาโน, เสโนฺต, สยโนฺต, เสมาโน, สยมาโน, สยาโน วา, ปหิณโนฺต, ปหิณมาโนฯ

อุวเณฺณสุ-จวโนฺต, จวมาโน, ฐานา จาวโนฺต, จาวยโนฺต, จาวยมาโน, ชวโนฺต, ชวมาโน, อภิตฺถวโนฺต, อภิตฺถวมาโน, อภิตฺถวียมาโน, สนฺธวโนฺต, สนฺธวมาโน, ธุนโนฺต, นิทฺธุนโนฺต, ธุนมาโน, นิทฺธุนมาโน, ปุนโนฺต, รวโนฺต, ลุนโนฺต, อาวุณโนฺต, ปสวโนฺต, วิสฺสวโนฺตฯ

กเมฺม-สุยฺยมาโนฯ

การิเต-สาเวโนฺต, สาวยโนฺตฯ

สฺวาทิคเณ-สุณโนฺต, สุณมาโนฯ

การิเต-สุณาเปโนฺต, สุณาปยโนฺตฯ

หุ-ปูชายํ, ชุโหโนฺตฯ

ปปุโพฺพ ปหุเตฺต, ปโหโนฺต, สมฺปโหโนฺตฯ

หู-สตฺตายํ, โหโนฺตฯ

เอทเนฺตสุ-เอโนฺต ฯ อตฺถํ เอนฺตมฺหิ สูริเย [ชา. ๒.๒๒.๒๑๘๗ (อตฺถงฺคตมฺหิ)], สเมโนฺต, อภิสเมโนฺต, ขายโนฺต, ขายมาโน, คายโนฺต, คายมาโน, คายียมาโน, คายาเปโนฺต, คายาปยโนฺต, อปจายโนฺต, ธมฺมํ อปจายมาโน, ฌายโนฺต, ฌายมาโน, ปชฺฌายโนฺต, อุชฺฌายโนฺต, นิชฺฌายโนฺต, อภิชฺฌายโนฺตฯ

การิเต-ฌาเปโนฺต, อุชฺฌาเปโนฺต, ยโลโปฯ

ภายโนฺต, ภายมาโน, สาลิํ ลายโนฺต, ลายมาโน, จีวรํ วายโนฺต, วายมาโนฯ

กิเล-กีฬายํ เปมเน จ, เกลายโนฺต, เกลายมาโน, จาเลโนฺต ปิยายโนฺตติ วา อโตฺถฯ

คิเล-เคลเญฺญ, คิลายโนฺตฯ

จิเน-อวมญฺญเน, จินายโนฺตฯ

ปเล-คติยํ, ปลายโนฺตฯ

มิเล-หานิยํ, มิลายโนฺตฯ

สงฺกเส-นิวาเส, สงฺกสายนฺต อิจฺจาทิฯ

อเนกพฺยญฺชเนสุ-อส-ภุวิ, ‘‘นฺตมานานฺตนฺติยิยุํสฺวาทิโลโป’’ติ นฺต, มาเนสุ อาทิโลโป, สนฺต, สมาโน, อุปาสนฺต, อุปาสมาโน, อุปาสียมาโน, อิจฺฉนฺต, อิจฺฉมาโน, อิจฺฉียมาโน, คจฺฉนฺต, คจฺฉมาโน, คจฺฉียมาโนฯ

ยสฺส ปุพฺพรูปเตฺต-คมฺมมาโน, อธิคมฺมมาโน, อนาคเต สฺสปฺโพฺพ- ‘‘ลภ วส ฉิท คม ภิท รุทานํ จฺฉง’’อิติ เสฺสน สห ธาตฺวนฺตสฺส โจฺฉ, คจฺฉนฺต, คมิสฺสนฺต, คจฺฉมาโน, คมิสฺสมาโน, ชิรนฺต, ชิรมาโน, ชิยฺยนฺต, ชิยฺยมาโน, ทหนฺต, ทหมาโนฯ

ทหสฺส ทสฺส โฑ, ฑหนฺต, ฑหมาโนฯ

กเมฺม-ฑยฺหมาโนฯ

ทิส-เปกฺขเน, ปสฺสนฺต, ปสฺสมาโน, ปสฺสียมาโนฯ

การิเต-ทเสฺสนฺต, ทสฺสยนฺต, ทสฺสยมาโนฯ

ลภนฺต, ลภมาโนฯ

กเมฺม ปุพฺพรูปํ, ลพฺภมาโน, อุปลพฺภมาโนฯ

อนาคเต-ลจฺฉนฺต, ลภิสฺสนฺต, ลจฺฉมาโน, ลภิสฺสมาโนฯ

มรนฺต, มรมาโน, มิยนฺต, มิยมาโนฯ

ยมุ-อุปรเม, นิยมนฺต, สญฺญมนฺต, สญฺญมมาโน, นิยจฺฉนฺตฯ

การิเต-นิยาเมนฺตฯ

รุทนฺต, โรทนฺต, โรทมาโนฯ

อนาคเต-รุจฺฉนฺต, โรทิสฺสนฺต, รุจฺฉมาโน, โรทิสฺสมาโนฯ

วจนฺต, วจมาโนฯ

กเมฺม ‘อสฺสู’ติ อุตฺตํ, วุจฺจมาโนฯ

การิเต-วาเจนฺต, วาจยนฺต, วาจยมาโนฯ

กเมฺม-วาจียมาโนฯ

อนาคเต-‘วจ ภุช มุจ วิสานํ กฺขง’อิติ เสฺสน สห ธาตฺวนฺตสฺส กฺขาเทโส, วกฺขนฺต, วกฺขมาโน, วทนฺต, วทมาโน, โอวทนฺต, โอวทมาโน, วชฺชนฺต, วชฺชมาโนฯ

กเมฺม-วทียมาโน, โอวทียมาโน, โอวชฺชมาโนฯ

การิเต-เภริํ วาเทนฺต, วาทยมาโนฯ

วสนฺต วสมาโนฯ

กเมฺม ปุพฺพรูปตฺตํ, อุปวสฺสมาโนฯ

วาเสนฺต, วาสยนฺตฯ

อนาคเต-วจฺฉนฺต, วสิสฺสนฺต, วจฺฉมาโน, วสิสฺสมาโนฯ

ปวิสนฺต, ปวิสมาโนฯ

กเมฺม-ปวิสียมาโนฯ

อนาคเต-ปเวกฺขนฺต, ปวิสิสฺสนฺต, ปเวกฺขมาโน, ปวิสิสฺสมาโน อิจฺจาทิฯ

รุธาทิมฺหิ-รุนฺธนฺต, รุนฺธมาโนฯ

กเมฺม-รุนฺธียมาโนฯ

ปุพฺพรูปเตฺต-รุชฺฌมาโนฯ

โรเธนฺต, โรธมาโน, โรธียมาโนฯ

ฉินฺทนฺต, ฉินฺทมาโน, ฉินฺทียมาโน, ฉิชฺชมาโน, ฉินฺทาเปนฺต, ฉินฺทาปยนฺตฯ

อนาคเต-เฉจฺฉนฺต, ฉินฺทิสฺสนฺต, เฉจฺฉมาโน, ฉินฺทิสฺสมาโนฯ

ภินฺทนฺต, ภินฺทมาโน, ภินฺทียมาโน, ภิชฺชมาโน, เภจฺฉนฺต, ภินฺทิสฺสนฺต, เภจฺฉมาโน, ภินฺทิสฺสมาโนฯ

ภุญฺชนฺต, ภุญฺชมาโนฯ

กเมฺม-ภุญฺชียมาโนฯ

ปุพฺพรูปเตฺต-ภุชฺชมาโนฯ

โภเชนฺต, โภชยนฺต, โภชยมาโน, โภชียมาโนฯ

อนาคเต-โภกฺขนฺต , ภุญฺชิสฺสนฺต, โภกฺขมาโน, ภุญฺชิสฺสมาโนฯ

มุญฺจนฺต, มุญฺจมาโน, มุญฺจียมาโน, มุจฺจมาโนฯ

อนาคเต-โมกฺขนฺต, มุญฺจิสฺสนฺต, โมกฺขมาโน, มุญฺจิสฺสมาโน อิจฺจาทิฯ

ทิวาทิมฺหิ สุทฺธกตฺตุรูปํ สุทฺธกมฺมรูปญฺจ ปุพฺพรูเป สทิสเมว, ทิพฺพนฺต, ทิพฺพมาโน, ทิพฺพียมาโนฯ

ปุพฺพรูปเตฺต-ทิพฺพมาโนฯ

ฉิชฺชโนฺต, ฉิชฺชมาโน, เฉทาเปโนฺต, เฉทาปยมาโนฯ

พุชฺฌโนฺต, พุชฺฌมาโน, พุชฺฌียมาโน, โพเธโนฺต, โพธยโนฺต, โพธยมาโนฯ

มุจฺจโนฺต, มุจฺจมาโน, โมเจโนฺต, โมจยโนฺต, โมจยมาโน, โมจียมาโนฯ

ยุชฺชโนฺต, ยุชฺชมาโน อิจฺจาทิฯ

สฺวาทิมฺหิ-สุณโนฺต, สุณมาโนฯ

กเมฺม-สุยฺยมาโนฯ

การิเต-สาเวโนฺต, สาวยโนฺต, สาวยมาโนฯ

ปาปุณโนฺต, ธมฺมํ ปริยาปุณโนฺต, ปริยาปุณมาโน, ปาปุณียมาโน, ปาปียมาโนฯ

การิเต-ปาเปโนฺต, ปาปยโนฺต, ปาปยมาโนฯ

ปริ, สํปุโพฺพ-ปริสมาเปโนฺต, ปริสมาปยโนฺต, ปริสมาปยมาโน, ปริสมาปียมาโนฯ

สกฺกุณโนฺต, อาวุณโนฺต อิจฺจาทิฯ

กิยาทิมฺหิ-กิณโนฺต, กิณาเปโนฺต, วิกฺกยโนฺต อิจฺจาทิฯ

ตนาทิมฺหิ-ตโนโนฺต , กโรโนฺต, กุพฺพโนฺต, กุพฺพมาโน, กฺรุพฺพโนฺต, กฺรุพฺพมาโน, กุรฺมาโน, กยิรโนฺต, กยิรมาโนฯ

กเมฺม-กรียมาโน, กยฺยมาโน, ‘ตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยญา’ติ ธาตฺวนฺตสฺส ยาเทโสฯ

สงฺขโรโนฺต, อภิสงฺขโรโนฺตฯ

การิเต-กาเรโนฺต, การยโนฺต, การยมาโน, การียมาโนฯ

สโกฺกโนฺต อิจฺจาทิฯ

จุราทิมฺหิ-โจเรโนฺต, โจรยโนฺต, โจรยมาโน, เถเนโนฺต, เถนยโนฺต, เถนยมาโน, จิเนฺตโนฺต, จิเนฺตยโนฺต, จินฺตยมาโน, จินฺตียมาโน, จินฺตาเปโนฺต, จินฺตาปยโนฺต, จินฺตาปยมาโน, จินฺตาปียมาโน อิจฺจาทิฯ

ติติกฺขโนฺต, ติติกฺขมาโน, ติติกฺขียมาโน, ติติกฺขาเปโนฺต, ติติกฺขาปยโนฺต, ติติกฺขาปยมาโน, วีมํสโนฺต, ติกิจฺฉโนฺต, จิกิจฺฉโนฺต, วิจิกิจฺฉโนฺตฯ

ภุญฺชิตุํ อิจฺฉตีติ พุภุกฺขโนฺต, ฆสิตุํ อิจฺฉตีติ ชิฆจฺฉโนฺต, ปาตุํ ปริภุญฺชิตุํ อิจฺฉตีติ ปิปาสโนฺต, โคตฺตุํ สํวริตุํ อิจฺฉตีติ ชิคุจฺฉโนฺต, หริตุํ ปริเยสิตุํ อิจฺฉตีติ ชิคีสโนฺต, วิเชตุํ อิจฺฉตีติ วิชิ

คีสโนฺตฯ

ปพฺพโต วิย อตฺตานํ จรตีติ ปพฺพตายโนฺต, ปพฺพตายมาโน, ปิยายโนฺต, เมตฺตายโนฺตอิจฺจาทีนิ จ โยเชตพฺพานิฯ

อิติ นฺต, มานปจฺจยราสิฯ

ณฺยาทิปจฺจยราสิ

อถ ณฺย, ย, ยกปจฺจยนฺตา วุจฺจเนฺตฯ

๗๗๗. ฆฺยณฯ

ภาว, กเมฺมสุ ฆ, ณานฺพโนฺธ ยปจฺจโย โหติฯ ฆานุพโนฺธ 'กคาจชานํ ฆานุพเนฺธ'ติอาทีสุ วิเสสนโตฺถฯ ณานุพโนฺธ วุทฺธิทีปนโตฺถฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

อนุภวิตโพฺพติ อนุภาวิโย โภโค ปุริเสน, อนุภาวิยํ สุขํ, อนุภาวิยา สมฺปตฺติฯ

๗๗๘. อาเสฺส จฯ

อาทนฺตธาตูนํ อาสฺส เอ โหติ ฆฺยณมฺหิฯ จสเทฺทน อิวณฺณธาตูนํ อาคมอีการสฺส จ เอตฺตํฯ

อกฺขาตพฺพํ กเถตพฺพนฺติ อเกฺขยฺยํฯ

ยสฺส ทฺวิตฺตํ, สงฺขาตพฺพนฺติ สเงฺขยฺยํ, สงฺขาตุํ อสกฺกุเณยฺยนฺติ อสเงฺขยฺยํ, คายิตพฺพนฺติ เคยฺยํ-สคาถกํ สุตฺตํ, ฌายิตุํ อรหตีติ เฌยฺยํ, ฌายนียํ, อปจายิตุํ อรหตีติ อปเจยฺยํ, ญาตุํ อรหตีติ เญยฺยํ, อาชานิตุํ อรหตีติ อเญฺญยฺยํ, วิเญฺญยฺยํ, อภิเญฺญยฺยํ, ปริเญฺญยฺยํฯ

อีอาคเม-ชานิยํ, วิชานิยํ, อีสฺส รโสฺสฯ

ชาเนยฺยํ, วิชาเนยฺยํ, อธิฏฺฐาตพฺพนฺติ อธิเฏฺฐยฺยํ, อธิฏฺฐเหยฺยํ, ทาตพฺพนฺติ เทยฺยํ, อาทาตพฺพนฺติ อาเทยฺยํ, สทฺทหิตุํ อรหตีติ สทฺทเหยฺยํ, วิธาตุํ อรหตีติ วิเธยฺยํ, น วิเธยฺยํ อวิเธยฺยํ-อนตฺตลกฺขณํ, มารสฺส อาณา ทหติ เอตฺถาติ มารเธยฺยํ, มจฺจุเธยฺยํ, สนฺนิหิตพฺพนฺติ สนฺนิเธยฺยํ, อภิธาตพฺพํ กเถตพฺพนฺติ อภิเธยฺยํ, ปิทหิตพฺพนฺติ ปิเธยฺยํ, อโลโป, อปิเธยฺยํ วา, ปาตพฺพนฺติ เปยฺยํ, มิเนตพฺพนฺติ เมยฺยํ, ปเมตพฺพนฺติ ปเมยฺยํ, อุเปจฺจ มินิตุํ อรหตีติ อุปเมยฺยํ, หาตพฺพนฺติ เหยฺยํ, ปเหยฺยํ, ปชเหยฺยํฯ

อิวเณฺณสุ-อชฺฌายิตพฺพนฺติ อเชฺฌยฺยํ, อธิเยยฺยํ, อุเปตพฺพนฺติ อุเปยฺยํ, วิกฺกิณิตพฺพนฺติ วิเกฺกยฺยํ, วิกฺกายิยํ, วิกฺกาเยยฺยํ, วิกฺกิเณยฺยํ วา, วิจินิตพฺพนฺติ วิเจยฺยํ, วิจิเนยฺยํ, เชตพฺพนฺติ เชยฺยํ, วิเชยฺยํ, เนตพฺพนฺติ เนยฺยํ, วิเนยฺยํ, อธิสยิตพฺพนฺติ อธิเสยฺยํ, ปหิตพฺพนฺติ ปาเหยฺยํ, ปหิเณยฺยํ วาฯ

อุวเณฺณสุ วุทฺธิอาวาเทโส, กุ-สเทฺท, กุยฺยตีติ กาเวยฺยํฯ

อีสฺส อภาเว วสฺส พตฺตํ รโสฺส จ, กพฺยํฯ

ปุพฺพรูปเตฺต กพฺพํ, จาเวตพฺพนฺติ จาเวยฺยํ, ชวิตพฺพนฺติ ชเวยฺยํ, อภิตฺถวิตพฺพนฺติ อภิตฺถเวยฺยํ, ภวิตุํ อรหตีติ ภพฺพํฯ ชุโหตพฺพนฺติ หพฺยํ-สปฺปิฯ

เอทเนฺตสฺ-อปจายิตพฺพนฺติ อปเจยฺยํ, อปจายิยํฯ

เว-ตนฺตสนฺตาเน, เวตพฺพนฺติ เวยฺยํฯ

วจ, ภช, ภุช, ยุชาทีหิ ฆฺยณฺปจฺจโยฯ

๗๗๙. กคา จชานํ ฆานุพเนฺธ [ก. ๖๒๓; รู. ๕๕๔; นี. ๑๒๒๙]ฯ

จ, ชานํ ธาตฺวนฺตานํ ก, คา โหนฺติ ฆานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเรฯ

วตฺตพฺพนฺติ วากฺยํ, วากฺกํ, วาจฺจํ, วาเจยฺยํ วาฯ

ภช-เสวายํ, ภชิตพฺพนฺติ ภาคฺยํ, ภคฺคํ, ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภคฺยํ, โภคฺคํ, ยุญฺชิตพฺพนฺติ โยคฺยํ, โยคฺคํฯ

๗๘๐. วทาทีหิ โย [ก. ๕๔๑; รู. ๕๕๒; นี. ๑๑๒๖]ฯ

วทาทีหิ ภาว, กเมฺมสุ พหุลํ โย โหติฯ

ภุญฺชิภพฺพนฺติ โภชฺชํ, ขาทิตพฺพนฺติ ขชฺชํ, วิตฺทิตพฺพนฺติ วิตฺชฺชํ, ปนฺทิตพฺพนฺติ ปนฺชฺชํ, ปชฺชิตพฺพนฺติ ปชฺชํ, มชฺชติ เอเตนาติ มชฺชํฯ

มุท-หาเส, ปโมทติ เอเตนาติ ปาโมชฺชํ, วทียตีติ วชฺชํฯ

วธ-หึสายํ, วธิตพฺพนฺติ วชฺฌํ, วิชฺฌิตพฺพนฺติ วิชฺฌํ, ปุนนฺติ สุชฺฌนฺติ สตฺตา เอเตนาติ ปุญฺญํ, นาคโมฯ

วิหญฺญเต วิหญฺญํ, วปียเตติ วปฺปํ, สุปนํ โสปฺปํ, ลภิตพฺพนฺติ ลพฺภํ, คนฺตพฺพนฺติ คมฺมํ, ทมิตุํ อรหตีติ ทมฺมํ, รมิตพฺพนฺติ รมฺมํ, อภิรมฺมํ, นิสามียเต นิสมฺมํ, วิสมียเต วิสมฺมํ, ผุสียเตติ ผโสฺส, อุสฺส อตฺตํฯ

สาสิตโพฺพติ สิโสฺส, ‘สาสสฺส สิสา’ติ สิตฺตํฯ

คห, คุห, ครห, ทุห, วห, สหฯ

๗๘๑. คุหาทีหิ ยก [ก. ๕๔๑; รู. ๕๕๒; นี. ๑๑๒๖]ฯ

เอเตหิ ภาว, กเมฺมสุ พหุลํ ยก โหติ, หสฺส วิปลฺลาโสฯ

คเหตพฺพนฺติ คยฺหํ, คุหิตพฺพนฺติ คุยฺหํฯ

ครห-นินฺทายํ, ครหิตพฺพนฺติ คารยฺหํ, ทุหิตพฺพนฺติ ทุยฺหํ, วหิตพฺพนฺติ วยฺหํฯ

สห-สาหเส, สหิตพฺพนฺติ สยฺหํ, ปสยฺหํฯ

๗๘๒. กิจฺจ ฆจฺจ ภจฺจ คพฺพ ลฺยา [‘…พพฺพเลยฺยา’ (พหูสุ)]ฯ

เอเต สทฺทา ยปจฺจยนฺตา สิชฺฌนฺติ, อิมินา ยปจฺจยํ กตฺวา เตน สห กรสฺส กิจฺจํ, หนสฺส ฆจฺจํ, ภรสฺส ภจฺจํ, คุสฺส คพฺพํ, ลิสฺส ลฺยตฺตํ กตฺวา สิชฺฌนฺติฯ

กรียเตติ กิจฺจํ, กิจฺจยํ วา, หญฺญเตติ ฆจฺจํ, หจฺจํ วา, ภรียเตติ ภจฺจํฯ

คุ-ทเพฺพ, คุยเต คพฺพํ, ปฏิสลฺลียเต ปฏิสลฺยํฯ

วิเสสวิธานํ –

ภร-ภรเณ, ภริตพฺพนฺติ ภาริยํ, หริตพฺพนฺติ หาริยํ, ภาเชตพฺพนฺติ ภาชิยํ, ภาเชยฺยํ, อุปาสิตพฺพนฺติ อุปาสิยํ, อิจฺฉิตพฺพนฺติ อิเจฺฉยฺยํ, อธิคนฺตพฺพนฺติ อธิคเมยฺยํ อิจฺจาทิฯ

รุนฺธิตพฺพนฺติ รุเนฺธยฺยํ, ฉินฺทิตพฺพนฺติ ฉิเนฺทยฺยํ, เฉชฺชํ อิจฺจาทิฯ

ทิพฺพิตพฺพนฺติ ทิเพฺพยฺยํ, ทิพฺพํ, พุชฺฌิตพฺพนฺติ พุเชฺฌยฺยํ, โพเธยฺยํ, โพชฺฌํ อิจฺจาทิฯ

โสตพฺพนฺติ สุเณยฺยํ, ปาปุณิตพฺพนฺติ ปาปุเณยฺยํ, สกฺกุณิตพฺพนฺติ สกฺกุเณยฺยํ, น สกฺกุเณยฺยํ อสกฺกุเณยฺยํ อิจฺจาทิฯ

ตนิตพฺพนฺติ ตาเนยฺยํ, ตญฺญํ, กาตพฺพนฺติ การิยํ, กยฺยํฯ

โจเรตพฺพนฺติ โจเรยฺยํ, เถนียเต เถยฺยํ, นสฺส ปรรูปตฺตํ, จิเนฺตตพฺพนฺติ จิเนฺตยฺยํ, น จิเนฺตยฺยํ อจิเนฺตยฺยํ, อจินฺติยํ, มเนฺตยฺยํ, มนฺติยํ, เวทิยํ, เวเทยฺยํ อิจฺจาทิฯ

ติติเกฺขยฺยํ, วีมํเสยฺยํ อิจฺจาทิ จ โยเชตพฺพานิฯ

อิติ ณฺยาทิปจฺจยราสิฯ

ออาทิปจฺจยราสิ

อถ อ, อณ, ฆก, ฆณปจฺจยนฺตา วุจฺจเนฺตฯ

๗๘๓. ภาวการเกสฺวฆณฆก [‘ภาวการเกสฺวฆณฆกา’ (พหูสุ)]ฯ

ภาเว ฉสุ การเกสุ จ กฺริยตฺถา ปรํ อ, ฆณ, ฆกปจฺจยา โหนฺติ กมฺมาทิมฺหิ วา อกมฺมาทิมฺหิ วาฯ

๗๘๔. กฺวจณฯ

กมฺมุปปทมฺหา กฺริยตฺถา ปรํ กตฺตริ เอว กฺวจิ อณ โหติฯ

อ, อณ, ฆก, ฆณฯ

อมฺหิ ตาว –

อคฺคํ ชานาตีติ อคฺคโญฺญ, วํสํ ชานาตีติ วํสโญฺญ, มเคฺค ติฏฺฐตีติ มคฺคโฏฺฐ-ปุริโส, มคฺคฏฺฐา-อิตฺถี, มคฺคฏฺฐํ-ญาณํฯ เอวํ ผลโฏฺฐ, ถลโฏฺฐ, ชลโฏฺฐ, ปพฺพตโฏฺฐ, ภูมโฏฺฐฯ

โค วุจฺจติ ญาณํ สโทฺท จ, ควํ ตายติ รกฺขตีติ โคตฺตํ, ปริโต ภยํ ตายติ รกฺขตีติ ปริตฺตํ, อนฺนํ เทตีติ อนฺนโทฯ เอวํ วตฺถโท, วณฺณโท, ยานโท, สุขโท, ทีปโท, จกฺขุโท, ทายํ อาททาตีติ ทายาโท, ปารํ คนฺตุํ เทตีติ ปารโท-รโสฯ

อนฺนํ ททาตีติ อนฺนทโท, ทฺวิตฺตํ ปุพฺพสฺส รโสฺส จฯ

ปุรินฺทโท, มหาวุตฺตินา ปุรสเทฺท อสฺส อิตฺตํ พินฺทาคโม จฯ

สพฺพํ ททาตีติ สพฺพทโท, สจฺจํ สเนฺธตีติ สจฺจสโนฺธ, ชนํ สเนฺธตีติ ชนสโนฺธฯ

กกุ วุจฺจติ คุณราสิ, กกุํ สเนฺธตีติ กกุสโนฺธ, คาโวปาติ รกฺขตีติ โคโป-ปุริโส, โคปสฺส ภริยา โคปีฯ

กสฺสํ วุจฺจติ เขตฺตํ, กสฺสํ ปาติ รกฺขตีติ กสฺสโปฯ

ภู วุจฺจติ ปถวี, ภุํ ปาติ รกฺขตีติ ภูโปฯ เอวํ ภูมิโปฯ

ปาเทน มูเลน ปถวีรสํ อาโปรสญฺจ ปิวตีติ ปาทโป, สุฏฺฐุ ภาติ ทิพฺพตีติ สุโภ, น มมายตีติ อมโม, เทฺว อนเตฺถ ลาติ คณฺหาตีติ พาโล, พหุํ ลาติ คณฺหาตีติ พหุโล, ราหุ วิย ลาติ คณฺหาตีติ ราหุโล, อาทีนํ

ทุกฺขํ วาติ พนฺธตีติอาทีนโว, อณฺณํ อุทกราสึ วาติ พนฺธตีติ อณฺณโว อิจฺจาทิฯ

อณมฺหิ –

๗๘๕. อาสฺสาณาปิมฺหิ ยุกฯ

ณาปิวชฺชิเต ณานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร อาทนฺตสฺส ธาตุสฺส อเนฺต ยุก โหติ, ยาคโมติ อโตฺถฯ

ญาตโพฺพ พุชฺฌิตโพฺพติ ญาโย-ยุตฺติ, ญายติ อมตํ ปทํ เอเตนาติ ญาโย-อริยมโคฺค, ปฏิจฺจ ติฏฺฐตีติ ปติฏฺฐาโย, ทาตโพฺพติ ทาโย-อามิสทาโย, ธมฺมทาโย, ขีรํ ปิวตีติ ขีรปาโย, ธญฺญํ มินาตีติ ธญฺญมาโย, วาติ คจฺฉตีติ วาโย อิจฺจาทิฯ

อิวเณฺณสุ อมฺหิ ตาว –

เอติ ปวตฺตตีติ อาโย, สเมตีติ สมโย, เวติ วินสฺสตีติ วโย-มนฺทาทิ, วิคมนํ วินสฺสนํ วโย-ภโงฺค, อุทยนํ อุทโย, สมุทยนํ สมุทโย, สมุเทติ ผลํ เอเตนาติ วา สมุทโย, อติจฺจ อยนํ ปวตฺ

ตนํ อจฺจโย, ปฏิจฺจ ผลํ เอติ เอตสฺมาติ ปจฺจโย, กิณนํ กโย, วิกฺกิณนํ วิกฺกโย, ขียนํ ขโย, ขียนฺติ เอตฺถาติ วา ขโย, ราคสฺส ขโย ราคกฺขโย, จยนํ จโย, อาจโย, อุจฺจโย, สมุจฺจโย, อุป จโย, ธมฺมํ วิจินนฺติ เอเตนาติ ธมฺมวิจโย, ชยนํ ชโย, วิชโย, ปราชโย, นิยฺยติ เอเตนาติ นโย-วิธิ, วิเนติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา วินโย, สุเขน เนตโพฺพ ญาตโพฺพติ สุนโย, ทุเกฺขน เนตโพฺพ ญาตโพฺพติ ทุนฺนโย, ปาตโพฺพติ ปโย-ชลํ ขีรญฺจฯ

ริ-กมฺปเน, นิจฺจํ รยนฺติ ผนฺทนฺติ ทุกฺขปฺปตฺตา สตฺตา เอตฺถาติ นิรโย, อลฺลียนํ อาลโย, นิลิยนํ นิลโย, สยนํ สโย, ภุโส เสนฺติ เอตฺถาติ อาสโย, อชฺฌาสโย, วิเสเสน เสนฺติ เอตฺถาติ วิสโย, นิสฺสาย นํ เสติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ นิสฺสโย, อุปนิสฺสโย, อนุเสตีติ อนุสโย อิจฺจาทิฯ

อณมฺหิ –

อยนํ วฑฺฒนํ อาโย, อายมฺหา อเปโต อปาโย, อาเยน อุเปโต อุปาโย, สมุเทติ เอตฺถาติ สมุทาโย, สมเวติ เอตฺถาติ สมวาโย, ปริยาโย, วิปริยาโย, เนตโพฺพติ นาโย [ญาโย?], นียติ เอเตนาติ วา นาโย, ภูมิยํ เสตีติ ภูมิสาโย อิจฺจาทิฯ

อุวเณฺณสุ อมฺหิ ตาว –

จวนํ จโว, ชวนํ ชโว, อภิตฺถวนํ อภิตฺถโว, ภุสํ ทวติ หิํสตีติ อุปทฺทโว, สนฺธวนํ สนฺธโว, มิตฺตภาเวน สนฺธโว มิตฺตสนฺธโว, ภวตีติ ภาโว, วิภวนํ วิภโว, สมฺภวนํ สมฺภโว, สมฺภวติ เอตสฺมาติ วา สมฺภโว, อธิภวนํ อธิภโว, อภิภโว, ปริภโว, ปราภวนํ วินสฺสนํ ปราภโว, รวตีติ รโว-สโทฺท, ลุนนํ ลโว, ปสวตีติ ปสฺสาโว, อาสวตีติ อาสโว, ปฏิมุขํ สวนํ ปฏิสฺสโว อิจฺจาทิฯ

อณมฺหิ –

ภวนํ ภาโว, ภวนฺติ สทฺท, พุทฺธิโย เอเตนาติ ภาโว, สาลิํ ลุนาตีติ สาลิลาโว, กุจฺฉิเตน สวติ สนฺทตีติ กสาโว อิจฺจาทิฯ

เอทเนฺตสุ อณมฺหิ –

มหาวุตฺตินา เอสฺส อายตฺตํ, มนฺตํ อเชฺฌตีติ มนฺตชฺฌาโย, วชฺชาวชฺชํ อุเปจฺจ ฌายตีติ อุปชฺฌาโย-เถโร, อุปชฺฌายินีเถรีฯ

เท-ปาลเน , อตฺตนิ นิลีนํ ทยติ รกฺขตีติ ทาโย, มิคทาโย, ตนฺตํ วายตีติ ตนฺตวาโยฯ

เวฺห-อวฺหาเน, **วฺหี**ยตีติ วฺหโย-นามํ, รสฺสตฺตํ, อาปุโพฺพ อวฺหโย อิจฺจาทิฯ

อเนกพฺยญฺชเนสุ อมฺหิ ตาว –

กมนํ กโม, ปกฺกโม, อภิกฺกโม, ปฏิกฺกโม, จงฺกมติ เอตฺถาติ จงฺกโม, หิตํ กโรตีติ หิตกฺกโร, ทุเกฺขน กาตโพฺพติ ทุกฺกโร-อโตฺถ, ทุกฺกรา-ปฏิปทา, ทุกฺกรํ-กมฺมํ, สุเขน กาตโพฺพติ สุกโร, อีสํ กาตโพฺพติ อีสกฺกโร, ทีปํ กโรตีติ ทีปงฺกโร, อลุตฺตสมาโสฯ

อาคจฺฉตีติ อาคโม, อาคมนํ วา อาคโม, สงฺคมนํ สงฺคโม, สมาคโม, ปคฺคณฺหนํ ปคฺคโห, สงฺคณฺหนํ สงฺคโห, สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา สงฺคโห, อนุคฺคโห, ปฏิคฺคโห,

คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, กาเม อวจรตีติ กามาวจโร, อุรํ ฉาเทตีติ อุรจฺฉโท, ชิรติ เอเตนาติ ชโร, เวสฺสํ ตรตีติ เวสฺสนฺตโร, อลุตฺตสมาโสฯ

รเถ อตฺถรตีติ รถตฺถโร, อสฺสตฺถโร, อรึ ทเมตีติ อรินฺทโม, ภคํ ทรติ ภินฺทตีติ ภคนฺทโร, ยุคํ รวิ’นฺทุทฺวยํ ธาเรตีติ ยุคนฺธโร, ธมฺมํ ธาเรตีติ ธมฺมธโร, ปชฺชเตติ ปทํ, สิกฺขา เอว ปทํ สิกฺขาปทํ, สุเขน ภริตโพฺพติ สุภโร, ทุเกฺขน ภริตโพฺพติ ทุพฺภโร, น มรตีติ อมโร-เทโว, นิยมนํ นิยโม, สํยมนํ สํยโม, สิรสฺมึ รุหตีติ สิโรรุโห, สุเขน ลพฺภตีติ สุลโภ, ทุเกฺขน ลพฺภตีติ ทุลฺลโภ, สํวริตโพฺพติ สํวโร, วุจฺจตีติ วโจ, สุพฺพโจ, ทุพฺพโจ, วาริํ วหตีติ วาริวโห, สรติ คจฺฉตีติ สโร, มนํ หรตีติ มโนหโร อิจฺจาทิฯ

อณมฺหิ –

กมฺ-อิจฺฉา, กนฺตีสุ, กาเมตีติ กาโม, กามียตีติ วา กาโม, อตฺถํ กาเมตีติ อตฺถกาโม, กรณํ กาโร, ปกาโร, อากาโร, วิกาโร, อุปกาโร, อปกาโร, กุมฺภํ กโรตีติ กุมฺภกาโร, รถกาโร, มาลกาโร, สงฺขรณํ สงฺขาโร, สงฺขรียตีติ วา สงฺขาโร, สงฺขโรตีติ วา สงฺขาโร, ปริกฺขาโร, ปุรกฺขาโร, คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ กามา เอตฺถาติ คาโม, คณฺหาตีติ คาโห, ปตฺตํ คณฺหาตีติ ปตฺตคาโห, รสฺมึ คณฺหาตีติ รสฺมิคาโห, วิจรณํ วิจาโร, อุเปจฺจ จรตีติ อุปจาโร, คามํ อุเปจฺจ จรตีติ คามูปจาโร, ชิรติ หิรี ภิชฺชติ เอเตนาติ ชาโร, กิเจฺฉน ตริตโพฺพติ กนฺตาโร, มหาวุตฺตินา กิจฺฉสฺส กตฺตํ, พินฺทาคโม, วาฬกนฺตาโร, ยกฺขกนฺตาโร, อตฺถรณํ อตฺถาโร, กถินสฺส อตฺถาโร กถินตฺถาโร, ทรติ ภินฺทติ กุลวิภาคํ คจฺฉติ เอเตน ชเนนาติ ทาโร, กุํ ปถวิํ ทาเรตีติ กุทาโร, รสฺส โล, กุทาโลฯ

ภุโส กฺริยํ ธาเรตีติ อาธาโร, ปตฺตาธาโร, ปฏิสนฺธารณํ ปฏิสนฺธาโร, ปชฺชติ เอเตนาติ ปาโท, อุปฺปชฺชนํ อุปฺปาโท, ปฏิจฺจ สมุปฺปชฺชนํ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, ภริตโพฺพ วหิตโพฺพติ ภาโร, สมฺภรียติ สนฺนิจียตีติ สมฺภาโร, โพธิสมฺภาโร, ทพฺพสมฺภาโร, มาเรตีติ มาโร, กิเลสมาโร, ขนฺธมาโร, มจฺจุมาโร, นิยาเมตีติ นิยาโม, ธมฺมนิยาโม, กมฺมนิยาโม, อารูหตีติ อาโรโห, รุกฺขํ อารูหตีติ รุกฺขาโรโห, หตฺถาโรโห, อสฺสาโรโห, รถาโรโห, ลพฺภตีติ ลาโภ, ปฏิลาโภ, นิวรณํ นิวาโร, ปริวาเรตีติ ปริวาโร, วหตีติ วาโห, อาวาโห, วิวาโห, สรติ อทฺธานํ ปวตฺตตีติ สาโร, วิรูเปน ปฏิสรณํ ปุนปฺปุนํ จินฺตนํ วิปฺปฏิสาโร, ปหรณํ ปหาโร, อาหาโร, นีหาโร, วิหาโร, อภิหาโร, ปริหาโรฯ

๗๘๖. หนสฺส ฆาโต ณานุพเนฺธ [ก. ๕๙๑; รู. ๕๔๔; นี. ๑๑๙๕]ฯ

ณานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร หนสฺส ฆาโต โหติฯ

หนนํ ฆาโต, วิหญฺญนํ วิฆาโต, อุปหนนํ อุปฆาโต, ปฏิหนนํ ปฏิฆาโตฯ

ฆกปจฺจเย วุทฺธิ นตฺถิ, ‘มนานํ นิคฺคหีต’นฺติ ธาตฺวานุพนฺธสฺสปิ นสฺส นิคฺคหีตํ วคฺคโนฺต จ, ‘กคา จชานํ ฆานุพเนฺธ’ติ ฆานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร ธาตฺวนฺตานญฺจ, ชานํ ก, คา โหนฺติ, นิปจฺจตีติ นิปโกฯ

ภนฺช-ภิชฺชเน วิภาเค จ, ภญฺชนํ ภโงฺค, วิภชฺชนํ วิภโงฺค, วิภชียนฺติ ธมฺมา เอตฺถ, เอเตนาติ วา วิภโงฺค, ขนฺธวิภโงฺค, ธาตุวิภโงฺคฯ

รนฺช-ราเค, รญฺชนํ รโงฺค, รญฺชนฺติ สตฺตา เอตฺถาติ รโงฺคฯ

สนฺช-สเงฺค, สญฺชนํ สโงฺค, ปสชฺชนํ ลคฺคนํ ปสโงฺค, อาสชฺชตีติ อาสโงฺค, อุตฺตริ อาสโงฺค อุตฺตราสโงฺคฯ

สช-สชฺชเน, อติสชฺชนํ สโมฺพธนํ อติสโคฺค, คสฺส ทฺวิตฺตํฯ

นิสฺสชฺชนํ นิสฺสโคฺค, ปฏินิสฺสโคฺค, วิสฺสชฺชนํ วิสฺสโคฺค, สํสชฺชนํ มิสฺสีกรณํ สํสโคฺค, ยุชฺชติ เอตฺถาติ ยุคํ, กลิยุคํ, สกฏยุคํ, ปิตามหยุคํ, นิตฺทนํ นิตฺโท, ปนฺทนํ ปนฺโท, อุทฺธํ ภิชฺชตีติ อุพฺภิโท, โกวิทตีติ โกวิโท, ปกาเรน กุชฺฌตีติ ปกฺโธ, พุชฺฌตีติ พุโธ-ปณฺฑิโต, มุยฺหตีติ โมมูโห, โลลุปฺปตีติ โลลุโปฺป, อาทิทฺวิตฺตํ โอตฺตญฺจ อิจฺจาทิฯ

ฆณปจฺจเย-ปจนํ ปาโก, ปจฺจตีติ วา ปาโก, วิปาโก, วิวิจฺจนํ วิเวโก, สิญฺจนํ เสโก, อภิเสโก, โสจนํ โสโก, จชนํ จาโค, ภชนํ ภาโค, ภุญฺชนํ โภโค, สห โภโค สโมฺภโค, ปริโภโค, อาภุชนํ อาโภโค, โอภุชนํ โอโภโคฯ

ยช-ปูชายํ, ยชนํ ยาโค, อามิสยาโค, ธมฺมยาโค, ยุชฺชนํ โยโค, ปโยโค, อาโยโค, วิโยโค, อนุโยโค, อุปยุชฺชิตโพฺพติ อุปโยโค, ลุชฺชตีติ โลโก, มหาวุตฺตินา คสฺส กตฺตํ, กามโลโก, รูปโลโก, สํวิชฺชนํ สํเวโค อิจฺจาทิฯ

๗๘๗. อนฆณสฺวาปรีหิ โฬ [ก. ๖๑๔; รู. ๕๘๑; นี. ๑๒๑๙]ฯ

อา, ปรีหิ ปรสฺส ทหสฺส โฬ โหติ อน, ฆณปจฺจเยสุฯ

ปริทยฺหนํ ปริฬาโห, ‘ทหสฺส ทสฺส โฑ’ติ วิกเปฺปน ฑาเทโส, ทยฺหนํ ฑาโห, ทาโห วาฯ

อิติ ออาทิปจฺจยราสิฯ

อนปจฺจยราสิ

อถ อนปจฺจยนฺตา วุจฺจเนฺตฯ

๗๘๘. อโนฯ

ภาเว จ ฉสุ การเกสุ จ กฺริยตฺถา อนปจฺจโย โหติ, อาทเนฺตสุ ปรสฺสรโลโป, อโลเป ยาคโมฯ

อกฺขายเต อกฺขานํ, อกฺขายติ เอเตนาติ วา อกฺขานํ, ธมฺมสฺส อกฺขานนฺติ ธมฺมกฺขานํ, ปฏิสงฺขายติ ปชานาติ เอเตนาติ ปฏิสงฺขานํ , สห คายนํ สงฺคายนํ, สห คายนฺติ สชฺฌายนฺติ เอตฺถาติ วา สงฺคายนํ, ญายเต ญาณํ, ชานาตีติ วา ญาณํ, ชานนฺติ เอเตนาติ วา ญาณํ, ปญฺญายตีติ ปญฺญาณํ, วิชานาตีติ วิญฺญาณํ, สญฺญาณํ, นสฺส ณตฺตํฯ

การิเต-ญาปนํ, ปญฺญาปนํ, วิญฺญาปนํ, สญฺญาปนํฯ

ชานนํ, ปชานนํ, วิชานนํ, สญฺชานนํ, ปุพฺพสฺสรโลโป, ฐียเต ฐานํ, ติฏฺฐติ เอตฺถาติ วา ฐานํฯ

การิเต-ฐาปนํ, ปติฏฺฐาปนํฯ

ตายติ รกฺขตีติ ตาณํ, ปริตฺตาณํ, นสฺส ณตฺตํฯ

อวตฺถายติ เอตฺถาติ อวตฺถานํ, ทียเต ทานํ, ทิยฺยติ เอเตนาติ วา ทานํ, สมฺมา ปทียติ อสฺสาติ สมฺปทานํ, อเปจฺจ อาททาติ เอตสฺมาติ อปาทานํฯ

การิเต-ทาปนํ, สมาทปนํฯ

ปทหียเต ปธานํ, ปทหนฺติ เอเตนาติ วา ปธานํ, อาธานํ, วิธานํ, นิธานํ, สนฺนิธานํฯ

การิเต-สนฺนิธาปนํฯ

ปานํ, ปฏิภานํ, มาณํ, ปมาณํ, อุปมาณํ, ปริมาณํ, นสฺส ณตฺตํฯ

ยายติ เอเตนาติ ยานํ, อุยฺยานํ, นิยฺยานํ, วายนฺติ ภวาภวํ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ วานํ, นตฺถิ วานํ เอตฺถาติ นิพฺพานํ, นิพฺพายนฺติ เอตฺถาติ วา นิพฺพานํฯ

การิเต-นิพฺพาปนํฯ

อวสานํ, โอสานํ, ปริโยสานํ, ปหานํ, ปริหานํฯ

การิเต-หาปนํ, ปริหาปนํฯ

อิวเณฺณสุ-อยนํ วิกฺกยนํ, วิกฺกิณนํ, ขยนํ, ขิยนํ, ขิยฺยนํ, อิย, อิยฺยาเทโส, จยนํ, จินนํ, อาจินนํ, วิจินนํ, ชยนํ, วิชยนํ, ลียนฺติ เอตฺถาติ เลณํ, นสฺส ณตฺตํฯ

ปฏิสลฺลียนฺติ เอตฺถาติ ปฏิสลฺลานํ, อิสฺส อาตฺตํฯ เสติ เอตฺถาติ เสนํ, สยนํฯ

การิเต-สยาปนํ อิจฺจาทิฯ

อุวเณฺณสุ-จวนํ, ชวนํ, อภิตฺถวนํ, ธุนนํ, วิทฺธุนนํ, นิทฺธุนนํ, ภวนํ, อภิภวนํ, ลวนํ, ลุนนํ, สวนํ, ปสวนํ อิจฺจาทิฯ

เอทเนฺตสุ-อเชฺฌนํ, อชฺฌายนํ, อปจายนํ, ฌายเต ฌานํ, ฌายติ เอเตนาติ วา ฌานํ, ปฐมชฺฌานํ, ทุติยชฺฌานํ, อุชฺฌานํ, นิชฺฌานํ, อภิชฺฌานํ, สาลิลายนํ, จีวรวายนํ, คิลายตีติ คิลาโน อิจฺจาทิฯ

‘รา นสฺส โณ’ติ สุเตฺตน รการมฺหา ปรสฺส นสฺส โณ, การณํ, อธิกรียติ เอตฺถาติ อธิกรณํ, สงฺขรณํ, อภิสงฺขรณํฯ

การิเต-การาปนํฯ

อากิรณํ, วิกฺกิรณํ, จรณํ, ชิรณํ, ตรณํ, กงฺขาวิตรณํ, อตฺถรณํ, อาคนฺตฺวา ทหนฺติ เอตฺถ มตสรีรนฺติ อาฬหนํสฺสานํ, ทสฺส โฬฯ

ปสฺสียเต ปสฺสนํ, ทสฺสนํ, สุฏฺฐุ ปสฺสตีติ สุทสฺสโนราชา, สุฏฺฐุ ปสฺสิตพฺพนฺติ สุทสฺสนํ-เทวนครํ, สนฺทสฺสนํ, นิทสฺสนํ, ธารณํ, อุทฺธารณํ, นิทฺธารณํ, อาทิทีโฆฯ

ปูรณํ, ปริปูรณํ, ผรณํ, วิปฺผรณํฯ

การิเต-มารณํฯ

นิวารณํ, สรณํ, นิสฺสรณํ, หรณํ, อาหรณํ, นีหรณํ อิจฺจาทิฯ

สามญฺญวิธานตฺตา สทฺทตฺถ, กุชฺฌนตฺถ, จลนตฺถธาตูหิ รุจ, ชุต, วฑฺฒาทิธาตูหิ จ ตสฺสีลาทีสุ อโน โหติ, โฆสติ สีเลนาติ โฆสโน, โฆสติ ธมฺมนาติ โฆสโน, โฆสติ สาธุกาเรนาติ โฆสโน, โกธโน, ทูสโน, ปทูสโน, โกปโน, จลโน, ผนฺทโน, กมฺปโน, มณฺฑโน, ภูสโน, วิภูสโน, โรจโน, วิโรจโน, เวโรจโน, โชตโน, อุโชฺชตโน, วฑฺฒโน, กโรติ สีเลนาติ กรโณฯ ราโค นิมิตฺตกรโณ, โทโส นิมิตฺตกรโณ, โมโห นิมิตฺตกรโณ [สํ. นิ. ๔.๓๔๙] อิจฺจาทิฯ

๗๘๙. กรา ณโนฯ

กรมฺหา กตฺตริ ณานุพโนฺธ อโน โหติฯ

กโรติ อตฺตโน ผลนฺติ การณํฯ

๗๙๐. หาโต วีหิกาเลสุฯ

วีหิสฺมิํ กาเล จ วตฺตเพฺพ หาธาตุมฺหา กตฺตริ ณานุพโนฺธ อโน โหติฯ

หาเปตีติ หายโน, วีหิวิเสโส วสฺสญฺจฯ ‘‘กุญฺชรํ สฏฺฐิหายน’’นฺติ เอตฺถ วสฺสํ หายนนฺติ วุจฺจติฯ

อิติ อนปจฺจยราสิฯ

อกปจฺจยราสิ

อถ อกปจฺจยนฺตา วุจฺจเนฺตฯ

๗๙๑. อาสีสายมโก [‘อาสิํสามโก’ (พหูสุ)]ฯ

อาสีสา วุจฺจติ ปตฺถนา, อาสีสายํ คมฺยมานายํ อโก โหติ กตฺตริฯ

ชีวตูติ ชีวโก, นนฺทตูติ นนฺทโกฯ ‘‘ชินพุทฺธิ, ธนภูติ, ภูโต, ธมฺมทิโนฺน, วฑฺฒมาโน’’ติ เอเต สทฺทา อญฺญถา สิชฺฌนฺติ, ชิโน อิมํ พุชฺฌตูติ ชินพุทฺธิ, ธนํ เอตสฺส ภวติ วฑฺฒตีติ ธนภูติ, ภวติ วฑฺฒตีติ ภูโต, ธเมฺมน ทิโนฺน ธมฺมทิโนฺน, ยถา เทวทโตฺต, พฺรหฺมทโตฺต, วฑฺฒตีติ วฑฺฒมาโนติฯ

‘กตฺตริ ลุตฺณกา’ติ ณโก, โส จ สามญฺญวิธานตฺตา อรเห สตฺติยํ สีเล ธเมฺม สาธุกาเร จ สิชฺฌติ, อกฺขายตีติ อกฺขายโก, ‘อาสฺสาณาปิมฺหิ ยุก’อิติ ยาคโม, อกฺขาตุํ อรหติ, สโกฺกติ, อกฺขานมสฺส สีลํ, ธโมฺม, อกฺขานํ สกฺกจฺจํ กโรตีติ อโตฺถฯ กาลตฺตเยปิ สิชฺฌติ, ปุเพฺพปิ อกฺขาสิ, อชฺชปิ อกฺขาติ, ปจฺฉาปิ อกฺขายิสฺสตีติ อโตฺถฯ เอวํ เสเสสุ สามญฺญวิธีสุ ยถารหํ เวทิตโพฺพฯ

อิตฺถิยํ-‘อธาตุสฺส เก…’ติ สุเตฺตน อกสฺส อสฺส อิตฺตํ, อกฺขายิกา-อิตฺถี, อกฺขายกํ-กุลํ, สงฺคายโก, ชานาตีติ ชานโกฯ

วิกรณปจฺจยโต ปรํ นาคเม สติ วิกรณสฺส รโสฺส, ชานนโก, อาชานนโก, วิชานนโก, สญฺชานนโกฯ

การิเต-ญาเปตีติ ญาปโก, วิญฺญาปโก, สญฺญาปโกฯ

นาคเม-ญาปนโก, วิญฺญาปนโก, สญฺญาปนโก, อธิฏฺฐาตีติ อธิฏฺฐายโก, อธิฏฺฐาเปตีติ อธิฏฺฐาปโก, เทตีติ ทายโก, ทาเปตีติ ทาปโกฯ

ณาปิมฺหิ ยาคโม นตฺถิ, สมาทเปตีติ สมาทปโก, อุภยตฺถ รโสฺสฯ วิเธตีติ วิธายโก, ปชหตีติ ปชหายโก, อวหิยฺยตีติ โอหิยโก, อาสฺส อิตฺตํ อิจฺจาทิฯ

อิวเณฺณสุ-อเชฺฌตีติ อชฺฌายโก, มนฺตํ อเชฺฌตีติ มนฺตชฺฌายโก, กิณาตีติ กายโก, กิณาเปตีติ กายาปโก, อาจินาตีติ อาจินโก, วิจินโก, ปราชยตีติ ปาราชิโก, อโลโป, ปุคฺคโล, ปราเชตีติ ปาราชิโก, อโลโป การิตโลโป จ, ธโมฺม, ภายาเปตีติ ภยานโก, นาคโม อาทิรโสฺส จฯ

ภูมิยํ เสตีติ ภูมิสายโก, สยาเปตีติ สยาปโก, ปาเหตีติ ปหิณโก อิจฺจาทิฯ

อุวเณฺณสุ-ปุนาติ โสเธตีติ ปาวโก-อคฺคิ, ภวตีติ ภาวโก, วิภาเวตีติ วิภาวโก, ลุนาตีติ ลาวโก, สุณาตีติ สาวโก-ปุริโส, สาวิกา-อิตฺถี, ชุโหตีติ หาวโก อิจฺจาทิฯ

อป-ปาปุณเน, ปาเปตีติ ปาปโก, สมฺปาเปตีติ สมฺปาปโก, อุปาสตีติ อุปาสโก-ปุริโส, อุปาสิกา-อิตฺถี, อุปาสกํ-กุลํ, กโรตีติ การโก, การิกา, การกํ, อุปการโก, กาเรตีติ การาปโก, สงฺขโรตีติ สงฺขารโก, อภิสงฺขารโก, ขิปตีติ ขิปโก, อุกฺขิปโก, นิกฺขิปโก, เขปโก, อุเกฺขปโก, นิเกฺขปโก, นาคเมขิปนโกฯ

คณฺหาตีติ คาหโก, คณฺหาเปตีติ คาหาปโกฯ เอวํ โคปโก, ปาทมูเล จรตีติ ปาทจารโก, ปุปฺผํ โอจินายตีติ โอจินายโก, เอทโนฺต ธาตุฯ

ฉินฺทตีติ เฉทโก, ฉินฺทโก, เฉทาเปตีติ เฉทาปโก, ฉินฺทาปโก, ชเนตีติ ชนโก-ปุริโส, ชนิกามาตา, ชนกํ-กมฺมํ, การิตโลโปฯ

ฌาป-ทาเห, ฌาเปตีติ ฌาปโกฯ

ญป-ปญฺญาปเน, ปญฺญเปตีติ ปญฺญาปโกฯ

ฐาป-ฐาเน, ปติฏฺฐาเปตีติ ปติฏฺฐาปโกฯ

ณาป-เปสเน , อาณาเปตีติ อาณาปโก, ตุทตีติ ตุทโก, สนฺตุสฺสตีติ สนฺตุสฺสโก, วิเสเสน ปสฺสตีติ วิปสฺสโก, สนฺทเสฺสตีติ สนฺทสฺสโก, ทูเสตีติ ทูสโก, อาทิทีโฆฯ

ปจตีติ ปาจโก, ปาเจตีติ ปาจาปโก, อาปาเทตีติ อาปาทโก, นิปฺผาทโก, สมฺปาทโก, ปฏิปชฺชโก, ปฏิปาทโก, ปูเรตีติ ปูรโก, ครุปนฺตตฺตา น วุทฺธิฯ

ผุสตีติ ผุสโก, ตุทาทิตฺตา น วุทฺธิฯ

ภาเชตีติ ภาชโก, ภินฺทตีติ ภินฺทโก, เภทโก, การเภทโก, ภุญฺชตีติ ภุญฺชโก, โภชโก, คามโภชโก, พุชฺฌตีติ พุชฺฌโก, โพธโก, มรตีติ มิยฺยโก, มาเรตีติ มารโก, มุญฺจตีติ มุญฺจโก, โมจโก, ยาจตีติ ยาจโก, ยชตีติ ยาชโก, ยุญฺชตีติ ยุญฺชโก, อนุยุญฺชโก, โยชโก, ปโยชโก, ยุชฺฌตีติ ยุชฺฌโก, โยธโก, รุนฺธตีติ รุนฺธโก, อวโรธโก, วจตีติ วาจโก, โอวทตีติ โอวาทโก, โอวชฺชโก, วีณํ วาเทตีติ วีณาวาทโก, เภริวาทโก, ครุํ อภิวาเทตีติ อภิวาทโก, วิทติชานาตีติ เวทโก, วินฺทติ ปฏิลภตีติ วินฺทโก, อนุวิชฺชติ วิจาเรตีติ อนุวิชฺชโก, ปฏิสํเวเทตีติ ปฏิสํเวทโก, วิชฺฌตีติ เวธโก, อฏฺฐิํ วิชฺฌตีติ อฏฺฐิเวธโก, ปตฺตํ วิชฺฌตีติ ปตฺตเวธโกฯ

พหุลาธิการา กเมฺมปิ ทิสฺสติ, อนฺตเร วาสียติ นิวาสียตีติ อนฺตรวาสโก, ปสีทตีติ ปสีทโก, ปสาทโก วา, ทีปปฺปสาทโก, อุทกปฺปสาทโก, สิพฺพตีติ สิพฺพโก, เสวตีติ เสวโก, หนตีติ ฆาตโก, คาโว หนตีติ โคฆาตโก, หนสฺส ฆาโตฯ หรตีติ หารโกฯ

กเมฺม – ‘‘ปาเทหิ ปหรียตีติ ปาทปหารโก’’ติ วุตฺติยํ วุตฺตํฯ ติติกฺขตีติ ติติกฺขโก, ติกิจฺฉตีติ ติกิจฺฉโก, วีมํสตีติ วีมํสโก, พุภุกฺขตีติ พุภุกฺขโก, ปพฺพตายตีติ ปพฺพตายโก อิจฺจาทิฯ

อิติ อกปจฺจยราสิฯ

อิวณฺณนฺตรูปราสิ

อถ อิวณฺณนฺตรูปานิ วุจฺจเนฺตฯ

๗๙๒. ทาธาตฺวิ [ก. ๕๕๑; รู. ๕๙๘; นี. ๑๑๓๘]ฯ

ทา, ธาหิ ภาวการเกสุ อิปจฺจโย โหติฯ

ปฐมํ จิเตฺตน อาทียตีติอาทิ, ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อุปาทียตีติ อุปาทิ, ขนฺธุปาทิ, กิเลสุปาทิ, วิธานํ วิธิ, วิธิยฺยติ เอเตนาติ วิธิ, นิธิยฺยตีติ นิธิ, สนฺธิยเต สนฺธิ, อภิสนฺธิ, ปฏิสนฺธิ, สนฺนิทหนํ สนฺนิธิ, สมาธานํ สมาธิ, สมาทหนฺติ เอเตนาติ สมาธิ, ปณิทหนํ ปณิธิ, โอธิ, อวธิ, อุปนิธิ, ปฏินิธิ, อุทกํ ทหติ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ อุทธิ, มหนฺโต อุทธิ มโหทธิ, วาลานิ ทหนฺติ ติฏฺฐนฺติ เอตฺถาติ วาลธิฯ

๗๙๓. อิกิตี สรูเป [ก. ๖๖๙; รู. ๖๗๙; นี. ๑๓๑๕]ฯ

ธาตูนํ สุติสงฺขาเต สรูเป วตฺตเพฺพ กฺริยตฺถา ปรํ อิ, กิ, ติปจฺจยา โหนฺติฯ

อวณฺณุปเนฺตหิ อิ, คมิ, ปจิ อิจฺจาทิฯ

อุวณฺณุปเนฺตหิ กิ, พุธิ, รุธิ อิจฺจาทิฯ

เกหิจิติ, กโรติสฺส, อตฺถิสฺส อิจฺจาทิฯ

๗๙๔. สีลาภิกฺขญฺญาวสฺสเกสุ ณี [ก. ๕๓๒, ๖๓๖; รู. ๕๙๐, ๖๕๙; นี. ๑๑๑๔, ๑๒๔๕]ฯ

สีลํ วุจฺจติ ปกติจริยา, อภิกฺขณเมว อภิกฺขญฺญํ, ปุนปฺปุนกฺริยา, อายตึ อวสฺสํภาวี อวสฺสกํ นาม, สีลคฺคหเณน ธมฺม, สาธุการาปิ สงฺคยฺหนฺติ, เอเตสุ สีลาทีสุ กฺริยาวิเสเสสุ คมฺยมาเนสุ กตฺตริ ณี โหติฯ อาทเนฺตสุ ‘อาสฺสาณาปิมฺหิ ยุก’อิติ ยาคโมฯ

อกฺขายตีติ อกฺขายี, อกฺขายนสีโล, อกฺขายนธมฺโม, อกฺขาเน สกฺกจฺจการิตา ยุโตฺตติ อโตฺถฯ กาลตฺตเยปิ สิชฺฌติ สามญฺญวิธานตฺตาฯ

อวสฺสกํ ปน อนาคตเมว, ธมฺมกฺขายี-ปุริโส, ธมฺมกฺขายินี-อิตฺถี, ธมฺมกฺขายิ-กุลํ, คีตํ อภิณฺหํ คายตีติ คีตคายี, กปฺปํ อวสฺสํ ฐาสฺสตีติ กปฺปฏฺฐายี, สํวฏฺฏมานํ อสเงฺขฺยยฺยํ ฐาสฺสตีติ สํวฏฺฏฏฺฐายีฯ เอวํ วิวฏฺฏฏฺฐายีฯ

อทินฺนํ อาททาติ สีเลนาติ อทินฺนาทายีฯ ตถา ทินฺนเมว อาททาตีติ ทินฺนาทายี, อนฺนํ ททาติ สีเลนาติ อนฺนทายีฯ

ทา-สุปฺปเนฯ นิทฺทายนสีโล นิทฺทายี, มชฺชํ ปิวนสีโล มชฺชปายี, มชฺชํ อภิณฺหํ ปิวตีติ มชฺชปายี, สีฆํ ยายนสีโล สีฆยายี, สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน อวสฺสํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ สสงฺขารปรินิพฺพายีฯ ตถา อสงฺขารปรินิพฺพายี, อายุกปฺปสฺส อนฺตเร เวมเชฺฌ อวสฺสํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ อนฺตราปรินิพฺพายี, อายุกปฺปปริโยสานํ อุปหจฺจ อวสฺสํ ปรินิพฺพายิสฺสตีติ อุปหจฺจปรินิพฺพายี อิจฺจาทิฯ

อิวเณฺณสุ-มนฺตํ นิจฺจกาลํ อชฺฌายตีติ มนฺตชฺฌายี, ธมฺมชฺฌายี, ธญฺญํ นิจฺจกาลํ วิกฺกิณาตีติ ธญฺญวิกฺกายี, ภายนสีโล ภายี, ภูมิยํ สยนสีโล, ภูมิยํ วา นิจฺจกาลํ สยตีติ ภูมิสายี, กณฺฏเก อปสฺสยนสีโล กณฺฏกาปสฺสยี อิจฺจาทิฯ

เอทนฺตาปิ อิธ วตฺตพฺพา, อุทฺธํ วฑฺฒนสีโล อุทายี, วุเทฺธสุ อปจายนสีโล วุทฺธาปจายีฯ เอวํ เชฏฺฐาปจายี, ฌายนสีโล, ฌายนธมฺโม, ฌายเน สกฺกจฺจกฺริยายุโตฺตติ ฌายี, นิจฺจกาลํ ฌายตีติ วา ฌายี, ปชฺฌายี, อุชฺฌายี, นิชฺฌายี, อภิชฺฌายี, ภายนสีโล ภายี, ติณํ อภิณฺหํ ลายตีติ ติณลายี, ตนฺตํ นิจฺจกาลํ วายตีติ ตนฺตวายี, ปลายนสีโล ปลายี, น ปลายี อปลายี อิจฺจาทิฯ

อุวเณฺณสุ-ยถาภูตํ อตฺถํ วิภาวนสีโล วิภาวีปุริโส, วิภาวินี-อิตฺถี, อายตึ อวสฺสํ ภวิสฺสตีติ ภาวี, สาลึ ลุนาติ สีเลนาติ สาลิลาวี อิจฺจาทิฯ

พฺยาปนสีโล พฺยาปี, กาเมติ อิจฺฉติ สีเลนาติ กามี, ธมฺมกามี, อตฺถกามี, กรณสีโล การี, ปาปการี, ปุญฺญการีฯ

อวสฺสํ อาคมิสฺสตีติ อาคามีฯ รสฺสเตฺต-อาคมินีรตฺติ, อาคมินี-ปุณฺณมาสี, อาจยํ วฏฺฏํ คจฺฉติ สีเลนาติ อาจยคามี, อปจยํ วิวฏฺฏํ คจฺฉติ สีเลนาติ อปจยคามี, สกึ อวสฺสํ อาคมิสฺสตีติ สกทาคามีฯ ตถา น อาคมิสฺสตีติ อนาคามีฯ

อาธานํ วุจฺจติ ทฬฺหคฺคาหิ, อาธานํ กตฺวา คหณสีโล อาธานคาหี, ทฬฺหคาหี, ธมฺมํ จรติ สีเลนาติ ธมฺมจารี, พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จรติ สีเลนาติ พฺรหฺมจารีฯ

อปิเจตฺถ ธโมฺม นาม กุลาจารธโมฺม, ตํ ธมฺมํ จรามีติ ทฬฺหํ คณฺหิตฺวา ยาว น วิชหติ, ตาว อวีติกฺกมนเฏฺฐน ธมฺมํ จรติ สีเลนาติ ธมฺมจารี นามฯ ตถาจรโนฺต จ อนฺตราวีติกฺกมนียวตฺถุสมาโยเค สติ ตํ ธมฺมํ อปตมานํ กตฺวา ธาเรโนฺต สํวรณเฏฺฐน ธมฺมํ จรติ ธเมฺมนาติ ธมฺมจารี นาม, ตถาธาเรโนฺต จ ตํ ธมฺมํ อตฺตุกฺกํสน, ปรวมฺภนาทีหิ ปาปธเมฺมหิ อนุปกฺกิลิฏฺฐญฺจ อปฺปิจฺฉตาทีหิ สนฺตคุเณหิ สุปริโยทาตญฺจ กโรโนฺต ปริโยทาปนเฏฺฐน ธมฺมํ จรติ สาธุกาเรนาติ ธมฺมจารี นามฯ

พฺรหฺมํ วุจฺจติ ตโต เสฏฺฐตรํ สิกฺขาปทสีลํ, ตมฺปิ คณฺหิตฺวา อวิชหโนฺต อนฺตรา จ อปตมานํ กตฺวา ธาเรโนฺต อนุปกฺกิลิฏฺฐํ สุปริโยทาตญฺจ กโรโนฺต ติวิเธน อเตฺถน พฺรหฺมจารี นาม, สมาทาน, สมฺปตฺต, สมุเจฺฉทวิรตีนํ วเสน วิโยเชตุํ วฏฺฏติ, โย ปน คณฺหโนฺต ตถา น ธาเรติ, ธาเรโนฺต วา อุปกฺกิลิฏฺฐํ กโรติ, โส เอกเทเสน อเตฺถน พฺรหฺมจารี นามฯ

โย ปน ติวิเธน อเตฺถน มุโตฺต หุตฺวา กทาจิ ตํ ธมฺมํ จรติ, ตสฺส จรณกฺริยา ตสฺสีลกฺริยา น โหติ, โส ธมฺมจารีติ น วุจฺจติ, เอเตนุปาเยน เสเสสุ ปาป, กลฺยาณภูเตสุ ตสฺสีลปเทสุ อตฺถวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

พฺรหฺมจารินี-อิตฺถี, วิเสเสน ทสฺสนสีโล วิปสฺสี, อตฺถทสฺสี, ธมฺมทสฺสี, ปิยทสฺสี, สุทสฺสี, ทุสฺสนสีโล ทุสฺสีมาโร, ธารณสีโล ธารี, อิณธารี, ฉตฺตธารี, ภุสํ นหนสีโล อุปนาหี, ปรินิฏฺฐิตปจฺจเยกเทสตฺตา อายตึ อวสฺสํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อุปฺปาที, อุปฺปาทิโน ธมฺมา [ธ. ส. ติกมาติกา ๑๗]ฯ

ภร-ธารเณ, มาลํ นิจฺจกาลํ ภรตีติ มาลภารี, ภาชนสีโล ภาชี, อุณฺหํ ภุญฺชนสีโล อุณฺหโภชี, อตฺตานํ มญฺญติ สีเลนาติ อตฺตมานี, อตฺตานํ ปณฺฑิตํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานี, ลภนสีโล ลาภี, วจนสีโล วาจีฯ เอวํ วาที, อตฺถวาที, ธมฺมวาที, ยุตฺตวาที, มุตฺตวาที, วิภชฺชวาที, นิจฺจํ วสตีติ วาสี, คามวาสี, นครวาสี, ภารํ วหนสีโล ภารวาหี , ธมฺมํ ปญฺญํ อนุสรติ อนุคจฺฉตีติ ธมฺมานุสารีฯ เอวํ สทฺธานุสารี, วิรูปํ ปาปปกฺขํ ปฏิมุขํ อภิณฺหํ สรติ จิเนฺตตีติ วิปฺปฏิสารี, ปาณํ หนติ สีเลนาติ ปาณฆาตี, หนสฺส ฆาโตฯ

หริตพฺพํ สพฺพํ หรติ สีเลนาติ หารหารี อิจฺจาทิฯ

'กคา จชาน'นฺติ สุตฺตวิภตฺติยา อฌานุพเนฺธปิ จชานํ กคาเทโส, สมํ วิปาเจตีติ สมเวปากี-อุทรคฺคิ, สมเวปากินี-คหณี, อุปธิ ผลํ วิปจฺจตีติ อุปธิเวปากินี, โสจนสีโล โสกี, โสกินี-ปชา, มุโตฺต หุตฺวา จชนสีโล มุตฺตจาคี, สํวิภาชนสีโล สํวิภาคี, กามสุขํ ภุญฺชนสีโล กามโภคี, วิสุํ อวิภตฺตํ โภคํ ภุญฺชนสีโล อปฺปฏิวิภตฺตโภคี, ยุญฺชนสีโล โยคี อิจฺจาทิฯ

๗๙๕. อาวี [ก. ๕๓๒; รู. ๕๙๐; นี. ๑๑๑๔]ฯ

อาวี โหติ กตฺตริฯ

ภยํ ทสฺสนสีโล ภยทสฺสาวีฯ

อิติ อิวณฺณนฺตรูปราสิฯ

อุวณฺณนฺตรูปราสิ

๗๙๖. ภงฺคุ ภีรู ภาสุ อสฺสวาฯ

เอเต สทฺทา มหาวุตฺตินา สีลาทีสุ นิปจฺจเนฺตฯ

ภนฺช-วินาเส, ปภญฺชนสีโล ปภงฺคุ-สงฺขตธมฺโมฯ

ภี-ภเย, ภายนสีโล ภีรูฯ

ภา-ทิตฺติยํ, โอภาสนสีโล ภาสุ-ปภา, เชฎฺฐวจนํ อาทเรน สุณาติ สีเลนาติ อสฺสโว-ปุโตฺต, อสฺสวาภริยาฯ

๗๙๗. วิทา กู [ก. ๕๓๕; รู. ๕๙๓; นี. ๑๑๑๙]ฯ

วิทมฺหา กู โหติ กตฺตริฯ

วิทติ สีเลนาติ วิทู, โลกวิทู, ปรจิตฺตวิทูฯ อิตฺถิยํ ปรจิตฺตวิทุนีฯ

๗๙๘. วิโต ญาโต [ก. ๕๓๕; รู. ๕๙๓; นี. ๑๑๑๙]ฯ

วิปุพฺพา ญาโต กู โหติ กตฺตริฯ

วิชานนสีโล วิญฺญูฯ

๗๙๙. กมฺมา [ก. ๕๓๕; รู. ๕๙๓; นี. ๑๑๑๙]ฯ

กมฺมุปปทา ญาโต กู โหติ กตฺตริฯ

สพฺพํ ชานาติ สีเลนาติ สพฺพญฺญู, รตฺตญฺญู, อตฺถญฺญู, ธมฺมญฺญู, กาลญฺญู, สมยญฺญูฯ

๗๘๐. คมา รู [ก. ๕๓๔; รู. ๕๙๒; นี. ๑๑๑๘]ฯ

กมฺมุปปทา คมมฺหา รู โหติ กตฺตริฯ ‘รานุพเนฺธนฺตสราทิสฺสา’ติ สพฺพธาตฺวนฺตโลโปฯ

ปารํ คจฺฉติ สีเลนาติ ปารคู, เวทํ วุจฺจติ อคฺคมคฺคญาณํ, เวทํ คจฺฉตีติ เวทคู, อทฺธานํ คจฺฉตีติ อทฺธคูฯ

อิติ อุวณฺณนฺตรูปราสิฯ

อิตฺถิลิงฺครูปราสิ

อถ อิตฺถิลิงฺครูปานิ วุจฺจเนฺตฯ

๘๐๑. อิตฺถิยมณติกยกยา จ [ก. ๕๕๓; รู. ๕๙๙; นี. ๑๑๔๐; ‘…กฺติ…’ (พหูสุ)]ฯ

อิตฺถิลิเงฺค วตฺตเพฺพ ภาวการเกสุ อ, ณ,ติ, ก, ยก, ยปจฺจยา จ อโน จ โหติฯ

ก , อ, ณ, ยก, ย, อนอิเจฺจเตหิ ‘อิตฺถิยมตฺวา’ติ อาปจฺจโยฯ

กมฺหิ ตาว-อตฺตนิ นิสินฺนํ คูหติ สํวรตีติ คุหา, อตฺตานํ วา ปรํ วา ทูเสตีติ ทูสา-ธุตฺติตฺถีฯ

มุท-หาเส, โมทนํ มุทา, ปมุทา, สุชฺฌติ เอตายาติ สุธา, วสุํ รตนํ ธาเรตีติ วสุธา อิจฺจาทิฯ

อมฺหิ-สงฺขายนฺติ เอตายาติ สงฺขาฯ ตถา สงฺขฺยา, ปชานาตีติ ปญฺญา, อาชานาตีติ อญฺญา, สญฺชานาตีติ สญฺญา, สญฺชานนฺติ เอตายาติ วา สญฺญา, สญฺชานนํ วา สญฺญา, อภิชานนํ อภิญฺญา, ปฏิชานนํ ปฏิญฺญา, ปริจฺฉิชฺช ชานนํ ปริญฺญา, ปฏิจฺจ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ปติฏฺฐาฯ

ถา-ฐาเน, อวธิภาเวน ฐาติ ติฏฺฐตีติ อวตฺถา, อุปาทียตีติ อุปาทา-ปญฺญตฺติ, อญฺญมญฺญํ อุเปจฺจ นิสฺสาย จ ธิยฺยตีติ อุปนิธา-ปญฺญตฺติเยว, สทฺทหนํ สทฺธา, สทฺทหนฺติ เอตายาติ วา สทฺธา, วิสิฏฺฐํ กตฺวา อตฺตานํ ทหนฺติ เอตายาติ วิธา-มาโน, ภาติ ทิพฺพตีติ ภา-นกฺขตฺตํ, ปภา, อาภา, นิภา, อุปมียเต อุปมาฯ

เฌ-จินฺตายํ, ปชฺฌายนํ ปชฺฌา, วชฺชาวชฺชํ อุปชฺฌายติ เปกฺขตีติ อุปชฺฌา, อภิมุขํ ฌายนํ อภิชฺฌาฯ

อาส-ปตฺถนายํ, อาสีสนํ อาสา, ปจฺจาสีสนํ ปจฺจาสาฯ

อาส-อุปเวสเน, อจฺฉนํ อจฺฉาฯ

อิกฺข-ทสฺสน’เงฺกสุ, อเปกฺขนํ อเปกฺขา, อุเปกฺขนํ อุเปกฺขา, อุปปริกฺขนํ อุปปริกฺขา, อิจฺฉนํ อิจฺฉา, พฺยาปิตุํ อิจฺฉา วิจฺฉาฯ

อิสฺส-อุสฺสุยฺยิเย, อิสฺสนํ อิสฺสาฯ

อีห-พฺยาปาเร, อีหนํ อีหาฯ

อุฉิ-อุเจฺฉ , อุจฺฉนํ อุจฺฉาฯ

เอล-กมฺปเน, เอลยตีติ เอลา-โทโสฯ

โอช-ถมฺภเน เตชเน จ, โอเชติ ตํสมงฺคิเน สเตฺต สงฺขาเร จ สมุปตฺถมฺภติ สมุเตฺตเชตีติ วา โอชาฯ

กล-สงฺขฺยาเน, กลียตีติ กลา, ขมนํ ขมา, คชฺชนฺติ เอตายาติ คทา, คีรียติ กถียตีติ คิรา-วาจา, ฆฏียติ สงฺฆฏียติ เอตฺถาติ ฆฏา-ยูโถ, ภุโส จาเรติ ปริจาเรตีติ อจฺฉรา-เทวี, มหาวุตฺติ นา จสฺส โฉ, ชฏตีติ ชฏา, อโนฺตชฏา พหิชฏา [สํ. นิ. ๑.๒๓], ชิยฺยนฺติ เอตายาติ ชรา, ชิรณํ วา ชรา, อาปชฺชติ อชฺฌาปชฺชตีติ อาปทา, สมฺปชฺชนํ สมฺปทา, อุปริภาวํ สุฏฺฐุ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติ เอตายาติ อุปสมฺปทา, ปฏิปชฺชนํ ปฏิปทา, ปฏิปชฺชนฺติ อุปริวิเสสํ เอตายาติ วา ปฏิปทา, สุขปฺปฏิปทา, ทุกฺขปฺปฏิปทา, ปฏิสํภิชฺชนฺติ อตฺถาทีสุ ญาณปฺปเภทํ คจฺฉนฺติ เอตายาติ ปฏิสมฺภิทา, อตฺถปฏิสมฺภิทา, ธมฺมปฏิสมฺภิทา, นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา, ปฏิภานปฏิสมฺภิทาฯ

ภิกฺข-ยาจเน, ภิกฺขียเตติ ภิกฺขาฯ

สิกฺข-ฆฏเน, สิกฺขนํ สิกฺขา, สิกฺขนฺติ ฆเฏนฺติ เสกฺขา ชนา เอตฺถาติ สิกฺขา, อธิสีลสิกฺขา, อธิจิตฺตสิกฺขา, อธิปญฺญาสิกฺขา อิจฺจาทิฯ

ติติกฺขนํ ติติกฺขา, วีมํสนํ วีมํสา, ติกิจฺฉนํ ติกิจฺฉา, วิคตา ติกิจฺฉา เอติสฺสาติ วิจิกิจฺฉา, โภตฺตุํ อิจฺฉา พุภุกฺขา, พุโภกฺขา วา, ฆสิตุํ อิจฺฉา ชิฆจฺฉา, ปาตุํ ปริภุญฺชิตุํ อิจฺฉา ปิปาสา, หริตุํ อิจฺฉา ชิคีสา, วิเชตุํ อิจฺฉา วิชิคีสา, หนฺตุํ อิจฺฉา ชิฆํสา อิจฺจาทิฯ

ณมฺหิ-อร-คติยํ, อรติ สีฆํ วิชฺฌมานา คจฺฉตีติ อาราเวธโก, กโรนฺติ นานากมฺมการณาโย เอตฺถาติ การา-อทฺทุ , ชิยฺยนฺติ เอตายาติ ชารา, ตรติ สีฆตรํ คจฺฉตีติ ตารา, ภาสนฺติ เอตายาติ ภาสา, ธาเรติ สีฆํ วหตีติ ธารา, ขคฺคธารา, วุฏฺฐิธารา, มยติ วิวิธาการํ คจฺฉติ เอตายาติ มายา, ลิขียเต เลขา, วุจฺจเตติ วาจา, หรติ มโนรมํ ปวเตฺตตีติ หารา-มุตฺตาวลิ อิจฺจาทิฯ

ยกฺปจฺจเย-สห กถนํ สากจฺฉา, ตถนํ ตจฺฉา, นิปชฺชนํ นิปชฺชา, วิทติ ชานาตีติ วิชฺชา, วิทนฺติ ชานนฺติ เอตายาติ วา วิชฺชา, วิชฺชาปฏิปกฺขา อวิชฺชา, นิสชฺชนํ นิสชฺชาฯ

อิธ-อิชฺฌเน, สมิชฺฌนํ สมิชฺฌาฯ

สิธ-นิปฺผตฺติยํ, สิชฺฌนํ สิชฺฌา อิจฺจาทิฯ

ยมฺหิ-มช-สํสุทฺธิยํ, สมฺมชฺชนํ สมฺมชฺชา, อเปจฺจ วชนํ คมนํ ปพฺพชฺชา, จรณํ จริยา, ปริจรณํ ปาริจริยา, ‘อูพฺยญฺชนสฺสา’ติ อีอาคโม รโสฺส จฯ

ชาคร-นิทฺทกฺขเย, ชาครณํ ชาคริยา, เสติ เอตฺถาติ เสยฺยา, ทฺวิตฺตํฯ

อนมฺหิ-สห คายนฺติ สชฺฌายนฺติ เอตฺถาติ สงฺคายนา, ฐาปียเต ปติฏฺฐียเต ปติฏฺฐานา, ปาปียเต ปาปนา, สมฺปาปนา, ปริสมาปนา, อุปาสียเต อุปาสนา, ปยิรูปาสนา, เอสียเต เอสนา, ปริเยสนา, กาเมสนา, ภเวสนา, พฺรหฺมจริเยสนา, เฉชฺชเภชฺชาทิกสฺส กมฺมสฺส กรณํ กมฺมการณา, อาทิวุทฺธิ, ทฺวตฺติํส กมฺมการณาฯ

จิต-เจตายํ, เจเตนฺติ สมฺปยุตฺตา ธมฺมา เอตายาติ เจตนา, จินฺตียเต จินฺตนา, ฐปียเต ฐปนา, ทีปียเต ทีปนา, วิปสฺสนฺติ เอตายาติ วิปสฺสนา, สนฺทสฺสียเต สนฺทสฺสนา, เทสียเต เทสนา, เทสียติ เอตายาติ วา เทสนา, ปตฺถียเต ปตฺถนา, ผรียเต ผรณา, ผุสียเต ผุสนา, ภาวียเต ภาวนา, วิภาวนา, สมฺภาวนา, มนฺตียเต มนฺตนา, นิมนฺตนา , อามนฺตนา, ปุนปฺปุนํ โมทนฺติ เอตายาติ อนุโมทนา, ยาจียเต ยาจนา, อาทเรน ยาจนา อายาจนา, โยชียเต โยชนาฯ

รจ-วิธาเน, รจียเต รจนา, อารจนา, วิรจนาฯ

วฏฺฏ-วฏฺฏเน, อาวฏฺฏนา, วิวฏฺฏนา, เวทียเต เวทนาฯ

วร-อิจฺฉายํ, ปวารียเต อิจฺฉาปียเต ปวารณา, วาสียเต วาสนา, อาสีสียเต อาสีสนา, หึสียเต หึสนา อิจฺจาทิฯ

ติมฺหิ-พหุลาธิการา อนิตฺถิยมฺปิติ โหติ, คายนํ คีติ, สห คายนํ สงฺคีติ, ทุคฺคีติ, อนุคีติ, อยํ อมฺหากํ อพฺภนฺตริโมติ ญายตีติ ญาติ, ชานนํ ญตฺติ, ทฺวิตฺตํ, ฐานํ ฐิติฯ

ทา-อวขณฺฑเน, ทียติ เอตายาติ ทตฺติ, ทฺวิตฺตํ, ธาเรตีติ ธาติ, ทหนํ อกมฺปนํ ธีติ, สมาทหนํ สมาธีติ, มหาวุตฺตินา อาสฺสํ อีตฺตํ, ทฺวิเตฺต ธสฺส ทตฺตํ รโสฺส จ, ทีธิติ-รํสิฯ

นิพฺพายนํ นิพฺพุติ, อาสฺส อุตฺตํ, สห อยนํ สมิติ, เอติ อาคจฺฉตีติ อีติ-อุปทฺทโว, วิจินนํ วิจิติ, วิชยนํ วิชิติ, นียติ ญายติ เอตายาติ นีติ, โลกนีติ, ธมฺมนีติ, สทฺทนีติ, ภวํ เนตีติ ภวเนตฺติ, วุทฺธิ ทฺวิตฺตญฺจ, สทฺธมฺมเนตฺติ, ปีนยตีติ ปีติ, ภายนํ ภีติ, จวนํ จุติ, ชวนํ ชุติ, ถวนํ ถุติ, อภิตฺถุติ, ปวนํ ปูติ, ภวนํ ภูติ, สุฏฺฐุ ภวตีติ สุภูติ, วิภวนํ วิภูติ, สุฏฺฐุ มุนนํ พนฺธนํ สมฺมุติ, สวนํ สุติ, สุยฺยเตติ วา สุติ, ปสุติ, อุปสุติ, หูยเตติ หุติ, อาเนตฺวา หุตพฺพาติ อาหุติ, จายนํ ปูชนํ จิติ, ทฺวิเตฺต-จิตฺติ, อปจิติ, เอสฺส อตฺตํ, นิชฺฌายนํ นิชฺฌตฺติฯ

มหาวุตฺตินา ตกาเร กรสฺส กุตฺตํ, กฺริยา กุตฺติ, สรกุตฺติ, อิตฺถิกุตฺตํ, ปุริสกุตฺตํ, ชเนตีติ ชเนตฺติ, อีอาคมสฺส เอตฺตํ , พนฺธียเตติ พนฺธติ, ปชฺชตีติ ปตฺติ, ปทาติ วา, อีอาคมสฺส อาตฺตํ, วสนฺติ เอตฺถาติ วสติ-เคหํ, วสนํ วา วสติ อิจฺจาทิฯ

๘๐๒. ชาหาหิ นิฯ

เอเตหิ นิ โหติฯ

ชา-หานิยํ, ชิยฺยเต ชานิ, ธนชานิ, โภคชานิ, มหนฺตี ชานิ อสฺสาติ มหาชานิโย, หิยฺยเต หานิ, วณฺณหานิ, พลหานิ, อายุหานิ, อวหานิ, ปริหานิฯ

๘๐๓. กรา ริริโย [ก. ๕๕๔; รู. ๖๐๑; นี. ๑๑๔๑]ฯ

กรมฺหา อิตฺถิยํ ริริโย โหติฯ

กรียเต กิริยา, นิปาตเนน กฺริยาติ สิชฺฌติฯ

อิติ อิตฺถิลิงฺครูปราสิฯ

รีริกฺขาทิปจฺจยราสิ

๘๐๔. สมานญฺญภวนฺตยาทิตูปมานา ทิสา กเมฺม รีริกฺขกา [ก. ๖๔๒; รู. ๕๘๘; นี. ๑๒๖๙]ฯ

สมาโน จ อโญฺญ จ ภวโนฺต จ ยาทิ จ เอเตหิ อุปมานภูเตหิ ปรํ ทิสมฺหา กเมฺมรี จ ริโกฺข จ โก จาติ เอเต ปจฺจยา โหนฺติ, รี, ริเกฺขสุ ‘รานุพเนฺธนฺตสราทิสฺสา’ติ สุเตฺตน ทิสสฺส อนฺตสฺสราทีนํ โลโป, กานุพโนฺธ อวุทฺธโตฺถ, ‘รีริกฺขเกสุ’อิจฺจาทีหิ สมาสสุเตฺตหิ ปุพฺพปทานํ รูปํ สาเธตพฺพํฯ

ย, ต, เอต, อิม, กึ, ตุมฺห, อมฺห, ภวนฺต, สมาน, อญฺญฯ

โย วิย ทิสฺสตีติ ยาที, ยาทิโกฺข, ยาทิโส, ยํ วิย นํ ปสฺสนฺตีติ ยาที, เย วิย ทิสฺสนฺตีติ ยาทิโน, อิตฺถิยํ-ยา วิย ทิสฺสตีติ ยาทินี, ยาทิกฺขา, ยาทิกฺขี, ยาทิสา, ยาทิสี, ยา วิย ทิสฺสนฺตีติ ยาทินิโย, ยาทิกฺขาโย, ยาทิกฺขิโย, ยาทิสาโย, ยาทิสิโยฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

โส วิย ทิสฺสตีติ ตาที, ตาทิโกฺข, ตาทิโสฯ

เอโส วิย ทิสฺสตีติ เอที, เอทิโกฺข, เอทิโส, เอตาที, เอตาทิโกฺข, เอตาทิโส วาฯ

อยํ วิย ทิสฺสตีติ อีที, อีทิโกฺข, อีทิโสฯ

โก วิย ทิสฺสตีติ กีที, กีทิโกฺข, กีทิโสฯ

ตฺวํ วิย ทิสฺสตีติ ตาที, ตาทิโกฺข, ตาทิโสฯ

อหํ วิย ทิสฺสตีติ มาที, มาทิโกฺข, มาทิโสฯ

พหุเตฺต ปน ตุเมฺห วิย ทิสฺสนฺตีติ ตุมฺหาที, ตุมฺหาทิโกฺข, ตุมฺหาทิโสฯ

อเมฺห วิย ทิสฺสนฺตีติ อมฺหาที, อมฺหาทิโกฺข, อมฺหาทิโสฯ

ภวํ วิย ทิสฺสตีติ ภวาที, ภวาทิโกฺข, ภวาทิโสฯ

สมาโน วิย ทิสฺสตีติ สที, สทิโกฺข, สทิโสฯ

อโญฺญ วิย ทิสฺสตีติ อญฺญาที, อญฺญาทิโกฺข, อญฺญาทิโสฯ

อิตฺถิยํ-ยา วิย ทิสฺสตีติ ยาทิสา-อิตฺถี, ยาทิสี-อิตฺถีฯ ตาทิสา-อิตฺถี, ตาทิสี-อิตฺถี อิจฺจาทิฯ

๘๐๕. วมาทีหิ ถุ [ก. ๖๔๔; รู. ๖๖๑; นี. ๑๒๗๑-๓; ‘วมาทีหฺยถุ’ (พหูสุ)]ฯ

วมาทีหิ ภาวการเกสุ ถุ โหติฯ

วมียเตติ วมถุ, ทวียเตติ ทวถุ อิจฺจาทิฯ

๘๐๖. กฺวิ [ก. ๕๓๐; รู. ๕๘๔; นี. ๑๑๑๒]ฯ

ภาวการเกสุ กฺวิ โหติฯ

๘๐๗. กฺวิสฺส [ก. ๖๓๙; รู. ๕๘๕; นี. ๑๒๖๖]ฯ

กฺวิสฺส โลโป โหติฯ

อิวณฺณสฺ ตาว-ภุโส จยติ วฑฺฒตีติ อจฺจิ, ทฺวิตฺตํ รสฺสตฺตญฺจ, วิวิเธน จยติ วฑฺฒตีติ วีจิ, ปญฺจ มาเร ชินาตีติ มารชิ, ภทฺทํ ชินาตีติ ภทฺทชิฯ เอวํ ปุณฺณชิ, คามํ สมูหํ เนตีติ คามณี, นสฺส ณตฺตํฯ เสนํ เนตีติ เสนานี อิจฺจาทิฯ

อุวณฺณสฺ-มาเรติ จาเวติ จาติ มจฺจุ, มหาวุตฺตินา รสฺส ปรรูปตฺตํ, วิวิเธน ชวติ สีฆํ ผรตีติ วิชฺชุ, ภวนฺติ เอตฺถาติ ภู-ภูมิ, ปภวติ อิสฺสรํ กโรตีติ ปภู, วิภวนํ วิภู, อภิภวตีติ อภิภู, สยํ ภวตีติ สยมฺภู, โคตฺตํ อภิภวตีติ โคตฺตภู, โคตฺรภู อิจฺจาทิฯ

พฺยญฺชนนฺเตสุ –

๘๐๘. กฺวิมฺหิ โลโปนฺตพฺยญฺชนสฺส [ก. ๖๑๕; รู. ๕๘๖; นี. ๑๒๒๐]ฯ

ธาตูนํ อนฺตพฺยญฺชนสฺส โลโป โหติ กฺวิมฺหิฯ

อนฺตํ กโรตีติ อนฺตโก, นนฺทํ กโรตีติ นนฺทโก, ชีวํ กโรตีติ ชีวโก, จิตฺตํ วิจิตฺตํ กโรตีติ จิตฺตโก, สุเขน ขมิตพฺพนฺติ สุขํ, ทุเกฺขน ขมิตพฺพนฺติ ทุกฺขํ, ปริโต ขญฺญเตติ ปริกฺขา, สํ อตฺตานํ ขนตีติ สโงฺข, น คจฺฉตีติ อโค-นโค, สีสํ อุปคจฺฉตีติ สีสูปโคฯ เอวํ คีวูปโค, นินฺนฏฺฐานํ คจฺฉตีติ นินฺนคา-นที, ตุรํ สีฆํ คจฺฉตีติ ตุรโงฺค, มเชฺฌ ภินฺทาคโมฯ

ภุเชน กุฏิเลน คจฺฉตีติ ภุชโค, อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค, เขน อากาเสน คจฺฉตีติ ขโค, เวหาเส คจฺฉตีติ วิหโค, มหาวุตฺตินา เวหาสสฺส วิหาเทโสฯ

‘‘โค คจฺฉติ, คาโว คจฺฉนฺตี’’ติอาทีสุ ปน ‘‘โคจโร, โคธโน, โคตฺตํ, โคตฺรภู’’ติอาทีสุ จ กฺวิมฺหิ อนฺตพฺยญฺชนโลเป กฺวิโลเป จ กเต มหาวุตฺตินา อุปนฺตสฺส โอตฺตํ กตฺวา โคอิติ ปกติรูปํ เวทิตพฺพํ, พลํ คณียติ เอตฺถาติ พลคฺคํ, ภตฺตํ คณฺหนฺติ เอตฺถาติ ภตฺตคฺคํฯ เอวํ สลากคฺคํ, อุโปสถคฺคํฯ

กเมฺมน ชายตีติ กมฺมโชฯ เอวํ จิตฺตโช, อุตุโช, อตฺตนิ ชาโตติ อตฺรโช, ปุเพฺพ ชาโต ปุพฺพโช, ปจฺฉา ชาโต อนุโช, สห ชายตีติ สหโช, ถเล ชายตีติ ถลชํฯ เอวํ ทกชํ, วาริชํ, อมฺพุชํฯ อเณฺฑ ชายตีติ อณฺฑโช, ทฺวิกฺขตฺตุํ ชายตีติ ทฺวิโช, สห ภาสนฺติ เอตฺถาติ สภา, กุเญฺช รมตีติ กุญฺชโร อิจฺจาทิฯ

๘๐๙. กฺวิมฺหิ โฆ ปริปจฺจาสโมหิ [ก. ๕๓๘; รู. ๕๙๕; นี. ๑๑๒๓; ‘…ปจฺจ…’ (พหุสุ)]ฯ

ปริ จ ปติ จ อา จ สญฺจ โอ จ เอเตหิ ปรสฺส หนสฺส โฆ โหติ กฺวิมฺหิฯ

ปริหญฺญตีติ ปลิโฆ, รสฺส ลตฺตํฯ ปติหนตีติ ปฏิโฆ, ตสฺส ฏตฺตํฯ ภุโส หนติ พาธตีติ อฆํ-ทุกฺขํ ปาปญฺจ, วิเสเสน ภุโส หนตีติ พฺยโคฺฆ, ทิฏฺฐิ, สีลสามเญฺญน สํหโตติ สโงฺฆ-สมูโห, เทวสโงฺฆ, พฺรหฺมสโงฺฆ, มิคสโงฺฆ, โอหนติ อโธภาคํ กตฺวา มาเรตีติ โอโฆ, กิเลโสโฆ, สํสาโรโฆ, อุทโกโฆฯ

สุตฺตวิภตฺติยา อญฺญโตปิ โฆ โหติ, มาตรํ หนตีติ มาตุโฆฯ เอวํ ปิตุโฆ อิจฺจาทิฯ

๘๑๐. ณฺวาทโย [ก. ๖๕๐; รู. ๖๕๑; นี. ๑๒๘๘]ฯ

กฺริยตฺถา ภาวการเกสุ ณุอาทโย โหนฺติ, อุปริ วุจฺจมาโน สโพฺพ ณฺวาทิกโณฺฑ อิมสฺส สุตฺตสฺส นิเทฺทโส โหติ, ตสฺมา อิธ กิญฺจิมตฺตํ วุจฺจเตฯ

กโรตีติ การุ-สิปฺปี, อยติ วฑฺฒตีติ อายุ, อยนฺติ วฑฺฒนฺติ สตฺตา เอเตนาติ วา อายุ-ชีวิตํ, โสภาวิเสสํ รหนฺติ ชหนฺติ จนฺท, สูริยา เอเตนาติ ราหุ-อสุรินฺท, หิตสุขํ สาเธตีติ สาธุ-สปฺปุริโส, วายตีติ วายุวาโต อิจฺจาทิฯ

อิติ รีริกฺขาทิปจฺจยราสิฯ

ปกติรูปราสิ นิฏฺฐิโตฯ

อิติ นิรุตฺติทีปนิยา นาม โมคฺคลฺลานทีปนิยา

ตพฺพาทิกโณฺฑ นาม กิตกโณฺฑ นิฏฺฐิโตฯ